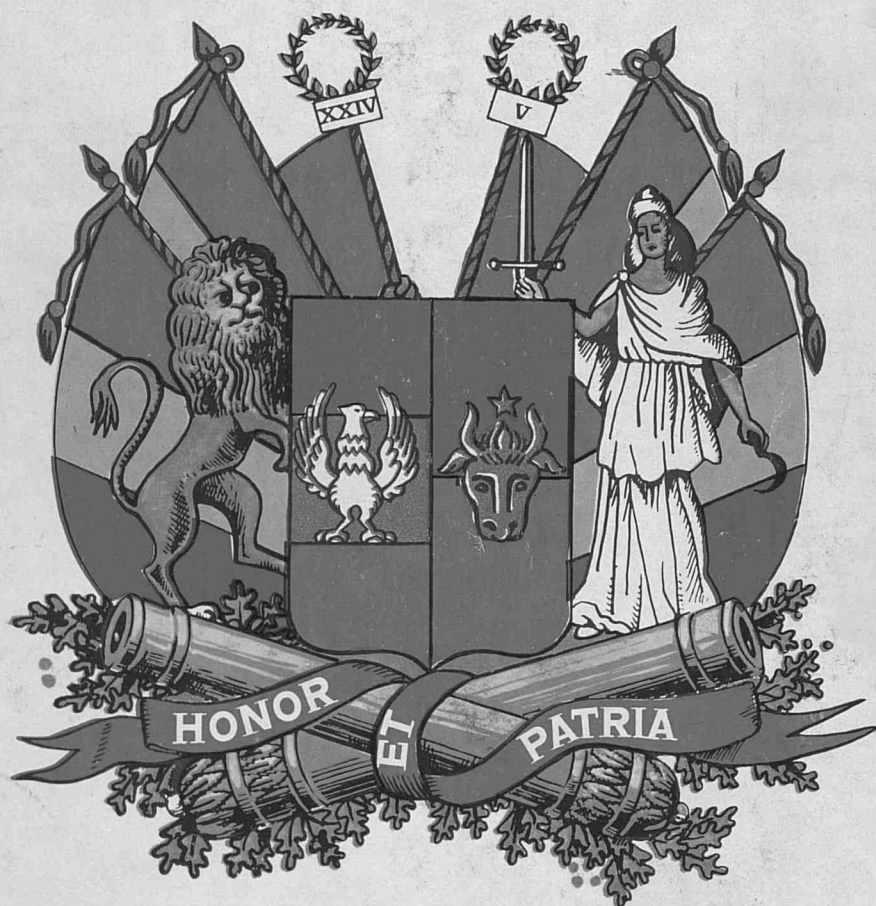

DAN CERNOVODEANU

ȘTIINȚA ȘI ARTA HERALDICĂ ÎN ROMÂNIA

editura științifică și enciclopedică
www.dacoromanica.ro

Stema de pe supracopertă reprezintă un fragment din armeriile Principatelor Unite executate de pictorul Carol Popp de Szathmáry în decembrie 1859 la cererea lui Ion Ghica, pe atunci prim-ministru al Țării Românești. Din multitudinea de variate reprezentări ale stemei de stat a Principatelor Unite, autorul a ales anume acest exemplar special care întrunește armeriile Țării Românești (acvila valahică), ale Moldovei (capul de bour) cât și emblemele Transilvaniei (femeia dacă și leul) sub formă de tenanți ai scutului. Astfel, respectiva stemă a conținut cu anticipație simbolurile reunite ale tuturor celor trei țări române surori, al căror teritoriu — parțial unificat la 1859 — va fi reîntregit după cum se știe, de-abia la 1918. Faptul evidențiază însă dorința vie a acestei reîntregiri exprimată în limbaj heraldic de către poporul nostru încă din 1859.

Compoziția heraldică de pe copertă constă în reproducerea medaliei «Norma», care urma să comemoreze prima reprezentare a operei «Norma» de Bellini cîntată în românește de către elevii Școlii Filarmonice din București. Medalia, emisă în ianuarie 1838, conține pe revers numele modern al țării noastre — ROMÂNIA — cât și ilustrarea lui heraldică prin reunirea într-un triunghi înscris într-o cunună alcătuită din frunze de laur, a stemelor celor trei principate românești: Transilvania, Țara Românească și Moldova, vădind astfel aspirațiile nutrite la acea epocă de întreg poporul nostru pentru unificarea acestor teritorii. Interzisă de a fi pusă în circulație din pricina aluziilor sale politice directe, imaginea acestei medalii va figura totuși mai târziu pe coperta broșurilor de propagandă unionistă publicate la Paris între 1856—1857 de către patriotul Cezar Bolliac, conținînd același mesaj mobilizator de unire în interiorul unui hotar unic a teritoriilor celor trei țări românești despărțite în mod nefiresc timp de atîtea veacuri.

„Valoarea unei istorii cu adevărat științifice constă în înfățișarea obiectivă a faptelor, în interpretarea lor justă, constituind astfel o oglindă a conștiinței de sine a poporului, a claselor, înmă-nunchind experiența de viață și de luptă a maselor și a conducătorilor.“

NICOLAE CEAUȘESCU

România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste, vol. I, București, 1968, p. 338

DAN CERNOVODEANU

LA SCIENCE ET L'ART HÉRALDIQUES EN ROUMANIE

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ

Bucarest, 1977

www.dacoromanica.ro

DAN CERNOVODEANU

ȘTIINȚA ȘI ARTA HERALDICĂ ÎN ROMÂNIA

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
București, 1977

www.dacoromanica.ro

Referenți științifici :

acad. MIHAI BERZA,

prof. AURELIAN SACERDOȚEANU,

OCTAVIAN ILIESCU,

conf. univ. GH. IONESCU,

MIHAI N. POPESCU.

★

Stema de pe supracopertă reprezintă un
fragment din armeriile Principatelor
Unite executate de pictorul
Carol Popp de Szathmáry
în decembrie 1859 la
cererea lui Ion
Ghica, pe
atunci
prim-ministru
al Țării
Românești

★

Redactor:

GHEORGHE VASILE

★

Tehnoredactor:

MIRCEA NASTA

★

Coperta și supracoperta:

EUGEN KÉRY

SUMAR

<i>Prefață</i>	7
<i>Cuvînt înainte</i>	9

PARTEA I ȘTIINȚA HERALDICĂ

CAPITOLUL 1. Considerații generale asupra heraldicii din punctul de vedere al teoriei blazonului	13
CAPITOLUL 2. Despre dezvoltarea științei heraldice în România, de la apariție și pînă în prezent	17

PARTEA a II-a ARTA HERALDICĂ

ORIGINEA ȘI EVOLUȚIA HERALDICII ROMÂNEȘTI DE-A LUNGUL VEACURILOR

CAPITOLUL 1. Introducere	39
CAPITOLUL 2. Țara Românească	
a) stema de stat	43
b) stema de stat combinată cu armele dinastice sau domnești	63
c) steme atribuite Țării Românești în armorialele străine	77
CAPITOLUL 3. Moldova	
a) stema de stat	82
b) stema de stat combinată cu armele dinastice sau domnești	92
c) steme atribuite Moldovei în armorialele străine	125
CAPITOLUL 4. Transilvania	129
CAPITOLUL 5. Principatele Unite	140
CAPITOLUL 6. România	
a) Principatul, apoi regatul	159
b) Republica Populară Română	163
c) Republica Socialistă România	163

CAPITOLUL 7. Steme boierești

A. Moldova și Țara Românească

a) epoca clasică	165
b) epoca medie	170
c) epoca modernă	173

B. Transilvania	175
-----------------------	-----

CAPITOLUL 8. Steme ecleziastice	178
---------------------------------------	-----

CAPITOLUL 9. Steme districtuale și orășenești

a) Țara Românească și Moldova	183
b) Transilvania	188
c) România	193
d) Republica Socialistă România	196

PARTEA a III-a

ANEXE

<i>Album heraldic</i>	207
<i>Bibliografie</i>	529
<i>Indice</i>	543
<i>Lista abrevierilor</i>	558
<i>Rezumate in limbi străine</i>	561

PREFAȚĂ

Vechiul și bunul meu elev, Dan Cernovodeanu, îmi cere un cuvînt de prezentare pentru interesanta sa lucrare, *Știința și arta heraldică în România*. La început s-a speriat gîndul meu auzind de o încercare atît de temerară în situația în care ne aflăm cu cercetările de pînă acum în această privință: puțină documentație și slab prelucrată, bibliografie sporadică și arareori consistentă, cum și lipsa studiilor de teorie a heraldicii și de aplicare a tehnicii ei, din care pricini au izvorît numeroase divergențe între autori.

Pentru înțelegere, sînt necesare cîteva cuvinte de punere în temă. Heraldica este o știință auxiliară a istoriei, care se ocupă cu compunerea și explicarea stemelor, cu distingerea genului și poziției figurilor heraldice naturale, artificiale și himerice de pe scut, numirea lor corectă și precizarea proprietăților caracteristice. Heraldica este și știința care studiază și descifrează simbolurile, cu un cîmp vast de cercetare și interpretare.

În această situație m-am întrebat dacă a sosit momentul să apară o lucrare de ansamblu asupra doctrinei heraldice și de sinteză a certitudinilor și a ipotezelor ce le cuprinde. Totuși, o astfel de lucrare, oricum ar fi ea, o consideram utilă. Cine putea să o facă? Îndoielile mele au început să se destrame pe măsură ce citeam lucrarea celui ce a îndrăznit să atace problema. Pentru început nu se putea ceva mai bun: amplă documentație, bună stăpînire a științei heraldice, satisfăcătoare încadrare în istoria națională și uneori, cu reflexe fericite în istoria generală. Sînt calități suficiente să facă din ea o lucrare de bază pentru studiul heraldicii în sine cît și al științelor conexe sau al artelor care se adresează nemijlocit heraldicii.

Nu este locul să stăruim acum asupra importanței științifice a lucrării prezentate de Dan Cernovodeanu prin care, în mod cert, are dreptul să fie socotit un heraldist de merit. Cu toate acestea, mai sînt unele aspecte care vor face desigur obiectul unor cercetări viitoare ale sale, sau ale altora, care vor găsi de cuviință să intervină într-o discuție atît de gîngășă.

Heraldistul nostru discută cu tact așa-zisa stagnare a reprezentărilor heraldice într-o perioadă dată (sec. XVI—XVIII), după unii din cauza interzicerii de către puterea suzerană a folosirii semnelor heraldice, care puteau acredita interpretări diverse. Desigur, așa cum subliniază și autorul, nu e vorba de o stagnare, dată fiind uriașa răspîndire a folosirii sigiliilor, nu toate cu reprezentări heraldice în sensul strict al cuvîntului, dar cu bogată înflorire a simbolurilor. Boierimea locală putea avea o rezervă în adoptarea acestora fiindcă se manifestă o largă pătrundere de oameni străini, de viță veche sau fără genealogii. Trebuia deci găsită o cale de compromis, care este foarte interesantă atît din punct de vedere heraldic cît și istoric. În orice caz, să nu uităm că atunci a apărut cea mai interesantă stemă, a Ghiculeștilor, superbă sinteză a tradiției românești unitare. În această privință mai sînt

necesare studii de adâncime către care materialul publicat acum de neobositul nostru heraldist ne trimite cu insistență.

Peste toate acestea lăudabil se impune poziția mai totdeauna prudentă a autorului în chestiunile controversate, cât și aderarea critică la unele dintre acestea, uneori cu lux de motivări. O face și pentru propriile sale opinii mai vechi, ceea ce este un fapt meritoriu în căutarea celei mai bune ipoteze de lucru, la care heraldica ne obligă permanent.

Putem să nu fim de acord cu unele descrieri heraldice, nici cu toate interpretările pe care le avansează Dan Cernovodeanu. Confruntări de opinii vor lămuri acestea în viitor. Meritul autorului este că, într-un sistem încheiat, le-a pus cel dintîi.

Îmi dau seama că tratatul de față va naște discuții atît în ce privește descrierile făcute și ipotezele emise, cît și în ce privește încadrarea lor în mersul istoriei locale cu influențe și adaptări străine. Materialul ilustrativ prezentat de autor va ajuta însă pe orice specialist să studieze problemele ce se pun și să tragă concluzii de natură istorică a căror valabilitate nu va putea fi contestată. Acest aport va fi un merit esențial al lucrării, cu multe mărgăritare presărate pretutindeni.

Utilitatea acestei lucrări este sporită prin bogăția de ilustrații ce însoțesc textul, cu minuțioase explicații și descrieri heraldice corecte care pot contribui la determinarea unui stil heraldic unitar și științific în domeniul disciplinei românești a blazonului.

AURELIAN SACERDOȚEANU

18 noiembrie 1975

CUVÎNT ÎNAINTE

Știința heraldică românească, disciplină relativ nouă în țara noastră — datînd doar din secolul al XIX-lea — abordată în treacăt de către unii din marii noștri istorici ai veacului trecut și nu îndeajuns de prețuită de către istoriografia românească a primei jumătăți a prezentului veac pentru a fi studiată și cunoscută mai în detaliu, pune de la început probleme destul de dificile cercetătorului care ar voi s-o aprofundeze. Aceste probleme se referă la informarea științifică riguroasă în numitul domeniu, cît și la culegerea de materiale documentare — vestigii heraldice de cele mai variate feluri — a căror semnalară, cercetare și prezentare nu a format, la noi în țară, decît în cîteva cazuri cu totul excepționale, obiectul unor studii metodice și sistematice. În consecință, cu toate realele greutăți legate de o atare încercare, pe de o parte o veche pasiune pentru disciplina în cauză, pe de alta interesul științific față de un domeniu atît de puțin abordat, în care se pot aduce totuși numeroase lămuriri suplimentare pe lîngă cunoștințele existente, ne-a determinat să întreprindem lucrarea de față.

Desigur, cu toate imperfecțiunile sau scăpările inerente unor cercetări efectuate într-o disciplină al cărei debut, supus unor rigori strict științifice, este în țara noastră de dată încă atît de recentă, prezenta lucrare tinde să împlinească o lacună în studiul heraldicii românești, în care pînă astăzi nu s-a realizat o sinteză bazată pe o sistematizare metodică a întregului material armoriat cunoscut, apărut la diverse epoci și aparținînd celor mai variate feluri de reprezentare.

În dorința de a pune la dispoziția tuturor cercetătorilor de specialitate o serie de date, unele inedite, altele, deși cunoscute, interpretate sau puse într-o lumină nouă față de cercetările anterior întreprinse, am alcătuit *Știința și arta heraldică în România* în speranța că ea va constitui atît pentru heraldiști cît și pentru specialiștii cu preocupări istorice înrudite, o bază de cercetare cu rezultate viitoare mult mai rodnice și mai cuprinzătoare decît am putut-o noi realiza. Întrucît studiul științific al heraldicii românești — după părerea noastră — se află într-o fază în care mai necesită îndelungate investigații de arhivă — un imens material de acest gen așteptînd încă să fie analizat și identificat (în special în domeniul stemelor boierești) — am urmărit prin lucrarea noastră să stîrnim interesul cercetătorilor de specialitate în aprofundarea multiplelor și complexelor probleme ridicate de feluritele vestigii heraldice rămase de la înaintașii noștri pe întreg cuprinsul țării. Rezultatele astfel obținute vor contribui substanțial la elucidarea caracterului oarecum special al heraldicii românești, lămurindu-i geneza și făcînd cunoscute cît mai multe din reprezentările armoriare existente pe teritoriile locuite de poporul nostru.

Pentru alcătuirea lucrării de față ne-au fost necesare minuțioase investigații întreprinse atît în biblioteci și arhive de stat sau private, în muzee de istorie sau de artă, cît și în colecții de documente, de monede, de sigilii, de inele sigilare sau

de alte diverse obiecte dotate cu reprezentări armoriolate. Aceste studii ne-au fost mult ușurate prin concursul binevoitor oferit fie de direcțiile și de personalul de specialitate al respectivelor instituții, fie de cercetători sau colecționari particulari. Astfel, aducem pe această cale călduroase mulțumiri pentru tot sprijinul acordat în activitatea noastră de investigație personalului de specialitate al următoarelor instituții de cultură: Biblioteca Academiei R.S.R., Institutul de Istorie « N. Iorga » (și în special Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Institutului), Arhivele Statului din București, Biblioteca Centrală de Stat, Institutul de Istoria Artei, Muzeul de Istorie al R.S.R., Muzeul de Artă a R.S.R., Muzeul de Istorie a Municipiului București, Comisia Monumentelor istorice ș.a.

De asemenea, mulțumim cu toată gratitudinea conducerii Ministerului Afacerilor Externe cât și personalului de specialitate al bibliotecii acestui departament pentru deosebita solitudine ce ni s-a arătat, facilitându-ni-se cercetările ce am întreprins în Arhiva istorică a susamintitului minister.

În continuare, aducem mulțumirile noastre și unui număr de colecționari particulari care ne-au pus la dispoziție materiale aflate în colecțiile lor.

Exprimăm mulțumiri și heraldistului bulgar Hristo Dermendjiev din Sofia ale cărui interesante și inedite informații le-am folosit în studierea prezenței stemei țării românești în armorialele sud-slave dintre secolele al XVI-lea și al XVII-lea și apoi în cele balcanice în general.

Mulțumim de asemenea lui I. N. Mănescu, secretarul Comisiei de Heraldică amintită, subliniind prețiosul sprijin ce ne-a acordat și îndeosebi aportul său la albumul anexat lucrării noastre, prin semnalarea sau procurarea de material inedit la capitolul steme de stat și dinastice, cu precădere la stema Transilvaniei și la familia Movileștilor.

În sfârșit, mai amintim că la alcătuirea prezentei lucrări, am folosit și materiale din propria noastră colecție de acte, steme, sigilii, amprente sigilare, anteturi, etc. strânse în decursul anilor.

Încheiem aceste rânduri în speranța că lucrarea de față, rod al unor studii îndelungate, va putea aduce o cât de modestă contribuție cercetărilor din domeniul heraldicii românești, constituind un punct de plecare spre o serie de noi investigații în scopul lămuririi dificilelor probleme legate de originea artei blazonului în țara noastră.

AUTORUL

PARTEA I

ȘTIINȚA HERALDICĂ

CAPITOLUL 1

CONSIDERAȚII GENERALE ASUPRA HERALDICII DIN PUNCTUL DE VEDERE AL TEORIEI BLAZONULUI

Printre științele auxiliare ale istoriei, un loc însemnat îl ocupă și heraldica, disciplină care are ca obiect atât studiul regulilor de alcătuire a stemelor (unui stat, unui oraș, unei familii etc.), cât și istoricul acestor însemne. Încă de la început trebuie să facem clar distincția între *știința heraldică* și *arta heraldică*.

Știința heraldică are ca scop cunoașterea principiilor teoretice conform cărora se poate întocmi o stemă cu toate elementele ce o compun — scut și ornamente exterioare — precum și istoricul alcătuirii ei. Arta heraldică reprezintă realizarea practică, efectivă, în diferite țări sau regiuni, a unui armorial de stat, de provincie, de oraș, de familie etc., armorial constituit prin transpunerea plastică a amintitelor principii teoretice, studiindu-se în același timp și evoluția iconografică a acestor steme de-a lungul uneia sau mai multor perioade cronologice. Trebuie totuși precizat că inițial această diferențiere n-a existat, ea producându-se ulterior, pe parcursul celor circa opt secole de la apariția heraldicii, deoarece în evul mediu, în epoca creării stemelor cât și în perioada imediat următoare, știința și arta blazonului constituiau termeni sinonimi, reprezentând una și aceeași noțiune și anume cunoașterea modalităților de alcătuire precum și explicarea și descrierea corectă a unei steme. Cu timpul, începând încă din secolul al XII-lea, aceste modalități diversificându-se după loc și epocă, s-au produs deosebiri destul de accentuate ca stil și aspect general între heraldica diferitelor țări și popoare, ajungându-se astfel la diferențierea noțiunilor de știință heraldică și artă heraldică. Conform științei heraldice o stemă se compune:

a) dintr-un *scut*, ce se poate prezenta sub diferite forme (circular, oval, triunghiular, pătrat, rombic, patrulater cu baza fie ascuțită, fie curbată etc.) și al cărui cîmp poate fi împărțit sau nu, în diverse compartimente numite cartiere¹, rezultate din divizarea acestuia prin linii drepte sau curbe plasate în diferite sensuri. Respectivetele cartiere conțin în interiorul lor, colorat în multiple feluri, diverse reprezentări (personaje himerice sau naturale, aștri, animale, arme, flori etc. etc.), la rîndul lor mono- sau policrome.

b) din *ornamentele exterioare* care însoțesc sau înconjoară scutul.

Scutul poate avea formele cele mai diverse (numite după specificul lor, francez vechi sau modern, germanic de mai multe tipuri, englez, elvețian, italian, polonez etc.) și este împărțit simplu sau multiplu după cum urmează: *despicat* (secționat printr-o linie mediană verticală), *tăiat* (secționat printr-o linie mediană orizontală), *tăiat în bandă* (despărțit printr-o diagonală din colțul superior dextru spre cel

¹ Inițial, termenul de cartier se aplica numai celor patru cîmpuri ale scutului scartelat (quart=sfert, quartier=sfert de scut); ulterior prin extensiune de sens, el a ajuns să însemne un compartiment al scutului, indiferent de numărul diviziunilor acestuia.

inferior senestru), *tăiat în bară* (despărțit printr-o diagonală din colțul superior senestru spre cel inferior dextru), *scartelat* sau *sfertuit* (divizat printr-o mediană verticală și una orizontală ce creează patru cartiere), *scartelat în curmeziș* (aceleași patru cartiere rezultate din întretăierea celor două diagonale), *gironat* (combinarea scartelatului cu scartelatul în curmeziș, creînd opt cartiere), *tripartit în pal* sau *divizat multiplu în pal* (împărțire a scutului în trei sau mai multe părți prin linii verticale la egală distanță între ele), *tripartit în fascie* sau *divizat multiplu în fascie* (împărțire a cîmpului scutului în trei sau mai multe părți prin linii orizontale la egală distanță între ele), în sfîrșit 6, 9, 12, 16 etc. *cartiere* (divizarea scutului în respectivul număr de compartimente prin intersectarea unor linii verticale și orizontale plasate la distanță egală între ele).

Așa-numitele *piese onorabile* (30 la număr în știința clasică a blazonului) constituie în ultimă analiză un alt mod de distribuire a cîmpului scutului, din care heraldica noastră nu folosește decît aproximativ jumătate și anume: *capul* sau *șeful*, *cîmpia* sau *talpa*, *palul*, *fascia*, *banda*, *bara*, *crucea*, *crucea în curmeziș*, *șevronul* sau *căpriorul*, *crăcana* sau *furca* (simplă sau răsturnată), *scut central* (în inimă, în abis), *franc-cartier*, *franc-canton*, *bordură*, *orlă*, *triunghi în șef*, *triunghi în talpă*. Multiplicarea acestor piese onorabile, frecventă în heraldica occidentală, nu este întîlnită în cea românească (deci considerăm că nu este cazul să mai menționăm denumirile în cauză).

Așa-numitele *smalturi* întrebuițate în componența unei steme sînt alcătuite din *metale* (aur și argint), *culori* (roșu, albastru sau azur, verde, negru, purpuriu și portocaliu, ultimele două fiind aproape nefolosite în heraldica românească) și în sfîrșit din *blănuri* (hermina și contra-hermina, sîngeapul și contra-sîngeapul, prima categorie extrem de rar întîlnită în stemele noastre autohtone, iar cea de a doua nefolosită). Practica curentă interzice plasarea unei mobile de metal în cîmp tot de metal, o prohibire identică privind și așezarea unei mobile de culoare în cîmp colorat; cazurile în care acest principiu este călcat constituie excepții intenționate care au o explicație specială ce trebuie căutată, fiind vorba de concedări exprese în acest sens.

Semnele convenționale (liniaturi sau puncte) pentru indicarea smalturilor heraldice în reprezentările necolorate sînt următoarele: pentru *aur*, puncte plasate la egală distanță între ele; pentru *argint*, cîmp liber; pentru *roșu*, linii paralele verticale; pentru *albastru*, linii paralele orizontale; pentru *verde*, linii paralele diagonale de la dextra la senestra; pentru *purpuriu*, linii paralele diagonale de la senestra la dextra; pentru *negru*, linii paralele verticale și orizontale întretăiate; pentru *portocaliu*, linii paralele verticale întretăiate de linii paralele diagonale de la senestra la dextra. Blănurile au și ele reprezentări convenționale și anume: *hermina*, codițe negre pe argint; *sîngeapul*, clopote de azur alternate cu clopote cu argint; *contra-hermina*, codițe de argint pe negru; *contra-sîngeapul*, clopote avînd cupele alipite la bază două cite două, alternate azur cu argint.

În ceea ce privește mobilele scutului ele se împart în *figuri naturale*, *himerice* și *artificiale*.

1. *Figurile naturale* sînt reprezentate prin:

a) *personaje umane* de ambe sexe și de toate vîrstele, înfățișate din față, pe trei sferturi sau din profil, cap, bust sau trup întreg (uneori numai anumite membre, ochi, mîini, picioare etc.), îmbrăcate sau nu, încoronate sau nu, purtînd sau nu diferite attribute. (Printre aceste personaje cu aspect uman se plasează și *îngerii* de diverse categorii precum arhangheli, heruvimi, serafimi etc.);

b) *animale* (patrupede, păsări, reptile, pești, insecte etc.) reprezentate din față sau din profil, cap sau trup întreg, în diferite poziții (stînd, umblînd, alergînd,

zburînd, înotînd etc.), pentru păsări sau insecte, cu aripile închise, pe jumătate sau larg deschise, pentru toate animalele, cu boturile sau ciocurile închise sau deschise, cu limba scoasă sau nu, cu gheare sau fără etc.;

c) *plante* (flori sau arbori de cele mai variate specii, florile reprezentate cu tulpină sau fără, arborii plantați în terasă sau dezrădăcinați etc.);

d) *aștri* [soare, lună (crai-nou în diverse poziții, sau mai rar disc lunar), stele (cu cinci sau mai multe raze), comete, toate acestea multiplicare sau nu în câmpul scutului];

e) *elemente ale naturii* (precum aerul, reprezentat prin nori de diferite forme, curcubeu etc.; focul, înfățișat prin flăcări, torțe aprinse, ruguri etc.; apa, simbolizată prin fîntîni, riuri sau valuri; în sfîrșit pămîntul, reprezentat prin munți, dealuri, coline, stînci, terase etc.).

2. *Figurile himerice* sînt înfățișate prin creaturi mitice, născocite de fantezia umană și anume acele ființe rezultate din diverse combinații între om și animale (precum centauri, sirene marine, melusine, harpii etc.), între diversele specii de animale (dragoni, grifoni, hidre, licorne etc.) sau animale fabuloase (păsări fenix, acvile bicefale, salamandre etc.).

3. *Figurile artificiale* cuprind diverse obiecte create de mîna omului precum obiecte de cult (vasele sau alte instrumente folosite în timpul slujbelor religioase, creștine sau păgîne, cît și însemnele dregătorilor bisericești — mitre, cîrji, cruci etc.) sau profane (arme de război sau de vînătoare, nave de diverse forme și utilizări, construcții arhitectonice de cele mai variate tipuri, castele, turnuri, ziduri, arcuiri, clădiri civile etc.), articole de îmbrăcăminte de multiple întrebuințări, aparținînd felurilor stiluri și epoci, în sfîrșit scule de lucru sau ustensile uzuale de cele mai diverse feluri (precum ciocane, ancore, chei, clopote laice, instrumente muzicale etc.).

Ornamentele exterioare ale scutului se compun din: a) *timbru* alcătuit din *coif* (plasat în față, pe trei sferturi sau din profil, fiind sau nu încoronat, cu vizi- era închisă sau deschisă, avînd sau nu gratii, în genere în număr impar: 3, 5, 7, 9, 11), *cimier* (ornament așezat în partea cea mai ridicată a unei steme, de obicei deasupra coifului, reprezentînd sau nu mobila principală din scut, alcătuit uneori și din penaje, coarne, aripi de diferite feluri și dimensiuni) și *lambrechini*; b) *coroana* de rang de felurile tipuri și forme; c) *sprijinitori* formați din *tenanți*, *suportți* și *susținători*; d) *mantou* și *pavilion*; e) *deviză*.

Știința heraldică occidentală mai cunoaște și alte elemente, foarte diversificate și mai speciale, neutilizate însă în heraldica românească, pentru care motiv nu am socotit necesar să le mai menționăm.

Înainte de a încheia acest capitol, considerăm necesar să mai furnizăm și unele concluzii la care au ajuns heraldiștii occidentali contemporani în cercetările lor asupra originii disciplinei care guvernează legile blazonului. Spre deosebire de ceea ce s-a crezut pînă în trecutul apropiat și anume că apariția stemelor în Europa s-ar fi datorat aproape exclusiv Cruciadelor, investigațiile în acest domeniu întreprinse de specialiști în ultimele decenii au dus la rezultate din care reiese că rolul numitelor războaie religioase în elaborarea însemnelor armori- ate a fost neînsemnat. În schimb, actualmente se consideră că factorul ce a determinat — în a doua treime a veacului al XII-lea — apariția blazoanelor pe teritoriul continentului nostru trebuie pus în legătură în primul rînd cu evoluția echipa- mentului militar. Heraldica a luat așadar naștere din contopirea într-un sistem bine încheiat a diverselor elemente emblematice preexistente, aflate pe sigilii, pe scu- turi de luptă și pe steaguri (personale sau de grup), din care ultimele par a fi jucat rolul cel mai însemnat în viitoarea alcătuire a stemelor. Ca o consecință a unor

astfel de împrejurări, studiile cele mai autorizate, despre care am amintit mai sus, au ajuns la concluzia că între secolele XIII și XV oricine a putut să adopte armerii după bunul său plac, cu singura condiție de a nu uzurpa vreo altă stemă anterior constituită, legislațiile restrictive în acest domeniu începînd a fi semnalate de-abia în ultimii ani ai veacului al XV-lea ². Într-o asemenea situație, apariția și la români a însemnelor heraldice devine perfect explicabilă, respectivele steme constituind un caz tipic de așa-numite « arme de asumptiune » (adică auto-conferite) a căror confirmare de către vreun domnitor moldo-valah oarecare spre a deveni « arme de concesiune » nu s-a mai produs niciodată din considerente politice și religioase bazate pe unele tradiții ancestrale ale poporului nostru, tradiții ce l-au determinat să-și însușească de o manieră specifică proprie atare practici feudale vest și central-europene. În acest sens precizăm că țările române, aflate inițial sub influența politică și culturală a Bizanțului ortodox (ce nu cunoscuse o artă a blazonului), nu puteau prelua sistemul folosirii însemnelor heraldice în forme identice celor ale statelor occidentale catolice, care aparțineau deci unei alte orientări cultural-politice.

Cu aceasta încheiem capitolul de față subliniind că deși în cuprinsul său am abordat probleme teoretice generale ³, am ținut totuși seamă de aspectele ce interesează heraldica românească, selectînd cu precădere din multitudinea elementelor întîlnite în știința europeană a blazonului doar pe acelea folosite în armorialul nostru autohton.

² Vezi în acest sens, de pildă, MICHEL PASTOUREAU, *Où en sont les études d'héraldique médiévale?*, în *Revue française d'héraldique et de sigillographie*, XXVIII, 1975, bul. no. 45, p. 7—11.

³ Autorii și titlurile manualelor heraldice occidentale folosite pentru alcătuirea capitolului de față sînt indicați fără excepție în *Bibliografia* prezentei lucrări (v. Partea a III-a, Anexe, nr. 2).

CAPITOLUL 2

DESPRE DEZVOLTAREA ȘTIINȚEI HERALDICE ÎN ROMÂNIA, DE LA APARIȚIE ȘI PÎNĂ ÎN PREZENT

Spre deosebire de alte țări europene de veche cultură, pe teritoriile cărora știința heraldică a cunoscut o dezvoltare înfloritoare cu multe secole în urmă, în țările române, din considerentele de ordin tradițional, fie politice, fie religioase amintite, această disciplină nu s-a bucurat de o cercetare și de o reglementare strictă ca în Apus. Legile heraldicii cît și folosirea elementelor ce îi aparțin — cu tot interesul arătat de domnii și de boierii noștri față de însemnele armoriolate — nu au format niciodată în întreg trecutul românesc pînă în secolul al XIX-lea, vreo preocupare științifică anume, care să antreneze în realizarea ei, dacă nu chiar pe heraldiștii de profesiune, necunoscuți la noi, măcar pe vreunul dintre istoricii sau istoriograful noștri cu renume, care să abordeze în operele lor și un atare studiu, în chip metodic și documentat.

În rîndurile ce urmează, vom căuta să fixăm atît momentul apariției în țările române a unor preocupări cu caracter științific asupra disciplinei care guvernează legile blazonului, cît și să prezentăm pe acei dintre oamenii noștri de cultură care, în decursul timpului, au abordat în diverse lucrări, subiecte privind știința heraldică în general, dar mai ales pe cea autohtonă în special.

Studiul metodic al științei heraldice în România nu începe decît în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, găsindu-și obîrșia în necesitatea stabilirii de către autoritățile centrale a stemei statului național român modern creat în 1859. Cu mult înaintea acestei date, preocupări de ordin heraldic — deși sporadice și accidentale — n-au fost totuși străine unora dintre cronicarii sau istoricii români, care, începînd din secolul al XVII-lea și pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, au făcut mențiuni mai mult sau mai puțin ample asupra unor subiecte ce se refereau la știința blazonului. Astfel, într-un pasaj din *Letopiseșul Țării Moldovei*, cronicarul Grigore Ureche explică originea stemei Moldovei¹, în timp ce Miron Costin prezintă în două dintre lucrările sale scrise în limba polonă, și anume în *Cronica Țării Moldovei și Munteniei* (așa-numita Cronică polonă) și în *Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească* (așa-zisa Poemă polonă), cele două legende heraldice, a capului de bour din stema Moldovei și a « corbului » din cea a Țării Românești². Cît privește pe Nicolae Costin, acesta descrie în *Cartea pentru*

¹ v. GR. URECHE, *Domnii Țării Moldovei și viața lor. Cronicele României sau Letopiseșele Moldovei și Valahiei*. Ed. a II-a publicată de Mihail Kogălniceanu. Tomul I, Buc., 1872, p. 133; v. de asemenea, GRIGORE URECHE, *Letopiseșul Țării Moldovei* (ediție îngrijită . . . de P. P. Panaitescu) (ed. a II-a), Buc., E.S.P.L.A., (1958), p. 66.

² v. MIRON COSTIN, *Opere complete*. Edit. de V. A. Urechia. Tomul II, Buc., 1888. *Descrierea Țării Moldovei și Țării Românești*, p. 113 și 121—123; v. și MIRON COSTIN, *Opere*, vol. I, Ed. îngrijită de P. P. Panaitescu, Buc., 1965. *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei* (Cronica polonă), p. 226—227 și 228—229; *Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească* (Poemă polonă), p. 258—259 și 262—263.

descălecatul dintiiu a Țării Moldovii și neamului moldovenesc pretinsele armerii ale Daciei (doi lei afrontați), însoțind textul și cu imaginea lor³. Dimitrie Cantemir în cunoscuta sa *Descriptio Moldaviae* reia legenda bourului din stema acestui principat, descriind apoi, într-un alt pasaj al aceleiași opere, un blazon gravat pe două pietre așezate în zidurile cetății Suceava; de asemenea, în *Istoria imperiului otoman* . . ., același autor face o descriere heraldică a stemei reprezentate pe un bloc de piatră aflat în zidurile orașului Iași⁴. În sfârșit, Dionisie Fotino prezintă pe larg în *Istoria generală a Daciei* . . . vechile embleme ale geților, ale dacilor, ale romanilor, cât și pe acelea ale Țării Românești, precum și evoluția lor de-a lungul veacurilor⁵.

Un alt gen de descrieri heraldice mai întâlnim și în tipăriturile religioase sau laice, apărute în ambele principate românești de la înființarea primelor tipografii în Muntenia și Moldova în cursul secolului al XVII-lea și pînă la 1821. Amintim că majoritatea dedicațiilor în versuri ce însoțesc în aceste tipărituri reprezentarea armeriilor uneia sau alteia dintre cele două țări (dedicații numite precum se știe, « stihuri pre herbul țării », « stihuri în stema domniei », « versuri politice asupra stemei » etc.) conțin, pe lângă omagii versificate la adresa domnului respectiv, și descrierea mobilelor din stemă⁶, descriere din nefericire profană, nu conformă științei heraldice, din care pricină aceste producții nu prezintă un interes deosebit din punct de vedere al studiului blazonului în țările românești.

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, și cu precădere în prima jumătate a celui următor, diferiți membri ai unor familii domnitoare sau de mari boieri din cele două principate românești, spre exemplu în Moldova, Sturzești sau Bălăștii, în Țara Românească, Filipeștii sau Văcăreștii ș.a., au manifestat un oarecare interes pentru știința heraldică în scopul fixării într-un mod mai riguros al propriei lor steme de familie, cu prilejul întocmirii oficiale a unor arbori genealogici dotați și cu atari însemne⁷, dar acest gen de interes n-a depășit domeniul strict limitat pe care cei în cauză și-l propuseseră.

Tot la aceeași epocă constatăm însă o inițiativă oficială ce va stîrni oarecari preocupări de ordin științific pentru disciplina care guvernează legile blazonului.

³ v. *Letopiseșele Țării Moldovei*. Publicate pentru întâia dată de M. Kogălniceanu, Tomul I, Iași, 1852. NICOLAE COSTIN, *Cartea pentru descălecatul dintiiu a Țării Moldovii și neamului moldovenesc*, p. 60—61. V. și Bibl. Acad. R.S.R., Mss., nr. 120, f. 20.

⁴ v. *Operele principelui Demetriu Cantemir*. Tipărite de Societatea Academică Română. Tomul I. *Descriptio Moldaviae* cu harta geografică a Moldovei și un facsimil, Buc., 1872, p. 32; pentru descrierea heraldică a stemei reprezentate pe un bloc de piatră aflat în zidurile orașului Iași, v. și DIMITRIE CANTEMIR, *Istoria imperiului otoman. Creșterea și scăderea lui*. Tradusă de Dr. Ion Hodoș. Partea I, Buc., 1875, p. 274, n. 39. O descriere aproape identică a aceleiași steme — dar de data asta gravată pe două pietre așezate în zidurile cetății Suceava — se regăsește în *Descriptio Moldaviae* (cf. ibidem, p. 22—23); în această împrejurare nu sînt decît două ipoteze posibile: fie că Dimitrie Cantemir a confundat numele celor două orașe, fie că într-adevăr atît la Iași, cît și la Suceava, se găseau în zidurile lor de apărare asemenea pietre sculptate cu steme.

⁵ v. DIONISIE FOTINO, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Muntenesti și a Moldovei*. Trad. de George Sion. Tomul I, Buc., 1859. Partea III, Epoca III, Cap. XX, p. 126—127; v. de asemenea și NICOLAE BLAREMBERG, *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, Bucarest, 1885, p. 202—203, nota 3.

⁶ Pentru o mai amplă documentație v. I. BIANU, N. HODOȘ și D. SIMONESCU, B.R.V., 1508—1839, Tomul I—III, IV, Buc., 1903—1944.

⁷ v. de ex. genealogia familiei Sturdza, redactată în 1842 de către un comitet, ale cărui rezultate au fost confirmate de către « Gheneralniceasca Obicinuita Adunare a Moldovei » și întărită de către însuși Domnitorul țării; lucrarea este însoțită de un număr de gravuri reprezentînd stema acestei familii și evoluția ei de-a lungul diferitelor epoci, precum și armele celor doi domnitori aparținînd acestui neam și cele ale descendenților lor (cf. *Genealogia familiei Sturdza sau Turzo* . . . etc., Iași, la Institutul Albinei, 1842).

Într-adevăr, apariția în Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a sigiliilor domnești, dotate, în afara stemei principatului, și cu stemele celor 17 județe ale țării, a implicat din partea creatorilor acestui gen de sigilii o serie de investigații destul de amănunțite privitoare la heraldica districtuală. Aceste cercetări n-au putut firește fi opera simplilor meșteri pecetari (îndeobște robi țigani⁸), uneori buni executanți și imitatori, dar neavînd decît cunoștințe foarte superficiale în domeniul științei heraldice. Astfel, cel mai vechi sigiliu domnesc dotat cu steme județene care se cunoaște pînă în prezent, este cel din 1782 al lui Nicolae Caragea, domn al Țării Românești între 1782—1783; obiceiul se perpetuează și la domnii fanarioți următori, continuîndu-se apoi și sub domnii pămînteni de după 1821.

În Moldova, cea mai veche pecete dotată cu stemele ținuturilor ce cunoaștem este aceea a Divanului Cnejei Moldovei, apărută în perioada 1806—1812, iar prima stemă domnească moldoveană de acest tip este cea a lui Scarlat Callimachi, alcătuită în urma poruncii sale dată în 1815 Divanului țării, care la rîndul său a încredințat sarcina compunerii ei lui Gheorghe Asachi, pe atunci profesor la Academia domnească din Iași. Stema însoțind portretul domnului Moldovei de pe foaia de titlu a Codului Callimachi, apărut în 1817, nu a necesitat însă din partea lui Asachi cercetări deosebite⁹, deoarece el a avut ca model sigiliul dotat cu stemele de ținuturi al Divanului, însemn căruia i-a îndepărtat cele cinci embleme ale districtelor ce nu mai aparțineau Moldovei după 1812, așezînd restul într-o poziție inversă celeia în care aceste embleme se găseau plasate pe sigiliul model.

Deși aportul lui Asachi a fost minim în alcătuirea stemei lui Scarlat Callimachi, totuși împrеjurarea a folosit documentării sale în domeniul științei heraldice, familiarizîndu-l cu specificul acestei discipline auxiliare a istoriei. De aceea cînd va executa mai tîrziu, în 1823, litografiile reprezentînd pe Ștefan cel Mare¹⁰, el va împodobi portretul marelui domn și cu stema Țării Moldovei, stemă ce va apare ulterior — în diverse variante — și pe stampele realizate de fiul său Alexandru, de Iosif Müller, K. F. Hoffmann și alții¹¹, dar inspirate de dînsul. Dealtfel, reputația lui Asachi de bun cunoscător al heraldicii moldovenești — atît de stat cît și districtuale — era bine stabilită la acea epocă, deoarece în 1831, Divanul țării prin recunoașterea oficială, urmată de dispoziția fixării definitive a stemelor ținuturilor Moldovei (ca urmare a aplicării unui articol expres în acest sens cuprins în Regulamentul Organic), solicită tot pe Asachi « o persoană care poate avea o

⁸ v. scrisoarea din 1 iunie 1595 a lui Mihnea Turcitul către fiul său Radu, citată de ȘTEFAN D. GRECIANU în *Eraldica română*, Buc., 1900, p. LIV.

⁹ GH. UNGUREANU în *Figuri de arhiviști români*. Gh. Asachi, 1788—1869, Buc., 1969, p. 12, cit și în *O viață întru luminarea neamului*: Gh. Asachi, în Mag. ist., II, 1968, nr. 2 (februarie), p. 46—47, afirmă că acesta ar fi făcut numeroase cercetări prin arhivele Curții domnești, a Mitropoliei Iașilor și ale boierilor, pentru a putea compune stema ce i se comandase. Repetăm că aceste cercetări ni se par cu totul improbabile, fiind inutil ca Asachi să facă investigații, de vreme ce stemele ținuturilor (reproduse de dînsul cu foarte mici modificări în sigiliul ce a alcătuit) se găseau sub ochii săi, cuprinse în pecetea Divanului Cnejei aflată în cancelaria respectivei înalte autorități de stat a Moldovei și de care el a avut în mod neîndoios cunoștință.

¹⁰ v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, Gh. Asachi. Nr. inv. 626 (428×300) și nr. inv. 39514 (495×347).

¹¹ v. spre ex. litografiile lui Alexandru Asachi reprezentînd pe Ștefan cel Mare (ibid., nr. inv. 749), cele ale lui Iosif Müller intitulate: Mama lui Ștefan cel Mare (ibid., nr. inv. 6577) și Testamentul lui Ștefan cel Mare (ibid., nr. inv. 7018) etc.; cea a lui K. F. Hoffmann cu subiectul Alexandru cel Bun și solii împăratului Ioan Paleologul (ibid., nr. inv. 547) etc.; v. și REMUS NICULESCU, Gh. Asachi și începuturile litografiei în Moldova, în S.C.B., I, 1955, p. 67—112.

cea mai bună idee întru asemenea pricini » pentru a realiza o « închipuire după primele gherburi (adică țifre) a principatului și a 16 ținuturi, cu a lor prescriere »¹². Tot astfel când în 1841 și respectiv în 1850 vor fi publicate două articole anonime asupra stemei Moldovei (primul în *Icoana lumii*, cel de al doilea în *Gazeta de Moldavia*)¹³, sintem tentați să le atribuim paternitatea aceluiași Asachi, atât pentru faptul apariției lor în două din periodicele anexe ale *Albinei românești* și sub teascurile aceleiași tipografii, cât și pentru cunoștințele în materie de heraldică de care dă dovadă autorul lor¹⁴. În 1845 Asachi mai prezentase autorităților de resort un proiect de stemă a orașului Iași, însoțit de un desen reprezentând acest blazon municipal¹⁵. Solicitarea sa va găsi ecou de-abia în 1851, când Eforia orășenească a capitalei Moldovei, printr-o adresă oficială, îi va cere să întocmească un asemenea proiect heraldic¹⁶. Astfel, când în același an, municipalitatea Iașilor își va alcătui o nouă stemă, ea va ține seama și de propunerile făcute de Asachi în adresa sa de răspuns către Eforia sus-amintită¹⁷, dovadă a prestigiului de heraldist de care el se bucura la acea epocă¹⁸. Preocupările heraldice nu îl vor părăsi pe Asachi nici mai târziu, în 1853, când va publica un articol intitulat « *Arheologie* »¹⁹, ilustrat cu două gravuri executate de fiul său, maiorul Alexandru Asachi, gravuri reprezentând stema Moldovei și stema Iașilor²⁰.

¹² v. adresa din 10 decembrie 1831 a Divanului Țării Moldovei (Arh. Stat. Iași, colecția Litere, Gh. Asachi, G/94, fila 3, cf. GH. UNGUREANU, *Sigiliul orașului Iași în secolul al XIX-lea*, în *Rev. Arh.*, IX, 1966, nr. 2 (iulie-decembrie) p. 85). În același sens al solicitării lui Asachi de către autoritățile de resort pentru a alcătui într-o formă definitivă stemele ținuturilor Moldovei, v. și V. A. URECHIA, *Șchițe de sigilografie românească*, Buc., 1891, p. 15–16.

¹³ v. **Stema Moldovei*, în *Icoana lumii*. Foaie pentru îndeletnicirea Moldo-Românilor, I, 1841, nr. 12 (23 martie), p. 95–96. Reproducerea textului și comentarii asupra acestui articol se găsesc în scurtul studiu al lui C. MOISIL, *O descriere heraldică din anul 1841*, în *Arh. Rom.*, III, 1939, p. 286–287. În ceea ce privește cel de al doilea articol, v. **Marca țerii Moldovei*, în *Gazeta de Moldavia*, XXII, 1850, nr. 51 (13 iunie), p. 209–211.

¹⁴ Nu trebuie să uităm faptul că Asachi a fost între 1832–1849 directorul Arhivelor Statului din Iași, împrejurare ce i-a îngăduit cunoașterea temeinică a diplomatiei moldovene, în care reprezentările heraldice și de heraldică sigilară au figurat din belșug.

¹⁵ cf. Arh. Stat. Iași, doc. 6998, op. 2020, nr. 1772 și un desen. V. și EMIL VÎRTOSU, *Note și discuții sigilografice*, în S.C.N., III, 1960, p. 526. Pentru o mai amplă documentație privind stema municipală a orașului Iași, v. mai ales GH. UNGUREANU, op. cit., p. 83–100.

¹⁶ cf. adresei nr. 148 din 20 ianuarie 1851 a Eforiei orășenești a Iașilor către Gh. Asachi. O solicitare asemănătoare este adresată de aceeași autoritate și prof. Gh. Seulescu, arheolog reputat la acea epocă (v. N. A. BOGDAN, *Orașul Iași — odinioară și astăzi*. Șchițe istorice și administrative..., Iași, 1904, p. 26 și GH. UNGUREANU, op. cit., p. 91). În adresa sa de răspuns, Asachi menționează printre altele și articolul asupra stemei Moldovei publicat în nr. 51 al *Gazetei de Moldavia* din 1850, e drept fără a preciza că ar fi el autorul, dar nici nu lasă să se înțeleagă că l-ar fi scris altcineva (v. N. A. BOGDAN, op. cit.).

¹⁷ În alcătuirea stemei orașului Iași din 1851, Sfatul municipal al capitalei Moldovei va combina cele două proiecte primite respectiv de la Asachi și de la prof. Seulescu, îmbinând elementele heraldice sugerate de fiecare dintre cele două personalități solicitate (v. N. A. BOGDAN, op. cit., p. 30 și GH. UNGUREANU, op. cit., p. 92).

¹⁸ În adresa din 1851, Eforia orășenească a Iașilor consideră pe Asachi « părintele literaturii române » care are « mai deplină cunoștință despre marca ce au avut din învechime astă politie » (v. N. A. BOGDAN, op. cit., p. 26).

¹⁹ v. *Calendarul pentru poporul românesc pe anul 1853*, XII, Iași, la Institutul Albina, p. 75.

²⁰ Pentru gravuri, v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, Al. Asachi, nr. inv. 209; în ceea ce privește articolul, el se referă la armeriile municipale ale Iașilor, aprobate de autoritățile de resort, precum am văzut, încă din 1851, dar într-o reprezentare cu care Asachi nu era întru totul de acord. Astfel autorul, după ce explică prezența legiunii Iasiensis pe locul unde se va afla orașul Iași, vorbește de coloana înălțată împăratului Hadrian și soției sale de către respectiva legiune și cere ca acest monument să figureze neapărat în stema municipală a capitalei Moldovei (v. N. A. BOGDAN, op. cit., p. 27). În același sens, v. și N. IORGA, Gh. Asachi ca tipograf și editor după « *Catalogul* » lui din 1847, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. ist., S. II, T.

O altă personalitate de cultură istorică din Moldova de la acea epocă, care a avut de asemenea preocupări de ordin heraldic a fost și arheologul Gheorghe Seulescu. Solicitat și el de către municipalitatea Iașilor să elaboreze un proiect de stemă a respectivei capitale, Seulescu va răspunde printr-un lung raport ce va cuprinde în afara unui istoric al orașului de-a lungul veacurilor, dar și o prezentare a inscripțiilor dotate cu steme și embleme găsite în cetățile și monumentele de pe teritoriul Moldovei, cât și considerentele de ordin heraldic care justificau, din punctul de vedere al științei blazonului, proiectul de stemă municipală ce propusese spre aprobare consiliului orașenesc²¹. Erudiția de care dă dovadă cu acest prilej Gheorghe Seulescu va face probabil pe regretatul Constantin Moisil²² să atribuie acestui om de știință, și nu lui Asachi, după cum credem noi, paternitatea articolului asupra stemei Moldovei apărut la data amintită în revista ieșeană *Icoana lumii* despre care am făcut mențiune mai sus.

Dar dintre cărturarii moldoveni, cel care a avut nu numai competență în materie de heraldică, dar și putere politică pentru a-și impune și în viața de stat dezideratele din domeniul științei și artei blazonului, a fost Mihail Kogălniceanu. Ca profesor la Academia Mihăileană și apoi la Universitatea din București, Kogălniceanu nu a exclus din preocupările sale de specialitate și disciplina heraldică, vădind interes pentru ea nu numai ca om de știință, dar și ca om politic. Astfel, în 1859, ca membru în Comisia Centrală de la Focșani, renumitul dascăl și bărbat de stat a avut o intervenție hotărâtoare în amânarea inițiativei, susținută de alți membri ai numitei Comisii, de a se institui o stemă a Principatelor Unite²³, al cărei aspect urma să fie fixat într-un articol expres, cuprins în proiectul de Constituție a țării, ce se elabora la acea epocă de forul legislativ amintit. Kogălniceanu era convins că o asemenea instituire a însemnelor heraldice a noului stat creat la 1859 era prematură și contravenea dispozițiilor privitoare la reorganizarea Principatelor dunărene conținute în Convenția de la Paris din 7/19 august 1858, considerînd oportună stabilirea unei steme a țării doar după realizarea unirii depline politico-administrative a Moldovei cu Țara Românească. Reputația lui Kogălniceanu de bun cunoscător al heraldicii noastre autohtone o mai dovedește și desemnarea sa ca membru, alături de Constantin Hurmuzaki și Nicolae Ionescu, în comisia instituită în martie 1860 de către Ministerul Trebilor Străine al Moldovei, la cererea Președintelui Consiliului de Miniștri, Manolache Kostaky-Epureanu²⁴, în scopul examinării proiectului de stemă al Principatelor Unite propus în februarie al aceluiași an de către guvernul Țării Românești condus de Ion Ghica. Mai târziu, în 1863, Kogălniceanu va interveni cu succes în problema modificării armeriilor municipale ale Iașilor, reușind să mențină însemnele create în 1851 ale primului centru urban al Moldovei²⁵. În 1864, același bărbat de stat, în calitate de ministru de interne (în guvernul unificat a cărei președinție o deținea tot el), va propune

XXXIV (1911–1912), p. 755. În sfîrșit, în lucrarea genealogică privind familia Sturdza, tipărită în 1842 la Institutul Albinei (citată supra), se află o serie de steme ale acestui neam domnesc, de alcătuirea cărora afirmăm că Asachi n-a fost deloc străin.

²¹ v. N. A. BOGDAN, *op. cit.*, p. 27–29 și GH. UNGUREANU, *op. cit.*, p. 92.

²² v. CONST. MOISIL, *O descriere heraldică din 1841*, p. 287.

²³ v. protocolul LXIV al ședinței Comisiei Centrale de la Focșani din 1 octombrie 1859, cf. *Protocolalele Comisiunii Centrale a Principatelor Unite. Sesiunea 1859–1860*, Focșani, [1860], p. 9–11.

²⁴ v. Min. Af. Ext., Arh. ist., dos. 17/190/1860, f. 4, adresa nr. 1263 din 15 martie 1860 a Ministerului Trebilor Străine către Mihail Kogălniceanu, căreia, spre deosebire de adresele trimise celorlalți doi istorici solicitați, i se va anexa și desenul proiectului de stemă a Principatelor Unite, în dezbatere.

²⁵ v. *Românul*, VII, 1863, nr. din 25 iulie, p. 1–2.

domnitorului Cuza — care va aproba — proiectul de stemă a orașului București, de elaborarea căruia, firește, n-a fost străin ²⁶.

De asemenea, în perioada 1866—1867, cu prilejul dezbaterilor din Adunarea Electivă privind stabilirea armeriilor de stat ale României, Kogălniceanu va fi numit, alături de Cezar Bolliac, Nicolae Golescu, Dimitrie Brătianu ș.a., ca delegat al uneia dintre secțiile numitei Adunări ²⁷, instituite în scopul cercetării proiectului de lege care fixa aspectul stemei țării, fiind apoi desemnat și raportor al tuturor acestor secții ²⁸. În respectiva calitate, Kogălniceanu va participa foarte activ la toate dezbaterile Camerei în care se vor elabora noile însemne heraldice din 1867 ale României. Mai târziu, între 1887 și 1890, la solicitarea Primăriei orașului București, el va face parte din comisia instituită pentru stabilirea unor armerii municipale definitive ale capitalei țării ²⁹. Prin competența și importantul rol jucat în politica românească de la acea epocă, Mihail Kogălniceanu a putut nu numai să enunțe dar și să îndeplinească, în bună măsură, dezideratele sale în domeniul heraldicii noastre naționale ³⁰.

Spre deosebire de Moldova, interesul științific pentru heraldică s-a manifestat mai târziu în Țara Românească, pionierul în acest domeniu fiind poetul și arheologul Cezar Bolliac. Încă din 1856, fiind în exil la Paris, Bolliac va tipări pe pagina de titlu a broșurilor sale cu conținut propagandistic unionist, apărute în capitala Franței între 1856 și 1857 ³¹, stemele reunite ale celor trei țări românești simbolizând unificarea lor, deziderat de seamă al patrioților români refugiați în străinătate după înăbușirea revoluțiilor pașoptiste din Principate. Respectiva reprezentare heraldică, reproducând fidel imaginea gravată pe aversul medaliei « Norma » emisă la București în 1838 ³², înfățișează, așezate pe o cunună din frunze de stejar, stemele Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei, plasate (1, 2,) în interiorul unui triunghi aproape echilateral. Din punct de vedere heraldic, reprezentarea reprodușă de Bolliac nu respectă înfățișarea clasică a armeriilor celor trei țări românești, dar ele formează prin cîmpul de azur al scutului Munteniei, cel auriu al Transilvaniei și

²⁶ v. decretul nr. 1740 din 7 decembrie 1864 publicat în *Mon. Of.* nr. 277 din 11/23 decembrie al aceleiași an; pentru detalii, v. DAN CERNOVODEANU, *Contribuțiuni la studiul stemei municipiului București în secolele XIX și XX*, în « București », M.I.M., VIII, 1971, p. 171.

²⁷ cf. adresei nr. 123 din 21 decembrie 1866 a Președinției Adunării Elective a României către Mihail Kogălniceanu și ceilalți delegați de secție, v. ȘTEFAN D. GRECIANU, *Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale* . . . , Buc., 1900, p. 4—5; Kogălniceanu va fi numit delegatul secției a IV-a (*op. cit.*, p. 8).

²⁸ cf. procesului verbal al ședințelor din 22 și 23 decembrie 1866 ale Comitetului Delegaților Adunării Elective a României de sub președinția lui Nicolae Golescu (*op. cit.*, p. 7). Ulterior, Kogălniceanu va fi desemnat ca raportor și al proiectului de lege privitor la fixarea stemei țării din 1867 (*op. cit.*, p. 14—15).

²⁹ v. B.C.S., Secția Mss., Arhiva Kogălniceanu, pach. LVII, dos. 12, act nr. 93, adresa nr. 1448 din 11 ianuarie 1890 a Primarului Comunei București către Mihail Kogălniceanu.

³⁰ v. C. MOISIL, *Mihail Kogălniceanu și heraldica națională*, în *Arh. rom.*, III, 1939, p. 49—58.

³¹ v. CEZAR BOLLIAC, *Mémoires pour servir à l'histoire de la Roumanie (Provinces danubiennes)*. Ancien Vornic (Maire et Préfet) de la ville de Bucarest. Premier mémoire: *Topographie de la Roumanie*. Paris, Just Rouvier, 1856, 112 p.; IDEM, *À la Roumanie*, par . . . —. Traduction libre en vers français par M. Jules Ferrand, Paris, Pommeret et Moreau, 1857, 8 p.; IDEM, *Poésies*. Traduites en roumain en prose et en vers français. Paris, Pommeret et Moreau, 1857, VII + 100 (— 102) p.; IDEM, *Poezii. Renașterea României*. Paris, De Soye et Bouchet, 1857, 16 p. etc. V. de asemenea și C. MOISIL, *Steme vechi românești. Stemele unite ale Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei*, în *Universul*, LVIII, 1941, nr. 159 (16 iunie), p. 2.

³² Medalia de argint (v. pl. LV, fig. 1) a fost bătută de Societatea Filarmonică din București. Pentru detalii mai ample, v. C. MOISIL, *Două medalii privitoare la istoria teatrului românesc*, în *Cr. num.*, I, 1920, nr. 8, p. 55—57, precum și DAN CERNOVODEANU, *Heraldica în slujba idealurilor naționale pașoptiste*, în *Rev. Mon. și Muz.*, XI, 1974, nr. 3, p. 67.

roșu al Moldovei, tricolorul României, al cărui nume apare înscris în legenda acestui însemn, manifest armoriat simbolic al năzuințelor de unitate națională la care îndemneau patrioții români de la acea epocă.

Înapoiat mai tirziu în țară, Bolliac va continua să manifeste interes pentru heraldică, întreprinzând între anii 1860—1861 cercetări și în acest domeniu științific, publicând rezultatul investigațiilor sale³³ într-un tablou arheologic de mari proporții, intitulat *Daco-Romane*³⁴. În acest tablou va prezenta pe lângă costumele, armele și obiceiurile dacilor, dar și monede antice, medievale și moderne³⁵, unele gravate cu armeriile emitenților, cât și stemele atribuite Imperiului româno-bulgar, Transilvaniei (în secolul al XVI-lea), Țării Românești și Olteniei³⁶ de către heraldiștii occidentali începând din veacul al XV-lea (fără să menționeze totuși izvoarele consultate în acest domeniu). În 1863, Bolliac va publica în ziarul său «Buciumul» două articole cu conținut heraldic, primul despre stema țării, intitulat «*Armele României*», ce furnizează prețioase detalii asupra istoricului acestor armerii³⁷, cel de al doilea cu titlul «*O eroare istorică*», în care va polemiza asupra stemei municipale a Iașilor³⁸. Tot atunci, va mai publica în același organ de presă, și o genealogie documentată a Cantacuzinilor, amintind despre stema acestei familii și descriind pe cea conferită de Gheorghe II Rákóczy lui Drăghici Cantacuzino în 1658³⁹.

³³ Cf. *Daco-Romane*, articol apărut în «Românul», V, 1861, nr. 272 (29 septembrie), p. 859, care anunță publicarea, precum și dimensiunile și conținutul unui «tablou arheologic privitor la istoria Daco-României». Alcătuirea acestui tablou fusese semnalată cu aproape un an și jumătate mai înainte, cf. *Daco-Romane*, anunț apărut tot în «Românul», IV, 1860, nr. 104 (13 aprilie), p. 308 — urmat de 12 anunțuri identice până la nr. 123 (4 mai), p. 372 — în care Bolliac informează publicul asupra dimensiunilor (850 × 1 100) și conținutului tabloului arheologic al cărui autor este, precum și asupra prețului pe care îl cere (2 galbeni = 64 lei) pentru livrarea sa celor doritori să-l achiziționeze. Este probabil că dificultăți tehnice și financiare (și nicidecum întârzierea materialului științific cules și clasat de Bolliac) au amânat atât de mult apariția acestei lucrări conținând vestigiile arheologice ale strămoșilor poporului român.

³⁴ v. Anonim. *Daco-Romane* (1861), litografie în peniță (570 × 850). Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, nr. inv. 650. Acest tablou arheologic prezintă — cum se poate ușor constata — o neconcordanță sub aspectul dimensiunilor cu acel anunțat în 1860 și în 1861 în ziarul «Românul». Este vorba de o reimprimare de proporții mai reduse? Nu credem, dat fiind că Bolliac n-a mai putut să tipărească un al doilea tablou, ce era în pregătire (cf. «Românul», V, 1861, nr. 272 (29 septembrie), p. 859), împrejurare care reiese din anunțurile inserate în «Buciumul» în cursul anului 1863, în care Bolliac invită pe eventualii amatori să achiziționeze exemplarele din *Daco-Romane* ce rămăseseră încă nevândute la epoca menționată. Ipoteza ce ne pare cea mai veridică este aceea că tabloul arheologic în cauză nu a apărut niciodată în dimensiunile respectabile anunțate inițial, ci doar în cele ceva mai reduse ce ne sînt cunoscute.

³⁵ În cele două ultime categorii este vorba de multe monede ale domnitorilor munteni, moldoveni și transilvăneni, purtînd pe revers stema țării respective sau pe cea a emitenților lor, deci un adevărat studiu de heraldică monetară realizat de Bolliac la acea epocă.

³⁶ Sub nr. XX, stema Imperiului româno-bulgar, sub nr. XXI, Transilvania, sub nr. XXII, Țara Românească, în sfîrșit, sub nr. XXIII, Oltenia. Privitor la tabloul arheologic intitulat *Daco-Romane*, v. și C. BOLLAC, *Opere*. Vol. II, Ediția, note și bibliografie de Andrei Rusu, Buc., 1956, p. 307 și STELIAN METZULESCU, *Crucea Sf. Andrei, simbol heraldic*, în Gl. Bis., XIX, 1960, nr. 11—12, p. 1030.

³⁷ v. *Armele României*, în *Buciumul*, I, 1863, nr. 33 (27 aprilie), p. 131—132.

³⁸ v. *O eroare istorică*, în *Buciumul*, ibidem, nr. 66 (27 iulie), p. 262, articol asupra stemei orașului Iași, în urma publicării în *Românul* (VII, 1863, 25 iulie, p. 1—2) a unei corespondențe provenind din vechea capitală a Moldovei, în care este vorba despre protestul lui Mihail Kogălniceanu și a conducătorilor administrativi ai acestui oraș împotriva schimbării stemei municipale a Iașilor.

³⁹ v. *Genealogia familiei Cantacuzinilor*, în *Buciumul*, ibidem, nr. 23 (20 martie), p. 95 până la nr. 147 (13 noiembrie), p. 591, în care material se găsesc și descrieri de steme (v. ibidem, nr. 34 (1 mai), p. 136, ce cuprinde textul diplomei cu descrierea blazonului acordat de Rákóczy lui Drăghici Cantacuzino la data amintită).

În anul 1864 Bolliac va fi numit director al Arhivelor Statului (post pe care îl va păstra pînă în 1866) cînd va avea posibilitatea de a se dedica unor minuțioase investigații asupra vechilor steme atribuite celor două principate românești, precum și asupra altor diverse probleme contingente cu heraldica națională, acumînd astfel prețioase cunoștințe în acest domeniu, împrejurare ce-l va pregăti temeinic în vederea viitoarelor dezbateri — la care va participa — ale Corpurilor legiuitoare convocate în 1866 pentru stabilirea definitivă a armelor țării.

În 1859, cu prilejul unirii celor două principate române, stema noului stat creat — Principatele Unite — nu fusese precizată din punct de vedere heraldic decît de-abia în februarie 1861⁴⁰, dar și la această dată se omisese indicarea smalturilor ce compuneau cîmpurile și mobilele scutului acestei steme⁴¹ (dovadă evidentă de insuficientă competență în materie de știință a blazonului din partea organelor de stat chemate să rezolve o astfel de sarcină). De asemenea și ulterior, după încetarea statutului de uniune personală și unificarea completă a celor două țări române în decembrie 1861, de-abia în 1863 fusese fixată o altă stemă, dar — și de astă dată — alcătuirea ei se vădise nesatisfăcătoare, încît o nouă remaniere heraldică se proiectase la sfîrșitul aceluiași an⁴².

În aceste împrejurări, după urcarea pe tron a lui Carol I, vor avea loc ample dezbateri — între 1866 și 1872 — atît în Adunarea Electivă (după 1867 Cameră a Deputaților), cît și în Senat, cu privire la stabilirea definitivă a stemei țării. Cu acest prilej, competența lui Cezar Bolliac, ales între timp deputat, se va uni cu cea, demult consacrată, a lui Mihail Kogălniceanu⁴³, deputat și dînsul și, după cum am arătat mai sus, cu renume bine stabilit de heraldist. În Senat participa la ședințe Ștefan D. Grecianu, de asemenea temeinic inițiat în materie de heraldică, astfel încît dările de seamă ale ședințelor Parlamentului român de la acea epocă vor consemna dezbateri erudite, demonstrînd în felul acesta apariția unui interes științific de netăgăduit pentru disciplina care guvernează legile blazonului⁴⁴.

Odată cu stabilirea stemei României, interesul pentru știința heraldică va crește, reputați istorici români de la acea epocă cuprinzînd în lucrările lor studii sistematice de acest gen. Astfel, B. P. Hasdeu, V. A. Urechia, D. A. Sturdza, pentru a nu cita decît pe cîțiva dintre ei, vor dovedi competență, ba uneori chiar erudiție, în domeniul științei heraldice.

⁴⁰ v. Înalțul ordin de zi nr. 34 din 9 februarie 1861 al domnitorului Cuza, publicat în Monitorul Oastei, 1861, nr. 10, p. 146 (cf. P. V. NĂSTUREL, *Steagul, stema romînd, însemnele domnești, trofee*, Buc., 1903, p. 73 și nota 2).

⁴¹ cf. IDEM, *Steagul și stema României*. Perioada convențională, în Albina, IV, 1900, nr. 11 (10 decembrie), p. 288—289, cit și CONSTANTIN MOISIL, *Stema României*, în Boabe de grîu, II, 1931, nr. 2 (februarie), p. 80.

⁴² cf. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, ibidem, IV, 1900, nr. 11 (10 decembrie), p. 289—290; IV, 1901, nr. 15—16 (7—14 ianuarie), p. 394; IDEM, *Steagul, stema romînd, însemnele domnești, trofee*, p. 87—88, precum și C. MOISIL, *op. cit.*, p. 81.

⁴³ v. și C. MOISIL, *Mihail Kogălniceanu și heraldica națională*, loc. cit., p. 56—58.

⁴⁴ v. dezbaterile Camerei Deputaților și intervențiile lui Cezar Bolliac, delegat al Secției I-a respectivei Camere (cf. ȘTEFAN D. GRECIANU, *op. cit.*, p. 9, 26—27 și 85—90), precum și cele ale lui Mihail Kogălniceanu, numit raportor al Comitetului delegaților secțiilor Camerei pentru același proiect de lege (v. ibidem, p. 7, 10, 14—16, 19—24, 30—34, 36 și 38—39); v. de asemenea interpelările și concluziile lui ȘTEFAN D. GRECIANU, în calitate de raportor al Senatului și începînd din 1872 și al Camerei Deputaților, pentru același proiect de lege (v. ibidem, p. 50—55, 74—79, 82—85 și 94—98); în afara celor trei sus-menționați, mai sînt de remarcat intervențiile lui D. A. STURDZA (v. ibidem, p. 16—18 și 24—25) și cele ale lui GEORGE GHICA (v. ibidem, p. 18—19) în aceleași dezbateri.

În bogata și variată activitate științifică a lui Hasdeu, locul ocupat de heraldică a fost însemnat. Încă din 1864, în culegerea sa intitulată *Arhiva istorică a României*, el făcuse descrierea mai multor peceti heraldice aparținând citorva domnitori și boieri mari ai țării, printre care și cea a cunoscutului logofăt Udriște Năsturel, cumnat al lui Matei Basarab⁴⁵. De asemenea, mai tirziu — începînd din 1873 — în mai multe dintre lucrările sale, *Istoria critică a Românilor*⁴⁶, *Cuvente den Bătrîni*⁴⁷, *Basarabii. Cine? De unde? De cînd?*⁴⁸, inclusiv în marea sa operă de erudiție *Etymologicum Magnum Romaniae*⁴⁹, Hasdeu va dovedi un viu interes pentru vechile armerii ale țărilor române, cit și pentru unele steme boierești din Țara Românească, deși ipoteza sa privitoare la capetele de arapi din stema atribuită Valahiei, pe care el o considera a fi fost stema dinastică a Basarabilor, s-a dovedit ulterior a nu corespunde realității. În orice caz, preocupările heraldice ale lui Hasdeu (recent am întîlnit și un studiu în mss. în care renumitul cărturar trata despre unele steme domnești și boierești din Moldova)⁵⁰, îl plasează printre cei mai însemnați corifei din veacul trecut al științei noastre autohtone a blazonului.

Paralel cu alte domenii de activitate, istoricul V. A. Urechia s-a ocupat și de studiul heraldicii, cu disciplinele sale aferente, heraldica sigilară și cea monetară. Astfel în 1865 el va scrie un scurt articol *Despre marca Moldovei*⁵¹, iar în 1868 va redacta și publica pentru edificarea parlamentarilor ce aveau să se ocupe de această problemă în cadrul dezbaterilor de la acea dată din Cameră, *Raportul către Adunarea Deputaților privitor la stabilirea definitivă a Armoriilor țierrei*, însoțindu-l și de o planșă litografică în folio-dublu⁵²; în această planșă, el va reproduce (inspirîndu-se vădit din tabloul *Daco-Romane* al lui Bolliac) steme, sigilii și vechi monede ale Țării Românești și Moldovei, cit și cîteva armerii ale unor familii domnitoare, precum Cantemir, Caragea, Sturdza ș.a. Ulterior, V. A. Urechia va fi autorul a două lucrări de sigilografie⁵³ privitoare la pecetile heraldice ale domnilor Țării Românești și Moldovei, cit și la cele ale districtelor și citorva orașe din cele două țări. În

⁴⁵ cf. B. P. HASDEU, *Arhiva istorică a României*. Tom. I, 1864, nr. 1 (8 august), p. 8, precum și ibidem, nr. 16 (5 decembrie), p. 128, etc.

⁴⁶ v. B. P. HASDEU, *Istoria critică a Românilor din ambele Dacie în secolul al XIV-lea*, Tomul I. Pămîntul Țării Românești, Buc., 1873, p. 93—97; v. și ed. a II-a, Buc., 1875.

⁴⁷ v. studiul asupra *Limbei române vorbită între 1560—1600. Texturi inedite*, în *Columna...*, VIII, Noua serie, Tom. II, 1877, nr. 6 (iunie-iulie), p. 271—292 și 309—340, nr. 8—9 (august-septembrie), p. 357—404 și 456—484, nr. 10—11 (octombrie-noiembrie), p. 512—556 și 559—568, republicat în *Cuvente den bătrîni*. Tom. I—II + supl. la t. I, Buc., 1878—1891, în care Hasdeu reproduce diferite peceti cu stemele Moldovei și a citorva boieri și orașe, precum și diverse mărci heraldice ale unor fabrici de hirtie românești de la acea epocă.

⁴⁸ B. P. HASDEU, *Basarabii. Cine? De unde? De cînd?*, Buc., 1894, p. 13—16.

⁴⁹ B. P. HASDEU, *Etymologicum Magnum Romaniae*, T. II, Buc., 1887, p. 1457—1460 și 1596—1599, T. III, Buc., 1893, p. 2567—2575, 2988—2989 și 3049; T. IV, Buc., 1898, p. XXXIX—XL, XLVI—XLVII, CXLVIII și CCXXII.

⁵⁰ v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., Arh. B. P. Hasdeu, II, mss. 8, *Fragmente diverse*, printre care și studiul: *Despre originea și filiația principalelor familii vechi boierești din Moldova* (33 f.) însoțit și de 9 desene de steme ale respectivelor familii.

⁵¹ În *Buletinul Instrucțiunii Publice*, [1865, nr. 11], 1—30 noiembrie, p. 189—190 + 4 ilustr.

⁵² Tabloul (450×610) intitulat *Anexă la Raportul Comitetului Delegaților de Secțiuni asupra Proiectului de lege pentru modificarea armelor Țării* se află la Arh. Stat. Buc., Achiz. noi, MMDCCLXXXII/7. Asupra datei publicației (1868), cit și asupra paternității respectivelor lucrări, v. NICOLAE DOCAN, *Studii privitoare la numismatică Țării Românești*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. ist., S. II, T. XXXII (1909—1910), p. 463.

⁵³ v. V. A. URECHIA, *Sigiliul tirgului Pietrei (județul Neamț)*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. ist., S. II, T. X, Buc., 1889, p. 235—243; IDEM, *Schițe de sigilografie românească*, Buc., 1891, 17 p. in-fol.

plus, el va fi numit în 1890 — alături de Ștefan D. Grecianu și Grigore Tocilescu⁵⁴ — membru în comisia instituită de Ministerul de Interne, pentru a controla exacta aplicare a legii din 1872 privind stabilirea stemei României și ale județelor sale⁵⁵. În sfârșit, în 1900, cu prilejul Congresului de istorie comparată de la Paris, Urechia va prezenta un documentat memoriu asupra stemelor țărilor române⁵⁶.

La rîndul său, D. A. Sturdza studiasse în 1885 colecția de documente istorice de la Wiesbaden⁵⁷, ce conținea câteva vechi hrisoave cu peceti heraldice ale mai multor domni ai Țării Românești din veacul al XV-lea, prilej care îi va îngădui să fie cel dintîi care să explice semnificația primelor steme ale acestui principat. Această temă va fi reluată de Sturdza în 1894, după ce examinase cronica ilustrată a lui Ulrich von Richenthal, care conținea pe lângă blazoanele atribuite Țării Românești și Moldovei și pe acelea a doi boieri, Stanislaus din Neamț și cavalerul Dobromir din Valahia, precum și pe cea a unui înalt prelat, mitropolitul Grigore Țamblac, toți trei originari din aceste țări⁵⁸. De asemenea și ca numismat, D. A. Sturdza a abordat deseori subiecte legate de heraldica monetară a țărilor române⁵⁹.

Reputatul scriitor și estetik Alexandru Odobescu s-a interesat și el de heraldica noastră națională, tratînd într-o conferință ținută în martie 1889 despre originea patrupedelor androcefale figurate pe diferite monumente de artă veche românească⁶⁰.

Spre sfîrșitul veacului al XIX-lea, cu prilejul publicării vechilor documente aflate fie la Arhivele Statului, fie în arhivele particulare, va fi alcătuită o serie de studii genealogice (serie care se va prelungi pînă în primele decenii ale secolului al XX-lea), asupra fostelor familii domnitoare și ale marilor boieri ai țării, studii care vor aminti și despre stemele acestor familii, reproducînd imaginea sau descrierea lor. Din această serie menționăm cu precădere lucrarea lui George Octav Lecca, care conține atît descrierile a circa 38 de steme ale unor familii domnitoare și boierești muntene și moldovene, cît și un scurt studiu asupra heraldicii nobiliare românești⁶¹.

În aceeași perioadă au apărut lucrări avînd ca temă principală subiecte de heraldică românească, dintre care cele ale generalului P. V. Năsturel s-au distins cel mai mult prin înalta lor ținută științifică și prin erudiția autorului lor⁶². În prima sa operă de acest gen, publicată în 1892 și intitulată *Stema României, studiu*

⁵⁴ Deși arheolog și istoric, Grigore Tocilescu s-a interesat puțin de heraldică. În mod incidental a menționat câteva steme în unele dintre lucrările sale, ca spre exemplu în *Catalogul Muzeului Național de Antichități din București*, Buc., 1906, p. 97, unde publică stema Țării Românești gravată pe țeava unui tun al lui Petru Vodă Cercel. Anterior, în 1905, se ocupase — de asemenea accidental — de sigiliul din 1600 al lui Mihai Viteazul.

⁵⁵ V. ȘTEFAN D. GRECIANU, *op. cit.*, p. 123, 125 și 157.

⁵⁶ V. V. A. URECHIA, *Notice sur les armoiries du peuple roumain. Mémoire lu au Congrès d'histoire comparée*. Paris, 1900, Macon, 1901, 20 p.

⁵⁷ V. D. A. STURDZA, *Dare de seamă despre colecțiunea de documente istorice române aflate la Wiesbaden*, Buc., 1888, în *Anal. Acad. Rom.*, S. II, T. VIII, Sect. II, p. 239—259.

⁵⁸ IDEM, *Cronica lui Ulrich von Richenthal asupra Conciliului de la Constanța (1414—1418)*, în *Anal. Acad. Rom.*, S. II, T. XVI, dezbateri 1893—1894, p. 97—106.

⁵⁹ V. de pildă în *Magnum Etymologicum* al lui HASDEU, în care, în vol. III, STURDZA e autorul unui erudit studiu de numismatică românească veche, în care firește tratează și teme de heraldică monetară (cf. E.M.R., T. III, Buc., 1893, la articolul BAN, p. 2428—2446 + 3 pl.).

⁶⁰ V. ALEXANDRU ODOBESCU, *Heraldica națională. Patrupedele androcefale figurate în monumente și origina lor*, în *Conv. Lit.*, XLII, 1908, nr. 1, p. 497—514 + ilustr. (studiu publicat postum).

⁶¹ V. OCTAV-GEORGE LECCA, *Familii boierești române*, Buc., 1899, cap. VII, p. XLII—XLIII.

⁶² V. P. V. NĂSTUREL, *Stema României*. (Studiu critic din punct de vedere heraldic), Buc., 1892; IDEM, *Steagul și stema României*. (Perioada convențională), în *Albina*, IV, 1900, nr. 10 (3 decembrie), p. 253—257—V, 1901, nr. 2 (14 octombrie), p. 38—42; IDEM, *Steagul, stema română, însemnele domnești, trofee*, Buc., 1903.

critic din punct de vedere heraldic, autorul debutează prin a trata originea și însemnătatea stemelor în general, alcătuiind apoi și un prim vocabular heraldic românesc; în continuare, el va face — în lumina investigațiilor incipiente în acest domeniu la epoca respectivă și a materialului documentar redus, existent pe atunci la îndemâna cercetătorilor — un istoric destul de amănunțit al stemelor Moldovei și Țării Românești de-a lungul veacurilor, încheind cu evoluția armeriilor Principatelor Unite, apoi ale României, în decursul diferitelor etape din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În final, generalul Năsturel va studia și steagurile și însemnele armatei române, fiind astfel unul dintre primii istorici autohtoni care s-a ocupat de vexilologie împreună cu anexa ei, vexilologia heraldică.

În urma apariției în 1894 a lucrării episcopului *Ghenadie al Râmnicului*⁶³, care urmărea să demonstreze existența unui raport de descendență între emblemele vechilor culte religioase ale dacilor și romanilor și stemele Țării Românești și Moldovei, Năsturel va publica, ca răspuns, un studiu⁶⁴ în care va dovedi erudiția sa atât în ceea ce privește știința blazonului în general, cât și referitor la heraldica românească în special. În sfârșit, într-un alt studiu al său și anume *Marca țării pe peceți, clădiri și monete*⁶⁵, el critică atât întrebuintarea abuzivă a stemei țării de către anumite autorități și instituții din București sau din provincie, cât și desconsiderarea regulilor stricte ale blazonului constatată în reprezentarea stemei de stat aflată pe diferitele edificii oficiale din Capitală sau pe monedele naționale.

Astfel, dată fiind dezvoltarea științei blazonului în România la acea epocă, apariția unei lucrări teoretice asupra heraldicii noastre naționale se impunea grabnic; într-adevăr, publicind în 1900 actele referitoare la stabilirea stemei oficiale a statului român între 1866 și 1872, Ștefan D. Grecianu va prezenta în introducerea lucrării sale un adevărat studiu asupra evoluției heraldicii în Țara Românească, adăugind la sfârșitul aceleiași publicații un vocabular de termeni tehnici ai acestei științe, adaptați caracteristicilor limbii autohtone⁶⁶.

Cu toată utilitatea de netăgăduit a contribuțiilor lui Ștefan D. Grecianu atât la stabilirea între 1867—1872 a stemei țării cât și mai târziu în 1890, la respectarea de către diferite autorități, a legii destinate să fixeze această stemă, concluziile pe care le trage, la sfârșitul studiului său introductiv, asupra heraldicii în principatele române, au avut consecințe absolut negative. Tăgăduind existența unei heraldici românești și bazându-se pe argumente nu totdeauna întemeiate, sau pe realități istorice insuficient cunoscute la acea epocă, Grecianu a diminuat în mod sensibil interesul oamenilor de știință români pentru studiul acestei discipline auxiliare a istoriei. Considerînd, pe bună dreptate, că sistemul electiv la tron, folosit în cele două principate românești, a constituit un obstacol major în instaurarea unei stabilități politice în aceste state și subliniind în plus și absența la noi a unor instituții specifice feudalității occidentale, autorul a contestat însă existența artei blazonului dezvoltată pe teritoriul Țării Românești și Moldovei, negînd în mod

⁶³ V. GHENADIE (ENĂCEANU), episcop al Râmnicului și Noului Severin: *Eraldica vechie a Românilor. Stemele țării în fața religiunilor daco-romane, cabirismul și mitraismul*. Buc., 1894.

⁶⁴ V. P. V. NĂSTUREL, *Eraldica în fața P.S.S. Episcopului Ghenadie al Râmnicului-Noul Severin*, Buc., 1895.

⁶⁵ V. IDEM, *Marca țării pe peceți, clădiri și monete*, în Albina, V, 1901, nr. 5 (4 noiembrie), p. 117—119, nr. 12—13 (23—30 decembrie), p. 325—330; V, 1902, nr. 14 (6 ianuarie), p. 367—369.

⁶⁶ ȘT. D. GRECIANU, *op. cit.* Introducerea despre care este vorba se găsește la p. XI—XC, vocabularul heraldic la p. 169—225. Terminologia heraldică propusă de acest autor n-a fost adoptată, fiind ulterior abandonată în cea mai mare măsură de către specialiști.

eronat orice valoare heraldică vestigiilor sigilare armoriat⁶⁷ cit și stemelor pictate pe diferite documente autohtone ce citează, ignorind de asemenea, în mod inexplicabil, și mărturiile heraldice incontestabile de ordin monetar aflate în vechea noastră numismatică⁶⁸. Insuficiența la acea epocă a posibilităților de documentare mai amplă, necesare unor astfel de cercetări pe de o parte, o oarecare animozitate față de fostele familii domnitoare fanariote (care — după părerea sa — își afișau stemele într-un mod prea ostentativ) pe de alta, au condus pe Ștefan Grecianu la aceste concluzii negative care vor fi ulterior, parțial sau total, infirmate. Totuși, dată fiind reputația de mare heraldist de care se bucura la acea epocă autorul ei, lucrarea a frinat, în toată perioada ce va urma, dezvoltarea cercetărilor științifice în domeniul științei blazonului, determinind — în mod direct sau indirect — pe numeroși dintre istoricii noștri tineri să se dezintereseze de studiul heraldicii românești socotită astfel o disciplină inexistentă; printre aceștia credem că putem include și pe marele savant Nicolae Iorga, care a manifestat — pe toată durata activității sale atît de vaste — o rezervă foarte accentuată față de știința și arta heraldică⁶⁹.

Astfel, practic abandonată de către istorici, heraldica românească nu va mai constitui un obiect de preocupare științifică în epoca care va urma; diferite lucrări genealogice (ce nu vor fi întotdeauna opera unor specialiști) și a căror apariție va continua — după cum am mai spus — și în primele decenii ale actualului secol, vor reproduce sau vor descrie — în general însă fără nici un comentariu — diferite steme aparținind unor familii românești domnitoare sau boierești. Singur, numai generalul P. V. Năsturel va continua, și după 1900, preocupările sale heraldice începute în 1892, publicind în afara lucrărilor privitoare la stema României, mai multe studii și anume: asupra stemei Cantacuzinilor, despre « Nova plantatio » în sigiliile heraldice ale domnilor români, despre mobilele heraldice din stemele voievozilor Țării Românești aflate pe monedele acestui principat, în sfîrșit un studiu asupra stemei Sf. Imperiu romano-german⁷⁰, pe care trebuie să-l cităm — deși el nu are o legătură directă cu heraldica română — din pricină că autorul întrebunțează o terminologie de specialitate (care completează vocabularul de acest fel inițiat în prima sa lucrare din 1892), terminologie ce va fi adoptată de toți heraldiștii români care vor urma.

⁶⁷ Autorul în cauză, analizind doar un număr restrins de sigilii heraldice cunoscute cercetătorilor la acea epocă și în plus, atribuind sigilografiei românești niște caracteristici pe care ne îngăduim să le considerăm cel puțin bizare (v. p. LIII), ignorează — voit sau nu — caracterul specific sigilar al heraldicii noastre autohtone, fie domnești, fie boierești, fie districtuale sau orășenești, generalizind din cîteva exemple dispartate și neconcludente și ajungind pînă la contestarea « de plano » a existenței însăși a artei românești a blazonului.

⁶⁸ v. op. cit., p. LIX, autorul amintește în treacăt existența unei numismatice autohtone, fără însă a face vreo mențiune despre stemele — perfect heraldice — aflate pe vechile monede românești cunoscute la acea epocă prin studiile lui Boillac și Hasdeu și mai ales ale lui D. A. Sturdza.

⁶⁹ Cu toată imensa sa activitate de cercetări în domeniul istoriei românilor, N. IORGA n-a lăsat decît cîteva foarte modeste articole privind heraldica națională, din care cităm: *Stema Moldovei pe clopotnița bisericii din Todireni (Burdujeni)*, în *Bul. Com. Mon. ist.*, VII, 1915, p. 139—140; apoi: *Iarși știri nouă despre Despot Vodă*, în *Rev. ist.*, II, 1916, p. 125—136, articol în care, printre altele, autorul face descrierea heraldică a stemei acestui domn al Moldovei; în sfîrșit *Sur le blason des princes roumains*, articol de patru pagini apărut în « *Revue héraldique et onomastique* », Bruxelles, 1925.

⁷⁰ v. P. V. NĂSTUREL, *Neamul boierilor Pîrșcoveni și incuscrirea lor cu Cantacuzinii din ramura marelui spătar Drăghici Măgureanu*, Buc., 1906; IDEM, *Neamul boierilor Cantacuzini din ramura lui Șerban Voevod*, în *L.A.R.*, XII, 1908, nr. 1—3, p. 61—74, nr. 4—6, p. 210—234 și nr. 7—9, p. 317—349; IDEM, « *Nova Plantatio* » și Regii României, moștenitori ai Împăraților Bizanțului, în *R.I.A.F.*, XV, 1914, p. 1—80; IDEM: *Interpretarea mobilelor heraldice de pe monedele Țării Românești*, în *Bul. Soc. Num. Rom.*, XI, 1914, nr. 21, p. 19—23 și IDEM: *Armele Sfîntului Imperiu Roman . . .*, în *R.I.A.F.*, XVI, 1915—1922, p. 3—32.

Dacă istoricii de profesie excluseseră în mod practic la acea epocă știința blazonului din preocupările lor, în schimb ei manifestaseră interes — și atunci, dar și cu mult înainte — pentru numismatică⁷¹ ca și pentru sigilografie⁷², discipline auxiliare ale istoriei înrudite cu heraldica, dat fiind — ca pretutindeni de altfel — că multe monede sau sigilii ale domnilor Țării Românești sau Moldovei, ca și sigiliile boierilor acestor principate, purtau gravate pe ele steme și embleme. Această împrejurare este cu atât mai importantă cu cât nu trebuie niciodată pierdut din vedere faptul că la origine, heraldica românească se bazează pe mărturii de ordin sigilar. În consecință, studiile de numismatică și de sigilografie făcute în această perioadă au servit în mod indirect știința heraldică, dat fiind că cercetările întreprinse în aceste domenii au înmulțit un material documentar deja existent, pe care mai târziu heraldiștii l-au putut folosi pentru propriile lor investigații. Printre aceste lucrări trebuie citate cele ale slavistului Ioan Bogdan⁷³ căruia i-au apărut între 1902—1913, cât și postum în 1926, trei culegeri de texte de vechi documente românești datînd dintre secolele XIV și XVI, acte dotate cu sigilii heraldice, aplicate sau atîrnate, aparținînd diferiților domni sau boieri munteni sau moldoveni de la acea epocă, documente pe care le-a fotografiat, constituind astfel două albume paleografice, indispensabile studiilor privind prima perioadă numită clasică a heraldicii noastre autohtone. În plus, în introducerea primului său volum de vechi documente, I. Bogdan a înfățișat un scurt, dar foarte documentat studiu de heraldică sigilară asupra peceților cu steme ale domnilor și boierilor Țării Românești din veacurile al XV-lea și al XVI-lea⁷⁴.

În 1918 se produce totuși un reviriment în domeniul studiului științei noastre heraldice prin apariția în acel an a unicului armorial românesc existent pînă în

⁷¹ În afara studiilor lui Cezar Bolliac asupra numismaticei muntene și moldovene (v. reprezentările monedelor diversilor domnitori români în tabloul arheologic Daco-Romane, Buc., 1861, citat mai sus, precum și articolele publicate în «Trompeta Carpaților» între 1868—1871), B. P. HASDEU întreprinsese de asemenea, în mai multe dintre lucrările sale, investigații în același domeniu al numismaticei și heraldicii monetare românești; tot astfel D. A. STURDZA este autorul mai multor studii în același domeniu de cercetări, precum: *Übersicht der Münzen und Medaillen des Fürstentums Romanien (Moldau und Valachei)*, Wien, 1874; *Memoriu asupra numismaticei românești*, în *Columna...*, VII, 1877, nr. 10—11, p. 493—511; *Numismatica română*, Buc., 1878 etc. În sfîrșit, un alt distins cercetător în același domeniu de investigații științifice, NICOLAE DOCAN, ne-a lăsat studii deosebit de valoroase, precum: *Notiță despre monedele lui Petru Mușat*, în *Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. ist., S. II, T. XXX (1907—1908)*, p. 117—182; *Studii privitoare la numismatica Țării Românești*, în *Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. ist., S. II, T. XXXII (1909—1910)*, p. 459—567 etc. Metrologia numismatică legată de vechile monede ce au circulat pe teritoriul țărilor române a format de asemenea obiectul mai multor studii, printre care cităm pe cele ale dr. GEORGE SEVEREANU, *Greutățile monetare din Moldova din 1834—1849*, în *Bul. Soc. Num. Rom.*, II, 1905, nr. 9, p. 14—23 și DR. C. ISTRATY, *Pietrele de identificare și controlul a monedelor din timpul lui Mihail Sturdza Voievod (1834—1849)*, în *L.A.R.*, XII, 1908, decembrie, p. 395—409, în care ambii autori reproduc și fac descrierea heraldică a stemelor Moldovei în domnia lui Mihail Sturdza și în cea a lui Grigore Al. Ghica, steme ce se găseau gravate pe măsurile ponderale ale monedelor dintre anii 1834—1849 ale acestui principat.

⁷² Printre articolele de sigilografie (cu reprezentări armorate) apărute la acea epocă, trebuie să menționăm între altele și pe acele ale lui ALEXANDRU LAPEDATU, *Sigiliile Romanului și Cîmpulungului*, în *Conv. Lit.*, XL, 1906, decembrie, p. 1140—1142 și IDEM, *Antichitățile de la Baia*, în *Bul. Com. Mon. ist.*, II, 1909, nr. 2, p. 53—64, precum și articolul lui D. DAN, *Un document românesc cu marele sigil din tirgul Baia*, în *Jun. lit.*, IV, 1907, p. 56—57.

⁷³ v. IOAN BOGDAN, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul (sic) XV și XVI*, Buc., 1902; IDEM, *Documente moldovenești din sec. XV și XVI în arhivul Brașovului*, Buc., 1905; IDEM, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolele XV și XVI*, Vol. I, Buc., 1905; IDEM, *Album paleografic cuprinzînd 26 de facsimile de documente românești din sec. XV-lea*, Buc., 1913; IDEM: *Album paleografic moldovenesc. Documente din sec. XIV, XV și XVI*, Buc. și Paris, 1926.

⁷⁴ v. IOAN BOGDAN, *Documente și regeste...*, Buc., 1902, p. L—LXXX.

zilele noastre și anume acel al lui Emanuel Hagi-Mosco intitulat *Steme boierești din România*, conținând 90 de blazoane în culori, din nefericire neînsoțite de nici un text explicativ sau de vreo documentație oarecare, cu excepția unei foarte scurte introduceri a autorului ce cuprinde câteva generalități privind sigiliile și stemele boierilor români de-a lungul veacurilor ⁷⁵. Totuși, cu toate lipsurile semnalate și tirajul său limitat, lucrarea a cunoscut în perioada de după primul război mondial o destul de amplă difuziune și fie atunci, fie mai târziu, a avut marele merit de a fi trezit multor cercetători interesul pentru studiul heraldicii românești.

Problemele de heraldică legate de trecutul istoric al țărilor române au cunoscut o nouă dezvoltare după 1918, când s-a fixat noua stemă a României. Într-adevăr, începând din 1919, numeroase comisii numite în acest scop s-au succedat fără rezultate pozitive pînă la cea constituită în toamna lui 1920 care, urmînd proiectul propus de cunoscutul heraldist Paul Gore, a reușit în anul următor să stabilească stema țării, respectînd în același timp tradițiile heraldice autohtone, cît și reglementările stricte ale științei blazonului ⁷⁶. Legea din 23 iunie 1921 promulgînd noua stemă a României, a hotărît înființarea pe lîngă Ministerul de Interne a unei Comisii Consultative Heraldice formată din 7 membri aleși pe 5 ani și ale căror atribuții erau de a stabili stemele județelor, orașelor și diferitelor autorități și instituții laice sau religioase ale țării, cît și de a controla folosirea lor ⁷⁷.

De la crearea sa și pînă în 1927, Comisia Consultativă Heraldică ⁷⁸ a studiat și a fixat stemele tuturor județelor României, respectînd vechile embleme și nemonificîndu-le decît în cazul în care acestea nu corespundeau regulilor heraldice sau aveau un caracter străin prea pronunțat ⁷⁹; de asemenea, Comisia a mai stabilit stema Patriarhiei României, cît și pe acelea ale mitropoliilor și episcopiilor ortodoxe ale țării ⁸⁰.

⁷⁵ v. (EMANUEL HAGI-MOSCO), *Steme boierești din România*, Buc., 1918. 1 + 11 f. cu 90 ilustr. Împrejurările speciale în care a apărut această lucrare — războiul nefînd terminat și autorul aflîndu-se pe front — justifică în mare măsură aceste lacune. Regretăm totuși faptul că Em. Hagi-Mosco nu a mai reeditat niciodată de atunci acest armorial care, revăzut și completat, ar fi fost de mare utilitate pentru cercetările în respectivul sector de investigații științifice.

⁷⁶ cf. Arh. St. Buc., Fond Comisia Consultativă Heraldică, Dos. nr. 3/1921; v. de asemenea Bibl. Acad. R.S.R., Arhiva Pavel Gore, I, mss. 8, precum și C. MOISIL, *Stema României*, p. 83—84.

⁷⁷ cf. Arh. St. Buc., ibidem, Dos. nr. 1/1921; v. de asemenea Bibl. Acad. R.S.R., Arhiva Ioan C. Filitti, Col. mss. 354, A. 2026, p. 1, precum și M. C. (MOISIL CONSTANTIN), *Comisia consultativă heraldică*, în Rev. Arh., I, 1925, nr. 2, p. 299.

⁷⁸ Această Comisie constituită în 1922 sub președinția lui Dimitrie Onciul, pe atunci Director General al Arhivelor Statului, și avînd ca membri pe: Mihai Seulescu, Paul Gore, C. Moisil, Alexandru Crăsnaru și ca secretar pe Virgil Drăghiceanu, și-a început lucrările și le-a continuat pînă în aprilie 1923, dată a morții președintelui ei, înlocuit în momentul acela de Mihai Seulescu, comisia fiind completată prin numirea prof. Alexandru Lapedatu în locul rămas vacant. În iulie 1924, numărul membrilor se va mări, în urma cooptării prof. Constantin Marinescu de la Universitatea din Cluj, a lui Zenovie Pclîșanu, a lui Petre Modolea, delegat din partea Ministerului de Interne, cît și a lui Iuliu Tudulescu, numit secretar în locul lui Virgil Drăghiceanu, înaintat membru al Comisiei. În martie 1925, în urma demisiei lui Petre Modolea, Ioan C. Filitti ocupă locul devenit vacant al fostului delegat al ministerului titular. (cf. Arh. I. C. Filitti, ibidem, p. 2—4, precum și (C. MOISIL), *op. cit.*, p. 299—300).

⁷⁹ v. Arh. St. Buc., ibidem, Dos. nr. 6—76/1922—1923, precum și Arh. I. C. Filitti, ibidem, p. 2—5, 12—15, 18—19, 20, 21—23; v. de asemenea (CONST. MOISIL), *op. cit.*, p. 300; * * Comisiunea Consultativă heraldică, în Rev. Arh., II, 1927—1929, nr. 4, p. 260.

⁸⁰ cf. Arh. St. Buc., ibidem, Dos. 87/1928; v. de asemenea Arh. I. C. Filitti, ibidem, p. 4—6, 26—27, precum și (CONST. MOISIL), *op. cit.*, p. 261. În decembrie 1927, Comisia a pierdut pe unul dintre cei mai distinși membri ai săi, Paul Gore, înlocuit în februarie 1928 prin istoricul George D. Florescu. Heraldistul Paul Gore făcuse studii foarte aprofundate asupra

În 1928, după promulgarea în luna octombrie a stemelor celor 71 de județe ale țării, Comisia va elabora până în 1929 stemele multor orașe reședințe de județ, precum și acelea ale altor numeroase localități urbane⁸¹. De asemenea, cu prilejul comemorării unui deceniu de la înființarea Universității românești din Cluj, Comisia a fixat și stema acestei înalte instituții de cultură transilvănene⁸².

În cursul anului 1930, Comisia va izbuti să i se aprobe 19 steme municipale, precum și acelea ale mai multor zeci de orașe ale țării, armerii care vor fi și promulgate de forul legislativ suprem. În 1931, activitatea acestei Comisii dependente de Ministerul de Interne a continuat să se consacre elaborării stemelor orașelor reședințe de județ și ale altor localități urbane ale țării⁸³. În perioada 1931—1936, Comisia Consultativă Heraldică va stabili mai mult de 120 de steme de astfel de așezări⁸⁴. În sfârșit, în cursul anului 1938, cu prilejul reformei administrative a

științei blazonului, erudiția sa determinând numirea sa ca membru al Consiliului Heraldic al Franței, al Convenției Internaționale de Heraldică de la Londra, al Academiei Heraldice din Roma, membru corespondent al Academiei Heraldice din Madrid, membru al Societății Elvețiene de Heraldică, precum și al asociațiilor Adler (Viena), Herold (Berlin), Sanct Michael (Bamberg) etc. (cf. Arhiva Pavel Gore, *ibid.* și I, varia). Pentru o documentare mai amplă privind persoana și activitatea lui Paul Gore, v. SEVER DE ZOTTA: Paul Gore, Chișinău, 1928 și GH. BEZVICONI: Pavel Gore, în D.T.N., III, 1936, nr. 28—30 (ianuarie-martie), p. 22—29 și V, 1937, nr. 50 (noiembrie), p. 1—45, precum și (C. MOISIL, *op. cit.*, p. 260—261. În Arh. I. C. Filitti, *ibidem*, p. 2, autorul afirmă că Paul Gore și-ar fi prezentat demisia din Comisia Consultativă Heraldică încă din februarie 1922. Nu putem subscrie unei atari afirmații, dat fiind că același I. C. Filitti declară că numirea lui George D. Florescu în februarie 1928 în sinul Comisiei a fost pricinuită de decesul lui Gore (survenit în decembrie 1927), v. *ibid.*, p. 5. Dacă locul ar fi fost vacant, pentru ce s-ar fi așteptat moartea lui Gore, spre a fi înlocuit în Comisie? Ne asociem versiunii lui CONST. MOISIL (*op. cit.*, p. 261), care afirmă că fiind numit director al muzeului din Chișinău și președinte al Comisiei Arhivelor Statului din același oraș, greutatea unei deplasări pînă la București pusesse pe Paul Gore în situația de a nu putea participa decît la puține ședințe ale Comisiei în intervalul 1922—1927.

⁸¹ cf. Arh. I. C. Filitti, *ibidem*, p. 5—6, de asemenea (C. MOISIL, *op. cit.*, p. 261).

⁸² v. Arh. St. Buc., *ibidem*, Dos. 88/1929, precum și (C. MOISIL, *op. cit.*, nr. 5, p. 454. În decembrie 1929 se produce decesul președintelui Mihai Seulescu, înlocuit prin Alexandru Crăsnaru care, la rîndul său, în ianuarie 1930, a completat numărul membrilor Comisiei prin numirea lui Emanuel Hagi-Mosco, heraldist competent și autor, după cum am văzut, al unicului album heraldic românesc existent pînă în prezent. Activitatea laborioasă a lui Emanuel Hagi-Mosco în sinul Comisiei Heraldice va fi viu apreciată de președintele I. C. Filitti, care îi va aduce elogii atît pentru competența sa în materie de știință a blazonului, cit și pentru faptul de a fi executat personal schițele de steme ce se stabileau în timpul ședințelor Comisiei (v. Arh. I. C. Filitti, *ibidem*, p. 6 și 17). Dealtfel, ca și generalul P. V. Năsturel (v. arhiva autorului) și Paul Gore (cf. diplomei din 7 martie 1907, v. Arh. Paul Gore, *ibid.*, I, varia), Emanuel Hagi-Mosco a devenit membru al societății Adler din Viena (cf. diplomei din 15 ianuarie 1908, v. col. de doc. Em. Hagi-Mosco), asociație creată acum peste o sută de ani (1870) în capitala Austriei, în scopul dezvoltării studiilor științelor genealogice și heraldice atît în această țară, cit și în întreaga Europă.

⁸³ cf. Arh. I. C. Filitti, *ibidem*, p. 7—8. În 1931, în urma demisiei lui Alexandru Crăsnaru, președinția C.C.H. fu atribuită lui I. C. Filitti, care va numi pe Eugen Poulopol ca membru al Comisiei în locul vacant. Spre sfîrșitul aceluiași an 1931, Iuliu Tuducescu, secretar al Comisiei, își va prezenta demisia, fiind suplinît de către prof. Emil Virtosu; citeva luni mai tîrziu, în ianuarie 1932, acesta va fi la rîndul său înlocuit prin prof. Mihai Popescu, subdirector al Arhivelor Statului, care va clasa toate actele Comisiei, formînd dosare pentru fiecare an de activitate a acesteia.

⁸⁴ cf. Arh. I. C. Filitti, *ibidem*, p. 9—11. În ianuarie 1934, unul din membrii Comisiei (fost și secretar al acesteia), Virgil Drăghiceanu, își va prezenta demisia, nefiind înlocuit decît în ianuarie 1937 prin Matila Costiescu-Ghika, ministru plenipotențiar; după plecarea acestuia în post în străinătate, Ion Vlădăianu (de asemenea ministru plenipotențiar) va ocupa pe o perioadă destul de scurtă locul devenit vacant, căci va fi înlocuit la rîndul său, în mai 1938, prin Ion Pangal, fost subsecretar de stat. În luna iunie a aceluiași an, prof. Mihai Popescu, secretar al Comisiei Consultative Heraldice, va fi substituit în atribuțiile sale de către I. Cornescu, funcționar în administrația centrală a Ministerului de Interne. (cf. *ibid.*).

României, Comisia va alcătui stemele celor zece ținuturi⁸⁵ după proiectul prezentat de George D. Florescu. Comisia Consultativă Heraldică va înceta să-și exercite funcțiunile în toamna lui 1940, când ea va fi desființată după aproape 20 de ani de existență și de laborioasă activitate în slujba statului și a științei heraldice românești⁸⁶.

Paralel cu activitatea Comisiei Consultative Heraldice, autoritățile de resort înființaseră încă din 1924 o Școală practică de arhiviști-paleografi pe lângă Direcția Generală a Arhivelor Statului din București, unde se predă, printre alte științe auxiliare ale istoriei, și un curs sistematic de heraldică generală și națională, pregătind astfel viitori specialiști în acest domeniu, în scopul dezvoltării studiului științific al disciplinei blazonului în România⁸⁷.

Scopul urmărit de către fondatorii acestei școli a fost pe deplin realizat, intrucât un mare număr de istorici care se vor ocupa de aici încolo de heraldică, vor trece prin această instituție, fie ca profesori, fie ca elevi. Astfel, dintre profesori, trebuie citat la început numele lui *Constantin Moisil*, numismat și heraldist distins, autor a unei bogate literaturi de specialitate. În afara lucrărilor sale de numismatică, C. Moisil a publicat numeroase studii și articole de heraldică românească, precum și de heraldică monetară și sigilară munteană și moldoveană⁸⁸. În aceste ultime domenii, C. Moisil a semnalat un bogat material armoriat aflat atît pe vechile noastre monede și peceți domnești, cît și pe pecețile boierești de epocă. Cît privește heraldica propriu-zisă, același istoric este autorul unui valoros studiu privind originea și evoluția heraldică a stemei României, reluînd și completînd tema identică, tratată anterior de către generalul P. V. Năsturel.

Alt profesor și însemnat emul al științei heraldice românești a fost și *Aurelian Sacerdoțeanu*, de asemenea autor pe lângă a numeroase lucrări din domeniul diverselor științe auxiliare ale istoriei, dar și a unei serii de prețioase studii și articole privind heraldica românească în general cît și heraldica noastră sigilară (dom-

⁸⁵ v. Arh. Stat. Buc., ibidem, Dos. nr. 77—86/1938 și Mon. Of., nr. 34 din 10 febr. 1939.

⁸⁶ Cu privire la lucrările efectuate de către Comisia Consultativă Heraldică de la crearea și pînă la desființarea sa, v. ibidem, Dos. nr. 1—5/1921—22; nr. 6—76/1922—23; nr. 77—86/1938; nr. 87/1928; nr. 88/1929; nr. 89—92/1925—30.

⁸⁷ Pentru o documentare completă relativ la activitatea acestei Școli care, dealtfel, a suferit mai multe modificări structurale pe parcursul celor 26 de ani de existență, numindu-se la început (între 1924—31) Școala practică de arhiviști-paleografi, cu o durată de studii de 2 ani, apoi succesiv Școala superioară de Arhivistică și Paleografie (între 1931—38), Școala de Arhivistică (între 1938—41 și 1942—48), avînd o durată de studii de 3 ani și în sfîrșit Institut de Arhivistică, bibliografie și muzeografie (între 1948—50), după care numita instituție a fost desființată, v. CONST. MOISIL, *Din istoria Școlii de Arhivistică*, în Hrisovul, I, 1941, p. 11—45 și A. SACERDOȚEANU, *Partea administrativă*, ibidem, p. 502—541, cît și în continuare mențiunile despre această școală conținute în rev. Hrisovul, II, 1942—VII, 1947, precum și „Școala superioară de arhivistică și paleografie”, în Rev. Arh., II, 1927—29, nr. 4—5, p. 261 și 452. V. de asemenea AURELIAN SACERDOȚEANU, *Îndrumări în cercetări istorice*, Buc., 1943, p. 344—354 și Tr. Rus și IOANA BURLACU, *Școala de Arhivistică*, în Rev. Arh., XII, 1969, nr. 1, p. 135—150.

⁸⁸ V. CONSTANTIN MOISIL, *Primele peceți cu stemele unite ale Moldovei și Țării Românești*, în Bul. Soc. Num. Rom., XVIII, 1923, p. 60—63; *O stemă interesantă de la Constantin Mavrocordat*, ibidem, p. 92—93; *Monetăria Țării Românești în timpul dinastiei Basarabilor* în An. I.I.N. (Cluj), III, 1924—1925, p. 107—159; *Studii de sigilografie românească*, în Rev. Arh., II, 1927—1929, nr. 4—5, p. 126—149; *Stema României. Originea și evoluția ei istorică și heraldică*, în Boabe de grîu, II, 1931, p. 65—85; *Mihail Kogălniceanu și heraldica națională*, în Arh. Rom., III, 1939, p. 49—58; *O descriere heraldică din anul 1841*, ibidem, p. 286—287; *Stemele primelor monete românești*, București, 1939, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist., s. III, t. XXI, m. 4, p. 77—88; *Noi studii de sigilografie românească*, în Rev. Arh., IV, 1940, nr. 1, p. 100—109; *O pagină de heraldică românească veche*, în Bul. st., Com. Secț. de științe istorice, filologice și economico-juridice, Buc., Ed. Acad. R.P.R., II, 1950, nr. 2—4, p. 53—66 etc. etc.

nească și boierească) indeosebi⁸⁹. Din bogata activitate a prof. Sacerdoțeanu cităm cu precădere studiul asupra stemelor unite ale celor două principate românești, cel al stemei țării în corelație cu sigiliul domnesc, precum și semnalarea și comentarea unor serii de peceti heraldice domnești și boierești dintre secolele XV și XVII.

În afara însemnatelor sale lucrări de istoriografie și metodologie istorică, prof. Mihai Berza, actualmente Președinte al Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lângă Institutul de Istorie «N. Iorga», a îmbogățit literatura de specialitate cu câteva valoroase studii asupra stemelor Moldovei în diferite epoci⁹⁰.

Prin numeroasele sale studii asupra sigilografiei și heraldicii sigilare românești, prof. Emil Vîrtosu a adus prețioase contribuții cunoașterii acestor discipline auxiliare ale istoriei noastre naționale⁹¹. Dintre lucrările sale, menționăm cu precădere însemnatul studiu privind heraldica sigilară domnească, boierească și municipală din Moldova și Țara Românească (publicat în D.I.R., Introd.), precum și studiile referitoare la tiparele sigilare (heraldice) domnești din sec. al XIX-lea și la pecetile heraldice boierești cu însemnele dregătoriei (sec. XVIII și XIX).

Academicianul Emil Condurachi, de asemenea fost profesor al Școlii de Arhivistică și Paleografie, pe lângă eruditele sale lucrări de arheologie și de numismatică antică, medievală și modernă (abordând în unele dintre acestea și teme de heraldică monetară munteană și moldoveană), s-a preocupat și de vechile steme domnești în țările române, publicând un interesant studiu asupra blazonului lui Ștefan cel Mare⁹².

Din rindurile elevilor fostei școli de Arhivistică, menționăm în primul rînd pe prof. Mihai Popescu, autor al unor documentate articole asupra heraldicii transilvane și asupra stemei Basarabilor, cit și pe prof. Ion Radu Mircea ce a adus o prețioasă contribuție studiului sigiliilor armorate ale unor domni ai Țării Românești din sec. al XVI-lea. Cităm apoi pe Petre S. Năsturel și pe Dan Cernovodeanu, cel dintîi aducîndu-și aportul la adîncirea studiului heraldicii autohtone prin câteva interesante lucrări sau articole asupra stemei Moldovei sub Ștefan cel Mare, asu-

⁸⁹ V. AURELIAN SACERDOȚEANU, *O diplomă de innobilare din Hațeg*, în Țara Birsei, IX, 1937, nr. 2, p. 134–140; *Autografe și sigilii de la Mihai Viteazul*, în Rev. Arh., IV, 1941, nr. 2, p. 296–313; *Iarăși sigiliul lui Mihai Viteazul*, în Rev. Arh., VI, 1945, nr. 2, p. 330–333; *Antim Ivireanu arhivist, bibliotecar și topograf*, în Gl. Bis., XXII, 1963, nr. 9–10, p. 862–890 și XXIII, 1964, nr. 3–4, p. 223–244; *Contribuții la studiul diplomatiei slavo-române. Sfatul domnesc și sigiliile din timpul domniei lui Neagoe Basarab (1512–1521)*, în Rsl., X, 1964, p. 405–434; *Sigiliile Mitropolitului Antim Ivirianu*, în M. Olt., XVIII, 1966, nr. 9–10, p. 838–841; *Sigiliul domnesc și stema țării*, în Rev. Arh., XI, 1968, nr. 2, p. 11–68; *Stema lui Dan al II-lea în legătură cu familiile Huniade și Olah*, în Rev. muz., V, 1968, nr. 1, p. 5–16; *Despre un sigiliu al lui Mircea cel Bătrîn*, în Rev. muz., V, 1968, nr. 5, p. 443–445, etc. etc.

⁹⁰ V. MIHAI BERZA, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în S.C.I.A., II, 1955, nr. 1–2, p. 69–88; *Stema Moldovei în veacul al XVI-lea*, ibidem, III, 1956, nr. 1–2, p. 99–128; *Stema Moldovei. Originile heraldice ale mărcii «Cap de bour»*, în Filatelia, Rev. fil. R.P.R., VII, 1958, nr. 11, p. 17–20.

⁹¹ V. EMIL VÎRTOSU, *Sigilii domnești rare din veacul al XVII-lea*, Buc., 1942, în Anal. Ac. Rom., Mem. Sect. ist., s. III, t. XXV, m. 3; *Sigilii românești cu legenda în limba turcă*, în Hris., Bul. Sc. de Arhiv., II, 1942, p. 203–216; *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în Doc., pr. ist. Rom., Introd., Vol. II, Buc., 1956, p. 333–537; *Sigilii de tirguri și orașe din Moldova și Țara Românească*, în Anal. U.P.B., Istorie, 1956, V, p. 131–155; *Tipare sigilare domnești din secolul al XIX-lea (Țara Românească)*, în S.C.N., I, 1957, p. 307–355; *Glose sigilografice*, ibidem, II, 1958, p. 419–437; *Note și discuții sigilografice*, în S.C.N., III, 1960, p. 519–539; *Sigilii cu însemnele dregătoriei (Țara Românească, 1786–1827)*, în Rev. muz., II, 1965, nr. 2, p. 152–159; *Les relations de la Moldavie et de la Valachie avec l'Empire Ottoman reflétées par le sceau du Prince régnant (XVIIe – XIXe siècle)*, în R.E.S.E., IV, 1966, nr. 1–2, p. 197–206; *Bucureștii și sigilografia*, în M. I. M., IV, 1966, p. 123–129; *L'apparition et le rôle politique du sceau princier*, în R.R.H., VI, 1967, no.1, p. 57–67, etc. etc.

⁹² V. EMIL CONDURACHI, *Blazonul lui Ștefan cel Mare*, în Hrisovul, V, 1945, p. 146–151.

pra armeriilor unite ale principatelor românești în secolul al XVII-lea, precum și asupra unor steme ecleziastice, cel de al doilea dedicându-se la început domeniului heraldicii sigilare boierești muntene și moldovene cît și celei districtuale și municipale din țările române, ocupîndu-se ulterior de heraldica românească în ansamblul ei, abordîndu-i toate sectoarele de manifestare și evoluția lor de-a lungul veacurilor.

Evident, interesul pentru știința blazonului în România nu a fost desigur apanajul exclusiv al persoanelor avînd contingențe cu fosta Școală de Arhivistică din București. Și alți reprezentanți ai școlii istorice românești s-au ocupat de asemenea în lucrările lor de probleme dintre cele mai variate privind heraldica acestei țări. Dintre aceștia cităm pe *Gheorghe Brătianu*, care, în afara cunoscutei sale studii de istorie universală, a abordat și problema originilor armeriilor principatelor dunărene, cît și cea a stemelor atribuite dinastiei Basarabilor. Menționăm apoi pe *Andrei Veress*, care ulterior unei polemici cu precedentul istoric în problema originii stemei țărilor românești, a publicat atît în cele 11 volume de documente privitoare la istoria Transilvaniei, Moldovei și a Țării Românești, cît și în bibliografia româno-ungară, numeroase steme de domnitori și de boieri munteni și moldoveni, precum și de nobili români din Ardeal (steme aflate pe documentele cercetate), completînd astfel ampla documentație în domeniul heraldicii acestui din urmă principat, inaugurată anterior de *Ioan cavaler de Pușcariu*.

Reluînd subiectul studiat de Bolliac și D. A. Sturdza cu mulți ani înainte, *Constantin Karadja* va trata în lucrările sale despre stemele Țării Românești și Moldovei din armorialul lui Ulrich von Richenthal, precum și despre heraldica ecleziastică, aducînd lămuriri suplimentare celor cunoscute pînă atunci în acest domeniu.

Armorialul din Moldova a fost mult îmbogățit prin contribuțiile lui *Gheorghe Bezviconi*, care a publicat în revista sa « Din trecutul nostru » (1933—1939) numeroase steme ale familiilor boierești din acest principat, steme adeseori însoțite de descrierea lor sau de comentarii adecvate.

Heraldica sigilară moldovenească, precum și probleme teoretice de heraldică generală românească au fost tratate de către *Nicolae Grămadă* în cîteva studii de specialitate (deși nu subscriem concluziilor sale — asemănătoare celor ale lui Șt. D. Grecianu — cu privire la non-existența unei heraldici românești).

Cunoscutul numismat *Octavian Iliescu* a adus frecvente contribuții în domeniul heraldicii monetare, studiînd stemele ambelor principate, cît și pe cele ale primilor Basarabi, a lui Vlad Dracul, a lui Despot Vodă și ale altor domni munteni și moldoveni.

În afara operelor cu care a îmbogățit literatura română, scriitorul *Matei Caragiale* a fost totodată și un bun heraldist, alcătuiind un studiu asupra stemei principilor Brîncoveanu (care conține și comentarii asupra originii și evoluției heraldicii Țării Românești), dovedind o deosebită erudiție în știința blazonului atît european cît și autohton.

După 1948, heraldica a găsit numeroși discipoli dornici să aprofundeze studiul ei. În timpul celor două decenii și jumătate ce au urmat, au apărut numeroase lucrări avînd ca obiect știința blazonului, sporind astfel literatura de specialitate existentă. Printre acestea, vom cita mai întîi pe cele ale lui *Ioan N. Mănescu*, secretarul Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lîngă Institutul de Istorie « N. Iorga », autor a mai multor remarcabile studii privind probleme de heraldică românească atît veche, cît și mai recentă, tratînd despre o stemă necunoscută a domnitorului Cuza, despre semnificația armelor lui Gaspar Grațiani, domn al Moldovei, despre un blazon atribuit eronat cronicarului Miron Costin,

despre stema Moldovei și cea a Transilvaniei, despre ornamentele exterioare în heraldica de stat română după 1830 ș.a.

Regretatul *Stelian Metzulescu*, membru în Comisia de Heraldică sus-amintită, a publicat numeroase studii și articole asupra unor subiecte diverse din heraldica românească (între altele asupra stemelor lui Matei Basarab și Constantin Șerban, asupra simbolurilor creștine în armorialul muntean și moldovean, asupra problemei atît de controversate a stemelor atribuite Țării Românești și Moldovei de către heraldiștii occidentali din sec. al XV-lea și al XVI-lea etc.), aducînd în lucrările sale variate contribuții studiului științei blazonului în țările române.

Trei aporturi prețioase în domeniul heraldicii sigilare aparțin atît prof. *Sigismund Jakó* în ceea ce privește principatul Transilvaniei, lui *D. Ciurea* referitor la pecețile vechilor orașe ale Moldovei, cît și *Magdalenei Bunta* privitor la sigiliile domnești cu stemă ale unor voievozi ai Țării Românești și Moldovei.

În sfîrșit, printre reprezentanții tinerei generații care s-au dedicat studiului științei blazonului sub conducerea competentă a prof. Aurelian Sacerdoțeanu, cităm pe *Gabriela Rădulescu*, căreia îi datorăm un studiu de heraldică sigilară privitor la sigiliile cancelariei domnești a Moldovei în sec. XVIII și XIX, cît și pe *Maria Dogaru*, membră a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, care prezintă, într-o serie de studii și articole, bogata colecție de sigilii heraldice românești aparținînd Direcției Generale a Arhivelor Statului din București, diferite sigilii domnești moldovene armorate și cele ale cancelariei Țării Românești în sec. XVIII și XIX, evoluția ornamentelor exterioare ale scutului în stemele domnilor munteni din secolul al XVIII-lea, conservarea stemelor județene în sigiliile domnești ș.a.

Nu putem încheia acest studiu fără să menționăm participarea României la ultimele patru Congrese Internaționale ale Științelor Genealogie și Heraldică și anume: de la Viena (14—19 septembrie 1970), de la Liège (29 mai — 2 iunie 1972), de la München (9—13 septembrie 1974) și de la Londra (31 august — 7 septembrie 1976). În primul dintre aceste congrese țara noastră a fost reprezentată pentru secția heraldică de către *IOAN N. MĂNESCU* (cu referatul intitulat: *Zur Geschichte des Landeswappens von Siebenbürgen im 16. Jahrhundert*) și *MARCEL STURDZA-SĂUCEȘTI* (*Aperçu sur l'héraldique roumaine*); pentru secția sigilografie de către *DAN CERNOVODEANU* (*Sur la valeur héraldique des sceaux des boyards valaques et moldaves à travers l'histoire des Principautés roumaines*); în sfîrșit pentru secția vexilologie de către *MIHAI STEPHĂNESCU* (*Étendards princiers roumains de l'époque phanariote*).

La cel de al doilea congres, delegații români au fost pentru secția heraldică: *FERDINAND BARTSCH* (*Les timbres des armoiries des familles de Moldavie et de Valachie*); *DAN CERNOVODEANU* (*Aperçu sur l'héraldique de district et municipale des pays roumains et la création d'armoiries nouvelles de districts et de villes (municipes) de la République Socialiste de Roumanie*); *MARIA DOGARU* (*Particularités et évolution des ornements extérieurs de l'écu dans les sceaux des princes régnants de Valachie au XVIII-e siècle*); *ȘTEFAN GOROVEI* (*Les armoiries de la Moldavie et de ses princes régnants (XIV-e — XVI-e siècle)*); *MARCEL STURDZA-SĂUCEȘTI* (*Les boyards roumains cît și L'armorial roumain*), iar pentru secția vexilologie heraldică *MIHAI STEPHĂNESCU* (*Drapeaux militaires roumains du XIX-e siècle aux armoiries des districts et des villes*).

La al treilea congres a participat pentru secția heraldică *DAN CERNOVODEANU* (*Contributions à l'étude de l'héraldique d'Etat des Principautés-Unies roumaines (1859—1866)*), iar pentru secția de sigilografie *MARIA DOGARU* (*L'état actuel et les directions du développement de la sigillographie roumaine*).

Cît privește recentul congres de la Londra, participarea românească a fost concretizată prin comunicările pentru secția heraldică ale următorilor: *DAN CER-*

NOVODEANU (*Armes attributed to Wallachia and Moldavia in the XV-th and XVI-th Century European book of Heraldry and the historical realities they reflect*); MARIA DOGARU (*L'importance de l'héraldique et de l'émblématique sigillaire pour l'étude de l'histoire des principautés roumaines*); IOAN N. MĂNESCU (*Contributions héraldiques à l'histoire des sociétés secrètes*) și MIHAI STEPHĂNESCU (*Les armoiries de la Valachie dans un blason italien de 1600*).

Prezentul studiu nu este și nici nu a urmărit să fie exhaustiv. Alți autori cu lucrări sau articole cunoscute nouă, tratând despre probleme legate de heraldica românească, care n-au fost menționați în rîndurile de mai sus, pot fi găsiți în referințele bibliografice citate în cursul acestui volum, precum și în bibliografia de la finele aceluiași tom ⁹³.

⁹³ Semnalarea — în mod aproape exhaustiv — a celor mai multe dintre studiile și articolele tratînd subiecte de heraldică românească a fost realizată de autorul prezentei lucrări în cuprinsul unei bibliografii editată recent de Muzeul de Istorie al R.S.România (v. DAN CERNOVODEANU, *Bibliografia heraldicii românești*, Buc., 1977, X + 89 p.).

PARTEA A II-A
ARTA HERALDICĂ

Originea și evoluția heraldicii românești de-a lungul veacurilor

CAPITOLUL I INTRODUCERE

În armorialul european, heraldica românească ocupă un loc cu totul deosebit, fiind admisă de unii, necunoscută de alții, în orice caz prezentînd particularități care îndreptățesc pe orice cercetător să o considere ca pe o disciplină ad-hoc, al cărui specific justifică pe deplin calificativul de heraldică sui-generis.

Într-adevăr, spre deosebire de celelalte simboluri armoriolate apărute și dezvoltate în diversele țări europene începînd din a doua treime a veacului al XII-lea, heraldica românească nu a fost creată și mai apoi perpetuată prin concedări sau confirmări oficiale de steme diversilor boieri mai mari sau mai mici ai țării, de către conducătorii statelor medievale românești.

Faptul, îndeobște cunoscut, al acestor abțineri permanente ale domnilor țărilor române de a uza de una dintre prerogativele feudale clasice curente — dreptul de conferire de titluri nobiliare și de armerii — împrejurare explicată în multiple feluri de către cercetători¹ însă recunoscută unanim ca atare, pune în mod implicit problema existenței și apoi a valabilității însemnelor heraldice apărute totuși la finele secolului al XIV-lea în Moldova și începutul secolului al XV-lea în Țara Românească. Dacă în privința stemelor domnești — deși și în acest domeniu sînt păreri diferite² — teoria cea mai acreditată este aceea a unor concesiuni străine pentru voievozii țărilor române³, în schimb prezența constatată documentar a unor steme boierești pe diferite acte — publice sau cu caracter privat — din țările noastre, în perioada următoare întemeierii lor, creează oarecari nedumeriri care

¹ Tradițiile ancestrale ale țărilor românești — sub influența Imperiului bizantin care n-a cunoscut propriu-zis o heraldică, neapreciind această manifestare feudală occidental-europeană și prin excelență catolică — s-au format în sensul unei totale lipse de interes atît pentru titlurile nobiliare de factură apuseană, cît și față de o reglementare strictă în domeniul artei blazonului. Respectiva datină a rămas atît de adînc înrădăcinată în practicile conducerii de stat ale celor două țări, încît niciodată nu s-a pus — măcar principal — problema adoptării de titluri de noblețe de tip occidental și de conferire sau de recunoaștere de steme boierilor țării de către diverșii voievozi care s-au perindat timp de secole pe tronurile Țării Românești și Moldovei.

² v. de pildă OCTAVIAN ILIESCU, în articolul *O acvilă neobișnuită* (în *Mag. ist.*, V, 1971, nr. 3 (48), martie, p. 27—32), care înclină să creadă că Domnii Țării Românești — în speță Vladislav I (Vlaicu Vodă) — sub influența heraldicii ungare, la rîndul ei de factură occidentală, și-au adoptat o stemă proprie de familie (în afară de cea a țării reprezentată de acvila cruciată valahică), stemă alcătuită dintr-un scut despicat la verticală, primul cartier fiind fasciat verde și aur, al doilea de aur plin, ceea ce ar indica — pe bună dreptate — o tendință de autonomie față de regii maghiari care purtau fascii roșii alternate cu argint, metal mai puțin nobil în scara ierarhică decît aurul. Această împrejurare ar indica clar auto-conferirea, întrucît suveranul ungar n-ar fi concedat unui principe socotit vasal, mobile sau smalturi heraldice superioare în rang înșăși celor ale sale.

³ v. și C. MOISIL, *O pagină de heraldică românească veche*, Buc., 1949, pag. 9 și 12.

trebuie desigur explicate nu numai din punct de vedere strict heraldic, ci și istoric în general.

În adevăr, în evoluția istorică a țărilor române, neexistînd la conducătorii acestor țări obiceiul de a folosi dreptul de conferire de titluri nobiliare de tip occidental și implicit și de însemne heraldice aferente acestor titluri, apariția stemelor sigilare boierești pe hrisoavele domnești încă de la finele secolului al XIV-lea și începutul celui de al XV-lea, pare destul de ciudată. Din punct de vedere al originii lor, aceste steme pot fi rezultatul fie al unor concesiuni străine acordate boierilor posesori a unor atari însemne, fie pur și simplu, în absența unei astfel de uzanțe din partea voievozilor autohtoni, a unei auto-conferiri din partea titularilor lor.

În privința primei categorii, afirmăm că aceste acordări de armerii din afară către unii boieri români, constatate documentar de-a lungul veacurilor, s-au produs în număr relativ restrîns (și presupunînd de regulă acordarea indigenatului respectiv); în plus, ele au fost conferite, în general, la epoci mai tîrzii decît secolele XIV și XV, circumstanță ce ne îngăduie să conchidem că stemele sigilare boierești de pe documentele oficiale pomenite mai sus, nu se datoresc în marea lor majoritate unor asemenea concesiuni străine, ci sînt rezultatul unei auto-conferiri. Referitor la această a doua categorie de însemne, amintim că în heraldica occidentală, potrivit doctrinei clasice, se cunosc mai multe modalități de dobîndire de steme nobiliare printre care: a) așa-numitele *armerii de asumptiune* în care caz posesorul inițial al însemnului heraldic respectiv este și creatorul acestuia și b) *armerii de concesiune*, în care însemnul nobiliar este acordat posesorului de către un suveran oarecare⁴. Cel dintîi tip de steme este desigur mai vechi decît al doilea; confirmarea sa ulterioară de către suveranul local respectiv nu va constitui decît recunoașterea de drept a unei situații de fapt. Stemele boierilor munteni și moldoveni, fie în secolele al XIV-lea și al XV-lea, fie mai tîrziu, reprezintă un exemplu tipic de asemenea armerii de asumptiune a căror recunoaștere posterioară însă nu s-a mai produs niciodată pe simplul considerent că ea nu se înscrisa pe linia tradițiilor străvechi — atît politice cît și de ordin religios — ale țărilor române. Acest fapt nu împieteză totuși asupra valabilității stemelor în sine, ele prezentînd doar inconvenientul, ce va constitui și un specific, al unor fluctuații de aspect, împrejurare care desigur nu se întîlnește în cazul armeriilor acordate, unde elementele componente, fixate prin diploma de conferire, sînt în principiu imuabile⁵.

O altă constatare ce se impune în domeniul heraldicii românești — fie domnească, boierească, orășenească, bisericească sau districtuală — este caracterul ei accentuat de *heraldică sigilară*. Cele mai vechi manifestări de acest gen (în cazul stemelor domnești, pecețile armoriate sînt incontestabil anterioare monedelor dotate cu atari reprezentări) le întîlnim în domeniul sigiliilor — atîrnate sau aplicate — pe mai toate documentele oficiale de stat sau private, cunoscute în diplomatica țărilor române de-a lungul veacurilor.

Acest caracter sigilar al heraldicii noastre mai poate fi explicat și prin aceea că dreptul de a poseda pecete și de a uza de dînsa era în mod practic nelimi-

⁴ v. spre exemplu P. B. GHEUSI, *Le blason héraldique*. Manuel nouveau de l'art héraldique, de la science du blason et de la polychromie féodale d'après les règles du Moyen-Âge, Paris, Firmin-Didot, 1892, p. 15.

⁵ În această problemă a valabilității stemelor boierești v. și DAN CERNOVODEANU, *Sur la valeur héraldique des sceaux des boyards valaques et moldaves à travers l'histoire des Principautés roumaines* (Referat la cel de al X-lea Congres Internațional al Științelor Genealogie și Heraldică de la Viena, 14—19 septembrie 1970), în *Heraldica et Genealogica*, Viena, 1972, vol. II, p. 590.

tat — la noi ca și în alte părți ⁶ — fapt ce îngăduia, ba chiar facilita în cea mai mare măsură, adoptarea de către diverșii domni, boieri, înalți prelați sau autorități, a unor sigilii dotate cu steme proprii, nesupuse rigorilor unor legislații speciale sau unor reglementări stricte ca în Apus, cu singura condiție ca aceste însemne să nu prezinte o identitate cu stema domnească, respectiv cu stema țării.

În urma studierii atente și minuțioase a manifestărilor de ordin heraldic din trecutul țărilor românești, ne îngăduim să le clasificăm în trei perioade distincte ⁷ și anume: 1) **epoca veche** (clasică) ce se situează, între finele secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea, epocă caracterizată prin apariția și dezvoltarea stemelor domnești și boierești, ce prezintă similitudini cu heraldica central-europeană, aceste steme fiind în general în concordanță cu regulile uzuale ale disciplinei care reglementează știința blazonului. Tot în acest răstimp se înregistrează și primele manifestări din domeniul armorialului bisericesc și cel al orașelor; 2) **epoca medie**, plasată între a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în care, deși interesul arătat de conducătorii țării — domni și boieri — față de reprezentările heraldice de tot felul se va menține, totuși, datorită influenței directe a apăsătoarei suzeranități otomane, acest gen de manifestări nu va putea lua o dezvoltare mai amplă. Astfel, unele sigilii ale micii boierimi nu vor reuși în aceeași măsură ca și cele ale marilor feudali, să țină seamă de canoanele prestabilite ale artei blazonului, înregistrându-se în anumite cazuri o decadență în privința felului de reprezentare al acestor steme sigilare (uneori și în cazurile însemnelor unor familii de boierime mijlocie); doar stemele de stat ale celor două principate cît și, în genere, cele ale unor mari boieri își vor menține în mod constant caracteristicile lor heraldice specifice. Se semnalează și apariția, între sec. XVII și XVIII, a sigiliilor iconografice ale înalților dregători din țările române (dar în special în Țara Românească), în care nu mai e prezent nici un element heraldic. Totuși, luată în ansamblu, perioada a doua menține statornic — deși fără a lua amploare — predominanța însemnelor armorate; 3) **epoca modernă** (de înflorire) ce începe din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și se caracterizează printr-o nouă dezvoltare pe teritoriile românești a însemnelor heraldice de tot felul, datorită influenței occidentale, fie directă, fie prin intermediul nobilimii rusești. Această dezvoltare va fi considerabilă atît în sectorul stemelor personale sau de familie, cît și în domeniul armeriilor oficiale (de stat, ecleziastice, districtuale și municipale), de data aceasta însă, numitele reprezentări respectînd întru totul legile stricte ale științei blazonului.

În privința izvoarelor heraldicii românești (aceasta avînd, după cum am arătat, o origine sigilară), vom înregistra în primul rînd *vestigii de natură sfragistică* (tipare și amprente din domeniul armorialului domnesc, boieresc, ecleziastic și municipal), urmate apoi de *mărturii de ordin monetar* (privind firește numai heraldica domnească), colecțiile noastre numismatice — de stat sau particulare — conservînd

⁶ v. și EMIL VÎRTOSU, *Despre dreptul de sigiliu*, Buc., 1960, p. 334; aceeași lipsă de îngăduință privind folosirea de peceti personală întîlnim și în occidentul european, unde spre ex. în statele germanice găsim frecvent așa-numitele «steme de orașeni» (Bürgerliche Wappen), armerii tipice de auto-concesiune, unele dintre ele înregistrînd o vechime de mai multe secole. În același sens se pronunță și heraldistul francez MICHEL PASTOUREAU care în studiul său intitulat *Où en sont les études d'héraldique médiévale?* (publicat în *Revue française d'héraldique et de sigillographie*, XXVIII, 1975, bul. no. 45, p. 7—11) confirmă că și în Occident, între secolele XIII și XV, fiecare a putut să-și creeze o stemă după bunul său plac, cu singura condiție ca acest însemn să nu uzurpe pe un altul apărut anterior (M.P., *op. cit.*, p. 9—10).

⁷ v. în acest sens și C. MOISIL, *op. cit.*, p. 10—11 și 12.

numeroase piese dotate cu stemele de stat ale țărilor române cît și cu cele ale dinastiilor de pe tronurile lor.

Un alt izvor îl constituie și *vestigiile epigrafice* (în genere lespezi funerare, pisanii sau pietre cu diverse inscripții, sculptate și cu reprezentări heraldice) interesînd desigur atît armorialul domnesc cît și cel boieresc și bisericesc, precum, mai rar, și pe cel municipal.

Apoi, mai putem menționa ca izvor și *manuscrisele, documentele* de tot felul, precum și *vechile noastre tipărituri* ce conțin, în bună măsură, diverse reprezentări heraldice din care unele colorate (ceea ce le mărește valoarea ca vestigii armorate). De asemenea policrome mai sînt și stemele pictate în diferite biserici, cetăți și reședințe domnești, constituind și ele un alt izvor al heraldicii noastre autohtone.

Ocazional, o *serie de obiecte de paradă sau de uz comun*, aparținînd unor domni, boieri sau înalți clerici, au fost împodobite și cu stemele lor, formînd astfel un alt gen de mărturii de natură heraldică adeseori nu lipsite de interes și de însemnătate.

În sfîrșit o ultimă sursă de informații cu caracter heraldic se mai găsește în diversele *cronici* sau lucrări de tot felul — românești sau străine — ce conțin sporadic și unele date despre stemele noastre autohtone.

Pentru perioadele mai recente și anume începînd din secolul al XIX-lea, în afară de izvoarele menționate, mai înregistrăm și *decretele, legile și ordonanțele* prin care sînt fixate diversele steme de stat, de districte sau de orașe, precum și de autorități și de instituții oficiale ale României moderne⁸.

Folosind toate aceste izvoare, am urmărit apariția și evoluția armeriilor celor trei țări românești, ale domnilor, boierilor, înalților prelați, cît și ale orașelor și districtelor noastre, analizînd — metodic și detaliat — în paginile ce vor urma, fiecare dintre aceste domenii ale heraldicii românești în parte.

⁸ v. și IDEM, *Stema României*, Buc., 1931, p. 65.

ȚARA ROMÂNEASCĂ (sec. XIV—XIX)

a) Stema de stat

Stema oficială recunoscută de către autoritatea de stat a Țării Românești, singura, pînă la ora actuală, dovedită documentar prin vestigii incontestabile de ordin sigilar și monetar ca armerii tradiționale ale principatului muntean, a fost acvila valahică. În acest sens, trebuie precizat că primele reprezentări ale stemei Țării Românești sînt de ordin sigilar și înfățișează, în interiorul unui scut de tip francez vechi, o pasăre heraldică cu capul conturnat, cu aripile strînse, însoțită la dextra de o cruce și în cantonul superior senestru de o stea cu șase raze, flancată de o lună cu coarnele întoarse spre dextra (crai-nou); este aspectul probabil al peceteii de pe documentul din 20 ianuarie 1368 emis de Vladislav I (Vlaicu Vodă), constituind cel mai vechi vestigiu de acest gen aflat în arhivele noastre. Proasta stare de conservare a acestei amprente sigilare, atîrnate, face ca reconstituirea integrală cu toate detaliile să fie posibilă doar prin pecetea — cu o reprezentare similară — a lui Mircea cel Bătrîn de pe tratatul de alianță din 1390 cu regele Vladislav al Poloniei (v. pl. IV, fig. 1). Putem presupune că acest tip arhaic să fi fost și cel folosit de primii doi Basarabi, domni ai Țării Românești, de la care nu ni s-au păstrat vestigii de ordin sigilar, dar este neîndoiește că ei au posedat astfel de însemne, curente și necesare în practica feudală nu numai suveranilor, dar și marilor și micilor seniori.

În privința mobilei principale din scut, pasărea heraldică cruciată, ea a format obiectul unor multiple teorii — atît în privința speciei, cît și a culorii — enunțate de mai toți istoricii români cu preocupări heraldice. În ceea ce ne privește, afirmăm că în primele amprente sigilare, tipul arhaic de pasăre cu aripile strînse — ce pare să fi derivat dintr-un prototip anterior formațiunii statale a Țării Românești — are toate aparențele unui vultur ¹ din specia *aegyptius monachus* (vultur pleșuv brun, vultur negru, hoală etc.), ceea ce ar explica și culoarea neagră în care apare înfățișată pasărea heraldică în prima reprezentare policromă cunoscută a stemei numitului principat aflată în albumul lui Valentin Franck, primar al Sibiului între 1639—1654².

¹ Într-un studiu în mss. asupra originii stemei Țării Românești, heraldistul I. N. Mănescu afirmă și dînsul că pasărea de pe scutul stemei sigilare a domnilor Țării Românești n-a fost la început o acvilă, ci un vultur pleșuv, considerînd această stemă de factură transilvană; conform tendințelor naturaliste manifestate în arta heraldică europeană încă de la sfîrșitul secolului al XIII-lea (și mai ales în cea maghiară), autorul menționat face aserțiunea că animalele (mamifere, păsări, reptile etc.) vor fi reprezentate în culori asimilate celor naturale — precum lei roșii, păsări negre, șerpi verzi ș.a. — ceea ce va duce la o derogare sistematică de la regula culorilor stabilită de știința blazonului, în sensul că în cîmpul albastru al scutului nu vor apărea mobile de metal, ci dintr-unul dintre smalturile aparținînd culorilor heraldice uzuale. Astfel s-ar explica prezența în stema Țării Românești a păsării negre pe fondul azurii al scutului.

² cf. C. Moisil, *Stema României*, p. 66, și nota 1. Respectivul album despre care autorul citat afirmă că se află în copie în Biblioteca Academiei Române, n-a putut fi găsit în prezent în

Ulterior, în pecețile domnilor ce s-au perindat pe tronul Țării Românești de la Vlad I Uzurpatorul (1394—1397)³ și pînă la Vlad al IV-lea Călugărul (1481—1495) exclusiv, vulturul heraldic se va transforma treptat într-o acvilă (etapele de metamorfoză putîndu-se vădi spre exemplu în aspectul peceții atîrnate din 1425 a lui Dan al II-lea (pl. IV, 2), urmată de o altă fază ce se poate constata de pildă în pecetea atîrnată din 1437 a lui Vlad Dracul (XX, 1), pasăre aparținînd — după părerea noastră — speciei numită *aquila chrysaetos* (pajură de munte, iepurar, acvilă de piatră, acvilă regală, acvilă aurie etc.)⁴.

În aceste amprente sigilare, aspectul păsării heraldice, ce prezintă și aripile mai detașate de trup, se perpetuează oarecum același, nu firește din punct de vedere zoologic (fiind vorba, după cum am văzut, de o transformare lentă dintr-o specie în alta), ci numai în privința dimensiunilor și poziției, singurele elemente vizibil variabile — atît prin formă cît și prin așezare — fiind crucea și cei doi aștri. În pecețile atîrnate ale lui Vlad Călugărul, poziția acvilei Țării Românești se va schimba însă, apărînd de data aceasta cu trupul conturnat, cu capul întors spre dextra și ținînd crucea în cioc⁵. Întrucît aceste însemne sigilare sînt, sub aspectul conservării, foarte degradate, ele se pot studia mai bine cu ajutorul peceților — ce ni s-au păstrat în condiții satisfăcătoare — aparținînd lui Radu cel Mare (1495—1508), fiul și succesorul imediat al lui Vlad Călugărul, peceți ce reproduc fidel pe cele ale acestui din urmă voievod (IV, 4). În aceste amprente sigilare, mai trebuie remarcate pe lîngă caracteristicile menționate mai sus, atît poziția semilunii și stelei, plasate în cantonul superior dextru al scutului, cît și forma numiților aștri, semiluna avînd coarnele în sus (așezare normală din punct de vedere heraldic), iar steaua fiind dotată cu cinci raze (reprezentare de asemenea uzuală), în loc de șase ca în pecețile domnești de pînă atunci.

Odată cu înscăunarea la 1512 a lui Neagoe Basarab, acest tip sigilar se schimbă din nou, pasărea heraldică apărînd (v. documentul din 17 martie 1517)⁶ cu un aspect care o apropie de un corb — deși rămîne în poziție de acvilă — avînd aripile deschise cu zborul în jos, ținînd de asemenea o cruce în cioc însă de dimensiuni mult mai mari, mergînd pînă în terasă și fiind flancată la dextra de un soare și la senestra de o lună crai-nou (IV, 5); reprezentarea separată a celor doi aștri

numita bibliotecă, nici la secția mss., nici la cabinetele de stampe, numismatic și cartografic și nici în depozit, neavînd deci posibilitatea de a-l cerceta personal. Conform reprezentării din albumul văzut mai întîi de G. I. IONESCU-GION (v. *Istoria Bucureștilor*, p. 572 și 576), apoi semnalat de prof. N. SULICĂ în: *Două steme și autografe domnești din 1616*, în *Șoimii* (Tg. Mureș), IV, 1928, nr. 9—10, p. 61—67 și în sfîrșit de C. MOISIL, loc. cit., cîmpul scutului e albastru, pasărea neagră, crucea și steaua de aur, semiluna de argint.

³ v. reprezentarea sigiliului acestui domnitor la C. MOISIL, op. cit., p. 65, fig. 2.

⁴ În *Stema României*, Buc., 1892, p. 130—133 și gen. P. V. NĂSTUREL face o clasificare zoologică a păsărilor din scutul Țării Românești. Actualmente, prof. A. SACERDOȚEANU consideră că răpitoarea din stema principatului muntean ar corespunde speciei numită *gypaetus barbatus aureus* (zăganul), în contradicție cu I. N. Mănescu care o vede mai apropiată speciei numită *gyps fulvus* (vultur pleșuv sur).

⁵ v. reproducerile foto de la Bibl. Acad. R.S.R., Peceți, nr. 206 cît și cele din gen. P. V. NĂSTUREL, *Nova Plantatio și Regii României* . . . , extras, Buc., 1915, p. 31, fig. 27 și p. 32, fig. 28.

⁶ Schimbarea de aspect a păsării de pe această amprentă sigilară este pusă de prof. SACERDOȚEANU în *Contribuții la studiul diplomatiei slavo-române. Sfatul domnesc și sigiliile din timpul domniei lui Neagoe Basarab* (în *Rsl.*, X, 1964, p. 415), în legătură cu ridicarea Craioveștilor prin persoana lui Neagoe, la tronul Țării Românești, eveniment ducînd deci la o schimbare de ramură dinastică marcată printr-o modificare de înfățișare a stemei de stat efectuată de către noul domnitor, opinie la care nu putem subscrie întrucît din studiile genealogice cele mai recente (Dan Plesia), rezultă că Neagoe este în mod cert fiul lui Basarab cel Tânăr (Țepeluș), deci nu poate fi vorba de vreo schimbare dinastică avînd un ecou și în stema țării.

se va întâlni de aici încolo în mod obișnuit în toate stemele domnilor ulteriori ai Țării Românești⁷.

Acest tip sigilar în care pasărea heraldică capătă un aspect hibrid între două specii, se va perpetua cu diverse fluctuații de înfățișare — când mai aproape de corb, când mai aproape de acvilă — pe pecetile diversilor voievozi ce se vor succeda în această perioadă pe tronul Țării Românești, aspectul mai frecvent al respectivei zburătoare fiind însă cel de acvilă. De aceea, acest gen de pasăre heraldică ținând o cruce în cioc, cu trupul conturnat, cu capul întors spre dextra, cu aripile deschise, în genere cu zborul în jos, flancată de un soare (în cantonul superior dextru) și de o lună crai-nou (în cantonul superior senestru), pasărea fiind plasată sau nu pe o terasă, va constitui de aci înainte tipul uzual al stemei Țării Românești (nu numai în domeniul sfragistic, ci și în toate celelalte genuri de reprezentare). Acest fel de acvilă, cu toate atributele amintite, va rămâne cunoscut în arta heraldică ca un element specific, caracteristic în exclusivitate Țării Românești, primind de aceea și apelativul de « *aquila valachica* » (acvilă românească)⁸.

Tipul heraldic de mai sus se va perpetua în tot secolul al XVI-lea, ajungând încă din a doua jumătate a acestui veac la modalități de reprezentare foarte elegante, ca de pildă în pecetea lui Pătrașcu cel Bun din 1557 (IV, 6), în care pasărea capătă nu numai o înfățișare cât mai conformă canoanelor heraldice, dar prezintă și un aspect estetic deosebit de reușit prin stilizarea elementelor ce o compun.

De remarcat, în plus, schimbarea formei scutului, care trecuse de la formatul cunoscut sub denumirea de *francez vechi* (adus de Angevini în heraldica ungară) aflat pe sigiliile lui Vlaicu, Mircea cel Bătrîn, Vlad I ș.a., la cel cu baza rotunjită de factură central-europeană din sigiliile lui Vlad Călugărul, Radu cel Mare ș.a., forma de tranziție dintre aceste două tipuri fiind întâlnită în peceti de genul celor ale lui Vladislav al II-lea din 1451⁹. În amprenta sigilară atârnată a lui Neagoe Basarab din 1517, forma scutului se modifică și ea, apropiindu-se foarte mult de cea denumită *franceză modernă*, după care ea se va schimba după stilul epocii; de pildă în sigiliul lui Pătrașcu cel Bun din 1557 menționat, ecusonul în care e cuprinsă stema Țării Românești aparține stilului Renașterii, însă de tip simetric, cu flancurile curbate ce se îngustează în mod egal în partea superioară, terminându-se în cantonul inferior central printr-un vîrf ascuțit.

Din bogatul material iconografic nu numai de ordin sigilar, dar și epigrafic (pisanii, lespezi funerare, inscripții), apoi cel aflat pe ornamentația hrisoavelor sau în grafica religioasă și laică de epocă, ori rezultat din gravările de armerii pe diferite obiecte, putem urmări evoluția stemei Țării Românești, atît cu diversele fluctuații de aspect ale păsării heraldice, ale scutului și ornamentelor lui exterioare (coroană, susținători), cît și cu diversele stiluri de reprezentare ale acestora.

Astfel, pe lespede funerară aflată la mănăstirea Prislop, a domniței Zamfira († 1580), fiica lui Moise Basarab (1529—1530), stema principatului muntean, sculptată într-un medalion oval, e reprezentată printr-o acvilă (și ca aparență și ca poziție) cu capul conturnat, ținând în cioc o cruce, cu aripile deschise avînd zborul în sus și ale cărei gheare puternice stau agățate de un masiv stîncos ce servește

⁷ Trebuie totuși menționat că în grafica religioasă de la începutul secolului al XVI-lea în Țara Românească, cei doi aștri sub formă de soare și lună separați, flancînd la dextra și senestra pasărea încoronată, de asemenea în poziție de acvilă dar cu un aspect hibrid, ce ține în cioc o cruce trilobată la extremități, avînd aripile larg deschise cu zborul în sus (XI, 1), apare încă în domnia lui Radu cel Mare pe *Liturghierul slavonesc* tipărit de Macarie la Tîrgoviște în 1508.

⁸ v. și C. MOISIL, *op. cit.*, p. 66.

⁹ v. gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 24, fig. 23.

păsării drept terasă (VI, 3). De asemenea, reprezentarea armoriată de pe țeava unui tun din artileria lui Petru Cercel (1583—1585) ne înfățișează pasărea Țării Românești tot sub formă de acvilă, de data aceasta însă cu trupul conturnat, cu capul spre dextra, ținând în cioc o cruce lungă, cu aripile larg deschise cu zborul în sus și stînd cu ghearele tot pe un masiv stîncos (VI, 1).

Între alte vestigii de ordin epigrafic mai menționăm și piatra funerară a lui Radu Șerban (1602—1611), aflată la mănăstirea Comana, avînd sculptată în registrul superior, într-un cartuș oval, pasărea valahică în poziție de acvilă, dar prezentînd un aspect oarecum hibrid din punct de vedere al speciei (datorat probabil și execuției stîngace a meșterului pietrar) (VI, 4).

Cu aceeași înfățișare hibridă între acvilă și corb este redată pasărea heraldică a Țării Românești și pe pecetea atîrnată a lui Mihnea Turcitul din 1587 (VI,2); deși poziția păsării cruciate este incontestabil de acvilă, cu zborul în sus, larg deschis și cu gheare puternice de răpitoare mare, capul și ciocul sînt de corb. Ceea ce este interesant la această reprezentare sigilară constă în faptul că ea prezintă câteva mobile heraldice nefolosite pînă atunci în stema țării (ce nu se vor perpetua sub domnii următori) și anume crucea cu brațele terminate printr-o mică sferă (*croix pommetée*), globul înaripat (poate un coif cu penaj?) pe care stă pasărea cruciată precum și cele trei steaguri din gheara senestră a acesteia; tot astfel, în afară de cei doi aștri plasați normal (soarele la dextra, luna crai-nou la senestra), mai apar presărate în mod neregulat în cîmpul scutului un număr de nouă stele în șase colțuri de dimensiuni diferite. Cartușul în care se află inclusă această stemă este timbrat cu o coroană închisă (de asemenea neobișnuită pînă atunci în armeriile Țării Românești) și flancat de doi lei afrontați purtînd unul în laba dextră și respectiv celălalt în cea senestră cîte o spadă, lei care au constituit prima apariție cunoscută pînă în prezent a suporturilor în stema principatului muntean¹⁰.

Un aspect de asemenea hibrid îl prezintă pasărea valahică aflată pe cele două acuarele din 1616 cuprinse în armorialul în culori, menționat mai sus, al primarului Sibiului, Valentin Franck. În aceste două reprezentări foarte asemănătoare între ele ca înfățișare și factură de execuție (VI, 5 și 6), pasărea Țării Românești din ambele steme are poziția de acvilă, dar aparențele de corb și aceasta nu numai din pricina culorii negre în care este redată, dar și prin aspectul capului fără creastă și al ciocului specific corvideelor. Singura deosebire mai însemnată între cele două reprezentări constă în faptul că în timp ce în stema lui Nicolae Pătrașcu pasărea ține în cioc un inel¹¹, avînd îndărătul capului o cruce, în cea a lui Radu Șerban, aceste două elemente lipsesc, pasărea avînd ciocul deschis, diferență desigur legată de împrejurarea că primul dintre acești voievozi cobora direct din ramura dinastică a Basarabilor, în timp ce al doilea (care îi era și socru) aparținea ramurii colaterale a Craioveștilor. În rest, cele două steme prezintă mari similitudini atît în privința formei cartușului în care este inclus scutul oval, cît și a coroanei ce-l timbrează, precum și a celor doi suporturi, leii afrontați ce susțin cartușul heraldic.

Dacă am văzut mai sus aspectul armeriilor Țării Românești de pe pecetele atîrnate sau aplicate aparținînd primelor două feluri de sigilii domnești (mari și mijlocii), să aruncăm o privire și asupra ultimei dintre aceste categorii și anume aceea a sigiliilor mici, în genere inelare, a diferiților voievozi ce s-au succedat pe tronul principatului valah în perioada studiată.

¹⁰ Același autor, *op. cit.*, p. 42, afirmă eronat că leii apăruseră pentru prima oară pe un sigiliu timbrat al lui Petru cel Tânăr, aplicat pe un act din 13 noiembrie 1566.

¹¹ Aluzie posibilă la inelul din ciocul corbului Corvineștilor cu care dinastia Basarabilor, prin descendența lui Vlad Dracul stabilită în Transilvania, se înrudea.

Pe acest gen de însemne cu caracter îndeobște privat, de formă circulară, ovală sau octogonală, apar gravate în majoritatea cazurilor steme reprezentînd pasărea heraldică a Țării Românești în ipostaza netă de acvilă cruciată, uneori conturnată sau doar cu capul în această poziție, flancată sau nu de soare și lună crai-nou, inclusă în scut sau liberă în cîmpul sigilar, în sfîrșit avînd sau nu ca suportîi cei doi lei deveniți acum elemente tradiționale în stema principatului valah. De asemenea, aceste peceti mici poartă deseori o legendă în bordură, dar întîlnim și cazuri în care ele sînt prevăzute doar cu inițialele domnului respectiv, fiind și uneori datate.

Cu asemenea caracteristici se prezintă de pildă sigiliile inelare ale lui Petru Cercel (VII, 3), Mihai Viteazul (VII, 1 și 2), Nicolae Pătrașcu (VII, 4, 5 și 6), Radu Șerban (VIII, 1, 2 și 5), Matei Basarab (VIII, 3), pretendentul Mihai Pătrașcu (VIII, 4), Constantin Șerban (VIII, 6), Grigore I Ghica (IX, 4) etc.

În privința suportîlor scutului domnesc cu stema țării, suportîi alcătuiți din lei constituint un element apărut și pe sigiliile voievodale de tip « Nova plantatio » ce vom analiza mai jos, ei se prezintă în genere afrontați, cu cozile pe spate și fără atribute în gheare. Este cazul tipic întîlnit nu numai în marea majoritate a pecetilor de epocă ce posedă acest gen de suportî ce-am studiat pînă acum, dar și, în general, în toată gama de vestigii de ordin heraldic ce ni s-a păstrat pînă în prezent. Semnalăm totuși și cîteva excepții de la regula prestabilită, menționînd în afară de însemnul, amintit mai sus, al lui Mihnea Turcitul, dar și sigiliul mare din 1658 al lui Mihnea al III-lea Radu, în care suportîii nu mai prezintă factura obișnuită, scutul cartuș fiind susținut la dextra de un leu, iar la senestra de un leopard lionat (IX, 2), precum și pecetea atîrnată de un hrisov din 1695 al lui Constantin Brîncoveanu, în care suportîii, alcătuiți tot din lei afrontați, nu mai poartă cozile îndoite pe spate, ci trecute printre picioare (IX, 3).

Analizînd în continuare evoluția aspectului stemei și îndeosebi a păsării heraldice a Țării Românești de-a lungul timpului, trebuie dintru început să precizăm că apariția și perpetuarea confuziei între acvila valahică și corb ca mobilă principală a scutului în armele de stat ale Țării Românești, s-au datorat — după părerea noastră — mai multor cauze și anume: a) întrucît în stema arhaică cunoscută în sec. al XIV-lea (dar posibil anterioară) a fost reprezentat un vultur pleșuv negru, constatăm menținerea acestei culori a păsării heraldice atît pe parcursul cît și ulterior procesului său de metamorfozare, proces desăvîrșit, după cum am văzut, în prima jumătate a secolului al XV-lea, prin transformarea vulturului într-o acvilă aparținînd — conform aspectului său — speciei numită *acvilă aurie* (*pajură de munte*, *acvilă de piatră* etc.). Deși în natură această răpitoare are o culoare mai deschisă, brun-roșieatică (care ar fi putut fi reprezentată în arta heraldică în auriu), totuși asistăm la o conservare dacă nu, desigur, a formei¹², dar în mod cert a smaltului mobilei principale din scutul cu vechile arme ale Țării Românești, putîndu-se astfel — măcar aparent — salva continuitatea înfățișării în ansamblu a stemei de stat prin menținerea cel puțin a aspectului său coloristic; acest fapt a putut genera ulterior confuzia de specie facilitată de culoarea neagră a păsării; b) este posibil ca aparenta schimbare a ramurii dinastice odată cu venirea la tron în 1512 a lui Neagoe Basarab, să ducă și la modificarea reprezentării sigilare a păsării heraldice a

¹² E de presupus că această dorință — care s-a și realizat pînă la sfîrșit — de a se abandona treptat forma păsării din stema arhaică, formă ce nu mai corespundea din cauze ce ne sînt încă neclare în momentul de față (fie că aparținuse unei vechi dinastii ce nu mai domnea, stema fiind preluată ca atare din motive de continuitate heraldică, fie din pricină că originea ei era străină), repetăm, această dorință să se limiteze numai la schimbarea formei păsării heraldice dar nu și la culoarea ei, pentru ca aparent transformarea să se opereze cît mai pe nesimțite, fiind cît mai puțin sesizabilă.

principatului muntean (deși în grafica religioasă această metamorfoză e semnalată ca începând din 1508), în sensul că pe sigiliile mari de stat de la acea epocă (v. în special cele de tipul 1517), pasărea cruciată, deși plasată în scut în poziție de acvilă, este totuși prin înfățișarea ei — fără echivoc — un corb. Totuși și posterior domniei lui Neagoe Basarab, după ce tronul a devenit din nou obiect de dispută între Drăculești și Dănești, nu s-a mai revenit, ca în perioada anterioară, la o reprezentare heraldică tipică — ca formă și poziție — declarată în principiu stabilă, a păsării din stema Țării Românești, aspectul ei de aici încolo devenind variabil, în sensul unor fluctuații între înfățișarea netă de acvilă și cea nu mai puțin precisă de corb. Astfel, va apare un mare număr de tipuri intermediare hibride, cu elemente mixte luate în diverse proporții din fiecare dintre cele două specii zoologice amintite, elemente în măsură fie să-i confere un aspect dominant de apartenență la una sau la cealaltă dintre aceste specii, fie să creeze un gen nou de pasăre heraldică; c) acest aspect ambiguu de zburătoare deseori neprecizată ca specie, între acvilă și corb, a mai putut fi cauzat desigur și de stângăcia mai mare sau mai mică a gravurilor, a meșterilor pecetari sau pietrari, a tipografilor călugări sau laici și în general a oricărui executant autohton de reprezentări ale stemei țării.

Nu este însă mai puțin adevărat că nici domnii, nici dregătorii sau oamenii de cultură care comandau astfel de reprezentări de steme sau de embleme heraldice, nu erau totdeauna lămurii asupra felului corect de redare al armeriilor țării și mai ales al păsării cruciate ce mobila ca piesă principală scutul stemei de stat, ei însăși interpretând deseori în mod eronat identitatea zburătoarei aflate în herbul principatului valah.

Astfel, în domeniul graficii religioase sau laice, de la înființarea primei tipografii în Țara Românească și pînă la 1821, trebuie să amintim că majoritatea dedicațiilor în versuri ce însoțesc reprezentarea armeriilor țării, dedicații cuprinzînd laude la adresa voievodului cît și descrierea mobilelor din stemă (descriere firește profană, nu conformă științei heraldice), confundă, voit sau nu, acvila valahică cu corbul. Deși aceste omagii versificate sînt numite chiar de autorii lor « stihuri pre herbul țării », sau « stihuri în stema domniei », sau « versuri politice asupra stemei » (fiind uneori și semnate de respectivii alcătuitori), presupunînd firește anumite cunoștințe măcar asupra tradiției heraldice a acestui însemn oficial al Țării Românești, totuși, aproape în mod constant, pasărea din armeriile în cauză este numită corb¹³. Înalți prelați (de pildă mitropoliții Teofil, Teodosie, Antim Ivireanu), mari boieri cărturari (precum Udriște Năsturel, frații Radu și Șerban Greceanu, Radu Popescu) considerau că « ceastă țară corbu-și poartă întru pecetia ei »¹⁴, sau « fața aceasta drept stemă pasere corb poartă »¹⁵, sau « semnul domniei corb este cu cruce »¹⁶ etc., etc. Pentru a găsi o explicație a acestei confuzii, gen. P.V. Năsturel caută, în afara altor multiple argumente, să mai emită o ipoteză, de data aceasta de ordin filologic, considerînd că acvila neagră din stema Țării Românești

¹³ v. și C. MOISIL, *Stema României*, p. 67—68.

¹⁴ cf. I. BIANU și N. HODOȘ: B.R.V., I, p. 145, în versurile de omagiu ale mitropolitului Teofil către Matei Basarab în *Evanghelia învățătoare* tipărită în 1644 la mănăstirea Dealu; v. și V. A. URECHIA, *Schițe de sigilografie românească*, p. 14 și gen. P. V. NĂSTUREL, *Stema României*, p. 112.

¹⁵ v. I. BIANU și N. HODOȘ, *op. cit.*, p. 109, în dedicația lui Udriște Năsturel adresată lui Matei Basarab pe verso-ul titlului *Pravilei de la Govora* tipărită la 1640; v. și C. MOISIL, *op. cit.*, p. 68.

¹⁶ v. I. BIANU și N. HODOȘ, *op. cit.*, p. 316, în dedicația fraților Grecianu către Constantin Brîncoveanu aflată în lucrarea *Mărgăritare* a Sf. Ioan Gură-de-Aur, tipărită la 1691; v. și C. MOISIL, *ibidem*.

era descrisă pe vremuri (sub aspectul coloristic) ca « acvilă neagră corb » pentru a preciza nuanța respectivei culori. Din formula « acvilă neagră corb » s-a exclus cu timpul cuvîntul neagră, el reprezentînd un pleonasm, rămînînd deci numai termenii « acvilă corb », în sensul de pasăre neagră, cu culoarea corbului. Ulterior, s-a prescurtat — pentru facilități de exprimare curentă — și cuvîntul acvilă, rămînînd doar termenul de « corb », care dat fiind faptul că stema țării cu acvilă (căreia i se mai zicea și pajură, deci se știa bine specia păsării heraldice valahice) era îndeobște cunoscută, formula că « Țara Românească poartă drept stemă un corb » din stihurile asupra herbului țării, nu trebuie înțeleasă decît în sensul coloristic, nu și al speciei¹⁷. Chiar dacă considerăm părerea de mai sus a gen. P. V. Năsturel drept o simplă ipoteză (deși foarte plauzibilă), nu trebuie totuși să ometem și faptul că respectiva confuzie a vechilor noștri cărturari, care au luat acvila drept corb, mai poate părea firească dacă ne amintim că însăși aspectul păsării heraldice a principatului pornind de la Neagoe Basarab încolo (deci aproape concomitent cu prima tipăritură apărută în Țara Românească), a început să prezinte un aspect ambiguu avînd deseori caracteristici comune ambelor specii. În orice caz constatăm că o bună parte a reprezentărilor autohtone înfățișează pasărea heraldică în această formă hibridă, în timp ce în realizările de ordin heraldic executate peste hotarele țării privind aceeași stemă, pasărea apare în majoritatea cazurilor sub forma unei autentice acvile¹⁸. Totuși există și asemenea reprezentări, îndeosebi de origine ardeleană, în care zburătoarea se înfățișează sub o formă apropiată de ceea ce întîlnim în execuția meșterilor munteni localnici și aceasta probabil pe motivul că vecinătatea geografică imediată, cît și traficul permanent între Țara Românească și Transilvania, puneă deseori pe diverșii meșteșugari (argintari, orfevri, pecetari, armurieri ș.a.) în situația de a trebui să cunoască reprezentările autohtone ale stemei principatului valah pentru a reuși să le redea — dacă nu similar — cel puțin cît mai aproape de modelele locale.

Astfel ne explicăm (deși de data aceasta nu mai este vorba de o comandă din țară) aspectul destul de asemănător al păsării heraldice de pe sigiliile de pretențiune ale principilor Báthory de la finele veacului al XVI-lea (Sigismund și soția sa Maria Cristierna, cît și cardinalul Andrei)¹⁹ (XLIX, 1, 2, 3 și 5), cu cel realizat și răspîndit în interiorul principatului valah. Într-adevăr pe sigiliile sus-menționate, stema Țării Românești — în afară că apare pentru prima oară cu indicații convenționale de smalturi (din nefericire apocrife)²⁰ — e reprezentată avînd pasărea de culoare neagră cu aspect hibrid, între acvilă și corb, întocmai cum ea apare la

¹⁷ v. gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 138—139.

¹⁸ v. în acest sens, spre exemplu, *Das neuen Deutschen Wappenbuchs*, armorialul din 1609 al lui J. SIEBMACHER, precum și ediția în 5 volume a aceleiași opere, adăugită și republicată între 1655—1657 de PAUL FÜRST.

¹⁹ v. și MIHAI POPESCU, *Sigiliul lui Sigismund Báthory principele Transilvaniei*, în *Rev. Arh.*, II, 1926, nr. 3, p. 328—332; apoi C. MOISIL, *op. cit.*, p. 76—78, precum și A. VERESS, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. V, Buc., 1932 etc.

²⁰ Supra, la p. 43, nota 2, am făcut mențiune de cea mai veche reprezentare policromă cunoscută a stemei Țării Românești în albumul lui Valentin Franck, primar al Sibiului între 1639—1645. Sigiliile Bathoreștilor, e drept anterioare acestui armorial (1595 și anii următori), nu sînt desigur colorate, smalturile din stemă fiind indicate prin liniaturile și semnele convenționale uzuale în știința blazonului pentru reprezentările heraldice pe obiecte de metal, piatră, lemn, piele etc.; din nefericire aceste indicații sînt apocrife, întrucît ele nu apar și nu se generalizează ca întrebuintare decît de la 1638 încolo. În albumul lui Franck cele două steme ale Țării Românești apar colorate efectiv, nu doar sub formă de semne convenționale indicatoare ale smalturilor heraldice.

acea epocă pe însemnele uzuale autohtone, atât de stat cât și private, ale domnilor munteni.

În concluzie, revenind la grafica religioasă și laică dezvoltată în Țara Românească între 1508—1821, constatăm că ea ne va oferi reprezentări de steme ale acestui principat în care pasărea heraldică va fi înfățișată fie în poziție de acvilă dar cu aspect de corb, fie posedând caracteristici hibride provenind de la ambele specii ²¹.

Pentru o cât mai explicită exemplificare a celor expuse mai sus, vom trece în revistă câteva dintre aceste reprezentări selecționate dintre cele mai semnificative. Astfel, printre tipăriturile religioase apărute în secolul al XVI-lea în Țara Românească și însoțite de reprezentări heraldice, întâlnim, în centrul unui chenar ornamental, pasărea valahică conturnată și încoronată, ținând în cioc o cruce mare cu extremitățile trilobate, cu aripile larg deschise, având zborul în sus și fiind flancată la dextra de un soare și la senestra de o lună crai-nou (cu coarnele spre dextra). Aspectul păsării este hibrid, întrunind elemente provenite atât de la o acvilă cât și, mai degrabă de la o bufniță și nu de la un corb, neavând în plus decât partea superioară a capului și picioarele cu gheare, colorate în negru (XI, 1). Este vorba de emblema Țării Românești de pe *Liturghierul slavonesc* tipărit de Macarie la 1508, deci anterioară ridicării în scaun a lui Neagoe Basarab, pentru care motiv ne explicăm absența din emblema a elementului corb, dat fiind că numai din timpul domniei acestui voievod, după cum am văzut, încep să se producă modificări în înfățișarea acvilei valahice din reprezentările ei sigilare.

Astfel de forme mixte, în combinații și proporții variabile, întâlnim în grafica religioasă din tot cursul veacului al XVI-lea începând cu *Evangheliarul slavonesc* din 1512 în care pasărea neagră a Țării Românești apare în poziție de acvilă dar cu aspect ambiguu, contaminată și de elemente eterogene aparținând speciei corvideelor (XI, 2); un alt element caracteristic în această reprezentare îl mai constituie și crucea lungă, mergând pînă în terasă, ținută în cioc de pseudo-acvilă, cruce identică cu cea întâlnită în pecetea atîrnată din 1517 a lui Neagoe Basarab. O înfățișare asemănătoare mai prezintă pasărea de pe emblema Țării Românești aflată și pe *Evangheliarul* de la Beograd din 1522 (XI, 5), cu diferența că ea este plasată într-o poziție inversă celeia de pe *Evangheliarul* din 1512.

Octoiul slavonesc tipărit la Brașov de Coresi la 1575 ne înfățișează o pasăre cruciată de asemenea neagră, dar cu aspect mixt, avînd poziția, cât și aripile și trupul de acvilă, iar capul, ciocul și ghearele fiind de corb (XI, 3).

În secolul următor reprezentările de acest fel se mențin în grafica religioasă în forme asemănătoare cu precedentele, v. spre exemplu *Învățătură pentru toate zilele* tipărite la Cîmpulung în 1642 în domnia lui Matei Basarab, în care, inclusă într-un frumos scut cartuș și timbrată cu o coroană deschisă, flancată de cei doi aștri obișnuiți, apare pasărea cruciată neagră, cu capul conturnat și cu aripile deschise avînd zborul în jos, prezentînd de asemenea aspecte hibride între acvilă și corb (XI, 4). Același gen de reprezentare îl găsim și pe *Liturghierul slavonesc* tipărit la mănăstirea Dealu în 1646, tot sub Matei Basarab (XI, 6), în care pasărea, într-o poziție și aspect similare, dar fără coroană și astre, e redată de o factură mai primitivă, mai rudimentară.

Odată cu domnia lui Constantin Brîncoveanu, reprezentările acvilei-corb, incluse în frumoase chenare bogat împodobite, sau în cartușe de asemenea din plin ornamentate și timbrate de coroana domnească flancată de spada și buzduganul

²¹ În problema prezenței acvilei și a corbului în stema Țării Românești, v. și !ALEXE PROCOPOVICI, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922, p. 88—89 și nota 1.

voievodale, ni se înfățișează în realizări, e drept, mult mai artistice ca manieră de redare, dar identice ca aspect al pasării ce prezintă în continuare înfățișări hibride, în proporții variabile de la o reprezentare la alta. Astfel, semnalăm stemele Țării Românești în somptuosul stil brîncovenesc din diferite tipărituri religioase apărute la acea epocă precum: *Pravoslavica mărturisire* (1691) în traducerea lui Radu Greceanu (XII, 1), *Mărgăritare*, operă a lui Ioan Gură-de-Aur (1691) (XII, 2), *Evangelhia greco-română* (1693) (XII, 3), *Învățăături creștinești* (1700) (XII, 5), *Octoiul* de la Buzău (1700) (XII, 4), *Noul Testament* tipărit de Antim Ivireanu (1703) (XIII, 2), *Triodul* de la Buzău (1705) (XII, 4) etc. etc. În toate aceste reprezentări, pasărea heraldică neagră a Țării Românești plasată în mod constant în poziție de acvilă, are un aspect cînd mai apropiat de cel al unei pajure, cînd de cel al unui corb, cu toate că termenul ce se întrebuițua permanent în grafica religioasă sau laică de epocă față de pasărea valahică era — după cum am văzut — acela de corb.

În perioada fanariotă, toți domnii, atît cei de obîrșie autohtonă, cît și cei de origine greacă, au respectat pe deplin tradiția heraldică precum și modul de reprezentare al stemei Țării Românești de pînă atunci, înregistrîndu-se doar unele inovații legate de evoluția ornamentelor exterioare ale scutului conform modei timpului (în stil baroc, rococo etc.) fără a se aduce — în mod brusc — vreo modificare substanțială conținutului scutului. Totuși, în decursul secolului al XVIII-lea pasărea heraldică a Țării Românești va reveni treptat la aspectul de acvilă, abandonînd, pe măsura trecerii timpului, toate caracteristicile — afară de culoarea neagră — ce o apropiuau (dacă nu o confundau chiar) cu un corb; firește această metamorfoză în sens invers nu s-a înregistrat dintr-o dată, procesul evolutiv de transformare operîndu-se pe un interval de mai multe decenii, în orice caz la finele veacului al XVIII-lea el fiind definitiv încheiat.

În privința ornamentelor exterioare ale scutului, trebuie menționat faptul că începînd încă de la Mihnea Turcitul (pe sigiliul său din 1587 analizat mai sus) apăruse coroana domnească închisă, care dacă inițial constituise o inovație ce nu fusese urmată de voievozii munteni din secolul al XVI-lea decît în rare cazuri, în veacul următor acest gen de însemn fusese mai des folosit (v. spre exemplu stema lui Matei Basarab pe *Pravila* de la Govora (1640) sau sigiliul lui Mihail Radu din 1658 etc.), spre a fi adoptat cu precădere de Grigore I Ghica și Șerban Cantacuzino și aproape în exclusivitate de Constantin Brîncoveanu (pe considerentul că el fusese creat, în 1698 principe al Sf. Imperiu de către împăratul Leopold I); ulterior, Ștefan Cantacuzino și apoi după 1716, mai toți domnii fanarioți din Țara Românească, încep să-și timbreze scuturile, atît în stemele de stat cît și în cele de familie, cu coroane închise (fie bonete princiare, fie coroane de acest rang), cele deschise avînd o întrebuițare mult mai redusă.

Relativ la suportii scutului, constatăm menținerea în continuare a leilor afrontați, care mai apar însă în unele steme domnești cu oarecare variante de reprezentare și anume fie încoronați, fie cu capetele conturnate, fie ținînd în labe atributele suveranității (spada și buzduganul), fie avînd cozi duble, fie în sfîrșit purtînd coada printre picioare. În plus, încă de la finele veacului al XVII-lea și cu precădere apoi în secolul următor, apar în stema țării ca tenanți două busturi de personaje omenești, după aspect pîrînd a fi doi paji (copii de casă), spate în spate (adosați) și suflînd în cite o trîmbiță cu țeva răsucită²².

Uneori, ei sînt înlocuiți prin doi îngeri afrontați și în picioare, ca de pildă în stema Țării Românești de pe *Evangelhia greco-română* tipărită la București în

²² Familia fanariotă domnitoare Mavrogheni își va însuși acești tenanți din stema țării transferîndu-i în propriile sale armerii de familie (LXXXIII, 3).

1693 (XII, 3), în care mai trebuie menționată extrem de rara apariție a unui coif cu zăbrele, așezat în față, ce timbrează scutul-cartuș conținând pasărea heraldică a țării, coif la rîndul său suprapus de o coroană deschisă susținută de o parte și de cealaltă de cîte o sirenă. Ulterior, către finele secolului al XVIII-lea, mai înregistrăm apariția a încă doi tenanți, de data asta fiind vorba de Sf. împărați Constantin și Elena²³, la început sub formă de busturi ținînd, primul spada, cea de a doua, buzduganul domnesc și amîndoi susținînd coroana voievodală ca de pildă în stema țării de pe *Triodul* de la Rîmnic tipărit în 1782 (XII, 6), mai apoi apărînd în întregime pe sigiliile mari de stat susținînd stema țării cu acvila cruciată și fiind înconjuțați de stemele în medalion ale celor 17 județe ale principatului muntean (v. sigiliul din 1783 al lui Mihai Vodă Suțu²⁴, apoi cel din 1792 al lui Alexandru Moruzi²⁵ (XCIX, 2), cel din 1796 al lui Alexandru Ipsilanti²⁶, cel din 1797 al lui Constantin Hangerli²⁷ (XCIX, 3) etc., etc.).

Pentru a exemplifica cele spuse mai sus cu privire la evoluția stemei Țării Românești din secolul al XVIII-lea, reproducem cîteva steme din această epocă luate fie din grafica religioasă, fie din hrisoave domnești, fie din monumente epigrafice de epocă precum: *Molitvenicul* de la Rîmnic tipărit în 1758 în timpul domniei lui Constantin Mavrocordat (XIII, 3), în a cărui stemă de stat constatăm o acvilă cruciată neagră cu trupul conturnat și capul întors spre dextra avînd aripa dextră cu zborul în jos și cea senestră cu zborul în sus, fiind flancată doar la senestra de o semilună conturnată, soarele nefînd reprezentat; hrisovul din 5 februarie 1765 emis de Ștefan Racoviță (XIII, 6) în care scutul-cartuș cu acvila țării apare timbrat de o coroană germanică de baron (! ?) cu șapte perle, iar suportii, cei doi lei afrontați, fiind încoronați și avînd cozile bifurcate; *Triodul* de la Rîmnic, tipărit în 1782 în domnia lui Nicolae Caragea (XII, 6), în care apar ca tenanți — după cum am văzut — busturile Sf. Constantin și Elena ținînd în mîini atributele domniei și susținînd coroana voievodală, iar acvila țării stînd pe un mascaron; în sfîrșit stema sculptată în marmură la 1779 pe clopotnița mănăstirii Mărcuța, ctitorie a lui Alexandru Ipsilanti (XIII, 4) în care scutul cvadrilobat, timbrat de o frumoasă coroană închisă cu aspect de coroană regală (flancată de atributele domniei) și înconjuțată de ornamente vegetale amintind lambrechinii, conține acvila cruciată a Țării Românești cu aripile larg deschise, stînd pe o terasă și nefînd însoțită de cei doi aștri uzuali.

Înainte de a continua studiul evoluției stemei principatului valah, să ne oprim puțin și asupra unui alt gen de însemne, care și ele comportă un interes heraldic, deși nu au în general o valoare de stemă și prezintă mai mult un caracter emblematic, îndeplinind uneori și rolul de ornamente exterioare ale scutului. Este vorba de

²³ Sf. Constantin și Elena constituiseră hramul bisericii Mitropoliei bucureștene, ctitorie a lui Constantin Șerban Voievod (1654–1658). Acești sfinți n-au fost patronii Țării Românești ci doar ai mitropoliei Ungro-Vlahiei și ai județului Ilfov, în care postură apar pe sigiliile ecleziastice și cele județene respective încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea (v. și gen. P. V. NĂSTUREL, *Nova plantatio* . . . , p. 27).

²⁴ v. Arh. St. Buc., Fond M-reă Cotroceni, XXXIII/12, sigiliu timbrat, reprodus de MARIA DOGARU, *Sigiliile cancelariei domnești a Țării Românești între anii 1715–1821*, în Rev. Arh., XLVII, 1970, vol. XXXII, nr. 2, p. 413, fig. 38.

²⁵ v. Arh. St. Buc., colecția Suluri, nr. 50, sigiliu de ceară în capsulă, reprodus de M. DOGARU, *op. cit.*, p. 415, fig. 42.

²⁶ v. Arh. St. Buc., Fond Mitropolia București, CDLXXII/6, sigiliu timbrat, reprodus de M. DOGARU, *op. cit.*, p. 410–411, fig. 34.

²⁷ v. Arh. St. Buc., Fond Mănăstirea Cotroceni, XXXIII/16, sigiliu imprimat în chinovar, reprodus de M. DOGARU, *op. cit.*, p. 416, fig. 44.

așa-numita « *Nova plantatio* » care a format cu peste șapte decenii în urmă o cunoscută polemică între V. A. Urechia și gen. P. V. Năsturel²⁸.

Încă din 1403, apare prima pecete iconografică cunoscută pînă în prezent în sfragistica Țării Românești, pecete de format oval culcat, atîrnată de un hrisov dat de Mircea cel Bătrîn regelui Vladislav al Poloniei și care reprezintă două capete încoronate și afrontate (domnul și fiul său Mihai Voievod) despărțite de o tulpină de plantă sau de puiet, bifurcată în partea superioară²⁹. Acest gen de însemn se perpetuează și la domnii următori, Dan al II-lea (V, 1), Radu Praznaglava, Alexandru Aldea și Vlad Dracul, ultimii trei, după cum se știe, fii ai lui Mircea cel Bătrîn; la primul dintre aceștia, pecetea de asemenea oval culcată și atîrnată de un act din 1421³⁰, reprezintă două capete încoronate și afrontate avînd tot o tulpină de puiet între ele. Pecetea lui Alexandru Aldea, aplicată în ceară roșie pe o scrisoare nedată și adresată de domn Brașovenilor³¹, reprezintă două capete încoronate și afrontate, cu un început de bust, despărțite printr-o tulpină, bifurcată la extremitatea superioară și trifurcată la cea inferioară. Personajul de la dextra, mai vîrstnic, este desigur voievodul, cel de la senestra, mai tînăr, pare a fi soția sa și nu fiul (deoarece lui Alexandru Aldea nu i se cunoaște nici o posteritate)³². Cît privește pecetea lui Vlad Dracul, ea este circulară, aplicată pe o scrisoare de asemenea nedată (în orice caz anterioară anului 1444) adresată de domn pîrgarilor Brașovului, și reprezintă, incluse într-un scut cu baza rotunjită, din nou două capete încoronate și afrontate, de asemenea cu un început de bust (de data aceea distingîndu-se bine personajul de la senestra care apare clar ca fiind feminin, deci Doamna țării), despărțite printr-o floare de crin cu tulpina prevăzută cu frunze (V, 2).

Prima pecete în care cele două personaje încoronate și afrontate, cu bustul încă mai prelungit, apar despărțite de un arbore (după aspect un chiparos), este cea a lui Radu cel Frumos (1462—1475) aplicată pe o scrisoare adresată Sibienilor³³. Sistemul de a sigila cu un astfel de însemn dotat cu cele două personaje domnești afrontate, în busturi ce treptat se prelungesc pînă ajung trupuri complete în picioare, despărțite printr-un arbore ce începe să-și îngroașe tulpina, fiind uneori reprezentat și cu rădăcini și avînd aspectul de chiparos (cîteodată și de brad), se perpetuează la mai toți domnii ce se vor perinda de aici înainte pe tronul Țării Românești, cele două personaje încoronate fiind înfățișate nu numai din profil, ci și din față și reprezentînd pe voievod cînd cu doamna țării, cînd cu fiul, urmașul și uneori coasociatul său la tron. De remarcat că toate aceste sigilii aparțin celor domnești de categorie mijlocie³⁴, fiind aplicate pe documente de mai mică însemnătate sau pe scrisori

²⁸ v. gen. P. V. NĂSTUREL, *Stema României*, p. 83—84, 89—90, 91—92, 137—138; IDEM, *Eraldica în fața P.S.S. Episcopului Ghenadie alu Rîmnîcului-Noului Severinu*, p. 157—162. Lămuriri documentate sînt furnizate de același autor în lucrarea sa: « *Nova plantatio* » și *Regii României moștenitori ai Împăraților Bizanțului*, în R.I.A.F., XV, 1914, p. 1—80 și extras, Buc., 1915, 80 p.

²⁹ v. reprezentarea la gen. P. V. NĂSTUREL, *Nova plantatio* . . . , p. 17, fig. 17.

³⁰ v. reprezentarea la E. VÎRTOSU, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, p. 540, fig. 7.

³¹ v. reprezentarea la D. A. STURDZA, *Dare de seamă despre colecțiunea de . . . la Wiesbaden*, pl. III, precum și la gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 18, fig. 18.

³² v. gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 19, care afirmă de asemenea că este vorba de soția lui Alexandru Vodă Aldea.

³³ v. reproducerea la STOICA NICOLAESCU, *Documente Slavo-Române*, Buc., 1905, p. 334 și gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 28, fig. 24.

³⁴ Sfragistica românească munteană de cancelarie cunoaște trei feluri de sigilii:

a) sigilii mari de stat, atîrinate, purtînd acvila valahică cu atributele cunoscute (cruce, lună crai-nou, stea, apoi soare); b) sigilii mijlocii, aplicate (în ceară sau timbrate), purtînd în genere personajele încoronate flancînd arborele « *Novei Plantatio* » și c) sigilii mici inelare, de asemenea aplicate, purtînd deseori acvila țării, cîteodată și alte mobile heraldice. V. în acest sens și P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 28 și 44.

oficiale. Întîlnim astfel de peceti pîrtind în efigie elementele ce, începînd de la V. A. Urechia, au căpătat denumirea de «Nova plantatio» pe o serie de acte emanînd de la: Vlad Țepeș (document din 1476)³⁵ (V, 3), Basarab cel Tânăr (Țepeluș) pe un act din 1481³⁶, Radu cel Mare, pe documentele din 1499³⁷ și 1505³⁸, Mihnea cel Rău pe un act de danie din 1508³⁹, Vlad cel Tânăr (Vlăduț) pe un document de același gen din 1511⁴⁰, Neagoe Basarab cu cele două tipuri de «Nova plantatio», primul din perioada 1512—1516⁴¹, cel de al doilea din perioada 1517—1521⁴², Vladislav al III-lea pe un document din 1524⁴³, Radu de la Afumați pe un altul din 1528⁴⁴, Vlad al VI-lea Înecatul pe o scrisoare a sa din cca 1530 (V, 4) și pe un act din 1531⁴⁵, Vlad Vintilă de la Slatina pe trei documente din 1533⁴⁶, Radu Paisie pe două acte din 1536 și 1540⁴⁷, Mircea Ciobanu pe un altul din 1547⁴⁸, Pătrașcu cel Bun pe două documente din 1556 și 1557⁴⁹ etc. etc.

³⁵ v. reproducerea pecetii lui Vlad Țepeș din 1476 la EMIL VÎRTOSU, *op. cit.*, p. 540, fig. 8 și la DAN CERNOVODEANU, *Contribuții la studiul însemnelor heraldice ale lui Vlad Țepeș*, p. 1740, fig. 5. Arborele e prezentat de data aceasta cu rădăcini, iar domnul este însoțit de tatăl său, Vlad Dracul.

³⁶ v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., XL/6. Personajele încoronate și afrontate poartă mantii lungi și au fiecare cîte o stea în șase colțuri deasupra capului, arborele fiind înfățișat cu rădăcini; v. reprezentarea la gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 30, fig. 26.

³⁷ v. doc. din 13 iulie 1499 cu reprezentarea pecetii aplicate, *ibid.*, p. 34, fig. 30; originalul la Arh. Stat. Buc., Fond. Mănăstirea Glavacioc și Govora, VIII/2.

³⁸ v. documentul din 26 martie 1505 de asemenea cu pecete aplicată; originalul la Arh. Stat. Buc., Fond M-reă Tismana, II/8, reprezentarea, *ibidem*, p. 34, fig. 31.

³⁹ v. doc. din 16 iunie 1508, original la Arh. Stat. Buc., Fond M-reă Sf. Ion (Buc.), doc. XX/1; reprezentarea, *ibidem*, p. 35, fig. 32 și 34.

⁴⁰ v. doc. din 19 aprilie 1511, original la Arh. Stat. Buc., Fond M-reă Govora, XXXII, netreb.; reprezentarea, *ibidem*, p. 37, fig. 35 și 36.

⁴¹ Pentru tipul de peceti din perioada 1512—1516, v. reprezentarea la A. SACERDOȚEANU, *op. cit.*, p. 415, fig. 4; gen. P. V. NĂSTUREL, *ibidem*, p. 38, fig. 37, reproduce o pecete pe documentul din 30 iulie 1512 aflat la Arh. Stat. Buc., Fond M-reă Bistrița Vilcea, XLVI/1, pe care o reprodușese și St. NICOLAESCU, *op. cit.*, p. 334, fig. 3, ce mai prezintă în plus și pecetea din 23 ianuarie 1512, original la Arh. Stat. Buc., Fond M-reă Nucet, XVII/1.

⁴² Pentru tipul de peceti din perioada 1517—1521, v. reprezentarea la A. SACERDOȚEANU, *op. cit.*, p. 416, fig. 5; D. A. STURDZA, *op. cit.*, pl. I, reproduce o pecete a lui Neagoe de tip «Nova plantatio» aplicată pe o scrisoare nedată a domnului adresată pîrgarilor brașoveni.

⁴³ v. reprezentarea la STOICA NICOLAESCU, *op. cit.*, p. 334, fig. 4; originalul se află la Arh. Stat. Buc., Fond M-reă Bistrița Vilcea, IV, netreb.

⁴⁴ v. doc. din 25 mai 1528, original la Arh. Stat. Buc.; v. reproducerea pecetei la STOICA NICOLAESCU, *op. cit.*, p. 335, fig. 5 cît și la gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 38, fig. 38. În această amprentă sigilară arborele «Novei plantatio» e plasat pe trei coline.

⁴⁵ v. doc. din 9 ianuarie 1531, original la Arh. Stat. Buc., Fond M-reă Bistrița Vilcea, XLII/1; v. reprezentarea pecetei la STOICA NICOLAESCU, *op. cit.*, p. 334, fig. 7 și gen. P. V. NĂSTUREL, *ibid.*, p. 39, fig. 39.

⁴⁶ v. doc. din 2 februarie 1533, original la Arh. Stat. Buc., Fond Episcopia Argeș, LXIX/2 și doc. din 16 aprilie 1533, original, *ibid.*, Fond M-reă Bistrița Vilcea, LVI/3, a căror peceti le reproduce STOICA NICOLAESCU, *op. cit.*, p. 335, fig. 4; gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 40, fig. 40, înfățișează o pecete a aceluiași domnitor de tip «Nova plantatio» aflată pe un document ce se găsește la Arh. Stat. Buc., Fond M-reă Radu Vodă, XVI/3, în care arborele e de asemenea plasat pe trei coline, ca și în pecetea lui Radu de la Afumați din 1528 de mai sus.

⁴⁷ v. doc. din 4 ianuarie 1536, original la Arh. Stat. Buc., Fond M-reă Govora, X/2 și cel din 9 decembrie 1540, *ibidem*; pecetea reprodușă de gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 41, fig. 41.

⁴⁸ v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., CXXXIV/35, doc. din 1 iulie 1547, reproduș de gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 41, fig. 42; arborele e de asemenea plasat pe cele trei coline care nu sînt, după părerea noastră, rădăcinile copacului (după cum afirmă gen. Năsturel) redată prin trei arcuri de cerc.

⁴⁹ v. doc. din 3 aprilie 1556 și cel din 22 mai 1557 (ambele la Arh. Stat. Buc.) din care ultimului i se reproduce pecetea de gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 42, fig. 43.

Conform afirmațiilor lui P. V. Năsturel, Petru cel Tânăr (1559—1568) ar fi introdus o inovație în pecetea sa de tip « Nova Plantatio » (cf. doc. din 13 nov. 1566 ⁵⁰), la baza arborelui apărind siluetele a doi lei în picioare ce se urcă pe trunchiul său. Cercetînd personal actul în cauză, am constatat că este vorba de o eroare de interpretare a autorului citat care a confundat unele ornamente vegetale ce flancau tulpina copacului, cu siluetele a doi lei afrontați. Mihnea Turcitul este însă primul domn care combină într-o pecete atîrnată din 1589 (V, 5), pasărea heraldică cruciată și conturnată a Țării Românești, flancată de soare și lună crai-nou, cu reprezentările « Novei plantatio », în sensul că această pasăre apare așezată în vârful arborelui străjuit de cele două personaje domnești, copac ce în cazul de față prezintă două coroane și două tulpini, putînd fi interpretat și ca doi arbori suprapuși. În consecință, prin includerea în același sigiliu atît a stemei țării înfățișată prin pasărea cruciată însoțită de cei doi aștri, cît și a scenei uzuale a « Novei plantatio » cu toate elementele ce o compun, se ajunge la crearea unui însemn, cu aspect compozit, care devine mare pecete de stat atîrnată, deși pînă acum toate reprezentările sigilare ale arborelui flancat de cele două personaje domnești intrau în categoria peceților mijlocii aplicate. Acest sistem se generalizează la voievozii ulteriori ai Țării Românești într-o formă care derivă tot de la o pecete a lui Mihnea Turcitul și anume cea aplicată pe un document din 1590 ⁵¹ în care pasărea heraldică, însoțită de soare și lună, apare separată de restul cîmpului sigilar prin două arcuri de cerc plasate în registrul superior al însemnului, cele două personaje domnești ce flanchează arborele ocupînd centrul respectivei peceți.

Astfel, la toți domnii ce vor urma, genul acesta de peceți heraldico-iconografice cu pasărea Țării Românești separată de restul elementelor (arbore, personaje princiare, ornamente vegetale ș.a.) ce compun scena « Novei plantatio », va deveni foarte uzual, amplificîndu-se uneori cu încă alte mobile sau motive ornamentale. De pildă, de la Mihai Viteazul ne-au rămas o serie de astfel de peceți (studiate de prof. A. Sacerdoțeanu), precum cea din 1600 ⁵² înainte de unirea Moldovei, în care personajele domnești, arborele și diverse ornamente vegetale ce-l însoțesc sînt incluse într-un scut cu laturile neregulate, formînd astfel o stemă în care acvila țării ar putea juca rolul de cimier; menționăm de asemenea cunoscuta pecete din iulie 1600 (XX, 3) ce conține un tip sigilar aparte, în care sînt reprezentate concomitent acvila Țării Românești, capul de bour al Moldovei, personajele domnești și leii heraldici afrontați, însemn ce vom analiza în detaliu în subcapitolul următor.

La domnii ulteriori, precum Radu Mihnea, Alexandru Iliaș, Gavril Movilă, Alexandru Coconul, Leon Tomșa ș.a., elementele componente ale « Novei plantatio » combinate cu stema Țării Românești în diferite mici variante, vor apărea pe peceți atîrnate sau aplicate pe diverse documente emise de acești voievozi. Astfel, în pecetea lui Radu Mihnea aplicată pe un document din 10 mai 1623 (V, 6), acvila principatului muntean însoțită de data aceasta la dextra de o lună conturnată și la senestra de un soare, nu va mai apărea separată de restul elementelor « Novei plantatio », ci revine la poziția ei inițială și anume așezată în vârful arborelui flancat de cele două personaje domnești și susținut la baza lui de cei doi lei rampanți, afrontați. În sfîrșit, de la Matei Basarab ne-a rămas și o bulă

⁵⁰ v. Arh. Stat. Buc., Fond Episcopia Buzău, XVI/7, cu pecete reprodusă de același autor, *ibid.*, p. 42, fig. 44.

⁵¹ v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., CXXXIV/24, doc. din 24 aprilie 1590 a cărui pecete este reprodusă de gen. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 45, fig. 47.

⁵² v. reprezentarea la gen. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 47, fig. 49; pecetea e aplicată pe doc. din 29 martie 1600 aflat la Bibl. Acad. R.S.R., Mss., LXXXVII/57.

de aur atârnată de un hrisov domnesc din 1645 (V, 8), în care pasărea heraldică a Țării Românești însoțită din nou la dextra de un soare și la senestra de o lună crai-nou, apare de asemenea așezată în vârful arborelui flancat de cele două personaje domnești dar nu și de lei afronțați care dispar din acest ansamblu de mobile heraldice (în schimb deseori folosiți ca suportați); toate aceste elemente sînt incluse într-un cartuș timbrat de o coroană domnească deschisă. Respectivul tip de reprezentare se va perpetua de aici încolo la majoritatea domnilor ce au urmat precum Constantin Șerban, Mihnea al III-lea Radu (Mihail Radu), Grigore I Ghica (pecetea din 1664⁵³), Radu Leon (pecetea din 1665⁵⁴), Gheorghe Duca (pecetea din 1673⁵⁵) etc. Pecetea lui Șerban Cantacuzino aplicată pe un act din 1679⁵⁶ (identică cu cea aflată într-o capsulă sigilară atârnată de o scrisoare domnească din 1682, XX, 2), introduce o inovație și anume dispariția arborelui « Novei plantatio », personajele domnești flancînd un scut ce conține acvila cruciată, scut timbrat de o bonetă princiară, la rîndul ei suprapusă de o acvilă bicefală încoronată, ținînd în gheare atribuțiile domnești și însoțită de ambele părți de cîte două stele în șase colțuri; presupunem că înlocuirea arborelui « Novei plantatio » prin acvila bicefală imperială bizantină (ce reprezenta armele de pretențiune ale voievodului, descendent din împărații Ioan al VI-lea și Matei Cantacuzino), constituie o echivalență, deoarece — după cum vom explica mai jos — copacul din acest tip sigilar simboliza tocmai Noul Oraș, adică Constantinopolul, capitala împărăției de Orient. Astfel, prezența simultană a celor două simboluri, arborele « Novei plantatio » și acvila bicefală bizantină, însemna — după părerea noastră — un pleonasm heraldic ce trebuia evitat. Că probabil este astfel, ne poate demonstra și pecetea lui Ștefan Cantacuzino din 1714⁵⁷ (XX, 6) cu un aspect asemănător, unde de asemenea se constată aceeași dispariție a pomului și apariția acvilei bicepte, fenomen ce nu se mai produce în nici o altă pecete a vreunor alți domni în afară de Cantacuzini.

Nici chiar în sigiliile lui Constantin Brîncoveanu (deși descendent după mamă din familia Cantacuzino) nu se observă fenomenul semnalat, căci în însemnele sale de tip « Nova plantatio » remarcăm reapariția arborelui (v. spre ex. docum. din 1697⁵⁸), pe vârful căruia din nou se află așezată acvila țării, flancată de aștrii uzuali, copacul fiind însoțit ca de obicei de cele două personaje încoronate, totul inclus într-un cartuș timbrat de o coroană domnească închisă.

⁵³ v. pecetea metalică atârnată de hrisovul din 20 mai 1664 (v. Bibl. Acad. R.S.R., Peceți, nr. 171) în care personajele domnești poartă coroane deschise, ca de altfel și acvila așezată în vârful arborelui ce este timbrat tot de un asemenea însemn deschis. Pe lîngă cei doi aștri uzuali ce însoțesc pasărea heraldică a Țării Românești, mai apar încă 4 stele în șase colțuri ce flanchează două la dextra și alte două la senestra personajele domnești, totul fiind inclus într-un cartuș cu bordura ornamentată. Pecetea reprodușă de gen. P. V. NĂSTUREL, *Nova plantatio*, p. 65, fig. 71 bis.

⁵⁴ v. pecetea atârnată de un hrisov din 29 martie 1665 (v. Bibl. Acad. R.S.R., Peceți, nr. 187) în care pe lîngă personajele domnești care flanchează arborele în vârful căruia se află acvila cruciată a Țării Românești, mai apar și cei doi lei afronțați ce se urcă pe tulpina copacului.

⁵⁵ v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., XLV/20 doc. din 25 ianuarie 1677, dar pecetea (în tuș) e datată 1673 și ibid., CXLI/67 doc. din 20 mai 1678, pecetea (în ceară) de asemenea datată 1673, cf. A. SACERDOTEANU, *Sigiliul domnesc și stema țării...*, în Rev. Arh., XI, 1968, nr. 2, p. 17, fig. 9 și 10 și p. 18.

⁵⁶ v. pecetea reprodușă de V. A. URECHIA, op. cit., p. 12, fig. 4, precum și de gen. P. V. NĂSTUREL, *Stema României*, p. 117, fig. 37.

⁵⁷ În această pecete aplicată a lui Ștefan Cantacuzino, spre deosebire de același tip sigilar al unchiului său Șerban vodă, reapar soarele și luna ce flanchează de astă dată nu acvila Țării Românești, ci cea bicefală împărătească (v. col. de docum. Barbu Știrbey, în posesia familiei Șerban Flondor).

⁵⁸ cf. V. A. URECHIA, op. cit., p. 12, fig. 3, care reproduce acest sigiliu; v. de asemenea și gen. P. V. NĂSTUREL, op. cit., p. 119, fig. 38.

Domnii fanarioți preluând tronurile țărilor române, au dorit cu precădere să se integreze tradițiilor și obiceiurilor autohtone. De aceea printre alte practici conservate de la domnii pămînteni a fost și perpetuarea pecetilor de tip « Nova plantatio » ce întîlnim și la diverși domnitori fanarioți în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, după care dată acest gen de însemne sigilare cade în desuetudine. Renunțîndu-se la arbore, cele două personaje domnești vor fi înlocuite prin Sf. împărați Constantin și Elena ce încep să apară în sfragistica Țării Românești în a doua jumătate a aceluiași secol.

Printre domnii fanarioți ce au întrebuințat sigilii de tip « Nova plantatio » se numără și Nicolae Mavrocordat cu pecetile atîrnate din 1716⁵⁹ și 1719⁶⁰, Ioan Mavrocordat cu sigiliul timbrat din 1719⁶¹, Constantin Mavrocordat cu același gen de sigiliu din 1733⁶², Mihai Racoviță tot cu sigiliu timbrat din 1742⁶³ și 1743⁶⁴ etc.

O altă variantă a pecetilor de tip « Nova plantatio » (apărută inițial într-o formă încă nu de ajuns de explicită pe un sigiliu, datînd din secolul anterior, aparținînd lui Grigore I Ghica⁶⁵), aflată de astă dată pe un însemn sigilar al lui Grigore al II-lea Ghica, înfățișează arborele flancat nu de cele două personaje domnești obișnuite, ci la dextra de un arcaș care țintește cu arcul său pasărea aflată în vîrfurile copacului (cu aspect de chiparos), iar la senestra de o femeie; pasărea nu mai e acvilă, ci un corb cu un inel în cioc⁶⁶. Pecetea aplicată pe trei documente dintre 1734—1735, emise de voievod în prima sa domnie din Țara Românească⁶⁷ (LIV, 1), conține — după cum s-a afirmat — așa-zisa legendă a Corvineștilor, scenă care va fi reluată și de succesorul său, Constantin Mavrocordat (în a treia domnie a acestuia în Țara Românească) într-o pecete aplicată pe un document

⁵⁹ v. hrisovul din 28 aprilie 1716, originalul la Arh. Stat. Buc., colecția Suluri, nr. 14. Nicolae Mavrocordat își însușește tipul clasic de sigiliu « Nova plantatio » îmbinat cu acvila țării, prevăzîndu-l cu absolut toate elementele cunoscute ale unui astfel de însemn. Sigiliul a fost descris și reprodus de MARIA DOGARU, *Sigiliile cancelariei domnești a Țării Românești între anii 1795—1821*, în Rev., Arh. XLVII, 1970, vol. XXXII, nr. 2, p. 10, fig. 1.

⁶⁰ v. Arh. Stat. Buc., Fond Mitropolia Țării Românești, CLXIX/169; documentul este din august 1723, dar sigiliul e datat 1719 (v. descriere și reproducere la M. DOGARU, *op. cit.*, p. 394 și 395 fig. 2).

⁶¹ v. Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Cotroceni, LVI/6, doc. din 3 iunie 1717 avînd un sigiliu timbrat ce poartă data 1716. Domnitorul și-a confecționat un sigiliu de tip « Nova plantatio » îmbinat cu acvila țării după rețeta cea mai clasică a genului (v. descriere și reprezentare la M. DOGARU, *op. cit.*, p. 394 și 396, fig. 5).

⁶² v. Arh. Stat. Buc., Fond *ibid.*, LVI/8, doc. din 1 ianuarie 1733 purtînd un sigiliu timbrat nedatat în care arborele nu are aspect de chiparos ci mai degrabă de brad (v. descrierea și reprezentarea la M. DOGARU, *op. cit.*, p. 396—397, fig. 7).

⁶³ v. Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Dintr-un lemn, XXXVII/1 doc. din 9 martie 1742; sigiliul reprodus și comentat de M. DOGARU, *op. cit.*, p. 400, fig. 12.

⁶⁴ v. Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Radu Vodă, XXI/36, doc. din 27 iulie 1743 dotat cu un sigiliu timbrat, nedatat (v. descrierea și reprezentarea la M. DOGARU, *op. cit.*, p. 399, fig. 11).

⁶⁵ v. pecetia (datată 1672) de pe hrisovul din 31 mai 1673 (a cărei reprezentare o reproduce V. A. URECHIA în *Schițe de sigilografie românească*, p. 12, fig. 2 și *idem*, *Notice sur les armoiries du peuple roumain*, p. 19, apoi GEN. P. V. NĂSTUREL, *Sterna României*, p. 114, fig. 35 și în sfîrșit A. SACERDOȚEANU, *op. cit.*, p. 16, fig. 8), în care remarcăm că unul din cele două personaje domnești apare cu un arc pe umărul stîng, iar acvila cruciată din vîrfurile arborelui « Novei plantatio » mai poartă în cioc și un inel.

⁶⁶ Pecetea, atribuită de V. A. Urechia și după el, de gen. P. V. Năsturel lui Grigore I Ghica în a doua sa domnie (1672—1673) este în realitate a lui Grigore al II-lea Ghica, după cum a arătat prof. A. SACERDOȚEANU, *op. cit.*, p. 17.

⁶⁷ v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., CCCXCVIII/66—67—68 doc. din 12 martie 1734, din 14 noiembrie 1734 și 20 ianuarie 1735; cf. A. SACERDOȚEANU, *op. cit.*, p. 20 și nota 25, precum și reproducerea la p. 21, fig. 15.

din 1737⁶⁸ în care, cu oarecare mici diferențe de prezentare, scena mitică cu corbul reapare într-o formă ce denotă în mod vădit inspirația directă din însemnul sigilar ghiculesc ce incontestabil i-a servit drept model⁶⁹. Constantin Mavrocordat va mai folosi ulterior această scenă iconografică, ea apărind cu unele modificări și în stema de la baza portretului său executat de pictorul Jean-Etienne Liotard (LIV, 2).

În sfârșit, o ultimă reprezentare a scenei legendare cu corbul, din cât se cunoaște pînă în prezent, se înregistrează la Mihail Racoviță pe sigiliile timbrate de pe documentele din 1742 și 1743 (citate mai sus), în care stilul de redare cât și în general alcătuirea elementelor componente, vădesc o copiere destul de fidelă a sigiliului anterior de acest gen al lui Constantin Mavrocordat.

În privința rațiunii reprezentării scenei mitice a corbului în stemele unora dintre domnii fanarioți, s-a afirmat că respectiva scenă ar figura pretențiile acestor domni la o înrudire cu Corvineștii⁷⁰. Nu subscriem acestei afirmații întrucît în afara legendei — amintită de istoricul Heltai și reprodusă de Sulzer — privitoare la obîrșia lui Iancu de Hunedoara și a familiei sale, mai există și narațiunea lui Miron Costin în «*Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei*»⁷¹, în care este vorba de un mit asemănător ce se referă la originea lui Negru Vodă și a corbului din stema Țării Românești; în consecință, credem că dacă fanarioții în cauză au dorit să-și aroge legături familiale cu vechile dinastii ale țărilor române, mai degrabă era cazul să evoce legenda lui Negru Vodă, presupusul întemeietor al principatului și al casei domnitoare muntene (legendă cunoscută și răspîdită pe întreg teritoriul valah), decît fabula cu corbul Corvineștilor, povestită de Gaspar Heltai într-o cronică puțin accesibilă la epoca aceea; cu atît mai mult, cu cît narațiunea respectivă nici nu se referea la o țară asupra căreia domneau fanarioții⁷².

În privința semnificației simbolice a «*Novei plantatio*» în general, s-au emis păreri multiple de la V. A. Urechia încoace. Ne raliem opiniei gen. P. V. Năsturel în a sa «*Nova plantatio*» și *Regii României* . . ., care susține în mod documentat că elementul arbore nu apare în sigiliile iconografice cunoscute în sfragistica Țării Românești decît de-abia în cele rămase de la Radu cel Frumos, deci posterioare

⁶⁸ v. Bibl. Acad. R.S.R., CCCXVIII/70 doc. din 17 ianuarie 1737; sigiliul reprodus și comentat de A. SACERDOȚEANU, *op. cit.*, p. 21, fig. 61, cît și de M. DOGARU, *op. cit.*, p. 398, fig. 8.

⁶⁹ C. MOISIL, *Stema României*, p. 79, afirmă că reprezentarea legendei Corvineștilor este înfîlînită mai întîi la Constantin Mavrocordat pe portretul acestui domn executat de pictorul Liotard și apoi pe sigiliul lui Grigore II Ghica pe care autorul citat îl atribuie anului 1755 (dată la care dealtfel Grigore II nici nu mai domnea, Țara Românească fiind cîrmuită între 1753—1756 de Constantin Racoviță). Credem că este inutil să mai argumentăm în contradictoriu, datele documentelor (1734—1735) emise de Grigore II Ghica și dotate cu pecetele cu legenda corbului fiind certe și deci anterioare actului lui Constantin Mavrocordat din 1737. În plus, elementele principale ale acestei legende (arcul cît și inelul din ciocul păsării) apăruseră pentru prima oară, precum am văzut, tot într-un sigiliu ghiculesc și anume acel din 1672 al lui Grigore I; cît despre portretul lui Constantin Mavrocordat pictat de Jean Etienne Liotard (cunoscut actualmente prin gravura nedată, executată la Paris de G. F. Schmidt), el este, pentru o seamă de considerente, atît de natură artistică, cît și legate de aspectul din punct de vedere al vîrstei domnitorului reprezentat, posterior primei domnii (1733—1735) a lui Grigore II în Țara Românească, în care apare pentru prima oară sigiliul acestuia cu pretinsa legendă a Corvineștilor.

⁷⁰ v. C. MOISIL, *op. cit.*, p. 79—80.

⁷¹ v. *Cronicele României sau Letopiseșele Moldovei și Valahiei*. Publicate de Mihail Kogălniceanu, Buc., 1872, Tomul III, p. 517.

⁷² Gen. P. V. NĂSTUREL în *Stema României*, p. 94—97, înfățișează ambele legende ale lui Heltai și Miron Costin, comparîndu-le și deși reprezintă și descrie sigiliul ghiculesc în chestiune (v. ibidem, p. 114—116 și fig. 36), nu se pronunță asupra cauzei prezenței scenei legendare pe respectivul însemn.

căderii Constantinopolului⁷³. Întrucît conform armorialului cunoscutului herald J. B. Rietstap⁷⁴ armele Imperiului de Orient erau: « în cîmp de aur, un arbore smuls verde » și întrucît supraviețuitorii casei imperiale purtau, conform aceluiași armorial, « în cîmp de aur, un arbore smuls verde, flancat de doi lei afrontați, roșii, cu ghearele și limba neagră, urcîndu-se pe trunchi », explicația dată de generalul Năsturel la care subscriem, constă în aceea că voievozii Țării Românești, prin daniile și ajutoarele de tot soiul oferite după căderea Constantinopolului, bisericii ortodoxe și reprezentanților ei, în țară sau peste hotare, s-au substituit în bună măsură rolului jucat de împărații bizantini ca protectori ai ortodoxismului; de aceea autorul menționat presupune chiar că reprezentanții cei mai de frunte ai clerului constantinopolitan, în speță patriarhii, au proclamat pe domnitorii principatului valah ca diadohi ai împăraților de Orient, transmitîndu-le anumite prerogative ale acestora precum semnarea și pecetluirea Evangheliei Învierii în ziua de Paști și dreptul de a sigila cu armele imperiale. Acest drept, de care voievozii Țării Românești vor face uz începînd de la Radu cel Frumos, în pecețile căruia e constatată pentru prima oară prezența arborelui, va fi folosit apoi în continuare și de către ceilalți domni munteni următori printre care și Mihnea Turcitul, pe al cărui sigiliu de stat, atîrnat, scena « Novei Plantatio » va fi îmbinată cu înseși armele principatului valah. Mai tîrziu, Matei Basarab se va servi pe un document din 1641⁷⁵ de o stemă purtînd chiar armele casei imperiale a Constantinopolului, iar Mihnea al III-lea Radu (Mihai Radu) va adopta pe un hrisov din 1658⁷⁶ un sigiliu de stat în care, pe lingă acvila țării și scena « Novei plantatio », apare însăși acvila bicefală împărătească bizantină (IX, 2).

În concluzie, « Nova plantatio » cu semnificația de nouă întemeiere, nu în sensul de descălecare a principatului muntean cum s-a afirmat de către unii istorici, ci de înființare a Noului Oraș, a Romei noi, adică a Constantinopolului, constituie un element heraldico-iconografic în armorialul Țării Românești exclusiv acestui stat, nu și Moldovei, reprezentînd o caracteristică specifică cu implicații nu numai heraldice, ci legate de însăși evoluția istorică a instituției domnești din principatul valah. Este probabil însă că inițial această tradiție de origine bizantină să fi ajuns la noi nu direct din Bizanț, ci prin influența circulației monedelor unora dintre regii arpadieni în care întîlnim reprezentate două capete afrontate și încoronate, despărțite de o tulpină sau de un puiet, elemente ce presupunem că au influențat direct aspectul primelor însemne sigilare muntene de acest tip⁷⁷.

★

⁷³ Chiar dacă ar fi să considerăm puietul (deci simplă tulpină cu rădăcini dar fără frunze) din sigiliile iconografice ale lui Mircea cel Bătrîn și ale urmașilor săi, drept o încercare timidă de a simboliza un arbore (mai degrabă un viitor arbore), totuși reprezentarea clară, distinctă a unui copac cu trunchi și coroană de frunziș nu apare decît în pecețile lui Radu cel Frumos.

⁷⁴ v. J. B. RIETSTAP, *Armorial général*, Vol. I—II, 2e édition, Gouda, 1884. Réimpression corrigée, Berlin, 1934.

⁷⁵ v. doc. din 10 martie 1641 prin care Matei Basarab întărește stăpînirea unor moșii lui Hrizea vel vornic (Arh. Stat. Buc., Fond M-reia Radu Vodă, XLVIII/5). Stema de pe acest hrisov a fost reprodusă de ȘT. D. GRECIANU în *Eraldica romînd. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale* . . . , Buc., 1900, anexa la p. LVI, fig. III, cit. și de gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 58, fig. 64 și p. 59, fig. 65.

⁷⁶ v. doc. din 25 iulie 1658 prin care Mihail Radu Voievod întărește stăpînirea postelnicului Șerban Cantacuzino asupra satului Drăgănești din județul Prahova (Arh. Stat. Buc., Fond Mitropolia, netreb., 258/78—3). Reproducerea în desen și foto la gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 62, fig. 68 și 69; ANDREI VERESS, *Documente* . . . , vol. X, p. 341; E. VÎRTOSU, *Sigilii domnești rare* . . . , pl. IV și V, etc.

⁷⁷ v. și I. N. MĂNESCU, *Origina stemei Țării Românești*, studiu în mss., p. 31; pentru monedele regilor arpadieni, v. dr. RÉTHY LÁSZLÓ, *Corpus Nummorum Hungariae*, vol. I, Budapest, 1899, tab. 11, 15, 16, 18 etc.

Revenind acum la reprezentările stemei Țării Românești la finele veacului al XVIII-lea, reprezentări aflate pe sigilii sau pe hrisoave, pe monumente epigrafice și în general pe orice fel de obiecte dotate cu atare însemne, amintim că la epoca menționată, procesul în sens invers de metamorfozare a păsării heraldice valahe de la aspectul hibrid între acvilă și corb, la înfățișarea netă de acvilă, se încheiase definitiv. De aici înainte pasărea cruciată, cu specia din nou bine precizată, va mobila scuturile sau cartușele atât ale stemei țării cât și — ca armerii de pretențiune — blazoanele de familie ale diverșilor domni ai Țării Românești.

Încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea începuseră să apară ca ornamente exterioare ale scutului așa-numitele «*parasime*» sau trofee militare (arme, steaguri, trompete, tobe, țevi de tun, ghiulele etc.), elemente de influență apuseană (moda ne venise atât direct din occidentul european, cât și prin filieră rusească) ce se vor dezvolta și se vor amplifica cu precădere în veacul următor.

Astfel, în secolul al XIX-lea înfățișarea acvilei cruciate inclusă în armele țării se va menține în general constantă ca factură, mici variații în redarea ei înregistrându-se doar din punctul de vedere al modernizării stilului de reprezentare care va urma moda timpului. Modificări importante în aspectul păsării heraldice a Țării Românești nu se vor produce deocamdată nici la data înscăunării la 1822 a domnilor pămînteni, tradiția de redare a armeriilor țării continuîndu-se în factura cunoscută pînă în epoca regulamentară.

De-abia în vremea Regulamentului Organic se va petrece un fenomen neobișnuit în stema principatului valah; dacă pînă atunci armele de stat prezentau toate elementele constitutive ale unui astfel de însemn (adică scut, coroană, susținători, ornamente exterioare etc.), începînd din timpul domniei lui Alexandru Ghica (1834—1842) și pînă la Unire, deci timp de un sfert de veac, armeriile oficiale ale Țării Românești se vor transforma din stemă în emblemă. Într-adevăr din perioada de guvernare a primului domn regulamentar și pînă la Alexandru Ioan Cuza, acvila cruciată și încoronată va apărea scoasă din scut, uneori flancată de soare la dextra și de lună crai-nou la senestra, ținînd în gheare spada și buzduganul și înconjurată de diverse trofee, alteori fără astfel de elemente și ornamente, prezentînd în consecință o înfățișare tipică de emblemă. De asemenea, menționăm că acvila, rareori întîlnită pînă atunci cu aripile larg deschise⁷⁸, va fi înfățișată cu precădere în această poziție, ce va deveni de aci înainte ipostaza obișnuită a păsării heraldice a principatului Valahiei în această perioadă; ca aspect ea va fi deseori tributară pînă la un punct, acvilei imperiale rusești, iar cîteodată chiar celei napoleoniene.

Trebuie însă precizat că acvila ca emblemă de stat (apărînd pe sigilii oficiale, pe tipărituri, pe frontispiciul diplomelor de înălțare în rang sau al ofiselor domnești, pe manșeta Buletinului gazetă oficială a principatului Țării Românești etc., etc.), va funcționa în paralel cu rarele reprezentări ale ei inclusă într-un scut (XIV, 2), dar mai ales cu marile sigilii domnești care — cu tot aspectul lor perfect heraldic, fiind dotate cu un ecuson timbrat de coroană, înconjurat de suporți și plasat sub un mantou de purpură și hermină încoronat — vor reprezenta totuși o stemă mixtă, alcătuită din armeriile de stat îmbinate cu cele de familie ale domnitorilor respectivi.

⁷⁸ v. spre ex. hrisovul lui Matei Ghica din 23 octombrie 1752 (Arh. Stat. Buc., colecția Sului, nr. 25) în care cartușul ornamental ce conține semnătura autografă a domnitorului e timbrat de o acvilă neagră cu aripile larg deschise; v. de asemenea hrisovul din iunie 1805 al lui Constantin Ipsilanti în care același gen de cartuș, de astă dată sub forma unei eșarfe, apare de asemenea suprapus de o acvilă neagră cu zborul la fel de întins, purtînd în gheare attributele domnești și anume spada la dextra și buzduganul la senestra (v. Arh. Stat. Buc., ibidem, nr. 58) etc.

Ca exemplificări din această perioadă menționăm acvila în chip de emblemă oficială a Țării Românești pe o tipăritură religioasă apărută în 1835 în timpul domniei lui Alexandru Ghica, în care pasărea heraldică, cruciată și încoronată, cu aripile larg deschise și cu zborul în jos, flancată în registrul superior de un soare la dextra și de o lună crai-nou la senestra, este înconjurată de trofee (steaguri, trompete, țevi de tun și o tobă), cât și însoțită în registrul inferior, de o balanță la dextra și de o ancoră la senestra (XIV, 1). De asemenea mai amintim stema țării de pe frontispiciul diplomelor militare de înălțare în grad în care acvila Țării Românești apare pe un fundal celest și stînd pe un șir de nori plasați pe orizontală în chip de terasă, în timp ce din spatele păsării heraldice răsar fascicule de raze dispuse în evantai; acvila nu poartă direct pe capul conturnat coroana princiară, ci deasupra acestuia. Ea ține în cioc o cruce cu extremitățile brațelor trilobate, iar în gheare, la dextra un iatagan, la senestra un buzdugan (XIV, 3). Pe diplomele civile de ridicare în rangurile boierești din timpul domniei aceluiași Alexandru Ghica, apare o acvilă cu aripi foarte larg deschise, cu capul conturnat și încoronată cu o bonetă princiară, ținînd în cioc același gen de cruce trilobată, iar în gheare, la dextra o spadă dreaptă și la senestra un buzdugan cu măciulie canelată (XIV, 4). În sfîrșit, datînd de la finele perioadei de guvernare a acestui domnitor și anume pe coperta *Anuarului Prințatului Țării Românești* din 1842, acvila apare inclusă într-un scut de format așa-numit elvețian, timbrat de o bonetă princiară și al cărui cîmp este de azur și roșu, străbătut de o fascie aurie (culorile tricolorului românesc), acvila cruciată aflîndu-se în cartierul superior, neîncoronată și fără soare și lună, ținînd însă în gheare atributele suveranității, spada la dextra și buzduganul la senestra (XIV, 2).

Din timpul domniei lui Gheorghe Bibescu (1842—1848) putem semna trei tipuri de acvilă emblemă de stat și anume: primul, în care pasărea heraldică cu aripile larg deschise este înfățișată cruciată și încoronată, cu capul conturnat, ținînd în gheare atributele suverane, de data aceasta în poziție inversă, un sceptru la dextra și în loc de spadă, o sabie curbată la senestra (XV, 2), cu varianta acvilei însoțite și de trofee (XV, 3); cel de al doilea, inspirat din tipul de pe diplomele civile emise de Alexandru Ghica, reprezintă acvila cruciată și încoronată într-o formă și poziție identice cu cele ale modelului copiat, cu diferența că unul din atributele domniei și anume buzduganul de la senestra este înlocuit cu un sceptru încoronat (XIV, 5); în sfîrșit, al treilea tip este derivat din precedentul, prezen-tînd însă două deosebiri și anume crucea din ciocul acvilei care nu mai are extremitățile brațelor trilobate ci drepte, precum și modul diferit — mai realist redat — de susținere în ghearele păsării heraldice valahice a simbolurilor puterii domnești (XV, 1). Cele trei tipuri de reprezentări sus-menționate se află de asemenea pe frontispiciul unor publicații oficiale cît și ale diplomelor de înălțare în ranguri de boierie emise de cancelaria domnească a lui Gheorghe Bibescu.

Odată cu evenimentele revoluționare din vara anului 1848, urmate de abdicarea acestui domnitor și instituirea unui guvern provizoriu, se creează firește și pentru noua autoritate de stat un sigiliu oficial (XVII, 1) de formă ovală ce reprezintă, tot sub formă de emblemă, acvila Țării Românești cruciată și încoronată, cu aripile mai puțin deschise, avînd zborul în jos și purtînd în gheara dextră sceptrul și în cea senestră spada. Pasărea heraldică, mai redusă ca dimensiuni, timbrează însă două fascii de lictor, așezate în cruciș și cu lamele topoarelor în sus (elemente preluate din reprezentările grafice din epoca revoluției franceze din 1789) și care ocupă în cazul de față centrul cîmpului sigilar, tocmai pentru a marca că ele constituie piesele heraldice principale simbolizînd însăși revoluția pașoptistă din Țara Românească. Un alt sigiliu, de asemenea oval, din aceeași epocă, al aceleiași auto-

rități de stat (XVII, 2), înfățișează de astă dată acvila Țării Românești ocupînd centrul cîmpului sigilar, pasărea cruciată însă neîncoronată, avînd aripile larg deschise cu zborul în jos, stînd pe două țevi de tun așezate în cruciș și fiind înconjurată de diferite trofee (steaguri, arme albe sau de foc, ghiulele și o tobă). În sfîrșit, un al treilea sigiliu, de astă dată circular, al guvernului vremelnic al Țării Românești (XVII, 3), reprezintă acvila cruciată valahă într-o poziție și o ambianță foarte asemănătoare celei din însemnul precedent, adică avînd o postură și trofee identice — ca formă și așezare — cu singura deosebire că pasărea este de astă dată încoronată.

Odată cu instituirea locotenenței domnești în iulie 1848, va apare și sigiliul acestei înalte autorități de stat (XVII, 4), înfățișînd acvila principatului muntean cruciată, dar iarăși neîncoronată, aflîndu-se într-o nouă ipostază și anume cu aripile deschise dar mai apropiate de corp (amintind întrucîtva pasărea imperială napoleoneană), stînd pe o faclă aprinsă (simbolizînd revoluția), încrucișată peste o ramură de măslin cu frunze și fructe (evocînd înfrățirea între toți cetățenii țării), la bază încrucișării pe centru, atîrnînd o balanță cu talgerele în echilibru (simbolizînd dreptatea). Inscripția din bordură cuprinde și textul «Dreptate-Frăție» care explică nu numai simbolurile redată în acest însemn, dar constituie concomitent și o referire directă la însemnatul rol jucat de societatea secretă cu acest nume în declanșarea și dirijarea revoluției pașoptiste din Muntenia.

În perioada următoare, adică în timpul domniei lui Barbu Știrbei, amintim patru tipuri de emblemă cu acvilă, diferite însă de precedentele, atît prin poziția, cît și prin aspectul păsării heraldice a Țării Românești. Primul tip, imprimat pe manșeta gazetei bucureștene «*Vestitorul Românesc*» din anul 1850, înfățișează acvila cruciată și încoronată, cu trupul conturnat și capul întors spre dextera, cu aripile mai puțin deschise, avînd zborul în jos, înconjurată de numeroase trofee (precum steaguri, un tui, puști cu baionetă, săbii, ghioage, țevi de tun etc.) și ținînd în gheare în loc de spadă și sceptru, un mănunchi de fulgere, element preluat de la acvila napoleoneană, de a cărui aspect pasărea valahică încearcă chiar să se apropie (XVI, I). Cel de al doilea tip, aflat pe diplomele domnești de înălțare în ranguri de boierie, militare sau civile, reprezintă acvila heraldică cruciată și încoronată, cu zborul foarte extins, ținînd sceptrul în gheara dextră și o spadă cu lama ușor curbată în cea senestră, purtînd însă aninate de aripi, în chip de salbă, medalioane ovale conținînd stemele celor 17 județe ale Țării Românești de la acea epocă (XV, 4), tip prezentînd și o variantă fără medalioane (XVI, 4). Cel de al treilea tip, figurînd ca antet pe formularele diferitelor instituții de stat, înfățișează acvila valahică conturnată, cu o bonetă princiară pe cap și crucea în cioc, ținînd de astă dată spada curbată în gheara dextră și sceptrul în cea senestră (XVI, 3). În sfîrșit, cel de al patrulea tip, menținînd aceeași amplasare a atributelor domnești, prezintă o acvilă cruciată și încoronată însă neconturnată, însoțită de două ramuri — la dextera de stejar, la senestra de laur — întretăiate la bază (XVI, 2).

În perioada căimăcămiei din toamna anului 1858, înregistrăm de asemenea apariția unui însemn al acestei autorități de stat (XVII, 5), în care acvila țării, cruciată și încoronată, este înfățișată într-o poziție cu aripile larg deschise și zborul în jos, amintind pe cea din domnia lui Alexandru Ghica (probabil pe considerentul că acesta obținuse din nou puterea între 1856—1858, deși doar în calitate de căimăcam); de asemenea pasărea heraldică munteană ține în gheara dextră o spadă și în cea senestră un sceptru de o formă și într-o postură foarte asemănătoare cu unele embleme de stat din timpul domniei aceluiași Alexandru Ghica. Un alt însemn sigilar, de data aceasta de format oval (însă apărut simultan cu precedentul) al aceleiași autorități statale, este și cel cu legenda în limba franceză, reprezentînd

pasărea heraldică valahică în formă și postură similară, doar cu trupul ceva mai alungit (XVII, 6).

Cu această perioadă se încheie evoluția armeriilor de stat ale Țării Românești, noua fază în care se va crea stema Principatelor Unite, atât în epoca premergătoare cât și în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, implicând îmbinări mult mai complexe, în care firește și acvila valahică, însă cu un aspect diferit, va juca rolul ei bine determinat, deși bineînțeles nu ca element unic, ci alături de capul de bour al Moldovei și uneori de armeriile personale ale domnitorului țării.

b) Stema de stat combinată cu armele dinastice sau domnești

După ce am studiat evoluția stemei Țării Românești de la origini și pînă în momentul Unirii Principatelor, se cuvine să ne referim și la armeriile diferitelor familii domnitoare ce s-au perindat pe tronul acestei țări, începînd firește cu dinastia Basarabilor, analizînd respectivele armerii în special atunci cînd ele apar îmbinate cu stema de stat a principatului muntean.

Cele mai vechi vestigii referitoare la armele dinastice ale primei noastre case domnitoare din Țara Românească sînt — precum se știe — cu precădere de ordin monetar, încă pe cea dintîi emisiune a lui Vladislav I (1364—1377) (stabilită de numismați a se fi produs la 1365), apărînd pe aversul ducăților acestui voievod, un scut despicat, primul cîmp fiind fasciat de patru piese, cel de al doilea purtînd o semilună conturnată, reversul reprezentînd emblema țării alcătuită dintr-o acvilă conturnată stînd pe un coif (XVIII, 1).

În emisiunile următoare, de pildă pe dinarii aceluiași domnitor, aversul conține același scut despicat și fasciat în primul cartier, cel de al doilea prezentînd însă cîmpul plin (reversul înfățișează de asemenea acvila țării stînd pe un coif, de data aceasta fiind așezată în poziție normală, doar cu capul conturnat) (XVIII, 2).

Pe dinarii bătuți de Radu I (1377—1383), aversul este acum ocupat de acvila țării cu capul conturnat, îndeplinind încă mai clar rolul de cimier decît pe monedele anterioare, deoarece ea stă pe un coif ce timbrează scutul înclinat, despicat și pe jumătate fasciat (de 8 piese) al familiei domnitoare; reversul aceleiași monede cuprinde reprezentarea unui cavaler în armură purtînd în mîna dreaptă o lanceie, cea stîngă sprijinindu-se de scutul dinastic, semi-fasciat, al Basarabilor (XVIII, 3).

Pe o emisiune ulterioară a aceluiași voievod, aversul conține din nou scutul despicat, fasciat de opt piese în primul cîmp, purtînd în al doilea o siglă ovală; reversul prezintă de asemenea acvila țării cu capul conturnat stînd ca de obicei pe un coif (XVIII, 4).

Ducații emiși de Dan I (1383—1386) nu prezintă nici o deosebire esențială față de emisiunea precedentă a tatălui său, singura diferență constînd în apariția pe avers, în cîmpul al doilea al scutului despicat, a unui alt gen de siglă (în formă de K), în loc de cea ovală ⁷⁹ (XIX, 1).

Odată cu emisiunile monetare ale lui Mircea cel Bătrîn (1386—1418), care înfățișează pe avers un cavaler ținînd în mîna dreaptă o lance și în cea stîngă un glob crucifer, reversul va înregistra o inversare de conținut a scutului dinastic, care apare de asemenea înclinat și timbrat de coiful purtînd în cimier acvila țării cu capul conturnat, dar avînd cîmpul plin în primul cartier și cele 8 fascii în cel de al doilea (XIX, 2).

⁷⁹ În privința siglelor, trebuie să precizăm că cele în formă de O apar și pe monede emise de Dan I și Mircea cel Bătrîn; în plus, atât la Radu I cît și la ceilalți doi voievozi menționați, apar și alte sigle în cîmpul doi al scutului despicat, precum: Y și I la Radu I; W la Dan I; I, M, S, P etc. la Mircea cel Bătrîn.

Pe o altă emisiune a lui Mircea a cărei avers conservă imaginea cavalerului cu lance și glob crucifer, reversul conține aceeași reprezentare a scutului înclinat, timbrat de coiful cu acvila în cimier, dar avînd în primul cîmp o stea, cel de al doilea fiind fasciat de opt piese (XIX, 3).

În sfîrșit pe ducații emiși de Vladislav al II-lea (1447—1456), aversul conține din nou scutul despicat, purtînd în primul cîmp o semilună cu coarnele spre dextra suprapusă unei stele în șase colțuri, cel de al doilea fiind de data aceasta fasciat de șase piese; reversul înfățișează din nou, într-o reprezentare mai elegantă, coiful cu acvila Țării Românești în cimier (XIX, 4).

Acestea sînt monedele care prezintă tipurile cele mai caracteristice purtînd stema de familie a Basarabilor, precizînd că am menționat fiecare tip doar la voievodul la care apare pentru prima oară⁸⁰.

În privința reprezentării păsării heraldice a statului feudal muntean în aceste emisiuni monetare, majoritatea cercetătorilor au fost de acord în a considera — pe bună dreptate — respectiva pasăre ca fiind o acvilă și nu un vultur, forma ei pe toate monedele emise de la Vlaicu Vodă încoace, îndreptîndu-ne să o clasificăm ca aparținînd speciei acvilelor și nu celei a vulturidelor. Acest fapt se explică prin aceea că practicile sigilare fiind mult mai vechi la domnii Țării Românești decît emisiunile lor monetare (începute după cum am văzut de-abia în 1365), nu a mai fost cazul, precum în sfragistică — unde se moștenise tipul heraldic arhaic de stemă cu un vultur, prototip ce fusese încă menținut pe sigiliile de stat de la acea epocă — să se doteze noile monede cu reprezentări desuete de care însăși practica sigilară va încerca și va reuși să se debaraseze.

Din analiza tipurilor monetare considerate ca esențiale, putem desprinde următoarele concluzii: a) scutul dinastic al Basarabilor se prezintă inițial despicat, cu primul cîmp fasciat de patru pînă la opt piese, și al doilea plin; totuși încă de la Vladislav I pe unele emisiuni de ducați, apoi la Radu I pe bani, la Mircea cel Bătrîn și Vlad I pe unele emisiuni de ducați și după aceea în mod constant la toți domnii următori⁸¹ pînă la Basarab al III-lea Laiotă cu care se încheie acest gen monetar, conținutul scutului dinastic se inversează, cîmpul fasciat trecînd pe locul doi, la senestra; b) cîmpul plin nu se menține astfel nici la Vladislav I unde, încă pe unele prime emisiuni apare o semilună conturnată, apoi, începînd din domnia asociată a acestui voievod cu fratele său Radu I, cîmpul respectiv să conțină sigle de cele mai variate forme; în sfîrșit de la Vladislav al II-lea încolo în spațiul menționat va apare o semilună și o stea (în cele două variante de suprapunere) pînă la Basarab Laiotă inclusiv. În mod sporadic, cîmpul plin se înregistrează ca atare la unele emisiuni ale lui Radu I, Mircea cel Bătrîn, Mihai I și Dan al II-lea, totuși ele constituind excepții de la regula generală care presupune ca respectivul cîmp să cuprindă diverse sigle. (Este drept însă că în numismatică, siglele sînt considerate ca indicații de emisiune și de atelier monetar, nu ca mobile în

⁸⁰ S-ar putea totuși obiecta că ultimul tip indicat de noi, cel al lui Vladislav al II-lea apăruse anterior sub Basarab al II-lea (1442—1443), deși în prima emisiune a acestui voievod, scutul despicat conținea fasciile în primul cîmp, iar semiluna și steaua în cel de al doilea; de-abia emisiunea secundă a acestui voievod va coincide ca reprezentare a scutului dinastic cu cea a lui Vladislav al II-lea. Am ales totuși ca tip semnificativ ducații acestui din urmă domnitor pe considerentul că respectivele monede prezintă un aspect mai îngrijit sub aspectul execuției decît cele ale lui Basarab al II-lea, fiind lucrate mai artistic decît acestea. Pentru selecționarea materialului numismatic citat, am consultat OCT. ILIESCU, *Emisiuni monetare ale Țării Românești din secolele al XIV-lea și al XV-lea*, în S.C.N., II, 1958, p. 303—344.

⁸¹ Cu o singură excepție, la o emisiune de ducați ai lui Basarab al II-lea scutul revine în cîmpul fasciat la dextra (v. OCT. ILIESCU, *op. cit.*, p. 333, fig. 40).

scut); c) în câmpul fasciat, numărul pieselor variază de la patru la opt, atât în postura dextră cât și în cea senestră a respectivului câmp al scutului și aceasta începînd încă de la primele emisiuni ale lui Vladislav I și pînă la ultimele ale lui Basarab al III-lea Laiotă, deci pe toată perioada cunoscută a celor dintîi manifestări numismatice în Țara Românească.

Asemenea condiții de fluctuații de aspect în stema primei noastre dinastii muntene nu trebuie să ne mai surprindă. Conform celor mai recente studii heraldice întreprinse în Occident⁸², astăzi este general admis faptul că între secolele XIII și XV, în Europa centrală și de vest a domnit, în privința modului de constituire al stemelor, o mult mai mare libertate în alegerea simbolurilor armoriolate decît s-a crezut pînă acum. Și dacă, potrivit aceluiași studii, legislațiile restrictive privitor la însemnele heraldice au început să apară, în aria geografică amintită, de-abia în ultimii ani ai veacului al XV-lea, atunci n-ar fi greu de presupus că în perioada 1200 — post 1490, și în zona în care se aflau teritoriile românești — deși situată la confiniile Europei centrale — s-a putut extinde un fenomen similar referitor la caracterul fluctuant al acestor însemne. În consecință revenind la stema Basarabilor, vom încerca să reconstituim apariția și evoluția ei heraldică în lumina noilor premise acceptate. Astfel, simbolurile armoriolate ale primei dinastii a Țării Românești au putut cunoaște mai multe etape de dezvoltare și anume: 1) perioada inițială de alcătuire, atunci cînd Basarabii nu erau decît mici dinaști locali; 2) faza imediat următoare ascensiunii lor pe tronul principatului valah; 3) etapa finală, de desăvîrșire a stemei dinastice odată cu realizarea independenței statului feudal Țara Românească.

În prima perioadă, în absența oricărui vestigiu documentar sau iconografic, nu putem desigur decît să conjecturăm asupra datei de apariție și a aspectului pe care l-au putut avea cele dintîi însemne heraldice ale Basarabilor. Conform unei presupunerii a heraldistului I. N. Mănescu, strămoșii Basarabilor ca mici dinaști stăpînind malul drept al Oltului, au putut eventual participa la cruciada a V-a (1217—1221) condusă de Andrei al II-lea, cu care prilej să fi adoptat și ei o stemă proprie. Îndrăzneța ipoteză ar duce la concluzia că ascendenții lui Litovoi, Barbat și Tiho-mir ar fi devenit posesorii unei steme de familie încă din al doilea deceniu al veacului al XIII-lea, concluzie ce considerăm — deși interesantă — mult prea hazardată. Daltfel ea vine în contradicție și cu punctul de vedere general admis, potrivit căruia heraldica ungară datează numai de la Angevini. Împreună cu cercetătorul menționat, considerăm însă exclusă posibilitatea ca Ungaria să fi rămas în afara lumii heraldice mai tîrziu de epoca lui Bela al III-lea (1172—1196). Astfel, chiar dacă stema Basarabilor n-a avut, probabil, vechimea presupusă de I. N. Mănescu, ea a putut totuși să apară în cursul secolului al XIII-lea pe temeiul relațiilor existente între regii ungari și dinaștii români de la sud de Carpați. De aceea ar fi foarte plauzibil ca Basarabii să fi adoptat o stemă influențată sau provenind din heraldica regală arpadiană (fasciile alternate, argint cu roșu), la care să fi adăugat și un element personal (cîmpul de azur, cu sau fără o semilună de argint).

Această posibilă stemă de familie cu scutul despicat, avînd cîmpul dextru fasciat de patru (sau mai multe) piese de argint alternat cu roșu, iar cîmpul senestru de azur plin sau încărcat cu o semilună de argint⁸³, a putut fi perpetuată de Basa-

⁸² V. MICHEL PASTOUREAU: *Où en sont les études d'héraldique médiévale?*, p. 9—10.

⁸³ În studiul său în mss., citat mai sus, I. N. Mănescu presupune primilor Basarabi o stemă identică, cu deosebire că în viziunea acestui heraldist, fasciile sînt de aur, crezînd că poate găsi o confirmare a acestei presupunerii invocînd și cîmpul fasciat de 12 piese, de aur și roșu (peste care broșează două labe de leu negre așezate în cruciș) al stemei atribuite «regelui Vala hiei» (le Roy de Blaquî) din cuprinsul unui armorial anonim englez datînd din timpul domniei lui

rabi — deocamdată cu același aspect cromatic și iconografic — și după înălțarea lor pe tronul Țării Românești. În orice caz, Basarab I poseda în mod cert un însemn heraldic la 1330 cînd — conform relatărilor precise din cunoscutul *Chronicum pictum*, scris la 1358 — acest voievod adresează o misivă conținînd oferta de pace regelui Carol-Robert de Anjou, misivă care, potrivit tradițiilor feudale curente la acea epocă, trebuia necondiționat să fie prevăzută și cu sigiliul emiten-tului⁸⁴. Acest sigiliu, absolut indispensabil autentificării documentului, trebuia să conțină un însemn dacă nu neapărat armoriat, măcar dotat cu o emblemă exclusivă a voievodului valah.

În ceea ce ne privește, credem că Basarab I poseda efectiv la acea dată o stemă proprie, fie conferită anterior lui, fie auto-concedată, deoarece vestigiile sigilare — e drept ceva mai tardive, de la Vladislav I din 1386 — lasă totuși să se presupună prin aspectul lor arhaic, preexistența unor atari însemne și la domnii anteriori, Nicolae Alexandru și tatăl său. Relativ însă la paralelismul care ar fi putut exista între stema țării și cea dinastică a Basarabilor în prima jumătate a veacului al XIV-lea, nu posedăm nici cel mai mic indiciu, astfel încît nu putem ști care va fi fost însemnul ce a figurat pe sigiliul aplicat de Basarab I pe scrisoarea sa din 1330 către Carol Robert: pasărea valahică sau scutul semi-fasciat dinastic? În orice caz, ceea ce ne îngăduim să presupunem constă în faptul că în prima fază de unificare a teritoriilor românești de la sud de Carpați și de întemeiere a principatului valah, Basarabii au conservat posibila lor stemă de familie adoptată în cea de a doua jumătate a veacului al XIII-lea fără a-i aduce vreo remaniere prin adaosuri de mobile heraldice sau prin modificări de ordin cromatic.

Independența Țării Românești consacrată prin victoria lui Basarab I asupra lui Carol Robert la Posada a avut desigur un ecou și în domeniul — important pe atunci — al însemnelor armoriolate. Astfel considerăm că vechea stemă dinastică care conținea vestigii de certă influență ungară (fasciile arpadiene), nu mai putea conveni voievozilor care înlăturaseră dominația Angevinilor asupra țării lor⁸⁵. De aceea, presupunem că fie însuși Basarab I, fie urmașii săi imediați, au procedat — prin auto-conferire — la remanierea stemei lor de familie, modificînd smalturile vechilor armerii dinastice care vor conserva împărțirea scutului despîcat și semi-fasciat, dar nu și alcătuirea lui din punct de vedere cromatic. La această concluzie am ajuns însă după un examen atent și aprofundat al problemei ce a prezentat numeroase aspecte anevoioase în rezolvarea lor. Astfel, deoarece — după cum se știe — indicațiile convenționale pentru a marca culorile și metalele heraldice în reprezentările acromate ale stemelor — fie în gravările pe metale (monede, medalii, ine, sigilii, stampe ș.a.), fie în cele de pe pietre (basoreliefuri, litografii,

Henric al VI-lea (1421–1471), (II, 5), stemă semnalată atenției noastre de către heraldistul susmenționat și aflată în *The Encyclopaedia Britannica*, ed. a 13-a, vol. XIII, London & New York, 1926, la articolul Heraldry, pl. III, fig. 16, între p. 320 și 321.

⁸⁴ Asupra acestei împrejurări, cunoscute demult istoriografeii românești, atrage totuși atenția pentru prima oară (în sensul heraldic al evenimentului) numismatul OCTAVIAN ILIESCU, într-o conferință urmată de articolul cu același titlu: «O acvild neobișnuită», în *Mag. Ist.*, V, 1971, nr. 3 (48), martie, p. 29. Totuși, nu sîntem de acord cu faptul că numismatul citat afirmă că Basarab I nu putea avea la 1330 un însemn heraldic propriu.

⁸⁵ I. N. Mănescu crede că formula «*a qua sua debent dependere insignia*» folosită de regele Ludovic de Anjou în documentul din 5 ianuarie 1365 în care acuză pe Vladislav I (Vlaicu) de nesupunere și îl consideră rebel față de coroana sa (v. E. HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria Românilor*, I/2, Buc., 1890, p. 92–93, nr. LXIX), s-ar referi și la însemnele heraldice conferite fie lui Vlaicu, fie chiar înaintașilor săi. Textul nu îngăduie — după părerea noastră — o interpretare chiar atît de precisă a sensului menționat, astfel încît o socotim doar ca o ipoteză de luat în seamă.

geme, pietre semiprețioase etc.) — nu s-au fixat decît de-abia în prima jumătate a secolului al XVII-lea ⁸⁶, vestigiile monetare ce înfățișează stema dinastică a Țării Românești nu ne-au putut furniza, din păcate, nici un indiciu în sensul urmărit.

Ar rămîne deci celelalte surse, fie de ordin epigrafic, fie din domeniul artistic și anume lespedea funerară anonimă gravată cu stema Basarabilor din biserica domnească de la Curtea de Argeș — din nefericire și ea neputînd conține indicații convenționale de culoare deoarece datează de la finele secolului al XIV-lea și începutul celui de al XV-lea — cît și fresca cu stemă a « cavalerului fără cap », precum și nasturii armoriați găsiți pe tunica din mormîntul lui Radu I (sau Vlaicu după unii cercetători), ambele relicve aflate în același lăcaș menționat mai sus. Fresca, azi în parte distrusă, nu ne poate furniza decît vagi și neidentificabile urme de culoare pe scutul fasciat de patru piese în primul cartier și avînd cîmpul plin în cartierul al doilea ⁸⁷; doar nasturii armoriați ar putea fi în măsură să ne indice aspectul cromatic al stemei aflate pe dinșii, ei fiind alcătuiți din argint aurit (care dă și nuanța fondului), avînd opt fascii, dintre care patru alternate, emailate în verde ⁸⁸.

Astfel, am putea blazona scutul dinastic al Basarabilor de pe acești nasturi în felul următor: ecuson despicat, primul cîmp fasciat de opt piese, de aur alternat cu verde, cîmpul al doilea fiind de aur plin. În acest sens, reamintim teoria emisă de numismatul Octavian Iliescu conform căreia respectiva stemă dinastică indică limpede o auto-conferire din partea posesorilor ei. Într-adevăr, metalul folosit de Basarabi în alcătuirea noilor lor armerii — în speță aurul — este considerat mai nobil pe scara ierarhică a artei heraldice argintului din fasciile regilor unguri; rezultă în consecință că stema dinastică munteană în ultima sa formă nu mai putea fi concedată Basarabilor de către suveranul angevin care n-ar fi conceput să confere unor principii socotiți vasali, smalturi heraldice superioare în rang celor aflate în propria sa stemă regală.

Blazonarea de mai sus a stemei dinastice basarabești este considerată ca sigură de către numismatul Octavian Iliescu, în timp ce I. N. Mănescu crede că alcătuirea nasturilor de pe tunica voievodală din mormîntul de la Argeș exclude posibilitatea de a li se stabili vreo valoare cromatică din punct de vedere heraldic.

În ceea ce ne privește, înclinăm spre interpretarea dată de numismatul citat pe considerentul culorilor identice ale fasciilor din stema policromă a lui Ștefan cel Mare de pe *Tetraevanghelul* de la 1502 aflat actualmente în Biblioteca de Stat din Viena; întrucît au existat numeroase alianțe directe de familie între dinastiile

⁸⁶ Semnele convenționale (liniaturi și puncte) pentru indicarea smalturilor în reprezentările necolorate ale stemelor vor fi stabilite de-abia în secolul al XVII-lea. Primul care încearcă să introducă un asemenea sistem este Francquardt la 1623, însă metoda lui nu va fi adoptată, el fiind urmat de Vulson de la Colombière care va crea și apoi Petra Sancta care va difuza și va impune în știința heraldică după anul 1638, sistemul astăzi generalizat al reprezentărilor convenționale ale smalturilor (cf. OTTO TITAN VON HEFNER, *Handbuch der theoretischen und praktischen Heraldik*, vol. I, ed. II-a, Görlitz, 1887, pl. X, fig. 97 și 98).

⁸⁷ În studiul său în mss. citat supra, I. N. Mănescu vede totuși în scutul din fresca «cavalerului fără cap», primul cartier fasciat de aur și roșu, iar cîmpul plin din cartierul al doilea, de azur, considerînd că aceste detalii ar reieși din fotografia făcută în 1915 a menționatei fresce de pe stîlpul stîng (de la nord) dinaintea altarului bisericii domnești de la Curtea de Argeș (v. D. ONCIUL, *În chestiunea bisericii domnești de la Curtea de Argeș*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, IX, 1916, fasc. 34, apr.-iun., p. 61, fig. 14). Întrucît respectiva fotografie este realizată în alb-negru, manifestăm rezerve față de interpretarea cromatică dată de I. N. Mănescu amintitelor smalturi ale stemei în cauză.

⁸⁸ Nasturii se află actualmente în Muzeul de Istorie al R.S.R. din București. O reprezentare fotografică (în alb-negru) v. la VIRGILIU DRĂGHICEANU, *Curtea de Argeș. Călduza vizitatorului monumentelor orașului*, (București), f. d., p. 8, fig. 2.

Țării Românești și Moldovei de-a lungul timpului (însuși Ștefan fiind căsătorit a treia oară cu Maria Voichița, fiica lui Radu cel Frumos), n-ar fi exclus ca scutul fasciat de azur și verde să figureze pe stema dinastică a voievozilor moldoveni fie ca o « armerie de alianță » foarte uzitată în practicile heraldice de la acea epocă și ulterioare, fie să provină de la casa domnitoare munteană într-un alt mod. Ori-care ar fi însă situația, sîntem îndreptățiți să presupunem existența unor influențe reciproce, de sens și intensități variabile, după epocă și domnie, între heraldica dinastică a Moldovei și cea a Țării Românești, relații despre care vom vorbi mai detaliat în capitolul dedicat stemei dinastice a Mușatinilor.

În final, mai trebuie să amintim că stema dinastică a Basarabilor ce va continua să apară în general pe aversul monedelor acestor voievozi pînă la Basarab al III-lea Laiotă (1473—1477), va dispărea definitiv odată cu încetarea la acea epocă a emisiunilor monetare a domnilor Țării Românești, nemaifiind înfățișată ulterior pe nici un alt vestigiu de ordin epigrafic (cu excepția stemei din 1499 a lui Radu cel Mare de la Mănăstirea Dealu), documentar sau de orice alt gen, deși stingerea respectivei dinastii (cu colateralii săi, inclusiv) se va produce aproape două secole mai tîrziu.

Dacă stema de familie a primei dinastii a Țării Românești va pieri fără urme din motive ce ne sînt total necunoscute, totuși unii dintre voievozii aparținînd acestei familii domnitoare vor arbora steme sau embleme personale, foarte adesea combinate cu stema țării alcătuită din cunoscuta acvilă valahică.

Astfel, putem cita pe Vlad Dracul care, atît pe unele dintre monedele bătute la Țirgoviște cît și pe sigiliul său de stat, din 1437 (XX, 1), va purta emblema sa personală simbolizată printr-un dragon; respectiva emblemă, reprezentînd cunoscutul animal fabulos din legendele antichității și evului mediu, a fost — după unii cercetători — folosită de acest voievod din pricină că el fusese, creat la 1431, cavaler al Ordinului Dragonului, înființat la 1408 de către Sigismund de Luxemburg⁸⁹.

Dacă pe emisiunile monetare menționate supra, dragonul va fi înfățișat pe revers într-un singur exemplar, pe marele sigiliu atîrnat din 1437, amintit mai sus, animalul himeric va apărea de trei ori — firește de proporții reduse — atît în cantonul superior dextru al scutului, sub semiluna cu coarnele la dextra, flancată de steaua în șase colțuri, cît și la picioarele crucii cu trei brațe plasate pe flancul senestru al ecusonului, precum și, în sfîrșit, în cantonul inferior dextru la picioarele acvilei cu capul conturnat a Țării Românești.

De la finele aceluiași secol al XV-lea datează și stema lui Radu cel Mare, sculptată pe pisania din 1499 a vechii clopotnițe a mănăstirii Dealu (XX, 2). Într-un scut de factură gotic-germană, apare o reprezentare de pasăre cruciată a țării, foarte diferită (ca aspect, poziție și atribute auxiliare) de amprenta sigilară cunoscută, datînd din 1497, a aceluiași voievod. Stema de la Dealu include însă majoritatea elementelor tradiționale specifice ale coifului și cimierului din stema clasică de tip monetar a Basarabilor, cu care ne familiarizaseră emisiunile numismatice din veacurile al XIV-lea și al XV-lea, adică acvila cruciată cu capul conturnat (de data aceasta cu aripile larg deschise), stînd pe coif și fiind flancată la dextra de o lună conturnată, lipsind însă steaua. În orice caz, considerăm că este necesar să precizăm că acest mic monument epigrafic constituie un ultim vestigiu — altul decît monetar —

⁸⁹ v. OCT. ILIESCU, *Emisiuni monetare ale Țării Românești din secolele al XIV-lea și al XV-lea*, p. 323, fig. 33—34, p. 325—330 și p. 329, fig. 38 și 39; v. și EMIL VÎRTOSU, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, Buc., 1956, p. 343, fig. 17 și 20, cit și STELIAN MĂTZULESCU într-o conferință asupra dragonului ca simbol heraldic ținută în ședința din 29 decembrie 1971 a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Institutului de Istorie «N. Iorga».

al stemei dinastice a Basarabilor, într-o perioadă când emisiunile de acest fel încetaseră să mai apară cu peste două decenii mai înainte; ulterior nici vreo altă urmă — de orice gen ar fi fost ea — a armelor primei noastre familii domnitoare în Țara Românească nu ni s-a mai conservat.

O altă stemă, de astă dată sigilară, care a suscitât mari controverse este și cea aflată pe pecetea lui Mihai Viteazul aplicată pe cunoscutul document din 27 iulie 1600 (XX, 3), însemn despre care s-a spus, între altele, că ar conține și elemente de stemă personală (leii afrontați). Este vorba de un sigiliu conținând acvila valahică îmbinată cu tipul «Nova plantatio» și în subsidiar cu stema Moldovei cît și cu doi lei afrontați. Acest tip sigilar folosit de Mihai Viteazul după unirea Transilvaniei și Moldovei, ni s-a conservat doar în trei exemplare, toate emise de către cancelaria domnească moldoveană a marelui nostru voievod în vara anului 1600. Astfel, primul dintre aceste exemplare a fost aplicat în ceară roșie pe un act din 3 iulie 1600 (semnalat în 1945 de prof. Aurelian Sacerdoțeanu), iar celelalte două, aplicate în chinovar pe documentele din 27 și respectiv 29 iulie 1600 (cel dintîi semnalat de prof. Stoica Nicolaescu în 1905, cel de al doilea, făcut cunoscut de-abia în 1964 de către cercetătorul Paul Mihail⁹⁰). Dintre aceste trei însemne — primele două aflate în țară în depozitele Arhivelor Statului din București, ultimul în arhiva metocului Sf. Mormînt din Constantinopol — cel care a stîrnit vîlva și interesul pe deplin justificate ce prezenta, a fost firește exemplarul de pe actul din 27 iulie 1600, semnalat cronologic cel dintîi atenției istoricilor și marelui public românesc de la începutul secolului actual. Deși documentul de la data sus-menționată fusese cercetat și publicat încă din 1865 de B. P. Hasdeu în *Arhiva istorică a României*, acest mare erudit nu acordase nici o atenție pecetiei în chinovar aplicată pe respectivul act; de asemenea, aceeași pecetie fusese studiată și descrisă în 1891 de către V. A. Urechia în *Schițe de sigilografie românească*, dar istoricul citat dăduse o cu totul altă interpretare elementelor heraldice și emblematice aflate în cîmpul sigilar al însemnului examinat. Cel care a sesizat primul însemnătatea pecetiei lui Mihai Viteazul din 1600 și a sensului ei simbolic major, a fost Stoica Nicolaescu, pe atunci student în istorie, care a semnalat profesorului său Grigore Tocilescu acest important însemn sigilar domnesc. Numitul reputat istoric s-a grăbit să-l prezinte neîntîrziat lumii științifice de specialitate în comunicarea din 18 februarie 1905 de la Academia Română, fiind urmat și de Dimitrie Onciul, pe atunci Director General al Arhivelor Statului din București, care a ținut și dînsul să se pronunțe asupra pecetiei lui Mihai Viteazul din 1600 (aflată în depozitele instituției ce conducea), exprimîndu-și punctul de vedere în comunicarea ținută la 15 martie 1905 în cadrul aceluiași înalt for de cultură al țării. Conform interpretării date de Tocilescu și Onciul (ulterior și de Stoica Nicolaescu), însemnul sigilar domnesc de pe actul din 27 iulie 1600 conține simbolurile reunite ale celor trei țări românești și anume acvila valahică, capul de bour al Moldovei și leii afrontați, considerați a reprezenta Transilvania. Această interpretare a fost unanim acceptată la epoca semnalării pecetiei la care ne referim, fiind bazată mai puțin pe inscripția (parțial reconstituită) din bordura însemnului în cauză, cît mai ales pe intitulăția documentului care numește pe Mihai Viteazul «domn al Țării Românești, al Ardealului și al Moldovei». Dacă cercetătorii ulteriori n-au formulat firește obiecții asupra simbolurilor consacrate ale principatelor valah și moldav, în schimb unii dintre acești specialiști au emis serioase dubii asupra leilor afrontați ca emblemă evocatoare a Transilvaniei.

⁹⁰ v. P. MIHAIL, *Documente inedite ale cancelariei moldovenesti din secolul al XVI-lea* (din arhiva metocului Sf. Mormînt din Constantinopol), în *Studii, Revistă de istorie*, XVII, 1964, nr. 2, p. 335—359.

Astfel în 1914, gen. P. V. Năsturel în lucrarea menționată despre «*Nova Plantatio*», cît și ulterior, prof. Constantin Moisil în mai multe dintre studiile sale, au contestat celor doi lei față în față rolul de a constitui simbolul Ardealului ce li se atribuisese, fundamentîndu-și argumentațiile pe două considerente: a) aceste animale heraldice aflate n-au avut niciodată în armorialul de stat al Transilvaniei semnificația de a reprezenta respectivul principat; b) spada plasată în pal, ținută de labele anterioare ale celor doi lei (în interpretarea lui Tocilescu, Onciul și Nicolaescu, exprimată plastic încă din 1905 de graficianul W. Sabo într-o reconstituire în desen a pecetiei lui Mihai Viteazul din iulie 1600 foarte popularizată de atunci încolo) este în realitate doar trunchiul arborelui «*Novei Plantatio*», iar cele 7 presupuse movile pe care stau leii nu sînt altceva decît rădăcinile acestui copac înfățișat smuls. Într-o reeditare din 1916 a unor documente ale lui Mihai Viteazul publicate inițial în 1911, Stoica Nicolaescu va reveni parțial asupra aspectului elementelor anexe ale leilor așezați din însemnul sigilar ce studiem, considerînd că cele două animale heraldice stau într-adevăr pe rădăcinile unui arbore (curent reprezentat în sfragistica domnească munteană de tip «*Nova Plantatio*» din veacul al XVI-lea), dar că țin totuși în labe o spadă în poziție verticală, ipostază în care aceste patrupede față în față apar figurate și pe o monedă de aur emisă în 1603 de Moise Székely (XLIV, 4) în calitate de voievod al Transilvaniei (argument preluat de la Tocilescu din studiul acestuia publicat în 1905 în Buletinul Societății Numismatice Române).

Problema leilor atribuiți ca simbol al principatului ardelean a rămas controversată chiar și în urma dezbaterii ei în cadrul Comisiei Consultative Heraldice create în 1921 cu scopul de a alcătui stemele județelor, municipiilor și orașelor de la acea epocă ale țării. Specialiștii reușiți în numita comisie au împărțit două opinii: unii care susțineau că cele două animale aflate reprezentau emblema personală a lui Mihai Viteazul (C. Moisil, Mihai Seulescu, I. C. Filitti, Em. Hagi-Mosco), ceilalți menținînd vechea teză a leilor ca simbol al Transilvaniei (D. Onciul, Paul Gore, Virgil Drăghiceanu, George D. Florescu). Astfel, cînd Comisia Consultativă Heraldică (C.C.H.) va crea armele municipale ale Ploieștilor care își dobîndiseră statutul urban în domnia marelui nostru voievod (1597), ea o va alcătui, în cîmp de azur, din doi lei așezați de aur, ținînd în labe un arbore (stejar) smuls, de argint și stînd pe o eșarfă roșie cu inițialele lui Mihai Viteazul (CLVII, 2), în timp ce în stema orașului Alba-Iulia, prin mobilele căreia numita comisie voia să evoce prima unire din 1600 a celor trei țări românești sub sceptrul aceluiași mare domn, vor fi înfățișați în cîmpul destinat armelor Transilvaniei, pe aur, doi lei așezați, roșii, ținînd în labele lor anterioare o spadă în pal, de argint și stînd pe șapte coline negre, dispuse simetric 1, 2, 4. Această situație în care respectivele animale heraldice au fost considerate că poartă în labe fie unul, fie celălalt din cele două atribute amintite anterior (arbore sau spadă) și mai ales cu cele două interpretări arătate mai sus, s-a perpetuat în dubla ipostază menționată pînă în anul 1945, dată la care prof. A. Sacerdoțeanu va semnala descoperirea celei de a doua amprente sigilare — de astă dată în ceară roșie — a tipului de pecetie heraldico-iconografică folosit în 1600 de către cancelaria moldoveană a ilustrului nostru voievod. Conform acestei descoperiri, însemnul sigilar, analizat în detaliu cu toată rigoarea științifică de către reputatul istoric citat, va revela faptul că leii nu țin în labele lor anterioare un copac smuls, ci unul fără rădăcini vizibile, cele două animale heraldice aflate stînd pe o terasă accidentată (alcătuită poate din vîrfuri de munți?). În plus, inscripția din bordura pecetiei în ceară va îngădui o lectură clară și integrală a textului său din care ar rezulta fără echivoc posibil, că însemnul sigilar a aparținut lui Nicolae Pătrașcu Voievod,

fiind emis de acesta în numele tatălui său ca domn al Moldovei, deși — după cum precizează prof. Sacerdoțeanu — în intitulăția documentului dat în Iași la 3 iulie 1600 nu figurează menționat ca voievod decât Mihai Viteazul. Constatările efectuate în urma analizării minuțioase a respectivei peceti în ceară a marelui domn, vor cauza și o remaniere corespunzătoare a reprezentării sale grafice. Astfel, desenatorul P. Polonic (de la Institutul de Arheologie din București) va înfățișa însemnul în cauză dotat cu lei afronțați susținând un arbore căruia nu i se văd rădăcinile, cele două animale heraldice fiind redată stînd pe un fel de scoici semănînd mai degrabă cu niște frunze plasate în bară (oblic de la senestra la dextra); de asemenea inscripția din bordură va conține textul în noua sa lectură semnalată mai sus. În privința sensului simbolic al leilor afronțați, prof. Sacerdoțeanu nu exclude presupunerea ca ei să reprezinte eventual principatul transilvan, contrazicînd poziția categorică, total refractară unei astfel de interpretări, adoptată anterior, după cum am văzut, de gen. P. V. Năsturel și prof. C. Moisil.

În sfîrșit, documentul din 29 iulie 1600, semnalat în 1964 de cercetătorul Paul Mihail, nu ne aduce vreo lămurire suplimentară relativ la pecetia în chinovar aplicată la baza sa, întrucît fotografia actului și a însemnului sigilar cu care este dotat, redă o amprentă identică cu cea de pe documentul bine cunoscut din 27 iulie 1600, amprentă realizată desigur de aceeași matrice folosită de cancelaria domnească moldoveană a lui Mihai Viteazul pe actul emis doar cu două zile anterior.

În ceea ce privește propria noastră poziție și aportul cu care am putut contribui la elucidarea problemei tipului sigilar aplicat pe documentele din 3, 27 și 29 iulie 1600, sîntem în măsură să prezentăm, în urma analizării directe a celor două peceti aflate la noi în țară în depozitele Arhivelor Statului din București, următoarele constatări:

1. confirmăm integral afirmațiile gen. P. V. Năsturel și ale lui C. Moisil, referitor la faptul că cei doi lei afronțați nu țin în labelor lor anterioare o spadă în pal (așa precum susținuseră Gr. Tocilescu, D. Onciul și S. Nicolaescu), ci flanchează, sprijinindu-l, un arbore cu coroana prevăzută cu striățiuni orizontale care probabil vor să-i indice, în chip stilizat, frunzișul.

2. contrar însă aserțiunilor acelorași gen. Năsturel și prof. Moisil, arborele nu este redat smuls (adică cu rădăcinile vizibile), elementele ce apar reprezentate la baza tulpinii copacului nefiind, conform opticii noastre, nici rădăcini, nici scoici, nici frunze, ci mai degrabă crestele unor munți, așa precum le văzuse (deși sub semnul întrebării) și prof. A. Sacerdoțeanu în 1945.

3. din compararea celor două amprente sigilare — în ceară roșie și în chinovar — am ajuns la concluzia că pecetia în ceară a fost produsă de o matrice diferită de cea folosită pentru pecetia aplicată în chinovar și aceasta deoarece: a) există unele mici deosebiri de format și de poziție ale labelor și ale cozii celor doi lei afronțați de pe unul și de pe celălalt însemn examinat; b) aspectul clar conturat al coroanei arborelui (în formă de chiparos) de pe pecetia în chinovar, e diferit de cel neconturat și prezentînd o formă de hexagon neregulat al coroanei copacului de pe pecetia în ceară; c) tulpina arborelui din însemnul în chinovar e redată mai scurtă și susținută de relieful accidentat de la baza sa, în timp ce tulpina copacului din însemnul în ceară este reprezentată foarte distinct mergînd pînă în terasa curbă formată de însăși latura inferioară a scutului mare (în care sînt incluși cei doi lei afronțați), respectiva tulpină nemaifiind de astă dată susținută, ci flancată de crestele de munți ce o înconjoară în porțiunea sa inferioară; d) siluetele creștelor muntoase (în număr doar de patru) de la baza scutului mare din pecetia în chinovar, apar redată (desigur din cauza imprimării defectuoase a numitului tuș roșu) sub forma unor frunze sau scoici, confuzie ce nu e posibilă în pecetia în ceară, în care cele patru creste montane apar net conturate.

În ceea ce privește prezența elementului leu în sfragistica domnească munteană de gen «Nova Plantatio» (de la apariția acestui tip sigilar și pînă la 1600) trebuie să precizăm — contrar afirmațiilor ce s-au dovedit a fi fost eronate ale gen. Năsturel — că *primul* care introduce într-o pecetie de factura amintită cei doi lei afronțați sprijinind trunchiul copacului simbolic, a fost Mihai Viteazul, în însemnele sale conservate pe actele din 3, 27 și 29 iulie 1600. În sfragistica domnească moldoveană, de asemenea, cele două animale heraldice față în față nu au constituit la epoca aceea elemente uzuale în armorialul de stat al principatului de dincolo de Milcov; tot astfel, în heraldica de stat a Transilvaniei, leii n-au fost în nici o ipostază întîlniți.

Referitor la sensul simbolic ce Mihai Viteazul a voit să atribuie acestor două animale heraldice, afirmăm în primul rînd că pînă la confecționarea celor două matrice sigilare folosite de cancelaria moldoveană a voievodului în vara anului 1600, marele nostru domn nu își alcătuisese nici un însemn special care să marcheze stăpînirea sa și asupra Ardealului, unit după cum se știe încă din noiembrie 1599; pe întreaga perioadă dintre această dată pînă la reunirea Moldovei (ba chiar și ulterior), Mihai Viteazul va face uz în Transilvania doar de peceti aparținînd tipului de însemne sigilare curent folosit de cancelaria domnească a Țării Românești între 1596 și 1600. De-abia în preajma unirii principatului moldav și ca o consecință a unei acțiuni care urma să îndreptățească pe voievod să se intituleze «domn al Țării Românești, al Ardealului și al Moldovei», el va considera oportun să dispună confecționarea unui sigiliu care să includă într-o compoziție heraldico-iconografică de tip «Nova Plantatio», simbolurile heraldice ale celor trei țări surori, reunite sub o conducere unică. Am afirmat în preajma unirii Moldovei, deoarece după cum se știe, Mihai nutrise inițial dorința, după reunirea principatului de dincolo de Milcov, să-și instaleze fiul pe tronul Mușatinilor, intenție materializată prin inscripția în acest sens aflată în exerga primei matrice sigilare amintite. Ulterior, voievodul schimbîndu-și planurile și lăsînd în continuare pe Nicolae Pătrașcu ca locțiitor al său în Țara Românească, a dispus să se confecționeze cea de a doua matrice sigilară în care exerga poartă o altă inscripție ce cuprinde, conform și afirmațiilor lui Tocilescu, Onciul și Nicolaescu, doar numele lui Mihai și tripla sa titulatură.

În privința sensului ce atribuim leilor afronțați aflați în tipul de pecetie domnească din 1600 ce analizăm, — raliindu-ne punctului de vedere exprimat încă din 1921 de către Constantin V. Obedeauu⁹¹ — considerăm că semnificația acestor două animale heraldice ar putea fi eventual pusă în legătură cu tradiția, perpetuată de-a lungul veacurilor, a ipoteticei embleme a Daciei (alcătuită din doi lei afronțați, cu boturile deschise și cozile trecute printre picioare); această tradiție ne-a fost transmisă de izvoare din care s-au inspirat, ulterior epocii lui Mihai Viteazul, atît unii dintre cronicarii noștri (ca de pildă Nicolae Costin), cît și armorialele sud-slave ce începuseră să circule în peninsula balcanică de la finele veacului al XVI-lea. Astfel Nicolae Costin în letopisețul său, la sfîrșitul capitolului al VI-lea afirmă: «Iară semnul sau pecetea Daților era doi lei împotrivă unul altuia cu gurile căscate și deasupra leilor coroană, precum pentru deschisul minții s-au zugrăvit stema Dației cum vezi aici», urmînd apoi în unele copii mss. chiar reproducerea unei astfel de embleme inclusă într-un chenar octogonal ornamentat (I, 3). Cît privește prezența leilor Daciei în armorialele sud-slave, e drept că cele două animale heral-

⁹¹ v. scrisoarea din 20 martie 1921 a lui C. V. Obedeauu către Mareșalul Curții Regale referitor la proiectul de la acea epocă a stemei de stat a României (Arh. Stat. Buc., Fond C.C.H., dos. 3/1921, ff. 3—6 și 10—12), cf. I. N. MĂNESCU, *Istoria stemei de stat a României*, Buc., 1975 (teză de licență), în mss.

dice afrontate nu apar decît în lucrări mai tardive de acest gen, ca de pildă armorialul lui Paul Ritter Vitezović (Viena, 1701), cu derivatul său Hristofor Jefarović (Viena, 1741) (I, 4), precum și la Milan Simić, la jumătatea veacului trecut, dar reprezentarea celor doi lei față în față prezintă similitudini de aspect și de poziție cu cei din tradiția cronicărească românească care ne îngăduie să presupunem o sursă comună de inspirație rămasă încă necunoscută nouă celor de astăzi, sau poate pierdută pentru totdeauna. Totuși la epoca lui Mihai Viteazul tradiția leilor Daciei era încă vie, putînd fi cunoscută firește și de voievodul nostru, în care caz n-ar fi exclus ca cele două animale afrontate să simbolizeze Transilvania ca o aluzie la străvechiul teritoriu dacic în centrul căruia se afla numitul principat unit de Mihai, teritoriu înglobînd în același timp și celelalte două țări românești. Întrucît în intitulatua documentelor din 3, 27 și 29 iulie 1600, domnul apare ca voievod al Ungrovlahiei, al Ardealului și al Țării Moldovei, nu este deloc cu neputință ca pecetia ce întărea aceste acte să cuprindă (pe verticală) simbolurile consacrate ale Țării Românești (acvila valahică) și Moldovei (capul de bour), la care să se mai adauge și un însemn ad-hoc al Transilvaniei, reactualizîndu-se astfel tradiția leilor afrontați din ipotetica emblemă a Daciei, chiar dacă ea nu data din antichitate, ci ar fi putut fi creată fie în Evul Mediu, sub influența artei heraldice apărută atunci, fie în epoca umanismului.

Cît privesc relațiile de filiație ce s-ar putea stabili între leii afrontați de pe tipul de pecetie al lui Mihai Viteazul și cei din stema monetară a lui Moise Székely (XLIV, 4), trebuie precizat că deși acest succesor al voievodului la cîrmuirea Transilvaniei avea în armele sale de familie un leu (însă fără nici un atribut în labe), înclinăm totuși să credem împreună cu Tocilescu și Stoica Nicolaescu, că reprezentarea dublă a acestui animal heraldic susținînd o spadă, înfățișează nu stema personală, ci cea a Ardealului, putînd fi pusă în legătură în ceea ce privesc leii, cu eventuala proaspătă tradiție de emblemă a Transilvaniei creată de Mihai Viteazul în sigiliul său din 1600, iar în ceea ce privește spada, cu stema veche a Transilvaniei (înaintea celei cu acvila însoțită de astre și de cele 7 cetăți), stemă ce conține două spade așezate în cruciș, broșînd peste un trichetru cu unghiurile terminate prin cîte o frunză, așa cum apare figurată de pildă în *Chorographia Transilvaniae* a lui Georg Reicherstorffer apărută în 1550 (XLIV, 1).

În concluzie, considerăm că, din motivele arătate, leii afrontați au putut fi eventual socotiți în concepția primului unificator al țărilor românești ca simbolizînd Transilvania, la această supoziție a noastră adăugîndu-se și constatarea că în reprezentările heraldice de pe monedele sau stemele principilor ardeleni ulteriori, această emblemă cu leii, preluată doar de Moise Székely, nu mai apare niciodată figurată, ceea ce ne îngăduie să presupunem că ea n-a fost însușită de către respectivii cîrmuitori, deoarece le evoca perioada stăpînirii lui Mihai Viteazul asupra Transilvaniei.

Trecînd la o altă reprezentare de sigiliu domnesc în care apar elemente combinate ale stemei țării cu cele ale armelor de familie ale voievodului respectiv, menționăm pecetea din 1619 a lui Gavril Movilă, domn al Țării Românești (1618—1620) în care scena «Novei plantatio» (avînd plasată în vîrfurile copacului acvila valahică) este îmbinată cu cele două săbii încrucișate aflate la baza arborelui dintre cele două personaje încoronate (înfățișînd pe Domn și pe Doamna sa), săbii constituind mobila heraldică principală din armele de familie ale Movileștilor (de data aceasta neincluse în vreun scut, ci lăsate libere și prezentate ca emblemă de neam) (XX, 4).

Mai putem cita același gen de sigilii și la cei doi voievozi din familia Cantacuzino, Șerban și Ștefan, ale căror însemne din 1682 și respectiv din 1714 — asemă-

nătoare ca aspect — reprezintă, după cum am văzut mai sus, îmbinarea stemei țării (alcătuită din acvila valahică și cu aștrii obișnuiți) doar cu cele două personaje încoronate din scena «Novei plantatio», arborele fiind înlocuit prin acvila bicefală, ce constituia armele imperiale ale menționatei familii domnești din Țara Românească (XX, 5 și 6).

O altă categorie interesantă de steme în care se îmbină armeriile țării cu cele personale ale voievodului, o mai formează și cele din timpul domniei lui Matei Basarab. După cum se știe, acest domnitor întrebuițase în timpul carierei sale boierești (ca paharnic în 1612, apoi ca vel agă în 1628) un sigiliu de tip iconografic ce-l reprezenta stînd pe un jîlt și ținînd un toiag de dregătorie în mîna stîngă. Odată ajuns domn, considerentul că deși aparținea (ilegitim) ramurii dinastice directe a Basarabilor, el era totuși mai legat de cea colaterală a Craioveștilor, l-a determinat probabil să producă o brizură în armele Țării Românești de pînă atunci, pe multe din însemnele sale domnești apărînd amintita stemă iconografică agățată de gîtul păsării heraldice valahice (XXI, 1, 2 și 4). Această reprezentare urmărirea desigur să arate că țara (figurată simbolic prin acvila uneori cu aspect de corb) este supusă cîrmuirii posesorului stemei de dregător amintită. Faptul, firește, n-a scăpat atenției contemporanilor căci spre exemplu în *Evanghelia învățătoare* tipărită la Mănăstirea Dealul în 1644 sub îngrijirea mitropolitului Teofil, versurile aflate sub herbul țării sînt următoarele:

«Ceastă țară corbu'și poartă întru pecetia ei,
«Fericit acum s-au dat adaos pecetiei:
«Scut la pieptul corbului. Cu un semn ca acela
«Om din jeț șezînd și toiag laud'acela
«Mare neam băsărăbesc cu aceasta semnează »⁹².

Același procedeu se remarcă și la stemele Doamnei Elina, soția lui Matei Basarab, pasărea heraldică a Țării Românești avînd atîrnată de gît un scut conținînd armele acestei principese (o cruce — uneori simplă, alteori dublă — ieșind dintr-o coroană plasată pe o colină) (XXI, 5). Sistemul se generalizează apoi sub alți domni din neamul Craioveștilor, precum Constantin Șerban (XXI, 3) și apoi Constantin Brîncoveanu (IX, 6), sub care apar uneori steme ale țării în care pasărea valahică poartă aninat pe piept un scut mic cu sau fără vreun însemn distinctiv pe el.

În perioada domnitorilor Cantacuzini, grafica religioasă din Țara Românească se îmbogățește cu o serie de tipărituri valoroase, împodobite și cu diferite ornamentații și cu steme ale principatului valah îmbinate cu acvila bicefală bizantină. Sub Șerban Cantacuzino, în special în prima parte a domniei sale, pasărea heraldică românească e înfățișată pe diverse opere de grafică religioasă într-o postură prioritară față de acvila bicefală care apare plasată în chenarul ornamental ce încadrează acest gen de reprezentări armoriolate. În atare situație, acvila valahică ocupă centrul compoziției, captînd firește în primul rînd ochiul privitorului, fiind pusă mult mai în evidență decît pasărea himerică a fostului Imperiu bizantin ce îndeplinește în alcătuirea respectivei steme, un rol mai degrabă decorativ decît unul heraldic (deși attributele domniei — spada și buzduganul — sînt totuși ținute în gheare de acvila bicefală, pentru a aminti, desigur, că puterea de stat se află în mîinile unui reprezentant al familiei împărățești ce o simbolizează). În sensul arătat cităm stema

⁹² v. I. BIANU și N. HODOȘ, B.R.V., vol. I, p. 110; textul reprodus și de V. A. URECHIA, *Schițe de sigilografie românească*, p. 14 și gen. P. V. NĂSTUREL, *Stema României*, p. 112.

Țării Românești de pe frontispiciul *Liturghiei* tipărită la București în 1680 (XXII, 1) precum și cea de pe *Evangelhia* tipărită tot la București în 1682 (XXII, 2).

Dacă pînă acum amplasarea acvilei bicefale avînd rolul de timbru al cartușului conținînd armele Țării Românești și încadrîndu-se în mod organic în chenarul ornamental al acestui cartuș, pusese pasărea imperială într-o postură secundară față de acvila valahică, în a doua parte a domniei lui Șerban Cantacuzino situația se inversează, pasărea heraldică a principatului muntean apărînd într-o ipostază de subordonare în raport cu acvila bicefală bizantină. Astfel, de pildă, pe verso-ul paginii de titlu a *Bibliei* tipărită la București în 1688, acvila împăratească cu două capete, încoronată, ținînd în gheare la dextra spada, la senestra buzduganul, poartă pe piept un mic scut în formă de inimă, ce conține pasărea neagră a Țării Românești deși în poziție de acvilă, dar avînd un vădit aspect de corb, cu capul conturnat, ținînd în cioc pe lîngă cruce și un inel, și fiind flancată în registrul superior de cei doi aștri în poziția inversă celei uzuale, adică o lună conturnată la dextra, iar soarele la senestra⁹³ (XXII, 4). În reprezentările ulterioare, ca de pildă cea de pe frontispiciul *Antologhionului* tipărit la Rîmnic în 1705 (XXI, 3), acvila cantacuzină apare singură fără a mai însoți pasărea heraldică valahică, deoarece la acea dată nu mai domnea pe tronul Țării Românești un voievod făcînd parte din această familie.

În timpul domniilor fanariote, mai înregistrăm — e drept foarte sporadic — cîteva steme combinate în care pasărea heraldică a Țării Românești apare alături de mobile sau măcar de elemente din armeriile de familie ale unora dintre acești domnitori. Astfel menționăm stema dublă (XXIII, 1) aflată la baza unei stampe contemporane reprezentînd pe Alexandru Ipsilanti în prima sa domnie (1774—1782), în care, în două cartușe ovale suprapuse, sînt incluse armeriile principatului muntean și respectiv cele ale familiei Ipsilanti. Artistul, în necunoașterea cu precizie a stemei acestei familii, a confundat însă pasărea fenix neagră ieșind din focul nemuririi ce constituie armele Ipsilanților, cu o acvilă de aceeași culoare.

Pe verso-ul foi de titlu a lucrării «*Descrierea Valahiei*» a generalului von Bauer, tipărită în grecește la București în 1789, se află stema lui Nicolae Mavrogheni (XXII, 5), ce intră și ea în rîndul stemelor în care armele țării sînt îmbinate cu cele de familie ale domnului ei. Într-un cartuș circular, timbrat de o coroană și de însemnele domnești, și flancat de două busturi de paji (copii de casă) spate în spate, suflînd din cite o trîmbiță cu țeava răsucită (personaje devenite uzuale ca tenanți ai armelor țării) și avînd la bază capul înaripat al unui heruvim deasupra unui leu conturnat, în poziție culcat, se află, pe o terasă, pasărea heraldică conturnată a Țării Românești (cu un aspect mixt între acvilă și corb), flancată la senestra de un soare și ținînd în cioc în afara crucii uzuale, și un cap de bour, ipostază în care respectiva pasăre cît și celelalte ornamente exterioare ale scutului apar în armele de familie ale Mavroghenilor (LXXXIII, 3).

O altă stemă în care sînt semnalate elemente din armele de familie combinate cu cele ale țării o mai constituie și ex-libris-ul lui Constantin Hangerli din 1798, în care acvila neagră a Țării Românești se află într-un medalion oval timbrat de o coroană deschisă și avînd ca susținători atributele domniei, cu deosebirea că în loc de spadă la dextra, apare un hanger, mobilă făcînd parte din armeriile grăitoare ale respectivei familii domnești, la senestra medalionul fiind flancat de buzduganul uzual (XXIII, 2).

Stema lui Ioan Caragea de la baza gravurii reprezentînd pe acest domn, aflată în ediția grecească a *Legiurii* sale tipărită la Viena în 1818, intră în aceeași

⁹³ v. în același sens și VIRGIL CÂNDEA, *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în Studii. Revistă de istorie, XVI, 1963, nr. 3, p. 656—657.

categorie de însemne combinate, ea înfățișând acvila țării inclusă într-un cartuş oval, flancat de ambele părți de câte o licornă cu capul conturnat, animale himerice făcând parte (ca suport) din armele de familie ale voievodului menționat (XXIII, 3).

Odată cu instaurarea domniilor pămîntene în Principate, sistemul de îmbinare a stemei țării cu elemente din cea de familie a voievodului în scaun se generalizează, desigur sub influența directă a heraldicii europene în care, începînd din primele decenii ale veacului al XIX-lea, și arta heraldică românească ajunge în mod mai mult sau mai puțin riguros să se încadreze. Dacă în timpul domniei lui Grigore al IV-lea Ghica (1822—1828) se menține încă tradiția, rămasă din epoca fanariotă, a sigiliilor de stat cu scutul sau cartuşul conținînd acvila cruciată a Țării Românești flancat de Sf. împărați Constantin și Elena (în care, după cum am văzut, se transformaseră în final personajele domnești din desueta scenă a «Novei plantatio»), scut sau cartuş înconjurat ori nu, și de stemele celor 17 județe ale Munteniei, odată cu domnia lui Alexandru Ghica (1834—1842) se introduce și rămîne în uz constant pînă la unirea principatelor, sistemul stemelor mixte ca însemn oficial nu numai al domnului ci și al țării însăși. Astfel menționăm sigiliul de stat al lui Alexandru Ghica (XXIII, 4) în care, într-un decor perfect heraldic, sub un mantou de purpură dublat de hermină și timbrat de o coroană cu aspect de coroană regală, apare scutul cu armele țării surmontat de o cască cu gratii, așezată în față și încoronată cu o bonetă princiară; scutul este flancat de doi lei cu capetele conturnate ținînd în gheare, cel de la dextra buzduganul, iar cel de la senestra spada și stînd fiecare pe câte o țevă de tun ușor înclinată. Ecusonul menționat, tăiat la orizontală și despicat la verticală în cîmpul inferior, conține în primul cartier acvila cruciată a Țării Românești cu aripile larg deschise avînd zborul în jos, al doilea cartier fiind fasciat roșu, aur și albastru (devenite culorile steagului principatului), în sfîrșit al treilea cartier prezentînd propriu-zise elemente personale din stema de familie a domnitorului și anume pe verde, o serie de șase așa-zise «lacrimi» de argint.

Un sistem identic de includere a stemei de familie în ansamblul armelor de stat ale Țării Românești îl vor prezenta și sigiliile mari heraldice ale domnitorilor Gheorghe Bibescu (XXIII, 5) și Barbu Știrbei (XXIII, 6), în care, într-un decor identic, adică mantou de purpură dublat de hermină, încoronat de astă dată de câte o bonetă princiară, apare scutul de format compozit (între cel așa-zis polonez și cel germanic), netimbrat de coroană la Bibescu, încoronat la Știrbei și flancat de cei doi lei, afrontați în stema primului dintre domnitori, cu capul conturnat la cel de al doilea, avînd în gheare atributele suverane (la Bibescu buzduganul și spada apărînd ținute de lei în unghi drept deasupra scutului, la Știrbei în poziție oblică, ca în stema lui Alexandru Ghica). În interiorul ecusonului din centrul mantoului de purpură și hermină, în aceeași împărțire a cîmpului (tăiat-despicat în talpă) apare în primul cartier acvila cruciată și încoronată a Țării Românești cu aripile larg deschise (avînd zborul în sus la Bibescu și în jos la Știrbei) și ținînd în gheare atributele domniei, la dextra spada, la senestra buzduganul. Al doilea cartier conține armele de familie ale celor doi voievozi și anume pe azur, căpriorul (șevronul) Bibescuilor de argint, avînd la bază o stea cu șase raze din același metal (stemă comună ambilor principii, ei fiind — după cum se știe — frați, Barbu Bibescu, înfiat de către nașul său de botez, marele vornic Barbu Știrbei, luînd numele adoptatorului). În sfîrșit, în ultimul cartier al scutului, găsim în stema lui Gheorghe Bibescu cele trei fascii tricolore (preluate de la Alexandru Ghica și reprezentînd culorile țării, ce apar și pe drapelele civice sau militare de la acea epocă), în timp ce în arme-riile lui Barbu Știrbei aflăm stema personală — intrată de atunci în blazonul acestei familii — și anume pe argint, o carte deschisă de aur, plasată oblic (în bandă),

tricolorul apărind însă pe o fascie tripartită ce separă cîmpul superior de cele inferioare.

Fără să mai analizăm stemele domnești însoțite și de cele ale județelor, pe care le vom studia la capitolul armeriilor districtuale, putem considera a fi epuizat materialul heraldic de stat al Țării Românești combinat cu stemele dinastice, de familie sau personale ale diverșilor ei voievozi de la întemeierea acestui principat și pînă la unirea sa cu Moldova în 1859

c) Steme atribuite Țării Românești în armorialele străine

Cea mai veche reprezentare heraldică atribuită Țării Românești de către heraldiștii străini înfățișează în cîmp de argint trei capete de mauri înconjurare fiecare de cîte o bandă din același metal și dispuse 2, 1. În cazul cînd n-ar fi apocrifă, această stemă ar putea proveni, după unii cercetători⁹⁴, din timpul amintitei Cruciade a V-a a lui Andrei al II-lea, în care, conform obligațiilor feudale, prezența unor contingente provenite din teritoriile viitoarelor țări românești nefiind deloc exclusă, conducătorii acestor contingente — căpetenii autohtone locale — s-au putut întoarce, după terminarea campaniei, cu steme adoptate în timpul amintitei cruciade. În orice caz, putem afirma — deși nu sîntem încă în măsură să ne explicăm în mod cert sorgintea⁹⁵ — că primul care a atribuit Țării Românești stema cu capetele de arapi a fost germanul Ulrich von Richenthal în cronica sa alcătuită în prima jumătate a secolului al XV-lea (circa 1420—1430) tratînd despre Conciliul ținut între 1414—1418 în localitatea Constanța din Baden, reuniune la care au participat și delegați din țările române⁹⁶. În manuscrisul principeps scris în latinește al respectivei cronici (care a ars în 1697), autorul a înfățișat stema cu capete de arapi atribuind-o Țării Românești; ulterior, în primele copii germane ce s-au efectuat după textul original, această reprezentare — fie din pricina unor inadvertențe ale diverșilor copiști, fie în mod intenționat, datorită strălucitelor victorii ale lui Ștefan cel Mare asupra turcilor (simbolizați prin capetele de mauri) — ea a fost, ca și în diversele ediții (tipărite) ale acestei cronici, atribuită Moldovei⁹⁷ (XXIV, 1). Totuși, chiar și în situația semnalată, elementul arap nu dispăre din stema atribuită Țării Românești, căci în varianta cronicii lui Richenthal numită de la Constanța (tipărită la Augsburg în 1536⁹⁸), stema Valahiei mari conține ca mobile ale scutului, în

⁹⁴ v. I. N. MĂNESCU, *Origina stemei Țării Românești*, lucrare în mss., citată mai sus.

⁹⁵ C. KARADJA în *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, Buc., 1927, p. 66 și 81, semnalează că în Codexul din Aulendorf (f. CCCXXX), cele două principate românești sînt în mod eronat situate din punct de vedere geografic în Africa, fapt care ar putea explica prezența în stemă a unor capete de negri.

⁹⁶ Începînd cu D. A. STURDZA care a semnalat primul existența și însemnătatea acestei cronici pentru istoriografia principatelor române (v. *Cronica lui Ulrich de Richenthal asupra Conciliului de la Constanța (1414—1418)*, tema a fost reluată ulterior și prezentată în felurite moduri de către: C. KARADJA (op. cit., cit și IDEM, *Portretul și stema lui Grigore Țamblac și misiunea sa la Conciliul din Constanța*), D. C. PETRESCU (*Rostul capetelor de arapi în stema Băsrăbeștilor*), G. M. IONESCU (*Etiopienii în Dacia preistorică*), MIHAI POPESCU (*Capetele de arabi în stema Basarabilor*), în sfîrșit STELIAN METZULESCU (*Un document heraldic, Crucea Sf. Andrei simbol heraldic*, precum și în alte dintre numeroasele sale studii heraldice în care face multiple referiri la Richenthal și la cronica sa).

⁹⁷ v. STELIAN METZULESCU, *Un document heraldic*, p. 140.

⁹⁸ Aflată astăzi în Biblioteca Națională din Viena sub Sig. 24, G, 7 (cf. M. POPESCU, op. cit., p. 152—153), stema cu cei doi copii de arapi atribuită Valahiei mari a fost preluată ulterior și de alți heraldiști ca spre exemplu MARTIN SCHROT, *Wappenbuch des heiligen römischen*

cîmp de argint, doi copii de arapi adosați și cu cîte o mîină ridicată în sus (III, 5), deși această reprezentare nu mai apare în celelalte variante de manuscrise și ediții ale respectivei cronici germane.

În orice caz, încă din conținutul celei mai vechi copii manuscrise conservate pînă astăzi (Codexul din Aulendorf) al operei lui Richenthal, cit și din cuprinsul altor diverse copii (I, 1, 5 și II, 1) precum și al edițiilor tipărite ulterior, constatăm un paralelism în reprezentările de natură heraldică considerate a fi aparținut Țării Românești, deoarece în aceste copii și publicații stema atribuită principatului muntean are un alt aspect, înfățișînd în cîmp de argint un leu în picioare, roșu (uneori negru), încoronat sau nu. Acest paralelism s-a datorat, după unii cercetători⁹⁹, interpretării greșite date de către unii dintre numeroșii copişti și editori ai cronicii lui Richenthal, pasajelor privitoare la Țara Românească. Într-adevăr, în textul acestei cronici, ambele țări românești sînt numite *Walachey*, Muntenia «mindere» sau «*kleine Walachey*», iar Moldova «*grosse Walachey*»; întrucît delegatul principelui Valahiei mici, boierul Dobromir (Thebemur) apare cu o stemă în care e înfățișat în cîmp de argint un leu rampant încoronat (LXXXVI, 1), copiştii au putut confunda armele delegatului, cu cele ale însăși statului al cărui trimis era. Heraldicii germani din secolul al XVI-lea și cei ulteriori de pretutindeni, au interpretat termenul de «*kleine Walachey*», în accepțiunea sa modernă și anume referindu-se doar la partea vestică a Țării Românești, în speță la Oltenia; astfel s-a introdus în armorialele germane o stemă proprie a acestei din urmă regiuni, stemă care dealtfel nu a circulat niciodată și n-a fost folosită în nici o împrejurare de către administrația respectivei provincii.

Dacă însă într-adevăr, nici administrația locală, nici cea austriacă (între 1718—1739) a Olteniei, n-au întrebuințat vreodată stema cu leul, considerăm totuși că acest animal heraldic ar putea eventual să reprezinte o străveche tradiție, poate a băniei oltene, sau poate ale unora dintre teritoriile situate pe ambele versante ale Olteului în timpuri imemorabile, anterioră descălecării Țării Românești. O atare stemă ar putea de asemenea fi inspirată de la așa-numiții lei dacici, emblemă de antică tradiție (I, 3) posibil perpetuată de pe vremea acestor strămoși ai poporului român¹⁰⁰, sau poate să derive din leul din stema atribuită Cumaniei (II, 3) sau în sfîrșit din cel din emblema Asăneștilor, cunoscută dinastie a Imperiului româno-bulgar din secolele XII și XIII.

În orice caz, cercetări viitoare mai aprofundate vor trebui făcute pentru a explica atît prezența unui leu pe sigiliul mic al lui Mircea cel Bătrîn (aplicat alături de pecetia de stat a acestui voievod pe tratatul de alianță încheiat la 1411 cu regele Vladislav al Poloniei)¹⁰¹ (II, 4), a leului gravat pe sigiliul datînd de la finele secolului al XVI-lea și atribuit cu multă certitudine lui Petru Vodă Cercel (II, 6), precum

Reichs und allgemeiner Christenheit in Europa, München, Adam Berg, 1581 (cf. ibidem, p. 154, fig. 11) și popularizată ca atare în felurite armoriale central și vest-europene. BOLLIAC în *Daco-Romane* (sub nr. XXII) o menționează și dînsul ca stemă a Valahiei mari.

⁹⁹ CONST. MOISIL: *Stema României. Originea și evoluția ei istorică și heraldică* (publicată separat cu adaosuri, nu ca extras din Boabe de grîu), Buc., 1931, p. 22.

¹⁰⁰ IANKO SCHAFARIK în articolul său asupra stemelor teritoriilor și dinastiilor sîrbești (în «Glasnik» (Beograd), IX, 1857, p. 341—348), vorbind despre stema atribuită Daciei spune: «Dacia este țara împărțită astăzi în Valachia, Ardealul și Moldova. Vechia ei stemă arată doi lei afronțați în cîmp roșu între care de jos se ridică un triumf cu laturile curbate și cu vîrfurile în șef, jumătate alb și jumătate roșu» (v. p. 345). Reprezentarea acestei steme se află în tabelul (anexat lucrării sus-menționate) alcătuit de MILAN SIMIĆ, v. tab. V, nr. 31.

¹⁰¹ v. E. DE HURMUZAKI: *Doc. priv. la Ist. Rom.*, I, (1346—1450), Buc., 1890, pl. III la doc. CCCXCI, p. 472—473; I. N. MĂNESCU în *Das dreifache Wappen der Fürsten von Walachei*, Buc., 1974 (în mss.), inaugurează o investigație și în această direcție.

și a leului aflat pe pavăza unui călăreț valah din vremea lui Mihai Viteazul, reproduc pe o gravură germană de epocă.

Revenind la stema cu capetele de arapi, trebuie să precizăm că acest gen de armerii a apărut foarte frecvent în heraldica central și vest-europeană, în urma luptelor desfășurate — mai ales în timpul Cruciadelor — între diverșii musulmani (mauri, sarazini, arabi, turci etc.) și monarhii, marii seniori, cavalerii cît și numeroasele cetăți și orașe aparținînd diferitelor țări situate pe acest continent. Referitor la Țara Românească, stema cu capete de arapi îi mai fusese atribuită — în afara cronicii lui Richenthal și a lucrărilor derivate din ea — și de către diverse armoriale sirbești, în circulație în spațiul balcanic începînd de la finele veacului al XVI-lea. Întrucît însă, în cele mai vechi dintre aceste armoriale și anume în așa-numitul pseudo-Rupcić¹⁰², alcătuit între 1580—1590, cît și în primele sale copii manuscrise întocmite între 1595—1630¹⁰³, stema Țării Românești (în orice formă ar fi fost înfățișată) nu este întîlnită¹⁰⁴, e de presupus că reprezentările aflate în colecțiile heraldice sirbești mai recente, și anume Paul Ritter Vitezović¹⁰⁵, Hristofor Jefarović¹⁰⁶

¹⁰² Preotul călugăr Stanislav Rupcić, pretinsul heraldist al țarului Ștefan Dușan (1331—1355), care ar fi alcătuit la mănăstirea Sfeti Gora la 1340 în memoria lui Ștefan Nemanja, țarul Serbiei Mari (1196—1228) un manuscris cuprinzînd stemele atît ale țarului Dușan și ale nobililor săi, cît și ale țărilor și provinciilor stăpînite cîndva de sirbi, este un personaj apocrif, născocit de amiralul de origine sîrbă Petar Ohmucević din flota spaniolă, de la finele secolului al XV-lea, care pentru a putea intra în rîndul nobililor regatului prea catolic, și-a falsificat genealogia și a comandat unui autor, rămas pînă în prezent necunoscut (pe care îl vom numi în mod convențional pseudo — Rupcić) un armorial în care să se afle și stema sa de familie, precum și cea a Macedoniei, asupra căreia emitea pretenții de stăpînire, dinastică chiar. Pentru ca acest fals să capete mai multă autoritate, amiralul a pus pe autorul armorialului comandat de dînsul să și prezinte lucrarea drept opera personajului fictiv menționat mai sus; manuscrisul în limba latină a fost alcătuit după unii cercetători, la 1580, după alții la 1583, la 1585 sau la 1590 și se găsea la Roma unde s-a pierdut în secolele următoare (informații comunicate de heraldistul HRISTO DERMENDJIEV din Sofia). Opera pretinsului Stanislav Rupcić este citată și de STELIAN METZULESCU în *Crucea Sf. Andrei simbol heraldic*, p. 1024 și nota 7, fără a ști însă că lucrarea este apocrifă.

¹⁰³ Copiile manuscrisului pseudo-Rupcić au fost numeroase, cea mai veche, alcătuită la 1595 de Korenić Neorić în text slav și latin, aflîndu-se astăzi în biblioteca Universității din Zagreb. Se presupune că Neorić ar fi fost și autorul lucrării originale comandate de amiralul Ohmucević, dar faptul nu este încă dovedit. Manuscrisul atribuit lui Rupcić a circulat mult în spațiul sud-slav, fiind copiat de cîteva ori la diverse date, precum la 1601 în limba italiană de dalmatul Mavro Orbini, apoi la 1636 în latinește de către Marko Skorojević din Bosnia, manuscrisul păstrîndu-se în National-bibliothek din Viena (v. *Codex Vindobonensis*, nr. 7683); se mai înregistrează cîteva copii constituind așa-numitele manuscrise de la Beograd, de la Novi-Sad, în sfîrșit cel de la mănăstirea Fojnitza (tot din Serbia), copiat la 1800 în limba slavă cu caractere cirilice (informații comunicate de același heraldist bulgar sus-menționat, unele citate și de STELIAN METZULESCU, *op. cit.*, *ibidem*).

¹⁰⁴ MIHAI POPESCU în articolul său: *Capetele de arabi din stema Basarabilor*, p. 153, nota 2, deplînge faptul că în armorialul lui Rupcić (ignorînd de asemenea că personajul este fictiv) nu se întîlnește stema Țării Românești și contrazice pe D. C. PETRESCU care în *Rostul capetelor de arapi în stema Băsrăbeștilor*, p. 782, pretinde că armele cu capetele de arapi s-ar găsi în respectiva colecție heraldică.

¹⁰⁵ v. PAUL RITTER VITEZOVIĆ, *Stemmatographia sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio et restitutio*. Viennae, 1701, p. 81, nr. 4 (cf. STELIAN METZULESCU, *op. cit.*, p. 1027 și nota 15).

¹⁰⁶ HRISTOFOR JEFAROVIĆ, bulgar de origine, emigrat în Serbia, de profesie pictor bisericesc, a editat la 1741 armorialul lui Vitezović mai sus amintit, traducînd textul în limba sîrbă. Stemele din *Stemmatographia*, în versiunea sîrbească a lui Jefarović, au servit ca model pictorului bulgar Nicola Obrazopisov din Samokov, care la 1839 a decorat altarul bisericii mănăstirii Rylla cu multe dintre acelea care reprezentau atît armeriile slavilor de sud cît și ale țărilor din spațiul balcanic, printre care și Țara Românească (cu capete de arapi) și Moldova (cf. informațiilor comunicate de heraldistul DERMENDJIEV sus-menționat, precum și STELIAN METZULESCU, *op. cit.*, p. 1026, nota 9 și p. 1027).

și Milan Simić¹⁰⁷, datînd din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea (în care stema principatului Țării Românești apare dotată cu cele trei capete de arapi), să fie inspirate tot din sursa Richenthal sau a descendenților acesteia și nu dintr-un izvor balcanic diferit.

În privința semnificației capetelor de mauri în armele Țării Românești, problema a format, după cum se știe, obiectul unor ample discuții și controverse între specialiști, începînd încă din secolul trecut. Considerate inițial ca stemă a principatului valah, apoi — de la Hasdeu¹⁰⁸ și Xenopol¹⁰⁹ încoace — ca blazon de familie al dinastiei Basarabilor, semnificația acestor mobile heraldice a fost explicată în lumina ultimelor cercetări (Emil Vîrtosu¹¹⁰, Stelian Metzulescu¹¹¹) ca reprezentînd generic simbolul luptelor victorioase de la finele veacului al XIV-lea și începutul celui de al XV-lea — ale domnilor Țării Românești împotriva turcilor (înfățișați prin aceste capete de mauri)¹¹², neconstituind nicidecum elemente legate de vreo anume tradiție heraldică autohtonă, în corelație directă cu originile țării sau ale dinastiei respectivului principat. Totuși, alți cercetători (A. Sacerdoțeanu, I. N. Mănescu ș.a.) consideră că în această problemă trebuie să se tragă concluzii mai puțin categorice, deși părerea general acreditată asupra stemei cu capetele de arapi e îndeobște defavorabilă, respectivele armerii fiind socotite apocrife pe considerentul neconcordanței între această reprezentare și cele cunoscute din heraldica sigilară și monetară a Țării Românești de la finele veacului al XIV-lea și începutul celui de al XV-lea. E drept că o documentație privitoare la emblemele sau stemele — dacă vor fi existat — ale dinastiilor români de pe cele două versante ale Oltului, din perioada anterioară întemeierii principatului muntean, nu am putut găsi nicăieri pînă în prezent; nu posedăm deci nici o informație din punct de vedere heraldic asupra eventualelor armerii ale lui Litovoi și Seneslau și ale ascendenților lor, înainte de unificarea teritoriilor ce au alcătuit ca stat încheiat, sub Basarab I, Țara Românească. Dacă aceste izvoare ne lipsesc astăzi cu desăvîrșire, nu putem ști care să fi fost situația pe vremea lui Richenthal, cînd n-ar fi fost deloc exclus ca atare reprezentări heraldice să fi existat și despre care respectivul autor să fi avut cunoștință. De aceea, conform și opiniei prof. A. Sacerdoțeanu a căreia ne asociem, nu considerăm că este cazul să atribuim atît stemelor din cronica susamintită, cît și celor apărute ulterior (dar inspirate direct din acestea), calificativul de apocrife, atîta vreme cît nu cunoaștem sursele documentare folosite de autorii lor, fiind de

¹⁰⁷ v. MILAN SIMIĆ, *Grbovi Srbski Zemalja i Dinastija* (Tabel heraldic ca anexă la studiul lui IANKO SCHAFARIK asupra stemelor teritoriilor și dinastiilor sîrbe), în *Glasnik* (Beograd), IX, 1857, anexă la p. 348, tabelul V; (v. și ST. METZULESCU, *op. cit.*, p. 1027, precum și IDEM, *Un document heraldic*, în *Gl. Bis.*, XIX, 1960, nr. 1—2, p. 130 și nota 4).

¹⁰⁸ v. *Istoria critică a Românilor*, Vol. I, Ed. I, Buc., 1873, p. 96—103 și Ed. II, Buc., 1875, p. 95—97; IDEM, *Etymologicum Magnum Romaniae*, Vol. II, Buc. 1887, p. 1459; vol. III, Buc., 1893, p. 2567—2575; vol. IV, Buc. 1898, p. XXXIX—XL și XLVI—XLVII; IDEM, *Basarabii. Cine? De unde? De cînd?* Buc., 1894, p. 13—16.

¹⁰⁹ v. *Istoria Românilor în Dacia Traiană*, vol. III, Buc., 1914, p. 152.

¹¹⁰ v. *Titulatura domnilor și asocierea lor la domnie în Țara Românească și Moldova pînă în sec. al XVI-lea*, Buc., 1960, p. 235 și 240—241.

¹¹¹ v. *Un document heraldic*, p. 135—136 și 140—141.

¹¹² Capetele de arapi sînt numite mai frecvent în știința heraldică clasică capete de mauri, din pricină că primele contacte războinice avute de occidentali cu musulmanii au fost cele cu Maurii, atît în Spania, cît și în Franța, Italia etc. Ulterior, prin extindere de sens, aceste reprezentări au înglobat și pe turci și în general pe toate popoarele islamice, numite în mod generic de către creștini din motive confesionale, necredincioși. Astfel se explică pentru ce în unele descrieri heraldice ale unor steme occidentale se întîlnește, pentru a înfățișa atare capete, termenul de «cap de necredincios» (*tête d'infidèle*), v. H. GOURDON DE GENOUILLAC, *Les mystères du blason*, Paris, 1863, p. 40; M. BACHELIN-DEFLORENNE, *La science des armoiries*, Paris, 1880, p. 234 etc.

presupus că ei s-au servit totuși de anumite izvoare și tradiții reale la acea epocă, astăzi pierdute poate pentru totdeauna.

Mai departe, trebuie să precizăm că stema cu capete de arapi apărută și avînd o circulație exclusiv în afara granițelor țărilor române, a fost perpetuată de la un heraldist la altul și atribuită succesiv cînd principatului muntean, cînd celui moldovean. Într-adevăr, ulterior perioadei primei sale apariții — conform acelorași explicații date de heraldistul St. Metzulescu — strălucitele victorii ale lui Ștefan cel Mare ¹¹³, cit și mai tîrziu, cele ale lui Ștefăniță ¹¹⁴ și respectiv ale lui Ion Vodă cel Viteaz ¹¹⁵ împotriva turcilor, vor determina atribuirea stemei în cauză Țării Moldovei. La finele secolului al XVI-lea, datorită izbînzilor, de asemenea notorii, ale lui Mihai Viteazul asupra acelorași temuți adversari, armele cu cele trei capete de arapi vor fi din nou considerate ca stemă a Țării Românești de către cronicarul Levinus Hulsius în *Cronologia* sa tipărită în 1596 și 1597 (III, 1), rămînînd de aci încolo, exclusiv atribuite acestui principat în toate lucrările heraldice străine ulterioare ¹¹⁶ (III, 2, 3 și 4).

În concluzie, stema cu capete de mauri, inițial apărută în cronica lui Ulrich von Richenthal, s-a perpetuat în arta blazonului din Occident ca înfățișînd armeriile țărilor române, respectiva reprezentare răspîndindu-se apoi în Europa pe o destul de întinsă arie geografică. Astfel, începînd din secolul al XV-lea — referindu-se în speță la Țara Românească — s-a generalizat obiceiul înfățișării simbolice a efigiei respectivului principat sub această formă generică, nespecifică, care a dăinuit multă vreme după aceea, fiind însușită de numeroși heraldiști apuseni de la acea epocă și ulteriori. De aceea, amintita stemă cu cele trei capete de mauri, apărută în diverse armoriale central și vest-europene, se va bucura uneori de mai multă notorietate și difuziune în unele țări din occidentul continentului nostru decît însăși acvila valahică, însemnul heraldic autohton, consacrat de veacuri pe meleagurile românești ca simbolizînd principatul muntean.

Cu aceasta încheiem cercetarea noastră în domeniul stemei Țării Românești, considerînd că am abordat toate aspectele majore privind istoricul și evoluția ei de-a lungul timpului.

¹¹³ v. Cronica lui RICHENTHAL în ediția Anton Sorg, Augsburg, 1483, f. 109, precum și manuscrisul aceleiași cronici aflat în Biblioteca Universității din Praga, și datat 1464.

¹¹⁴ v. ediția aceleiași opere tipărită la 1536 de către Heinrich Steiner.

¹¹⁵ v. ediția aceleiași opere tipărită la 1575 de către Paul Refeler și Sigmund Feyerabend.

¹¹⁶ v. de pildă R. P. IOANNES SZÉGEDI, *Cerographia Hungariae seu Notitia de insignibus et sigillis regni Mariano-Apostolici*, Tyrnaviae, 1734, tab. I, fig. XIII; PAUL RITTER, *Stemmatographia* ..., p. 81, nr. 4; IVÁNYI EDE, *A Magyar birodalom vágy Magyarország a Reszeinek cimere*, Pest, 1869, pl.F, fig. 4, etc. (pentru ultimele două lucrări, v. și STELIAN METZULESCU, *Crucea Sf. Andrei* ..., p. 1029, fig. 18 și 19). În lucrarea lui Iványi sus-menționată, stema atribuită Țării Românești se prezintă sub forma unui scut cu o bordură de aur, în al cărui cîmp de azur se află trei capete de mauri, așezate 2, 1 și purtînd fiecare cîte o bandă de argint (cf. IDEM, ibidem, p. 1035).

CAPITOLUL 3

MOLDOVA (sec. XIV—XIX)

a) Stema de stat

Adevărata emblemă aparținând din timpuri imemorabile pământului Moldovei, recunoscută ca atare și perpetuată de-a lungul veacurilor ca însemn oficial al acestei țări, a fost străvechiul cap de bour văzut din față, cu o stea între coarne. Când și în ce împrejurări a apărut această reprezentare ca simbol al suveranității respectivului teritoriu, sînt întrebări cărora nici un heraldist sau alt gen de cercetător istoric nu le-a putut pînă în prezent răspunde cu precizie. Ca și în cazul vulturului (anterior acvilei Țării Românești), însemn a cărui tradiție se pierde în negura vremurilor, tot astfel și capul de bour constituie o emblemă teritorială a cărei origine și moment de apariție nu se pot stabili nici măcar cu aproximație. Tot ceea ce sîntem în măsură să afirmăm se rezumă doar la faptul că el exista anterior primei descălecări a țării de către Dragoș (care poseda după cum vom vedea o altă stemă), și deci cu atît mai vîrtos, adevăratei întemeieri a statului feudal moldovean independent de către Bogdan I la 1359.

Unii cercetători¹ au căutat să atribuie capului de bour sensuri mitico-rituale (cu rădăcini în preistorie chiar), legîndu-l de anumite practici a unui cult străvechi, dezvoltat în aria Carpaților nordici care includea printre alte manifestări și un rit cinegetic terminat prin imolarea unui animal pe malurile unui rîu (ceea ce ar explica atît binecunoscuta legendă a descălecării Moldovei, consemnată în vechile letopisețe, cît și reprezentarea heraldică doar a capului de bour și nu a animalului întreg). De asemenea, mobilele anexe ale acestui cap de bovid — stea, lună crai-nou, soare — făcînd deci parte din categoria astrilor, ar îngădui presupunerea ca acest animal să fi constituit poate simbolul unui cult solar de antică tradiție pe meleagurile carpatice²; de aci s-ar putea explica pe de o parte persistența, pe de alta fixitatea respectivului însemn (asemănătoare celei a reprezentărilor ermetice de factură totemică din practicile religioase primitive), conservat aproape intact de-a lungul veacurilor ca stemă venerabilă și venerată a Țării Moldovei.

Spre deosebire de stema Țării Românești despre care heraldiștii au scris mai puțin, armele Moldovei au format obiectul unei atenții mai speciale, concretizată în studii mai numeroase — unele foarte detaliate și deosebit de valoroase — în care respectivul subiect a fost amplu tratat și dezbătut. Contrar însă majorității

¹ ȘTEFAN GOROVEI, *Les armoiries de la Moldavie et de ses princes régnants (XIV-e — XVI-e siècles)*. Referat la cel de al XI-lea Congres Internațional al Științelor Genealogie și Heraldică de la Liège 29 mai — 2 iunie 1972, Braga (Portugalia), 1973, p. 265) citînd pe Mircea Eliade dintr-o recentă lucrare a acestuia ce vom menționa mai jos, privind istoria religiilor.

² v. în acest sens și GHENADIE (ENĂCEANU) episcop al Rîmnicului-Noul Severin, *Eraldica veche a Românilor. Stemele țărilor în fața religiunilor daco-romane, cabirismul și mitraismul*, Buc., 1894, p. 56—65, precum și HENRI SANIELEVICI, *Stema Moldovei și cea a Țării Românești*, Buc., 1934, p. 15—52.

acestor heraldiști, ne vom îngădui — așa cum am procedat și în cazul stemei Țării Românești — să analizăm evoluția armelor de stat ale Moldovei separat de cele dinastice, sau de combinațiile între cele două genuri de reprezentări armoriale și aceasta pe considerente ce vom justifica în cursul capitolului de față.

Întocmai ca în principatul valah, primele reprezentări ale armelor Moldovei au fost de ordin sigilar, vestigiile rămase datînd din timpul domniei lui Petru I (c. 1375 — c. 1391), deși e de presupus că și Bogdan I și Lațcu au folosit sigilii armoriale. Pecetea lui Petru I atîrnată de actul omagial din 1387 către regele Vladislav al II-lea Jagiello (act aflat în arhivele polone), înfățișează în centrul său un cap de bour; amprenta sigilară conservată satisfăcător pe documentul original, a ajuns din nefericire arhivelor noastre doar sub forma unei fotografii neclare pe care nu se poate identifica nici un detaliu precis³. Ca și în sfragistica Țării Românești unde — precum am văzut — pecetea foarte degradată de vreme a lui Vladislav I de pe privilegiul dat în 1368 brașovenilor, face imposibilă studierea ei, trebuind să ne referim la cea asemănătoare a lui Mircea cel Bătrîn din 1390, tot astfel și pecetea lui Petru I din 1387, din motivele arătate, nu poate fi analizată în amănuntele ei decît prin aceea similară a lui Roman I de pe hrisovul din 30 martie 1392⁴. Această amprentă sigilară înfățișează într-un chenar cu șase lobi și în interiorul unui scut aproape triunghiular cu laturile inferioare arcuite, un cap de bour văzut din față (rencontre), cu vîrfurile coarnelor recurbat în afară și cu o stea cu șase colțuri între ele (XXV, 1). În această situație, vestigiile monetare sînt singurele care ne pot oferi o imagine clară a stemei Moldovei în domnia lui Petru I. Astfel, pe groșii emiși de acest voievod cu prilejul baterii primelor monede naționale ale acestui principat după 1377, capul de bour apare ca și pe sigiliul analizat, cu vîrfurile coarnelor recurbate în afară, dar posedînd între ele o stea cu cinci colțuri răsturnată, tot ca și cea care flanchează în cantonul inferior senestru botul animalului heraldic ce mai este însoțit în cantonul inferior dextru și de o lună crai-nou (XXXV, 1 a). Trebuie totuși observat că spre deosebire de amprenteles sigilare în care capul de bour apare inclus într-un scut, emisiunile monetare înfățișează capul aceluiași animal heraldic liber în cîmpul monetar, scutul fiind rezervat doar stemei dinastice de pe revers.

O emisiune ulterioară a lui Petru I prezintă însă steaua, deși tot cu cinci colțuri, înfățișată în postura normală, nu răsturnată, capul de bour cu coarnele puțin mai groase, fiind flancat în cantonul inferior senestru de același gen de stea cu cinci raze, cu colțul impar în sus (XXXV, 2 a).

Pe alte emisiuni monetare ale lui Petru I, mai apare (în locul stelei ce flanchează la senestra botul bourului) și o roză cu cinci petale.

Din domnia lui Roman I (1391—1394) ni s-au conservat doar vestigii de ordin sigilar, deoarece de la acest voievod nu se cunosc nici un fel de emisiuni monetare. Pecetele atîrnate rămase de la Roman I dintre care cea (citată mai sus) de pe actul intern din 30 martie 1392, cît și cea de pe actul omagial către regele Poloniei din 5 ianuarie 1393⁵, ne înfățișează de asemenea încadrat într-un chenar cu șase lobi, un scut triunghiular cu laturile inferioare curbate, în care se află capul de bour cu steaua în șase colțuri și cu coarnele avînd aceeași poziție ca în reprezentările

³ v. și I. N. MĂNESCU, *Stema Moldovei. Origini și istorie* (lucrare în mss.), p. 3 și IDEM, *Stema Moldovei*, în *Mag. ist.*, VI, 1972, nr. 5 (62), mai, p. 37.

⁴ v. *Arh. Stat. Buc.*, *Arh. Centr.*; v. și *Bibl. Acad. R.S.R.*, *Peceti*, F. LIII-33 A-D, copie foto și C. MOISIL, *Stema României*, Buc. 1931, p. 6, fig. 15.

⁵ v. I. BOGDAN, *Album paleografic moldovenesc*, Buc. și Paris, 1926, tab. 84; C. MOISIL, *op. cit.*, *ibid.*, fig. 16 (extras).

monetare datind din domnia predecesorului său, animalul fiind însă flancat în cantonul dextru inferior de o roză (sugerată de o globulă centrală înconjurată circular de alte cinci), iar în cantonul senestru inferior de o semilună conturnată (XXV, 1).

Vestigiile sigilare și monetare de la Ștefan I (1394—1399) conservă același gen de reprezentări heraldice ca și acelea ale celor doi predecesori ai săi, menținând deci diferențele înregistrate între mobilele aflate pe peceti și cele de pe monede.

În timpul domniei lui Alexandru cel Bun (1400—1432) se produc însă unele modificări în aspectul animalului heraldic înfățișat atât pe peceti cât și pe monede. Pînă la sfîrșitul anului 1408, voievodul va menține atât pe sigiliile cât și în emisiunile sale monetare tipul bourului cu elementele anexe specifice, cunoscute anterior, ale fiecăruia dintre cele două genuri de reprezentări citate. Cu începere însă din anul 1409, atât pecetile cât și monedele vor înregistra schimbări în înfățișarea lor, în sensul că primele vor prezenta un cap de bour cu urechi mari și cu coarne masive curbate înăuntru, între care e plasată o stea cu cinci colțuri (nu cu șase ca pînă acum), botul bourului fiind flancat la dextra de o roză, nu globulară, ci cu petale bine conturate, iar la senestra de același gen de semilună conturnată⁶ (XXV, 2). Tipul monetar, după o scurtă perioadă de tranziție, se stabilizează după 1409, introducîndu-se și pe emisiunile de acest fel, modificările de aspect aduse capului de bour și unora dintre mobilele sale anexe în reprezentările sigilare menționate mai sus (XXXV, 3 a și 4 a)⁷. De asemenea deosebirea existentă pînă atunci în plasarea elementelor lună crai-nou pe flancul dextru și roza pe cel senestru al capului de bour aflat pe emisiunile monetare (cele două mobile fiind așezate exact invers pe reprezentările sigilare de pînă acum), nu va dăinui mai departe, întrucît începînd de la data menționată, atât pe monede cât și pe sigilii roza și semiluna vor fi plasate identic, floarea la dextra și astrul la senestra, poziție care se va menține neschimbată atât în pecetile cât și pe aproape toate emisiunile monetare ale lui Alexandru cel Bun și ale fiilor săi Iliaș și Ștefan al II-lea pînă la Petru al II-lea.

Aspectul capului de bour pe sigiliile domnești ale urmașilor lui Alexandru cel Bun, cu formatul coarnelor curbat în interior avînd steaua cu cinci colțuri între ele, cu urechile mari și cu elementele anexe de pe flancuri, roza la dextra și luna conturnată la senestra, se va continua neschimbat în acest mod de reprezentare de-a lungul domniilor tuturor voievozilor Moldovei atât din secolul al XV-lea — printre care, firește, și Ștefan cel Mare (v. pecetea sa din 1459, XXV, 3)⁸ — precum și a celor din secolul următor; printre aceștia menționăm și pe Despot Vodă cu pecetile sale atîrnate din 1563⁹, care menține scrupulos aspectul devenit tradițional al capului de bour, introducînd ca singură inovație plasarea în interiorul chenarului cu șase lobi și anume pe scutul conținînd animalul heraldic moldovean, a unei coroane domnești deschise (XXV, 4).

Dacă tipul sigilar va prezenta o constanță în înfățișarea capului de bour, în schimb emisiunile monetare vor fi mai fluctuante ca aspect. Astfel, după cum am

⁶ v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., doc. din 28 ianuarie 1409 publicat cu data greșită (1407, ziua 28, fără lună) de I. BOGDAN, *op. cit.*, pl. XV, eroare corectată în D.I.R., A, Moldova sec. XIV—XV, vol. I, p. 18—19, nr. 22; v. și OCT. ILIESCU, *Îndreptări și întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale țărilor române*, în S.C.N., I, 1957, p. 232.

⁷ v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism.; reproducerea în desen, v. E. FISCHER, *Beitrag zur Münzkunde des Fürstenhauses Moldau*, în *Jahrbuch des Bukowiner Landes Museums* (Czernowitz), IX, 1901, tab. I, nr. 25 și 50; GH. BRĂȚIANU, *Originile stemelor Moldovei și Țării Românești*, în *Rev. ist. rom.*, vol. I, 1931, fasc. 1, p. 53, fig. 1 și 2.

⁸ v. Bibl. Acad. R.S.R., Peceti, nr. 172, copie foto.

⁹ ibidem, nr. 91 și 181, ambele amprente sigilare avînd un aspect identic.

mai spus, dacă primii urmași la tron ai lui Alexandru cel Bun și anume fiii săi Iliș I și Ștefan al II-lea vor menține integral neschimbat tipul monetar al bourului cu toate elementele sale anexe¹⁰ (XXXVI, 1 a și 2 a), în schimb pe emisiunile celorlalți frați și succesori ai precedentilor voievozi, se vor înregistra un număr de variante, deși neesențiale, totuși sesizabile. Ca dovadă, cităm monedele lui Petru al II-lea (1445—1447 și 1448—1449) care revine la reprezentările mai vechi ale lunii crai-nou plasate pe flancul senestru și ale rozei, pe cel dextru al capului de bour¹¹, sau monedele lui Roman al II-lea (1447—1448)¹² și Bogdan al II-lea (1449—1451)¹³ care nu numai că mențin poziția lunii și rozei, dar se întorc și la înfățișarea arhaică a stelei dintre coarnele bourului dotată cu cinci colțuri însă răsturnată (XXXVI, 3 a și 4 a). Odată cu apariția emisiunilor monetare ale lui Ștefan cel Mare, roza și semiluna vor reveni la poziția dreaptă și respectiv senestră pe flancurile capului de bour, menținându-se pe multe dintre monedele acestui domn steaua cu cinci colțuri dintre coarnele bourului, însă răsturnată (XXXVII, 1 a și 2 a)¹⁴.

Schimbări mai importante în aspectul animalului heraldic moldovean și ale elementelor sale anexe se vor produce și în domeniul sfragistic, însă mai târziu, și anume în secolul al XVII-lea în pecetile lui Ștefan Tomșa (1611—1615 și 1621—1623). Semnalăm în primul rând amprenta sigilară din prima sa domnie în care capul de bour, flancat de o stea cu șase raze (în locul rozei) la dextra și luna crai-nou la senestra, apare însoțit între coarne de asemenea de o stea cu șase colțuri (ca și cea din primele peceti domnești moldovene) și acoperit de o coroană antică, totul fiind inclus într-un scut-cartuș neavînd formatul obișnuit celui întâlnit în pecetile de stat de pînă acum, lipsindu-i în plus și chenarul în șase lobi, specific acestui fel de însemne, în care în mod uzual ecusonul era încadrat¹⁵. Pecetea mare, atîrnată, din 1623, a aceluiași voievod (XXV, 5), în cea de-a doua domnie a sa, aduce inovații mai însemnate încă decît cea precedentă. Revenind la chenarul în șase lobi, scutul central prezintă de data aceasta un format perfect heraldic, de influență poloneză, incluzînd capul de bour cu aspectul său obișnuit, avînd steaua cu șase colțuri între coarne, dar flancat la dextra de o stea cu opt colțuri (care poate fi interpretată și ca un soare) și la senestra de o lună crai-nou. Coroana antică plasată deasupra coarnelor animalului heraldic se menține, în schimb apar pe flancurile interioare ale scutului cele două attribute ale puterii domnești, spada la dextra, sceptrul la senestra¹⁶.

Aceste însemne ale suveranității odată introduse în scutul cu armele de stat, se vor perpetua ca atare în toate sigiliile mari domnești moldovene datînd din secolul al XVII-lea. O nouă amplificare a elementelor heraldice existente va fi semnalată ulterior, în pecetile lui Vasile Lupu, începînd cu însemnul său atîrnat din 1641¹⁷, în care constatăm dispariția chenarului în șase lobi și prezența unui scut amintind îndeaproape forma celui francez modern, în cîmpul căruia se află capul de bour

¹⁰ v. ibidem, Cab. numism.; reprod. în desen la E. FISCHER, *op. cit.*, tab. II, nr. 111 precum și ibidem, nr. 116.

¹¹ v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism.; reprod. la OCT. ILIESCU, *op. cit.*, pl. IV, nr. 7 a și p. 236, fig. 4, a și b.

¹² v. ibidem, Cab. numism., reprod. în desen la E. FISCHER, *op. cit.*, tab. I, nr. 20.

¹³ v. ibidem., nr. 2.

¹⁴ v. ibidem, tab. III, nr. 137 și 145.

¹⁵ Sigiliul semnalat pentru prima oară de V. A. URECHIA, *Schițe de sigilografie românească*, Buc., 1891, p. 5, cît și apoi de P. V. NĂSTUREL, *Stema României*, Buc., 1892, p. 44, fig. 5.

¹⁶ v. Bibl. Acad. R.S.R., Peceti, nr. 67; v. și C. MOISIL, *op. cit.*, p. 8, fig. 19 (extras).

¹⁷ v. Arh. Stat. Buc., Peceti, nr. 205, 207 și 210; v. și Bibl. Acad. R.S.R. Peceti, nr. 72; C. MOISIL, *op. cit.*, p. 8, fig. 20 (extras).

cu steaua în șase colțuri între coarne, cu botul flancat la dextra de un soare (procesul de metamorfozare a stelei cu opt raze desăvârșindu-se de această dată definitiv), iar la senestra de o lună crai-nou; attributele puterii domnești, devenite uzuale în reprezentările sigilare de acest fel, se găsesc plasate la locul lor obișnuit, spada pe flancul dextru și sceptrul pe cel senestru, coroana deasupra coarnelor animalului heraldic dispărând însă din scut, care e timbrat de data aceasta de un coif așezat din față, dotat cu lambrechini bogați care îl înconjoară și asuprit de o coroană suverană închisă (XXV, 6).

Din domniile următoare care preiau modelul sigilar al stemei de stat introdusă de Vasile Lupu, mai menționăm o frumoasă pecete aplicată, datată 1662, a lui Eustratie Dabija (1661—1665), care ne înfățișează într-un scut de format compozit (combinație între cel polonez și tipul germanic), același gen de cap de bour, de data aceasta cu o stea cu cinci colțuri între coarne, flancat la dextra de spadă, la senestra de sceptru, și cu botul însoțit de un soare cu raze la dextra și de o semilună conturnată la senestra. Scutul este timbrat de același gen de coif, plasat în față, dotat cu lambrechini bogați de genul volean și asuprit de o coroană de asemenea închisă (diferită ca aspect de cea aflată pe sigiliul lui Vasile Lupu), având fleuroane și patru arcuri perlate (vizibile) care îi închid calota ¹⁸.

Din punct de vedere al evoluției în domeniul sfragistic a stemei de stat a Moldovei, pecețile voievozilor ce se vor perinda pe tronul acestei țări vor urma tipul stabilit și anume cu scutul — conținând capul de bour — timbrat de coiful încoronat suveran și dotat cu lambrechini bogați, gen care va mai fi modificat sporadic, mai întâi de Antonie Ruset (1675—1678) care va introduce în scutul cu armele de stat, elemente din stema sa de familie (două roze) flancând coroana de deasupra coarnelor bourului, însemn ce reapare în interiorul scutului ca mobilă, continuând să existe și ca ornament exterior deasupra coifului ¹⁹ (XLI, 4). Ulterior, o nouă modificare — de asemenea sporadică și cu caracter personal — este semnalată în a treia domnie a lui Gheorghe Duca (1678—1684) care, stăpânind anterior și în Țara Românească (între anii 1673—1678), va pune să i se graveze în 1679 un sigiliu de stat dotat cu stemele unite ale ambelor principate românești ²⁰ asupra cărora își exercitase autoritatea domnească (LII, 5).

În pecetea mare din 1703, din prima domnie a lui Mihai Racoviță (1703—1705), constatăm că unul din attributele puterii suverane și anume spada, se metamorfozează în iatagan, sceptrul căpătînd și el o formă curbată, în timp ce coroana plasată de obicei deasupra coarnelor bourului, e purtată de astă dată chiar în coarnele animalului heraldic ²¹. În sfîrșit, în tot veacul al XVIII-lea, deși sigiliile mari domnești își vor încărca treptat cîmpul sigilar cu tot felul de ornamente exterioare precum suporturi (doi lei) sau trofee de cele mai variate genuri (arme albe, steaguri, tobe, trîmbițe, țevi de tun, ghiulele etc.) alcătuiind așa-numitele «parasime», totuși scutul cu reprezentarea capului de bour va rămîne neschimbat, cu toată varietatea și bogăția decorului în care va fi plasat.

În secolul al XIX-lea stema cu capul de bour împreună cu ornamentele sale exterioare, va fi așezată sub un mantou de purpură căptușit cu hermină (v. spre

¹⁸ Sigiliul publicat de V. A. URECHIA, *op. cit.*, ibidem, cît și de P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 48, fig. 9.

¹⁹ v. V. A. URECHIA, *op. cit.*, p. 5, fig. 3; P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 50, fig. 1.

²⁰ v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss, doc. LXXVIII/5, reprez. în desen de V. A. URECHIA, *op. cit.*, p. 4, fig. 1; P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 51, fig. 12; reproduc. foto la A. SACERDOȚEANU, *Sigiliul domnesc și stema Țării*, în *Rev. Arh.*, XI, 1968, nr. 2, p. 19, fig. 11 (extras).

²¹ v. V. A. URECHIA, *op. cit.*, p. 6; P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 55, fig. 44.

exemplu pecetea din 1806 a lui Scarlat Callimachi)²², figurînd apoi nu numai pe însemnele domnești, ci și pe acelea ale înaltelor autorități de stat. Astfel cităm de pildă, pecetea în negru de fum a Departamentului Pricinelor Străine din 1814²³ în care capul de bour, avînd între coarne o stea cu șase raze, poartă o lună conturnată la dextra și soarele la senestra (posibil pentru a marca prin poziția — diferită de cea uzuală — a celor doi aștri, faptul că însemnul nu este domnesc, ci doar unul de instituție publică). Scutul cu reprezentarea animalului heraldic al Moldovei este plasat sub un mantou de purpură și hermină timbrat de o coroană contală (!) suprapusă de o tocă de purpură, inclusă între două arcuiri perlate, la intersectarea cărora se află un glob crucifer (XXXII, 4). Sistemul de a se folosi stema de stat și de către diversele autorități publice se generalizează odată cu modernizarea organizării aparatului de conducere și al celui administrativ al Moldovei în epoca regulamentară. Astfel, menționăm de pildă sigiliul din 1832 al « Sfatului Administrativ al Principatului Moldova »²⁴ (XXXIII, 2), apoi sigiliul din 1834 al « Sfatului Ocirmuitor al Prințipatului Moldovei »²⁵ (XXXIII, 3), cît și sigiliul « Secretariatului de Stat a (sic) Prințipatului Moldaviei » din 1843²⁶ (XXXIII, 4), ultimele două însemne cuprinzînd în scutul despîcat — pe lîngă capul de bour al țării — și leul din stema de familie a Sturzeștilor; aceste arme, deși combinate, nu pot fi încadrate în categoria cu caracter oficios a armeriilor de stat îmbinate cu cele familiale ale domnului respectiv, deoarece ele au fost consacrate încă din domnia lui Ioan Sandu Sturdza (1822—1828) ca stemă oficială de stat (XXXIII, 1), menținîndu-se ca atare și sub Mihail Sturdza (1834—1849).

Către finele domniei acestui din urmă voievod, cît și în domnia lui Grigore Alexandru Ghica, în armele de stat ale Moldovei începe să apară, inițial în chip sporadic, apoi din ce în ce mai frecvent, în locul capului de bour, capul de zimbru, ce va suplanta pînă la sfîrșit primul însemn, care va cădea în desuetudine, fiind mai tîrziu chiar scos definitiv din uz. În timpul domniei lui Mihail Sturdza, bourul, recte zimbrul, va apărea în stema principatului de pe diversele sigilii sau însemne oficiale de stat, fie în cîmp de azur (XXXIII, 3, XXXIV, 2 și 3), fie în cîmp roșu (XXXIII, 4), în timp ce sub Grigore Alexandru Ghica, el va figura în cîmp fie de aur (XXXIII, 5), fie bicolor, tăiat roșu și azur (XXXIV, 4), ipostază sub care va fi întîlnit și sub căimăcămia lui Nicolae Vogoride dintre 1857—1858 (XXXIII, 6). Mai precizăm că poziția capului de zimbru începe să nu mai fie din față, ci de cele mai multe ori pe trei sferturi, această particularitate fiind semnalată în domnia lui Grigore Al. Ghica (XXXIV, 4 și 6), cît și sub căimăcămia dintre 1857—1858²⁷.

Stema de stat a Moldovei cu capul de bour (recte de zimbru) de pe sigiliile domnești sau ale înaltelor autorități ale acestui principat, va figura la locul de onoare, la dextra, în unele însemne dintre 1859—1866 ale armelor Principatelor Unite, zimbrul apărînd însă în proporție de aproximativ 80% din reprezentările armoriolate ale noului stat românesc unificat, deși, precum am văzut, capul de bour constituise dintotdeauna simbolul consacrat al Țării Moldovei.

²² v. C. MOISIL, *op. cit.*, p. 9, fig. 23 (extras).

²³ Pecetia aplicată la 16 aprilie 1815 pe hrisovul dat la 6 aprilie a aceluiași an de către Scarlat Callimachi căminarului Zamfirache Ralli spre încredințarea neamului, stării și slujbelor acestuia (în col. de docum. a moștenitorilor lui Șerban Flondor).

²⁴ v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, nr. 60.

²⁵ v. *ibidem*, nr. 63.

²⁶ v. *ibidem*, nr. 75.

²⁷ v. *ibidem*, Col. Mss., Arhiva N. Iorga, doc. XXIII/5.

Stema cu capul de bour ca arme de stat n-a figurat numai pe sigilii sau pe vechile monede ale acestui principat ci și pe diferite monumente epigrafice sau în grafica laică sau religioasă moldoveană, ori imprimată pe diferite antete atît ale autorității supreme cît și a celor în subordinea acesteia datînd din secolul al XIX-lea. Astfel printre monumentele epigrafice care să înfățișeze stema de stat a Moldovei, cităm frumoasa reprezentare în stil renașcentist italian aflată deasupra pisaniei din 1535 a bisericii Sf. Dumitru din Suceava, ctitorie a lui Petru Rareș (XXVII, 2), reprezentare inspirată, în ceea ce privește ancadramentul și tenanții, după un model italian executat la aceeași epocă de sculptorul Mino da Fiesole²⁸; menționăm de asemenea stema Moldovei așezată la 1589 pe turnul de intrare al bisericii Sf. Gheorghe din Suceava de către Petru Șchiopul (XXVI, 1), precum și pisania din 1664 a bisericii Sf. Paraschiva din Lemberg (ctitorie a lui Vasile Lupu) care este însoțită de un frumos basorelief înfățișînd stema de stat a Moldovei, cu scutul timbrat de o cască încoronată și înconjurat de lambrechini bogați (XXVIII, 2).

De asemenea pisania din 1660 (XXVI, 6) cît și frontonul ușii de intrare în biserica Golia din Iași, refăcută de Vasile Lupu și de fiul său Ștefăniță, posedă fiecare cîte o reprezentare în piatră a stemei Moldovei. Prima dintre acestea este alcătuită dintr-un cartuș ce conține un cap nu de bour, ci de bivol (avînd belciugul trecut prin nări) și însoțit de aștrii cunoscuți; cea de a doua prezintă într-o factură arhaizantă (poate inspirată de la vreo producție epigrafică anterioară, distrusă ulterior de timp), un cap de bour neinclus în vreun scut, flancat de ambele părți de faldurile ondulate, posibil ale unor steaguri (?), avînd între coarne o coroană domnească închisă, compoziția fiind susținută de doi leopardi lionați ca suporti, redați de asemenea în formă arhaică și numai pe jumătate (XXVII, 1).

Printre alte vestigii epigrafice cu armele de stat ale Moldovei, mai menționăm și pisania din 1670 aflată pe turnul-clopotniță al mănăstirii Cetățuia, ctitorie a lui Gheorghe Duca (XXVII, 3), apoi inscripția în limba și caractere arabe de pe placa cișmelei așezată de Grigore al II-lea Ghica la 1731 în curtea bisericii Sf. Spiridon din Iași (XXVII, 4), precum și inscripția altei fîntîni ridicate, tot în curtea aceleiași biserici, din porunca lui Grigore al III-lea Ghica la 1765 (XXVII, 5) etc., etc.

În domeniul sculpturii în lemn, menționăm frumoasa compoziție armoriată realizată la 1596 de maistrul Cozma pe ușa de stejar aflată la mănăstirea Tazlău, în care capul de bour, inclus într-un scut de factură poloneză, poartă între coarne o stea cu șase colțuri, ceilalți doi aștri uzuali nemaipărînd reprezentați în cîmpul stemei (XXVI, 5).

Gravura în metal a produs și ea compoziții heraldice foarte reușite dintre care cităm pe cea aflată pe aghiazmatarul închinat la 1656 de Gheorghe Ștefan mănăstirii Sinai, în care capul de bour liber, neinclus în vreun scut și neînsoțit de nici unul dintre aștrii obișnuiți din preajma sa, este foarte expresiv redat, în vîrfurile coarnelor sale, mult arcuite, purtînd o coroană domnească deschisă (XXVI, 2).

Grafica laică și religioasă dezvoltată în Moldova de la apariția primelor tipografii și pînă în veacul al XIX-lea, folosește pe scară largă reprezentările heraldice, foile de titlu sau verso-ul acestora avînd imprimat herbul țării, de cele mai multe ori însoțit de stihurile închinete descrierii lui (profane, nu conforme științei blazonului), însemn alcătuit, după cum se știe, ca un omagiu adus domnului sau înaltului prelat sub oblăduirea cărora lucrarea respectivă fusese tipărită. Aceste

²⁸ v. M. BERZA, *Stema Moldovei în veacul al XVI-lea*, în S.C.I.A., III, 1956, nr. 1—2, p. 102, fig. 22.

reprezentări, uneori foarte estetic realizate, oferă nu numai un interes legat de arta heraldică ci și unul pur artistic, corelat direct cu tehnica și arta grafică a epocii.

Astfel, pornind de la prototipul capului de bour, redat stîngaci, aflat pe *Tetraevangelul* tipărit la 1546 în Transilvania de către Filip Moldoveanu (XXVI, 3) — prototip care a servit drept model și tipografilor moldoveni — și pînă la realizări de-a dreptul inspirate ce întîlnim în cursul veacului al XVII-lea, ni s-au conservat o serie de reprezentări ale stemei Moldovei care se pot înscrie onorabil în aria geografică central-europeană a producțiilor de acest gen.

În general, în majoritatea acestor reprezentări din grafica laică sau religioasă moldovenească a veacului al XVII-lea, precizăm că simbolurile puterii domnești, spada și buzduganul sînt dominante în stemă, fiind redată de cele mai multe ori disproporționat de mari față de restul elementelor heraldice și aceasta, presupunem, pentru a se sublinia rolul lor suveran și prioritatea ce li se acordă în ansamblul respectivei steme.

Pentru a exemplifica cele spuse privitor la compozițiile aflate în grafica menționată, amintim de pildă stema Moldovei tipărită pe verso-ul foii de titlu a *Cărții de învățătură* apărută la Iași în 1643 sub îngrijirea mitropolitului Varlaam (XXIX, 1), apoi stema de pe lucrarea *Cele șapte taine* tipărită la Iași în 1644 de către același înalt prelat (XXIX, 2), precum și — pe aceeași tipăritură — o reprezentare mai ieșită din comun a armelor principatului moldovean; astfel, plasat într-un chenar ornamentat și cuprins într-un scut-cartuș, ni se înfățișează capul de bour fără stea între coarne, flancat la dextra de un soare și la senestra de o lună crai-nou, scutul-cartuș fiind timbrat de un coif încoronat, însoțit de lambrechini și asuprit de atributele domnești. Interesul ce arătăm față de această stemă se referă la cei doi tenanți, la dextra un cavaler cruciat (cu un pieptar purtînd crucea pe el), avînd un coif cu penaj pe cap, o mantie pe umăr, o cingătoare pentru spadă, sprijinind cu mîna stîngă scutul, iar în cea dreaptă purtînd o pavăză rotundă. Tenantul de la senestra e înfățișat în costum de boier de la acea epocă, cu veșminte largi căzînd în falduri, cu gulerul căptușit cu blană și purtînd o căciulă îmblănită pe cap; respectivul personaj susține scutul cu mîna dreaptă, cea stîngă fiind ținută liber de-a lungul șoldului (XXX, 2). Tenantul de la dextra să fie oare o aluzie la ipotetica participare românească la amintita Cruciadă a V-a?

În continuare mai menționăm stema Moldovei tipărită pe *Pravilele împărătești*, apărută la Iași în 1646 (XXIX, 3), apoi cea de pe foaia de titlu a cunoscutei *Psaltiri în versuri* a mitropolitului Dosoftei, tipărită la Uniew în 1673 (XXIX, 4), precum și stema aflată pe *Psaltirea slavo-română* apărută la Iași în 1680 (XXIX, 5).

O stemă a Moldovei vădit inspirată după cea conținută în ultima dintre tipăriturile menționate, dar realizată mai rudimentar, este și cea de pe *Tălmăcirea Liturghiei* tipărită la Iași în 1697 (XXIX, 6); de asemenea, pe cunoscuta operă a lui Dimitrie Cantemir, *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea*, tipărită la Iași în 1698, stema Moldovei se prezintă sub o formă total diferită de precedentele. Într-un cartuș ornamental de factură artistică orientală, apare un cap de bour redus ca dimensiuni, cu o stea minusculă în șase colțuri între coarnele ce susțin o coroană domnească masivă, de un format neîncadrabil în vreuna din categoriile cunoscute a unor atare însemne, purtînd o calotă asuprită de un glob crucifer. La baza capului de bour și pe flancurile sale inferioare apar simbolurile puterii suverane, însă sporite și cu o cruce și dispuse într-alt mod decît în prezentările anterioare și anume la dextra o cruce lungă (terminată și la bază printr-o cruce), încrucișată peste o spadă cu lama ușor curbată, cu garda în jos, la intersectarea celor două însemne apărînd un buzdugan plasat în pal, cu măciulia în sus, broșînd peste încrucișare.

Cei doi aștri mai amplu dimensionați decât capul de bour, soarele la dextra și luna crai-nou (emanînd raze ondulate ca și soarele) la senestra, ambii figurați, flanchează la exterior cartușul ornamental și anume în registrul său inferior, toată compoziția fiind încadrată într-un chenar decorativ de formă dreptunghiulară. Inițialele lui Antioh Cantemir, fratele lui Dimitrie, se află incluse în cartușul central și anume pe flancurile capului de bour încoronat și ale atributelor domnești plasate sub el (XXX, 3):

Acest gen de stemă descris mai sus va influența direct pe aceea aflată pe un *Sinopsis*, tipărit la Iași în 1714 în domnia lui Nicolae Mavrocordat, stemă în care capul de bour și însemnele puterii domnești, avînd același aspect și plasate în același fel ca în armele precedente, se află incluse într-un cartuș ornamental de formă ovală (însă cu prelungiri ascuțite la extremități și pe centru) care include însă și pe cei doi aștri, de astă dată reduși la dimensiuni adecvat proporționate față de capul de bour, la dextra soarele și la senestra luna crai-nou²⁹ (XXXI, 1).

Stema Moldovei aflată pe *Liturghia slavonească* tipărită la Iași în 1715, reia parțial aspectul uzual al acestui gen de însemne apărute în grafica religioasă și laică începînd din domnia lui Vasile Lupu, cu diferența că atît în respectivele armerii, cît și în toate acelea din tipăriturile publicate în perioada fanariotă, atributele puterii domnești revin la dimensiuni mult mai reduse decât în ansamblurile heraldice anterioare, neavînd acum decât un rol ornamental, uneori pierzîndu-se chiar în noianul de elemente decorative de tot felul ce însoțesc unele dintre stemele de stat moldovene din secolul al XVIII-lea.

Faptul firește nu ne poate mira, fiind perfect explicabil prin dependența politică și mai sporită decât pînă atunci a țărilor române față de Poartă în timpul domniilor fanariote, împrejurare care nu era desigur de natură să încurajeze reprezentările atributelor suverane de o manieră prea evidentă, spre a nu fi interpretată ca o veleitate de independență a domnilor de pe tronurile acestor țări. Astfel stema din 1715 menționată mai sus, se compune dintr-un cartuș oval încadrat într-un chenar ornamental în stil baroc, în care capul de bour, fără stea între coarnele care susțin o coroană închisă (cu aspect și de mitră arhierască) și flancat la dextra de un soare și la senestra de o lună crai-nou, este asuprit de cele două simboluri ale puterii domnești, spada cu garda la senestra jos, încrucișîndu-se peste buzduganul cu măciulia la senestra sus, ambele atribute suverane avînd dimensiuni corect proporționate față de capul de bour și de restul mobilelor anexe din cartușul oval respectiv (XXX, 1).

În stema Moldovei de pe lucrarea *Arbitrul adevărului și al dreptății*, operă a patriarhului Nectarie al Ierusalimului, tipărită la Iași în 1746, capul de bour se găsește inclus într-un cartuș lunguiet, încadrat între diferite ornamente vegetale și timbrat de o coroană domnească deschisă. Respectivul însemn este flancat la dextra de spada și la senestra de buzduganul, ținute de cîte un înger reprezentat pe jumătate, de o parte și de cealaltă a părții superioare a cartușului armoriat, din mijlocul ornamentelor vegetale plasate în zona inferioară a acestuia apărînd alte două busturi de îngeri (XXX, 4). În această compoziție heraldică atributele domnești au un rol mai mult decorativ fiind incluse în multitudinea elementelor ornamentale, florale și vegetale, care însoțesc capul de bour, gen de reprezentare ce se va perpetua pe multe tipărituri religioase din Moldova de la mijlocul veacului al XVIII-lea. Astfel putem cita *Penticostarul* imprimat la Iași în 1753 (XXX, 5), precum și *Liturghia* tipărită tot la Iași în 1759 (XXX, 6), în ultima dintre aceste

²⁹ v. Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 169; I. BIANU și N. HODOȘ, B.R.V., I, p. 494, fig. 266.

lucrări atributele puterii domnești, la dextra buzduganul și la senestra spada, apărînd într-o nouă ipostază și anume ținute în ciocurile a două capete de pasăre cuprinse în motivul ornamental central care înconjoară capul de bour al Moldovei.

La finele secolului al XVIII-lea și în veacul următor, tipăriturile laice sau religioase apărute pe aceste meleaguri vor reproduce stema acestei țări în decorul la modă în acea epocă, adică sub un mantou de purpură și hermină și înconjurată de felurite trofee precum arme albe, steaguri, țevi de tun, ghiulele, tobe, trîmbițe etc. Astfel, menționăm armele Moldovei aflate ca supra-libros pe un exemplar mss. din *Dicționarul francez-turc* destinat lui Alexandru Moruzi (XXXI, 3), apoi stema aceleiași țări realizată de protoiereul Mihail Strilbițki pe verso-ul foi de titlu a lucrării «*Viețile sfinților din luna martie*», tipărită la mănăstirea Neamțu în 1813, în timpul domniei lui Scarlat Callimachi. Pe un scut oval apare capul de bour, cu coarnezle neîncovoiate, ci doar ușor curbate în exterior, între care se află o stea cu șase colțuri, respectivul simbol heraldic al Moldovei broșînd peste cele două atribute încrucișate ale puterii domnești, la dextra un iatagan cu garda în jos, la senestra un buzdugan cu măciulia în sus, atribute la rîndul lor plasate pe o pernă de catifea cu ciucuri la colțuri; de gîtul bourului atîrnă un lanț la capătul căruia se află o cruce latină cu brațele terminate prin cîte o mică sferă. Scutul oval, timbrat de o coroană cu aspect regal, susținut de doi lei cu capul conturnat, este înconjurat de numeroase și variate trofee, precum steaguri, lănci, halebarde, țevi de tun, ghiulele etc., coroana regală ce timbrează scutul fiind la rîndul ei suprapusă de o cunună închisă, alcătuită din frunze de laur (XXXII, 2). Interesul ce prezintă această compoziție heraldică constă atît în apariția oarecum insolită în scut a pernei de catifea pe care sînt plasate capul de bour și atributele puterii domnești, dar mai ales în prezența coroanei cu aspect regal — apărută încă de la finele veacului al XVIII-lea³⁰ — ce va continua apoi în mod frecvent să timbreze armele Moldovei, mai ales în perioada reinstaurării domniilor pămîntene și apoi pe timpul celor regulamentare din numitul principat.

Pe *Codicele Civil al Principatului Moldovei* tipărit la Iași între 1816 și 1817, apare o stemă a Moldovei în care capul de bour este plasat direct pe hermina mantoului domnesc, purtînd între coarne o stea cu opt colțuri deasupra căreia sînt afrontați doi delfini (simbolul teritoriilor maritime ale Moldovei), pe flancuri aflîndu-se ceilalți doi aștri uzuali, la dextra luna conturnată și la senestra un soare, ambii figurați. Mantoul de purpură și hermină este timbrat de o coroană domnească deschisă (de tip Asachi, respectiv stema putîndu-i fi atribuită cu multă probabilitate) și susținut de doi lei, în spatele cărora se profilează o serie de numeroase trofee (XXXI, 4). Aceste armerii ale principatului moldav prezintă o deosebită însemnătate întrucît ele marchează pentru prima oară apariția într-un însemn heraldic de genul menționat, a celor doi delfini afrontați care în curînd vor deveni suportii uzuali ai armelor moldovene de stat, apoi ai Principatelor Unite, figurînd și pe unele proiecte din 1867 pentru stema României (tot ca suportii), acceptați definitiv însă ca mobilă, în cartierul patru al scutului scartelat al stemei țării începînd din 1872 (simbolizînd însă de data aceasta Dobrogea).

Printre alte reprezentări din grafica religioasă ale armelor Moldovei însoțită de trofee, mai putem cita cea aflată pe verso-ul foi de titlu a *Liturghiei*, tipărită

³⁰ v. supra-libros-ul, operă a aceluiași Strilbițki și aparținînd lui Alexandru Callimachi, gravat în 1796 pe o *Condică* a mănăstirii Barboiul, în care, capul de bour al Moldovei, broșînd peste spadă și buzdugan, este timbrat de o coroană cu același aspect regal (v. LIVIA BACÎRU, *Quelques supralibros des Voivodes roumains*, în *Bibliophilie au Pont-Euxin*, Constanța, 1973, p. 104 și 105, fig. 7).

la Iași în 1818 din inițiativa mitropolitului Veniamin Kostaki, în care de asemenea, capul de bour, neinclus într-un scut, este plasat direct pe hermina ce căptușește mantoul de purpură domnesc, timbrat de o coroană suverană deschisă (XXXI, 2).

Antetele diverselor autorități de stat, purtând stema Moldovei, vor înfățișa de asemenea armeriile acestei țări în formă completă, adică scut timbrat, suporti, deviză, mantou încoronat și trofee și aceasta mai ales în domniile lui Mihail Sturdza și Grigore Alexandru Ghica.

Sub primul dintre acești domnitori, de pildă, scutul de sub mantoul suveran, încoronat regal și însoțit de trofee, conține cîmpul despicat, în primul cartier pe azur un cap de zimbru în culori naturale, cu o stea de aur în șase colțuri între coarne, în cartierul al doilea apărînd tot pe azur, leul încoronat al Sturzeștilor ținînd în laba dextră spada acolată cu o ramură de dafin. Scutul este timbrat de o bonetă princiară, flancat de doi delfini afrontați ca suporti, dedesubtul cărora se află eșarfa cu deviza « *Utroque clarescere pulchrum* » a familiei Sturdza (XXXIV, 3). După cum am mai spus, această stemă combinată este totuși oficial considerată ca reprezentînd armele țării, în componența ei intrînd atît capul de bour, simbolul consacrat al Moldovei, cît și leul cu atributele descrise, din stema de familie a domnitorului.

O variantă a acestei steme de stat a Moldovei o întîlnim pe țeava unui tun de bronz, fabricat în 1843, aparținînd flotei de Dunăre a acestui principat, în care scutul despicat, timbrat cu o coroană princiară și înconjurat de trofee, are în primul cîmp, pe azur, capul de bour cu o stea în opt colțuri între coarne, în timp ce leul sturzesce cu o spadă (fără ramură de dafin) în laba dextră, se află în cîmpul al doilea pe roșu (XXXIV, 2).

În sfîrșit, revenind la antete, mai menționăm pe cele folosite în domnia lui Grigore Alexandru Ghica, dintre care cităm cel de pe o diplomă militară din 1852 de înălțare în grad, în care stema Moldovei e alcătuită dintr-un scut cu cîmpul fără partițiuni, mobilat cu un cap de zimbru — cu o stea cu șase raze între coarne — plasat pe trei sferturi spre senestra; scutul, neîncoronat, e flancat de doi delfini afrontați, totul fiind adăpostit sub un mantou de purpură și hermină timbrat de o coroană regală (XXXIV, 6).

De asemenea, menționăm și o diplomă de boierie din 1856, în care stema Moldovei e reprezentată tot sub un mantou domnesc încoronat regal, însă însoțit de trofee; într-un scut tăiat, roșu și azur, broșează la fel un cap de zimbru plasat pe trei sferturi spre senestra, cu o stea cu același număr de raze între coarne, scutul fiind timbrat de o bonetă princiară și susținut de asemenea de doi delfini afrontați (XXXIV, 4).

Cu prezentarea acestor ultime imagini ale stemei Moldovei, încheiem capitolul destinat studiului evoluției armeriilor de stat ale acestui principat, socotind că am atins punctele esențiale ale problemei, atît pe plan general cît și sub unele aspecte mai speciale.

b) Stema de stat combinată cu armele dinastice sau domnești

Deși studierea unei steme de stat separat de cea a dinastiei sale ar putea stîrni oarecari critici bazate pe considerentul că în epoca feudală ideea de Stat se supra-punea peste cea a familiei domnitoare ce-l cîrmuia (sau vice-versa), totuși — ca și în cazul Țării Românești — am socotit necesar a face respectiva diferențiere

(care constituie, orice s-ar spune, un fapt cert și ușor sesizabil) între reprezentările heraldice, aflate în genere pe sigilii și pe aversul monedelor, ale capului de bour cu mobilele sale anexe ca armerii ale țării pe de o parte, și stemele dinastice pe de alta, înfățișate îndeobște pe reversul monedelor, pe monumente epigrafice, pe manuscrise, cât și pe alte diferite obiecte de uz oficial sau privat ale domnilor moldoveni. Această diferențiere este generată în primul rând de faptul că multiplele mobile ce compun stema dezvoltată — alcătuită, așa-numita « sinteză heraldică » a armeriilor Moldovei³¹ — au o apariție la date și din cauze diferite, reprezentând embleme sau steme de veche tradiție, aparținând fie unor ținuturi, fie unor neamuri dinastice deosebite și de mult dispărute; în al doilea rând, aspectul de *stemă simplă* (cu mobile frecvent chiar neincluse într-un scut) al armelor de stat cu capul de bour, în opoziție cu cel de *stemă compusă* al armeriilor dinastice, alcătuite din scut și unele dintre ornamentele sale exterioare (coif cu cimier și lambrechini), produce o diferență care subliniază în plus, rolul și semnificația specifică a fiecăreia dintre aceste două feluri de reprezentări heraldice³².

Problema ce ridică de la început cele două aspecte enunțate supra, constă în indicarea multiplelor mobile ce au alcătuit stema compusă și încercarea de a le identifica, căutând în măsura posibilului să stabilim, sau mai bine zis să conjecturăm asupra originii lor, să le precizăm apariția și să le urmărim evoluția. Astfel, armele dinastice moldovenești în forma lor complexă maximă conțin următoarele elemente: 1) capul de bour (sub formă de cimier); 2) fasciile; 3) florile de crin; 4) roza; 5) crucea.

1. **Cimierul cu capul de bour.** Prezentarea capului de bour, impune desigur identificarea, în primul rând, a originii sale. Fără a mai reveni asupra celor spuse în capitolul anterior referitor la diferitele sensuri mitico-rituale atribuite acestei străvechi embleme³³, ne vom referi la ipotezele de ordin pur istoric privitor la apartenența sa. Astfel ceea ce putem afirma cu destulă certitudine constă în faptul că primii conducători ce ne-au rămas cunoscuți ai Moldovei — Dragoș și descendenții săi, Sas și apoi Balc — nu au purtat stema cu capul de bour³⁴, având armele lor proprii de familie perpetuate în secolul al XV-lea la urmașii atât din Ungaria (conții Dragffy de mai târziu), cât și din Polonia (nobili aparținând herbului « Sas »). Această stemă de familie, cu următorul aspect: în cîmp albastru, o săgeată de argint suprapusă unei semilune de aur ale cărei extremități susțin câte o stea din același metal (LXXIII, 1), reprezintă o străveche emblemă purtată în Maramureș și de familiile Dolha, Petrova și Dunka în armele lor, familii a căror lipsă de înrudire cu Dragosizii, bine stabilită de către genealogiști, lasă să se presupună existența unui strămoș comun al tuturor acestor neamuri, trăind cel mai

³¹ v. I. N. MĂNESCU în studiul său în mss. citat supra, precum și în cel publicat în Mag. ist., VI, 1972, nr. 5 (62), p. 37.

³² Aspect sesizat anterior de multipli cercetători ai stemei Moldovei precum C. Moisil, Gh. Brătianu, Mihai Berza și mai recent, I. N. Mănescu, Ștefan S. Gorovei ș.a.

³³ v. în acest sens MIRCEA ELIADE, *De Zalmoxis à Gengis-Khan. Etudes comparatives sur les religions et le folklore de la Dacie et de l'Europe Orientale*, Paris, Payot, 1970, Chap. IV, Le prince Dragoș et la «chasse rituelle», p. 131—161.

³⁴ ȘTEFAN S. GOROVEI, op. cit., p. 266, afirmă că Dragoș și fiul său Sas au folosit paralel stema cu bourul alături de cea proprie de familie, bazându-și afirmația pe existența cunoscutei spade de la Muzeul Topkapu din Constantinopol pe care o atribuie ca apartenență unuia dintre cele două personaje mai sus-menționate. I. N. Mănescu, pe considerente tipologice complexe, consideră că această armă a fost confecționată mai târziu și a aparținut probabil lui Bartolomeu Dragffy, voievodul Transilvaniei (1493—1499) și descendent al lui Dragoș, părere la care ne raliem și noi.

tîrziu în veacul al XIII-lea ³⁵. Este deci foarte plauzibil ca Dragoș, ca vasal al regelui ungar în calitate sa de conducător, desemnat de respectivul monarh, al noii mărci înființate peste Carpați în viitoarea Țară a Moldovei ca punct de strajă împotriva unor eventuale noi incursiuni ale tătarilor, să fi purtat stema sa tradițională de familie (recunoscută desigur și de suzeranul angevin) și nu emblema cu capul de bour. Totuși faptul respectiv nu exclude cu nimic preexistența acestui din urmă străvechi însemn care, dată fiind legenda narată de cronicarii moldoveni din secolul al XV-lea, a răpunerii bourului de către Dragoș și a întemeierii statului moldovean, este de presupus că în limbajul simbolic al mitului, uciderea animalului în cauză a putut însemna însăși înfrîngerea și înlăturarea unui dinast local care să fi purtat ca stemă un cap de bour ³⁶. Într-adevăr, în heraldica de factură central-europeană o astfel de reprezentare (uneori și cu aspect de zimbru) este întâlnită fie în stemele unor țări sau provincii (spre exemplu Mecklemburg-Schwerin, Mecklemburg-Strelitz, Maramureșul nostru etc.), fie în armele de familie ale unor nobili unguri (ex. Balassa), suedezi (Oxenstierna), sau în unele herburi poloneze (Głowa Bawola, Wienawa ³⁷), fie în sfîrșit în cîteva steme municipale (orașele poloneze Kalisz și Poznań ³⁸, cit și Sighetul nostru ³⁹) etc. În acest caz, dat fiind că o atare mobilă a scutului — capul de bour — era deja cunoscută și folosită și în regiunile Moldovei de mai tîrziu, nimic nu s-ar opune să presupunem că o astfel de reprezentare heraldică să fi alcătuit și stema vreuneia dintre familiile domnitoare stăpînind peste una dintre micile formațiuni statale aflătoare pe respectivul teritoriu românesc, firește anterioare întemeierii Moldovei de către Bogdan I (precum de pildă țara Sepenițului sau ținuturile Bolohovenilor, Brodniciilor etc.), stemă care ar fi putut fi chiar concedată de vreun suveran învecinat. Cunoscutul numismat, dr. Rudolf Gassauer, a emis cu mai multe decenii în urmă, ipoteza că unul dintre asemenea mici dinastii moldoveni din prima parte a veacului al XIV-lea, a putut eventual primi o concesiune de arme (cu capul de bour) din partea regelui Poloniei, Vladislav I Lokietek, cu prilejul expediției victorioase întreprinsă de acest monarh în anul 1325 împotriva mărcii de Brandenburg, cu ajutorul — consemnat în cronicile de epocă — al lituanienilor, rutenilor și al unor oșteni din Moldova. Ulterior, familia dinastului care primise o astfel de concesiune polonă de arme stingîndu-se (sau mica sa înjghebare statală putînd fi cucerită de alt dinast rival vecin), stema cu capul de bour s-a menținut totuși, perpetuîndu-se de aci încolo, nu ca un însemn de neam, ci ca un simbol al ținutului însuși ⁴⁰.

De asemenea, într-unul din cunoscutele sale studii heraldice ⁴¹, prof. Gh. Brătianu, afirma că notoria campanie — cu un real sens de cruciadă anti-tătară — întreprinsă la 1343 de către Nicolae de Siroka, voievodul Transilvaniei, în numele suzeranului său, regele Ludovic de Anjou al Ungariei, la care au participat și contin-

³⁵ v. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, (în mss), p. 1—2.

³⁶ v. *ibidem*, p. 8.

³⁷ v. HIPOLIT STUPNICKI, *Herbarz Polski*, Tom. I—III, Lwow, 1855—1862; tom. I, p. 10 și 176 și tom. III, p. 178, cf. dr. RUDOLF GASSAUER, *Influența polonă asupra stemei Moldovei și a altor blazoane de pe monetele moldovenesti*. (Comunicare la primul Congres de Numismatică și Arheologie. București 19—22 octombrie 1933), în *Bul. Soc. Num. Rom.*, XXVII—XXVIII, 1933—1934, nr. 81—82, partea I-a, p. 87—88; v. și I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, p. 4.

³⁸ v. R. GASSAUER, *op. cit.*, p. 86—88; v. și dr. MAX KIRMIS, *Handbuch der polnische Münzkunden*, Posen, 1892, p. 19.

³⁹ v. R. GASSAUER, *ibidem*; v. și dr. KARL LINDT, *Städte Wappen von Österreich-Ungarn nebst den Landeswappen und Landesfarben*, Wien, 1855, p. 13 și pl. XXIV, fig. 11.

⁴⁰ v. R. GASSAUER, *op. cit.*, p. 88.

⁴¹ v. GH. BRĂȚIANU, *Originile stemelor Moldovei și Țării Românești*, în *Rev. ist. rom.*, I, 1931, fasc. 1, p. 60.

gente conduse de căpeteniile de la acea epocă ale teritoriilor moldo-valahe, a putut determina pe acești conducători, luptând alături de nobilimea maghiară sub flamura monarhului angevin, să adopte și ei o stemă sau măcar vreun însemn heraldic oarecare. La care noi adăugăm că e foarte plauzibil chiar să li se fi conferit în mod expres respectivilor conducători atari dovezi exterioare de nobilitate, nimic neîmpiedicând ca reprezentantului ținuturilor Moldovei să i se recunoască o stemă cu capul de bour, ca vechi însemn al acestor meleaguri.

Alți cercetători au mai susținut de asemenea că autorul stemei cu capul de bour ar fi fost însăși voievodul Dragoș, fie în amintirea vînării — intrată în legendă — a unui asemenea animal, fie pe considerentul că locul său de origine, Maramureșul cît și scaunul acestuia, Sighetul, purtau în armele lor o atare reprezentare heraldică ⁴². Ipoteza este de nesusținut, pe simplul motiv că Bogdan I, răzvrătit împotriva regelui ungar, n-ar fi conservat ca stemă a țării — a cărei neatîrnare o obținuse prin luptă — pe cea a foștilor conducători credincioși coroanei ungare, pe care izbutise să-i alunge ⁴³. Mai degrabă, ar fi mai plauzibilă presupunerea că însuși Bogdan, fostul voievod din Maramureș, să fi introdus respectiva stemă ca arme ale noului stat înființat ⁴⁴, deși în ceea ce ne privește, apreciem că ipoteza unei preexistențe a însemnului cu capul de bour, anterior primei descălecări a lui Dragoș, ni se pare — pentru considerentele expuse mai sus — mai aproape de adevăr. În orice caz, neconservîndu-se nici un vestigiu sigilar (monetar e foarte puțin probabil să fi existat) sau de altă natură, dotat cu însemne heraldice, rămas de la vechii mici dinastii, de la Dragosizi (ca stăpînituri ai mărcii moldovene) sau de la Bogdan I și Lațcu, nu putem afirma nimic precis relativ la originea și momentul apariției capului de bour în stema Moldovei pînă la prima dovadă certă a prezenței unei atare mobile pe aversul monedelor lui Petru I (1375—1391) care a aparținut, după cum se susține, unei alte dinastii, înlocuind — în condiții încă nelămurite de istoriografia noastră — stirpa domnească stinsă în linie masculină, a lui Bogdan I ⁴⁵. Totuși mai putem afirma că, fără a considera pe întemeietorul Bogdan ca pe acela care ar fi adus capul de bour din Maramureș atribuindu-i valoarea de arme ale țării, ne îngăduim să presupunem că respectivul fondator al statului feudal moldovean a putut însă restabili capul de bovideu (aflat — credem noi — pe vechile însemne teritoriale băștinașe) ca stemă a noii formațiuni statale ce înființase ⁴⁶; această restabilire urmărea desigur, atît satisfacerea mîndriei căpeteniilor și populației localnice, cît și marcarea unei continuități de guvernare și implicit, a unei legitimări a preluării puterii, necesare întotdeauna din punct de vedere politic oricărei dinastii substituite prin luptă la cîrma unei țări.

După stingerea familiei domnitoare (sau eventual a ramurii dinastice) a Bogdăneștilor, apariția după 1377 a primelor emisiuni monetare ale lui Petru I ne pune pentru prima oară în fața unor vestigii incontestabile de ordin heraldic,

⁴² v. ROMULUS VUIA, *Legenda lui Dragoș. Contribuțiuni pentru explicarea originii și formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei*, în *Anuarul Inst. Ist. naț. (Cluj)*, I, 1921—1922, p. 300, nota 3.

⁴³ v. R. GASSAUER, *op. cit.*, p. 86.

⁴⁴ v. MIHAI BERZA, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *S.C.I.A.*, II, 1955, nr. 1—2, ianuarie-iunie, p. 87.

⁴⁵ Cercetătorul Ștefan S. Gorovei caută să dovedească însă o continuitate dinastică neînrupată între ramura numită a «Mușatinilor» și cea a lui Bogdan I (v. *st. G.*, *op. cit.*, precum și *IDEM*, *Mușatinii*, Buc., 1976, tabelul genealogic anexat); pînă la o asemenea probă certă, adoptînd punctul de vedere oficial al istoriografiei românești actuale (prof. A. Sacerdoțeanu, C. C. Giurescu, etc.).

⁴⁶ v. în acest sens și I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, (în mss.), p. 8, și *IDEM*, *op. cit.*, (articol tipărit), p. 42.

în care ne sînt înfăţişate în paralel, pe o parte stema ţării, cu capul de bour şi cu elementele anexe, iar pe cealaltă, stema de familie a voievodului. Este de netăgăduit că în epoca feudală armele unei dinastii constituiau însăşi armele statului asupra căruia domnea respectiva familie suverană. Cîteva excepţii au existat totuşi şi anume acolo unde s-au petrecut cazuri de substituiri de dinastie, creîndu-se astfel un paralelism între vechea stemă a domnitorilor înlocuiţi (deci implicit şi a ţării) şi stema noilor stăpînitori. Un astfel de caz — ne permitem să afirmăm — s-a întîmplat şi cu Moldova feudală, prezenţa concomitentă, pe monede, a celor două tipuri de armerii — statale şi dinastice — constituind o realitate de care trebuie în mod obligatoriu, să ţinem seama. Substituirea de familii domnitoare a putut să se producă — după cum am văzut — în diverse epoci şi în mai multe rînduri şi anume: a) în perioada anterioară primei descălecări a lui Dragoş, între neamurile micilor dinaşti locali (dintre care unul posedînd stema cu capul de bour); b) după alungarea Dragosizilor — pe care îi excludem a fi avut vreo tangenţă cu însemnul respectiv — în perioada 1359 (1363) — 1400, în care pe tronul Moldovei s-au perindat mai multe familii sau ramuri domnitoare, ba uneori chiar şi persoane din afara acestora ⁴⁷. Succesiunea dinastică diferită îşi găseşte un ecou şi în arta blazonului, prin apariţia în reprezentările heraldice a unor elemente la început disparate, care treptat vor fi încorporate fie în stema de stat, fie mai ales în cea dezvoltată, aparţinînd ultimei familii domnitoare instalată la acea epocă la cîrma ţării şi anume aceea a « Muşatinilor ». Această încorporare, efectuată cu precădere după 1400 şi mai ales în epoca lui Ştefan cel Mare, la finele domniei căruia « sinteza heraldică » va fi desăvîrşită, îşi găseşte explicaţia în faptul că dinastia « Muşatinilor » înfiinţată — conform ultimelor cercetări — de Roman I (1391—1394), e stabilizată de acum pe tronul Moldovei, unii dintre descendenţii lui Alexandru cel Bun, rezultaţi din căsătoria acestuia cu Ana, nepoata de fiică a lui Laţcu Voievod, devenind deci şi coborîtori pe linie feminină ai lui Bogdan I; de asemenea, domnii colaterali, Petru I (1375—1391) (fie că a fost frate, fie cumnat cu Roman I) sau Ştefan I (1394—1398) (fie frate, fie nepot de frate al lui Petru I şi nepot de soră al lui Roman I ⁴⁸) îşi găsesc o legătură — directă sau prin alianţă — cu ramura dinastică devenită principală (şi unică) de la Alexandru cel Bun încolo, ramură a căror descendenţi pot în consecinţă arbora ca « arme de pretenţiune », toate însemnele purtate de domnii Moldovei anteriori, înrudiţi — chiar şi în mod colateral — cu dinşii.

Prezenţa concomitentă pe emisiunile monetare a celor două tipuri de armerii — stema simplă (de stat) şi cea compusă (dinastică) — reprezentări posedînd rareori elemente comune, în majoritatea cazurilor fiind complet diferite ca aspect (dealtfel primele înfăţişate libere, sub formă de emblemă, secunde incluse în scut), ne-ar îngădui presupunerea că atît Petru I, cît şi toţi voievozii care i-au urmat pe tronul principatului moldav, au voit să marcheze clar diferenţierea care se făcea între armeriile ţării şi cele ale familiei ei domnitoare. Această diferenţiere s-a produs probabil şi pe considerentul originii diferite a elementelor componente ale celor două feluri de reprezentări heraldice, stema cu capul de bour constituind

⁴⁷ Neconcordanţa sensibilă între documentele interne şi cele externe, precum şi între acestea şi letopiseţele şi vechile cronicile ale ţării, privitor la succesiunea domnilor Moldovei în perioada menţionată, lasă să se presupună o instabilitate dinastică — frecventă dealtfel în epoca feudală şi în alte părţi — care nu poate fi în nici un fel tăgăduită.

⁴⁸ cf. tabelii genealogice a domnilor Moldovei pînă în secolul al XVI-lea alcătuită de prof. A. SACERDOŢEANU ca anexă (p. 42—43) la studiul său *Descălecători de ţară, dădători de legi şi datini*, în *Mag. ist.*, II, 1968, nr. 12 (21), p. 2—10 şi III, 1969, nr. 1 (22), p. 37—47. Durata domniilor este luată însă din *Istoria României în date*, Buc., 1971, p. 457.

un vechi însemn local de tradiție autohtonă, în timp ce mobilele armelor dinastice proveneau fie dintr-o auto-conferire, fie dintr-un import, aduse fiind sau din afara meleagurilor moldovene (odată ori ulterior înscăunării familiei domnitoare maramureșene pe tronul noului principat întemeiat) sau avându-și obirșia în concesiuni străine — ungare și polone — acordate diferiților voievozi ai Moldovei în decursul timpului.

Revenind acum la capul de bour din reprezentările stemei dinastice, constatăm că în forma sa clasică (adică văzut din față), el va apărea pe monede fie broșind peste șeful scutului domnesc și depășind porțiunea superioară a acestuia (neputînd totuși să-l considerăm ca îndeplinind rolul de cimier) pe unele emisiuni ale lui Alexandru cel Bun aparținînd categoriei a III-a ⁴⁹ (XXXV, 4 b), fie inclus în cîmpul al doilea al scutului despicat de pe groșii lui Roman al II-lea (1447—1448) (XXXVI, 3 b), fie în sfîrșit în ecuson în abis, pe dinarii din 1558 ai lui Alexandru Lăpușneanu (XXXVII, 3 a), sau pe ducății și pe talerii din 1563 ai lui Despot Vodă (XXXVII, 4 și 5).

Prezența capului de bour cu gît, în chip de cimier, în stema dinastică a « Mușatinilor », pune din nou problema originii și a datei apariției sale în heraldica domnească moldoveană; acest gen de reprezentare nu e întîlnit în nici o emisiune monetară a respectivului principat (cu excepția unei singure și ciudate monede a lui Iliaș I despre care vom vorbi mai jos), nici pe sigiliile de stat (cu excepția tardivei bule de aur din 1575 a lui Petru Șchiopul, domn al Moldovei aparținînd însă, precum se știe, casei domnitoare din Țara Românească). Marea majoritate de vestigii cu imaginea stemei dinastice dotată cu capul de bour în cimier, datează începînd din a doua jumătate a veacului al XV-lea și este de ordin epigrafic (însoțind inscripții laice sau pisanii); alte vestigii de acest fel s-au mai păstrat și gravate pe diverse obiecte de cult (cădelnițe sau clopote de biserică), apoi smălțuite pe discuri sau pe plăci de teracotă servind la împodobirea pereților ori a sobelor reședințelor domnești, în sfîrșit pictate pe manuscrisul din 1502 care, din fericire, ne redă și imaginea în culori a respectivelor arme dinastice.

Cu privire la originea cimierului din această stemă dezvoltată a familiei domnitoare moldovene, cimier derivînd desigur din străvechiul cap de bour clasic, așezat din față și bineînțeles fără gît (în noua sa ipostază, cu capul plasat fie pe trei sferturi, fie din față și cu gîtul din profil), s-au putut de asemenea emite cele mai diverse ipoteze. Prof. Gh. Brătianu în studiul său amintit supra ⁵⁰ afirmă că la sciți, motivul ornamental al capului de bou era frecvent folosit, putînd fi perpetuat peste veacuri pe meleagurile locuite de acest popor și la alte neamuri stabilite mai tîrziu pe același teritoriu; istoricul citat se întreabă dacă voievodul descălecător al Moldovei n-a fost influențat în alegerea emblemei noului pămînt cucerit, de vreun vestigiu de origine scitică aflat pe aceste locuri ⁵¹.

În orice caz, același autor consideră mai probabilă însușirea — sau conferirea de către regele maghiar — a cimierelor cu acvilă și respectiv cu cap de bour, căpeteniilor moldo-valahe cu prilejul participării acestora la campania anti-tătără din 1343, amintită mai sus. Pe de altă parte, Gh. Balș tinde să atribuie cimierul cu cap de bour unei influențe polone, atrăgînd atenția asupra faptului că în sala Hatmanska a palatului Wavel din Cracovia se găsește reprezentată printre alte

⁴⁹ V. OCTAVIAN ILIESCU, *Îndreptări și întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale țărilor române*, în S.C.N., I, 1957, p. 222 și pl. II, nr. 12—14.

⁵⁰ V. GH. BRĂȚIANU, *op. cit.*, p. 58—59.

⁵¹ V. IDEM, *Le poignard scythe de Boureni*, în Dacia, II, 1925, p. 419.

steme și cea a provinciei Kalisz înfățișând în cimier un cap de bour încoronat ⁵², armerii după care ar fi putut să se inspire și domnia Moldovei pentru însemnul din creștetul coifului proprii lor steme dinastice.

Oricare ar fi proveniența capului de bour cu gît, un lucru e însă cert: apariția acestui gen specific de reprezentare heraldică se produce mult mai tîrziu decît imaginea capului de bour văzut din față și fără gît, aflată inițial pe monedele și pe sigiliile domnești de stat începînd din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Astfel, primul vestigiu în care e înfățișat capul de bour îndeplinind funcția de cimier îl constituie aversul monedei lui Iliaș I (1432—1433 și asociat 1435—1442) de care am pomenit mai sus; este vorba de o reprezentare — destul de stîngaci realizată ⁵³ — a portretului ecvestru al voievodului purtînd pe cap un coif avînd în creștet respectivul animal heraldic, firește cu gît. Ulterior, de la ceilalți domni ai țării ce au urmat lui Iliaș pe tronul Moldovei, nu ne-a rămas nici un vestigiu de acest gen pînă la domnia lui Ștefan cel Mare, perioadă din care ni s-au păstrat numeroase reprezentări de felul ce analizăm.

Începînd cu cunoscuta inscripție din 1476 de la Cetatea Albă (XXXIX, 1), în care găsim înfățișate stema completă cu scutul dinastic despîcat (și înclinat), timbrat de un coif avînd în cimier capul de bour (firește cu gît), purtînd între coarne o stea cu șase raze și însoțit în șef la dextra de o lună crai-nou și la senestra iarăși de o stea cu șase colțuri, întreg ansamblul heraldic fiind înconjurat de lambrechini bogați, de tip uzual (ce servesc și drept fond ornamental compoziției), vom întîlni felurite variante de reprezentări ale capului de bour cu gît îndeplinind rolul de cimier al coifului plasat pe scutul stemei dinastice moldovene. Menționăm astfel — în ordine cronologică — stema sculptată pe lespedea de mormînt a fiilor lui Ștefan cel Mare, Bogdan și Petru (decedați la 1479 și respectiv la 1480), aflată în biserica de la Putna ⁵⁴, în care scutul (fără mobile) este așezat drept, nu înclinat, iar capul de bour cu gît, plasat pe trei sferturi, avînd o stea (cu cinci colțuri) între coarne, e dotat cu lambrechini de asemenea de tip comun și înconjurat de vrejuri cu vădit scop decorativ; amintim apoi stema de pe pisania din 1481 așezată pe turnul de intrare de la mănăstirea Putna (XL, 1) — deși autenticitatea ei este, după unii autori, îndoielnică ⁵⁵ — în care, în interiorul unui chenar cvadrilobat cu inscripție săpată, se află un mic scut despîcat plasat vertical, timbrat de un coif la dextra și de un imens cap de bour conturnat purtînd între coarne o semilună în poziție normală (culcată), suprapusă de o stea (în cinci colțuri) și flancat la senestra de o roză de asemenea supra-dimensionată (mai mare decît coiful și cam cît înălțimea scutului). În continuare, cităm stema de pe clopotul dăruit în 1494 de către Ștefan cel Mare paraclisului caselor domnești de la mănăstirea Bistrița care reprezintă — după cum s-a spus — punctul final al « sintezei heraldice » între armele de stat și cele dinastice; în această reprezentare considerată pe drept cuvînt « stema definitivă » a lui Ștefan cel Mare ⁵⁶ cît și ulterior a întregii familii domnitoare a « Mușatinilor », capul de bour din cimier apare plasat pe trei sferturi, purtînd între coarne o stea cu șase raze, flancat la dextra de un soare cu 10 raze și la senestra de o lună crai-nou figurată și fiind așezat

⁵² v. GH. BALȘ, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XVIII, 1926, p. 228.

⁵³ Unii numismați au interpretat în trecut efigia de pe aversul monedei lui Iliaș ce am analizat, drept o vulpe călare (!).

⁵⁴ v. G. BALȘ, *op. cit.*, precum și M. BERZA, *op. cit.*, p. 74—75 și fig. 5 etc.

⁵⁵ v. în acest sens M. BERZA, *op. cit.*, p. 76—77; I. N. MĂNESCU crede că este vorba de o copie realizată de restauratorii din sec. al XVIII-lea ai mănăstirii după o greșită asamblare a resturilor stemei originale, cf. *op. cit.*, (mss.), p. 14—15.

⁵⁶ v. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, (articol), p. 37—38.

pe coiful închis, plasat din profil și înconjurat de lambrechini de tipul numit voleu (XXXIX, 2).

Un alt material în care abundă reprezentările capului de bour cu gît folosit drept cimier îl constituie și discurile smălțuite decorînd pereții exteriori ale multor biserici ridicate de Ștefan cel Mare, precum și plăcile de teracotă găsite în săpăturile efectuate la fostele reședințe domnești ale aceluiași voievod de la Hîrlău și Suceava. În primele, caracterizate prin absența scutului dinastic, capul de bour cu gîtul plasat pe un coif (cu zăbrele?) și avînd între coarne o stea cu șase raze, este conturnat, poziție pe care o are și coiful pe care e așezat. Flancat la dextra, uneori de ambele părți, acest cimier apare însoțit de unul (XXXIX, 3) respectiv de două personaje drapate într-un fel de dalmatică plisate, încinse peste mijloc cu o cingătoare în torsadă, în atitudine orantă, amintind, e drept, îngerii susținători ai stemei regale ungare de la acea epocă, totuși în cazul de față, impropriu numiți tenanți de către unii dintre cercetătorii anteriori nouă⁵⁷. Afirmăm acest lucru pe de o parte fiindcă reprezentările de pe discuri nu înfățișează o stemă completă, lipsindu-i elementul esențial, scutul, pe care de obicei îl sprijină tenanții, iar pe de alta deoarece cimierul în arta heraldică constituie un element care nu reclamă niciodată un alt element de susținere (fie tenant, suport sau susținător), el fiind întotdeauna plasat într-o poziție foarte stabilă, fie pe coif, fie ieșind dintr-o coroană așezată pe creștetul coifului, ori direct pe scut.

Plăcile de teracotă, în genere, conțin o stemă completă (scut, coif, cimier, lipsindu-le însă — ca și reprezentărilor de pe discuri — lambrechinii), ansamblu heraldic în care personajele în dalmatică continuă să apară, avînd același aspect și într-o postură similară, adică flancînd coiful și cimierul său; acest fapt constituie un argument în plus la cele afirmate mai sus, deoarece odată cu prezența scutului, ar fi fost normal ca personajele drapate să fie coborîte din registrul superior în cel inferior și să sprijine însemnul principal al stemei, situație care nu se constată pe nici una dintre plăcile de teracotă descoperite pînă în prezent⁵⁸, pseudo-tenanții, în aceeași atitudine orantă, păstrîndu-și în mod constant locul pe flancurile coifului cu cimier. Revenind la capul de bour cu gît, constatăm că pe respectivele plăci, poziția animalului cît și a coifului se mențin conturnate, scutul dinastic fiind plasat oblic (în bară), într-o poziție foarte pronunțat înclinată⁵⁹.

În sfîrșit, o ultimă apariție a cimierului cu cap de bour în domnia lui Ștefan cel Mare, este înregistrată pe *Tetraevanghelul* scris din porunca sa de către călugărul Filip în 1502 pentru mănăstirea Zografu de pe muntele Athos. Epilogul respectivului manuscris — împodobit ca și întregul text cu miniaturi în culori — înfățișează un chenar dreptunghiular în care se înscrie un cvadrilob conținînd în caractere chirilice încheierea lucrării, creînd astfel patru compartimente, fiecare în cîte unul dintre colțurile încadramentului patruleter. În cele două din registrul supe-

⁵⁷ v. G. BALȘ, *op. cit.*, p. 229; GH. BRĂȚIANU, *op. cit.*, p. 54, nota 1; M. BERZA, *op. cit.*, p. 81—83 etc.

⁵⁸ Cu excepția unei plăci descoperite la Suceava, în care însă personajul e un înger cu aripile deschise și plasat deasupra unui scut cu armele Moldovei, într-o postură oarecum de cimier și nicidecum de tenant (v. G. BALȘ, *op. cit.*, p. 230 și M. BERZA, *op. cit.*, p. 83—84 și fig. 16).

⁵⁹ v. pentru discurile smălțuite: dr. C. ISTRATY, *Biserica și podul din Borzești*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. ist., S. II, t. XXVI, 1904, p. 310 și pl. XXV; G. BALȘ, *op. cit.*, p. 224 și urm.; GH. BRĂȚIANU, *op. cit.*, p. 53—54 și fig. 3 și 4; M. BERZA, *op. cit.*, p. 81—82 și fig. 11—13, etc.; pentru plăcile de teracotă: v. ROMSTORFER-LAPEDATU, *Cetatea Sucevei*, Buc., 1913, pl. VI; G. BALȘ, *op. cit.*, p. 230 și urm.; GH. BRĂȚIANU, *op. cit.*, p. 54—55 și pl. I; R. GASSAUER, *Teracote sucevene*, în *Bul. Com. Mon. ist.*, XXVIII, 1935, p. 157, fig. 29 și 30; B. SLĂȚINEANU, *Despre teracotele sucevene*, în *Bul. Com. Mon. ist.*, XXXII, 1939, fasc. 93; M. BERZA, *op. cit.*, p. 81—84 și fig. 13—16 etc.

rior, găsim la dextra un soare și la senestra o lună crai-nou (ambii aștri fiind figurați), iar în cele inferioare, la dextra scutul dinastic scartelat și la senestra cimierul cu baza însoțită de lambrechini (fără coif) reprezentând capul de bour plasat pe trei sferturi și având între coarne o stea cu șase raze (XXXVIII, 6), tip foarte asemănător cu cel de pe clopotul de la Bistrița, demonstrând astfel stabilizarea după 1494 a armelor dinastice după multiplele încercări ale lui Ștefan cel Mare de a găsi o formulă heraldică satisfăcătoare în alcătuirea definitivă a stemei familiei domnitoare a Moldovei.

În reprezentările aflate pe diferite monumente epigrafice din perioada următoare domniei lui Ștefan cel Mare, capul de bour cu gît îndeplinind rolul de cimier și fiind sau nu, plasat pe un coif, va continua să apară însoțind diverse inscripții laice sau religioase și timbrînd sau nu, scutul dinastic. Vom cita, de asemenea, într-o succesiune cronologică, un număr de atare reprezentări întîlnite pe unele dintre edificiile ridicate de voievozii, urmași ai lui Ștefan cel Mare. Astfel menționăm pisană aflată pe turnul de intrare al mănăstirii Probota, ctitorie a lui Petru Rareș, monument epigrafic așezat însă mai tîrziu (în 1550), nu odată cu construirea respectivului lăcaș, de către doamna Elena, văduva ctitorului (XXXIX, 4); această pisanie, amintind ca factură pe cea din 1481 de la Putna analizată mai sus și avînd același gen de chenar cvadrilobat gravat cu inscripție, conține un cap de bour cu gît, de asemenea conturnat, însă mai stilizat decît în reprezentarea ce i-a slujit drept model și nemaiîndeplinind funcția de cimier pe considerentul dispariției coifului și a scutului.

Din domnia lui Alexandru Lăpușneanu s-au conservat mai multe vestigii heraldice de ordin epigrafic dotate cu capul de bour cu gît. Astfel cităm pisană cu stemă din 1554 (XL, 3) așezată de acest voievod la mănăstirea Bistrița (ctitorie a lui Alexandru cel Bun, însă refăcută aproape din temelie de Lăpușneanu), apoi pisană de la mănăstirea Putna din 1559⁶⁰ (XXXVIII, 4) în care se resimte puternic influența pisaniei lui Ștefan cel Mare din 1481 din același lăcaș. Menționăm în continuare, stema domnească de pe pisană datînd tot din anul 1559 așezată pe turnul bisericii Sf. Dumitru din Suceava (XXXIX, 5) care reprezintă transpunerea în piatră a stemei dinastice definitive, desăvîrșită, după cum am văzut, în ultima parte a domniei lui Ștefan cel Mare, în sfîrșit, pisană unei fîntîni (azi dispărută) aflată la mănăstirea Slatina clădită la 1561 de același Alexandru Lăpușneanu (XL, 4). S-a spus despre această ultimă pisanie că împreună cu cele de la Probota și Bistrița (menționate mai sus) constituie, prin lipsa scutului, excepții de la regula că reprezentările cu capul de bour cu gît înfățișează întotdeauna stema dinastică, aceste trei inscripții votive fiind socotite astfel ca însoțind armele Țării Moldovei prin prezența doar a bourului cu aștrii anexi⁶¹. În ceea ce ne privește nu împărtășim acest punct de vedere pe următoarele considerente: a) capul de bour cu gît constituie un ornament exterior al scutului aparținînd *exclusiv* armelor dinastice, neexistînd nici o excepție în acest sens. Includerea sa *sporadică*, sub forma doar de cap văzut din față în scutul stemei domnești de pe monedele lui Roman al II-lea

⁶⁰ v. G. BALȘ, *op. cit.*, p. 140; M. BERZA, *op. cit.*, p. 110, fig. 15, p. 111 și nota 1. Eroarea de datare a acestei pisanii se datorește eclesiarhului LEV GHEORGHIESCUL care în lucrarea sa: *Mormintele, odoarele, inscripțiile și clopotele Monastirii Putna din Bucovina* (terminată la 7 febr. 1843, dar publicată 19 ani mai tîrziu în Arhiva Românească, Iași, II, 1862, p. 301–318) a considerat-o ca aparținînd anului 1473 (v. *op. cit.*, p. 316, anul inscripției votive fiind indicat greșit ca 6981, luna Mai = 1473, în loc de 7067 = 1559). Eroarea a fost restabilită de către episcopul MELCHISEDEC care a datat corect inscripția în cauză în lucrarea sa: *O vizită la cîteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*, în R.I.A.F., I, 1883, p. 258.

⁶¹ v. C. MOISIL, *op. cit.*, p. 71.

și apoi de pe cele ale lui Alexandru Lăpușneanu și Despot, precum și broșind parțial acest scut, pe unele emisiuni ale lui Alexandru cel Bun, a fost posibilă numai întrucât ecusonul dinastic în reprezentările monetare nu apare decât foarte rar însoțit de unele ornamente exterioare clasice (coif minuscul și coroană deschisă). Transferul capului de bour din postura de mobilă a scutului stemei de stat (cu precădere în vestigiile oficiale de ordin sigilar) în cea de cimier al armelor dinastice, adăugându-i-se firește — din necesități estetice și funcționale de reprezentare — și gîtul, trebuie considerat drept o dovadă de venerație a voievozilor țării față de acest străvechi însemn simbolizînd însuși teritoriul asupra căruia domneau. Cimierul, conform științei heraldice, este socotit, atît prin poziția sa dominantă într-o stemă (găsindu-se pe locul cel mai ridicat al ei), cît și prin tradiția consacrată în acest sens (să nu uităm spre exemplu, rolul prioritar al «crest»-ului în heraldica engleză) ca un element important în reprezentările armoriolate. Derivat, după cum se știe, din ornamentul plasat pe coiful de luptă (apoi de paradă) al suveranilor și seniorilor feudali, cimierul stemei dinastice moldovene își are o origine clasică identică, provenind — după cum am văzut — din capul de bour cu gît, așezat deasupra coifului domnesc în reprezentarea ecvestră a lui Iliaș I de pe aversul monedei sale amintite mai sus. Compozițiile heraldice dotate cu capul de bour prevăzut cu gît sînt întîlnite *exclusiv* în armele dinastice nu și în cele de stat ale Moldovei, o dublă reprezentare a bourului în cele două ipostaze diferite ale sale — mobilă în scut și cimier — nefiind niciodată semnalată *simultan* în vreun ansamblu armoriat cunoscut. Atunci cînd într-o alcătuire de tip heraldic apare bourul cu gît în cimier, întotdeauna scutul stemei respective reprezintă armele dinastice moldovene și nu pe cele de stat, înfățișate prin capul de bour decolat, văzut din față și însoțit de elementele sale anexe uzuale. În cazul ce analizăm, absența scutului dinastic nu este suficientă — după părerea noastră — pentru a atribui rolul de stemă a țării compozițiilor armoriolate ce însoțesc cele trei pisanii în discuție, precedentul creat — și constatat în mod invariabil ca atare — al apariției capului de bour cu gît ca *atribut exclusiv* al reprezentărilor heraldice de tip dinastic, constituind un argument concludent în această controversă; b) modelul după care s-au inspirat meșterii pietrari în alcătuirea ansamblurilor heraldice din cele trei inscripții votive în discuție și anume pisania armoriată de la Putna din 1481, reprezintă incontestabil, prin mobilele aflate pe scutul de la baza chenarului trilobat, o imagine a stemei familiei domnitoare și nu a celei de stat a Moldovei. În acest caz, intenția celor doi ctitori (doamna Elena Rareș și Alexandru Lăpușneanu) cît și a meșterilor pietrari, nu a fost să reproducă o stemă a țării ci una dinastică, mai potrivită să figureze într-o mănăstire, fundațiile religioase constituind întotdeauna — după cum se știe — instituții de ordin privat, nu public. Dealtfel în pisania de la Probota, rudimentul de scut de la baza gîtului bourului, ne face să presupunem intenția — e drept nerealizată pînă la capăt — a reprezentării și a stemei dinastice aflate pe modelul putnean imitat. Cît privește pisania de la Bistrița, apariția chiar insolită a ecusonului cu crucea peronată dintre coarnele bourului, cît și a vasului-urnă cu planta ornamentală ne vădește prezența poate, a unor embleme personale ale lui Alexandru Lăpușneanu — al cărui sens ne scapă astăzi — dar care atunci își aveau desigur semnificația lor precisă, în nici un caz legată de vreun însemn moldovenesc de stat. Doar pisania fostei fîntîni din curtea mănăstirii Slatina, prin absența totală a oricărei urme de scut datorată lipsei unei intenții — cît de timide — a meșterului pietrar de a reprezenta vreun atare însemn (sau poate chiar indicațiilor ctitorului), ar putea oarecum să îngăduie presupunerea că respectivul ansamblu heraldic să reprezinte altceva decât o emblemă dinastică; totuși ceea ce ne face să perseverăm în convingerea noastră rezidă în

faptul că, pe de o parte, comemorarea instalării unei simple fîntîni într-o curte de mănăstire nu constituie un act solemn care să necesite reprezentarea pe respectiva inscripție votivă a însăși armelor țării, iar pe de alta, deoarece pisană a aceleiași mănăstiri (Slatina), deși așezată ulterior ridicării ei, înfățișează de asemenea o stemă presupus personală a ctitorului ei Alexandru Lăpușeanu și în nici un caz o stemă a Moldovei.

Respectînd succesiunea cronologică ce ne-am propus a urma în studiul vestigiilor heraldice cu capul de bour prevăzut cu gît, ne vom ocupa acum de cunoscuta bulă de aur din 1575 a lui Petru Șchiopul, datînd deci din prima sa domnie pe tronul Moldovei (1574—1577) (XXXIX, 6). Studiat încă de acum aproape o jumătate de veac de C. Moisil⁶² și mai recent de prof. M. Berza⁶³, acestui monument de heraldică sigilară i s-au dat diferite interpretări. Astfel, C. Moisil l-a considerat ca «stemă particulară» a lui Petru Șchiopul, sesizînd din capul locului semnificația sa distinctă de armele de stat ale Moldovei, deși din conținutul scurtului studiu ce îi dedică, rezultă fără echivoc că la acea dată (și chiar mai tîrziu⁶⁴), autorul nu era încă exact informat asupra existenței unei steme dinastice a Moldovei, asupra originii formării cît și a evoluției ulterioare a acesteia. În schimb, prof. M. Berza în studiul său în două părți, asupra armelor Moldovei în secolele al XV-lea și al XVI-lea, citat mai sus, neagă în mod categoric existența unei steme dinastice a Moldovei (pe care autorul o numește «stemă dezvoltată») distinctă de cea a statului respectiv (denumită de același autor «stema simplă»). Referitor la bula de aur a lui Petru Șchiopul, prof. Berza afirmă că ea se încadrează în categoria stemelor de tip dezvoltat, fiind socotită ca un însemn al domniei Moldovei, de vreme ce o folosește chiar și un domn străin de dinastia acestui principat⁶⁵.

Bula de aur a lui Petru Șchiopul, alcătuită din argint aurit, e o pecete avînd pe avers reprezentarea armelor dinastice ale Moldovei sub formă de stemă completă (scut, coif, cimier și lambrechini), mobilele scutului fiind identice (minus ecusonul în abis) cu cele conținute în stema monetară din 1558 a lui Alexandru Lăpușeanu, menționată mai sus. Capul de bour din cimier, purtînd o stea (cu cinci raze) între coarne, e flancat la dextra de un soare — înfățișat printr-o semilună conturnată, figurată printr-un profil uman emanînd raze (detașat de curbura concavă a semilunii) — și la senestra de o lună crai-nou, figurată în același mod, minus razele. Gîtul bourului e plasat pe un coif închis, fiind perfect distinct de lambrechinii care pornind din spatele acestuia din urmă, se desfășoară în volute ample pe ambele laturi ale scutului dinastic.

Față de cele afirmate de cercetătorii care au studiat bula de aur a lui Petru Șchiopul, căutînd diferite explicații asupra cauzelor ce au determinat pe acest principe din neamul Basarabilor, ajuns pe tronul Moldovei, să arboreze pe pecetea sa stema dinastică a Mușatinilor, am putea pune în legătură reprezentarea de pe însemnul armoriat în discuție, cu înrudirea ce exista între ramura casei domnitoare muntene căreia îi aparține respectivul voievod și familia suverană moldoveană. Într-adevăr, Petru Șchiopul era frate cu Alexandru al II-lea, domn al Țării Românești (1568—1577), ambii fiind fiii lui Mircea Voievod (1509—1510), fiul și asociatul la domnie al lui Mihnea cel Rău (1508—1509). După cum se știe,

⁶² C. MOISIL, *Bule de aur sigilare de la Domnii Țării Românești și ai Moldovei*, în *Rev. Arh.*, I, 1924—1925, nr. 2, p. 260—261, și pl. IV, fig. 6 (avers) și 8 (revers).

⁶³ v. M. BERZA, *op. cit.*, p. 115, fig. 21 și p. 117—118.

⁶⁴ v. C. MOISIL, *Stema României*, p. 71 și 74, fig. 28.

⁶⁵ v. M. BERZA, *op. cit.*, p. 117.

Mihnea cel Rău, fiu al lui Vlad Țepeș, era văr primar cu Maria Voichița, fiica lui Radu cel Frumos și cea de a treia soție legitimă a lui Ștefan cel Mare, mamă a lui Bogdan al III-lea. Astfel, Mircea Voievod, tatăl lui Petru Șchiopul era văr al doilea cu Bogdan al III-lea, iar Petru Șchiopul însuși, era văr al treilea cu Ștefăniță Vodă. În plus, sora lui Mircea Voievod, domnița Ruxandra, devine soția lui Bogdan al III-lea, ceea ce face pe Petru Șchiopul, nepotul (de frate) al Ruxandrei să ajungă și nepotul prin alianță al lui Bogdan al III-lea. Aceste înrudiri directe ale familiei lui Petru Șchiopul cu ramura principală coboritoare din Ștefan cel Mare — autorul stemei dinastice definitive a Mușatinilor — l-au putut eventual determina pe numitul voievod din casa Basarabilor, ajuns pe tronul Moldovei, să adopte în această calitate, stema familiei domnitoare a acestui principat. Motivul pentru care Petru Șchiopul a preferat să poarte pe pecetea sa armele dinastice și nu cele de stat ale Moldovei — atunci când reprezentările sigilare domnești de acest fel aparțineau, fără excepție, tipului simplu (doar cu capul de bour văzut din față și însoțit de elementele anexe) — trebuie corelat poate cu faptul că principele valah se socotea mai îndreptățit să poarte stema casei domnitoare cu care se înrudea (subliniind totodată această înrudire pentru a legitima oarecum ocuparea tronului respectivului principat), decît pe cea a țării la cîrma căreia în mod fortuit ajunsese.

Un alt vestigiu, din nou de ordin epigrafic, datînd de la finele veacului al XVI-lea, în care întîlnim de asemenea reprezentarea capului de bour cu gît, îl constituie și pisană mănăstirii Slatina, ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu, pusă la 1582 (deci după 14 ani de la moartea fondatorului) de către egumenul Nil în amintirea voievodului ctitor; această pisanie prezintă în interiorul unui chenar dreptunghiular gravat cu o inscripție, un scut cu scobituri laterale ce conțin o acvilă bicefală pe pieptul căreia se află o altă inscripție ce continuă pe cea de pe chenarul patrulater. Scutul e timbrat de un cap de bour, al cărui gît e așezat, în lipsa unui coif, direct pe acest însemn și poartă între coarne o stea cu opt raze, fiind flancat la dextra de un soare figurat alcătuit din două discuri concentrice (cel din interior suprapus peste celălalt) și fără raze, precum și la senestra de o lună crai-nou, de asemenea figurată, cu profilul detașat însă de curbura secerii selenice (XL, 2). Plasarea unei acvile bicefale în scutul stemei lui Alexandru Lăpușneanu ar fi putut da naștere unor multiple presupuneri privitor la semnificația ei (pretenții imperiale, fie de ascendență, fie simbolice) dacă pisană ar fi fost contemporană cu respectivul voievod și pusă de acesta. De acord cu prof. Berza ⁶⁶, considerăm că întrucît inscripția votivă este posterioară (nu numai domniei, dar și vieții) lui Lăpușneanu, sensul heraldic al stemei în cauză dispăre, cu atît mai mult cu cît pe pieptul păsării himerice e așezat textul chirilic care încheie inscripția începută pe ancadramentul dreptunghiular al pisaniei. Cu acest monument epigrafic se încheie seria vestigiilor heraldice ale secolului al XVI-lea dotate cu reprezentarea capului de bour cu gît; în veacul următor, apariția stemelor dinastice va deveni absolut sporadică pentru a dispărea definitiv în a doua jumătate a aceluiași secol. Dealtfel, ultimele prezențe ale armelor cu capul de bour cu gît din veacul al XVII-lea își vor pierde semnificația inițială (între altele nemaleproducînd din scutul dinastic decît o singură mobilă și anume crucea), pe de o parte deoarece casa domnitoare a Mușatinilor se stinge după 1668 ⁶⁷, domnii folosind aceste reprezentări heraldice — Miron Barnovski-Movilă și Vasile Lupu — neavînd nici

⁶⁶ v. M. BERZA, *op. cit.*, p. 120.

⁶⁷ Ultimul voievod din această dinastie, Iliș Alexandru (fiul lui Alexandru Iliș și nepotul lui Iliș Radu) a domnit în Moldova între 1666—1668; fizic dinastia se stinge la 1704.

o contingentă directă cu fosta familie suverană a Moldovei, iar pe de altă parte, fiindcă aceste reprezentări, ieșite din uz la epoca respectivă, sînt folosite de cei doi voievozi menționați cu o vădită intenție arhaizantă, de imitație a vechilor însemne dinastice mușatine. Într-adevăr, este îndeobște cunoscută dorința — consemnată în toate izvoarele istorice contemporane — atît a Movileștilor cît și a lui Vasile Lupu, de a înființa o nouă dinastie din neamul lor care să mențină continuitatea domniei în cadrul unei singure familii, înlocuind vechea stirpă a Mușatinilor pe cale de extincție.

Din acest gen de monumente heraldice ale veacului al XVII-lea, menționăm mai întîi pisania din 1627 a lui Miron Barnovski-Movilă de pe turnul de intrare al mănăstirii Dragomirna (XL, 5), în care, deși s-au folosit elemente arhaice din vechile steme dinastice mușatine, totuși factura respectivei reprezentări rămîne modernă, specifică epocii în care a fost alcătuită; cităm apoi din domnia lui Vasile Lupu pisania mănăstirii Secu⁶⁸, în care se observă multiple influențe provenite din ansamblurile heraldice de factură dinastică anterioară, tendința arhaizantă fiind vădită, dar apărînd totuși și oarecare inovații față de modelele tradiționale. Astfel, pe botul bourului aflăm o mică roză, iar deasupra coarnelor apare o coroană domnească arhaică deschisă, introdusă — după cum am văzut — în reprezentările sigilare ale armelor de stat de către Ștefan Tomșa în prima sa domnie, dar nefigurînd niciodată pînă atunci în vreo stemă de tip dinastic cu bourul cu gît în cimier. Un alt vestigiu epigrafic datînd tot din domnia lui Vasile Lupu, îl mai constituie și pisania din 1638 de pe fostul turn clopotniță al mănăstirii Trei Ierarhi din Iași (XL, 6), pisanie care a servit ca model într-o mare măsură aceleia din 1670 de pe turnul clopotniță al mănăstirii Cetățuia, ctitorie a lui Gheorghe Duca (XXVII, 3) ce am menționat la capitolul stemei de stat a Moldovei.

Cu inscripția votivă din 1638 a lui Vasile Lupu, seria reprezentărilor stemei de tip dinastic cu capul de bour cu gît în cimier se încheie, acest monument epigrafic constituind ultima apariție a unui asemenea gen heraldic căzut apoi în totală desuetudine odată cu stingerea efectivă a dinastiei care o crease.

În urma analizării vestigiilor armoriolate dotate cu stema dinastică moldoveană, dorim să desprindem cîteva concluzii necesare studiului de față. Astfel, am considerat că apariția capului de bour — inițial sub forma doar de cap văzut din față și însoțit de o stea între coarne — s-a produs înaintea primei descălecări a lui Dragoș, fiind posibil folosit de unul dintre micii dinaști moldoveni autohtoni, anteriori anului 1352, respectiva stemă putînd fi eventual rezultatul unei concesiuni sau pur și simplu, arme de asumptiune. Excluzînd ca Dragoș și descendenții lui să fi avut vreo contingentă cu stema cu cap de bour, pe considerentul că aceștia au posedat în mod cert arme de familie proprii (însemnele herbului Sas de mai tîrziu), afirmăm în continuare că Bogdan I, ca voievod al Maramureșului și vasal al regelui ungar, e foarte probabil să fi avut o stemă de neam, fie concedată de suzeranul său, fie auto-conferită. După ruperea raportului de vasalitate cu regatul ungar, Bogdan a putut firește să continue să folosească armele sale familiale și în noua sa calitate de domn independent al Moldovei, sau foarte plauzibil încă, să îmbine aceste arme cu cele existente ale pămîntului ce începuse să stăpînească (reamintim legenda vînării și uciderii bourului de către Dragoș, pe care o considerăm ca reprezentînd simbolic înfrîngerea și înlăturarea unui voievod local purtînd stema cu capul de bour).

Care va fi fost stema de familie a lui Bogdan I e o problemă ce — în lipsă totală de dovezi documentare — o socotim foarte greu de rezolvat, putînd emite

⁶⁸ v. G. BALȘ, *op. cit.*, p. 334, fig. 519.

doar câteva ipoteze în acest sens. Atîta vreme cît nu ne este încă cu putință să stabilim continuitatea dinastică, necunoscînd filiațiunea și succesiunea certă a primilor domni ai Moldovei (dacă a fost vorba de una sau de mai multe dinastii, sau doar de mai multe ramuri ale unei aceleiași familii domnitoare, ori de o descendență «per feminas» a neamului domnesc), tot astfel nu vom putea determina nici originea însemnelor heraldice, atît ale stemei de stat, cît mai ales ale celei dinastice.

În momentul organizării cancelariei domnești a noului principat, s-a putut produce diferențierea între *stema de stat* (capul de bour văzut din față, însemnul de veche tradiție autohtonă, simbolizînd pămîntul Moldovei) și *stema dinastică* (cu diferitele sale mobile, pe de o parte cele aflate inițial, pe de alta, cele adăugate pe parcurs — printre care și cimierul cu capul de bour cu gît — pînă la definitivarea acestor arme în domnia lui Ștefan cel Mare). Stema de stat a fost folosită — după cum am văzut — pe marele sigiliu domnesc, pe aversul monedelor, pe steaguri, pe unele edificii publice sau pe diverse alte obiecte (inele sigilare domnești, săbii de luptă sau de paradă etc.), în timp ce stema dinastică — cu elementele sale de proveniență diversă și incluse în scut la date diferite — a fost întrebuințată, în afara reversului monedelor, în împrejurări legate mai mult de viața particulară a voievozilor moldoveni, apărînd pe pisanii de biserici sau mănăstiri, pe lespezi funerare, pe odoare religioase (cădelnițe, clopote), pe manuscrise sau pe obiecte de uz personal ale domnului ori ale membrilor familiei sale. Dacă ar fi existat — credem noi — una și aceeași familie domnitoare pe tronul Moldovei, de la întemeierea respectivului principat (și chiar anterior, în perioada dinaștilor locali) și pînă la consolidarea Mușatinilor la cîrma țării, desigur că problema existenței paralele a două steme diferite — de stat și dinastică — nu s-ar fi pus niciodată, însemnele familiale cu cele statale confundîndu-se, conform practicilor feudale curente la acea epocă.

O ultimă precizare încă, înainte de a încheia capitolul de față, cu privire la vechimea capului de bour cu gît. În trecut, unii cercetători⁶⁹ au susținut că la origine, într-o primă etapă, capul de bour figura doar drept cimier al stemei Moldovei cu scutul despicat și fasciat amintind scutul angevin; ulterior, într-o a doua etapă, bourul părăsește rolul de cimier și trece ca mobilă în scut, devenind apoi cu timpul însemnul tradițional al respectivului principat. În ceea ce ne privește, afirmăm că fenomenul transferului capului de bour — spre deosebire de cel al acvilei Țării Românești — s-a petrecut în Moldova tocmai invers, deoarece reprezentările bourului cu gît, îndeplinind funcția de cimier, nu sînt întîlnite efectiv în armele moldovenești decît doar în timpul domniei lui Ștefan cel Mare⁷⁰ deci la un secol după întemeierea respectivului stat feudal de către Bogdan I și în consecință după ce capul de bour fără gît, văzut din față și însoțit de elementele sale anexe, apăruse — documentar constatat — pe monede după 1377 și pe sigilii începînd din 1387 (deși e de presupus că vechimea acestora din urmă să fie încă mai mare). Deoarece

⁶⁹ v. C. MOISIL, *Stemele primelor monete românești*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. ist., S. III, T. XXI, M. 4, 1939, p. 10—11; IDEM, *Probleme de numismatică românească*, ibidem, S. III, T. XXII, M. 10, 1940; GH. BRĂȚIANU, *Originile stemelor Moldovei și Țării Românești*, p. 61; M. BERZA, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 85 etc.

⁷⁰ S-ar mai putea susține — și nu respingem această ipoteză — că și anterior acestei domnii ar fi fost posibil ca reprezentarea capului de bour cu gît, în chip de cimier — dată fiind apariția lui în forma incipientă întîlnită între 1432—1433 pe moneta lui Iliș I — să fi fost folosită și de predecesorii lui Ștefan cel Mare, acesta găsind respectivul însemn deja în uz la urcarea sa pe tronul țării; totuși și în această împrejurare, vechimea capului de bour cu gît n-ar depăși, în cel mai devreme caz, al patrulea deceniu al veacului al XV-lea.

nu avem absolut nici o dovadă certă a existenței în Moldova a capului de bour cu gît înaintea celui de al patrulea deceniu al secolului al XV-lea (vezi moneda din 1432—1433 a lui Iliș I), credem că respectiva presupunere a cercetătorilor anteriori s-a produs datorită analogiei care s-a căutat a se stabili între procesul de transfer — de data acesta real — al acvilei valahice din cimierul, atestat de stemele monetare ale primilor Basarabi, în scutul de arme al Țării Românești (înlocuind vechea stemă sigilară cu vulturul datînd foarte probabil din perioada pre-statală a acestui principat) și transferul presupus al capului de bour. În concluzie, considerăm că fenomenul în Moldova s-a petrecut invers celui din Țara Românească, bovidul heraldic trecînd din stema de stat, unde figura ca mobilă în scut, văzut din față, în cimierul stemei dinastice unde va fi reprezentat cu gît și va fi plasat fie din față, fie pe trei sferturi. Cu aceasta, socotim încheiat studiul originii și evoluției cimierului alcătuit din capul de bour cu gît, continuînd examinarea descompusă a stemei dinastice a Moldovei și cu cel de al doilea element constitutiv și anume:

2. Fasciile. Cea mai veche atestare a acestor piese onorabile aflate în stema dinastică a voievozilor moldoveni o constituie prima emisiune monetară (după 1377) a lui Petru I, în care cîmpul dextru al scutului despicat apare fasciat de șase piese, în două smalturi alternante (XXXV, 1 b). Ca și în cazul stemei Basarabilor, considerăm că aceste fascii sînt rezultatul — mai probabil încă decît în cazul Țării Românești — a unei concesiuni expruse din partea regelui Ludovic I de Anjou lui Petru I, în schimbul recunoașterii (măcar formale) a suzeranității sale și poate odată și cu dreptul acordat voievodului moldovean de a bate monedă ⁷¹, în orice caz înainte de 1382, după care dată, orientarea politică a lui Petru către Polonia va exclude bunele raporturi cu regatul ungar.

Ar fi cu putință ca aceste fascii să fi apărut anterior (fără florile de crin) în stema dinastică a Moldovei ⁷², fie ca rezultat al unei alte concesiuni ungare mai vechi, fie să fi aparținut voievodului Costea, după unii cercetători ⁷³ socotit tatăl și predecesorul la tron al lui Petru I. Întrucît despre Costea s-a afirmat în trecut — printre alții și de către Hasdeu și Xenopol ⁷⁴ — că ar fi aparținut familiei domnitoare a Basarabilor munteni, în acest caz el ar fi fost perfect îndreptățit să poarte stema despicată și semi-fasciată a dinastiei Țării Românești și în armele sale ca voievod al Moldovei, transmițîndu-le apoi și fiului său Petru.

Evident, această ipoteză heraldică cade de la sine, deoarece în lumina ultimelor cercetări s-a putut stabili că voievodul Costea a domnit concomitent cu Petru I ⁷⁵ (fără să se fi dovedit vreo legătură de rudenie între dîșii) și nu ca asociați la tron, ci stăpînind fiecare, în paralel, cîte o porțiune din teritoriul Moldovei, primul Țara de Jos, celălalt Țara de Sus ⁷⁶. De-abia Roman I realizează, între 1391 (iulie) — 1392 (martie), probabil după moartea lui Costea, unificarea între-

⁷¹ v. în acest sens și I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, (articol), p. 38.

⁷² v. IDEM, *op. cit.*, (mss), p. 7, fără a se preciza însă o presupusă origine a preexistenței fasciilor în stema dinastică moldoveană.

⁷³ v. A. SACERDOȚEANU, *Descălcători de țară, dădători de legi și datini* (citată supra), p. 3 și 42.

⁷⁴ v. C. C. GIURESCU, *Istoria Românilor*, vol. I, Ed. a II-a, Buc., 1935, p. 423 și 425.

⁷⁵ cf. registrului Massaria al cetății genoveze Caffa în care se menționează solia acestei cetăți trimise în anul 1386 în Moldova spre a solicita un ajutor militar, fiind acreditată atît pe lîngă «Constantino» cît și pe lîngă «Petru vayvoda» (v. ȘERBAN PAPACOSTEA, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui nou izvor necunoscut*, în S.M.I.M., VI, 1973, p. 45).

⁷⁶ v. ibidem, p. 46—47.

gului teritoriu sub sceptrul său. Totuși, după cum se știe, această împrejurare a nemulțumit pe Mircea cel Bătrîn (ceea ce ar îndreptăți presupunerea că voievodul Costea să fi aparținut familiei Basarabilor), deoarece ajutorul dat de către domnul Țării Românești lui Alexandru cel Bun să obțină tronul Moldovei de la Iuga Voievod a fost condiționat tocmai de cedarea din partea lui Alexandru a teritoriilor din sudul Moldovei de mai veche stăpânire valahă. După moartea lui Mircea însă, domnul moldovean va revendica aceste teritorii și va reuși pînă la sfîrșitul domniei să le aducă sub dominația sa ⁷⁷. Concluziile heraldice ce se pot trage din aceste noi date istorice sînt următoarele: fasciile alternate nu provin inițial în stema dinastică a Moldovei din armele Basarabilor. Fasciile basarabești au putut fi eventual incluse în însemnele armoriote ale Mușatinilor fie de către Roman I care a realizat unificarea Țării de Jos cu cea de Sus, fie de către Alexandru cel Bun care a definitivat stăpînirea Moldovei asupra teritoriilor sudice în litigiu; în practicile feudale uzuale, dobîndirea unui teritoriu era marcat și prin introducerea stemei sale în armele noului posesor. În cazul nostru, această includere ar putea părea ciudată, întrucît stema dinastică moldoveană conținea fascii alternate și înainte de 1391—1392 și respectiv 1423 ⁷⁸, emisiunile monetare apărute, după 1377, în domnia lui Petru I, constituind mărturii de netăgăduit în acest sens. Totuși deosebirea dintre fasciile alternate din stema dinastică a lui Petru și cele mobilînd scuturile armelor succesorilor săi la tronul Moldovei menționați, ar putea consta nu în aspectul lor geometric identic, ci în smalturile diferite din care ele vor fi fost alcătuite. Problema va fi tratată mai jos, atunci cînd ne vom ocupa de fasciile dinastice moldovene sub aspectul lor cromatic.

În orice caz, indiferent de originea fasciilor din stema dinastică moldoveană, ele se constată, după cum am mai spus, în cele dintîi monede ale lui Petru I emise după 1377 și se vor menține constant ca poziție (în primul cîmp al scutului stemei monetare domnești) pînă în vremea lui Petru al II-lea, nu ca asociat, ci ca domn unic, între 1448—1449 ⁷⁹. Ca număr, atît în emisiunile ulterioare ale lui Petru I (XXXV, 2 b) cît și în cele ale lui Ștefan I (1394—1399), Alexandru cel Bun (XXXV, 3 b și 4 b), Iliș I asociat cu Ștefan al II-lea (1435—1442) (XXXVI, 2 b) pînă la Roman al II-lea, cîmpul dextru al scutului dinastic va fi fasciat de șase piese, iar de la Roman al II-lea (1447—1448) (XXXVI, 3 b) cît și pe monedele succesorilor săi, inclusiv ale lui Ștefan cel Mare (XXXVII, 1 b), numărul fasciilor se va ridica la opt (de asemenea în două smalturi alternate). Schimbarea poziției fasciilor din primul în al doilea cîmp al scutului despicat se va produce sub Petru al II-lea (ca domn unic, nu ca asociat la tron), cînd cele opt fascii — apărute pentru prima oară sub Roman al II-lea (de asemenea ca voievod unic) — vor trece la senestra, florile de crin luîndu-le locul la dextra; această amplasare a fasciilor în cîmpul al doilea al scutului dinastic despicat se va menține pînă în vremea lui Ștefan cel Mare în primul tip monetar al acestui voievod (în al doilea tip, respectivele piese onorabile nu mai apar), deși fasciatul pe aceste monede va cuprinde doar șapte piese. Diversele steme dinastice rămase din domnia lui Ștefan cel Mare sînt caracterizate prin numeroase variante de reprezentare ale scutului și ale mobilelor stemei

⁷⁷ v. *ibidem*, p. 47 și 51.

⁷⁸ Anul 1423 reprezintă momentul în care Alexandru cel Bun realizează recucerirea parțială a teritoriilor sudice ale Moldovei pe care le cedase lui Mircea cel Bătrîn conform chiar unui tratat încheiat în acest sens între cei doi domnitori (v. ȘERBAN PAPACOSTEA, *op. cit.*, p. 51).

⁷⁹ cf. identificării făcute unei monede a lui Petru al II-lea de către numismatul Octavian Iliescu, monedă ce fusese eronat atribuită de către D. A. Sturza lui Bogdan I (v. Ocr. IL., *Îndreptări și întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale țărilor române*, p. 236, fig. 4).

domnești, nici fasciile nefiind desigur exceptate de la atare fluctuații. Astfel pe o cădelniță oferită de domn la 1470 mănăstirii Putna, scutul domnesc apare de asemenea fasciat de șapte piese (XXXVIII, 2), în timp ce pe inscripțiile de la Cetatea Albă din 1476 (XXXIX, 1) și din 1479 (XXXVIII, 3), el revine la opt piese; tot astfel, pe clopotul de la mănăstirea Bistrița din 1494, fasciile — plasate în al doilea câmp al scutului scartelat — sînt de data aceasta iarăși șapte (XXXIX, 2), în timp ce în stema asemănătoare ca împărțire a câmpului scutului cu precedentă, aflată pe manuscrisul din 1502 (XXXVIII, 5), apar doar șase fascii, număr identic cu cel de pe stema dinastică despicată, gravată pe garda unei spade domnești (presupusă a fi aparținut lui Ștefan cel Mare) din muzeul Topkapu din Constantinopol (XXXVIII, 1), cit și pe pisania găsită în cetatea Sucevii datînd din 1492. În reprezentările armelor familiei domnitoare sub urmașii acestui voievod, poziția fasciilor — variînd ca număr între șase și șapte — se va menține în același câmp al doilea al scutului și în stema dinastică scartelată a lui Alexandru Lăpușneanu de pe turnul bisericii Sf. Dumitru din Suceava (XXXIX, 5), ca și pe talerii din 1662 și 1663 ai lui Despot Vodă, pe reversul cărora se află marea stemă cu 16 cartiere a acestui domnitor în care figurează și armele dinastice moldovene (XXXVII, 5). Astfel în cartierele trei și treisprezece se află scutul scartelat al Mușatinilor în care însă numărul fasciilor diferă, în cel din șef sînt șapte, iar în cel din talpă, șase. În sfîrșit, fasciile vor reveni la locul inițial — în primul câmp al scutului — în armeriile domnești ale lui Lăpușneanu de pe aversul emisiunilor sale monetare din 1558 (XXXVII, 3 a), amplasare pe care o va menține și Petru Șchiopul pe bula sa aurită din 1573 (XXXIX, 6).

În concluzie, de la prima apariție a fasciilor în stema dinastică monetară a Mușatinilor și pînă la ultimele reprezentări ale armelor dezvoltate de acest gen din veacul al XVI-lea, am văzut că respectivele piese onorabile ale scutului au variat și ca poziție și ca număr. Ca poziție, ele au trecut din primul câmp în cel de al doilea al scutului despicat, ca apoi să se mențină în cartierul doi al scutului scartelat, de unde să se întoarcă într-o ultimă fază, în primul cartier al aceluiași fel de însemne dinastice. Ca număr, fasciile au fluctuat de la cele șase inițiale, la șapte și opt piese, pentru a reveni la fasciatul de șase piese de la început. Numărul diferit de piese fasciate îl putem atribui mai degrabă unor variațiuni de execuție a gravurilor pe metale, a meșterilor pietrari sau ceramiști, a miniaturistilor și copiștilor de manuscrise, decît să-l considerăm avînd o semnificație specială de natură heraldică, în timp ce schimbarea poziției pieselor onorabile ale scutului dinastic din câmpul dextru de onoare, în cel senestru (mai puțin însemnat în rang în alcătuirea unei steme) cit și apoi revenirea acestora pe locul inițial, trebuie — credem noi — corelată în mod cert cu împrejurări de ordin politic generate de natura fluctuantă a relațiilor dintre domnii Moldovei și regatele vecine ale Ungariei și Poloniei. Conținutul ambelor câmpuri ale scutului despicat din stema dinastică monetară a Mușatinilor sînt inițial de influență ungară. Totuși, prezența în câmpul dextru, de onoare, a fasciilor de șase piese pe primele monede ale lui Petru I, ne indică clar precăderea ce s-a acordat acestor piese onorabile, preexistente desigur în stema familiei domnitoare florilor de crin, concesiune regală angevină de presupus a fi fost acordată ulterior.

Inversarea conținutului celor două câmpuri ale scutului domnesc pe mone-dele din timpul lui Petru al II-lea (în perioada 1446—1449 cînd domnea singur⁸⁰)

⁸⁰ Pînă la 1448 cînd moare Roman al II-lea, emisiunile monetare atît ale domnilor anteriori (printre care, asociat, chiar și Petru al II-lea) cit și cele dintre 1447—1448 ale lui Roman, conservă încă fasciile în câmpul dextru, de onoare, al scutului dinastic despicat. Pentru moneda lui Petru, v. Oct. ILIESCU, *op. cit.*, p. 236 . fig. 4 si pl. IV, fig. 7.

ne indică desigur marcarea și în domeniul heraldic — important pe atunci — a orientării politice nete a acestui voievod către Ungaria, dând astfel precădere florilor de crin angevine (conservate prin tradiție în stema dinastică a Moldovei, deși familia regală de Anjou — Ungaria se stinsese cu peste șase decenii în urmă), însemne ce constituiau totuși o aluzie la vechile legături feudale ce existaseră în secolul al XIV-lea între cele două țări. Să nu uităm de asemenea că Petru al II-lea era căsătorit cu o soră a lui Iancu de Hunedoara, după cum se știe, voievod al Transilvaniei din 1441 și apoi regent al Ungariei din 1446, cu care voievodul moldovean a întreținut excelente raporturi, Iancu ajutându-și cumnatul să capete domnia țării, iar acesta cedînd în 1448 cetatea Chilie protectorului său. Scutul dinastic despicat, cu conținutul inversat al cîmpurilor sale dăinuie însă și pe anumite vestigii heraldice din timpul domniei lui Ștefan cel Mare ca spre exemplu inscripțiile de la Cetea Albă din 1476 și 1479; faptul e mai greu de explicat date fiind relațiile foarte încordate între acest voievod și Ungaria, din pricina azilului oferit în Transilvania de către Matei Corvin lui Petru Aron, relații încă mai înăsprite ulterior reluării Chilie în 1465 și apoi a înfrîngerii dezastruoase din 1467 de la Baia a aceluiași rege al Ungariei. De aceea presupunem că în prima parte a domniei, Ștefan, absorbit de gravele probleme de stat — politice și militare — cunoscute, s-a preocupat într-o mai mică măsură și de cele heraldice, lăsînd deocamdată stema dinastică în forma preluată de la antecesori săi imediați; constatăm însă că pe monedele sale aparținînd primului tip, fasciile se mențin — e drept — în cartierul senestru al scutului despicat, în schimb crinii angevini nu mai apar, fiind înlocuiți printr-o cruce și o roză plasate în pal. Cu toate că în cea de a doua parte a domniei sale, Ștefan cel Mare s-a interesat în mod deosebit să alcătuiască, într-o formă cît mai satisfăcătoare pentru el, stema dinastică a Moldovei, încercînd felurite formule pînă la fericită realizare a « sintezei heraldice » în stema din 1494, totuși fasciile nu-și vor recăpăta locul de onoare în cartierul dextru nici în restul domniei lui Ștefan, nici în cele ale urmașilor săi imediați, fiind restabilite pe locul inițial de-abia — după cum am văzut — de către Alexandru Lăpușneanu în stema dinastică de pe aversul monedelor sale emise în 1558, fiind conservate apoi în același loc și de către Petru Șchiopul, pe bula sa aurită din 1575 (fapt explicabil dacă ele proveneau din stema Basarabilor).

Înainte de a încheia capitolul dedicat fasciilor din armele familiei domnitoare a Moldovei, se cuvine să mai facem o scurtă mențiune și despre steagul fasciat din gravura cronicii lui Ioan de Thuróczi, ediția din 1488⁸¹. Este vorba de înfățișarea unei scene de luptă din campania din 1467 a lui Matei Corvin în Moldova, în care e reprezentat și Ștefan cel Mare în mijlocul oștii sale, ținînd în mîna dreaptă un gonfalon⁸² a cărui flamură este aparent striată de dungi alternate, în pal (deci paralele cu mînerul banierii de război terminate în vîrf de lance), peste care broșează un cap de bour văzut din față.

Intrucît, după cum se știe, acest gen de steaguri de luptă cunoscute încă de pe timpul cruciadelor, înfățișau întotdeauna pe flamura lor piesele sau mobilele heraldice plasate în poziția lor normală (adică pe axul longitudinal și nu pe cel lateral al pînzei), însemna că dungile de pe stindardul lui Ștefan cel Mare nu erau paluri ci fascii alternate, peste care broșa capul de bour (ce, corect, ar fi trebuit

⁸¹ Acest steag a fost semnalat, descris și interpretat de I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, (articol), p. 38—39 și p. 40, fig. 2, cît și IDEM, *op. cit.*, (mss.), p. 10—11.

⁸² Gonfalonul, la origine banieră de luptă a unui senior feudal sub a cărui flamură combăteau vasalii săi, devine cu timpul steagul seniorilor ecleziastici și mai apoi chiar prapor bisericesc, cu flamură triplă, detașată de hampă și agățată de o baghetă perpendiculară pe mînerul său.

reprezentat cu coarnele îndreptate spre hampă, și nu cu ele paralel cu aceasta). Respectivul steag constituie așadar o altă încercare de combinare a armelor țării (capul de bour văzut din față) cu fasciile dinastice, așa precum mai întâlnisem cazuri ca spre exemplu pe aversul monedei lui Roman al II-lea menționată mai sus, în care fasciile și capul bovideului heraldic apăreau fiecare în câte un cartier al scutului despicat al familiei domnitoare (XXXVI, 3 b). I. N. Mănescu crede că drapelul reprezentat pe gravura din cronica maghiară amintită, ar putea fi eventual, descendentul unui vechi steag fasciat de investitură (cu valoare deci de arme de familie) pe care Petru I să-l fi primit din partea suzeranului angevin⁸³. Nu exclu-dem o atare ipoteză, însă autorul în cauză mai afirmă că fasciile de pe gonfalonul lui Ștefan cel Mare ar fi fost verzi și galbene⁸⁴, deci identice cu cele din stema dinastică a Basarabilor. În ceea ce ne privește, raliindu-ne păreriile lui Octavian Iliescu pe care o raportăm și la Moldova, credem puțin probabil ca Ludovic de Anjou să fi conferit lui Petru I ca vasal, arme în care să figureze un metal, în speță aurul, superior în scara ierarhică a smalturilor heraldice argintului ce alcătuiește, alternat cu roșu, fasciile din stema regatului ungar. Dacă suveranul amintit a putut eventual conferi lui Petru vreo stemă fasciată, aceasta — opinăm noi — a trebuit să fie în smalturile roșu și argint din stema Ungariei. b⁸⁵ indu-ne pe procedeul feudal frecvent prin care unii suzerani acordau unor vasa-li — parțial sau integral — propriile lor arme. Ulterior, afirmăm în continuare, atunci când Roman I unifică și mai apoi Alexandru cel Bun recuperează teritoriile sudice ale Moldovei care aparținuseră Basarabilor, stema dinastică a putut fi schimbată — spre a consfinți această întregire a țării — operându-se un transfer de smalturi; în cazul în speță, scutul dinastic despicat al Mușatinilor ar conține, de la cei doi voievozi menționați încolo, la dextra fasciile verzi și aur simbolizând Țara de Jos, preluată din armele Basarabilor foștii posesori, iar la senestra florile de crin, concesate foarte probabil lui Petru I, simbolizând Țara de Sus asupra căreia domnise acest voievod. Ipoteza noastră este plauzibilă deoarece dacă în secolul al XIV-lea au existat două Moldove și două coroane⁸⁶, nimic nu a împiedicat desigur, să existe și două steme ale fiecăruia dintre aceste teritorii.

3. Florile de crin. Mobile ale scutului dinastic atestate în mod cert odată cu fasciile de șase piese, florile de crin plasate inițial în cîmpul al doilea al scutului dinastic despicat de pe reversul primelor emisiuni monetare ale lui Petru I (XXXV, 1 b) constituie, după cum am mai spus, o probabilă concesiune angevină, ulterioară însă ca apariție pieselor onorabile din primul cîmp al stemei familiei domnitoare a Moldovei din veacul al XIV-lea.

Pe cele dintii monede cunoscute ale acestui principat, florile de crin apar în număr de șapte (așezate 2, 2, 2, 1), însă pe emisiunile mai târzii din domnia aceluiasi voievod, ele se vor reduce la două, plasate una sub cealaltă (XXXV, 2 b). O încercare de a se introduce un element din stema dinastică în stema țării cu capul de bour văzut din față de pe aversul⁸⁶ monedelor moldovene de la acea epocă, o constituie prezența în unele emisiuni ale lui Petru I a unei flori de crin

⁸³ v. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, p. 39 (art.) și *op. cit.*, p. 11 (mss.).

⁸⁴ v. *ibidem*, p. 38 (art.).

⁸⁵ v. ȘERBAN PAPACOSTEA, *op. cit.*, p. 48 și nota 18.

⁸⁶ Asupra faptului dacă în primele emisiuni monetare ale lui Petru I, legenda latină din bordură a respectivelor piese nu ne-ar face să considerăm aversul cu capul de bour drept revers și reversul cu scutul dinastic drept avers, v. explicațiile și interpretarea textului legendei la C. MOISIL, *Legendele monedelor lui Petru Mușat*, în Cr. N. A., XVII, 1943, p. 124–125, cit și OCTAVIAN ILIESCU, *Despre legendele celor mai vechi monede moldovenești*, în Anal. Instit. Ist. și Arh. (Iași), III, 1966, p. 201–202.

cu lujer pe care o ține în bot bourul heraldic. Această tentativă de îmbinare a două mobile de proveniență diferită, bourul din stema de stat și crinul din armele dinastice nu va da rezultate întrucât — deși reprezentarea va apărea, e drept și pe unele emisiuni ale urmașilor la tron ai lui Petru I (Ștefan I și Alexandru cel Bun) — ea nu se va mai întâlni ulterior pe nici o altă serie monetară ale domnilor moldoveni următori, dispărînd deci la începutul veacului al XV-lea.

După cum se știe, din domnia lui Roman I (1391—1394) nu se cunosc emisiuni monetare, dar sub voievodul următor Ștefan I (1394—1399), florile de crin se mențin tot două la număr, ca și în ultimele emisiuni ale lui Petru I, plasate în același fel în același câmp al scutului ca și precedentele.

Alexandru cel Bun a bătut în lunga sa domnie, numeroase serii de monede, împărțite de numismați în trei categorii distincte: a) în prima dintre acestea, cele două flori de crin apar în continuare tot în câmpul al doilea al scutului dinastic despicat, în formă și poziție identică cu cele din emisiunile domnilor anteriori, cu diferența doar că uneori respectivul scut este timbrat și flancat la dextra și la senestra de câte o floare de acest fel; b) categoria a doua e caracterizată prin revenirea la cele șapte flori de crin din primele emisiuni ale lui Petru I (dispușe de asemenea 2, 2, 2, 1), scutul dinastic fiind timbrat de data aceasta de un minuscul coif plasat din profil; în sfârșit c) ultima categorie se distinge prin numărul fluctuant al florilor de crin de pe diversele emisiuni, variînd de la trei pînă la șapte. Scutul dinastic e timbrat fie de o rozetă, fie de un cap de bour (care broșează și peste șeful scutului), fie de o siglă, fie de o coroană deschisă.

Pe emisiunile monetare ale lui Iliaș I (1432—1433 și asociat 1435—1442), se remarcă apariția ecvestră a domnului cu cimierul cu cap de bour deasupra coifului de paradă precum și menținerea coroanei deschise ca timbru al scutului dinastic, ultima caracteristică fiind preluată și de monedele lui Ștefan al II-lea (1435—1447). Emisiunile comune ale acestor doi voievozi (1435—1442) conservă de asemenea numărul mare al florilor de crin (în genere șapte), constatate în ultima serie de monede ale tatălui lor Alexandru cel Bun (XXXV, 4 b).

În scurta domnie a lui Roman al II-lea (1447—1448), venit la tron cu ajutor polon, voievodul va exclude florile de crin angevine de pe monedele sale, înlocuite în câmpul al doilea al scutului despicat și fasciat (de opt piese în primul câmp) cu un cap de bour văzut din față (XXXVI, 3 b), altă încercare de a asocia elemente din stema de stat cu cele din stema dinastică, sortită de asemenea eşecului, o atare reprezentare nemaifiind nicicînd întâlnită pe vreo altă emisiune monetară moldoveană cunoscută. În schimb, după cum am văzut, asociatul și apoi succesorul la tron al lui Roman al II-lea și anume Petru al II-lea, în perioada cînd va domni singur (1448—1449), nu numai că va reintroduce florile de crin în scutul dinastic, dar le va plasa și în primul câmp, de onoare, al acestuia, mutînd fasciile în al doilea, date fiind strînsele sale relații cu Ungaria expuse mai sus; trebuie însă să mai adăugăm că acest voievod modifică pe monedele sale aspectul uzual al florilor de crin întîlnite pe toate emisiunile anterioare, creînd din două astfel de flori (plasate, precum am văzut, una sub cealaltă pe monedele lui Petru I, Ștefan I și Alexandru cel Bun) un singur element heraldic alcătuit din doi crini opuși și reușiți la extremitățile lor inferioare (floare de crin dublă), ce se va menține și la unii dintre domnii următori și cu precădere la Ștefan cel Mare, care o va folosi din plin pe diverse reprezentări armorate din timpul domniei sale. Într-adevăr, dacă Ștefan va renunța la folosirea pe monedele sale a florilor de crin angevine din scutul dinastic de tip mai vechi, pe considerentele cunoscute ale relațiilor de neprietenie cu regatul ungar (aceste mobile apărînd totuși în număr de trei, plasate în pal, în primul cartier al scutului dinastic despicat și fasciat la

senestra, aflat pe inscripțiile de la Cetatea Albă din 1476 și 1479 (XXXIX, 1 și XXXVIII, 3), în schimb el va folosi în mare măsură floarea de crin dublă, inaugurată de Petru al II-lea pe emisiunile sale dintre 1448—1449, atât pe stemele de pe pisanii, de pe plăcile de teracotă din reședințele domnești, cât și de pe clopote, de pe manuscrite etc., etc. Astfel, pe pisania de la Putna din 1481 (am arătat mai sus că o considerăm totuși autentică, doar restaurată nedibaci în secolul al XVIII-lea), floarea de crin dublă apare plasată la senestra în scutul dinastic (a cărui linie de despicare nu e marcată) aflat sub coif și dominat de uriașul cap de bour cu gît flancat de roză (XL, 1); de asemenea, pe plăcile de teracotă găsite la reședințele domnești de la Hîrlău și Suceava întâlnim două tipuri de astfel de reprezentări: a) cele cu scutul dinastic despicat, timbrat de coiful avînd capul de bour cu gît în cimier iar în cîmpul al doilea, o floare de crin dublă asuprind o roză și b) cele cu stema dinastică conținînd cele patru mobile ale scartelatului de mai târziu, fără ca scutul să aibă încă vreo partițiune oarecare, elementele componente fiind plasate liber în cîmpul său ⁸⁷. « Sinteza heraldică » astfel realizată incipient, va fi tradusă efectiv în fapt pe stema de pe clopotul dăruit în 1494 de Ștefan cel Mare mănăstirii Bistrița; totuși înaintea acestei alcătuirii, mai trebuie menționat un tip intermediar și anume acel înfățișat de pisania (probabil din 1492) găsită în reședința domnească din cetatea Sucevii, în care scutul scartelat conține în primul cartier floarea dublă de crin, loc de onoare pe care această mobilă îl avusese numai în stema monetară a lui Petru al II-lea, deoarece în toate reprezentările cu scut despicat din domnia lui Ștefan cel Mare, respectivul însemn ocupase doar cîmpul al doilea. De data aceasta era însă vorba de un scut scartelat de o factură nouă care va prefigura stema aflată pe clopotul de la Bistrița. Într-adevăr, ansamblul heraldic aflat pe acest clopot va constitui armele dinastice definitive ale acestui voievod, elaborate după multiplele tatonări heraldice cunoscute, în care cele două flori de crin reunite, plasate oblic (în bară), se vor găsi incluse în cartierul patru (ultimul!) al scutului domnesc scartelat (XXXIX, 2). Așadar reminiscențele vechilor legături ale Moldovei cu Ungaria nu erau omise, dar în schimb erau așezate în cel din urmă cîmp al scutului cu armele familiei domnitoare.

În sfîrșit, *Tetraevanghelul* din 1502 ne înfățișează — cu singura deosebire importantă că este vorba de o reprezentare policromă — aceeași amplasare, poziție și formă a florii de crin duble întîlnite în stema dinastică precedentă (XXXVIII, 5).

Dintre urmașii la tron ai lui Ștefan cel Mare ce vor mai folosi stemele de neam ale Mușatinilor realizate de acest voievod, steme dotate și cu flori de crin, menționăm mai întîi pe Alexandru Lăpușneanu care — după cum am văzut — ne-a lăsat trei reprezentări heraldice dotate cu armele dinastice moldovene dintre care prima cu scut despicat, constituind una din formele de tranziție de acest gen elaborate de presupusul său bunic, iar celelalte două preluînd tipul cu scutul scartelat, inaugurat de clopotul de la Bistrița în 1494. Astfel, pe pisania din 1559 de la Putna, crinul dublu este plasat (în pal) în primul cîmp al scutului (XXXVIII, 4); în celelalte două reprezentări — monedele armorate emise la 1558 și apoi pisania cu stemă de pe turnul bisericii Sf. Dumitru din Suceava — floarea de crin dublă apare situată în cartierul patru al scutului scartelat, plasată în bară, și, întocmai ca pe modelele inițiale din 1494 și 1502, cu o jumătate de soare broșînd peste șeful cartierelor inferioare (XXXIX, 5 și XXXVII, 3 a).

Ceea ce ni se pare totuși curios, e faptul că nici unul dintre urmașii direcți (și legitimi) ai lui Ștefan cel Mare — ne referim în special la Bogdan al III-lea și

⁸⁷ v. M. BERZA, *op. cit.*, p. 82 și 84, fig. 15.

Ștefăniță — n-au folosit (sau cel puțin nu ni s-a păstrat vreun vestigiu de acest gen de la dîinșii) stema dinastică definitivă, elaborată și rezolvată în mod atît de fericit de către tatăl și respectiv bunicul lor. A trebuit, cu aproape o jumătate de secol după moartea marelui Ștefan, ca impunătorul însemn heraldic să fie dublu arborat tocmai de unul dintre coborîtorii săi prezumați, Alexandru Lăpușneanu, a cărui ascendență domnească este incertă (personal, și ca genealogist, ne îndoim puternic că respectivul voievod să fi fost — chiar și ilegal — fiul lui Bogdan al III-lea). Probabil că din acest motiv și anume al paternității echivoce, pentru a se lega efectiv de familia domnitoare a Moldovei, Lăpușneanu a urmărit și căsătoria — presupus cvasi-incestuoasă — cu domnița Ruxandra Rareș (Bogdan Lăpușneanu avea asigurată măcar ascendența maternă ca fiind cert domnească), cît și afișarea cu atîta ostentație pe monete și pe pisanii a stemei lui Ștefan cel Mare, pentru a încerca, aparent, să demonstreze apartenența sa la dinastia mușatină pe care mulți dintre contemporani o puneau, cu drept cuvînt, în dubiu.

Cu mult mai tristă devine însă postura armelor dinastice ale Moldovei în stema mare cu 16 cartiere de pe talerii din 1662 și 1663 ai lui Despot Vodă. În afară de faptul că prezența stemei familiei domnitoare în scutul acestui uzurpator nu-și găsea vreun rost — Iacob Heraclid neavînd absolut nici o contingentă cu dinastia țării peste care domnea — dar în plus, poziția minoră hărăzită acestei steme (cartierul trei și mai ales al treisprezecelea!) în pretențiosul amalgam heraldic realizat de posesorul său imitînd armele lui Carol Cvintul, este de-a dreptul jignitoare, cu atît mai mult cu cît Despot și-a îngăduit să modifice și conținutul armelor dinastice, schimbînd aspectul și amplasarea unor mobile, precum în cazul ce ne interesează, a florii duble de crin care este mutată în cartierul trei și metamorfozată într-un fel de frunză plasată în bandă (XXXVII, 5). Desigur că prezența stemei lui Ștefan cel Mare arborată de respectivul uzurpator își găsește explicația tot în dorința acestuia de a-și legitima nejustificata ascensiune pe tronul Moldovei.

În sfîrșit, ultima apariție a florii de crin duble e semnalată pe bula armoriată din 1575 a lui Petru Șchiopul studiată mai sus (XXXIX, 6) în care ea se află într-o poziție, formă și amplasare identice cu cele din stemele precedente din domnia lui Lăpușneanu și deci implicit și cu modelele din 1494 și 1502. Această apariție se produce de asemenea la un voievod ce va purta armele unei dinastii de care e străin ca sînge (deși ramura familiei domnești din care se trage e legată cu Mușatinii prin două alianțe matrimoniale de recentă dată la acea epocă). Astfel, cu toată diferența sensibilă față de situația lui Lăpușneanu sau Despot, Petru Șchiopul — deși descendent al ilustrei stirpe a Basarabilor — va folosi stema dinastică a Moldovei tot pentru a-și justifica și legitima într-un fel, ocuparea tronului respectivului principat de care era totuși străin.

4. **Roza.** Apariția acestei vechi mobile din stema atît a țării cît și a dinastiei Moldovei este semnalată inițial după cum am văzut, pe unele dintre primele emisiuni monetare ale lui Petru I. Întrucît prezența și evoluția rozei în stema de stat — atît pe monede, pe sigilii sau pe alte vestigii armorate — am studiat-o și urmărit-o într-un capitol anterior, vom reveni să mai semnalăm doar prezența ei pe un desen executat în 1819, descoperit foarte recent în arhivele rusești⁸⁸, ce reprezintă stema Moldovei sculptată pe o lespede de piatră plasată deasupra uneia din intrările cetății Cetății Albe ridicată în etapa inițială (sfîrșitul secolului al XIV-lea) a construirii acestei cetăți. Respectiva reprezentare epigrafică este reprodusă în

⁸⁸ v. V. A. VOITEHOVSKI, *Inscripțiile de construcții pe pereții cetății de la Cetatea Albă-Nistru* (titlu tradus din lb. rusă), în vol. *Europa de sud-est în Evul-Mediu* (titlu de asemenea tradus din lb. rusă), Chișinău, I, 1972, p. 371—374 + 3 ilustr.

forma deteriorată în care ea se afla la data alcătuirii desenului, cu porțiunile căzute redată doar schematic (lespedea este astăzi pierdută). Astfel, într-un chenar patruleter și totodată cvadrilobat — de la care sînt inspirate desigur încadramentele diverselor pisanii înstemate studiate mai sus, în special cea de la Bistrița din 1554 — apare, inclusă într-un scut ușor alungit și netimbrat, stema Moldovei de la finele veacului al XIV-lea, cu capul de bour văzut din față indicat doar prin contururile sale aproximative (sculptura ce-l înfățișase fiind căzută în decursul secolelor), în schimb, cu elementele sale anexe, conservate încă în bune condiții în 1819, reproduse foarte clar. Astfel, e redată distinct o stea (cu cinci raze⁸⁹) între coarnele bourului, capul animalului heraldic fiind flancat la dextra de o roză cu cinci petale și la senestra de o lună crai-nou conturnată; dintre toate aceste mobile anexe, roză este înfățișată în dimensiunile cele mai ample, atrăgînd astfel în primul rînd atenția privitorului.

Examinînd apoi respectiva floare heraldică din diversele reprezentări ale stemei dinastice moldovene, constatăm că, inițial element separat de scut, roză se va integra treptat în armele mușatine în mod organic.

În cursul studiului de față am emis presupunerea că roză ar putea fi eventual însemnul heraldic al lui Bogdan I, în ipoteza cînd nu s-ar dovedi că străvechiul cap de bour să fi fost adus de numitul voievod din Maramureș. În această privință, repetăm că deși o atare mobilă se găsește atît în armeriile acestei regiuni cît și în cele ale Sighetului, aria de răspîndire a capului de bour ca însemn heraldic în zona din jurul Carpaților nordici îngloba nu numai Maramureșul, dar și Slovacia, Galiția, precum și Moldova de nord, putînd astfel să presupunem în egală măsură ca un asemenea simbol să fi fost adoptat și de vreun dinast local originar de pe meleagurile Țării de Sus. În acest caz, dacă respectivul cap de bour ar fi un străvechi însemn autohton, dacă fasciile ar avea o origine inițial ungară, ulterior dinastică basarabească, dacă florile de crin ar reprezenta o concesiune angajată acordată lui Petru I ante 1482, atunci nimic nu s-ar împotrivi ca și roză să aibă semnificația de arme de familie ale voievodului Bogdan I. Cum această mobilă apare dintru început pe cele mai vechi vestigii heraldice din Moldova de ordin sigilar și monetar cunoscute, înseamnă că ea preexista alcătuirii acestor însemne atestate în mod cert, după cum se știe, între cel de al șaptelea și al optulea deceniu al veacului al XIV-lea. Or, la data apariției constatate a celor dintîi sigilii de stat cît și la epoca emiterii primelor monede, dinastia lui Bogdan I era deja stinsă în linia bărbătească. Amintirea ei, ca una căreia i-ar fi aparținut însuși întemeietorul statului moldovean independent ce luase ființă la 1359 e puțin probabil că ar fi putut fi uitată, nu numai ca fiind atunci de dată încă foarte recentă, dar și pe motivul că ea nu fusese uzurpată, ci cedase puterea prin extincția ei « per masculos », nefiind deci înlăturată de la conducere în mod violent prin lupte, cum se întîmplase cu Dragosizii a căror stemă cu săgeata (cu excepția apariției fortuite pe garda uneia dintre spadele atribuite lui Ștefan cel Mare, aflate la muzeul Topkapu din Constantinopol) n-a figurat niciodată pe vreo stemă de stat sau dinastică cunoscută aparținînd principatului moldovean. În acest caz, am opina pentru considerarea rozei — pînă la dovezi contrare — ca simbolizînd fosta dinastie a lui Bogdan I, cu atît mai mult cu cît, unii dintre urmașii lui Alexandru cel Bun rezultați din căsătoria acestui domn cu Ana, nepoata de fiică a lui Lațcu voievod, avînd deci în ascendența lor maternă și pe întemeietorul statului feudal Moldova, se puteau

⁸⁹ În reproducerea desenului original din 1819, steaua dintre coarnele bourului din stema Moldovei are cinci colțuri (v. fig. 1), în timp ce în aceeași stemă, mărită de autorul articolului sus-menționat pentru a fi redată mai în amănunt (v. fig. 3), steaua este greșit reprodusă cu 6 colțuri.

prevala în armeriile lor de stat sau familiale — ca arme de alianță — și de stema de neam a acestui întemeietor de altădată al țării. Odată intrată în ansamblul heraldic de stat și dinastic al principatului Moldovei, chiar dacă ramura coborîtorilor lui Iliaș I (Roman al II-lea și Alexandrel) prin vinele cărora curgea și singele lui Bogdan I, se stinsese, roza a putut desigur fi păstrată — cu aceeași cinstire de care se bucurase și anterior — de către ramura lui Bogdan al II-lea ce preluase tronul țării. În acest sens să nu uităm faptul că însuși Ștefan cel Mare cînd așază în biserica de la Rădăuți cîteva pietre de mormînt unora dintre înaintașii săi domnești (precum și străbunicului său Roman I), pune astfel de lespezi funerare și membrilor fostei dinastii și anume lui Bogdan I, Lațcu voievod și ficei acestuia Anastasia (mama Anei), pe care îi considera totuși și strămoșii săi. Tot astfel pe o cheie de boltă din palatul domnesc de la Suceava — detaliu bine cunoscut — roza figurează singură într-un scut, ceea ce incontestabil ne indică o existență a ei aparte, anterior independentă de armele dinastice ale Mușatinilor cărora de-abia mai tîrziu li se încorporează. În consecință, prezența paralelă a rozei în ambele steme — de stat și dinastică — ale Moldovei, constituind singura mobilă heraldică figurînd *simultan* atît în armele țării cît și în scutul stemei familiei sale domnitoare, ne arată în mod evident deosebita considerație ce s-a acordat acestui însemn de mare prestigiu, reprezentînd un simbol scump țării și voievozilor ei, astfel încît presupunerea noastră că el ar putea înfățișa armeriile de familie ale lui Bogdan I, este în perfectă concordanță cu vechea sa faimă.

În evoluția sa heraldică în cadrul stemei dinastice moldovene, roza este semnalată pentru prima oară pe reversul emisiunilor monetare ale lui Alexandru cel Bun aparținînd categoriei a treia, în postură de a timbra scutul domnesc de familie (XXXV, 3 b). Întrucît conform cronologiei stabilite de numismați⁹⁰, monedele de acest tip apar începînd din anul 1409, am putea eventual explica apariția rozei pe respectivele emisiuni (dacă am considera-o ca stemă de neam a lui Bogdan I), prin nașterea în acel an al primului fiu legitim al lui Alexandru cel Bun și anume Iliaș I, rezultat din căsătoria voievodului cu « gospojda Ana », strănepoata directă a întemeietorului statului feudal Moldova. Desigur că roza, precum se știe, figura încă din primele emisiuni pe aversul monedelor acestui principat, flancînd botul bourului din stema de stat a țării, dar respectiva stemă fusese preluată ca atare din tradiția autohtonă anterioară, preexistentă deci apariției primelor monede în Moldova; acest însemn putea fi rezultat din îmbinarea armelor băștinașe (eventual capul de bour) cu cele de familie aduse de Bogdan I (eventual roza). Ramura dinastică a lui Roman I se putea prevala de roză doar ca element încorporat în stema țării, dar nu o putea folosi separat ca stemă autonomă. Apariția ei într-o atare ipostază în armele de familie ale lui Alexandru cel Bun, mai ales la scurt timp după căsătoria acestuia cu o persoană care avea tot dreptul să poarte un asemenea însemn, poate legitima perfect arborarea lui de către respectivul voievod. În acest caz — după cum am mai afirmat — roza a putut fi preluată și perpetuată în stema casei domnitoare a Mușatinilor ca « arme de alianță » și odată înglobată în ansamblul armelor dinastice, a fost posibil ca ea să fie purtată în continuare chiar și după stingerea ramurii lui Iliaș I care scobora din « gospojda Ana ». Astfel s-ar explica folosirea respectivei flori heraldice și de către Ștefan cel Mare, mai întîi pe reversul primului său tip de monede (în cîmpul unu al scutului despicat, asuprită de o cruce apropiată ca formă de cea de Malta, XXXVII, 1 b) și apoi pe diverse alte reprezentări armoriolate pînă la încorporarea ei ca mobilă stabilă în stema

⁹⁰ cf. OCT. ILIESCU, *Îndreptări și întregiri . . .*, p. 232.

dinastică definitivă elaborată de acest voievod la 1494. Menționăm în sensul indicat, armele familiei domnești de pe cădelnița de la Putna din 1470 în care, ca și pe emisiunea monetară citată supra, în primul câmp al scutului despicat apare o roză asuprită de o cruce (de data aceasta, potențată (XXXVIII, 2), precum și plăcile de teracotă de la Hirău și Suceava (datele de la cca. 1486) ce înfățișează de asemenea un scut despicat, purtând în primul cartier o cruce dublă asuprită de o roză, iar în cel de al doilea, o roză asuprită de o floare de crin dublă. Tot astfel, amintim pisania (din 1492) găsită în ruinele reședinței domnești din cetatea Sucevii, în care, în interiorul unui scut scartelat, întâlnim în cartierul al treilea trei roze plasate în bandă, postură multiplicată în care acest element va fi semnalat de aci înainte în toate reprezentările cunoscute ale stemei dinastice de tip sferuit, atât din restul domniei lui Ștefan cel Mare și anume placa de teracotă de la Suceava din 1493, clopotul de la Bistrița din 1494 (XXXIX, 2) și *Tetraevangelul* din 1502 (XXXVIII, 5), precum și în unele din cele rămase de la succesorii la domnie ai respectivului voievod și anume dinarii lui Alexandru Lăpușneanu din 1558 (XXXVII, 3 a), cât și bula aurită a lui Petru Șchiopul din 1575 (XXXIX, 6). Făcând excepție de la modul uzual de reprezentare menționat, trebuie să mai cităm și pisania lui Lăpușneanu de pe turnul bisericii Sf. Dumitru din Suceava în care scutul scartelat poartă în cartierul al treilea numai două roze și nu trei ca în toate celelalte arme dinastice cunoscute (XXXIX, 5), precum și cele două câmpuri cu același gen de arme, aflate în stema cu 16 cartiere de pe talerii lui Despot Vodă din 1662 și 1663, în care cele trei roze, plasate de astă dată în bară, sînt incluse în cartierul patru și nu ca de obicei în cel de al treilea al scutului sferuit (XXXVII, 5).

Cu aceste precizări, am trecut în revistă prezența rozei ca mobilă în stema dinastică a Moldovei; se cuvine să mai menționăm și cîteva reprezentări ale aceleiași flori heraldice și în afara scutului armelor familiale domnești așa cum ea ne apare de pildă pe pisania de la Putna din 1481, în care o roză monumentală de proporții ce aproape întrec pe acelea ale scutului dinastic, flanchează la senestra botul capului de bour și acesta din urmă supradimensionat (XL, 1). Alte apariții ale rozei neincluse în scutul cu armele domnești de familie mai sînt și cele aflate pe pisanile lui Alexandru Lăpușneanu de la Bistrița (1554) și Putna (1559), în care, în prima, o roză stilizată este plasată în colțul inferior din dreapta al chenarului stemei, dedesubtul gîtului bourului heraldic și o alta, înfățișată mai realist, așezată în mijlocul lobului stîng al aceluiași chenar (XL, 3); în cea de a doua pisanie, roză, de asemenea de proporții masive, flanchează gîtul conturnat al bovidului dinastic (XXXVIII, 4). În sfîrșit, ca ultime reprezentări cunoscute ale respectivei flori heraldice în ansambluri armoriolate familiale domnești, mai semnalăm și cele două pisanii ale lui Vasile Lupu, cea de la mănăstirea Secu cât și cea de la Trei Ierarhi (1638), în care, în prima, roză apare plasată pe botul bourului cu gît (ce ne reamintește ca formă unul dintre primele tipuri monetare în care acest animal figurează ținînd în gură un lujer de crin), iar în cea de a doua, roză este înfățișată în dublă ipostază (avînd și un format identic), și anume flancînd la dextra capul bourului și respectiv, așezată dedesubtul gîtului acestuia, pe locul unde el se bifurcă transformîndu-se în lambrechini (XL, 6).

În concluzie, roză dinastică a constituit un însemn al cărui sens simbolic precis și apartenență familială sigură ne scapă pînă în prezent și al cărui aspect — după cum am văzut — a fost fluctuant ca înfățișare, număr și poziție pînă la stabilizarea în formă multiplicată a respectivului element în stema definitivă realizată de Ștefan cel Mare la 1494. Disparația rozei, înlocuită cu soarele, complexul lunii, se înregistrează în stema de stat cam la aceeași epocă cînd și armele

dinastice, căzute în desuetudine prin stingerea familiei domnești a Moldovei, sînt definitiv scoase din uz.

5. **Crucea.** Ultimul element component al stemei dinastice, crucea, constituie de asemenea o mobilă întîlnită în armele domnești de familie de pe monedele voievozilor Moldovei încă de la începutul veacului al XV-lea. Semnalată — deși cu un aspect nu tocmai heraldic — pe unele dintre emisiunile lui Alexandru cel Bun, o regăsim ulterior, sub formă de cruce dublă, inclusă în scutul despîcat și fasciat la dextra de pe monedele lui Ștefan al II-lea (în perioadele cînd a domnit singur, nu ca asociat al lui Iliaș sau Petru al II-lea) și mai apoi de cruce simplă, în cele ale lui Petru Aron (1551—1552 și 1554—1557). Preluată de Ștefan cel Mare, crucea a cunoscut în domnia acestui voievod o întregă evoluție, caracterizată printr-o serie de transformări de aspect, de poziție și de amplasare pînă la includerea ei în formă definitivă în scutul scartelat al stemei dinastice din 1494 de pe clopotul de la Bistrița. Conținută în șeful cartierului dextru al unor reprezentări multiple în care scutul dinastic este despîcat și fasciat la senestra, crucea în formă simplă (greacă, cu brațe egale) apare cînd cu un aspect asemănător celei de Malta asuprind o roză (pe primul tip de emisiuni monetare ale lui Ștefan, XXXVII, 1 b) cînd potențată și suprapunîndu-se de asemenea unei roze (pe cădelnița de la Putna din 1470, XXXVIII, 2), cînd în sfîrșit sub o înfățișare de cruce cu brațele lățindu-se la extremități (*croix pattée*) asuprind o lună crai-nou întoarsă (pe garda uneia din săbiile provenind din Moldova aflate la muzeul Topkapu din Constantinopol și atribuite a fi aparținut fie lui Ștefan cel Mare, fie vreunui alt membru al familiei domnești, XXXVIII, 1).

Într-o perioadă următoare, constatăm un nou gen de reprezentare al însemnului a cărei evoluție o urmărim, de astă dată sub formă de cruce dublă asemănătoare celeia de pe monedele lui Ștefan al II-lea menționate mai sus; din această epocă putem cita scutul dinastic (fără linie de despîcare trasată) conținînd la dextra o cruce dublă cu extremitățile brațelor lătite (*croix double pattée*) și la senestra o floare de crin dublă din stema aflată pe pisania de la Putna din 1481 (XL, 1), precum și scutul aceluiași gen de arme pe unele din plăcile de teracotă de la Hîrlău și Suceava în care cele două mobile apar de data aceasta incluse în cele două cîmpuri ale despîcatului (avînd linia de diviziune clar marcată), în aceeași poziție ca în stema precedentă, cu deosebirea apariției a cîte o roză care asuprește crucea dublă în primul cîmp și floarea dublă de crin în cel de al doilea.

Următoarea fază în reprezentarea crucii îl constituie tipul al doilea al monezelor lui Ștefan cel Mare în care, pe revers, apare inclusă într-un scut fără alte mobile, o cruce dublă ancorată (XXXVII, 2b). Acest tip continuă să fie folosit în cea de a doua parte a domniei numitului voievod numai în stemele monetare, căci în armele de pe pisanii, de pe inscripții, de pe clopote, de pe plăci de teracotă ș.a., va apare un alt gen de cruce dublă și anume cea cu brațele lățindu-se spre extremități (*croix double pattée*), care este semnalată după 1481 în majoritatea reprezentărilor stemei dinastice. Prezența acestui tip de cruce dublă trebuie pusă mai întîi în legătură cu politica de apropiere moldo-polonă de la acea epocă și apoi cu o probabilă concesiune polonă de arme fie anterior, fie cu prilejul omagiului de la Colomeea prestat la 1485 de către Ștefan cel Mare regelui Casimir al IV-lea⁹¹. În schimbul acestei închinări, suzeranul polon a primit pe principele moldovean în herbul Jagelonilor, a căror stemă de neam, adoptată după 1386, era alcătuită tocmai dintr-o cruce dublă, cu brațele lătite spre extremități, identică ca formă cu cea preluată de Ștefan în stema sa dinastică. Pe cale de reciproc-

⁹¹ v. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, (art.), p. 40 și *id.*, *op. cit.*, (mss.), p. 13.

tate și stema Moldovei va apărea alături de celelalte herburile ale coroanei polone atit în armele de mare aparat ale acestui regat cât și pe alte reprezentări armoriolate legate de ceremonialul feudal uzual la acea epocă. Ulterior însă, din pricina alterării relațiilor Moldovei cu numitul regat vecin în urma tratatului de alianță turco-polon din 1489, iar mai apoi după eșecul campaniei din 1497 a lui Ioan Albert în principatul Mușatinilor, Ștefan cel Mare își va revizui după cum se știe, în mod substanțial atitudinea față de Polonia, orientare politică ce începuse însă de timpuriu să se reflecte în reprezentările stemei dinastice și anume încă din 1491. Astfel, renunțând la crucea dublă de tip iagelonic folosită până atunci, ce-i reamintea pe foștii aliați care îl trădaseră, Ștefan va adopta o cruce dublă treflată ce va înlocui în primul câmp al scutului dinastic scartelat, însemnul de tristă memorie al herbului Jagiello. Credem că această cruce dublă treflată, amintind într-o oarecare măsură crucea dublă din stema Ungariei, a fost aleasă intenționat de Ștefan și inclusă în stema sa dinastică pe motivul reluării după 1489 a unor bune raporturi cu Matei Corvin și creării unei alianțe moldo-ungare împotriva Poloniei, relații întărite și prin cedarea de către Matei voievodului moldovean a celor două cetăți transilvane, Ciceiu și Cetatea de Baltă, drept compensație pentru pierderea de către Ștefan la 1484 a Chilie și Cetății Albe.

Crucea dublă treflată va fi mai întâi întâlnită în scutul scartelat de pe pisană reședinței domnești de la Suceava, însă în poziție oblică (în bară) și în ultimul cartier (al patrulea), probabil fiind cea mai recentă mobilă inclusă în stema dinastică⁹². Ulterior însă, acest tip de cruce dublă va fi transferat în cartierul întâi, de onoare, al scutului scartelat (și în poziție în pal) în toate reprezentările posterioare ale armelor dinastice; în același timp floarea dublă de crin — veche concesie angvină desuetă — este mutată în locul crucii, în cartierul patru, preluând și poziția oblică, în bară, a respectivei mobile. Astfel o întâlnim și pe placa de teracotă de la Suceava din 1493, pe clopotul de la Bistrița din 1494 (XXXIX, 2), în sfârșit pe manuscrisul din 1502 (XXXVIII, 5)⁹³.

După cum se știe însă, Ștefan cel Mare n-a emis nici o serie de monede purtând gravată stema dinastică scartelată. Această împrejurare nu se va produce decât de-abia sub urmașii — și nu imediați — ai marelui domn și anume pe aversul dinărilor din 1558 ai lui Alexandru Lăpușneanu cât și pe reversul talerilor din 1563 ai lui Despot Vodă. Pe emisiunea primului dintre acești voievozi, crucea nu-și va mai păstra nici locul și nici forma ce prezentase în stema lui Ștefan (deși ea va apărea într-o atare ipostază pe pisană din 1559 a lui Lăpușneanu de pe turnul bisericii Sf. Dumitru din Suceava) fiind transferată din cartierul unu în cel de al doilea al scutului scartelat și revenind la aspectul crucii duble iagelonic (probabil pe motivul bunelor raporturi între acest domn și Polonia) (XXXVII, 3 a). Pe talerii din 1563 ai lui Despot Vodă însă, crucea va reveni în primul câmp al scutului dinastic cvadripartit, dar va fi transformată din cruce dublă într-una simplă, de asemenea cu brațele lățite spre extremități (croix pattée) (XXXVII, 5), numitul voievod renunțând desigur la însemnul iagelonic din cauza relațiilor încordate cu regatul polon vecin.

⁹² Respectiva pisanie pe care cercetătorul Ștefan Gorovei o datează în mod cert la 1492 (v. S. G., *op. cit.*, p. 269, dată ce ne-am însușit, după dînsul, și noi), înfățișează într-o reprezentare situată în reședința particulară a lui Ștefan Vodă, recunoașterea și pe tărîm heraldic a reluării bunelor raporturi cu Ungaria, prin plasarea florii de crin duble, în pal, în primul cartier al scutului scartelat, în timp ce crucea dublă în poziție oblică (în bară) și situată în ultimul cartier al stemei, ar putea eventual simboliza în această poziție minoră, nerespectarea angajamentelor solemne de la Colomea cât și tratatul turco-polon încheiat la 1489.

⁹³ În această ultimă reprezentare, crucea treflată nu mai este înfățișată liberă în câmpul cartierului în care este inclusă, ci ieșind din linia de tăiere a scartelatului.

În sfârșit, revenind la vechea sa formă, dar nemaiconservându-și locul, mai întâlnim crucea dublă treflată într-o ultimă ipostază și anume în cartierul doi al scutului din bula armoriată din 1575 a lui Petru Șchiopul (XXXIX, 6).

Înceind astfel studiul originii și evoluției ultimului element component al stemei dinastice a Moldovei, este cazul să facem și o scurtă prezentare sintetică în care piesele și mobilele scutului conținând armele de familie ale Mușatinilor ce am studiat separat pînă în prezent, să le încorporăm de acum stemei complete a familiei domnești moldovene, în forma ei definitivă stabilită de către Ștefan cel Mare la 1494, precizîndu-le apoi și smalturile. În acest sens, recapitulăm că piesele și mobilele respectivei steme dinastice complete prezintă următoarele caracteristici și istoric:

1. **Cimierul cu cap de bour cu gît** (suprapus sau nu, unui coif însoțit sau nu, de lambrechini): inclus în stema dinastică printr-un transfer al capului de bour (văzut din față, fără gît) din stema țării, adăugîndu-i-se în cadrul armelor familiale domnești și gîtul, și fiind plasat fie din față, fie pe trei sferturi; transferul a fost efectuat posterior celui de al patrulea deceniu al secolului al XV-lea, posibil sub predecesorii imediați ai lui Ștefan cel Mare, în orice caz sigur în timpul domniei acestuia din urmă. În stema țării, capul de bour poate avea ca proveniență fie o veche emblemă a vreunui dinast local dinaintea primei descălecări a lui Dragoș, fie adus de Bogdan I ca arme ale familiei sale din Maramureș. Atestat pentru prima oară pe aversul monedelor lui Petru I (după 1377), și apoi pe sigiliile de stat (la 1387, deși în mod cert el a existat și anterior acestei date) sub formă de cap de bour văzut din față și însoțit de elemente anexă, precum stea, roză, semilună, apoi mai târziu în locul rozei, un soare.

2. Scutul scartelat (anterior despicat):

a) cartierul unu: *crucea*, semnalată pentru prima oară în scutul dinastic pe unele emisiuni monetare ale lui Alexandru cel Bun (cruce simplă) și Ștefan al II-lea (cruce dublă), apoi sub multiple aspecte sub Ștefan cel Mare: cruce de Malta, cruce potențată, cruce cu brațe lățite (*croix pattée*), cruce dublă cu brațe lățite, cruce dublă ancorată, cruce dublă treflată, plasate fie în cartier unic, fie în primul cîmp sau în al doilea cîmp al scutului despicat, fie în cartierul unu sau patru al scutului scartelat. Crucea simplă e de proveniență autohtonă, crucea dublă treflată, de influență ungară, crucea dublă cu brațele lățite (*croix double pattée*), probabilă concesiune polonă acordată lui Ștefan cel Mare la 1485.

b) cartierul doi: *fasciile*, întâlnite pentru întâia oară pe reversul emisiunilor monetare ale lui Petru I, de proveniență dintr-o primă concesiune angevină, apoi din scutul Basarabilor; ca număr ele variază între șase și opt, fiind plasate în primul și apoi în al doilea cîmp al scutului despicat, cît și în cartierul doi și ulterior unu al scutului scartelat.

c) cartierul trei: *rozele*, apărute inițial în exemplar unic, ca element anexă al capului de bour în stema țării, apoi timbrînd scutul dinastic pe unele emisiuni monetare ale lui Alexandru cel Bun, în sfârșit fiind inclusă ca mobilă în armele dinastice de-abia sub Ștefan cel Mare, la început în primul cîmp și apoi simultan în ambele cîmpuri ale scutului despicat, ulterior multiplicată la trei (uneori și două) exemplare în cartierul al treilea și apoi în al patrulea ale scutului scartelat. Proveniență necunoscută, posibil să fi fost armele de neam ale lui Bogdan I.

d) cartierul patru: *florile de crin*, întâlnite pentru prima oară pe reversul celor dintîi monede ale lui Petru I în scutul dinastic, fiind probabil o concesiune angevină anterioară anului 1382; ca număr ele variază între două și șapte, ulterior apărînd sub formă de floare de crin dublă sub care se vor menține permanent. Plasate inițial în al doilea cîmp al scutului despicat, apoi trecute în primul și reve-

nite în al doilea, ulterior așezate în primul și apoi în al patrulea cartier ale scutului scartelat.

Peste șeful cartierelor trei și patru ale scutului scartelat de tip 1494, broșează o jumătate de soare (cu raze), element introdus de Ștefan cel Mare ca simbol personal (conservat sau nu, de urmași, în stema dinastică).

Pe lângă stema de familie, unii domni ai Moldovei au folosit uneori, pe reversul monedelor lor și arme pur personale. Astfel putem cita cazul lui Iliș I ce arboarează un scut care conține o reprezentare amintind tamgaua unor cnezi ruși din secolele XIII—XV⁹⁴ (XXXVI, 1 b), apoi Bogdan al II-lea, ce poartă în scutul său cele două simboluri ale puterii domnești — buzduganul și spada — acostate și plasate în pal, cu măciulia și cu garda în șef (XXXVI, 4 b), constituind prima apariție în scutul vreunui ansamblu heraldic domnesc din Moldova al acestor două atribute suverane⁹⁵; ulterior, Petru Aron își va imita predecesorul, preluând aceste două însemne ale autorității de stat, dar înfățișându-le așezate în cruciș, în sfârșit, Ștefan cel Mare, a cărui stemă monetară de pe reversul emisiunilor sale de tipul al doilea, va fi alcătuită dintr-un scut conținând o cruce dublă ancorată, cu valoare — credem noi — de arme personale (XXXVII, 2 b) etc.

În privința smalturilor stemei dinastice, singura dovadă *certă* a aspectului lor cromatic îl constituie — după cum am mai spus — epilogul *Tetraevanghelului* din 1502 ce conține miniatura în culori a stemei dinastice, descompusă în elementele din care este alcătuită și anume: scutul, cimierul (fără coif), lambrechinii și mobilele anexă ale cimierului. Astfel, în compartimentele unu și doi din registrul superior al paginii manuscrisului citat se află soarele și respectiv, luna crai-nou figurați, iar în compartimentele trei și patru din registrul inferior, scutul dinastic scartelat cît și cimierul cu cap de bour cu gît; cei doi aștri, precum și capul bovidului heraldic cu steaua în șase colțuri între coarne și cu lambrechini sînt în întregime de aur. Cît privește scutul scartelat, el conține în primul cartier pe azur, crucea dublă treflată de aur, ieșind din linia de tăiere a scartelatului; al doilea cartier e fasciat de șase piese de aur, alternate cu verde; în al treilea, pe verde, apar trei roze de aur plasate în bandă; în sfârșit, al patrulea, pe azur, conține o floare de crin dublă, de aur, așezată în bară. Broșind peste șeful celor două cartiere inferioare e reprezentat un soare de amiază ieșind din linia de tăiere a scartelatului. Întrucît reprezentarea armoriată de pe manuscrisul din 1502 omite — după cum am văzut — și înfățișarea coifului (ce apare în stema de pe clopotul de la Bistrița din 1494) presupunem că și acest timbru este de aur, ignorînd însă smaltul complementar al lambrechinilor, înfățișați pe de-a întregul auriți în manuscrisul menționat; cu multă probabilitate, credem noi, aceștia vor fi fost la dextra de azur și aur, iar la senestra de verde și aur.

Prin analogie, bănuim că stema dinastică cu scutul despicat, anterioară și contemporană (în primă fază) domniei lui Ștefan cel Mare, a putut să aibă succesiv următoarele aspecte cromatice: a) primul cîmp fasciat de șase piese de aur alternat cu verde, în al doilea, pe azur două (pînă la șapte) flori de crin de aur; b) aceleași smalturi ale cîmpurilor, ale florilor de crin și ale fasciilor, numai cu conținutul cartierelor inversate.

Smalturile stemei dinastice a Moldovei, așa precum ne-au fost păstrate de *Tetraevanghelul* din 1502, pot sprijini și ipoteza noastră enunțată mai sus, privind

⁹⁴ v. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, (mss.), p. 9.

⁹⁵ Cu rolul lor normal de ornamente exterioare ale scutului ele apăruseră anterior, flancînd stema dinastică de pe monedele din timpul domniei lui Iliș asociat cu Ștefan al II-lea.

originea fasciilor verzi și de aur din stema dinastică a Mușatinilor, fascii ce considerăm a fi suferit un proces de transfer de smalturi începând de la Roman I și Alexandru cel Bun și simbolizând de atunci încolo, armele Țării de Jos, asupra căreia stăpîniseră anterior Basarabii, posesori în stema lor dinastică a unor atare piese onorabile.

Relativ la aspectul cromatic al stemei de stat cu capul de bour văzut din față și însoțit de elementele sale secundare, trebuie să precizăm că întrucît mobilele sale au prea puține contingente cu cele din armele dinastice, manuscrisul din 1502 nu ne poate fi de nici un folos în determinarea smalturilor stemei țării.

Stabilirea din punct de vedere cromatic a cîmpului și mobilelor armelor moldovene de stat întîmpină destule greutăți întrucît puținele izvoare existente în acest sens prezintă versiuni foarte diferite între ele sub aspectul smalturilor.

Bazîndu-ne pe diverse analogii, am putea reconstitui cromatic stema de stat a Moldovei în felul următor: pe azur, un cap de bour văzut din față, de aur, avînd între coarne o stea și fiind flancat la dextra de o roză și la senestra de o semilună conturnată, toate din același metal⁹⁶. Totuși, diferitele surse documentare existente, diferă sub raportul smalturilor — unele mai mult, altele mai puțin — de o asemenea reprezentare; astfel portretul lui Aron Vodă Tiranul (1591—1595) executat la 1594 și aflat astăzi la Muzeul Național din Budapesta, poartă o stemă în care în cîmp de azur, capul de bour e înfățișat în culori naturale (brun-roșcat) cu o stea roșie între coarne.

Alt izvor îl constituie descrierea cuprinsă în lucrarea lui J. J. Chifflet⁹⁷ a stemei din 1595 a lui Sigismund Bathory, în care sînt incluse printre armeriile de pretențiune ale acestui principe, și stema Țării Moldovei: în cîmp de argint, un cap de bivoli negru cu o stea de aur între coarne. În continuare, mai menționăm documentul din 1599⁹⁸ emis de Constantin Movilă în exilul său din Polonia (viitorul domn al Moldovei între 1606—1611), în care aflăm o reprezentare armoriată a stemei sale de familie, peste care broșează un ecuson în abis cu armele principatului moldovean: în cîmp roșu, un cap de bour de aur, cu o stea din același metal între coarne (LXXIV, 4). În sfîrșit, în lucrarea genealogică și heraldică a lui Simon Okolski⁹⁹, la articolul Movilă, respectivul autor vorbește și despre stema Moldovei folosită de acești domnitori: în cîmp de argint, un cap de bivoli negru cu o stea în șase colțuri (tot de argint) între coarne și flancat la dextra de o semilună conturnată, neagră (XXVI, 4).

În concluzie, diversitatea și neconcordanța diferitelor izvoare menționate mai sus, asupra adevăratelor smalturi tradiționale ale stemei statului moldovean, ne pune în imposibilitate să facem vreo afirmație prea categorică în acest sens, problema rămînînd în suspensie pînă la ivirea unor noi surse de informații mai concludente sau chiar definitive în această problemă. Arhivele regale polone ne-ar putea rezerva surpriza găsirii și a unor reprezentări în culori a stemei Moldovei, suveranii respectivului regat conservînd în mod constant gravate foarte exact în marile lor sigilii de stat și armele respectivului principat, astfel încît s-ar putea

⁹⁶ v. în acest sens și I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, (art.), p. 42.

⁹⁷ cf. J. J. CHIFFLETIUS, *Insignia gentilitia Equitum Ordinis Velleris Aurei*, Antwerpia, 1632, p. 153, nr. 265.

⁹⁸ v. E. HURMUZACHI, *Documente privitoare la istoria Românilor*, Vol. I, Supl. II, Buc., 1893, p. 516; v. și reproducerea în culori din *Mag. ist.*, VII, 1973, nr. 6 (75), iun., pe coperta interioară.

⁹⁹ v. SIMON OKOLSKI, *Orbis Poloni*, Tom. II, Cracovia, 1643, p. 226—232; v. și ST. GOROEI, *op. cit.*, p. 270.

să existe și alte vestigii heraldice, de astă dată colorate, ale armeriilor moldovene, ale căror smalturi căutăm să le precizăm ¹⁰⁰.

După stingerea fostei dinastii mușatine și dispariția, prin scoaterea din uz, a stemei acestei familii suverane, înregistrăm apariția unor reprezentări heraldice aparținând unor voievozi ai Moldovei urcați în scaunul domnesc începînd de la finele secolului al XVI-lea, în care aceștia combină armele țării cu propriile lor arme de neam. Astfel, menționăm sigiliile armoriate ale citorva domni din familia Movileștilor, în care, însoțind emblema tradițională a capului de bour, văzut din față și cu elementele anexe cunoscute, mai este înfățișată în cîte un scut-cartuș (uneori și liberă, neinclusă în scut) și stema acestei stirpe domnești reprezentată prin două spade încrucișate, avînd garda înspre talpă; în respectiva categorie de însemne cităm pecetea din 1603 a lui Ieremia Movilă (XLI, 1) în care la baza scutului cu armele țării, apare un mic cartuș cu stema de familie a voievodului, ambele reprezentări fiind incluse într-un chenar hexalobat imitînd ca factură vechile sigilii armoriate domnești ca de pildă cele ale lui Alexandru cel Bun.

Mai menționăm și însemnul sigilar din 1607 al lui Simion Movilă (XLI, 2), în care cele două spade încrucișate din stema de familie a acestui voievod, nu se mai află în interiorul unui scut-cartuș, ci libere și plasate în exergă, dedesubtul emblemei cu capul de bour de asemenea liberă în cîmpul sigilar. În sfîrșit, mai amintim și pecetea din 1607 a lui Mihai Movilă, în care poziția atît a armelor țării cît și a celor de familie sînt identice cu cele din însemnul precedent, cu diferența că cele două spade sînt incluse într-un cartuș circular (XLI, 3).

Genul de însemne inaugurat de Movilești, în care apare în preajma armelor țării și stema lor de familie, va fi preluat și folosit și de domnii Moldovei următori; spre deosebire însă de Movilești, care își așezau cu modestie stema lor de neam dedesubtul capului de bour (sau uneori între coarnele animalului heraldic ¹⁰¹, în locul stelei), simbolul de stat constituind elementul puternic dominant în ansamblul armoriat respectiv, voievozii ce vor urma își vor îngădui fie să introducă mobile din armele lor de familie chiar în scutul conținînd stema țării din sigiliile statale, fie să plaseze capul de bour ca « arme de pretențiune » într-unul din cîmpurile scutului lor de neam, fie, în sfîrșit, să aplice un ecuson conținînd bovideul din emblema principatului, care să broșeze peste suportul principal al stemei lor familiale. Astfel, în primul caz putem cita pecetea domnească din 1676 a lui Antonie Ruset în care, în scutul cu stema țării, apar două roze — flori heraldice aflate în armele sale de familie — flancînd pe ambele laturi coroana așezată între coarnele bourului Moldovei (XLI, 4). În al doilea caz se situează stema sigilară a lui Gheorghe Ghica (domn al Moldovei 1658—1659 și al Țării Românești, 1659—1660) folosită de fiul său Grigore I Ghica pe o scrisoare din 1669 ¹⁰² în care, în scutul prin-

¹⁰⁰ v. I. N. MĂNESCU, op. cit., (art.), ibidem.

¹⁰¹ v. de pildă colivarul de argint oferit mănăstirii Sucevița în amintirea soțului ei Simion Vodă Movilă, de către văduva acestuia doamna Marghita la 1619, pe care se află gravată o astfel de stemă cu săbiile încrucișate (din stema de familie a acestui neam), plasată între coarnele bourului țării (v. pl. LXII, fig. 2); (cf. O. TAFRALI, *Le Monastère de Sucevița et son trésor* (extras din *Mélanges Ch. Diehl*), Paris, f. d., p. 226; M. BERZA, op. cit., p. 121, fig. 31 și p. 124; PETRE S. NĂSTUREL, *Asupra stemelor unite ale Moldovei și Țării Românești la începutul veacului al XVII-lea*, în S.C.N., II, 1958, p. 372—373.

¹⁰² v. ANDREI VERESS, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, t. VIII, p. I, nr. 1.

cipal, timbrat de o coroană suverană închisă și bordat de un colan alcătuit din inele înălțuite și terminat la bază cu o cruce, e inclus un ecuson central, de asemenea încoronat dar cu o coroană deschisă, conținând armele Moldovei cu capul de bour avînd steaua cu șase colțuri între coarne, ecuson susținut parțial, ca suporti, de doi lei afrontați care sprijină în același timp și o cruce plasată în cimier deasupra coroanei. Sub acest ecuson se mai află și o acvilă cu zborul în talpă, flancată la dextra de o lună crai-nou conturnată și la senestra de un soare (XLII, 3). Lei care susțin crucea provin din stema de familie a lui Gheorghe Ghica, fiind utilizați în aceeași postură și în pecetea sa din 1642, pe timpul cînd era vornic al Moldovei (CII, 2); scutul cu capul de bour cît și acvila neinclusă într-un cartier, constituiesc «stema de pretențiune», posesorul însemnului domnind în ambele principate ale căror simboluri apar în sigiliu.

Tot în a doua categorie de reprezentări armoriate se situează și stemele lui Dimitrie Cantemir, una aflată pe frontispiciul lucrării sale *Hronicul vechimii Româno-Moldo-Vlahilor* (XLI, 5) și cealaltă pe o pecete de familie de la finele secolului al XVIII-lea (XLII, 5); în ambele reprezentări, armele Moldovei cu capul de bour apar îmbinate cu elemente din stema de principe rus a respectivului voievod. Astfel în primul dintre aceste ansambluri heraldice, într-un cartuș circular, timbrat de o coroană princiară închisă și susținut de doi lei afrontați, se înscrie stema cu capul de bour plasată într-un spațiu oval creat de doi șerpi înaripați, afrontați, cu cozile împreunate și flancați la dextra de un sceptru și la senestra de o spadă (însemnele puterii domnești), mobile provenind din cartierul al doilea al stemei princiare ruse; tot din aceste arme, și anume din cartierul patru, mai apar și cele două mîini care se strîng, ieșind fiecare din cîte un nor, situate dedesubtul celor două atribute suverane menționate. Cea de a doua reprezentare înfățișează scutul scartelat, timbrat de coroana de principe rus serenism și conținînd în primul cartier stema cu capul de bour al Moldovei cu elementele anexe uzuale, asuprind cele două însemne ale autorității domnești, buzduganul și iataganul, așezate în cruciș, în celelalte trei cartiere cît și în ecusonul în abis, aflîndu-se celelalte mobile ale armelor de principe rus conferite de Petru cel Mare lui Dimitrie Cantemir după 1721, devenite apoi stemă de familie a acestui neam de domnitori ai Moldovei.

În cea de a treia categorie de însemne se încadrează de asemenea mai multe reprezentări heraldice domnești dintre secolele XVII și XVIII; astfel, cităm pecetea din 1615 a lui Ștefan Bogdan (fiul lui Iancu Sasu), pretendent la tronul Moldovei (XLII, 2), în care pe pieptul unei acvile cruciate avînd rolul de suport, timbrată de o coroană suverană închisă și flancată de diferiți aștri, e plasat un scut cu stema cu capul de bour a țării asupra căreia emitea pretenții la domnie posesorul respectivului sigiliu¹⁰³. Un alt însemn aparținînd aceluiași gen de compoziții armoriate îl constituie și emblema lui Constantin Duca de pe un hrisov grecesc emis de acest domn la 1702 (XLII, 4), în care ciudata pasăre pe pieptul căreia se află cartușul cu capul de bour al Moldovei este în jumătatea dextră o acvilă cruciată (simbolizînd Țara Românească) și în jumătatea senestră un struț ținînd în cioc o potcoavă (armele de familie ale domnului). În sfîrșit, o ultimă reprezentare de acest fel ce menționăm, este stema lui Alexandru II Mavrocordat Firaris (1785—1786), prezentă atît pe o pecete mică din 1786 (XLI, 6) cît și pe gravura contemporană înfățișînd pe respectivul voievod, executată de J. Eberspach (XLII, 6). În primul însemn citat, ecusonul cu capul de bour al Moldovei e plasat pe pieptul păunului heraldic

¹⁰³ v. E. DE HURMUZAKI, *op. cit.*, vol. IV, p. 415—416; N. IORGA, *Pretendenți domnești în secolul al XVI-lea*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. ist., S. II, T. XIX, Buc., 1898, pl. II, fig. 2; A. VERESS, *op. cit.*, IX, p. 57.

(suport uzual al armeriilor acestei familii), încoronat, cu capul flancat de atributele puterii, spada la dextera, buzduganul la senestra, cît și înconjurat de numeroase trofee. Cea de a doua stemă reprezintă un ansamblu armoriat foarte asemănător cu precedentul, cu singura deosebire că scutul de pe pieptul păunului nu conține numai capul de bour al Moldovei (situat în primul cartier al scartelatului) ci și acvila valahică (în cel de al doilea cartier), ambele constituind « arme de pretențiune » ale familiei Mavrocordat ai cărei membri, după cum se știe, au domnit succesiv în ambele țări românești, restul cartierelor scutului cuprinzînd mobile din stema familială a acestui neam domnesc (printre care în cartierul patru și binecunoscuta pasăre fenix)¹⁰⁴.

În secolul al XIX-lea, sistemul de a acola armele de familie ale domnitorului cu cele ale țării, ia în Moldova o și mai mare amploare, ajungîndu-se în domnia lui Mihail Sturdza ca asemenea arme combinate să capete, după cum am văzut, chiar caracterul de stemă oficială de stat. Începutul unor astfel de reprezentări în care se îmbină stema de stat cu cea de neam a domnului țării îl face, în perioada reinstaurării domniilor pămîntene în Principate, Ioan Sandu Sturdza (1822—1828), în timpul cîrmuirii căruia, sigiliul heraldic folosit de acest voievod a înfățișat un scut despîcat ce conținea în primul cîmp, leul (conturnat) din armele de familie ale Sturzeștilor, iar în al doilea, capul de bour al Moldovei cu steaua cu șase colțuri între coarne. Scutul, timbrat de o coroană domnească deschisă (de o formă cam bizară, alcătuită dintr-un cerc împodobit cu pietre scumpe și suprapus de șapte perle, cea din mijloc asuprită de o cruce, ceea ce face să i se creeze aparența unui glob crucifer) este însoțit de atributele puterii domnești, spada la dextera, buzduganul la senestra, cît și de numeroase trofee (steaguri, baniere, trompete, tobe, tunuri, ghiulele etc.) și de deviza *Utroque clarescere pulchrum* a familiei voievodului (XLIII, 1).

Sub Mihail Sturdza (1834—1849) poziția mobilelor principale din scutul armelor combinate se inversează, capul de bour al țării trecînd în cîmpul întîi, de onoare, al stemei, iar leul sturzesc, revenit în poziție normală (spre dextera), ajungînd în cîmpul al doilea. Scutul, avînd ambele cîmpuri de azur, e timbrat de o bonetă princiară, fiind susținut de doi delfini afrontați ca suporti și adăpostit sub un mantou de purpură căptușit cu hermină și suprapus de o coroană cu aspect regal; deviza familială a domnitorului se va menține pe o eșarfă plasată sub delfini. Însemnele puterii de stat vor flanca ca de obicei coroana mantoului ce va fi însoțit de asemenea de trofee (XLIII, 3).

O variantă din punct de vedere cromatic a stemei de mai sus se înregistrează în aceeași perioadă și pe nasturii uniformelor militare ale armatei Moldovei, cît și pe unele măsuri ponderale monetare din respectivul principat, scutul despîcat purtînd capul de bour în cîmp de aur (a se vedea același cîmp aurit în stema Moldovei de pe pecetea din 1819 a lui Mihai Suțu (XXXII, 5), leul rămî-nînd în cîmpul de azur obișnuit; coroana ce timbrează scutul e de asemenea regală, iar ca suporti aceiași delfini afrontați (XLIII, 2).

În domnia următoare a lui Grigore Alexandru Ghica (1849—1856) stema combinată va conține, într-un scut despîcat din punctul de vedere al mobilelor, dar sfertuit, roșu și azur, din punct de vedere al smalturilor sale, capul — de astă dată — de zimbru al Moldovei, broșînd peste cartierele unu și trei, acvila ghiculească purtînd pe piept ecusonul scartelat cu alerioni și stînd pe o creangă înfrunzită (armele

¹⁰⁴ O reprezentare foarte asemănătoare cu stema de pe portretul amintit o mai oferă și sigiliul mare din 1785 al aceluiași domnitor, care probabil a servit drept model armelor analizate mai sus (v. C. MOISIL, *Stema României*, p. 72, fig. 21).

ramurii moldovene a acestei familii domnești), broșind peste cartierele doi și patru ale stemei combinate. Scutul, timbrat de o bonetă princiară, este susținut de cei doi delfini afrontați (XLI, 5) și uneori plasat și sub un mantou de purpură căptușit cu hermină, suprapus de o coroană cu aspect regal (flancată de cele două atribute ale puterii domnești) și înconjurat de trofee uzuale¹⁰⁵ (XLI, 4).

În sfârșit din domnia de o clipă a lui Alexandru Ioan Cuza în Moldova (5—24 Ianuarie 1859), înainte de alegerea sa ca domn și în Țara Românească, datează o compoziție heraldică (ajunsă totuși în final stemă unită), comandată pentru a împodobi capacul unui ceasornic oferit respectivului domnitor în perioada imediat următoare dublei sale elecțiuni¹⁰⁶. Această stemă derivând inițial dintr-un prototip apărut în 1848 într-o publicație franceză¹⁰⁷ (LIX, 6), a fost folosită de Cuza și pe obiecte de uz personal (ca spre exemplu pe vesela sa¹⁰⁸) și se compune din două ecusoane acolate, din care numai cel dextru al Moldovei ne interesează în analiza de față. Scutul despicat și timbrat cu o coroană cu aspect regal (devenită după cum am văzut, uzuală în heraldica de stat moldoveană de la acea epocă), poartă în primul câmp, pe roșu, capul de bour cu steaua în șase colțuri între coarne (stema țării), al doilea fiind fasciat de trei piese, roșu, aur și azur, ultima zonă fasciată prezentând la rîndul ei încă patru benzi de argint (armele domnitorului)¹⁰⁹ (XLI, 6).

Mai menționăm în final — deși le vom trata mai amplu la capitolul stemei Principatelor Unite — armele cu caracter privat, derivate totuși din armeriile de stat ale celor două țări românești, adoptate de domnitorul Cuza în anumite reprezentări de factură personală, în care specificul lor rezultă cu precădere din natura smalturilor; astfel, pe un ex-libris al bibliotecii reședinței de la Ruginoasa (LXVI, 6), capul de zimbru va broșa, în primul cartier al scutului despicat, peste un câmp tăiat roșu și azur, în timp ce acvila cruciată, cu zborul în șef și cu atributele domniei în gheare din cel de al doilea cartier va fi plasată în câmp roșu (în mod uzual în stema Țării Românești, acvila are zborul în talpă și e plasată în câmp de azur).

c) Stemele atribuite Moldovei în armorialele străine

Ca și în cazul Țării Românești căreia i-a fost atribuită inițial, stema cu cele trei capete de arapi, așezate 2, 1, a constituit de asemenea cea mai veche reprezentare heraldică hărăzită Moldovei în vreun armorial occidental și anume în amintita cronică ilustrată a lui Ulrich von Richenthal privitoare la conciliul ținut între 1414—1418 în localitatea Constanța din Baden. Dacă în manuscrisul principe scris în latinește al acestei lucrări, autorul atribuie stema menționată Țării Românești,

¹⁰⁵ v. desenul reprezentînd sigiliul din 1849 al acestui domnitor în colecția ing. Ferdinand Bartsch; o reprezentare identică a acestei steme este reprodusă fidel pe piatra mormîntală de la cimitirul Șerban Vodă (Bellu) din București a unor coborîtori direcți de ai lui Grigore Vodă Alexandru Ghica.

¹⁰⁶ v. I. N. MĂNESCU, *O stemă necunoscută a lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Buc., 1960, p. 517—523.

¹⁰⁷ v. (A. BILLECOCQ), *Album moldo-valaque*, Paris, 1848; pentru precizări, v. DAN CERNOVODEANU, *Heraldica în slujba idealurilor naționale pașoptiste*, în *Rev. Muz. și Mon.*, XI, 1974, nr. 3, p. 67—68.

¹⁰⁸ v. Muz. Ist. Mun. Buc., S.C. nr. inv. 47522, nr. sect. 26762, fructieră de porțelan făcînd parte dintr-un serviciu de masă al domnitorului Cuza.

¹⁰⁹ v. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, p. 517 și 523, care afirmă că armele adoptate de acest domnitor au fost alcătuite din culorile tricolorului românesc, cu deosebirea fasciei albastre, intenționat mascată prin benzile de argint pentru a nu i se ghici adevăratul sens ce simboliza. De altfel, momentul politic dificil al Unirii depășit, domnitorul va arbora ca arme personale tricolorul pur, fără alte adaosuri, în stema de stat elaborată prin a doua remaniere (oficioasă) din 1863.

în primele copii germane, scutul cu cele trei capete de mauri apare ca un însemn aparținând de astă dată Moldovei; respectiva confuzie poate fi datorată inițial unor intervertiri de ilustrații efectuate neintenționat de unii copişti mai puțin atenți în urmărirea textului original, însă ulterior, perpetuarea unei atare confuzii a fost comisă poate cu bună știință pentru a simboliza prin amintitele capete de necredincioși, marile izbinzi asupra turcilor ale lui Ștefan cel Mare și ale unora dintre urmașii săi, succese repurtate după cum se știe, începînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Afirmăm aceasta întrucît la data primelor reprezentări heraldice atribuite Țării Moldovei dotate cu capete de negri și anume stema din Codex-ul din Aulendorf (Baden), copiat între cca. 1433—1450¹¹⁰ cît și cea din manuscrisul aflat în biblioteca Universității din Praga, datînd din 1464¹¹¹ (XXIV, 3), lupta anti-otomană fățișă nu începuse încă între domnii moldoveni și sultani, aceștia din urmă aflîndu-se doar la începutul expansiunii lor europene. De-abia ulterior, și anume în ediția operei lui Richenthal datorată lui Anton Sorg și tipărită la Augsburg în 1483¹¹² (XXIV, 1), cît și mai apoi, în edițiile Heinrich Steiner din 1536¹¹³ și Paul Refeler și Siegmund Feyerabend din 1575¹¹⁴, ne putem gîndi să legăm atribuirea stemei cu capete de arapi Moldovei, pe considerentul luptei sale împotriva cîmpitorilor otomani, atît însemnatele victorii ale lui Ștefan cel Mare și ecoul lor prelungit pe mai multe decenii, cît și succesele militare ale lui Ștefăniță asupra aceluiași temuți adversari, precum în sfîrșit și eroismul lui Ion Vodă cel Viteaz în faptele sale de arme contra turcilor, putînd justifica prezența acestor mobile în stema atribuită Moldovei cu semnificația războinică amintită¹¹⁵.

Odată cu apariția la Nürnberg în 1596 a *Cronologiei* olandezului Levinus Hulsius¹¹⁶, reprezentarea heraldică a stemei considerate aparținînd Moldovei se schimbă ca aspect, de data aceasta fiind vorba de un scut incluzînd două crengi încrucișate terminate la extremitățile lor superioare prin cîte un cap de negru (XXIV, 4). Același gen de reprezentare fusese atribuit anterior fie Imperiului românobulgar al Asăneștilor¹¹⁷, fie mai ales Bosniei, atît de către heraldiștii occidentali¹¹⁸,

¹¹⁰ v. Codex-ul din Aulendorf, f. CCCCLXXII, cf. CONST. KARADJA, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, p. 61 și 81 și STELIAN METZULESCU, *Un document heraldic*, p. 140.

¹¹¹ cf. CONST. KARADJA, *Portretul și stema lui Grigore Țamblac și misiunea sa la Conciliul din Constanța*, pl.X, fig. 12 b; v. și ST. METZULESCU, *op. cit.*, p. 131, fig. 8 bis.

¹¹² v. ediția Anton Sorg, f. 109 rev., cf. CONST. KARADJA, *Delegații din țara noastră...*, p. 59—67 și 80, pl. VII, fig. 2; v. și ST. METZULESCU, *op. cit.*, p. 135.

¹¹³ v. C. KARADJA, *op. cit.*, p. 60, ST. METZULESCU, *ibidem*.

¹¹⁴ v. *ibidem*, p. 141.

¹¹⁵ v. *ibidem*, autorul în cauză considerînd prezența capetelor de arapi în stema atribuită Moldovei de către heraldiștii occidentali, drept ceea ce B. P. Hasdeu a numit un «rebus heraldic».

¹¹⁶ v. LEVINUS HULSIUS GANDENSIS: *Chronologia in quae provinciae sequente pagina nominatae...*, Nürnberg, 1596, cît și ediția aceleiași lucrări din 1597, precum și harta alcătuită tot de respectivul autor și publicată la Nürnberg în 1630; v. și ST. METZULESCU, *op. cit.*, p. 131, fig. 10 și p. 135, cît și IDEM, *Crucea Sf. Andrei simbol heraldic*, p. 1029, fig. 14 și p. 1030.

¹¹⁷ În tabloul său istoric «*Daco-Romane*» publicat la 1861, CEZAR BOLLIAC atribuie imperiului Asăneștilor (stema cu nr. XX) herbul cu cele două crengi încrucișate terminate prin cîte un cap de arap (fără însă să indice sursa documentară de unde a reprodus numita stemă); v. și ST. METZULESCU, *op. cit.*, p. 1030 și nota 21.

¹¹⁸ v. manuscrisul cronicii lui Richenthal (copia Aulendorf, aflată în National Bibliothek din Viena, nr. 52239 C), cît și varianta tipărită la Constanța (Baden) din 1536 în care apare stema Bosniei cu capetele de negri în vîrfurile a două crengi încrucișate (cf. MIHAI POPESCU, *Capetele de arabi din stema Basarabilor*, p. 152 și nota 1 și p. 153, fig. 8), apoi ediția aceleiași cronici tipărită de Anton Sorg la 1483 (v. *ibidem*, cît și ST. METZULESCU, *op. cit.*, p. 1026); ulterior aceeași stemă mai este întîlnită ca aparținînd Bosniei și în *Cosmografia* lui SEBASTIAN MÜNSTER, ediția din 1541 (cf. ST. METZULESCU, *ibidem*), în armorialul lui MARTIN SCHROT, *Wappenbuch der heiligen römischen Reich und allgemeiner Christenheit in Europa*, tipărit la München în 1581

cît și de către autorii diverselor armoriale balcanice de origine sud-slavă ce circula în respectivul spațiu geografic la acea epocă, armoriale ce se vor perpetua și ulterior ¹¹⁹.

Cauza atribuirii acestui nou tip de stemă Moldovei, cercetătorul Stelian Metzulescu o explică prin aceea că imaginea din scut ar constitui de asemenea ca și în cazul capetelor de mauri, un alt rebus heraldic, reprezentarea amintită semnificînd o țară invadată și prădată de năvăliri turco-tătare pe teritoriul ei ¹²⁰ (precum fusese Bosnia distrusă de tătari la 1241, apărînd pentru prima oară cu un atare însemn heraldic în perioada următoare acestei invazii). Înclinăm să credem că explicația poate fi valabilă, întrucît la epoca de care este vorba (domnia lui Ieremia Movilă), Moldova fusese într-adevăr victima unor incursiuni de pradă a oștilor tătărești ale hanului Crimeii în 1595, la instigarea Turcilor ¹²¹. De asemenea în harta anexată unei lucrări anonime tipărite la Nürnberg în 1688 ce descrie țările aflate pe malurile sau în apropierea Dunării ¹²², Moldova apare iarăși cu stema reprezentînd crengile încrucișate cu capete de arapi la extremitățile superioare și aceasta probabil datorită tot faptului că la epoca respectivă, principatul în cauză fusese din nou teatrul unor invazii tătărești cu jafuri și distrugerii ale așezărilor țării, atît în timpul domniei lui Gheorghe Duca și anume în 1682 ¹²³, precum și cîțiva ani mai tîrziu în 1686 în timpul domniei lui Constantin Cantemir ¹²⁴. Această tradiție heraldică s-a perpetuat mai ales printre heraldiștii unguri, întîlnind stema cu crengile încrucișate (mai degrabă cu aspect de chei) terminate la extremitățile superioare prin capete de etiopieni cu șuvițe de păr atîrnînd, atribuite Moldovei în unele armoriale ungare din secolele XVIII și XIX, ca de pildă cel al preotului călugăr Ioan Szegedi, tipărit la 1734 ¹²⁵, sau cel al lui Ivánfi Ede din 1869 ¹²⁶, fără însă să se explice cauzele unei atare atribuirii (XXVI, 5 și 6).

(semnalat de MIHAI POPESCU, *op. cit.*, p. 153 și nota 3) cît și în DU CANGE, *Illyricum*, tipărit la 1746, etc. (v. ST. METZULESCU, *Pagini de istorie religioasă reprezentată în cartografie și sigilografie*, în *Gl. Bis.*, XX, 1961, nr. 5 și 6, p. 557, fig. 6 și p. 558).

¹¹⁹ Cea mai veche reprezentare cunoscută a armelor Bosniei sub formă de crengi încrucișate terminate cu capete de negri o aflăm în armorialul pseudo-Rupcić, alcătuit între 1580—1590 din porunca amiralului don Pedro Ohmucević (v. nota 102 din capitolul anterior dedicat stemei Țării Românești), imaginea respectivei steme perpetuîndu-se sub forma arătată mai sus, și în colecțiile heraldice apărute ulterior, derivînd din acest armorial prototip. Astfel, putem cita copiile: din 1595 a lui Korenić Neorić, a lui Mavro Orbini din 1601, a lui Marko Skorojević din 1636, apoi manuscisele din Beograd, Novi-Sad și cel de la mănăstirea Fojnica din Serbia, copiat la 1800. De asemenea armele Bosniei avînd același aspect sînt semnalate și în armorialele sîrbești tipărite, precum cel al lui Paul Ritter Vitezović, imprimat în latinește la Viena în 1701, cel inspirat direct din acesta (fiind o traducere a sa în limba sîrbă) datorat lui Hristofor Jefarović din 1741, în sfîrșit tabelul heraldic al lui Mihai Simić din 1857 (cf. informațiilor comunicate nouă de heraldistul bulgar Hristo Dermendjiev); v. și ST. METZULESCU, *op. cit.*, p. 1024 și nota 6.

¹²⁰ v. *ibidem*, p. 1030—1031 și nota 24.

¹²¹ v. MIRON COSTIN, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, în *Opere*, Ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1958, cap. I, p. 44 și urm.; v. și ST. METZULESCU, *op. cit.*, p. 1031.

¹²² v. *Die Donau, der Fürst aller Europäischen Flüssen...*, Nürnberg, 1688, harta anexă (cf. ST. METZULESCU, *Pagini de istorie religioasă reprezentate în cartografie și sigilografie*, p. 545, fig. 5 și p. 546).

¹²³ v. ION NECULCE, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Ed. Iorgu Iordan, Buc., 1955, p. 155—156 (cf. *ibidem*, p. 549).

¹²⁴ v. DIMITRIE CANTEMIR, *Vita Constantini Cantemirii*, Ed. N. Iorga, Buc., 1923, p. 25, 27 și 36, cît și I. NECULCE, *op. cit.*, p. 173 și urm. (cf. *ibidem*).

¹²⁵ v. R. P. IOANNES SZEGEDI, *Cerographia Hungariae seu Notitia de insignibus et sigillis regni Mariano-Apostolici. Tyrnaviae, Typis Acad. per Leopold Berger, 1704*, tab. I, fig. XIV.

¹²⁶ v. IVÁNYI EDE, *A magyar birodalom vágy Magyarországa a Réseinek címere*. Pest, 1869, p. 98 și pl. F, fig. 4 (cf. ST. METZULESCU, *Crucea sf. Andrei simbol heraldic*, p. 1029, fig. 15 și p. 1031 și nota 25).

Conform lui Stelian Metzulescu, semnificația mobilelor considerate a fi aparținut Moldovei în armorialele occidentale de la Levinus Hulvius încoace, ar indica — în ermetismul respectivului rebus al heraldicii medievale europene — o țară (ca și Bosnia) care a îndurat de-a lungul veacurilor nenumărate calamități (ramurile sau cheile încrucișate în forma crucii pe care a suferit martiriul Sf. Andrei, colorate de obicei în roșu, însemnând răspîndirea de sînge și răbdarea în perioade de cruntă apăsare, iar capetele de negri din vârful crengilor, semnificînd de asemenea cotropiri și lupte împotriva unor invadatori turco-tătari), calamități provocate de către dușmani proveniți din afara hotarelor ei.

În orice caz, așa precum am arătat în cazul Țării Românești, stema cu capete de arapi cît și cea cu crengile încrucișate atribuite Moldovei la diferite epoci și apărute în heraldica balcanică și occidentală, au avut de asemenea o circulație exclusiv în afara granițelor acestui principat, încadrîndu-se în categoria herburilor ermetice de proveniență central sau vest-europeană și neavînd nici o influență ori vreo difuziune oarecare pe meleagurile Moldovei. Am socotit totuși necesar să facem mențiune de această reprezentare heraldică atribuită Moldovei, ea fiind frecvent întîlnită în armorialele străine de epocă ¹²⁷, trebuind deci să-i lămurim atît semnificația cît și să precizăm rolul exact ce l-a avut în istoricul stemei acestui principat.

Cu aceasta am încheiat capitolul dedicat stemei Moldovei, analizînd toate aspectele importante sub care ea a fost studiată de cercetătorii anteriori, aducînd și modesta noastră contribuție în unele dintre controversatele probleme ce s-au ivit în investigațiile heraldice asupra originii și istoricului armelor de stat și dinastice ale acestui principat.

¹²⁷ Totuși în armorialele balcanice, stema cu crengile încrucișate și terminate prin capete de arapi fiind constant atribuită Bosniei, Moldova va apare cu armele sale clasice, adică cu capul de bour văzut din față (v. de pildă PAUL RITTER VITEZOVIĆ, *Stemmatographia sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio et restitutio*, Viennae, 1701, p. 81, nr. 5 și după el, HRISTOFOR JEFAROVIC, *Stematografija izobrajenje oružij Iliriceskih*, Viena, 1741, p. 34, etc., etc.).

TRANSILVANIA (SEC. XVI–XX)

Spre deosebire de Țara Românească și Moldova care precum am văzut, și-au avut fiecare stema lor proprie de îndată ce s-au constituit ca formațiuni statale bine distincte, Transilvania, după cucerirea ei treptată de către unguri între secolele XI–XIII și deși posedînd un statut aparte, s-a încadrat însă în sistemul heraldic al regatului ungar, sistem care n-a îngăduit crearea stemelor provinciale sau districtuale decît — în marea majoritate a cazurilor — de-abia în secolul al XVI-lea. Apariția tardivă a stemei Transilvaniei se datorește faptului că inițial, voievozii și vice-voievozii acestei provincii foloseau pe toată seria de documente emise de cancelariile lor, sigilii cu propriile arme de familie și nu dotate cu vreun însemn ales în mod special pentru a reprezenta stema respectivului teritoriu¹. În plus, acești dregători transilvăneni erau numiți și revocabili în atribuțiile lor, neexistînd deci condițiile în care vreun neam de voievozi să poată întemeia o dinastie a cărei stemă nobiliară să se impună cu timpul ca armerii ale ținutului însuși.

După dezintegrarea regatului ungar, Transilvania va cunoaște un statut nou, devenind în 1541 — sub suzeranitatea Porții — un principat autonom, împrejurare care ar fi putut desigur favoriza apariția unei steme proprii. Totuși, întrucît tronul a fost ocupat la început de Ioan Sigismund Zapolya (fiul regelui Ungariei Ioan Zapolya²), care revendica stăpînirea asupra întregii țări, dezmembrate în acel timp, stema sa va cuprinde numai armele fostului regat ungar.

Ulterior, deoarece primilor trei conducători electivi ai Transilvaniei (aparținînd după cum se știe familiei Báthory), nu li s-a atribuit de către Dieta ardeleană titlul de principii, ci doar acela de voievozi ai Ardealului și comiți ai Secuilor, atît Ștefan cît și Christofor și Sigismund Báthory vor continua — conform vechilor practici folosite pînă atunci în cancelaria transilvană — să uzeze doar de sigilii dotate cu propria lor stemă de familie³.

¹ Acest obicei, uzitat în practica curentă a timpului, se va aplica precum vom vedea, și relativ la armeriile districtelor, comiții și vice-comiții pecetluind de asemenea pînă în secolul al XVI-lea diversele acte administrative ale comitatelor cu sigiliile lor proprii, dotate cu stemele familiale.

² Despre care s-a afirmat — fără nici o probă documentară — că ar fi instituit la 1638 o stemă Transilvaniei conținînd cele trei simboluri cunoscute ale acestui principat (acvila, soarele și luna, cît și cele șapte cetăți) ca embleme ale celor trei «națiuni» privilegiate. (v. K. I. EDER, *De initiis iuribusque primaeris Saxonum, Cibinii*, 1791, p. 214, precum și IÁKAB ELEK, *Az erdélyi országos czimerek története*, în Századok (Pest), 1867, nr. 4, p. 336, cf. IULIAN MARȚIAN, *Contribuții la heraldica vechiului Ardeal*, în An. I.I.N., Cluj, IV, 1926–1927, p. 441).

³ v. și I. N. MĂNESCU, *Zur Geschichte des Landeswappens von Siebenbürgen in XVI-ten Jahrhundert* (referat la cel de al X-lea Congres Internațional al Științelor Genealogie și Heraldică de la Viena, 14–19 septembrie 1970), în «Genealogica et Heraldica», Wien, 1972, p. 533. Doar Ștefan Báthory, după alegerea sa în 1575 ca rege al Poloniei, a luat titulatura de principe al Ardealului, dar fără ca respectiva împrejurare să determine acestuia vreo intenție de a crea Transilvaniei o stemă proprie.

Cu toate acestea în perioada respectivă, la curtea lui Ferdinand I, rege al Ungariei vestice (din 1531 și împărat romano-german), crearea unei steme a Transilvaniei dependentă de vechiul regat ungar (revendicat în întregime de către fostul arhiduce german) se impunea cu necesitate; această stemă trebuia desigur să poată figura măcar ca arme de pretențiune printre armeriile celorlalte teritorii stăpânite efectiv de respectivul monarh. În acest sens, în lipsa unei steme consacrate pînă atunci, heraldul curții amintite s-a servit de străvechiul însemn al sașilor din Transilvania, înfățișat prin două spade plasate în curmeziș cu garda în șef și încrucișate peste un trichetru cu extremitățile terminate în frunze de tei (uneori greșit considerate ca fiind frunze de nufăr). Această reprezentare va figura ca stemă a Transilvaniei atît în diverse tipărituri apărute la acea epocă, ca de pildă în cunoscuta «*Chorographia Transylvaniae*» a lui Georg Reichersdorfer ⁴ (XLIV, 1) ieșită de sub teascurile unei tipografii din Viena la 1550 ⁵, cît și în diverse armoriale germane din aceeași perioadă, ca spre exemplu în cel al lui Martin Schrot ⁶. În această din urmă lucrare, sub denumirea de «*Kaiserliche Siebenbürgen*», se găsește o stemă alcătuită dintr-un scut tăiat, în primul cartier, în cîmp de aur, o coroană cu trei fleuroane intercalate de cîte o perlă, iar în al doilea, în cîmp roșu, reprezentarea celor două spade plasate în cruciș peste un trichetru verde terminat la extremități prin cîte o frunză de tei de aceeași culoare.

La sfîrșitul aceluiași secol, constatăm apariția, tot în cadrul heraldicii imperiului romano-german, a unei noi steme a Transilvaniei și anume cea care apare în «*Chronologia*» lui Levinus Hulsius publicată la Nürnberg în 1596 ⁷. Pe foaia de titlu a acestei lucrări se află armeriile a 34 de țări (despre care se vorbește în text) înconjurînd acvila bicefală a imperiului. Această stemă a căror smalturi nu se pot preciza (reprezentarea fiind necolorată și neposedînd nici indicațiile convenționale ale acestor smalturi, care la acea epocă nu erau încă introduse) este alcătuită dintr-un scut tăiat, în primul cartier aflîndu-se o acvilă încoronată cu zborul în șef ieșind din linia de despărțire a celor două cartiere, iar în al doilea figurînd șapte munți, plasați 4, 3, cu crestele rotunjite răsărind din talpa scutului, în virful cărora se află cîte un turn cu acoperiș ascuțit (XLIV, 2). În aceeași ilustrație din cartea lui Hulsius mai există și o a doua stemă care se referă la Transilvania și anume cea denumită «*Weyda*» ce reprezintă cei trei colți de lup ai familiei Báthory, deci armele de neam ale voievodului, considerate — în absența unei steme de stat — ca armele țării, conform vechii practici de cancelarie care folosea sigiliile voievozilor gravate cu armeriile lor de familie. În acest caz putem socoti cea de a doua stemă ca reprezentînd armele principatului autonom al Transilvaniei, în timp ce prima ar

⁴ I. N. MĂNESCU afirmă că în redarea acestei steme a Transilvaniei un rol direct l-a avut Georg Reichersdorfer, care era pe atunci secretarul regelui Ferdinand și ca sas sibian de origine, cunoștea prea bine însemnul națiunii sale din Ardeal, putînd chiar sugera adoptarea acestuia ca arme ale principatului de către suveranul patron al său (v. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, p. 534—535).

⁵ V. GEORG A REICHERSDORFER, *Chorographia Transylvaniae, quae Dacia olim appellata, aliarumque provinciarum et regionum succincta descriptio et explicatio*, Viennae, Excudebat Egidius Aquila, 1550, f. 6 revers.

⁶ V. MARTIN SCHROT, *Wappenbuch des heiligen römischen Reichs und allgemeiner Christenheit in Europa*, München, Adam Berg, 1581. Cf. MIHAI POPESCU, *Capetele de arabi din stema Basarabilor*, în *Rev. Arh.*, II, 1927—1929, nr. 4—5, p. 153—154. Acest ultim autor contestă această stemă ca aparținînd Transilvaniei pe motivul marei sale asemănări cu cea a Sibiului. A se vedea respectiva problemă tratată la capitolul steme districtuale din Transilvania.

⁷ V. LEVINIUS HULSIUS GANDENSIS, *Chronologia in que provinciae sequente pagina nominatae et in adjuncta tabula topographica comprehensae, breviter describuntur, ex variis fide dignis authoribus collecta*. Noribergae, Typis Christophori Lochneri, 1596; stemele se găsesc pe foaia de titlu.

înfățișa pe cele ale provinciei imperiale a Transilvaniei⁸. Această ultimă imagine e totuși interesantă întrucât prefigurează stema de mai târziu a numitului principat, fiind alcătuită în primul cartier din acvila ce constituia o emblema aflată pe străvechiul drapel de luptă al comitatelor ardeleni despre care se vorbea adeseori în documente⁹ (reprezentînd deci aceste comitate), în al doilea cartier găsindu-se munții cu cele șapte turnuri, simbolizînd teritoriul celor șapte cetăți ale sașilor din Transilvania (deci arme grăitoare care să justifice apelativul german al respectivului principat, «Siebenbürgen»), cele două simboluri avînd deci doar un sens teritorial, nu încă național¹⁰.

Deși n-avem certitudinea folosirii efective a stemei de mai sus de către împăratul Rudolf, totuși în conjunctura politică de atunci, nu trebuie omis faptul că acest monarh a condus Transilvania în 1598 prin comisarii săi (ca și mai târziu între 1602—1604) și deci e de presupus că a trebuit să se servească de un însemn heraldic anume, care să reprezinte armele Transilvaniei dependentă direct de coroana habsburgică. Un însemn oarecum asemănător celui descris mai sus, alcătuit însă din elemente care să simbolizeze și pe secui, cea de a treia «națiune» privilegiată (să nu uităm că voievozii transilvăneni erau și comiți ai secuilor) o aflăm în stema sigilară care fusese compusă încă din 1595 de către Sigismund Báthory, atît în urma creării sale de către Rudolf II ca principe al Sf. Imperiu romano-german¹¹, cît și ca o consecință a încheierii în același an a tratatelor de la Alba-Iulia; conform acestor tratate el se putea intitula — măcar formal — și principe al Țării Românești și al Moldovei. Într-adevăr, după cum se știe, domnii acestor țări, participanți ca și Báthory la «Liga sfîntă» inițiată la acea epocă împotriva otomanilor, încheiaseră cu principele ardeleni acordurile de la Alba-Iulia prin care, în schimbul ajutorului și cooperării militare ce li se oferea, recunoșteau suzeranitatea acestuia din urmă. În situația ce i se crease, puțînd arbora în stema sa, conform dreptului feudal, și stemele tradiționale ale principatelor române, Sigismund Báthory se găsise în postura de a nu poseda armerii ale propriului său principat și atunci recursese probabil la una dintre versiunile ce începuseră să circule în Imperiu reprezentînd armele Transilvaniei, aducîndu-i firește anumite îmbunătățiri. Astfel apare pentru prima oară în sfragistica ardelenă un sigiliu de stat purtînd nu numai stema de familie a domnitorului respectiv, ci și cea a principatului transilvan ca atare, stemă perfect distinctă de herbul de neam al principelui cîrmuitor, ocupînd cartierul dextru, de onoare al scutului.

Acest mare sigiliu al lui Sigismund Báthory, care după unii cercetători ar fi fost alcătuit încă din 1590¹², cuprinde într-un cartuș ornamentul atît stema sa ca principe al Imperiului — acvila bicefală pe pieptul căreia se află într-un ecuson încoronat armele sale de familie — cît și stema Transilvaniei, plasată în flancul dextru, compusă din două cîmpuri, în cel superior o acvilă fără coroană ieșind din linia de despărțire a cartierelor și avînd în șef la dextra un soare și la senestra o lună crai-nou figurată, iar în cel inferior cele șapte turnuri așezate însă 3, 3, 1, și suspendate, nu plasate fiecare pe cite un munte. Flancul senestru e ocupat de

⁸ cf. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, p. 535.

⁹ v. IÓZSEF BEDEUS VON SCHAARBERG, *Die Wappen und Siegel der Fürsten von Siebenbürgen und der einzelnen ständische Nationen dieses Landes*, Hermannstadt, Georg v. Closius, 1838.

¹⁰ cf. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, p. 535—536.

¹¹ v. textul diplomei și descrierea stemei la A. VERESS, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, Vol. IV, Buc., 1932, p. 185—188; reprezentarea ei, p. 187.

¹² v. în acest sens studiul lui SZABOLCS DE VAJAY, *Les sources numismatiques de l'héraldique d'Etat hongroise*, în *Recueil du IX-e Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique de Berne 1968*. Tirage à part, Neuchâtel, (1971), p. 14.

stema Țării Românești alcătuită de asemenea din două cartiere, în primul, acvila valahică ținând în cioc o cruce patriarhală alungită, flancată de un soare la dextra și de o lună crai-nou figurată la senestra, în al doilea, scena «Novei plantatio» în versiunea corbului cu inel în cioc stînd pe arborele flancat de cele două personaje domnești, în sfîrșit într-un alt cartuș mai mic, amplasat dedesubtul scutului de principe al Imperiului, se află stema Moldovei într-o versiune cu aspect polonez, adică capul văzut din față nu al unui bour, ci al unui bivol, avînd și belciugul trecut prin nări, flancat la dextra de o semilună conturnată și la senestra de un soare și purtînd între coarne o stea în șase colțuri (XLIX, 1). În privința smalturilor, deși pe sigiliu nu sînt indicate, le putem afla din descrierea stemei lui Sigismund Báthory cuprinsă în lucrarea lui J. J. Chifflet asupra armelor de familie ale membrilor ordinului Lînei de Aur¹³ și anume: în cîmp de aur, acvila bicefală a Imperiului neagră, purtînd pe piept ecusonul cu stema de neam a posesorului: în cîmp roșu, trei colți de lup de argint, unul deasupra celuilalt, dar reușiți în flancul dextru al cîmpului; stema Transilvaniei conține: acvila neagră cu aștrii de aur în cîmp de aur, în timp ce turnurile sînt de argint, în cîmp roșu; stema Țării Românești cuprinde: în cîmp de azur, acvila valahică neagră, cu ambii aștri de aur și crucea roșie, scena «Novei plantatio» în cîmp de argint, arborele și terasa verde, pasărea neagră și cele două personaje în costume domnești roșii. În sfîrșit, stema Moldovei prezintă în cîmp de argint, capul de bivol negru, cu belciugul, steaua dintre coarne, soarele și luna, de aur¹⁴.

Făcînd o scurtă analiză a acestui sigiliu observăm apariția în stema Transilvaniei și a unor elemente care să simbolizeze a treia «națiune» privilegiată, deci pe secui și anume cei doi aștri, soarele și luna, plasați deasupra acvilei din primul cartier. Astfel odată cu realizarea acestui sigiliu de stat, se înfăptuiește o *stemă integrală* a principatului ardelean care, indiferent de modificările neesențiale de smalturi și de poziție a mobilelor ce vor mai surveni, conține înfățișarea simbolică a celor trei «națiuni» privilegiate (românii, nefiind recunoscuți ca avînd dreptul de participare la conducerea treburilor de stat, nefigurînd în reprezentările heraldice ce transpuneau în imagini realitățile politice existente pe atunci), stemă ce va constitui de aci înainte însemnul consacrat al Transilvaniei. Sigiliul de stat al arhiducesei Maria Cristierna din 1598, imitat după cel al soțului său, nu aduce nici o modificare în privința numărului și poziției elementelor întrunite în cîmpul sigilar (XLIX, 2); în schimb, în stema aflată pe sigiliul de stat din 1599 al cardinalului Andrei Báthory, au loc schimbări în sensul că scutul-cartuș apare cu o altă împărțire a cartierelor și distribuire a mobilelor, fiind divizat printr-o tăiere și apoi printr-o despicare în talpă, creîndu-se astfel trei cartiere și purtînd în abis ecusonul încoronat cu armele familiale. Astfel în primul cartier, avînd o fascie în bază, apare acvila ieșind din linia fasciei, flancată în cantonul superior dextru, respectiv senestru, de soare și de luna crai-nou figurată; pe fascie și în sensul ei se află cele șapte turnuri ale sașilor. Cartierul doi conține armele descompuse ale Moldovei alcătuite din capul de bivol cu belciugul în nări, purtînd separat în șef cele trei astre plasate în fascie și anume soarele, steaua în șase colțuri și luna crai-nou figurată; în sfîrșit în cartierul trei, armele Țării Românești, alcătuite de asemenea în cîmpul superior din acvila cruciată asuprită de soare și de luna crai-nou figurată, iar în cel inferior

¹³ v. J. J. CHIFFLETIUS, *Insignia gentilitia Equitum Ordinis Velleris Aurei*, Antwerpen, 1632, p. 155, nr. 265.

¹⁴ Sigiliul reproduș și de A. VERESS, *op. cit.*, vol. V, p. XXX, fig. 1, cît și reproduș și comentat de A. SACERDOȚEANU în *Sigiliul domnesc și stema țării*, în *Rev. Arh.*, XI, 1968, nr. 2, p. 15 și fig. 4.

din scena «Novei plantatio». În această stemă se acordă o prioritate și mai marcată armelor principatului Transilvaniei, față de cele ale Țării Românești și Moldovei, ba chiar față de ecusonul familial care nu broșează peste stema ardeleană, ci numai peste cele ale Moldovei și Țării Românești; se remarcă de asemenea precăderea care se dă Moldovei, armele sale fiind așezate în cartierul doi, față de Țara Românească care își are stema plasată în ultimul cartier ¹⁵. (XLIX, 3).

O stemă sigilară, tot din 1599, a aceluiași Andrei Báthory prezintă o altă inovație și anume o nouă descompunere a elementelor stemei Transilvaniei prin includerea mobilelor ei în două cartiere plasate unul lângă celălalt, nu suprapuse ca pînă acum (XLIX, 5). Astfel în interiorul unui scut oval încoronat și timbrat de vâlăria de cardinal, se află patru cartiere rezultate din scartelarea cîmpului scutului care mai poartă în abis și ecusonul cu armele familiale ale posesorului sigiliului. În cartierul unu, aflăm acvila ieșind din linia de tăiere, asuprită de soare la dextra și de luna crai-nou la senestra; în cartierul doi, cele șapte turnuri plasate 3, 3 și 1; în cartierul trei stema Moldovei alcătuită din capul de bivoliță văzută din față cu belciugul în nări și cu o stea între coarne, făcîndu-se deci abstracție de cele două astre din armele acestui principat; în sfîrșit în cartierul patru, stema Țării Românești formată doar din acvila cruciată asuprită de un soare și de o semilună conturnată, dispărînd deci scena «Novei plantatio» care nu mai e reprezentată în scut ¹⁶.

De aci înainte, pînă la reglementarea ei definitivă în secolul al XVIII-lea, stema Transilvaniei va figura pe sigiliile și pe monedele principilor acestei țări în cele mai variate poziții și forme, păstrînd însă în mod aproape constant integritatea celor trei elemente componente esențiale și anume acvila, turnurile și aștrii, simboluri de acum consacrate ale celor trei «națiuni» privilegiate din respectivul principat ¹⁷. O medalie semnalată de numismatul Adolf Resch ¹⁸ ca emisă în

¹⁵ Atît sigiliul Mariei Crișterna cît și cel al cardinalului Andrei Báthory sînt reproduse de A. VERESS, *op. cit.*, p. XXX, fig. 2 și 3, precum și reproduse și comentate de A. SACERDOTEANU, *op. cit.*, p. 16, fig. 5 și 6.

¹⁶ Stema prezentată și reprodusă de MIHAI POPESCU, *Sigiliul lui Sigismund Báthory principele Transilvaniei*, în *Rev. Arh.*, II, 1926, nr. 3, p. 330, fig. 3, apoi și de C. MOISIL, *Stema României, origina și evoluția ei istorică și heraldică*, în *Boabe de grîu*, II, nr. 2 (februarie), p. 76—77. C. v. REICHENAU, F. v. CZERGHEÖ și O. v. BARCZAY, autorii cunoscutului armorial transilvănean publicat în 1898 în colecția heraldică J. Siebmacher, reproduc sigiliul analizat mai sus al lui Sigismund Báthory atribuindu-l anului 1597, și, pe lîngă unele detalii de înfățișare ușor și neesențiale diferite, îl prezintă dotat cu semnele convenționale pentru indicarea smalturilor în reprezentările necolorate, ceea ce trebuie să considerăm o reconstituire eronată a respectivului sigiliu, semnele convenționale în cauză nefiind create și folosite decît în veacul următor. Mihai Popescu în studiul său dedicat stemei lui Sigismund Báthory preia întocmai acest material de la autorii menționați, prezentînd de asemenea sigiliul lui Sigismund Báthory ca posedînd semne convenționale pentru indicarea smalturilor în stemele acromate, eroare pe care o reproduce de la acesta și CONST. MOISIL în *Stema României*, p. 77—78, fig. 35.

¹⁷ Istoricul elementelor componente și formării stemei Transilvaniei este tratat în detaliu de KEÖPECZI SEBESTYÉN J., *Erdély czimere*, în «Turul», t. XXXV, 1917, p. 33—48. Totuși din cîte ne semnalează reputatul heraldist SZABOLCS DE VAJAY, *op. cit.*, ibidem, în lumina ultimelor cercetări întreprinse în acest domeniu, se afirmă că n-a fost vorba de contopirea unor embleme tradiționale preexistente într-o stemă compusă care să exprime heraldic însăși esența armaturii tripartite a principatului transilvan, ci de o savantă imbinare de elemente realizată de către heraldicii de la curtea lui Sigismund Báthory, posterior căreia, stema a fost descompusă, fiecare dintre cele trei «națiuni» privilegiate reclamîndu-și cîte un element care să constituie de aci încolo semnul său distinctiv. În acest sens v. lucrarea lui ARZ VON STRAUSSBURG, *Das Wappen von Siebenbürgen*, în „Der Tappert“, *Mitteilungen des Wappen-Herold*, Darmstadt, 1966, p. 1—18, (apud SZ. DE VAJAY, *op. cit.*) care din nefericire nu ne-a putut parveni în țară, neputînd-o deci consulta.

¹⁸ v. ADOLF RESCH, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, Hermannstadt, 1901, taf. 62, nr. 15.

1580 de Cristofor Báthory și care pe revers înfățișează scutul cu armele familiale ale voievodului, flancat la dextra de un soare și la senestra de o semilună conturnată și timbrat de o acvilă ieșind din marginea superioară a scutului, în baza curbată a cîmpului monetar aflîndu-se și cei șapte munți avînd în vîrf cîte un turn (XLIV, 3), pare a fi un fals, deoarece pe de o parte conține în bordură titulatura de «*Princeps Transilv(aniae)*» pe care Cristofor Báthory nu o obținuse și nici n-a purtat-o vreodată, pe de alta fiindcă stema sa de familie are cîmpul (roșu) însemnat prin liniaturile convenționale apărute de-abia în secolul următor și în sfîrșit pentru că elementele componente ale viitoarei steme a Transilvaniei nu apăruseră încă nici separate (și cu atît mai puțin reunite) în reprezentările heraldice care circulau la 1580 atît pe teritoriul Imperiului cît și pe cel ardelean ¹⁹.

Stăpînirea dintre 1599—1601 a lui Mihai Viteazul asupra Transilvaniei va fi marcată pe plan heraldic de apariția pe sigiliul domnesc din 1600 a celor doi lei afrontați cu valoare — afirmăm noi — de stemă a acestui principat, adoptată de voievodul nostru întregitor desigur în amintirea emblemei identice atribuite Daciei. Tradiția leilor dacici, după cum am mai spus mai sus în subcapitolul dedicat stemelor domnești ale Țării Românești, era încă vie la epoca lui Mihai Viteazul, de aceea marele domn socotise că cele două animale heraldice constituiau cel mai adecvat simbol al Transilvaniei pe considerentul că străvechiul teritoriu al Daciei în centrul căruia se afla acest principat, îngloba totodată și celelalte două țări românești reunite sub întreitul său sceptru.

După scurta domnie a lui Moise Székely de la care ne-a rămas o monedă de 10 ducăți din 1603 cu doi lei afrontați ținînd o spadă, emblemă a principatului provenind desigur de la predecesorul său român (XLIV, 4), toți principii Transilvaniei pînă la transformarea ei în provincie imperială, vor înfățișa pe emisiunile lor monetare sau pe diversele lor medalii, stema țării în cele mai variate modalități de reprezentare și de grupare ale celor trei elemente constitutive ale ei. Astfel Ștefan Bocskai (1605—1606) va arbora în stema sa monetară din 1605, în afară de armele Ungariei ²⁰ aflate în cartierul unu al scutului despîcat și de cele ale propriei sale familii (plasate în ecusonul central), și stema Transilvaniei așezată în cartierul doi, alcătuită în cîmpul superior din acvila ardeleană avînd un șef în care apar cei doi aștri ai secuilor, soarele la dextra și o lună crai-nou la senestra; în cîmpul inferior se află cele șapte cetăți săsești, dispuse 1, 2, 1, 3. Deci toate cele trei elemente simbolizînd cele trei «*națiuni*» privilegiate apar separate, fiecare în cîte un cîmp propriu (XLIX, 6) ²¹. Aceeași situație se repetă într-o altă stemă monetară din 1606 a aceluiași principe, cu diferența că spațiul rezervat însemnului «*națiunii*» săsești cîștigă în dimensiuni în dauna celor două embleme ale nobilimii maghiare și ale secuilor și aceasta deoarece cele șapte turnuri apar în respectiva reprezentare plasate (3, 4) fiecare pe cîte un munte (L, 1) ²².

În stemele sale monetare, Gabriel Báthory (1608—1613) va fi singurul dintre toți principii ardeleni care nu va reprezenta în scutul cu armele de stat, aștrii secuiești; astfel stema de pe reversul talerului său emis la 1609, va cuprinde un scut tăiat și înconjurat de un șarpe, purtînd în abis ecusonul cu armele familiale, apoi în cîmpul

¹⁹ v. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, p. 535.

²⁰ După alegerea sa la 21 februarie 1605 ca principe al Transilvaniei, Ștefan Bocskai va fi proclamat de Dieta din Szerencs la 20 aprilie a aceluiași an ca principe al Ungariei (deși va renunța la coroana acestui regat prin tratatul din Viena la 23 septembrie 1606), fapt care explică prezența armelor respectivului stat în stema sa (v. și SZABOLCS DE VAJAY, *op. cit.*, p. 15, nota 80).

²¹ Stema reprodușă de A. RESCH, *op. cit.*, taf. 16, nr. 27 și după el și C. MOISIL, *op. cit.*, p. 75, fig. 29.

²² v. A. RESCH, *op. cit.*, taf. 17, nr. 54.

superior acvila singură, fără alte elemente, iar în cel inferior cele șapte turnuri plasate 4, 3 (XLIX, 4) ²³. Întîlnim o particularitate identică pe talerul din 1612 al aceluiași principe, în care cartușul, încoronat și înconjurat de un dragon, e constituit la drept vorbind din trei cartușe, două mai mari, la dextra și senestra, cu stema descompusă a Transilvaniei și unul mai mic, pe mijloc, conținînd armele de familie ale emitentului; în primul cartuș, tăiat, apare în cîmpul unu acvila ieșită din linia de despărțire a cartierului, cîmpul doi fiind plin. În sfîrșit, în cartușul al doilea aflăm cele șapte turnuri tradiționale, plasate 3, 3, 1, deci fără să figureze nicăieri emblema ce simboliza secuimea (L, 2). ²⁴

Succesorul său, Gabriel Bethlen (1613—1629) va emite de asemenea o stemă monetară dotată cu armele Ungariei ²⁵ în primul cartier al scutului despicat, purtînd în abis ecusonul cu armele sale de familie, iar în cartierul al doilea, în cîmpul superior acvila asuprită de un soare, iar în cel inferior o lună crai-nou figurată, asuprind cele șapte turnuri, plasate 3, 3, 1 (L, 3) ²⁶. Deci de data aceasta, cei doi aștri ai secuilor figurează separat, cîte unul în fiecare cîmp al stemei principatului transilvan.

În stema monetară a lui Gheorghe Rákóczy I (1630—1648) aflăm un mod sui-generis de reprezentare a armelor sale de stat și anume: în scutul-cartuș încoronat de pe reversul talerului emis în 1646, aflăm toate mobilele din stemă libere în cîmpul unic al acestui scut; astfel în șef, luna crai-nou figurată, flancată la dextra de soare, iar la senestra de acvila transilvană, pe centru jumătatea de roată din armele de familie ale principelui domnitor, în talpă la dextra, acvila încoronată antic purtînd o spadă, din aceleași arme de neam ale emitentului, iar la senestra cele șapte turnuri plasate 3, 3, 1 (L, 4). ²⁷ Aceeași caracteristică se menține și în stema monetară a lui Gheorghe Rákóczy II (1640—1660), fiul și succesorul precedentului, gravată pe reversul talerului său emis la 1650, în sensul că mobilele stemei principatului apar amestecate cu cele ale armelor de familie ale domnitorului după criterii, cel puțin aparent, arbitrare; astfel, figurile din șeful stemei paterne se mențin în aceeași poziție și în stema fiului, în schimb mobilele plasate pe centrul și în talpa scutului au o altă distribuție decît în însemnul precedent și anume: acvila încoronată și purtînd spada, așezată pe jumătatea de roată plasată la rîndul ei pe un munte rotunjit, însoțit de alți doi mai mici, toate elemente provenind din armele familiale ale Rákóczy-lor, flanchează la dextra trei turnuri așezate unul deasupra altuia, iar la senestra cele încă patru turnuri din stema principatului, plasate 1, 2, 1 (L, 5) ²⁸.

Odată cu stemele monetare ale lui Acațiu Barcsai (1658—1660) se revine la o reprezentare heraldică clasică în sensul că armele de familie ale principelui broșează din nou peste cele ale țării; astfel pe reversul piesei sale de 10 ducați emisă la 1659, ecusonul armoriat al familiei principelui Acațiu e plasat în abis peste cîmpul despicat al scutului încoronat, în primul cartier aflîndu-se soarele și acvila ieșind din linia de tăiere a cartierului în talpă, în cel de al doilea, luna crai-nou figurată și cele șapte turnuri așezate, 1, 2, 2, 2 (L, 6). Este probabil efectul hotărîrii Dietei de la Sebeșul Săsesc din 24 mai al aceluiași an 1659, în care a fost decretată

²³ v. C. v. REICHENAU, F. v. CZERGHEÖ și O. v. BARCZAY, *op. cit.*, precum și A. RESCH, *op. cit.*, taf. 18, nr. 21 și după ei, CONST. MOISIL, *op. cit.*, p. 75, fig. 30.

²⁴ v. A. RESCH, *op. cit.*, taf. 20, nr. 163; v. și MIHAI POPESCU, *op. cit.*, p. 330, fig. 4.

²⁵ Gabriel Bethlen, principe ales al Transilvaniei la 23 octombrie 1615, e proclamat «electus rex Hungariae» de către Dieta de la Banska Bistrica la 25 august 1620, deși renunță solemn la tron prin tratatul de la Nikolsburg de la 6 ianuarie 1622 (v. și SZABOLCS DE VAJAY, *ibidem*).

²⁶ v. A. RESCH, *op. cit.*, taf. 23, nr. 62.

²⁷ *ibidem*, taf. 32, nr. 54.

²⁸ *ibidem*, taf. 33, nr. 18.

oficial stema Transilvaniei; astfel, sînt recunoscute ca alcătuiind armele acestui principat cele trei simboluri: ale comitatelor ardeleni (acvila nobilimii ungare și celei române maghiarizate), secuilor (soarele și luna) și sașilor (cele șapte cetăți), la care se mai adaugă și patru fascii suprapuse de crucea dublă (ca emblemă a părților anexate)²⁹. Totuși, stema monetară a aceluiași Acațiu Barcsai, gravată pe talerul său emis la 1660 nu va cuprinde și simbolul părților anexate, aducînd în schimb o altă inovație (care nu se va menționa însă) și anume, va reprezenta acvila comitatelor transilvane nu pe jumătate, ieșind din linia de tăiere a cartierului, ci în întregime și încoronată; astfel stema se prezintă avînd un ecuson central cu armele familiale ale principelui broșînd peste scutul avînd un șef despicat: în primul cartier, soarele, în al doilea, luna conturnată; cîmpul rămas este la rîndul său despicat, în primul cartier, stînd pe o terasă diaprată, o acvilă încoronată antic, cu zborul esorant în talpă, în al doilea cartier aflîndu-se cele șapte turnuri, plasate 1, 2, 3, 1 (scutul nu se poate considera scartelat întrucît cartierele superioare nu sînt egale ca dimensiuni cu cele inferioare) (LI, 1)³⁰.

Stema monetară a lui Ioan Kemény (1661—1662) nu face decît să mențină separarea aștrilor secuiești în cartiere diferite (separare inaugurată de predecesorul său) și să renunțe la șeful scutului revenindu-se deci la vechea despicare a lui. Ecusonul în abis cu armele de familie continuă să broșeze peste cele două cartiere ale scutului, însă acvila e conturnată, iar turnurile sînt plasate 1, 1, 3, 2 (LI, 2)³¹.

În sfîrșit stemele monetare ale lui Mihail Apaffi I (1661—1690) prezintă și ele cîteva particularități; astfel, pe reversul talerului emis în 1663 se revine la împărțirea scutului ca în a doua stemă a lui Barcsai, cu diferența că între șef și restul cîmpului scutului despicat apare o fascie, apoi în cartierul senestru al șefului constatăm pe lingă luna crai-nou și o stea mică în șase colțuri, în sfîrșit turnurile sînt plasate 2, 3, 2 (LI, 3)³².

O altă reprezentare foarte asemănătoare cu precedenta aflată pe o tipăritură românească³³ din 1683 din Transilvania, ne înfățișează aceleași caracteristici, menținînd prezența, ba chiar mărind steaua plasată sub luna crai-nou, avînd de astă dată opt colțuri, păstrînd acvila încoronată și amplasarea turnurilor 2, 3, 2 și menținînd stema princiară în abis, cît și fascia în șef, singura deosebire constînd în suprimarea liniei de despicare a scutului (LI, 5). În sfîrșit, o reprezentare mai ieșită din comun, pe o emisiune monetară din 1672 a aceluiași principe, ne înfățișează o descompunere a stemei Transilvaniei în două scuturi accolte și încoronate, purtînd în primul dintre ele acvila transilvană de asemenea încoronată, însă cu trupul pe jumătate (nu prin ieșirea păsării din linia de tăiere sau de despărțire a două cîmpuri, ci printr-o secționare, mobila fiind liberă în cîmpul respectiv) și cu un soare în șef; în al doilea scut, cele șapte turnuri, plasate 3, 3, 1, purtînd în șef o stea în șase colțuri flancată de o lună crai-nou figurată. În spațiul dintre cele două scuturi și un scut oval cu stema Brașovului (atelierul monetar care a bătut moneda) e așezată stema de familie a lui Apaffi (LI, 4)³⁴.

Cu titlul de curiozitate, încheiem seria prezentărilor stemelor principilor Transilvaniei combinate cu cele ale țării asupra căreia domneau prin menționarea armelor aflate la baza portretului lui Gheorghe Rákóczy II, operă a englezului

²⁹ v. JÁKAB ELEK, *op. cit.*, p. 338, nota 2 și p. 344, cf. IULIAN MARȚIAN, *op. cit.*, p. 441 și C. MOISIL, *op. cit.*, p. 74 și notele 1 și 2.

³⁰ v. A. RESCH, *op. cit.*, taf. 36, nr. 11.

³¹ *ibidem*, taf. 38, nr. 19.

³² *ibidem*, taf. 39, nr. 27.

³³ «Sicriul de aur» tipărit din porunca lui Mihai Apafi la Sebeșul Săsesc în 1683.

³⁴ v. A. RESCH, *op. cit.*, taf. 44, fig. 112.

John Overton³⁵, deci un însemn în viziunea unui artist străin, în care constatăm prezența a trei scuturi, unul în șef și celelalte două, dedesubt, accolat. Scutul din șef e tăiat, în primul cartier aflându-se acvila ieșind din linia de tăiere, cartierul al doilea fiind plin; scuturile accolat prezintă, cel de la dextra, cele șapte turnuri așezate 1, 2, 1, 2, 1, iar cel de la senestra, stema de familie a principelui purtând într-un șef despicat, în cartierul dextru soarele și în cel senestru luna crai-nou (greșit interpretată ca un cap curbat de pasăre). Deci remarcăm descompunerea elementelor tripartite ale stemei Transilvaniei în trei scuturi diferite, ultimul introdus chiar în scutul cu armele familiei Rákóczy (LI, 6).

Un alt gen de reprezentări cu caracter heraldic al armeriilor principatului ardelean mai este și acela de la curtea împăraților romano-germani care continuă să poarte în lunga listă a rangurilor și demnităților lor și titlul de mari principii ai Transilvaniei; în aceste reprezentări, țara respectivă este înfățișată fie numai prin stema grăitoare cu cele șapte turnuri, plasate 2, 3, 2 (XLV, 1, reversul unei monede din 1694 a împăratului Leopold I pentru Ardeal³⁶), fie prin stema cu toate cele trei simboluri ale «națiunilor» privilegiate din Transilvania (XLV, 2, reversul unei alte monede ale aceluiași împărat emisă tot în 1694³⁷) reprezentate într-un scut despicat, în primul câmp aflându-se acvila și cu soarele, în secundul, luna și cele șapte turnuri plasate de asemenea 2, 3, 2.

În secolul al XVIII-lea figurările stemei Transilvaniei folosite de Imperiali pînă la fixarea definitivă a armelor acestui principat, prezintă o oarecare varietate de aspect, ca de pildă stema monetară aflată pe aversul unei medalii omagiale pentru Ardeal emisă de împărăteasa Maria Tereza la 1740 (XLV, 5) în care scutul-cartuș împărțit în trei câmpuri printr-un triunghi în șef cu laturile arcuite (*chape ployée*) găzduiește în primul câmp pe azur, acvila Transilvaniei conturnată, neagră, în al doilea, tot pe azur, soarele și luna crai-nou, ambii de aur și în ultimul, dominant prin întindere, pe azur, cele șapte cetăți roșii așezate 1, 2, 1, 2, 1³⁸.

O reprezentare asemănătoare cu precedenta constatăm în armorialul lui F. C. Palma alcătuit la 1766³⁹, cu diferența doar a așezării turnurilor în poziția 1, 3, 3 (XLVI, 5). De asemenea, semnalăm o altă distribuire a mobilelor scutului, conform unei alte împărțiri a câmpului acestuia, în stema monetară tot a Mariei Tereza într-o emisiune pentru Transilvania din 1764 (XLV, 3), în care scutul e tăiat, în cartierul superior aflându-se acvila cu cei doi aștri, soarele în cantonul superior dextru, iar luna crai-nou aproape răsturnată, în cel superior senestru, în cartierul inferior figurînd cele șapte turnuri, plasate 4, 3.

Într-o lucrare de sigilografie ungară (R. P. Ioannes Szegedi: *Cerographia Hungariae...*, Tyrnaviae, 1734), stema Transilvaniei este figurată într-un scut oval, tăiat: în primul câmp, pe azur, la dextra acvila neagră încoronată de aur, născînd din linia despărțitoare, și la senestra, o dextroșeră în armură, cu mîna de carnație, ținînd o spadă care străpunge un cap de urs, o inimă și o coroană; în al doilea câmp, tot de azur, apar cele șapte turnuri de argint acoperite și cu un fanion în vârful lor, plasate fiecare pe cîte un munte verde (XLIV, 6). În această compoziție heraldică observăm că prezența secuilor nu mai este marcată prin cei doi aștri uzuali, ci prin brațul în armură, de veche tradiție secuiască, care printre

³⁵ v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. Stampe, G.S./I, John Overton, gravură în dălțiță, nr. inv. 12421, 175 x 128.

³⁶ v. A. Resch, op. cit., taf. 54, nr. 9.

³⁷ v. ibidem, taf. 54, nr. 8.

³⁸ v. ibidem, taf. 72, nr. 142.

³⁹ v. FRANCISCUS CAROLUS PALMA, *Heraldica Regni Hungariae specimen, Regia, Provinciarum, Nobiliumque scuta complectens...*, Vindobonae, 1766, pl.I, nr. 14.

alte, figurează (cu toate atributele menționate sau numai cu o parte din ele) în stemele orașelor Odorhei, Miercurea Ciuc și Tg. Mureș.

O altă reprezentare, de astă dată întâlnită într-un armorial sud-slav (Hristofor Jefarović, *Stematografia*, Viena, 1741), înfățișează armele Transilvaniei într-o formă asemănătoare cu cea purtată de Sigismund Báthory, și anume, scut tăiat, în primul câmp, pe aur, acvila neagră născînd din linia de tăiere, în al doilea câmp, pe roșu cele șapte turnuri așezate pe șapte munți, totul de argint, prezentînd însă două deosebiri față de modelul imitat: a) cei doi aștri — un soare de aur, figurat și cu raze multiple și o lună crai-nou, de argint — sînt plasați în cantoanele superioare, dextru și senestru, ale cîmpului secund și nu în primul câmp, flancînd acvila, ca în stema lui Báthory; b) peste tot, broșează ecusonul casei de Austria — roșu cu o fascie de argint — inclus într-un cartuș oval, însemn ce de asemenea nu apărea firește în ștéma principelui Sigismund (XLVI, 1).

Stabilirea stemei Transilvaniei prin diplomă solemnă de concedare dată la Viena de către împărăteasa Maria Tereza în calitate de mare principesă a acestei provincii, va avea loc la 2 noiembrie 1765⁴⁰, diploma prevăzînd introducerea unei fascii și conținînd firește și indicațiile smalturilor respectivei steme care sînt următoarele: în scut fasciat roșu, cartierul superior cu o acvilă neagră avînd în șef la dextra un soare de aur, iar la senestra, o lună conturnată, de argint, totul în câmp de azur; cartierul inferior, în câmp de aur, șapte turnuri roșii, plasate 4, 3⁴¹. O reprezentare corectă a acestei steme (XLV, 6) este de pildă cea de pe reversul medaliei pentru Transilvania emisă de împăratul Ferdinand I la 1837⁴² sau cea din lucrarea heraldică privind acest principat alcătuită de C. v. Reichenau împreună cu F. v. Czerghéő și O. v. Barczay la 1898 (XLVI, 6)⁴³. Și după 1765 însă, cel puțin pentru o perioadă de încă cîteva decenii, se mai mențin sporadic și înfățișări mai vechi ale stemei ardelenе fără fascia introdusă la 1765, ca spre exemplu armele Transilvaniei de pe verso-ul foi de titlu a *Molitvenicului* românesc tipărit la Blaj în 1784⁴⁴ (XLV, 4), pentru a nu vorbi și de reprezentări simbolice emblematicе, nu heraldice, ca de pildă cea de pe reversul medaliei omagiale pentru Ardeal emisă de împăratul Leopold II la 1790⁴⁵ (XLVII, 4), care reprezintă cele 7 cetăți plasate circular și legate între ele cu o panglică înnodată cu o fundă în registrul superior al medaliei, centrul fiind ocupat de un altar aprins pe care se află acvila neagră și cei doi aștri.

O descompunere — pare-se «a posteriori»⁴⁶ — a respectivei steme în cele trei elemente componente, apare spre exemplu în *Atlasul geografic* al lui F.—I. I. v. Reilly, tipărit la Viena între 1789—1791⁴⁷, în care sînt înfățișate trei scuturi separate conținînd: 1) acvila transilvană, în întregime, pe roșu; 2) cei șapte munți, plasați 3, 4, cu cîte un turn ascuțit în vîrf, în câmp de argint; 3) soarele la dextra, o lună figurată și conturnată la senestra, în câmp roșu (XLVI, 2—4).

⁴⁰ v. textul original în limba latină a diplomei în ALDÁSY A., *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címerlevelei*, tom. V (1717—1770), Budapest, 1939, nr. 781, p. 413.

⁴¹ v. și SZABOLCS DE VAJAY, *op. cit.*, p. 14, nota 68.

⁴² v. A. RESCH, *op. cit.*, taf. 78, nr. 246.

⁴³ v. C. v. REICHENAU, F. v. CZERGHEŐ u. O. v. BARCZAY, *Adel von Siebenbürgen*, în J. Siebmacher's *Grosses und allgemeines Wappenbuch*, Band IV, Theil XII, Heft 8, Nürnberg, 1898.

⁴⁴ v. Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 475 și I. BIANU și N. HODOȘ, *B.R.V.*, vol. II, p. 290, fig. 305.

⁴⁵ v. A. RESCH, *op. cit.*, taf. 76, nr. 218.

⁴⁶ v. A. ARZ v. STRAUSSBURG, *op. cit.*, cf. SZABOLCS DE VAJAY, *op. cit.*, p. 14—15, nota 69.

⁴⁷ v. F.—I. I. VON REILLY, *Schauplantz der fünf Theile der Welt...*, vol. I, Wien, 1789, pl. I, fig. 7—9.

În secolul al XIX-lea nu mai înregistrăm fluctuații de aspect ale stemei oficiale a Transilvaniei; în schimb, în perioada revoluționară de la 1848, vor apărea reprezentări ale armelor acestei țări alcătuite și de români, care doreau ca și simbolul lor ca națiune majoritară să figureze în cuprinsul unor noi armerii ale acestui principat. Astfel menționăm stema Ardealului propusă de revoluționarii români la 1849⁴⁸, înfățișând un scut (alungit și cu latura superioară ascuțită), tripartit în fascie, în primul cîmp aflîndu-se acvila transilvană asuprită de soare la dextra și de luna crai-nou figurată la senestra, în secundul apărînd imaginea Daciei Felix simbolizată printr-o femeie dacă ținînd în mîna dreaptă un arpi (pumnal dac) și în cea stînga un stîndard roman cu inițialele D și F (Dacia Felix), flancată la dextra de o acvilă ținînd în cioc o cunună de laur, iar la senestra un leu leopardat; în sfîrșit în cîmpul al treilea, cele șapte turnuri plasate 4 și 3 (XLVIII, 1). Acest proiect de stemă care n-a fost aprobat de autoritățile de la Viena, prezintă totuși din punct de vedere heraldic o mare însemnătate pentru noi fiindcă din conținutul ei s-au inspirat cei care au alcătuit armeriile României după 1866, atribuind respectivelor armerii ca tenanți femeia dacă și leul⁴⁹, menținuți constant în armele țării în perioada 1866—1872 (LXX, 2—6).

Menționăm și alte proiecte românești tot din secolul al XIX-lea de steme ale Transilvaniei (XLVIII, 3), cît și ale celorlalte provincii învecinate precum Maramureș (XLVII, 6), Crișana (XLVII, 4) și Temișana (Banatul) (XLVII, 2)⁵⁰, care chiar dacă nu au fost oficial folosite, au arătat totuși preocupări heraldice și la populația românească din Ardeal care dorea să posede și ea steme izvorîte din tradițiile autohtone proprii. Ca o curiozitate, mai semnalăm și armele Transilvaniei de pe soclul statuii lui Mihai Viteazul din București, arme realizate de Cezar Bolliac, în viziunea căruia stema acestei țări apare într-un scut scartelat azur și roșu, purtînd în cartierul unu, soarele de aur, în al doilea, luna crai-nou de argint, cartierul trei plin, fără mobilă, în sfîrșit al patrulea cu cele șapte turnuri plasate 2, 2, 3 (XLVI, 5)⁵¹.

După 1918, comisia ce a alcătuit stema României unificate, a folosit întocmai stema Transilvaniei din 1765, plasînd-o în cartierul patru al scutului scartelat, cu ecuson central și cu triunghiu (cu vîrf spre șef) așezat în talpă, scut elaborat între 1919—1921 spre a conține noile arme ale țării reîntregite.

⁴⁸ v. MIHAI POPESCU, *Stema Ardealului cerută de Români după 1848*, în *Convorbiri Literare*, LVIII, 1929, nr. 2, martie, p. 216—218+3 ilustr.

⁴⁹ v. I. N. MĂNESCU, *Les ornements extérieurs de l'écu dans l'héraldique d'Etat roumaine*, București, 1972, p. 10—11 (lucrare în mss.); v. și DAN CERNOVODEANU, *Heraldica în slujba idealurilor naționale pașoptiste*, în *Rev. Muz. și Mon.*, XI, 1974, nr. 3, p. 68—69. Menționăm că femeia dacă și leul mai apăruseră încă din 1859 ca tenanți ai stemei Principatelor Unite într-un proiect alcătuit de Carol Popp de Szátmáry, proiect care nu fusese însă aprobat la acea dată de oficialitate (LXVII, 2).

⁵⁰ v. Albumul cu reproduceri de steme, sigilii și stampile transilvănene din secolul al XIX-lea, fost în posesia lui Aron Densușianu, ulterior în colecția Serban Flondor.

⁵¹ Stemă semnalată nouă ca aparținînd lui Bolliac de către heraldistul I. N. Mănescu.

CAPITOLUL 5

PRINCIPATELE UNITE (1859—1866)

Odată cu unirea Principatelor române în 1859, noul stat creat va purta ca stemă armeriile reunite ale celor două țări ce îi alcătuiau teritoriul. Această reprezentare era totuși departe de a fi inedită, deoarece emblemele sau stemele Moldovei și Țării Românești mai apăruseră înfățișate împreună și în trecut, începînd cu pecetea unor domni ca Mihai Viteazul (1600, XX, 3), Vasile Lupu (1639, LII, 1), și Gheorghe Duca (1674, LII, 2), continuînd apoi cu o întreagă serie de sigilii și arme de stat ale numeroșilor principii fanarioți din veacul al XVIII-lea și începutul celui următor, care domniseră succesiv în ambele țări române. Respectivetele însemne, figurînd fie pe diferite hrisoave ornamentate sau pe gravuri, fie în grafica laică sau religioasă a epocii, fie pe măturii de ordin epigrafic sau monetar¹, înfățișau așa-numitele «steme unite» ale Țării Românești și Moldovei în reprezentări extrem de variate din punct de vedere compozițional (LII—LIX) în care acvila valahică și capul de bour apăreau cînd la dextra, cînd la senestra, fiind plasate fie liber, fie incluse în același scut sau cartuș, ori în ecusoane separate, dar accolat².

Odată cu instaurarea domniilor pămîntene și apoi regulamentare în cele două țări române, acest gen de reprezentări heraldice nu va fi preluat de oficialitatea de stat, dar va dăinui în așa-numitele «steme de anticipație» ale viitoarelor Principate Unite; într-adevăr, patrioții noștri vor folosi, în cîteva ocazii, spre a sluji propaganda unionistă, însemnele îngemănate ale Țării Românești și Moldovei, însemne ce vor sluji astfel în mod direct mișcării noastre de unificare națională³. În acest sens, putem semna cu două decenii anterior realizării marelui ideal al poporului român, apariția la 1838 a medaliei «Norma» (avînd reprezentată și stema Transilvaniei, LXI, 1) emisă de un grup de patrioți munteni în frunte cu Ion Cîmpineanu și Ion Eliade Rădulescu, conducători ai Societății Filarmonice ce doreau, odată cu comemorarea reprezentării în limba română a operei «Norma» de Bellini de către elevii Școlii Filarmonice din București⁴, să difuzeze în acest mod, dezideratele unioniste ale întregului popor român aflat sub trei stăpîniri diferite.

¹ Vestigiile de ordin monetar firește nu aparțin, pentru epoca amintită, numismaticii românești, domnitorii fanarioți neavînd, după cum se știe, dreptul de a bate monedă; este vorba doar de emisiunile de acest fel rusești, apărute în perioada de ocupație a principatelor între 1769—1774.

² Un studiu foarte documentat și aproape exhaustiv al acestui gen de steme unite, v. AURELIAN SACERDOȚEANU, *Sigiliul domnesc și stema țării*, în *Rev. Arh.*, XI, 1968, nr. 2, p. 11—68.

³ v. în acest sens și C. MOISIL, *Cîteva reminiscențe din timpul propagandei pentru Unirea Principatelor*, în *Arh. Rom.*, VII, 1941, p. 123—132, precum și DAN CERNOVODEANU, *Heraldica în slujba idealurilor naționale pașoptiste*, în *Rev. Muz. și Mon.*, XI, 1974, nr. 3, p. 67—71.

⁴ v. *Bibl. Acad. R.S.R.*, *Cab. numism.*, *Medalii*, nr. inv., B. II/2135, argint, ø 63; v. și CONST. MOISIL, *Două medalii privitoare la istoria teatrului românesc*, în *Cr. num.*, I, 1920, nr. 8, dec., p. 55 și fig. 2.

Ulterior, mai putem menționa ca aparținând aceluiași tip de «steme de anticipație», atît sigiliul din 1856 (LXVII, 3) al Comitetului Unirii⁶, format după hotărârile Congresului de la Paris din acel an, privind soarta viitoare a principatelor dunărene, cît și medalia de aur din 1857 (LXII, 2), bătută cu prilejul instituirii divanurilor Ad-hoc în cele două țări românești⁶.

După crearea noului stat intitulat Principatele Unite (apoi Principatele Unite Române⁷, în sfîrșit România⁸), cît și pe toată durata domniei lui Alexandru Ioan Cuza, reprezentările heraldice ale stemei oficiale a țării vor fi foarte variate ca înfățișare — în pofida încercărilor autorităților centrale de a reglementa această situație — putînd fi încadrate conform elementelor lor constitutive (lăsînd deoparte deosebirile minore de detaliu) în patru categorii distincte, din care prima prezintă un caracter emblematic, iar celelalte trei constituie principalele tipuri ale armelor de stat din perioada 1859—1866. Astfel, putem deosebi după cum urmează:

1. simbolurile celor două principate române neincluse într-un scut, fiind plasate liber în cîmpul sigilar, monetar, vexilar etc.

2. stema cu ecusoanele acolate ale celor două țări reunite, figurată în diferite variante de aspect, atît în privința formei simbolurilor heraldice ale Moldovei și Țării Românești, cît și sub raportul amplasării lor și alcătuirii smalturilor cîmpurilor ambelor ecusoane.

3. stema cu scut unic, în două variante: a) simbolurile principatelor române cuprinse în același cîmp al scutului; b) scutul despîcat, purtînd în fiecare dintre cîmpurile sale cîte unul din simbolurile celor două principate (în diferite modalități de reprezentare și de amplasare a lor, precum și într-o diversitate de smalturi ale cîmpurilor scutului).

4. stema cu scut scartelat și cu ecuson central, cuprinzînd în cele patru cartiere ale sale simbolurile țărilor române dublu figurate, peste care broșează un ecuson tripartit în fascie, în smalturile drapelului național (totul înfățișat de asemenea, în felurite variante de alcătuire și de amplasare a respectivelor simboluri, cît și de succesiune a smalturilor ecusonului tripartit în fascie).

Acestor deosebiri esențiale între cele trei tipuri heraldice semnalate mai sus, trebuie să li se mai adauge și diversitatea ce se constată în ornamentele exterioare ale scutului ce însoțesc reprezentările armoriolate aparținînd fiecăruia dintre tipurile ce am menționat⁹. Astfel, în privința timbrului, întîlnim folosite trei feluri de coroane (voievodală, princiară și regală); apoi, relativ la elementele de susținere ale scutului, înregistrăm de asemenea trei astfel de elemente: a) tenanți (leul și femeia dacă)¹⁰,

⁶ v. Bibl. Acad. R.S.R., *ibid.*, Sigilii, nr. inv. 122, bronz, Ø 35.

⁷ v. *ibid.*, Medalii, nr. inv. 402, aur, Ø 18.

⁸ cf. hotărîrii luate la începutul lunii ianuarie 1863 de către Consiliul de Miniștri prezidat de dr. Nicolae Kretzulescu (v. Min. Af. Ext., Arh. ist., pach. 250/1863, dos 2, (nepag.), adresa nr. 64 din 12 ianuarie 1863 a numitului Președinte de Consiliu către generalul Ioan Gr. Ghica, ministru al Afacerilor Străine).

⁹ Deși numele de România pentru a desemna întreg teritoriul Principatelor Unite, începuse să fie folosit destul de curent după unirea completă, politico-administrativă, a celor două țări române săvîrșită la 11/23 decembrie 1861, totuși doar în 1866, după abdicarea domnitorului Cuza, acest apelativ fu oficial instituit ca denumire a noului stat înființat la 1859 (v. CONST. MOISIL, *Stema României. Origina și evoluția ei istorică și heraldică* (extras), Buc., 1931, p. 17).

¹⁰ v. și I. N. MĂNESCU, *Les ornements extérieurs de l'écu dans l'héraldique d'Etat roumaine depuis 1830*, Buc., 1972 (lucrare în mss., destinată celui de al XI-lea Congres Internațional al Științelor Genealogie și Heraldică de la Liège, 1972).

¹¹ Acești tenanți nu au figurat decît în proiectul heraldic de rezervă din 1860 al guvernului lui Ion Ghica, neavînd o circulație efectivă — chiar oficioasă — pe teritoriul Principatelor Unite. Am găsit de cuvință să-i menționăm totuși, deoarece ei constituie «veriga de legătură» (v. I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, p. 11) între stema cerută de revoluționarii români ardeleni la 1849 (v. MIHAI

b) suporți (doi delfini afrontați) și c) sprijinitori (două stindarde romane încrucișate). În sfârșit, eșarfele aflate la baza armelor de stat ale Principatelor Unite, poartă patru versiuni diferite ale devizei țării și anume: «Iubire, pace și unire», «Honor et Patria», «Unirea face tăria» și «Toți în unul».

Diversitatea elementelor variabile ca aspect în reprezentările heraldice întâlnite de-a lungul întregii perioade dintre 1859—1866 rezultă în primul rînd — după părerea noastră — din confruntarea între armorialul de stat muntean și cel moldovean. Într-adevăr, fiecare din aceste armoriale — a căror apariție în paralel a fost semnalată, după cum am văzut, încă din secolul al XIV-lea — posedă caracteristicile sale proprii, pe care patrioții din cele două țări române doreau să le vadă înfățișate cu precădere în stema de stat a Principatelor Unite. Din această concurență între elementele specifice ale armorialului valah susținut de unii oameni politici munteni și cele ale armorialului moldovean pe care doreau să-l impună alți bărbați de stat de dincolo de Milcov, s-a născut o bună parte a variantelor înregistrate în compozițiile heraldice apărute în decursul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Astfel, în alcătuirea diverselor steme ale noului stat român creat la 1859, se pot determina ca provenind din armorialul muntean următoarele elemente: a) cîmpul tripartit în fascie (în smalturile drapelului național) peste care broșează acvila valahică (cruciată, încoronată și purtînd în gheare atributele puterii domnești, spada și sceptrul); b) coroana (sau boneta) princiară, timbrînd atît scutul, cît și mantoul de purpură și hermină; c) cele două stindarde romane încrucișate, avînd rolul de susținători ai scutului. Cît privesc elementele derivînd din armorialul moldovean aflate în stema de stat a Principatelor Unite, ele sînt după cum urmează: a) capul de zimbru văzut din față, broșînd în general peste un cîmp tăiat, roșu și azur; b) trei feluri de timbruri: coroana voievodală (închisă sau deschisă), boneta princiară și coroana regală ¹¹ (primele două însemne suprapunînd în general scutul, ultimul,

POPESCU, *Stema Ardealului cerută de Români după 1848*, în Conv. lit., LVIII, 1926, nr. 2, martie, p. 216—218 + ilustr.) și stema de stat a României aprobată și promulgată de Corpurile Legiuitoare ale țării în aprilie 1867.

¹¹ Tradiția coroanei regale în Moldova dată din secolul al XV-lea și s-a bazat pe o pretinsă obținere de către Alexandru cel Bun a titlului de despot și a însemnelor aferente acestui rang (coroana suverană și hlamida de purpură), aceste demnități fiindu-i pasă-mi-te acordate de împăratul Ioan al VIII-lea Paleologu în urma prezumatei sale treceri în 1424 prin Moldova cu prilejul înapoierii la Constantinopol din cunoscuta sa călătorie întreprinsă în Europa occidentală. Această tradiție, puternic acreditată în principatul moldovean de-a lungul veacurilor, s-a dovedit totuși a nu corespunde realității, studiile cele mai recente (v. ALEXANDRU ELIAN, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*. Culegere de studii, Buc., 1964, p. 97—179) demonstrînd, cu numeroase probe, că întîlnirea între cei doi suverani n-a avut niciodată loc, acordarea titlului și a însemnelor de despot lui Alexandru cel Bun constituind o pură ficție. Totuși, în trecut, DIMITRIE CANTEMIR în *Descriptio Moldaviae* (scrisă în 1716), considerase primirea acestor demnități ca fiind un fapt istoric real (v. *Descr. Mold.*, ediția Acad. R.S.R., Buc., 1973, cap. VI, p. 198), împrejurare ce-i acreditase cu atît mai mult veridicitatea, ajutînd la difuzarea lui ulterioară. Astfel, tradiția fictivă în cauză a fost reluată la scurtă vreme după aceea și inclusă în povestirea mitropolitului Gheorghe al III-lea al Moldovei (1723—1729) asupra pretinsei treceri a lui Ioan al VIII-lea prin numitul principat, narațiune ce a cunoscut — atît sub formă manuscrisă cît și tipărită — o largă difuziune în spațiul cultural, laic și religios, moldo-valah în veacurile XVIII și XIX (v. AL. ELIAN, *op. cit.*, p. 119—142). În secolul trecut, printre alți cărturari, GHEORGHE ASACHI va fi acela care va contribui în mare măsură la menținerea și întărirea creditului legendei primirii coroanei suverane de către Alexandru cel Bun de la împăratul Ioan Paleologu, alcătuiind mai întîi o litografie reprezentînd această scenă imaginară în ale sale *Tableaux de l'histoire moldave* (pe coperta posterioară: *Descriere a două cadre din istoria Moldovei*, Iassy, (Institutul Albinei), 1833 (ediție bilingvă franco-română, v. Bibl. Acad. R.S.R., III 57714) și realizînd apoi o amplificare literară a textelor ce circulară anterior tratînd respectivul subiect în a sa *Descriere istorică a tabloului ce înfățișează* (sic) *pe Alexandru cel Bun domnul Moldovei cînd au primit coroana și hlamida de la Ambasadorii împăratului Ioan Paleologu*

de obicei doar mantoul); c) cei doi delfini aflați, ca suptori; d) textul devizelor, din care două de inspirație moldovenească (*Iubire, pace și unire și Toți în unu*)¹², iar celelalte, deși de origine franceză și respectiv belgiană¹³, fuseseră propuse și acceptate de organele legislative ale țării în urma unor inițiative datorate tot unor oameni politici moldoveni.¹⁴

În continuare, se impune să prezentăm diferitele etape parcurse de autoritățile centrale ale Principatelor Unite în încercările lor de a stabili, de-a lungul domniei lui Alexandru Ioan I, o stemă de stat, unică și definitivă. Din acest punct de vedere putem distinge o primă perioadă cuprinsă între ianuarie 1859 și februarie 1861, în care oficialitățile au făcut două tentative spre a fixa în mod precis armele țării, ambele acțiuni rămânând însă din nefericire infructuoase. Prima tentativă de acest fel se situează la începutul lunii iulie 1859, când Comisia Centrală de la Focșani a elaborat un proiect de Constituție a Principatelor Unite în care la titlul VI, articolul 144 conținea dispoziții exprese privind stabilirea stemei de stat¹⁵. Conform numitului articol, țara urma să adopte ca simboluri heraldice o acvilă cruciată, încoro-

II (sic), Iași, Institutul Albinei, 1839 (text paralel român și francez), p. 8—11 (v. ibid., Cab. Stampe, I 2884) în care, cu lux de amănunte, autorul fabulează întâlnirea între voievodul moldovean și basileul bizantin, produsă — după afirmația sa — în 1425. MIHAIL KOGĂLNICEANU va fi de acord cu textul lui Asachi în *Critica descrierii istorice a tabloului ce înfățișează pe Alexandru cel Bun primind coroana de la ambasadorii împăratului Ioan Paleologul II (sic) de Dumnealui Aga Asachi*, publicată în *Dacia literară*, ed. a II-a, Iași, 1859, p. 75, însușindu-și ferm convingerea asupra existenței istorice a unui atare fapt, în realitate plăsmuit pe de-a întregul, după cum am văzut, de tradiția autohtonă moldovenească. Mai târziu, Kogălniceanu va reafirma cu toată tăria că Ioan Paleologu a trimis o coroană lui Alexandru cel Bun, această aserțiune fiind făcută în cursul dezbaterilor din Camera Deputaților asupra proiectului de lege pentru fixarea și stabilirea armelor României în ședința din 27 martie 1867 (v. ȘTEFAN D. GRECIANU, *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armelor oficiale*, cu planșe și vocabular. Buc., 1900, p. 21). Istoriografia românească a secolului nostru va continua să acorde credit atât legendariei întâlniri între cei doi suverani amintiți cât și a trimeriei ulterioare a însemnelor de despot lui Alexandru cel Bun, însuși NICOLAE IORGA considerând acest fapt ca autentic în a sa *Histoire de la vie byzantine*, vol. III, Buc., 1934, p. 245. Studiul sus-menționat al prof. Al. Elian, dotat cu o bogată documentație, a elucidat integral această problemă, spulberind persistenta fabulă.

¹² Deviza «*Iubire, pace și unire*», o găsim pentru prima oară înscrisă pe eșarfa însoțind stema Principatelor Unite alcătuită de maiorul Alexandru Asachi la 1859 și executată în atelierul litografic al lui Antohi Partenie din Iași (v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R.I./Asachi A.) Partenie, A. 43, nr. inv. 23815, 311×350); cit despre deviza «*Toți în unu*», ea este întâlnită inițial sub forma latină «*In uno omnia*» înscrisă pe aversul ordinului «*Jerba de aur*» al cărui proiect de instituire fusese alcătuit și propus cabinetului Ion Ghica, în ședința Consiliului de Miniștri ai Țării Românești din 30 decembrie 1859, de către Vasile Alecsandri, pe atunci ministru de Externe în numitul cabinet (v. Arh. Stat. Buc., Preș. Cons. Min., dos. 7/1859, P. IV, f. 327, 329, cf. EMIL VÎRTOSU, *Ordinul Jerbei de Aur — un proiect inedit al lui Vasile Alecsandri*, în Cerc. ist. (Iași), XIII, 1940, nr. 1—2, p. 702—706).

¹³ Deviza «*Honor et patria*» deriva direct din cea a ordinului francez al Legiunii de Onoare, «*Honneur et Patrie*»; inițial, tradusă în românește sub forma «*Onore Patria*», numita deviză fusese adoptată încă din 1859 de către domnitorul Cuza pentru armata Principatelor Unite (v. în acest sens și litografia lui G. Venrich: Manevra generală din 23 August la Băicoi, 1859, în Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R. II/Venrich G. 16, nr. inv. 453, 470×620). Faptul este confirmat în mod expres și în textul proiectului ordinului «*Jerbei de aur*» (cf. E. VÎRTOSU, *op. cit.*, p. 705). Cit privește deviza «*Unirea face tăria*» (cu varianta «*În unire tăria*»), ea provenea nemijlocit din deviza Belgiei «*L'Union fait la force*», instituită la 1830 odată cu apariția statului modern belgian.

¹⁴ În speță Vasile Alecsandri care propusese cabinetului muntean ordinul sus-amintit, pe reversul decorației căruia urma să apară reprezentate emblemele Moldovei și Țării Românești însoțite de deviza «*Onore Patria*» (cf. E. VÎRTOSU, *ibidem*) și apoi Mihail Kogălniceanu ce sugerase Comisiei Centrale de la Focșani în ședința sa din 1 octombrie 1859, ca deviză a țării pe cea «*În Unire stă puterea*» înscrisă pe drapelele miliției din Moldova (v. *Protocoloalele Comisiunii Centrale a Principatelor-Unite*, Sesiunea I-a, 1859—1860, Focșani, (1860), protocolul LXIV din 1 oct. 1859, p. 10).

¹⁵ v. *ibidem*, protocolul XXIV din 8 iulie 1859, anexa II, p. 13.

nață princiar, ținând în gheare atributele puterii domnești (la dextra o spadă și la senestra un sceptru) și purtând pe piept un ecuson hexagonal conținând un cap de zimbbru, văzut din față, însoțit de o stea între coarne ¹⁶ (LXI, 2). Dezbatările asupra dispozițiilor fixând aspectul stemei Principatelor Unite (incluse în final la titlul VII, articolul 135 al proiectului de Constituție menționat) ¹⁷ s-au desfășurat în cursul ședinței din 1 octombrie 1859 a Comisiei Centrale, în care Mihail Kogălniceanu, pe atunci membru al numitei comisii ¹⁸, a pledat împotriva reglementării armelor țării combătând argumentele contrare aduse de Grigore Sturdza și Constantin Brăiloiu și izbutind ca articolul amintit să fie respins în întregime de către respectivul for legislativ ¹⁹. Kogălniceanu considera că instituirea unei steme comune ambelor principate (într-o epocă în care unificarea lor era doar în etapa de uniune personală) constituia o măsură neconformă cu dispozițiile Convenției de la Paris din 7/19 august 1958 privind organizarea acestor principate, socotind oportună crearea unui atare însemn heraldic doar în momentul unirii complete, politico-administrative a celor două țări ²⁰.

Cea de a doua încercare în același scop de a înzestra Principatele Unite cu o stemă oficial stabilită, s-a datorat lui Ion Ghica, care în calitate de președinte al Consiliului de Miniștri al Țării Românești (octombrie 1859 — mai 1860), ²¹, într-una din ședințele cabinetului său ținută între 18 și 31 ianuarie 1860, a hotărât în asentimentul general, «fixarea și stabilirea armelor Principatelor Unite într-un mod conform cu starea politică în care au intrat țările noastre de la realizarea principiului Unirii și cu datele istorice de la colonizarea Romanilor în Dacia» ²². În acest sens, șeful guvernului muntean solicitase încă de la finele anului 1859 pictorului Carol Popp de Szathmary să alcătuiască un proiect de stemă a țării în două variante ²³, dintre care principala, în culori, aparținea tipului cu scut unic, despicat, purtând în 1° acvila valahică conturnată, cruciată, neîncoronată, cu zborul în sus și broșind peste un câmp tripartit în fascie, roșu, aur și azur, în al 2° aflându-se capul de bour moldovean, văzut din față, cu o stea între coarne, broșind peste un câmp tăiat, roșu și azur. Scutul, timbrat de o coroană princiară flancată de atributele puterii domnești, la dextra sceptrul, la senestra spada, avea ca suportți doi delfini afrontați, însoțiți fiecare de câte două drapele tricolore (verticale) și cu capetele așezate pe două țevi de tun, încrucișate, peste care se înfășura o eșarfă de azur cu deviza «Honor

¹⁶ Deși această reprezentare heraldică nu va fi aprobată ca stemă a țării, totuși o medalie purtând gravată pe aversul ei o compoziție armoriată, având un aspect identic celui preconizat de art. 135 al proiectului de Constituție amintit, formase obiectul unei legi anterioare acceptată de aceeași Comisie Centrală de la Focșani în ședința sa din 30 iulie 1859 (cf. protocolului XXXIV din data menționată, v. ibidem, p. 3—7); este vorba de medalia Pompierilor din Dealul Spirii a cărei lege de instituire va primi sancțiunea domnească prin decretul lui Alexandru Ioan Cuza din 24 mai 1860 (cf. *Monitorul Oastei*, I, 1860, nr. 20 din 30 mai, p. 305—306), deși aplicarea sa efectivă nu se va produce decât ulterior abdicării domnitorului, mai precis pe data de 23 aprilie 1866 (v. *Românul* din 26 aprilie 1866, cf. Fl. Tucă, *Pro virtute militari*, în *Mag. ist.*, II, 1968, nr. 5 (14), mai, p. 69).

¹⁷ cf. protocolului LXIV (citată supra), v. *Protocoloalele...*, p. 9.

¹⁸ v. Arh. Stat. Buc., Fond Comisia Centrală de la Focșani, dos. 5332/1859, p. 1 (v. și MARIA COJOCĂRESCU, *Sigiliile Comisiei Centrale de la Focșani*, în *Rev. Muz.*, IX, 1972, nr. 4, p. 348).

¹⁹ Amendamentele propuse de M. Kogălniceanu și votate de membrii Comisiei Centrale, au fost acceptate cu 9 voturi contra 6 (cf. protocolului LXIV, p. 11).

²⁰ cf. ibidem, p. 10.

²¹ v. DAN BERINDEI, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859—1866). Liste de miniștri*, în *Rev. Arh.*, II, 1859, nr. 1, p. 154—155.

²² cf. *Monitorul ziar oficial al Țării Românești*, II, 1860, nr. 27 din 4 februarie, p. 105, pct. 11.

²³ v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, Szathmary C. P., nr. inv. 15, acuarela, 330 × 435 și creion, 330 × 435; v. și GH. OPRESCU, *Catalogul colecției Carol Popp de Szathmary*, Buc., 1939, p. 11.

et Patria» în litere de aur; în spatele țevilor de tun se aflau ramuri verzi de stejar cu frunze și ghinde. Totul era adăpostit sub un mantou de purpură căptușit cu hermină, timbrat de asemenea de o coroană princiară (LXVII, 1).

Acest proiect heraldic al armelor țării, aprobat de cabinetul Ion Ghica, a fost trimis în luna februarie 1860 de către guvernul muntean celui moldovean la Iași, pentru ca acesta să-l poată examina la rîndul său și să hotărască adoptarea, amendarea sau respingerea lui.²⁴ Consiliul de Miniștri al Moldovei, prezidat de Manolachi Kostachi-Epureanu, în ședința sa din 23 februarie 1860 nu se va încumeta să răspundă de îndată într-o problemă atît de specială (care reclama o deosebită competență în domeniul științei și artei blazonului), trimițînd dosarul în cauză Ministerului Trebilor Străine, însoțit de o rezoluție care dispunea constituirea, pe lîngă numitul departament, a unei comisii de experți avînd misiunea de a studia respectivul proiect heraldic și de a informa cabinetul moldovean asupra rezultatelor analizei sale.²⁵ Comisia de specialiști a fost formată în luna martie 1860, ministrul ad-interim de Externe, Alexandru Teriachiu, făcînd apel la trei personalități ieșene marcante ale epocii și anume la Mihail Kogălniceanu, Constantin Hurmuzaki și Nicolae Ionescu.²⁶ Cu toate investigațiile ce-am întreprins în această direcție, n-am putut găsi nici o urmă palpabilă asupra activității și rezultatelor obținute de menționata comisie. Absența totală de informații în acest domeniu ne lasă să presupunem că opoziția lui Mihail Kogălniceanu în problema stabilirii unei steme oficiale a Principatelor Unite s-a menținut în continuare, neîngăduind astfel comisiei înființate sub auspiciile ministerului de Externe moldovean să realizeze vreun rezultat eficient. Dealtfel, o lună și jumătate mai tîrziu, și anume la 30 aprilie 1860, Mihail Kogălniceanu va fi numit de către domnitorul Cuza președinte al Consiliului de Miniștri al Moldovei și ministru de Interne²⁷, împrejurare care va face pe însemnatul om politic, antrenat în probleme majore de Stat, să abandoneze poate lucrările comisiei amintite. Este probabil că motivele opoziției lui Mihail Kogălniceanu față de constituirea oficială a armelor țării să fi cîștigat și alți adepți printre conducătorii politici munteni și moldoveni ai epocii, deoarece pînă la sfîrșitul acestei prime perioade ce studiem, nu se mai înregistrează nici o altă tentativă de elaborare a unor proiecte heraldice privind stema de stat a Principatelor Unite.

Cea de a doua perioadă cuprinsă între februarie 1861 și martie 1863 se caracterizează prin preluarea de către însuși domnitorul Cuza a inițiativei — pînă atunci, după cum am văzut, de proveniență parlamentară sau guvernamentală — a creării unei steme oficiale a țării. Într-adevăr, apariția Înalțului Ordin de zi nr. 34 emis de Alexandru Ioan I la 9 februarie 1861²⁸, stabilirea aspectul armeriilor Principatelor Unite necesitate de armată în vederea arborării lor pe o serie întregă de

²⁴ v. Min. Af. Ext., Arh. ist., Dos. 17/1860, f. 1, referatul nr. 848 din 25 februarie 1860 al șefului guvernului moldovean atestînd primirea comunicării nr. 558 a primului ministru muntean însoțită de un model de stemă a Principatelor Unite.

²⁵ v. ibidem, rezoluția nr. 238 din 27 februarie 1860 a Consiliului de Miniștri al Moldovei care între altele dispune să se comunice viitorilor membri ai comisiei rezervele cabinetului muntean față de delfinii aflați ca suporți ai scutului stemei țării.

²⁶ v. ibidem, f. 2—4, adresele nr. 1263, 1264 și 1265 din 15 martie 1860 trimise de Ministerul Trebilor Străine celor trei personalități citate, în care li se atrage atenția asupra delfinilor indezirabili pentru guvernul de la București.

²⁷ cf. Mon. Of. al Moldovei, III, 1860—1861, p. 343 (v. DAN BERINDEI, op. cit., p. 151).

²⁸ v. Monitorul Oastei, II, 1861, nr. 10 din 14 februarie, p. 146—147. Ordinul de zi în cauză a fost semnalat și comentat de gen. P. V. NĂSTUREL în *Steagul și stema României*, în Albina, IV, 1900, nr. 11, p. 288—289 și nota 2, precum și în *Steagul, stema română, însemnele domnești, trofee*, Buc., 1903, p. 73 și nota 2.

accesorii ale uniformelor militare pe atunci în uz. Evident că oștirile celor două țări române reunite folosiseră, încă din perioada imediat următoare datei de 24 ianuarie 1859, diferite simboluri heraldice pe drapelele lor și pe alte însemne militare; examinarea acestui gen de vestigii ne îngăduie să afirmăm că armatele celor două principate făcuseră uz, în principal, de tipul de stemă cu ecusoane accolat (cu capul de bour în scutul dextru, LXIII, 2). Or, amintitul Ordin de zi al domnitorului Cuza consacră în mod oficial tocmai acest tip heraldic folosit oficios încă din 1859. Deși dispozițiile cuprinse în numitul act domnesc nu se referă decât la stema țării urmînd a fi reprezentată pe semnele de serviciu ale ofițerilor (accesoriu uzual, întrebuițat în mai toate armatele europene de la acea epocă)²⁹, totuși, în lipsa vreunui alt document oficial care să stabilească armele țării, Ordinul de zi în cauză a constituit un model heraldic pentru întreaga armată a Principatelor Unite (conducerea celor două oștiri, a Țării Românești și respectiv a Moldovei, fiind unificată după cum se știe, în vara anului 1860 prin numirea generalului Ioan Emanuel Florescu ca ministru de război în ambele principate)³⁰, ba chiar mai mult decât atît, devenind un îndreptar pentru reprezentările armoriate de pe sigiliile sau antetele autorităților țării întregi. Textul actului domnesc din 9 februarie 1861 era însoțit și de un desen³¹ înfățișînd aspectul stemei Principatelor Unite urmînd a fi gravată pe semnele de serviciu amintite; această împrejurare trebuia să înlăture pe viitor orice eroare în redarea conformă a elementelor heraldice alcătuiind respectivele armerii. Astfel, ecusonul dextru cuprindea un cap de zimbbru, văzut din față, cu o stea cu 6 raze între coarne, iar cel senestru, o acvilă cruciată, neîncoronată, cu zborul în jos, fără atribute în gheare și stînd pe o ramură dreaptă plasată în fascie, ambele scuturi, accolat paralel, fiind timbrate de o unică coroană princiară (avînd un aspect cam neobișnuit, v. LXII, 3). Din păcate, desenul nefiind colorat, executantul (judecînd după factură, poate maiorul Pappasoglu?) a omis să figureze prin semnele convenționale uzuale, smalturile mobilelor și cîmpurilor celor două ecusoane, lacună care a facilitat ulterior apariția unui destul de mare număr de variante cromatice ce se vor semna în cadrul acestui tip de stemă a Principatelor Unite.

Puțin mai tîrziu, după unirea completă, politică și administrativă a țării, proclamată, după cum se știe, la 11/23 decembrie 1861, ar fi trebuit să ne așteptăm la reluarea vreunei inițiative parlamentare sau guvernamentale, în vederea legiferării stemei de stat, întrucît etapa inițială a unificării celor două principate române fusese depășită, iar cea următoare, realizată și începînd a se consolida. Totuși, rezerva oamenilor politici munteni și moldoveni va continua să se manifeste în sectorul heraldicii de stat, nici un proiect de stemă a Principatelor Unite nemai-fiind elaborat de vreun for legislativ sau guvernamental al țării pînă la finele perioadei ce analizăm. Ca o consecință a unirii politico-administrative din decembrie 1861, putem semna, cu toate acestea, folosirea mult mai frecventă în răstimpul ce va urma, a tipului de stemă cu scut unic, despîcat, purtînd în primul cîmp acvila valahică; precăderea acordată păsării heraldice muntene este explicată în primul rînd prin proclamarea în februarie 1862 a orașului București ca singură capitală a țării, eveniment ce va dirija centrul de greutate politică al noului stat român modern

²⁹ Semnul de serviciu (znacul) era alcătuit dintr-o semilună metalică care se atîrna de gît cu un lanț, aplicîndu-se pe piept sub gulerul tunicii ofițerilor; acest accesoriu de uniformă militară, gravat cu stema Principatelor (de tip cu ecusoane accolat), avea același aspect ca formă și dimensiuni pentru toate gradele ofițerești, deosebirea ierarhică constînd doar în metalul diferit, folosit pentru alcătuirea acestor însemne (v. **Uniformele armatei române 1830–1930*, Buc., 1930, p. 30).

³⁰ v. DAN BERINDEI, *op. cit.*, p. 151–152 și 155–156.

³¹ v. *Mon. Oastei*, *ibidem*, pl. anexă între p. 152–153.

în mod exclusiv către fosta reședință de scaun a Țării Românești, de vreme ce ea va deveni sediul unic al conducerii supreme, al guvernului și al autorităților centrale ale Principatelor Unite. În al doilea rând, menționăm hotărîrea luată în ședința din 17 martie 1862 de către Consiliul de Miniștri prezidat de Barbu Catargiu privitor la confecționarea de noi sigilii ale autorităților de stat, însemne devenite neconforme și incompatibile cu starea de fapt creată prin realizarea Unirii depline și care nu mai puteau fi menținute «în așteptarea fixării armelor Principatelor Unite» (ce desigur urma să mai întârzie). Astfel Consiliul decide ca «sigiliul tuturor autorităților administrative și judecătorești de dincoace și de dincolo de Milcov» să se modifice, purtînd «unite într-un singur scut, sub coroana domnească, acvila română, cu crucea în gură (sic) și capul de zimbbru, cu o stea între coarne»³². În absența unei legiferări exprese, această decizie a Consiliului de Miniștri rămîne pînă la sfîrșitul răstimpului ce analizăm, singura dispoziție oficială ce se referă la aspectul stemei de stat a Principatelor Unite.

În a treia perioadă datînd din martie 1863 și pînă în aprilie 1864 guvernul țării a reluat inițiativa stabilirii unei steme de stat. Astfel, în ședința din 12 martie 1863 a Consiliului de Miniștri de sub președinția doctorului Nicolae Kretzulescu, se hotărăște ca «acvila romană cu crucea în gură (sic) să fie pusă ca emblemă a României d'asupra drapelului armatei, iar Zimbrul și Vulturul (sic) întruniți, constituind armele României, să formeze sigiliul și timbrul Statului»³³. Vechea rezervă a conducătorilor politici de a nu afișa prea ostentativ unirea deplină a principatelor române, marcînd-o și printr-o expresie heraldică oficială, perfect explicită, va face ca punerea în execuție a acestei hotărîri, consemnată în Jurnalul Consiliului de Miniștri cu data sus-menționată, să fie încredințată armatei (în cadrul căreia se produsese după cum am văzut, și apariția Ordinului de zi domnesc din 9 februarie 1861) pe considerentul că era vorba și de drapelul ostirii țării, a cărui alcătuire putea desigur intra în competența Ministerului de război. Astfel, prin raportul nr. 2433 din 18 martie 1863³⁴, generalul Florescu, titularul departamentului ostășesc al Principatelor Unite, va face cunoscut domnitorului Cuza decizia amintită a Consiliului de Miniștri, ceea ce va determina apariția Înaltului Ordin de zi nr. 274 din 19 martie 1863³⁵ prin care hotărîrile guvernului cu privire la stema și drapelul țării vor primi cuvenita sancțiune domnească. Din cuprinsul acestui act al puterii supreme va rezulta recunoașterea expresă a faptului că «armele Principatelor-Unite nu sunt încă fixate după noua stare de lucruri», precum și consecința acestei situații, exprimată prin formula: . . . «în urma Unirii definitive recunoscută de toate Puterile garante, sîntem chemați a hotărî și emblema viitoare a României»³⁶. Prin Ordinul de zi mai sus citat se dispune de astă dată oficial, reprezentarea în stema de stat a simbolurilor reunite ale celor două țări române,

³² v. Arh. Stat. Iași, Fond Primăria Iași, Dos. 58/1862, f. 17, cf. ANCA VASILESCU, *Despre sigiliul personal al domnitorului Alexandru Ioan Cuza*, în «Cercetări numismatice», I, 1977 (sub tipar).

³³ cf. raportului generalului I. E. Florescu din 18 martie 1863 către domnitorul Cuza (v. Mon. Oastei, IV, 1863, vol. II, nr. 14 din 22 martie, p. 154—155) ce avea anexat Jurnalul Consiliului de Miniștri cu ședința din 12 martie 1863 în care se luaseră hotărîrile cu privire la instituirea armelor și a drapelului țării.

³⁴ v. ibidem, precum și Mon. jurn. of. al Princ.-Unite, IV, 1863, nr. 57, marți 19 martie, p. 1; respectivul raport al ministrului de Război a fost semnalat de gen. P. V. NĂSTUREL în *Steagul și stema României*, în Albina, nr. 11, p. 289, cit și în *Steagul, stema română . . .*, p. 74—75.

³⁵ v. Mon. Oastei, ibidem, p. 155; menționatul I. O. de zi a fost reprodus și comentat de gen. P. V. NĂSTUREL în *Steagul și stema României*, loc. cit., p. 290—291, precum și în *Steagul, stema română . . .*, p. 75—77.

³⁶ v. Mon. Oastei, ibidem; textul I. O. de zi e reprodus integral de gen. P. V. NĂSTUREL în *Steagul și stema României*, loc. cit., p. 290.

renunțându-se la înfățișarea lor separată, în ecusoane accolat, așa precum prevăzuse actul domnesc anterior, din februarie 1861. Cît privesc drapelele armatei, ele vor fi dotate în plus cu o acvilă romană în vârful hampei lor. Efectul Ordinului de zi din 19 martie 1863 va consta deci în oficializarea tipului heraldic cu scutul unic, despicat, purtînd simbolurile celor două principate, fiecare în cîte un cîmp al acestui scut. E regretabil că textul documentului ce reglementează pentru a doua oară armele țării este de asemenea confuz și lacunar, neconținînd nici un detaliu precis cu privire la aspectul, poziția, amplasarea și smalturile elementelor heraldice componente ale stemei Principatelor Unite. Această imprecizie va genera o nouă serie de reprezentări armoriolate diverse, care vor mări numărul — și pînă atunci destul de mare — al variantelor existente al respectivului tip de stemă.

Prevenit probabil de unii dintre sfetnicii săi apropiați despre neclaritatea și insuficiența din punct de vedere heraldic a dispozițiilor cuprinse în Ordinul de zi din martie 1863 menționat, domnitorul Cuza va lua inițiativa alcătuirii unei noi steme de stat conform legilor celor mai stricte ale blazonului, autorizînd consultarea în acest scop și a unor reputați heraldiști francezi. Începînd din aprilie 1863 și pînă în primele luni ale anului următor, cabinetul princiar din București va întreține o vie corespondență cu agenția diplomatică a Principatelor Unite de la Paris privitor la alcătuirea noilor arme ale țării³⁷. Combinîndu-se recomandările transmise de către Arthur Baligot de Beyne, șeful cabinetului domnesc, cu sugestiile și indicațiile unor specialiști parizieni precum Tronson du Coudray, Froyez și vestitul d'Hozier³⁸, se va ajunge în octombrie 1863 la realizarea unui prim proiect de stemă a Principatelor Unite avînd scutul scartelat și un ecuson central broșînd peste scartelare, proiect realizat în acuarelă, tot de către pictorul Carol Popp de Szathmary³⁹. Între timp însă, la 1 septembrie 1863 au fost distribuite de către domnitorul Cuza noile drapele ale armatei purtînd pe flamurile lor armele țării conform Ordinului de zi din 19 martie a aceluiași an. Astfel, depășindu-se dispozițiile numitului act, steagurile în cauză nu vor fi prevăzute doar cu o acvilă romană în vârful hampei, ci vor avea reprezentată și pe flamurile lor, orizontal tricolore, o asemenea pasăre heraldică, încoronată princiar cu zborul larg deschis și purtînd pe piept un scut, despicat, conținînd în primul cîmp, pe azur și aur, acvila valahică, conturnată, cruciată și fără atribute în gheare, iar în al doilea cîmp, pe roșu și azur, un cap de bour văzut din față și cu o stea de aur cu 6 raze între coarne⁴⁰. Atributele

³⁷ v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss. rom., Arhiva Cuza, mapele II și IX, corespondența dintre 1860—1866 a Cabinetului domnesc cu agenția Principatelor Unite din Paris.

³⁸ În legătură cu consultarea heraldistului Tronson du Coudray de către Iancu Alecsandri, agentul nostru diplomatic în Franța, v. scrisoarea lui Baligot de Beyne către Alecsandri începută la Galați la 18/30 aprilie 1863 și continuată la București la 18/30 iunie a aceluiași an, loc. cit., mapa II-a, f. 228—229, precum și scrisoarea nr. 28 din 23 iulie 1863 a lui Alecsandri către Baligot, v. ibidem, f. 430 verso; cît privește apelul făcut la serviciile (retribuite) ale heraldistului Froyez, v. misiva precedentă, precum și cele ale aceluiași expeditor către același destinatar purtînd nr. 30 din 5 august 1863 și nr. 53 din 13 noiembrie 1863, ibidem, ff. 236 și 318; în sfîrșit, relativ la consultarea heraldistului d'Hozier (poate un descendent direct, fie al lui Ambroise-Louis-Marie d'Hozier (1767—1846), ultimul genealog și heraldist al Curții regale a Franței, fie al fratelui acestuia, colonelul conte Charles d'Hozier (1775—1846), v. aceeași scrisoare din 18/30 iunie citată supra).

³⁹ v. Muz. de Artă al R.S.R., nr. inv. 4694; o copie de atelier (30,5×25,5) a numitei acuarele, păstrată în colecția lui Alexandru Szathmary (fiul pictorului), a fost oferită de acesta prof. Const. Moisil care la rîndul său a donat-o mai tîrziu lui George Buzdugan (v. G. BUZDUGAN, *Stema Principatelor-Unite din 1863*, în *Mag. ist.*, VIII, 1974, nr. 10, oct., p. 40).

⁴⁰ Deși din textul I. O. de zi din 19 martie 1863 rezultă plasarea simbolului Moldovei la dextra, totuși constatăm că pe drapelele oficializate în septembrie a aceluiași an, acvila valahică apare în primul cîmp al scutului despicat, probabil datorită uzanței, stabilită în mod tacit după data (februarie 1862) a declarării fostului oraș de scaun al Țării Românești ca singură capitală a Principatelor Unite.

puterii domnești sînt ținute de astă dată de acvila romană, sceptrul la dextra și spada la senestra, în jurul cărora se înfășoară o eșarfă roșie cu deviza «*Honor et Patria*» în litere de aur (LXVIII, 2). Pînă la definitivarea proiectului de stemă cu scut scartelat și ecuson central, se vor menține ca însemne heraldice de stat ale Principatelor Unite pînă la sfîrșitul perioadei ce analizăm, tot cele aparținînd tipului cu scut unic, despicat.

În fine, în a patra perioadă cuprinsă între aprilie 1864 și februarie 1866, vom constata un paralelism în folosirea curentă a stemei cu scut bipartit (cu acvila valahică în primul cîmp și capul de bour, respectiv de zimbru, în cel de al doilea) oficial consacrată, după cum am văzut, în cursul anului 1863 și reprezentarea — pusă în circulație în mod oficios începînd din primăvara lui 1864 — a stemei cu scut scartelat și ecuson central. Această ultimă compoziție heraldică nu va izbuti din păcate, nici atunci, nici mai tîrziu, să fie aprobată pe linie de stat, desigur tot datorită atitudinii ezitante a oamenilor politici ai țării, temători de data asta ca noile arme ale Principatelor Unite să nu fie interpretate de adversarii externi drept manifestarea unor veleități de independență deplină a acestui teritoriu încă sub suzeranitate otomană. Astfel, cele două tipuri de stemă — cel oficial, cu scut despicat și cel oficios, cu scut cvadripartit — folosite concomitent în perioada finală a domniei lui Alexandru Ioan Cuza, vor fi întrebuițate, primul de către întreaga administrație de stat, iar cel de al doilea, doar de către Curtea princiară și cîteva înalte autorități centrale, precum și de unele agenții diplomatice ale Principatelor Unite acreditate pe lingă cîteva Curți suverane europene.

Cu toată lipsa unei sancțiuni domnești a stemei scartelate și cu ecuson central, considerăm totuși că ea a reprezentat o fericită formulă de conciliere între armorialul de stat muntean și cel moldovean. Această compoziție heraldică poartă în cîmpurile 1 și 4 ale scutului cvadripartit, pe azur, o acvilă cruciată, încoronată princiar, cu zborul în jos și ținînd în gheare, la dextra un sceptru și la senestra, o spadă; cîmpurile 2 și 3, conțin pe roșu, un cap de zimbru, văzut din față, cu o stea de aur cu 6 raze între coarne. Ecusonul central (inițial cu o bordură de aur ⁴¹ la care se va renunța ulterior), va fi tripartit în fascie în smalturile tricolorului național, azur, aur și roșu, constituind de atunci încolo armele personale și apoi de familie ale domnitorului Cuza ⁴². Scutul (inițial timbrat de o coroană voievodală

⁴¹ În legătură cu bordura de aur a ecusonului tripartit în fascie, de azur, aur și roșu, trebuie să precizăm că ea a fost introdusă mai puțin pentru a diferenția aceste arme, considerate de aci încolo ca aparținînd domnitorului Cuza și familiei sale, de cîmpul de asemenea fasciat tricolor (însă în succesiunea roșu, aur și azur) apărut anterior în stema de stat a lui Alexandru Ghica (în cartierul doi al scutului tăiat — despicat în talpă, v. pl. XXIII, 4) și în cea a lui Gheorghe Bibescu (în cîmpul trei al aceleiași gen de scut, v. XXIII, 5), cît mai ales de fascia tripartită în smalturile azur, aur și roșu, ce străbătea armele de stat ale lui Barbu Știrbei (v. XXIII, 6). Totuși, în modificările ulterioare ale stemei cu scut scartelat survenite în cursul anului 1864, ecusonul central va apare fără bordură și cu fasciile dispuse în ordinea identică celei din armele oficiale ale celor doi domni regulamentari ai Țării Românești sus-menționați. Gen. P. V. NĂSTUREL în *Steagul și stema României*, loc. cit., nr. 15—16, p. 396 și în *Steagul, stema română...*, p. 90, vorbește de ecusonul tripartit cu armele domnitorului Cuza doar în ultima lor componență (roșu, aur și azur), punîndu-le în legătură cu steagul tricolor al Țării Românești din domnia lui Alexandru Ghica și cu cel al guvernului provizoriu din 1848, precum și doar cu cîmpul tripartit din stema de stat a lui Gheorghe Bibescu.

⁴² Relativ la armele considerate după 1863 ca aparținînd domnitorului Cuza și familiei sale și aflate în ecusonul central al scutului scartelat al stemei Principatelor Unite, trebuie precizat că încă din 1859 pe capacul emailat al unui ceasornic de aur, oferit lui Alexandru Ioan I de către unul dintre intimii săi (și aflat azi în colecțiile Muzeului Militar Central din București), apare tipul de stemă cu ecusoane accolte, dintre care cel din dextra, despicat, conține în primul cîmp, capul de bour al Moldovei, iar în al doilea, un tripartit în fascie, roșu, aur și azur cu patru benzi de argint, voind să simbolizeze armele personale ale domnitorului (v. I. N. MĂNESCU, *O stemă necunoscută a lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Buc., 1960, p. 517—

deschisă, de aur, și ulterior, de o bonetă princiară), va avea ca suporți doi delfini afrontați, iar ca susținători, două stindarde romane încrucișate, cu cartelele purtând, într-o primă fază, datele dublei alegeri a domnitorului Cuza pe tronurile celor două principate române, iar în faza a doua, aceleași date pe unul din cartele, celălalt marcând începutul domniei autoritare a lui Alexandru Ioan Cuza din mai 1864. În proiectul de stemă inițial, alcătuit de pictorul Szathmary la finele lui 1863, scutul stemei era înconjurat de panglica azurie de care era animată crucea «Ordinului Unirii», a cărui creare, deși nerealizată, a fost atît de viu dorită de domnitorul Cuza; în reprezentările ulterioare, decorația amintită nu mai apare figurată. Scutul cu toate accesoriile descrise e adăpostit sub un mantou de purpură căptușit cu hermină, bordat cu franjuri de aur și timbrat de o coroană princiară (mai târziu regală). Dedesubtul mantoului se află o eșarfă de azur cu deviza «*Toți în unu*» în litere de aur (LXIX, 1, proiectul Szathmary și LXIX, 2—6, reprezentări ulterioare).

În faza inițială a alcătuirii tipului de stemă cu scut scartelat și ecuson central, cele două armoriale de stat muntean și moldovean își vor avea elementele caracteristice figurate în egală proporție; ulterior, armele de acest tip neizbutind a fi oficializate și rămînînd în principal doar în uzul familiei princiare, de origine, după cum se știe, moldoveană, armorialul principatului de dincolo de Milcov va dobîndi în compozițiile heraldice de felul amintit, o poziție prioritară în reprezentarea elementelor sale specifice. Astfel, în prima fază, scutul scartelat, adăpostind în dublă figurare simbolurile celor două țări române, va menține însă întîietatea acvilei valahice, pe considerentul legitim al alegerii Bucureștilor ca centru politic unic al Principatelor Unite; *ecusonul central* cu stema tricoloră a domnitorului Cuza broșînd peste armele Țării Românești și Moldovei, va indica stăpînirea acestuia asupra celor două teritorii unificate. *Timbrul* va egaliza figurarea elementelor provenite din cele două armoriale concurente deoarece coroana scutului va fi voievoдалă (de inspirație moldoveană) iar cea a mantoului, de tip princiar (curentă în reprezentările heraldice muntene). *Sprijinitorii* scutului vor conserva aceeași paritate de figurare, suporții fiind de origine moldavă (cei doi delfini afrontați), iar susținătorii (cele două stindarde romane încrucișate) constituind replica recent adoptată de armorialul valah ⁴³ față de cetaceii — neagreți ⁴⁴ — din stema de stat a Moldovei

523 și fig. 2). Tot din aceeași perioadă de început a domniei lui Cuza mai datează și o fructieră și o sosieră de porțelan făcînd parte dintr-un serviciu de masă comandat în Franța (v. Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., nr. inv. 47421 și 47522 și album, XLIII, 6), cit și serviciul de porțelan de Vierzon (v. Muz. Castel Peleş, farfurie, nr. inv. 690748 și album, LXIII, 3) pe care se află același tip de stemă cu ecusoane acolate și cu armele personale ale principelui domnitor ca și pe capacul ceasornicului menționat. În tipul de stemă cu scutul despîcat, apare doar o singură dată, broșînd peste despicare, scutul tripartit în fascie, de astă dată azur (fără benzi de argint), aur și roșu considerat ca aparținînd familiei Cuza; respectiva reprezentare se găsește figurată pe spătarul tronului Elenei Doamna aflat în portretul acestei principese executat în 1863 de pictorul Carol Popp de Szathmary și litografiat în 1864 de Lemerrier la Paris (v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R. 19/V/Szathmary, C. P. (Portrete)-1, nr. inv. 424, 750 × 510).

⁴³ Stindardele romane nu derivau direct din proiectul de stemă a Transilvaniei propus Curtii din Viena la 1849 de către pașoptiștii români ardeleni (v. MIHAI POPESCU, *op. cit.*, p. 216—218), ci din sursa de inspirație a acestei steme și anume emisiunea monetară pentru Dacia a împăratului roman Filip I Arabul (244—249 e.n.), nu însă seria după care fusese reprodușă Dacia Felix sub forma femeii dace și cu atributele cunoscute în miini, ci o variantă a ei, în care personajul simbolizînd provincia menționată era figurat ținînd două stindarde militare romane cu cartelele purtînd cifrele latine V și XIII, evocînd legiunile a V-a Macedonica și a XIII-a Gemina ce staționaseră, după cum se știe, pe teritoriul numitei provincii în secolul al III-lea al erei noastre (v. DAN CERNOVODEANU, *Heraldica în slujba idealurilor naționale pașoptiste*, loc. cit., p. 69 și nota 20).

⁴⁴ v. în sensul semnalat, recomandările guvernului moldovean făcute Ministerului Trebirilor Străine și acesta la rîndul său, membrilor comisiei instituite în martie 1860 în scopul studierii proiectului de stemă propus de cabinetul Ion Ghica (v. notele noastre 25 și 26).

anterioară Unirii. Ca o compensație oferită armorialului de dincolo de Milcov pentru prioritatea (justificată totuși) acordată acvilei muntene în scutul stemei scartelate, deviza aleasă «*Toți în unu*» și înscrisă pe eșarfa de la baza mantoului domnesc, va aparține, după cum am văzut, celor de inspirație moldoveană directă. Ulterior, în reprezentările apărute în perioada folosirii oficiale a armelor cvadripartite cu precădere de către Curtea princiară de la București, armorialul muntean va ceda pasul celui moldovean prin faptul că acvila valahică va fi înfățișată fără atributele puterii suverane în gheare, iar ambele timbruri vor aparține de astă dată celor uzitate cu predilecție de armorialul moldovean, scutul fiind suprapus de o bonetă princiară, iar mantoul, de o coroană regală (LXIX, 5 și 6).

Tipul de stemă cu scutul scartelat și cu ecuson central va prezenta, prin structura sa, o deosebită însemnătate pentru heraldica noastră de stat, deoarece el va servi ca sursă directă de inspirație în alcătuirea armelor țării, oficial legiferate de Parlamentul României la 1867 și 1872 ⁴⁵, acestea derivând deci nemijlocit din prototipul elaborat de cabinetul princiar al domnitorului Cuza între 1863 și 1864. De asemenea, acvila romană apărută în 1863 pe drapelele armatei cît și pe diverse accesorii ⁴⁶ (LXV, 6) ale uniformelor oștirii Principatelor Unite, va prefigura pe cea a României de mai târziu, plasată fie liber și cu ecusonul înstemat al țării pe piept (în perioada 1914—1921, LXXI, 5), fie inclusă chiar în scut, purtînd același gen de ecuson (în perioada 1921—1947, LXXI, 6) ⁴⁷.

În continuare, mai este util de precizat răstimpul, cît și frecvența cu care diversele autorități și instituții de stat au folosit diferitele tipuri de stemă ale Principatelor Unite, cu întreaga lor gamă de variante semnalate de-a lungul celor 7 ani de domnie ai lui Alexandru Ioan Cuza. Astfel am putut stabili următoarea clasificare:

1. **tipul emblematic** (cu simbolurile libere ale celor două țări române neincluse într-un scut) pe care îl întîlnim și anterior Unirii ⁴⁸, a fost în uz pe antetele și sigiliile autorităților de stat în perioada 1859—1860 (LXI, 3 și 5), după care, întrebuintarea sa de către oficialități devine accidentală.

2. **tipul heraldic cu ecusoane accolte**, de asemenea semnalat înainte de Unire ⁴⁹, s-a menținut în folosința autorităților în tot cursul perioadei 1859—1866 (în ambele ipostaze, fie cu ecusonul Moldovei la dextra, fie cu cel al Țării Românești

⁴⁵ v. ȘTEFAN D. GRECIANU, *op. cit.*, pp. 11—16, 43—67, 74—79 și 81—99.

⁴⁶ v. măciulia bastonului de tambur major, făcînd parte din accesoriiile uniformei acestui gen de muzicanți militari din armata Principatelor Unite, stabilită prin I. O. de zi nr. 127 din 31 ianuarie 1863; în urma numitului ordin, vom constata apariția pe măciulia de argint a numitului baston, a unei steme a țării alcătuită dintr-o acvilă conturnată, încoronată princiar, cu zborul deschis, cu un sceptru în gheara dextră și cu o spadă în cea senestră și purtînd pe piept un scut despicat, încărcat în 1° de un cap de bour broșînd peste un cîmp tăiat, roșu și azur și în 2° pe roșu, de o acvilă cruciată, cu zborul în jos și ținînd în gheare un sceptru la dextra și o spadă la senestra (v. Muz. Ist. Mun. Buc., măciulie de baston de tambur-major al unui regiment de geniu din epoca Cuza (1863), S. C., nr. inv. 35224, v. pl. LXV, 6, precum și albumul **Uniformele armatei române, 1830—1930*, Buc., 1930, p. 35). Aspectul armelor descrise mai sus prefigurează pe cele apărute în septembrie a aceluiași an, pe flamurile drapelelor distribuite de domnitorul Cuza armatei Principatelor Unite, constituind prototipul din care va deriva (cu oarecare diferențe de reprezentare) aceste din urmă arme.

⁴⁷ v. în acest sens I. N. MĂNESCU, *Les ornements extérieurs...*, p. 9.

⁴⁸ v. *Calendarul Unirii pe anul 1858*, litografiat de C. Danielis și tipărit de A. Bielz la București (v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G. R. III/Danielis K. — 9, nr. inv. 11705, 625 × 460), precum și *Calendarul Prosperității* din același an, litografiat de I. Pernet și editat de Chr. Ioanid, tot la București (v. ibidem, G. R. III/Pernet, J-1, nr. inv. 12306, 235 × 180). În ambele cazuri citate (cele două producțiuni fiind muntene), acvila valahică va fi plasată la dextra.

⁴⁹ v. medalia de aur emisă la 1857 în amintirea constituirii Divanurilor Ad-hoc în Principatele române (citată mai sus); în stema de tip cu ecusoane accolte reprezentată pe reversul acestei medalii, ecusonul dextru este încărcat cu capul de zimbru moldovean.

în acest loc), remarcînd totuși că întrebuițarea sa va fi mai frecventă în primii ani de guvernare ai domnitorului Cuza decît în ultimii.

3. tipul de stemă cu scut unic, tot astfel întîlnit anterior anului 1859⁵⁰, va constitui modalitatea de exprimare heraldică a Unirii cea mai persistent folosită în armorialul de stat al Principatelor Unite de-a lungul domniei lui Alexandru Ioan I și chiar și ulterior acesteia. Dacă prima sa variantă (cu simbolurile Țării Românești și Moldovei incluse împreună în cîmpul unic al unui aceluiași scut) va fi mult mai puțin frecventă pe însemnele oficialităților, în schimb cea de a doua va fi semnalată în permanentă întrebuițare nu numai în decursul perioadei 1859—1866, dar și mult după acest răstimp (în special de către autoritățile locale în subordine) pînă către sfîrșitul veacului al XIX-lea⁵¹. Persistența respectivei variante secunde a tipului heraldic ce analizăm (fie cu capul de bour — respectiv de zimbru — în cîmpul dextru, fie cu acvila în această amplasare) s-a manifestat cu o intensitate egală pînă la 1862; după această dată și ca o consecință a unirii complete, politico-administrative, a celor două principate române, varianta cu acvila valahică în cîmpul de onoare (din motivele expuse mai sus) va domina ca frecvență de folosire pe însemnele majorității autorităților de stat, de la cele mai înalte pînă la cele mai mărunte ca însemnătate.

4. tipul de stemă cu scut scartelat și cu ecuson central apărut, după cum am arătat, sub formă de proiect în ultima parte a anului 1863, efectiv în uz (oficios) începînd din primăvara lui 1864, a fost întrebuițat aproape în exclusivitate de Curtea domnească, de cîteva vîrfuri ale aparatului de stat și de către unele agenții diplomatice ale Principatelor Unite din cîteva capitale europene, prin intermediul cărora a putut fi cunoscut și reprezentat în unele publicații heraldice străine⁵².

Înainte de a încheia acest capitol, se cuvine să procedăm la o ultimă analiză, examinînd separat fiecare element compunînd stema Principatelor Unite și marcîndu-i caracteristicile specifice:

Acvila Țării Românești va fi figurată în armorialul de stat din perioada 1859—1866, cruciată, încoronată princiar și purtînd în gheare atributele puterii domnești, sceptrul și spada; diferitele variante în care respectiva pasăre heraldică va fi reprezentată vor privi nu numai amplasarea la dextra sau la senestra a ecusonului ori a cîmpului scutului unic, despicat, în care va fi inclusă, dar și postura corpului (uzuală sau conturnată), poziția aripilor (cu zborul în sus sau în jos), timbrul ce poartă (coroană sau bonetă princiară), precum și în sfîrșit amplasarea cînd la dextra, cînd la senestra a sceptrului și a spadei ce ține în gheare. În multe cazuri, unele dintre atributele uzuale ale acvilei nu vor fi figurate în totalitate, cu excepția crucii care nu va lipsi niciodată din ciocul păsării heraldice valahe⁵³. În primul proiect

⁵⁰ v. sigiliul armoriat din 1856 al Comitetului unionist (citat supra), în care stema de tip cu scut despicat, conține în primul cîmp acvila valahică.

⁵¹ Pe unele antete și sigilii aparținînd mai multor autorități și instituții de stat românești din primele decenii ale domniei lui Carol I, stema țării va continua să fie reprezentată printr-un scut despicat, de tipul celui în uz curent în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza.

⁵² v. de pildă **Armorial des Souverains*, Paris, Hervé, [1864], 2e Série, pl. 110, cf. gen. P. V. NĂSTUREL, *Stema României*, Buc., 1892, p. 179—180, precum și *Almanach de Paris, Annuaire général de Diplomatie, de Politique, d'Histoire et de Statistique pour tous les Etats du globe*, I-ère année, Paris, Amyot, 1865, p. 887; II-e année, 1866, p. 899; III-e année, 1867, p. 875; IV-e année, 1868, p. 580; V-e année, 1869, p. 520.

⁵³ Afirmația se referă exclusiv la reprezentările heraldice autohtone, căci în cele străine există cazuri în care acvila este figurată fără cruce în cioc (v. de exemplu stema imprimată la Paris în 1864 de către Lemerrier la baza portretelor executate litografic (după Szatmary) ale domnitorului Cuza și Elenei Doamna; v. de asemenea și *Almanach de Paris*, edițiile 1865—1869 citate în nota anterioară.

de stemă a țării, elaborat în 1859 de către Comisia Centrală de la Focșani (și neaprobabil după cum am văzut de respectivul for legislativ), acvila Țării Românești, purtând pe piept un ecuson hexagonal încărcat cu capul de zimbru moldovean, este reprezentată de o manieră amintind viitoarea acvilă a României; de asemenea, mai trebuie semnalat că pasărea heraldică menționată în Ordinul de zi din 19 martie 1863 și destinată a figura pe sigiliile statului cît și pe steagurile armatei Principatelor Unite, derivă tot dintr-un prototip muntean și anume acvila principatului Țării Românești din epoca regulamentară (XIV—XVI).

Capul de bour al Moldovei va fi înfățișat în armorialul de stat al Principatelor Unite numai în prima parte a domniei lui Alexandru Ioan Cuza, apariția sa ulterioară devenind doar accidentală. În figurare completă, acest simbol heraldic va fi însoțit de o stea între coarne. Variantele sale de reprezentare vor consta nu numai în amplasarea la dextra sau la senestra a ecusonului sau a cîmpului scutului unic, despicat, în care va fi inclus, dar și în poziția în care va fi reprezentat (văzut din față sau pe trei sferturi, în ultima ipostază fiind figurat și cu gît, LXIV, 2 și 3), în aspectul coarnelor sale (curbate sau arcuite la exterior sau la interior), în numărul razelor stelei (uzual sau cu 6 raze) ce-l însoțește, uneori acest astru neapărînd reprezentat.

Capul de zimbru moldovean va fi în uz în armorialul de stat dintre 1859 și 1866 paralel cu capul de bour, pe care însă îl va înlocui aproape în totalitate în cea de a doua parte a domniei lui Alexandru Ioan I. În figurare completă, capul de zimbru va fi de asemenea însoțit de o stea între coarne, variantele acestui recent simbol al principatului moldovean referindu-se tot ca și în cazul capului de bour, la amplasarea sa în stemă la dextra sau la senestra, la poziția sa (văzut din față sau pe trei sferturi cu gît), la aspectul coarnelor cît și la numărul razelor — cinci sau șase — ale stelei dintre ele, astru care uneori nu va fi figurat.

Smalturile ecusoanelor sau ale scutului unic (fără partițiuni, despicat sau scartelat) vor prezenta de asemenea un mare număr de variante:

I. *Ecusoanele acolate* vor fi smaltate în felul următor: a) ecusonul dextru, tăiat, primul cîmp roșu, al doilea tripartit în fascie, roșu, aur și azur cu patru benzi de argint, ecusonul senestru, tăiat de azur și roșu, cu o fascie de aur peste tăiere (LXIII, 3); b) ecusonul dextru, tăiat, roșu și azur, ecusonul senestru, de azur (LXII, 2); c) ambele ecusoane cu cîmpul de aur (LXIII, 1); d) ecusonul dextru, tăiat, roșu și azur, ecusonul senestru, roșu (LXIII, 2); e) ambele ecusoane avînd cîmpul tăiat, roșu și azur (LXII, 5 și 6); f) ecusonul dextru, tăiat, roșu și azur, ecusonul senestru, tăiat, de azur și aur⁵⁴; g) ecusonul dextru tăiat, azur și aur, ecusonul senestru, tripartit în fascie, roșu, aur și azur⁵⁵. Semnalăm în plus existența și a unui destul de mare număr de steme necolorate ale Principatelor Unite aparținînd tipului cu ecusoane acolate, care nu posedă semnele convenționale uzuale ale smalturilor cîmpurilor lor, neputînd deci fi încadrate în clasificarea de mai sus din lipsă de indicații cromatice (LXII, 1, 4 și 5, LXIII, 4 și 5, LXIV, 1—3 etc.).

II. *Scutul unic* va prezenta următoarele variante: 1) *scutul fără partițiuni* (cu cîmp unic): a) roșu⁵⁶; b) cu bordură de aur, dar fără vreo indicație asupra

⁵⁴ v. stema din antetul primarului Consiliului comunei Măxineni, plasa Siret, județul Covurlui, tipărit pe adresa nr. 481 din 19 noiembrie 1865 a acestui slujbaş de stat către subprefectul județului menționat (Min. Af. Ext., Arh. ist., Vol. 122 bis, partea II-a, f. 501).

⁵⁵ v. steagul județului Dolj dotat și cu stemele acolate ale Principatelor Unite prezentînd caracteristicile cromatice menționate (Muz. de ist. al jud. Dolj din Craiova).

⁵⁶ v. stema sculptată în lemn aurit la baza chenarului icoanei reprezentînd Izvorul tămăduirii (oferită la 1862 de breasla tutungilor, tabacilor și cafeگیilor bucureșteni bisericii Lucaci din Capitală) și inclusă în catapeteasma prelungită și pe o porțiune a absidei laterale drepte a năvălului lăcaș (informație comunicată de I. N. Mănescu).

smaltului cîmpului central (LXIV, 6); 2) scutul *despicat*: A) cu *capul de bour* (sau de zîmbu) în primul cîmp, de onoare: a) 1° azur; 2° roșu⁵⁷; b) 1° tăiat, roșu și azur; 2° roșu (LXV, 2 și 6, LXVI, 6); c) 1° tăiat, roșu și azur; 2° tripartit în fascie, roșu, aur și azur (LXV, 4 și 5, LXVI, 1); d) ambele cîmpuri tripartite în fascie, roșu, aur și azur (LXV, 3, LXVI, 2); e) ambele cîmpuri tăiate, roșu și azur⁵⁸; f) ambele cîmpuri de azur (LXVI, 4); g) 1° tăiat, roșu și azur; 2° tăiat de azur și aur (LXVI, 5); h) 1° tăiat, roșu și azur; 2° tăiat, azur și roșu⁵⁹; B) cu *acvila valahică* în cîmpul de onoare: a) 1° tripartit în fascie, roșu, aur și azur, 2° tăiat, roșu și azur (LXVII, 1 și 2); b) 1° tăiat, de azur și aur; 2° tăiat, roșu și azur (LXVII, 4—6, LXVIII, 1 și 5); c) 1° tăiat, roșu și azur⁶¹; d) 1° de azur; 2° tăiat, roșu și azur⁶²; e) ambele cîmpuri de azur⁶³; f) ambele cîmpuri tăiate, roșu și azur⁶⁴; g) ambele cîmpuri tripartite în fascie, roșu, aur și azur⁶⁵. Stema de tip cu scut unic, despicat, va înregistra de asemenea, în multe cazuri, reprezentări necolorate, lipsite de indicațiile cromatice convenționale: cu armele Moldovei în cîmpul dextru (LXV, 1, LXVI, 3) sau cu armele Țării Românești în cîmpul dextru (LXVII, 3, LXVIII, 3, 4 și 6), fapt care va împiedica încadrarea lor în categoriile sus-menționate.

III. Scutul scartelat nu va prezenta nici o variantă cu privire la smalturile sale, menținînd invariabil în 1° și 4° azurul și în 2° și 3° roșul, atît în cazul amplasării acvilei valahice în cartierele 1 și 4 (LXIX, 1—3, 5 și 6) cît și în cel al includerii capului de bour în respectivele cartiere (LXIX, 4). În schimb, vom înregistra variante privitor la *Ecusonul central* ce broșează peste scartelare și care poartă tripartitul în fascie atribuit după 1863 domnitorului Cuza ca arme personale și apoi de familie; astfel, putem semnala următoarele deosebiri de reprezentare: a) tripartit în fascie, de azur, aur și roșu cu o bordură din același metal (LXIX, 1 și 2); b) tripartit în fascie de azur, aur și roșu, fără bordură (LXIX, 3); c) tripartit în fascie, roșu, aur și azur (LXIX, 4 și 6); d) tripartit în fascie, roșu, argint și azur⁶⁶ (LXIX, 5).

⁵⁷ v. stema însoțind în antet textul «*Hora Unirii*», pe o foaie volantă tipărită în ianuarie 1859 (Muz. de Ist. R.S.R., sala Cuza, vitrină).

⁵⁸ v. stema tipărită pe coperta lucrării *Colecție de toate instrucțiunile și dezlegările ce s-au dat în aplicație Noului legi rurale*. Ediție oficială. Buc., Impr. Statului, 1864.

⁵⁹ v. stema imprimată ca antet pe adresa nr. 574 din 17 decembrie 1865 a Serviciului Sanitar al Capitalei către Primarul comunei București (v. Arh. Stat. Buc., Fil. Mun. Buc., Fond Prim. oraș Buc., dos. 22/1860, f. 59).

⁶⁰ v. stema imprimată ca antet pe adresa nr. 38986 din 10 decembrie 1862 a Prefecturii Poliției Capitalei către membrii Municipalității bucureștene (v. ibidem, dos. 23/1860, f. 254), precum și cea de pe adresa nr. 21115 din 10 iulie 1863 a Prefectului Capitalei către membrii aceleiași municipalități (v. ibidem, dos. 22/1860, f. 27).

⁶¹ v. amprenta sigilară în cerneală roșie, datată 1862, a Comisiei Tîrgului Odobești (în colecția Ștefan Gorovei). Matricea respectivului sigiliu se află în colecția maior Nicolae Deaconu din Lipova (jud. Arad).

⁶² v. stema imprimată pe verso-ul fotografiei (de tip cabinet) reprezentînd pe Al. Papiu-Iliarian în 1864, executată în atelierul lui Carol Szathmary (colecția Gustav Finkelstein).

⁶³ v. stema gravată pe matricea sigilară în bronz a Președinției Consiliului de Miniștri al Țării Românești (în perioada 1859—1861) aflată în colecțiile Muz. Ist. Mun. Buc. (Expoz. numis., sala I, vitrina 2).

⁶⁴ v. amprenta sigilară a Adunării Generale Elective a României aplicată în tuș roșu pe documentul nr. 651 din 25 mai/6 iunie 1866 (v. Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Fond Casa Regală, dos. 1/1866, f. 4).

⁶⁵ În albumul heraldic (EM. HAGI-MOSCO), *Semele boierești din România*, Buc., 1918, p. 5, pl. IV, fig. 6, stema familiei Cuza apare însă reprezentată cu fasciile în succesiunea azur, argint și roșu. După unii heraldiști (I. N. Mănescu de pildă), înlocuirea fasciei de aur cu cea de argint s-ar fi produs în stema familiei Cuza după descăunarea și mai apoi decesul fostului domnitor,

Timbrul va prezenta în numeroasele variante ale stemei Principatelor Unite, patru feluri de însemne, suprapunînd fie simbolurile Moldovei și Țării Românești, libere, neincluse într-un scut, fie ecusoanele accolte, fie scutul unic (fără partițiuni, despicat sau scartelat), fie mantoul domnesc și anume: 1) *coroana voivodală*, a) închisă, timbrînd emblemele libere ale celor două principate (LXI, 4); b) deschisă, timbrînd fie scutul scartelat (LXIX, 1—4 și 6), fie mantoul adăpostind scutul despicat (LXV, 5); 2) *boneta princiară*, timbrînd fie ecusoanele accolte (LXII, 2 și 6, LXIII, 2 și 4), fie scutul unic, despicat (LXV, 1 și 3, LXVI, 1—3, 5 și 6, LXVIII, 5), fie scutul unic, scartelat (LXIX, 5), fie mantoul domnesc (LXVI, 4, LXVII, 4, LXIX, 4), fie concomitent și scutul despicat și mantoul (LXVI, 5); 3) *coroana princiară* semnalată în aceleași ipostaze ca și boneta de acest fel: timbrînd ecusoanele accolte (LXII, 3, LXIII, 1, LXIV, 1 și 2), apoi scutul unic, despicat (LXVII, 1—3, 5 și 6), pe urmă mantoul domnesc (LXIX, 1—3), în sfîrșit, concomitent, atît scutul despicat cît și mantoul (LXVII, 1, 2, 5 și 6, LXVIII, 1); 4) *coroana regală* figurată fie sub aspectul ei clasic (fără tocă de purpură între arcurile perlate), fie în forma sa convențională (cu o astfel de tocă, reprezentată în întregime, sau pe jumătate)⁶⁶, timbrînd de obicei mantoul (LXII, 2 și 6, LXIII, 3, LXIV, 5 și 6, LXV, 2—4, LXVI, 1—3 și 6, LXVIII, 5, LXIX, 5 și 6), mult mai rar ecusoanele accolte (LXII, 1 și 5) sau scutul unic, despicat (LXVIII, 3).

Tenanții. În varianta neoficializată a stemei Principatelor Unite, realizată de pictorul Szathmary la finele anului 1859 și păstrată la începutul lui 1860 de către cabinetul Ion Ghica ca proiect de rezervă al armelor țării (LXVII, 2), sînt reprezentați ca tenanți ai scutului, la dextra un leopard lionat și la senestra, o femeie dacă ținînd în mîini o spadă și o seceră, elemente inspirate direct din proiectul de stemă a Transilvaniei, alcătuit și cerut la 1849 Curții din Viena de către pașoptiștii ardeleni⁶⁷. Desigur că acești tenanți ar fi urmat să simbolizeze în stema Principatelor Unite pe românii transilvăneni, a căror reunire cu muntenii și cu moldovenii constituia desigur dezideratul final al patrioților uniونيști din toate cele trei țări surori. Totuși, dacă prudența excesivă a unor conducători politici din ambele principate în perioada 1859—1866, a respins integral o asemenea aluzie în stema de stat a Principatelor Unite, cei doi tenanți, neacceptați în 1860, vor fi — cu oarecare diferențe de amplasare și de atribute — oficial incluși în armele de stat ale României în uz între 1867—1872⁶⁸ (LXX, 2—6).

fiii acestuia fiind cei care ar fi efectuat respectiva remaniere; cît privește reprezentările încă contemporane domniei lui Alexandru Ioan I în care fascia centrală ar apărea de argint, ea s-ar datora unor imprimări defectuoase ale stemei de stat pe antetele tipărite (firește necolorate) în care punctele simbolizînd aurul să nu fi fost întotdeauna vizibil redade.

⁶⁶ În armorialul european al secolelor XIX și XX, reprezentarea coroanelor regale n-a respectat deseori canoanele impuse acestui gen de însemne de către arta heraldică clasică germană care înfățișa o astfel de coroană încadrată de opt arcuri perlate (din care cinci vizibile) dar fără tocă de purpură între ele (v. A. und G. ORTLEB, *Kleines heraldisches Lexikon oder Handwörterbuch der mehr oder weniger gelbräuchlichen heraldischen Ausdrücke und ihrer Kurzgefassten Erklärung*, Kahla i. Th., f. a., p. 47, fig. 134); multe reprezentări de steme regale erau timbrate de coroane avînd între cele cinci arcuri perlate vizibile o tocă de purpură, redată fie pe jumătate (conform aspectelor coroanelor grand-ducale, v. ibidem, p. 32, fig. 65), fie în întregime, conform aspectului coroanelor ducale (în armorialul germanic întotdeauna suverane), v. ibidem, p. 44, fig. 122. În heraldica de stat a Principatelor Unite întîlnim coroane regale aparținînd tuturor celor trei tipuri citate.

⁶⁷ v. MIHAIL POPESCU, *op. cit.*, p. 216—218.

⁶⁸ Diferențele de amplasare au constat în prezența, în stema finală din 1867, a femeii dacă la dextra și a leopardului lionat la senestra; cît privesc atributele din mîinile respectivului personaj feminin (spadă și seceră din proiectul Szathmary din 1860) ele au fost înlocuite doar printr-un arpi (pumnal dac) ținut în mîna dextră a simbolului Daciei Felix.

Suportii vor fi constituiți exclusiv din cei doi delfini afrontați, înfățișați în diferite modalități de reprezentare grafică (ușor curbați, puternic arcuiți ori sinuoși), cît și în trei variante cromatice: *a)* verzi și cu solzii cu reflexe aurii, *b)* de argint, *c)* în culori naturale. Rareori semnați în tipul de stemă cu ecusoanele acolate (LXII, 1, 2, și 6), delfinii afrontați vor fi figurați permanent atît în tipul cu scutul și cîmpul unic (LXIV, 5 și 6), cît și în cel cu scutul scartelat (LXIX, 1—6), fiind reprezentați în mod facultativ în tipul cu scutul despicat (întîlniți mai frecvent în stemele de factură moldoveană, LXV, 2, 4 și 5, LXVI, 1 și 6).

Susținătorii vor fi alcătuiți din cele două stindarde romane încrucișate și terminate la extremitățile lor superioare prin diferite însemne (cununi de laur sau simbolurile heraldice ale celor două principate române) suprapunînd de fiecare parte cîte un cartel conținînd în general datele, înscrise în cifre latine, ale dublei alegeri a domnitorului Cuza pe tronurile Moldovei și Țării Românești. În stema de stat din perioada 1859—1866, vom semna următoarele variante înregistrate în aspectul susținătorilor scutului și anume: *a)* stindarde romane prevăzute și cu o flamură tricoloră și avînd cartelele (cu cifrele XXIV și V) suprapuse fiecare de cîte o cunună deschisă de laur (LXVII, 2); *b)* stindarde dotate cu cartele înscrise cu datele menționate (în principiu cu cifrele în succesiunea V și XXIV în versiunile armoriolate moldovene și XXIV și V în cele de proveniență munteană) și suprapuse fiecare de cîte o cunună de laur, deschisă sau închisă (acest gen de stindarde fiind cel mai frecvent întîlnit, de-a lungul celor 7 ani de domnie ai lui Alexandru Ioan Cuza, (LXV, 3, LXVII, 5 și 6, LXVIII, 1); *c)* stindarde cu cartelele purtînd înscrise cele două date citate în cifre arabe, 5 și 24, fiecare dintre ele fiind suprapuse de cîte o cunună de laur închisă, la rîndul ei avînd plasat deasupra un cap de zimbru și respectiv o acvilă cruciată (LXIV, 5 și 6 și cu cifre latine, LXVIII, 5); *d)* stindarde cu cartelele purtînd înscrise cifrele latine cunoscute, suprapuse doar de simbolurile heraldice ale celor două principate române, fără cununi de laur, (LXVII, 4); *e)* stindarde avînd cartelele înscrise la dextra cu data de XXIV I(anuarie) și la senestra, cu data de V Ian(uarie), fiecare dintre ele fiind suprapuse de cîte o cunună deschisă de laur (LXIX, 1); *f)* stindarde cu cartelele purtînd la dextra cifrele V, XXIV Ian(uarie) și la senestra, inscripția XI (sic) Maju⁶⁹ (simbolizînd începutul domniei autoritare a domnitorului Cuza instaurată în țară în luna mai 1864), cele două cartele fiind suprapuse de cîte o cunună de laur, deschisă sau închisă (LXIX, 5 și 6). Trebuie să semnalăm că în general, stindardele cu cartelul avînd cifra V (respectiv 5) se găsesc lîngă cîmpul scutului conținînd simbolul Moldovei, iar cele cu cartelul purtînd cifra XXIV (respectiv 24), sînt amplasate lîngă cîmpul scutului cu acvila valahică; totuși se întîlnesc cazuri în care cartelele sînt greșit așezate (LXVIII, 5, LXIX, 2 și 3). Stindardele romane, aproape permanent prezente în tipul de stemă a Principatelor Unite cu scut unic și cu cîmpul fără partițiune, cît și în cel cu scut scartelat, vor figura facultativ în tipul de stemă cu scut despicat (fiind mai frecvent întîlnite în compozițiile armoriolate de factură munteană) și nu vor apărea niciodată în stemele cu ecusoane acolate.

↳

⁶⁹ Presupunem că inscripția de pe cartelul stindardului roman din senestra care indică clar data de «XI Mai» este datorată unei erori a executanților francezi ai respectivelor variante ale tipului cu stema scartelată de pe diferitele obiecte de podoabă sau de uz comun comandate la Paris de către Curtea domnească din București ulterior evenimentelor din mai 1864. Afirmăm aceasta întrucît data de 11 mai nu corespunde nici celei a loviturii de stat (2/14 mai 1864), nici celor ale plebiscitului dintre 10/22 și 14/26 mai și nici în sfîrșit datei comunicării rezultatelor respectivei consultări naționale, în speță 22 mai/3 iunie 1864, care a marcat începutul domniei autoritare a lui Alexandru Ioan Cuza.

Mantoul domnesc de purpură, căptușit cu hermină și bordat cu franjuri de aur, va fi frecvent semnalat în toate cele trei tipuri heraldice cunoscute ale armelor de stat din perioada 1859—1866 și va prezenta următoarele variante: a) mantou specific armorialului moldovean, însoțit în general de trofee plasate la exteriorul său (LXV, 2—5, LXVII, 1, 2 și 4); b) mantou caracteristic armorialului valah, însoțit uneori de trofee în interiorul său, dar niciodată la exterior (LXVII, 1 și 2); c) mantou cu baza pronunțat încrețită în falduri mărunte (de asemenea de proveniență munteană)⁷⁰ și lipsit total de trofee (LXVII, 4). Din punct de vedere cromatic, purpura mantourilor din armele Principatelor Unite va fi redată fie în stacojiu (conform modului de reprezentare folosit de armorialul germanic), fie în carmin (conform modalității de figurare uzuală în armorialul italian)⁷¹.

Deviza, în cele patru variante sus-amintite, va fi înscrisă pe o eșarfă — câteodată de azur, alteori roșie — plasată la baza, dar fie în interiorul, fie la exteriorul mantoului domnesc. Trebuie de asemenea precizat că deviza « Unirea face țaria », a fost semnalată pe unele proiecte de emisiuni monetare ale Principatelor Unite din perioada 1860—1861, în timp ce celelalte trei au figurat în diversele compoziții heraldice ale stemei țării executate de diferiți artiști (pictori, gravori, graficieni, etc.) de-a lungul întregii domnii a lui Alexandru Ioan Cuza.

Simbolurile puterii domnești, sceptrul și spada, vor fi reprezentate nu numai ținute în gheare de către acvila valahică (deci, ca mobile în scut), dar și ca ornamente exterioare ale stemei Principatelor Unite. Astfel, în această ultimă ipostază, respectivele atribute ale suveranității vor fi întâlnite exclusiv în armele de tip cu scut unic, despicate și dotate cu mantou, în care postură vor fi figurate fie la exteriorul acestuia din urmă, flancind coroane ce-l timbrează (conform armorialului moldovean), fie în interiorul mantoului, flancind coroana suprapusă pe scut (conform armorialului muntean). În reprezentările aparținând tipului de stemă cu scut scartelat (dotat în permanență cu mantoul domnesc), prezența simbolurilor puterii de stat nu va fi niciodată semnalată.

*Trofee*le, alcătuite din drapele (cu flamuri de diferite forme și dimensiuni), sulite, puști cu baionete, săbii, tunuri sau doar țevi de tun, ghiulele, tobe, trompete etc. etc., vor însoți de multe ori diverse steme ale Principatelor Unite fie de tipul cu ecusoane acolate (LXII, 1, LXIII, 2 și 5), fie de cel cu scut unic, despicate (LXV, 2—5, LXVI, 1, 2 și 4, LXVII, 1 și 2), dar nu vor apărea niciodată reprezentate în tipul cu scut scartelat.

Încheind capitolul stemei de stat din perioada 1859—1866, trebuie să subliniem că lipsa ei de fixitate s-a datorat la început opoziției și ulterior ezitărilor amintite ale unora dintre conducătorii politici ai celor două țări române care considerau inoportună, ba chiar dăunătoare intereselor superioare ale Principatelor Unite instituirea oficială a însemnelor lor heraldice. Cît privește numărul mare de tipuri și variante ale reprezentărilor armoriate apărute în decursul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, ele au două cauze: a) concurența ce am menționat între armorialele de stat muntean și moldovean și b) lipsa de precizie, din punct de vedere heraldic, a descrierii elementelor constitutive ale stemelor elaborate de conducerea supremă în 1861 și 1863. Totuși, chiar și în condițiile de confuzie și de reprezentare multiplă,

⁷⁰ Mantoul domnesc prezentând numeroase încrețituri la bază apăruse reprezentat pentru prima oară pe sigiliul de stat din 1849 al lui Barbu Știrbei (v. Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Sigilii administr., jud. Ilfov, nr. 3045), iar ulterior și pe alte matrice sigilare ale aceluiași domnitor (v. de pildă amprenta, în tuș roșu, a unui sigiliu al numitului voievod aplicat pe întărirea sa domnească cu nr. 700 din 17 mai 1855 de pe raportul nr. 2951 din 8 mai 1855 al Departamentului Dreptății (în colecția Gustav Finkelstein).

⁷¹ v. și I. N. MĂNESCU, op. cit., p. 7 și nota 24.

uneori nereglementară (din punct de vedere heraldic) și aparent anarhică a armelor Principatelor Unite, socotim vrednic de relevat faptul că aceste însemne au constituit inițial simbolul Unirii celor două țări române, semnificând apoi dorința de unificare completă a lor și marcînd în sfîrșit, în limbajul specific artei blazonului, aspirațiile de independență națională spre care tindea de veacuri întreg poporul nostru.

În perioada ulterioară abdicării domnitorului Cuza și pînă la venirea în țară și urcarea pe tron a succesorului său, semnalăm că Locotenența domnească, funcționînd între 11/23 februarie și 8/20 aprilie 1866, formată — după cum se știe — din Nicolae Golescu, Lascăr Catargiu și Nicolae Haralambie, nu și-a creat un sigiliu armoriat propriu, spre deosebire atît de Locotenența domnească din 1848 cît și de Căimăcămia de trei din 1858, care își alcătuiseră fiecare cîte un însemn al autorității lor (XVII, 4 și 5). Dovada că numita Locotenență n-a folosit nici un fel de sigiliu o constituie Mesajul acesteia la deschiderea Corpurilor Legiuitoare din aprilie 1866 în finalul cărui document, semnăturile celor trei înlocuitori de domn figurează însoțite de o pecete simulată, aplicată pe șnurul tricolor uzual, pecete ce reprezintă doar o bucată de ceară roșie de formă circulară neavînd imprimat pe ea nici un fel de sigiliu ⁷².

⁷² v. Mesajul nr. 727 din 28 aprilie 1866 al Locotenenței Domnești la deschiderea Corpurilor Legiuitoare (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., dos. 331/1866—67, f. 265 verso).

CAPITOLUL 6

ROMÂNIA

a) Principatul, apoi regatul (1866—1947)

Deși numele de România începuse să fie folosit — după cum am văzut, pe antetele unor autorități în diferite acte interne — încă din ultimii ani ai domniei lui Alexandru Ioan Cuza, totuși această denumire a statului nu va fi luată oficial decât în 1866, odată cu instalarea noii dinastii pe tronul țării. Firește, printre alte îndatoriri însemnate în viața de stat, era necesar să se reglementeze și reprezentarea oficială a armelor țării. De aceea în Adunarea Electivă (din 1867 devenită Cameră a Deputaților), a fost depus încă din decembrie 1866, proiectul unei legi privind stabilirea stemei de stat, dezbaterile începute în cursul aceleiași luni continuându-se în cadrul înaltului for legislativ și în anul următor, pînă la finele lui martie 1867; la această dată, Camera Deputaților, după vii controverse, admite cu 58 bile albe contra 16 negre (din totalul de 74 votanți) proiectul de lege pentru fixarea și stabilirea armelor României, raportor fiind Mihail Kogălniceanu¹. La dezbaterile în cauză, după cum am mai menționat, au participat cu intervenții competente și personalități precum același Mihail Kogălniceanu, cît și Cezar Bolliac, D. A. Sturdza, Ion C. Brătianu, George Ghica ș.a.²

Supuse și Senatului, în urma unor lungi discuții purtate mai ales de către raportorul maturului corp în această problemă, senatorul Ștefan D. Grecianu³, armele țării, adoptate de Camera Deputaților la 30 martie 1867, au fost impuse și celui alt for din sistemul bicameral, pe considerentul că respectivele armerii fuseseră gravate pe monedele de aramă comandate în aprilie a aceluiași an la Londra, fără a se fi așteptat în prealabil ca și Senatul să se pronunțe favorabil în această chestiune. De aceea, pus în fața unui fapt împlinit, maturul corp va fi obligat să accepte proiectul de stemă votat de Camera Deputaților, adoptîndu-l cu 27 bile albe contra 7 negre (din totalul de 34 votanți) în ședința din 12/24 aprilie 1867⁴.

Conform legii — promulgate tot în cursul aceleiași luni aprilie 1867 — stema de stat a României avea următorul aspect: scutul scartelat, purtînd în cartierele 1 și 4 (pe azur și respectiv pe aur) o acvilă cruciată și conturnată, cu zborul în jos,

¹ v. *Mon. jurn. of. al Rom.*, nr. 75 din 2/14 aprilie 1867, p. 450—451, ședința din 26 martie 1867, Supliment la nr. 75, continuarea ședinței din această dată, p. 452—454; ibidem, nr. 77 din 5/17 aprilie 1867, ședința din 30 martie 1867, p. 467. V. și gen. P. V. NĂSTUREL, *Stema României*, p. 185—204 cît și ȘTEFAN D. GRECIANU, *Eraldica română*., p. 11—16.

² v. gen P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 190—202, cît și St. D. GRECIANU, *op. cit.*, p. 16—39.

³ Dotat, după cum se știe, cu serioase cunoștințe în domeniul heraldicii, autor și al unor contra-proiecte de stemă, respinse în acel moment, dar dintre care ultimul va fi acceptat cinci ani mai tîrziu.

⁴ Dezbaterile în Senat, contra-proiectele St. D. Grecianu cît și adoptarea proiectului de stemă a țării de către maturul corp, v. ibidem, p. 43—67. V. și Min. Af. Ext., Arh. ist., rola 67, vol. 126, dos. 55/1872, armele țării de la 1867, legile din 30 martie (Cam. Dep.) și 12 aprilie (Senat), cu o reproducere în desen a stemei de tip 1867.

în culori naturale, în cantonul superior senestru aflându-se un soare de aur; în cartierele 2 și 3 (pe azur și respectiv pe roșu) un cap de bour, de asemenea în culori naturale, cu o stea cu cinci raze de argint, purtând în cantonul dextru, respectiv senestru superior, câte o lună crai-nou din același metal. Ecusonul central, broșind peste cele patru cartiere, va conține stema noii dinastii, scartelat de argint și negru. Scutul, timbrat de o coroană regală, este susținut la dextra de o femeie dacă ținând în mîna dreaptă un arpi (pumnal dac), iar la senestra de un leopard lionat; sub tenanți, o eșarfă albastră cu deviza în litere de aur: «*Nihil sine Deo*». Totul sub un mantou de purpură tivit cu franjuri de aur, căptușit cu hermină și timbrat de asemenea de o coroană regală ⁵ (LXX, 3).

Acest însemn, oficial recunoscut atît în țară cît și peste hotare, va figura pe antetele, sigiliile și ștampilele autorităților de stat, pe drapelele militare, pe mone-dele naționale etc., de-a lungul întregii perioade dintre anii 1867—1872. Totuși, în răstimpul menționat trebuie să mai semnalăm și cîteva steme prezentînd fie un interes heraldic, fie constituind variante ale armelor oficiale de la 1867. Astfel, în prima categorie includem stema aflată pe nasturii de livree ai personalului Curții princiare ⁶ ce reproduce tipul de arme al Principatelor Unite cu scutul despicaat peste care broșează ecusonul scartelat al noii case domnitoare a țării (LXX, 1), inspirat direct din stema (semnalată mai sus) aflată pe tronul Elenei Doamna, însemn ce se prezenta de asemenea cu un scut despicaat peste care broșa ecusonul tripartit în fascie al familiei Cuza. În armele gravate pe nasturii menționați (ce considerăm a fi fost executați după toate probabilitățile chiar în cursul anului 1866), primul cîmp al scutului conține pe un tăiat de aur și roșu, o acvilă valahică conturnată, cruciată dar neîncoronată și fără atribute în gheare, în timp ce în cîmpul al doilea, un cap de zimbru, văzut din față și cu o stea între coarne, broșează peste un tăiat de azur și aur; peste tot, ecusonul scartelat argint și negru al noii dinastii, scutul fiind timbrat de o coroană regală.

În categoria a doua, menționăm varianta aflată chiar pe sigiliul de stat al domnitorului Carol, aplicat în tuș roșu pe un act din 1869 ⁷, în care stema țării, aprobată oficial cu doi ani mai înainte, nu este redată conform legii din aprilie 1867, ci avînd tenanții inversați, leopardul lionat la dextra și femeia dacă la senestra (LXX, 2), poziție în care se aflaseră figurați — după cum am văzut — în proiectul (de rezervă) al armelor Principatelor Unite executat de pictorul Szathmary la finele anului 1859 (LXVII, 2), precum și apoi în primul proiect al stemei României propus în Camera Deputaților de guvernul Ion Ghica în decembrie 1866 și respins la începutul anului următor ⁸. De asemenea, mai semnalăm și o altă variantă care se abate și ea de la stema oficială din 1867 și anume cea aflată ca antet pe o invitație din 31 decembrie 1869 la balul de Anul Nou oferit de Curtea domnească din București ⁹. În această reprezentare, stema României e înfățișată cu armele Moldovei în cartierele 1 și 4, cele ale Țării Românești aflîndu-se în cartierele 2 și 3; de asemenea

⁵ v. gen. P. V. NĂSTUREL, *op. cit.*, p. 211—218 și fig. 67 de la p. 215 și IDEM, *Steagul, stema română...*, p. 97, fig. 33, ST. D. GRECIANU, *op. cit.*, p. 44—45, C. MOISIL, *Stema României*, p. 18—19 și fig. 49 (extras).

⁶ Nasturii se găsesc în posesia Ileanei Spătaru, provenind din colecția G. Stratulat; confecționați din argint, Ø 25, ei au fost comandați de domnitorul Carol I în Germania, deoarece pe verso se află numele fabricantului: A.S.S. Mann & Söhne — Ludenscheid.

⁷ v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., Arhiva familiei Emilian, A 1987, dos. 2440/1869/1, diploma nr. 1745 din 28 noiembrie 1869 prin care domnitorul Carol recunoaște naționalitatea și cetățenia română lui Ștefan Emilian; documentul are aplicat sigiliul domnesc de stat descris supra.

⁸ v. ST. D. GRECIANU, *op. cit.*, p. 3—4 și anexa la p. 4, fig. 1.

⁹ În colecția autorului. Invitația este adresată Lt. colonelului Paul Cernovodeanu cu Doamna.

și stema dinastică este inversată, prezentînd ecusonul scartelat, negru și argint în loc de cel corect, argint și negru (LXX, 5).

Armeriile de stat impuse Senatului și acceptate forțat de maturul corp în 1867, sînt reluate în discuție în cadrul acestui înalt for legislativ în cursul anului 1871 datorită probabil intervențiilor heraldistului Ștefan D. Grecianu¹⁰, un nou proiect de lege în acest sens, care modifica aspectul respectivelor armerii, fiind votat de Senat la 11 noiembrie 1871¹¹ și adoptat apoi și de Camera Deputaților (raportor fiind tot același Ștefan Grecianu) în ședința din 6 martie 1872, cu 46 bile albe contra 31 negre (din totalul de 77 votanți)¹².

Conform acestei legi, aprobată la 8 martie și promulgată la 11 martie 1872, stema României avea următorul aspect: scutul scartelat, în primul cartier, pe azur, aflîndu-se o acvilă de aur cruciată și încoronată din același metal, purtînd în gheara dreaptă spada și în cea senestră sceptrul, de asemenea din același metal, flancată în cantonul superior dextru de un soare tot de aur; în cartierul doi, pe roșu, apare un cap de zimbru de aur cu o stea cu șase raze din același metal, flancat în cantonul superior senestru de o lună crai-nou, din același metal; în cartierul trei (simbolizînd Oltenia), pe roșu, aflăm un leu de aur, încoronat, ieșind dintr-o coroană antică din același metal și flancat la dextra de o stea cu șase raze de asemenea de aur; în cartierul patru, pe azur, doi delfini afrontați de aur (simbolul țărmurilor Mării Negre), ecusonul central conținînd scartelatul de argint și negru al casei domnitoare. Scutul, timbrat de o coroană regală, este susținut de doi lei cu coada trecută printre picioare. Deviza, mantoul și coroana acestuia, identice ca în stema din 1867¹³. (LXXI, 1).

După ridicarea României la rangul de regat în anul 1881, stema țării va suferi oarecare modificări (deși acestea s-au înfăptuit prin uz și nu printr-o lege specială în acest sens) și anume: înlocuirea coroanei regale de aur ce timbra mantoul de purpură, prin coroana de oțel alcătuită din țeava unui tun capturat de armata română în războiul de independență din 1877—1878, apoi schimbarea poziției cozilor celor doi lei servind ca suporți ai scutului (care le avuseseră trecute printre picioare, acum fiind purtate pe spate¹⁴) cît și în sfîrșit apariția crucii ordinului Steaua României înființat de Carol I la 1877¹⁵ (LXXI, 2).

Aceste armerii ale regatului României vor fi folosite de către întreaga administrație de stat — fără a se înregistra variante de reprezentare — pînă în preajma

¹⁰ cf. C. MOISIL, *op. cit.*, p. 19 (extras).

¹¹ v. ȘTEFAN D. GRECIANU, *op. cit.*, p. 74—79.

¹² v. *Mon. Of.* nr. 57 din 11 martie 1872; v. și gen. P. V. NĂSTUREL, *Stema României*, p. 219—221, ȘT. D. GRECIANU, *op. cit.*, p. 81—99 (dezbatere, expunerea de motive și proiectul de lege). Stema din 1872 a fost realizată grafic tot de Carol Popp de Szathmary (v. *Muz. de Artă R.S.R.*, nr. inv. 4618).

¹³ v. gen. P. V. NĂSTUREL, *Steagul, stema română...*, p. 105, fig. 35; ȘT. D. GRECIANU, *op. cit.*, anexa de la p. 49, fig. 9; C. MOISIL, *op. cit.*, p. 19, fig. 50 (extras), reproduce greșit (datorită desenului executat de D. Pecurariu) crucea ordinului «Steaua României» ca ornament exterior al scutului stemei din 1872, atunci cînd este unanim cunoscut faptul că numitul ordin a fost instituit de-abia la 1877 și bineînțeles nici textul descrierii armelor țării din legea alcătuită la 8 martie 1872 nu conține vreo mențiune despre prezența acestui ordin printre elementele componente ale respectivei steme.

¹⁴ Lei purtînd cozile printre picioare au fost aleși ca suporți ai stemei din 1872 fiindcă reprezentau așa-numiții «lei ai Daciei» de antică tradiție pe meleagurile noastre (v. *album*, I, 2); s-a mai afirmat că poziția respectivă simboliza și dependența de Turcia ca putere suverană, drept pentru care în urma obținerii independenței de stat, lei au fost înfățișați după 1878 purtînd cozile pe spate.

¹⁵ v. gen. P. V. NĂSTUREL, *Stema României*, p. 225, fig. 70 și p. 226; IDEM, *Steagul, stema română...*, p. 106, fig. 35; C. MOISIL, *op. cit.*, p. 20, fig. 51 (extras).

primului război mondial. Totuși, este cazul să semnalăm două tipuri de stemă întâlnite în armorialul de Curte și conținând unele elemente heraldice interesante.

Astfel, primul tip, gravat pe un sigiliu în timbru-sec al regelui Carol I¹⁶, reproduce fidel scutul cu armele cunoscute ale țării, dar prezintă o caracteristică unică în heraldica de stat românească deoarece stema nu mai este adăpostită sub un mantou ci sub un pavilion (dotat deci și cu baldachinul respectiv), compoziția armoriată posedând și un gonfalon (cu scutul dinastic încoronat regal) plasat deasupra coroanei ce timbrează pavilionul (LXXII, 3). Al doilea tip, pictat pe un serviciu de masă în porțelan de Sèvres, prezintă ca structură, mari asemănări cu stema scartelată reprodusă pe vesela comandată de domnitorul Cuza în 1864 aceleiași manufacturi franceze. Este cert că serviciul executat pentru Carol I¹⁷ a fost alcătuit după modelul celui dotat cu stema Principatelor Unite aflat în colecția manufacturii din Sèvres, deoarece în afara identității chenarului farfuriilor, a unor similitudini pronunțate ale aspectului mantoului și al coroanei ce-l timbrează, cât și al eșarfei plasată în afara aceluiași mantou, dar mai ales prezența — unică într-o stemă a regatului României — a celor două stindarde romane încrucișate, cu cartelele (firește fără inscripții) suprapuse de câte o coroană de laur deschisă (LXXII, 4), vădește un împrumut direct din zestrea heraldică a fostului însemn de stat din perioada 1864—1866.

În urma desăvârșirii unității naționale de stat a României la 1918, se impunea firește și o remaniere a stemei țării. Diversele comisii înființate în acest scop încă din 1919 n-au dat rezultate eficiente până în 1920, când o nouă comisie, într-o componență mai numeroasă și alcătuită și din specialiști în heraldică, a elaborat și realizat în anul următor noua stemă a României, care a și fost promulgată prin legea din 23 iunie 1921¹⁸. Conform acestei legi, armeriile noastre de stat au avut următorul aspect: scut de azur cu o acvilă de aur, cruciată, încoronată și cu atributele suverane (spada în gheara dextră și sceptrul în cea senestră) din același metal, purtând pe piept un scut scartelat, având la bază un triunghi în șef și pe centru un ecuson în abis. În cartierul unu, pe azur, o acvilă cruciată de aur cu ciocul și ghearele roșii, asuprită la dextra de un soare și la senestra de o lună crai-nou din același metal (Țara Românească); în cartierul doi, pe roșu, un cap de zimbru în culori naturale, cu o stea cu cinci raze de aur între coarne, flancată la dextra de un soare și la senestra de o lună conturnată, din același metal (Moldova); în cartierul trei, pe roșu, un leu de aur trecând spre dextra pe un pod din același metal, înălțat peste valuri în culori naturale (Oltenia și Banatul); în cartierul patru, tăiat printr-o fascie roșie, în primul cîmp, de azur, o acvilă neagră ieșind din linia fasciei, limbată roșu și însoțită la dextra de un soare și la senestra de o lună conturnată, ambele de aur; în cîmpul al doilea, pe aur, șapte turnuri roșii, plasate 3, 4 (Transilvania); în triunghiul în șef de la baza scutului, pe azur, doi delfini afrontați, de aur (Dobrogea). Ecusonul în abis conține scartelatul de argint și negru al casei domnitoare. Scutul cu acvila este timbrat de coroana de oțel, susținut de doi lei de aur, limbați roșu, și decorat cu colanul ordinului Carol I. Deviza «*Nihil Sine Deo*» se află înscrisă pe o eșarfă de azur cu litere de aur, plasată dedesubtul scutului și a celor doi suporti. Totul este așezat sub un

¹⁶ v. scrisoarea de acreditare din 27 aprilie 1896 prin care Constantin Chiru, directorul general al P.T.T. din România este abilitat să negocieze, să încheie și să semneze un acord telegrafic între țara noastră și Bulgaria (în posesia Petre V. Chiru).

¹⁷ Unele piese din acest serviciu se află în patrimoniul Muz. Ist. Mun. Buc., altele în cel al Muz. de Ist. al R.S.R. S-ar părea că e vorba chiar de o transformare a serviciului de masă al domnitorului Cuza și nu de o nouă comandă a lui Carol I.

¹⁸ v. Mon. Of. nr. 92 din 29 iunie 1921.

mantou de purpură, tivit cu franjuri de aur, căptușit cu hermină și timbrat de o coroană regală de aur ¹⁹ (LXXI, 6).

Această stemă a fost folosită în perioada 1921—1947, după care, în urma abolirii monarhiei și proclamării Republicii Populare Române, ea a fost înlocuită cu însemnele noii orînduiri de stat.

b) Republica Populară Română (1947—1965)

Instaurarea regimului republican în România, care aducea cu sine nu numai o schimbare a formei de stat, dar și o adîncă prefacere de ordin politic și social, a necesitat firește înlocuirea imediată a vechilor însemne monarhice ale țării cu cele ale noii orînduiri instaurate la 30 decembrie 1947. Astfel, în primele zile ale anului 1948, o nouă stemă de stat a fost instituită, alcătuirea ei prezentînd însă aspectul de emblemă, neavînd nici scut și nici ornamentele exterioare ale unei steme propriu-zise. Într-o versiune inițială (care n-a avut efectiv circulație), acest însemn se compunea dintr-o cunună de spice de grîu în culori naturale legată la bază cu o panglică tricoloră pe care se aflau înscrise inițialele Republicii Populare Române, în interiorul căreia apărea un peisaj de asemenea în culori naturale, alcătuit dintr-un tractor arînd spre senestra un cîmp la marginea căruia se profila un grup de trei furnale, deasupra tuturor acestor elemente fiind reprezentat un soare-răsare emanînd fascicule de raze dispuse în evantai ²⁰.

Acest însemn provizoriu a fost curînd preschimbat și anume la 28 martie 1948 ²¹ cu un altul în care, tractorul și furnalele nu mai erau reprezentate, spațiul ocupat de respectivele elemente fiind de data aceasta înlocuit de o pajiște verde situată la marginea unei păduri de brazi plasate în centrul emblemei, avînd la senestra o sondă deasupra căreia se înalță un masiv muntos, tot peisajul, în culori naturale și luminat de soarele-răsare emanînd fascicule de raze dispuse în evantai, fiind cuprins în interiorul unei cununi de spice de grîu cu același aspect și menținînd aceleași atribute ca în însemnul provizoriu anterior descris (LXXII, 1).

O remaniere a acestei embleme se va produce în 24 septembrie 1952 ²² cu care prilej, între extremitățile superioare ale cununii de spice de grîu, va apărea plasată o stea roșie în cinci colțuri (LXXII, 2).

c) Republica Socialistă România

Cu ocazia proclamării în 1965 a Republicii Socialiste România, noua emblemă de stat, foarte asemănătoare cu precedenta, va prezenta totuși două deosebiri sensibile și anume: a) terasa de la baza peisajului este înlocuită cu o fișie albastră, simbolizînd riurile țării, a căror importanță a crescut dat fiind extinderea masivă

¹⁹ v. C. MOISIL, *op. cit.*, p. 20—21 și fig. 52 (extras).

²⁰ v. Decretul nr. 3 din 8 ianuarie 1948 privind fixarea atribuțiilor Prezidiului Republicii Populare Române, publicat în Mon. Of., CXVI, 1948, nr. 7 din 9 ianuarie, p. 154.

²¹ v. Constituția R.P.R. din 28 martie 1948, art. 103, în Bul. Of. al M.A.N. a R.P.R., nr. 1 din 30 martie 1948.

²² v. Constituția R.P.R. din 24 septembrie 1952, art. 102, în Bul. Of. al M.A.N. a R.P.R., nr. 1 din 27 septembrie 1952.

a rețelei hidro-energetice prin construirea însemnatelor baraje de la Bicaz, Argeș, Porțile de Fier etc.; b) panglica tricoloră ce leagă la bază cununa de spice poartă inscripția: pe porțiunea de la dextra cuvîntul Republica, pe cea de la senestra cuvîntul Socialistă, iar pe porțiunea centrală (în caractere mai mari) R O M Â N I A. Denumirea țării este plasată pe toate cele trei culori ale tricolorului fasciat (ca dealtfel anterior și inițialele R.P.R.), în timp ce celelalte două cuvinte, doar pe culoarea galbenă a drapelului orizontal ²³ (LXXII, 3).

Cu aceasta încheiem prezentarea evoluției stemei de stat a României moderne de la mijlocul veacului trecut și pînă în zilele noastre.

²³ v. Constituția R.S.R. din 21 august 1965, titlul VIII, art. 109 asupra însemnelor R.S.R., în Bul. Of. al R.S.R., nr. 1 din 21 august 1965; v. și Decretul nr. 972 privind însemnele R.S.R. în Bul. Of. al R.S.R., nr. 141 din 5 noiembrie 1968, anexa nr. 1.

CAPITOLUL 7

STEME BOIEREȘTI

A. MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ

a) Epoca clasică (sec. XIV—XVI)

Problema existenței și valabilității stemelor boierești în Țara Românească și Moldova a suscitat ample discuții și multiple controverse între heraldiștii români. În introducerea studiului de față am abordat această problemă, tratând-o însă în ansamblul ei, adică enunțând anumite constatări cu caracter general, atît cît era necesar pentru o asemenea succintă prezentare de debut. De data aceasta însă este cazul să intrăm în amănunte și să documentăm temeinic susținerile cît și concluziile la care am ajuns după preocupări de peste trei decenii în domeniul heraldicii boierești din Țara Românească și Moldova.

După cum am afirmat în introducere, amintim că în nici o perioadă a istoriei celor două țări nu s-a înregistrat cazul ca vreunul din voievozii munteni sau moldoveni să confere sau să pună în discuție problema conferirii sau recunoașterii vreunui titlu nobiliar de factură occidentală boierilor lor, titlu însoțit și de stema aferentă. Cu toate acestea, apariția însemnelor heraldice boierești este cert constatată documentar în Moldova la sfîrșitul veacului al XIV-lea și în Țara Românească la începutul celui de al XV-lea, fapt ce necesită explicații atît privitor la proveniența cît și la valabilitatea acestor steme nobiliare.

O constatare ce se impune de la început în acest domeniu se referă la împrejurarea că de-a lungul veacurilor, boierimea moldo-valahă a manifestat în mod constant o dorință vie de a poseda însemne heraldice și de a uza de ele, gravîndu-le în deosebi pe sigiliile cu care își întărea atît actele oficiale de stat, cît și cele private, de familie sau de afaceri. În această situație, respectivele însemne intră — după cum am mai spus — în categoria așa-numitelor *arme de asumptiune*, adică dobîndite prin auto-concedare; întrucît ulterior n-a mai intervenit — ca în cazul stemelor occidentale sau central europene — o confirmare a lor de către un suzeran oarecare, în cazul în speță a domnilor Moldovei și Țării Românești, devenind astfel *arme de concesiune*, problema autenticității și valabilității lor se pune în mod direct și obligatoriu.

Dacă ținem seama de faptul că stemele sigilare boierești (gravate pe inele sau pe peceti de buzunar sau de masă) serveau la întărirea semnăturii posesorilor lor pe acte oficiale de stat de cea mai mare însemnătate (tratate de pace, tratate de alianță, acte de omagiu, etc.), întărind în același timp semnătura însăși a domnului țării — conferindu-i astfel un plus de autoritate — este greu de presupus că ele nu erau aprobate și recunoscute cel puțin de fapt, în mod tacit, de către voievozii munteni sau moldoveni care îngăduiau ca pecetea domnească să fie flancată de pecetile armoriolate ale sfetnicilor și dregătorilor din divanul țării. Această practică, constantă în diplomatica celor două țări românești de-a lungul veacurilor, nu poate fi explicată — raliindu-ne părerii în acest sens a regretatului prof. C. Moi-

sil¹ — decît prin existența unui drept cutumiar (binecunoscutul obicei al [pămîntului] care în unele cazuri s-a bucurat de mai multă autoritate decît însuși dreptul scris; în cazul de față este mai mult decît probabil că folosirea cît și transmitiunea stemelor boierești moldovene și muntene — atît la epoca apariției lor cît și ulterior — să fi fost supuse autorității unor dispoziții avînd un caracter consuetudinar, care din pricina facturii lor orale, nefiind nicăieri consemnate, nu s-au putut păstra pentru posteritate. În orice caz, în absența unui drept heraldic românesc scris, existența *de fapt* a stemelor boierești, cît și folosirea lor constantă și oficială în toată seria de documente emise de cancelariile domnești — moldoveană și munteană — ne indică clar recunoașterea lor, într-un sens, și *de drept*, ca însemne autentice, investite cu autoritatea indispensabil necesară întrebuițării lor în locurile și cazurile arătate.

În momentul apariției lor, aceste steme sigilare boierești — concepute în genere conform regulilor heraldice pe atunci în vigoare în regatele Ungariei și Poloniei, cît și în principatul Transilvaniei — au fost folosite de posesorii lor atît pe pecețile atîrnate, cît și pe cele aplicate direct pe documente. Hrisoavele domnești cosigilate, dotate cu capsule sigilare atîrnate, ale boierilor divanului sau altor mari dregători, au fost folosite de către cancelaria domnească a Moldovei între secolele XIV—XVI atît pe documente externe de felul celor amintite mai sus, cît și pe acte interne, ca de pildă întăriri de judecăți asupra posesiunii de moșii boierești sau mănăstirești, confirmări de donațiuni domnești sau boierești, ori de cumpărări de proprietăți imobiliare etc. etc. În Țara Românească la aceeași epocă, folosirea hrisoavelor prevăzute cu sigilii multiple și atîrnate va fi mai restrînsă decît în Moldova, acest gen de documente fiind emis de cancelaria principatului muntean numai pentru acte privind relațiile externe ale țării nu și pentru cele cu caracter intern².

Examinînd respectivele acte cosigilate cu peceți atîrnate provenind din cancelariile celor două țări românești, constatăm că pecețile boierești, confecționate din ceară de sigilat în diverse culori (de regulă verde sau neagră, uneori în Țara Românească și în ceară albă, cea roșie fiind un apanaj exclusiv al Domnului țării), erau incluse în capsule (căușuri) din ceară de albine, în majoritatea cazurilor mult mai redus dimensionate decît cele domnești. Întrucît ca formă și aspect general se înregistrează destule deosebiri între acest fel de însemne sigilare din Moldova și cele din Țara Românească, vom analiza separat fiecare din cele două categorii de astfel de reprezentări de sfragistică heraldică.

Studiul diplomatiei moldovene din veacurile XIV—XVI ne arată că pecețile boierești de la acea epocă — atîrnate sau aplicate — se prezintă în genere sub o formă circulară (mai rareori ovală sau octogonală), avînd în bordură — liniară sau perlată — legenda în caractere chirilice, cuprinzînd numele și dregătoria posesorului lor, iar pe centru, în majoritatea cazurilor incluse în scuturi de format francez sau germanic, mai rar direct în mijlocul sigiliului, cîte o mobilă heraldică sau respectiv cîte o emblemă. Mobilele conținute în scuturile amintite sînt fie figurative, fie mai ales simple semne grafice al căror caracter alfabetic rămîne discutabil. În prima categorie (LXXXVII, 1, 2, 4—6, LXXXVIII, 1, 2, 5 și 6) întîlnim, ca și în stemele nobiliare contemporane, transilvănene și poloneze, reprezentări de arme (arcuri, săgeți), aștri (soare, lună crai-nou, stele cu cinci sau șase raze), animale (șerpi, acvile), plante (flori de crin, stilizate sau nu), cruci (simple, duble, triple sau însoțite de aștri plasați în diferite poziții), alte obiecte (ancoră, precum și

¹ v. CONST. MOISIL, *O pagină de heraldică românească veche*, București, 1949, p. 8 — 9.

² v. EMIL VÎRTOSU, *Despre dreptul de sigiliu*, în S.C.N., III, 1960, p. 337, precum și IDEM, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în D.I.R., Introd., vol. II, Buc., 1956, p. 409 — 410.

reprezentări neidentificabile, fie din cauza imprimării defectuoase a pecetilor, fie din proasta lor stare de conservare)³; în cea de a doua categorie (LXXXVII, 3, LXXXVIII, 3 și 4) se includ așa-numitele sigle heraldice, frecvente în special în stemele polono-lituaniene de la acea epocă, însemne cu caracter geometric, uneori sub formă de litere împerecheate și cu semnificație fie directă, fie simbolică. Mobilele întâlnite în heraldica Moldovei din această perioadă, sînt de certă influență externă; ca și în sigiliile armoriolate ale nobilimii celor două regate vecine, scuturile din stemele boierilor moldoveni nu sînt însoțite — cu cîteva excepții doar⁴ — de vreunul din ornamentele lor exterioare (devenite ulterior uzuale), precum coroană, coif, lambrechini, tenanți sau suporturi, deviză, etc.; de asemenea nu este redată nici reprezentarea simbolică a culorilor ce va fi, în heraldica europeană, reglementată și generalizată ulterior⁵. Referitor la siglele întâlnite mai ales în herburile polono-lituanene, insuficiența studiilor privind corelația între respectivele herburi și reprezentările de pe stemele boierimii moldovene, nu ne îngăduie încă să ne putem pronunța cu certitudine; semnalăm doar cu titlu provizoriu că ar fi posibil ca între cele două heraldici în cauză să nu existe neapărat un raport de descendență, în sensul că arta blazonului în Moldova să fie în mod obligatoriu tributară — sub aspectul prezenței amintitelor sigle — celei polono-lituanene. Un examen amănunțit, în măsura posibilului, asupra unei heraldici dezvoltate între secolele XIII—XIV în spațiul geografic cuprinzînd teritoriile maramureșene, nord-moldovene și sud-galițiene, heraldică derivînd direct din herbul Sas aparținînd familiei voievodului Dragoș, ar putea permite susținerea ipotezei foarte plauzibile a unei scoborîri din aceste prototipuri dragoside pe de o parte a elementelor întâlnite în unele steme gentilice poloneze și lituaniene, pe de alta a celor aflate în sigiliile armoriolate ale boierilor moldoveni din epoca clasică a heraldicii respectivului principat. Observarea chiar superficială a siglelor de tip herbul Sas aflate în cele două categorii de armoriale menționate mai sus, ne-ar putea indica — după părerea noastră — înrudirea între heraldica lituano-polonă și cea moldoveană ca rezultanta unui proces de influență nu prin filiațiune directă, ci printr-una colaterală, ambele derivînd deci dintr-un prototip comun, dezvoltîndu-se ulterior în paralel, și păstrîndu-și fiecare specificul propriu.

În privința heraldicii boierești muntene de la aceeași epocă, trebuie să subliniem că — în afara faptului că este constatată documentar cu cîteva decenii mai tîrziu decît cea moldoveană de categorie similară — ea nu va prezenta, sub nici o formă, caracteristici deosebite, fiind în genere tributară heraldicii transilvane contemporane. Pecenile — atîrnate sau aplicate — ale boierilor din Țara Românească între secolele XV și XVI (conservate în mult mai mică măsură și într-o stare mai puțin bună decît cele din Moldova), se înfățișează din punct de vedere al aspectului, sub formă fie circulară, fie ovală sau octogonală, dotate cu o bordură liniară sau perlata în care se înscrie și legenda — îndeobște în caractere chirilice — conținînd numele și atribuția dregătorului respectiv. Ca mobile heraldice aceste peceti includ, fie în scuturi de format în genere germanic, fie direct în cîmpul sigilar, elemente ca: arme (buzdugan, săgeți), aștri (soare, lună crai-nou, stele cu număr variabil de raze), cruci (de felurite dimensiuni și formate), animale (vultur, cal), animale himerice (vultur bicefal), plante (flori de crin), alte obiecte (cheie, toiag), precum

³ v. C. MOISIL, *op. cit.*, p. 10.

⁴ Printre aceste excepții, v. stema lui Mihail logofătul, dregător al lui Petru III Aron (în albumul nostru, LXXXVI, 4), stemă dotată cu coif, cimier (repetînd mobila din scut, un cap de șarpe-balaur) și lambrechini.

⁵ v. p. 67, nota 86 din capitolul dedicat stemei Țării Românești.

și figuri umane (cavaler, cap de om cu căciulă, busturi omenești afrontate), etc.⁶ (LXXXIX, 1—6). Comparativ cu reprezentările de pe pecețile contemporane ale boierilor moldoveni, cele din Țara Românească, în această primă perioadă de dezvoltare a heraldicii în țările române, înfățișează în genere mobile avînd un aspect mai arhaic, de o factură mai mult emblematică decît heraldică, iar din punct de vedere iconografic — după cum am mai afirmat — tributare în cea mai mare măsură armorialului extern de la acea epocă. În plus, unii dintre boierii munteni mai întrebuițau în chip de peceți și geme antice, gravate cu diverse divinități păgîne sau cu alte reprezentări simbolice din tradiția religioasă greco-romană, obicei statornicit în Țara Românească prin filieră bizantină.

În privința tehnicii sigilare întrebuițate de cancelariile domnești din țările române, anumite similitudini pot fi observate. În cazul sigiliilor aplicate, ele erau fie în ceară (în culorile avînd dreptul a fi folosite de boieri: verde, negru sau alb), fie în negru de fum; cît privește pecețile atîrnate, ele își suspendau capsulele cerate de hrîsoțul respectiv fie prin fîșii de piele sau pergament (purțînd uneori o inscripție cu numele și dregătoria posesorului), fie prin șnururi de mătase de culoare verde, albastră sau neagră, de o grosime firește mai redusă decît cel de mătase roșie al Domnului țării. Referitor la numărul acestor peceți atîrnate, el era variabil — în funcție de însemnătatea actului emis — pornind de la un minim de trei și ajungînd pînă la 22 de sigilii pe același document⁷.

Contestatarii existenței unei heraldici autohtone — începînd cu Ștefan D. Grecianu — au negat orice valoare heraldicii sigilare, pe care tocmai se bazează cele mai vechi și mai autentice reprezentări din domeniul artei blazonului în țările române. Valabilitatea stemelor de pe pecețile boierești — atît moldovene cît și muntene — mai ales în primele două perioade de dezvoltare ale heraldicii moldovale, a fost tăgăduită de acești contestatari pe următoarele considerente:

a) unele dintre piesele ce mobilează scuturile sau cîmpul sigilar al peceților în cauză, ar fi niște simple figuri geometrice (avînd uneori un caracter ornamental) și nu elemente heraldice propriu-zise;

b) în unele cazuri, se constată că aceleași reprezentări heraldice au fost folosite — concomitent sau succesiv — de mai multe persoane fie înrudite, fie neavînd vreo legătură de rudenie între ele;

c) aceleași personaje apar la epoci diferite cu peceți heraldice în care elementele componente ale stemei sau emblemei respective, variază de la un sigiliu la altul⁸.

Prima obiecțiune, care se referă în special la siglele din pecețile boierești moldovene din secolele XIV—XVI, indică din partea autorilor ei o cunoaștere insuficientă a heraldicii Moldovei, cît și a celei polono-lituane, întrucît reprezentările de format geometric constituie tocmai specificul împerecherilor de monograme sau figurațiilor ermetice întîlnite încă din perioada arhaică în numitele arte heraldice. Elementele vizate de obiecțiunea enunțată pe primul loc, formează incontestabil mobile heraldice în toată regula (recunoscute ca atare și în arta blazonului din țările germanice, scandinave, rusești) cu egală valoare cu reprezentările figurative curente în heraldica europeană generală.

Cît privește a doua obiecțiune referitoare la lipsa exclusivității însemnului sigilar, problema se pune sub un dublu aspect: a) al frecvenței cu care apar unele

⁶ v. IOAN BOGDAN, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolele XV și XVI*, Vol. I, 1413—1508, Buc. 1905, p. 248, 249, 254, 263, 276, 293, 297, 300, 303, 307, 327, 355, etc.

⁷ v. E. VÎRTOSU, *op. cit.*, p. 432—433.

⁸ v. C. MOISIL, *op. cit.*, p. 7.

mobile în heraldica continentală curentă, aceleași elemente (spre ex. leu, vultur, spadă, stea, floare, etc. etc.) putînd fi adoptate în decursul vremurilor de persoane aparținînd familiilor din cele mai diverse țări sau regiuni și b) al uzurpării unor atari mobile — caz de asemenea întîlnit uzual și în arta blazonului din diferitele state europene — printr-o substituie conștientă și voluntară de către uzurpator a pieselor din stema fie a unui învins în luptă, fie a unei persoane căreia i se revendica posesiunea unui domeniu feudal în litigiu, fie în sfîrșit prin simpla găsire și însușire a unui însemn sigilar armoriat (în genere prin capturi de război). În cazul ce ne privește, putem afirma că dacă într-adevăr se întîlnesc uneori prilejuri în care se constată fie identitatea obiectului, fie identitatea reprezentării unor elemente heraldice pe stemele sigilare ale unor boieri munteni sau moldoveni, diferiți ca apartenență familială, faptul nu constituie în primul rînd un fenomen generalizat și apoi el nu prezintă neapărat semnificația negativă dată de contestatarii existenței unei heraldici autohtone. Prezența concomitentă pe un document a două sigilii boierești cu steme identice, sau a unui același sigiliu folosit de posesori total diferiți se poate datora și împrejurării că unul dintre semnatari, neavînd la dispoziție, din diferite pricini, sigiliul său propriu în momentul pecetluirii actului respectiv, a recurs la serviciile altui dregător, împrumutîndu-i pecetea și folosind-o întocmai ca și posesorul autentic⁹. Cazuri de acest fel se întîlnesc și în diplomatica multor țări din centrul sau occidentul Europei și n-au fost niciodată interpretate în sensul negării existenței sau valabilității heraldicii nobiliare a acestor state. În concluzie, indiferent de modul de dobîndire și de întrebuintare a acestor sigilii comune mai multor persoane, fenomenul substituirii de stemă fiind curent întîlnit în știința armeriilor europene, desigur nici țările române n-au făcut în acest sens excepție.

În sfîrșit în ceea ce privește ultima obiecțiune care constă în faptul că un același personaj a folosit succesiv, la epoci diferite, mai multe reprezentări heraldice pe sigiliile sale (ceea ce ar împieta asupra permanenței și fixității elementelor componente ale unui blazon în general), trebuie să amintim că tocmai caracterul de arme de asumțiune al stemelor boierești moldo-valahe îngăduie, ba chiar facilitează, o asemenea varietate de reprezentări, e drept în dauna imuabilității care caracterizează armeriile conferite. Această varietate se poate referi și la cazul cînd ascendenții și descendenții unei aceleiași familii uzează de steme sigilare diferite, împrejurare de asemenea semnalată în sfragistica boierească moldo-valahă de la acea epocă.

În consecință, lipsa unei permanențe în reprezentările mobilelor din stemele sigilare boierești — lipsă datorată exclusiv sistemului de auto-conferire folosit — nu poate constitui — după părerea noastră — un motiv de contestare a heraldicii boierești din cele două țări românești. Fluctuațiile ce se constată fiind tocmai rezultanta acestui mod tipic de însușire a blazonului, libertatea de a și-l alege a avut-o, în egală măsură, oricare dintre boieri, neexistînd nici o îngîrădire în acest sens, ca în cazul stemelor conferite. De aceea și problema transmisiunii ereditare a acestor steme a fost pusă în discuție într-o foarte mică măsură, tocmai pe considerentul că în rare ocazii s-a putut vorbi de o reprezentare unică, exclusivă, a armeriilor unei familii boierești, fie din Moldova, fie din Țara Românească, perpetuată neschimbat de-a lungul veacurilor, constituind un însemn propriu, specific și imuabil, al respectivului neam nobiliar. Dealtfel în momentul cînd, în secolul al XIX-lea, stemele boierești moldo-valahe vor fi heraldizate după normele cele mai stricte ale științei blazonului, multe dintre ele vor îngloba în cartierele lor aceste multiple reprezentări preluate după diferitele sigilii heraldice posedate în timp de membrii

⁹ v. ibidem, p. 10.

aceleiași familii, reunind astfel într-o stemă unică mai toate elementele apărute de-a lungul veacurilor în reprezentările sigilare amintite.

În concluzie, din analizarea vestigiilor — în covârșitoare majoritate de ordin sigilar¹⁰ — din prima epocă (clasică) a heraldicii boierești muntene și moldovene, putem desprinde constatarea că arta blazonului nobiliar în cele două țări a suferit influențe diverse de la un principat la altul, prezentînd deci un aspect și o evoluție diferită.

În Moldova, precum am văzut, heraldica boierească s-a dezvoltat pe de o parte dintr-un prototip arhaic de influență transilvană (herbul Sas, care a avut înrîuriri directe și asupra armorialului polono-lituan) în ceea ce privesc reprezentările simbolice de tip geometric (LXXXVI, 3, 5 și 6, LXXXVII, 3 și 5, LXXXVIII, 3 și 4), iar pe de altă parte, din elemente figurative (LXXXVI, 2 și 4, LXXXVII, 1, 2, 4 și 6, XXXVIII, 1, 2, 5 și 6 etc.).

Referitor la Țara Românească, arta blazonului boieresc n-a prezentat, în aceeași perioadă clasică, caracteristici specifice, ea fiind influențată în cea mai mare măsură de reprezentările de acest fel transilvane, avînd doar o singură particularitate distinctă și anume aspectul ei emblematic destul de accentuat; astfel, în pecetile nobiliare muntene vor apărea în bună măsură atît mobile heraldice neincluse în scuturi ci plasate direct în cîmpul sigilar, cît și imprimări de geme antice gravate cu divinități sau simboluri religioase ale cultului greco-roman și ulterior creștin, obicei practicat încă din antichitate și perpetuat la noi prin influență directă bizantină (pentru exemplificarea caracteristicilor heraldicii boierești muntene din epoca studiată, v. LXXXVI, 1, LXXXIX, 1—6).

b) Epoca medie (sec. XVI—XVIII)

S-a afirmat de către unii cercetători¹¹ că instaurarea, la mijlocul veacului al XVI-lea, a apăsătoarei dominații otomane în țările române, — care firește nu acorda nici o prețuire însemnelor heraldice — ar fi influențat negativ și evoluția heraldicii noastre autohtone, în sensul creării unor premise care să ducă treptat la o decadență a artei blazonului pe meleagurile românești. Această părere, aparent plauzibilă, a fost pînă în prezent general admisă în studiile de specialitate, invocîndu-se în sprijinul ei anumite reprezentări « heraldice » sigilare aparținînd sfragisticii boierești muntene și moldovene din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, foarte rudimentare ca înfățișare, în care nu numai că nu se mai putea vorbi de păstrarea unor reguli ale artei blazonului, dar însuși aspectul caricatural al elementelor orînduite totuși într-o grupare amintind vag o stemă, îngăduia cu greutate încadrarea unor asemenea producțiuni măcar și la periferia celor heraldice.

Nu tăgăduim existența unor astfel de reprezentări¹² aparținînd în genere micii boierimi locale moldo-valahe, lipsită de posibilitatea de a-și grava însemnele sigilare în Transilvania sau în Polonia așa cum o făceau adesea marii dregători;

¹⁰ Printre puținele vestigii epigrafice de heraldică boierească din epoca clasică, putem cita stemele sculptate pe timpanul chivotului mormîntului lui Luca Arbure și a soției sale, jupîneasa Iuliana, din biserica din Arbora (jud. Suceava), cît și stema marelui vistiernic Matiaș de pe pisană bisericii din Horodniceni (jud. Suceava), ctitorie a acestui dregător, toate trei aparținînd categoriei de armerii de tip geometric.

¹¹ v. spre exemplu C. MOISIL, *op. cit.*, p. 11 și 12.

¹² Constatate și cercetate chiar de noi printre piesele bogatei colecții de sigilii a Muzeului de Istorie a Municipiului București.

în acest caz, respectivele însemne erau opera unor meșteri pecetari autohtoni, posibil țigani, lipsiți de orice cunoștințe în domeniul științei heraldice, ce copiau probabil sigiliile pe care le executau, după altele anterior confecționate, tot atât, sau mai puțin rudimentare. (Desigur că prototipul inițial care servise drept model tuturor acestor imitații stângace fusese incontestabil la origine un însemn heraldic autentic, gravat în țară sau peste hotarele ei, de către meșteșugari pricepuți în arta blazonului). Aceste reprezentări puține la număr, nu pot totuși imprima caracteristici generale unei categorii de obiecte alcătuite și din alte însemne mai numeroase, mult deosebite ca înfățișare, în măsură, într-adevăr, să constituie elementele determinante în heraldica sigilară din perioada amintită. Astfel, după cercetarea unor serii de documente dintre secolele XVI—XVIII, întărite cu peceti boierești, putem afirma că însemnele de acest fel sînt departe de a prezenta în ansamblul lor, caracteristici de decadență a genului, sau că prin numărul lor — pretins mai scăzut — ar vădi un dezinteres treptat față de reprezentările heraldice. Efectuînd un sondaj¹³ asupra unui număr de 158 de peceti boierești întîlnite în 20 de documente cosigilate din Țara Românească dintre anii 1623—1632 (aflate în arhivele noastre publice¹⁴), am putut desprinde — măcar pentru epoca în cauză — următoarele date statistice semnificative (XCII, 1—8, XCIII, 1 și 2 etc.):

1. Peceti heraldice	49	dintre care :
a) cu scut în cîmpul sigilar	33	
b) cu scut prevăzut și cu timbru (coif, lambrechini) ..	14	
c) cu scut și suporti	1	
d) cu scut și coroană	1	
2. Peceti emblematică	55	dintre care :
a) cu caracter heraldic cert	38	
b) cu caracter heraldic discutabil	10	
c) cu caracter primitiv	7	
3. Peceti iconografică	11	dintre care :
a) cu portretul dregătorului	4	
b) de factură hagiografică	7	
4. Geme	20	dintre care :
a) antice	16	
b) renașcentiste	4	
5. Peceti rustice	2	
6. Peceti cu inscripție	19	dintre care :
a) în limba română	3	
b) în limba turcă	2	
c) cu o marcă	1	
d) cu o marcă sau inițială în scut	6	
e) reproducere de monedă	1	
f) indescifrabile	6	

¹³ Cu concursul heraldistului I. N. Mănescu atât din fișierul său heraldic, cit și din materiale rezultate din propriile noastre investigații.

¹⁴ v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., doc. MCCCCXXVII/158 din 10 Mai 1627 (întărit cu 17 peceti în negru de fum), doc. CCCXCIX/24 din 22 iunie 1628 (dotat cu 7 peceti de același gen), doc. XXX/140 din 15 decembrie 1628 (prevăzut cu 9 asemenea însemne), doc. CLXXXI/151 din 27 aprilie 1629 (idem), precum și doc. C/140, C/141, XXX/22, XLII/27, CCCLXVIII/19 și 90, CCCXXII/58, CCCC/226, CXXXIV/87, XVII/40, CXCVI/195, XLII/34, CXC VII/213, CLVIII/15, CXCVI/57, toate de asemenea cosigilate cu un număr variabil de atari însemne, precum și v. Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Fond. Mănăstirea Hurez, doc. XVIII/10 din 20 martie 1629 (dotat cu 33 pecetii în negru de fum) și Fond M-rea Dintr-un lemn, doc. IV/12 din 22 mai 1630 (întărit cu 35 pecetii de același gen).

Deci din totalul de 158 de peceți boierești analizate în răstimpul amintit, majoritatea de 87 de asemenea însemne (49+38) aparțin incontestabil sfragisticii cu caracter heraldic, în timp ce restul de 71 de amprente sigilare, foarte diversificate ca genuri, nu prezintă așadar caracterul dominant care teoretic li se atribuiseră. Mai menționăm în subsidiar că unele dintre peceți — atît heraldice cît și de celelalte genuri — sînt folosite, uneori în documente diferite, de diverse persoane, înrudite sau nu, deci fenomenul transmisiunii însemnului sigilar continuă în aceeași măsură ca și în epoca clasică anterioară.

Alt sondaj, de mai mică amploare însă, executat și asupra unor documente cosigilate din Moldova de la aceeași epocă (între 1626—1627)¹⁵, ne duce la rezultate similare în sensul că din totalul de 17 peceți boierești semnalate deosebim (CII, 1—5 și 7):

1. Peceți heraldice	12	dintre care:
a) cu scut și mobile	7	(v. fig. 2 și 3)
b) cu scut și cu timbru (coif, lambrechini).....	5	(v. fig. 1 și 7)
2. Peceți emblematice	5	dintre care:
a) cu caracter pronunțat heraldic	3	(v. fig. 4 și 5)
b) cu caracter divers	2	

Deci 15 din cele 17 însemne sigilare analizate aparțin categoriei celor heraldice și deși sondajul este minor ca întindere, fenomenul ce constatăm și din studierea altor documente din aceeași perioadă¹⁶, ne îngăduie să afirmăm că elementul majoritar îl constituie pecețile heraldice și nu celelalte diverse categorii de însemne sigilare semnalate în respectivele acte cercetate.

Printre stemele sigilare boierești aflate atît în documentele muntene cît și moldovene studiate, am întîlnit și exemplare foarte reușite, conforme cu cea mai autentică artă clasică a blazonului (XCIII, 3) putînd rivaliza ca factură și compoziție, cu reprezentările similare cele mai pretențioase din occident, fapt care ne întărește în convingerea că așa-zisa epocă de decadență a heraldicii boierești românești este o clasificare eronată datorată cercetărilor întreprinse inițial, insuficient documentate la acea epocă. O explicație a apariției acestor steme, remarcabile ca factură printre celelalte însemne sigilare boierești mai modeste ca aspect, trebuie însă căutată, după părerea heraldistului I. N. Mănescu în împrejurarea că respectivele armerii au putut fi conferite posesorilor lor români în perioada de la finele veacului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea fie de împărații romano-germani, fie de principii Transilvaniei de la acea epocă. Este o ipoteză care nu trebuie neglijată dar, în ceea ce ne privește, pînă la dovezi documentare certe, nu îi putem subscrie fără rezerve.

În secolul al XVIII-lea, întîlnim de asemenea numeroase documente (printre care și arzuri către Poartă ale boierilor, cosigilate cu zeci de asemenea peceți pe același act), în care constatăm un fenomen similar, adică al predominanței însemnelor de factură heraldică asupra celorlalte genuri de sigilii aplicate pe respectivele înscrisuri (v. de pildă pl. XCIII, 7 și 8, XCVI, 1—6, XCVII, 1—5 etc.).

Menționăm în plus, că în această epocă, folosirea de către o aceeași persoană pe diverse documente, a mai multor sigilii deosebite, ca aspect și conținut, e rar întîlnită; în schimb, transmiterea aceleiași însemn (la date identice sau diferite) continuă ca și în trecut, obiceiul împrumutului sigilar perpetuîndu-se atît între

¹⁵ v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss, doc. CCXX/47 din 30 septembrie 1626 (dotat cu 9 pecetii boierești în negru de fum) și doc. CIII/154 din 26 mai 1627 (întărit cu 8 asemenea însemne).

¹⁶ v. ibid., doc. CXL/202 din 20 februarie 1627, doc. IX/21 din 24 februarie 1627, doc. IV/199 din 12 martie 1627, doc. CCCVLI/20 din 25 aprilie 1627 etc.

rude — directe sau colaterale — cît și între persoane fără nici o legătură de rudenie între ele.

Atragem atenția că studiul sfragisticii boierești muntene și moldovene se găsește în prezent într-o fază incipientă de cercetare, imensul material de acest gen aflat în diversele colecții de stat sau particulare nefiind analizat de specialiști decît într-o foarte mică măsură; de aceea odată cu dezvoltarea și adîncirea în viitor a acestui atît de util și interesant domeniu de investigație științifică, vor fi desigur obținute rezultate mult mai pozitive, care să ne îngăduie să ajungem la concluzii mai precise și definitive față de cele teoretice în circulație, atît de controversate și atît de puțin bazate pe o cercetare atentă și minuțioasă a materialului sigilar existent.

Totuși dacă nu ne putem încă pronunța în detaliu asupra sfragisticii boierești amintite, în schimb sîntem măcar în măsură să afirmăm că opinia general acreditată care califică perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea ca o epocă de decadență și de degradare a reprezentărilor heraldice aflate pe însemnele sigilare boierești, nu corespunde nici realității istorice și nici unei realități practice, așa cum am încercat să dovedim statistic în rîndurile de mai sus. În cel mai rău caz, am putea considera răstimpul menționat ca o perioadă de stagnare, de menținere fără a marca vreun progres sensibil al interesului clasei noastre boierești față de reprezentările heraldice de tot felul (nu numai gravate pe sigilii, dar și pe diverse piese de argintărie, pe arme, pe obiecte de podoabe, pictate pe portrete, pe documentele decorate cu miniaturi, pe vase, etc.); firește, de data aceasta, am putea explica că respectiva stagnare s-a datorat faptului că puterea otomană suzerană nu vedea cu ochi buni dezvoltarea artei blazonului în rîndurile boierimii noastre, pe de o parte fiindcă ea considera reprezentările heraldice ca o influență a unui mod de viață european de factură creștină, iar pe de alta, deoarece folosirea unor atari însemne putea duce la dorința acestei boierimi de a scutura jugul turcesc și a se încadra într-un sistem politic de tip occidental în care arta heraldică se bucura de o deosebită apreciere.

c) Epoca modernă (sec. XVIII—XIX)

Trecînd acum la cea de a treia etapă a heraldicii boierești muntene și moldovene dezvoltată cu începere din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, trebuie să constatăm un reviriment al artei blazonului în reprezentările stemelor boierești, reprezentări care — ca aspect — se vor apropia treptat de producțiile de același gen din occidentul european. Într-adevăr, datorită atît influenței domnilor fanarioți din ambele principate care luaseră obiceiul să arboreze armerii — fie de stat, fie de familie — respectînd din ce în ce mai mult canoanele clasice ale artei heraldice, cît și grație contactelor devenite, pe măsura trecerii timpului, mult mai strînse cu aristocrația europeană (dintre care nemijlocit cu cea rusă prin reprezentanții ei aflați în armatele imperiale antrenate în numeroasele campanii contra turcilor desfășurate la acea epocă și pe teritoriul celor două țări românești), boierimea munteană și moldoveană va căuta să-și conformeze aspectul stemelor de familie după legile heraldice cele mai stricte. Astfel cu începere de la finele veacului al XVIII-lea și mai ales în primele decenii ale veacului următor, această boierime va manifesta o accentuată preferință față de arta blazonului dezvoltată în Franța sub vechiul regim (și ulterior sub Restaurație), mergînd pînă la adoptarea stilului cît și formei scutului francez modern, care va fi folosit de aci înainte în marea

majoritate a cazurilor pentru a include mobilele stemelor boierești românești. Împrejurarea se datorește în cea mai însemnată măsură relațiilor din ce în ce mai strânse ce treptat se stabiliseră la începutul secolului al XIX-lea între această țară și principatele dunărene prin trimiterea în chip masiv — după cum se știe — a tinerilor boieri munteni și moldoveni la Paris spre a-și desăvârși studiile. Sub influența moravurilor aristocrației franceze cât și a modei timpului, tinerii reprezentanți ai protipendadei românești ajunși pe malurile Senei își vor comanda o serie de obiecte purtând stemele lor de familie, precum sigilii, inele sigilare și alte însemne armoriolate, obiecte ce vor fi executate de gravorii parizieni, foarte buni cunoscători ai celor mai stricte canoane ale artei heraldice¹⁷ (XCVIII, 1 și 3—5, XCIX, 4 și 5, C, 3, CI, 1, 4 și 6, CIV, 6, CV, 4—6, CIX, 6).

Din această perioadă datează reglementarea strictă a majorității armeriilor familiale ale boierimii moldo-valahe, în sensul «heraldizării» acestor însemne, operație care s-a înfăptuit în două modalități și anume: a) în *stemele constituite* ca atare și prezentînd de-a lungul timpului o unitate din punct de vedere al formei, s-a căutat ca mobilele din scut să capete un aspect cât mai conform cu arta blazonului, fixîndu-se totodată în mod riguros și smalturile cîmpului, pieselor și figurilor; b) în *stemele neconstituite definitiv*, s-a realizat mai întîi o unificare a diferitelor embleme sigilare purtate în diverse epoci de membrii familiilor în cauză, urmînd după aceea, o selectare și o grupare a elementelor alese să figureze în viitoarea stemă; în final s-a produs transformarea respectivelor embleme în mobile ale scutului, ținîndu-se seama firește de cele mai stricte reguli ale artei heraldice, atît în privința formei, cît și a smalturilor folosite (v. de pildă XCVIII, 5).

Aceste adevărate recreări de armerii s-au efectuat sub privirile îngăduitoare și a atitudinii de totală pasivitate a domnilor și apoi a hospodarilor celor două principate românești, constanți în abținerea lor de veacuri de a conferi sau de a recunoaște steme de neam boierilor din cele două țări amintite, considerînd probabil reprezentările heraldice ca probleme private de familie, acceptate ca atare și în care socoteau că nu aveau a se amesteca. Chiar și atunci cînd se obțineau de la Domn sau de la Divanul țării, documente — uneori de complezență — pentru atestarea diferiților arbori genealogici (de obicei destul de fanteziști ca ascendență) ai marilor familii muntene sau moldovene, arbori dotați și cu stemele acestor neamuri¹⁸, respectivele arme, deși înfățișate în act, erau în mod tacit, tolerate doar «de facto», dar nu formau în nici un fel obiectul unor recunoașteri exprese «de jure».

Stemele heraldice ale familiilor boierești muntene și moldovene, folosite deci în condițiile de tolerare tacită din partea domnilor celor două principate, au fost indirect abolite prin dispozițiile articolului 12 al Constituției României din 1866 care a desființat toate privilegiile, excepțiunile și monopolurile de clasă,

¹⁷ v. și DAN CERNOVODEANU, *Sur la valeur héraldique des sceaux des boyards valaques et moldaves à travers l'histoire des Principautés roumaines*, (referat la cel de al X-lea Congres Internațional al Științelor Genealogie și Heraldică de la Viena, 14—19 septembrie 1970), în *Genealogica et Heraldica*, Wien, 1972, vol. II, p. 594.

¹⁸ v. hotărîrea lui Scarlat vodă Callimachi din 30 decembrie 1813 relativ la «curgerea neamului boierilor Bălșești», cit și arborele genealogic al aceleiași familii datînd din 1842 (cf. TH. CORNEL, *Figuri contemporane din România*, Buc., 1909—1914, p. 155); v. de asemenea arborele genealogic al familiei Sturdza: * * *Genealogia familiei Sturza sau Turzo cu arborul spiței și cu stema ei . . .*, Iași, la Institutul Albinei, 1842, în care stema modernă a acestei familii e consemnată ca atare, fără a se preciza date referitoare la modalitățile ei de alcătuire; aceeași situație și în arborele genealogic al familiei Năsturel-Herescu din Țara Românească prevăzut cu stema pictată în culori a acestei familii (v. Arh. Stat. Buc., Filiala Municipiului București, expoziție) etc.

precum și titlurile nobiliare străine conferite familiilor boierești române de-a lungul veacurilor. Totuși și în noile condiții create, respectivele familii au continuat să poarte — cu o valoare de amintire — stemele lor de neam, gravându-le pe inele sau pe sigilii, imprimându-le pe cărți de vizită, pe anteturi sau pe ex-libris-uri și folosindu-le pe o întreagă gamă de obiecte de podoabă sau de uz comun, voind prin aceasta să perpetueze o tradiție de familie — deși recentă sub forma heraldizată — totuși veche sub aspectul inițial de stemă sau de emblemă sigilară.

Înainte de a încheia prezentul capitol, se mai impun încă două precizări. Prima se referă tocmai la stemele acordate unora dintre boierii români și descendenților lor, odată cu conferirea din partea unor suverani străini a unor titluri de noblete, precum acelea de principe, conte, baron, cavaler, etc., titluri abolite prin articolul sus-menționat al Constituției din 1866 (perpetuat și în cea din 1923, dar nu și în cea din 1938). Este adevărat că aceste armerii nu pot forma pentru noi o heraldică autohtonă, respectivele reprezentări încadrându-se în arta blazonului din diferitele țări ale monarhilor conferitori¹⁹, dar nu este mai puțin real faptul că aceste steme de origine străină au influențat direct heraldica noastră autohtonă, servind deseori drept model unor producțiuni indigene de acest gen, care prin imitație, s-au inspirat nemijlocit din forma ori din aspectul diverselor mobile sau ornamente exterioare ale scutului din stemele conferite. Ca exemplu putem aminti apariția prin imitație a coroanei contale ca ornament exterior în armele unor mari familii boierești atât din Țara Românească cât și din Moldova (care nu au primit niciodată un atare titlu nobiliar, v. de pildă pl. XCVIII, 5 și 6, XCIX, 2 și 4, C, 2 și 6, CI, 6, CIV, 2 și 6) pe considerentul că neamurile cărora li se acordaseră un asemenea rang, precum Bălăceanu, Ceaur, Dudescu, Rosetti, ș.a., nu le erau cu nimic superioare în ierarhia boierească locală; astfel, aceste familii s-au hotărât să adopte în stemele lor același gen de coroană ca și cel din armele romano-germane ale familiilor citate. De asemenea ca mobilă în scut menționăm de pildă însușirea șevronului înstelat din stema de principe conferit de Leopold I lui Constantin Brîncoveanu (XCIV, 6) de către familiile Bibescu și Știrbei în prima jumătate a secolului al XIX-lea (XXIII, 5 și 6, LXXXIII, 5 și 6).

În privința celei de a doua precizări, ținem să subliniem că stemele conferite diverselor familii boierești din nordul și estul Moldovei de către suveranii romano-germani, austriaci și ruși, deși formal, aparțin armorialelor acestor imperii, în realitate ele sînt în majoritatea cazurilor, vechi steme de asumpțiune cărora posesorii lor le-au cerut și obținut recunoașterea expresă, în genere după obținerea titlului de *edler* ori de *ritter* în Bucovina (CVI, 1—6) sau de *nobil ereditar* în Basarabia (CVII, 1—6).

B. TRANSILVANIA (SEC. XIV—XIX)

Stemele purtate în decursul secolelor de familiile nobile românești din Transilvania, nu comportă nici un fel de dubiu asupra valabilității ce prezintă și nici nu au fost vreodată contestate sub raportul autenticității lor. Din această pricină, studiul respectivelor armerii nu cunoaște nici una dintre dificultățile ce am întîmpinat în analiza și prezentarea stemelor boierești muntene și moldovene de-a lungul veacurilor. Astfel, reamintim că după supunerea treptată de către unguri între secolele XI—XIII a teritoriului Transilvaniei stăpînit de voievozi români

¹⁹ v. și ȘTEFAN D. GRECIANU, *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale*. Buc., 1900, cap. IV, p. LXI—LXIX.

locali, o parte din nobilimea aparținând acestui popor (printre care și așa-numiții cnezi sau chinezi, conducători ai unor organizații patriarhale autohtone imeino-riale), s-a îndepărtat treptat de poporul din mijlocul căruia provenea, pentru a-și putea păstra posesiunile și privilegiile, asimilându-se pînă la urmă în masa nobilimii ungurești²⁰. Nu ne vom ocupa deci de această categorie de străvechi nobili români care își vor părăsi în plus și confesiunea ortodoxă, ci de acele familii românești înnobilate într-o perioadă următoare, fie de regii Ungariei, fie mai ales de principii Transilvaniei, pentru fapte de arme sau alte merite în serviciul acestor domnitori, familii care odată cu diploma de conferire a nobilității, au primit și o stemă proprie. Caracteristicile ce prezintă aceste armerii sînt identice celor ale artei heraldice transilvănene în general, neexistînd nici o diferențiere ca factură între stemele familiilor nobile de origine română și cele nobile maghiare sau secuiești.

În ceea ce privește identitatea acestor familii românești înnobilate în Transilvania, cunoscutul studiu al cavalerului Ioan de Pușcariu publicat — după cum se știe — la finele veacului trecut²¹ ne-o dezvăluie pe deplin, multe din articolele privind respectivele familii, fiind însoțite și de descrieri — uneori mai complete, alteori mai sumare — ale stemelor acestor neamuri. Faptul că numita lucrare genealogică n-a fost dublată și de un armorial ilustrat (nu numai descriptiv), va fi compensată prin apariția, trei ani după publicarea ultimului tom al lui Pușcariu, a volumului alcătuit în comun de C. v. Reichenau, F. v. Czerghéö și O. v. Barczay asupra stemelor nobilimii din Transilvania, volum cuprins în colecția heraldică J. Siebmacher²².

În acest album, pe lîngă armerii maghiare și secuiești mai apar reprezentate peste 100 de steme ale familiilor nobile ardelene românești, material ilustrativ suficient pentru a ne putea face o idee asupra aspectului general și apoi asupra caracteristicilor specifice ale acestor însemne.

Respectivele steme prezintă un scut de tip central-european, de factură ungaro-germanică, posedînd ca mobile (într-un cîmp foarte adeseori de azur, dar nu exclusiv de acest smalt), oșteni în întregime sau pe jumătate, călări sau pedestri, înarmați cu spade drepte sau curbe, luptînd uneori împotriva unor turci ale căror capete tăiate apar fie în vîrfurile unor spade, fie a unor sulii, fie libere în scut, apoi dextroșere sau senestroșere în armură sau nu, ținînd în genere spade, dar și alte arme, apoi felurite animale ca: lei, cerbi, cocori, etc. ca și diverse însemne dintre care în mod dominant apare coroana nobiliară (cu trei fleuroane și două perle intermediare), de multe ori din ea ieșind un personaj uman sau un animal în poziție rampantă etc. etc. Ornamentele exterioare ale stemelor familiilor nobile românești se prezintă doar sub forma de timbru și anume: coif (încoronat cu Helmkrone, în covîrșitoarea majoritate a cazurilor fără grile și cu viziera complet închisă, plasat pe trei sferturi), cimier (repetînd în genere mobila principală din scut)²³ și în sfîrșit *lambrechini* (atît bicolori cît și în trei sau patru smalturi), neîntîlnindu-se

²⁰ v. IOAN BOGDAN, *Originea oevodatuului la Români*, în Anal. Acad. Rom., Seria II, Tom. XXIV, 1902, p. 203; v. și I. I. PUȘCARIU, *Disertațiune despre împărțirea politică a Ardealului*, Sibiu, 1864, p. 27—28; cf. V. MERUȚIU, *Județele din Ardeal și din Maramureș pînă în Banat. Evoluția teritorială*, Cluj, 1929, p. 13 și 214.

²¹ v. IOAN CAVALER DE PUȘCARIU, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Vol. I—II, Sibiu, 1892—1895.

²² v. C. v. REICHENAU, F. v. CZERGHEÖ și O. v. BARCZAY, *Adel von Siebenbürgen*, în J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch, Band IV, Theil XII, Heft 8, Nürnberg, 1898.

²³ În majoritatea cazurilor, cimierul nu era conferit odată cu stema inițială, ci forma obiectul unei alte conferiri speciale ulterioare (v. C. v. REICHENAU..., op. cit.).

sprijinitori ai scutului (decît în cazuri rarisime și numai pentru puținele familii românești de rang contal sau baronial); se constată de asemenea, absența aproape totală de eșarfe cu deviză înscrisă pe ele (pentru exemplificarea celor de mai sus, v. pl. XC, 1—6, XCIV, 1—4 și 6, CVIII, 1—6).

Pentru familiile românești ardeleni care mai tîrziu vor primi de la împărații austriaci titlul de cavaler (spre ex. familiile Pușcariu, Aldulian, Botta, etc.) sau cel de baron (de pildă familiile Șaguna, Nopcea, Urs de Margine, Popp, etc.), stemele conferite vor prezenta aspectul uzual al reprezentărilor heraldice tipice ale cancelariei imperiale austriace din secolul al XIX-lea.

În orice caz în Transilvania nu s-a vorbit de steme nobiliare de așumpțiune recunoscute ulterior de regii Ungariei sau de principii ardeleni, și aceasta nici la familiile de origine maghiară sau secuiască și nici la cele românești. Dacă totuși asemenea armerii vor fi existat, ele au fost confirmate destul de curînd fie de regii unguri, fie de voievozii transilvăneni, astfel încît legalizarea lor din punctul de vedere al dreptului nobiliar s-a putut produce conform unui proces similar celui desfășurat în tot centrul și occidentul european. Cît privesc stemele (nobiliare) ale patriciatului săsesc din Transilvania, în măsura în care nu provin de la vechii regi ai Ungariei, ele sînt de cele mai multe ori conferite de Curtea din Viena și aduc uneori în aspectul lor o notă specifică heraldicii central-europene.

CAPITOLUL 8

STEME ECLEZIASTICE

Pe lângă reprezentările heraldice încorporate în categoriile studiate pînă acum, țările române au cunoscut și un armorial bisericesc, folosit mai ales de către înalții noștri prelați de-a lungul veacurilor. Dacă în Țara Românească și în Moldova aceste steme ecleziastice nu au fost reglementate de către autoritățile superioare bisericești ¹, în schimb cele ale prelaților ortodocși și în special ale celor greco-catolici din Transilvania, s-au încadrat în arta heraldică occidentală care cuprindea figurări precise ale modului de alcătuire — conform rangului — al acestor armerii de dregători spirituali.

Inițial în Țara Românească și Moldova, peceteile sau alte însemne ale diversilor prelați sau instituții bisericești, au purtat ca emblemă reprezentarea hramului lăcașului metropolitan, episcopal sau clerical respectiv (și anume fie o scenă din Evanghelie, fie figurarea sfintului, ales din bogatul calendar hagiografic creștin, ca patron de lăcaș). Ulterior, începînd din secolul al XVII-lea, reprezentări cu caracter heraldic încep treptat să fie folosite și de către unii dintre înalții demnitari bisericești moldo-valahi, procedeul generalizîndu-se în secolele următoare.

Vechile armoriale ecleziastice occidentale, cînd au avut prilejul de a cuprinde în cadrul lor și steme de prelați ortodocși români, au procedat de maniera folosită în cunoscuta cronică a lui Ulrich v. Richenthal asupra Conciliului de la Constanța (1414—1418) ² în care, în lipsa unei steme proprii a mitropolitului Grigore Țamblac, autorul citat a introdus în cîmpul scutului inițialele numelui prelat sub formă de ligatură monogramatică, timbrînd ecusonul cu însemnele uzuale ale episcopatului: mitra, flancată la dextera de cruce și la senestra de cirje (CXIV, 1).

În afara însemnelor sigilare sau de altă natură (obiecte de cult, obiecte de uz personal ș.a.) purtînd embleme cu caracter hagiografic — de care nu ne vom ocupa, depășind cadrul studiului de față — putem cita cazul unora dintre înalții prelați munteni și moldoveni ce vor folosi, începînd din veacul al XVII-lea, în special pe tipărituri de epocă, reprezentări de factură heraldică. Credem că acest

¹ v. adresa nr. 408 din 11 iulie 1891 a episcopului Melhisedec al Romanului trimisă Comisiei numită în aprilie 1890 de către Ministerul de Interne pentru cercetarea stemelor folosite în regatul României; în menționata adresă se precizează că armorialul bisericesc n-a fost reglementat prin nici o dispoziție anume din partea autorităților ecleziastice superioare, el fiind alcătuit din elemente de veche tradiție iconografică creștină privind atît simbolurile sacre (Ochiul Providenței, Evanghelia cu crucea pe ea) cit și însemnele episcopatului (mitră, cirjă, cruce, engolpion), cf. ȘTEFAN D. GRECIANU, *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale*, Buc., 1900, p. 133.

² v. CONST. I. KARADJA, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, Buc., 1927, pl. VIII, precum și IDEM, *Portretul și stema lui Grigore Țamblac și misiunea sa la Conciliul din Constanța*, Buc., 1944, pl. I, fig. 1, pl. IV, fig. 4, pl. V, fig. 5, pl. VIII, fig. 9 și pl. IX, fig. 11.

obicei a fost imitat de la alți clerici ortodocși de peste hotare care începuseră a face uz de astfel de însemne armoriolate, în cazul în speță de la Petru Movilă, mitropolit al Kievului, ale cărui tipărituri bisericești—dată fiind și originea sa moldoveană—au cunoscut o intensă difuziune în țările românești. Astfel, seria de steme ale numelui înalt prelat — tipărite atît pe vremea cînd era arhimandrit și egumen al mănăstirii Pecerska cît și mai tîrziu ca mitropolit al Kievului³ — vor prezenta într-un scut împărțit în șase cîmpuri, armele ramurii lui Simeon Vodă Movilă, căreia îi aparținea posesorul stemei, scutul fiind timbrat fie de pălăria ecleziastică sau de mitra arhierască, flancate de un coif asuprit de atributele domnești la dextra și de un alt coif încoronat, purtînd o acvilă în cimier, la senestra (LXXIV, 3), fie doar de pălăria bisericească însoțită de cruce și de cîrjă, așezate în cruciș; scutul-cartuș este flancat de tenanți (două busturi și două capete de îngeri) cît și de lambrechini bogați, de tip vegetal (CXIV, 2).

Apărută sub influența unor astfel de armerii bisericești, putem menționa stema mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei de pe verso-ul foi de titlu a lucrării «*Îndreptarea legii*», tipărită la Tîrgoviște în 1652⁴, în care, renunțîndu-se la figurarea hramului mitropoliei muntene, dar totuși în absența unei steme personale sau de familie a numelui chiriarih, scutul (dotat cu scobituri laterale) va include atributele episcopatului și anume mitra agățată printr-un lanț de pălăria ecleziastică (provenind — ca și la Petru Movilă — din heraldica bisericească catolică, reprezentată însă în versiune ortodoxă, cu o cordelieră terminată la extremități doar printre cîte un singur ciucure) precum și la dextra, mînerul cîrjei, plasat în bandă, iar la senestra, mînerul crucii, plasat în bară. Capetele acestor două însemne arhieresti depășesc — în mod neobișnuit în arta heraldică — limitele scutului, fiind ținute în registrul superior de mîinile unui personaj nimbant (Isus arhieru) ce timbrează ecusonul, cît și de doi îngeri ce-l flanchează, iar în registrul inferior, înfîgîndu-se, ambele, în gîtlejul unui șarpe cu cap de dragon care simbolizează în mod curent în iconografia creștină, pe diavol. În talpa scutului se mai află reprezentate pe o colină, posibil clădirile mitropoliei tîrgoviștene sau poate cele ale mănăstirii Dealu. În sfîrșit, lambrechini bogați, de tip vegetal, înconjoară întreaga compoziție heraldică ce mai posedă pe flancuri, în chip de tenanți, alți doi îngeri, figurați doar în bust (CXIV, 3).

O altă reprezentare aparținînd heraldicii ecleziastice pe care o cităm în continuare este și stema mitropolitului Antim Ivireanu aflată pe un manuscris din 1713⁵, în care, într-un scut-cartuș cu scobituri laterale, apare stema personală a înaltului prelat și anume un melc așezat în pal și asuprit de o stea cu 6 raze. Scutul, timbrat de o coroană-mitră flancată de o cruce și de o cîrjă și suprapusă de pălăria ecleziastică de tip ortodox (cu cîte un ciucure la extremități), este înconjurată pe trei laturi de două ramuri de palmier ce se întretaie la baza lor (CXIV, 5).

O altă compoziție heraldică de factură bisericească o mai constituie și cea datorată protoiereului Mihail Strilbițki — gravor și tipograf — ce înfățișează stema mitropolitului Gavril al Moldovei⁶. Scutul-cartuș, în stil baroc, conține pe Sf. Gheorghe călare ucigînd balaurul (hramul mitropoliei moldovene), este timbrat de o coroană nobiliară asuprită de un înger în zbor ținînd mitra metropolitană,

³ v. *Învățăături de suflet folositoare ale abatelui Dorotei*, Kiew, 1628, pe verso-ul foi de titlu; *Imnologii*, Kiew, 1630, ibidem; *Molitvenic*, Kiew, 1646, ibidem (cf. arhim. GHENADIE ENĂCEANU, *Petru Movilă*, Buc., 1884, p. 91, pl. I, p. 93, pl. II; p. 95, pl. III).

⁴ v. Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 61, precum și B.R.V., I, p. 191, fig. 166.

⁵ v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss., orig. rom., nr. inv. 3342.

⁶ Pe foaia de titlu a *Prăvălioarei* tipărită la Iași, în 1784 (v. Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 478, precum și B.R.V., II, p. 293, fig. 306).

cîrja, crucea și o pateriță. Scutul-cartuș, este flancat la dextra de un călugăr în rasă monahală și de un copil de cor în odăjdii (CXIV, 4).

Reprezentările armoriolate de tip ecleziastic din secolul al XIX-lea în Țara Românească și Moldova se vor îmbogăți și cu atribute heraldice nefolosite pînă atunci și anume cu mantoul de purpură căptușit cu hermină cît și cu coroana avînd aspect princiar (în locul mitrei arhieresti). Confuzia — de cele mai multe ori voită, după părerea noastră — între mitră și coroana sau boneta princiară în stemele majorității înalților chiriarhi munteni și moldoveni la epoca la care ne referim, se datorează mai puțin formei asemănătoare — de coroană închisă — ale celor două tipuri de însemne, cît mai ales faptului că episcopii și mitropoliții moldovalahi, socotindu-se principii ai bisericii, preferau să folosească amintita coroană laică pentru a marca înalta lor demnitate ecleziastică.

În privința Transilvaniei, armorialul bisericesc catolic existent încă din evul mediu pe acest teritoriu, a inclus firește, după 1700, și clerul român greco-catolic (dealtfel dependent administrativ tot de Vatican), precum a influențat direct și însemnele heraldice ale înalților prelați ortodocși ardeleni de aceeași naționalitate.

Astfel, stemele diversilor episcopi români uniți sau ortodocși transilvăneni ca de pildă Petru Pavel Aaron⁷, Samuel Micu⁸, Andrei Șaguna⁹, Ioan Olteanu¹⁰ etc. vor figura în reprezentări heraldice extrem de corecte, scutul fie cu armele de familie ale acestor prelați, fie cu stema diecezei respective însoțită de armeriile familiale; de asemenea, în afară de coifurile încoronate, va fi prezentă aproape în permanență pălăria episcopală cu 12 ciucuri (6 de fiecare parte) suprapunîndu-se peste întregul ansamblu armoriat (CXIV, 6; CXV, 3 și 4).

Din studierea unui bogat material de heraldică bisericească românească aparținînd perioadei cuprinsă între veacul al XVII-lea și începutul celui prezent, am putut stabili următoarele categorii de însemne armoriolate ale autorităților bisericești și ale înalților prelați atît munteni și moldoveni, cît și transilvăneni:

1. *Însemne heraldice dotate cu stema mitropoliei sau diecezei respective* (cităm ca exemple: armeriile — studiate mai sus — ale mitropolitului Gavril al Moldovei, sigiliul mitropolitului Neofit II Geanoglu al Ungrovlahiei¹¹, stema în piatră a episcopului Costandie Filitti al Buzăului¹² (CXV, 1), pecetia mitropolitului

⁷ Pe verso-ul foi de titlu a lucrării «*Votiva appreciation*» tipărită la Blaj în 1760 (v. Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 323 precum și B.R.V., II, p. 153, fig. 300) apare stema lui P. P. Aaron ca episcop de Blaj.

⁸ Armele episcopului Samuel Micu, ne sînt cunoscute după amprenta sigilară în ceară aflată în colecțiile Acad. R.S.R. filiala Cluj-Napoca, Arh. ist., 3827 (cf. MARIA DOGARU, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, Buc., 1976, p. 236—237, fig. 263 a și b).

⁹ Litografia lui V. Katzler reprezentînd pe mitropolitul Andrei Șaguna ca episcop de Sibiu, este dotată la bază și cu stema numitului prelat (v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.S.I./Katzler, V-2, litografie, 375 × 300).

¹⁰ v. anunțul mortuar din 1877 (tipărit pe mătase) al lui Ioan Olteanu, episcop de Oradea, pe care se află pictată sub un mantou de purpură căptușit cu hermină, stema numitei dieceze cît și cea de familie a acestui prelat greco-catolic (Bibl. Acad. R.S.R., ibidem, G.R. II/Heraldica, f. nr., 520 × 725), armerii ce ne-au fost semnate de cercetătoarea Elena Ciornea.

¹¹ v. Arh. Stat. Buc., Arh. ist. centr., Fond Ministerul Instrucțiunii Țării Românești, dosar nr. 1457/1849, f. 44; respectivul act poartă pecetea în ceară roșie datată 1840, a mitropolitului Neofit cu stema figurînd hramul mitropoliei Ungrovlahiei (sf. Constantin și Elena susținînd crucea Calvarului), cf. MARIA DOGARU, *Contribuții la cunoașterea sigiliilor folosite de guvernul provizoriu și locotenența domnească din Țara Românească* (9 iunie-13 septembrie 1848), în Rev. Arh., XI, 1968, nr. 2, p. 268, nota 11.

¹² v. lăspedea de piatră, datată 1804, din curtea episcopiei Buzăului, purtînd în basorelief stema vlădiciei Costandie, al cărei scut oval reprezintă biserica episcopală buzoiană, emblema tradițională a acestei dieceze (cf. PETRE S. NĂSTUREL, *O stemă a lui Costandie Filitti, episcop de Buzău*, în S.C.N., II, 1958, p. 440, fig. 1).

Nifon II al Ungrovlahiei¹³ (CXV, 6), antetul mitropoliei Sibiului¹⁴, sigiliul episcopului Calinic al Rîmnicului¹⁵, cel al mitropolitului Iosif Naniescu al Moldovei¹⁶ (CXVI, 4) etc. etc., sau doar cu attributele episcopatului (v. stema — analizată supra — a mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei (CXIV, 3), precum și pecetea mitropolitului Filaret I al Ungrovlahiei etc.).

2. Însemne heraldice dotate cu stema personală sau de familie a prelatului respectiv (v. de pildă armeriile mitropolitului Petru Movilă și cele ale mitropolitului Antim, ambele studiate mai sus, precum și stemele episcopilor Petru Pavel Aaron (CXIV, 6), și Samuel Micu, a mitropolitului Alexandru Sterca Suluțiu de Cărpiniș etc.).

3. Însemne heraldice dotate cu stema metropolitană sau episcopală acolată cu cea de familie a respectivului prelat (v. de exemplu armele mitropolitului Andrei Șaguna¹⁷ de sub portretul său litografiat de V. Katzler, CXIV, 3), armele episcopului Ioan Olteanu de Oradea (CXIV, 4) etc. etc.).

4. Însemne heraldice dotate cu stema arhierască sau cea de familie combinată cu inițialele prelatului în cauză (v. de pildă pecetea episcopului Veniamin Rosetti al Romanului¹⁸ ș.a.).

5. Însemne heraldice dotate în scutul stemei doar cu inițialele prelatului respectiv (v. de exemplu armele mitropolitului Grigore Țamblac — menționate supra — precum și sigiliul mitropolitului Veniamin Kostaki¹⁹ (CXV, 2), cel al lui Calinic Miclescu, mitropolit al Moldovei, apoi al Ungrovlahiei²⁰ etc. etc.).

6. Însemne heraldice ecleziastice dotate cu stemele județelor din cuprinsul mitropoliei sau diecezei respective (v. de pildă sigiliul lui Neofit Geanoglu ca episcop de Rîmnic²¹ (CXXIV, 1), cel al aceluiași prelat ca mitropolit al Ungro-

¹³ v. adresa nr. 711 din 13 aprilie 1860 a mitropolitului Nifon către Președintele Curții Apelative civile (în col. de docum. Gustav Finkelstein), în care stema numitului prelat apare dotată cu un scut oval ce include pe Sf. Constantin și Elena sprijinind crucea, vechea emblemă a mitropoliei bucureștene.

¹⁴ v. antetul cu stema mitropoliei Sibiului, imprimat pe hîrtia de corespondență datînd din veacul trecut, a acestei înalte autorități bisericești, figurînd într-un scut cu scobituri laterale, crucea greacă cu extremitățile brațelor terminate prin cite o mică sferă (croix pommetée), v. Albumul cu reproduceri de steme, sigilii, anteturi și stampile transilvănene din secolul al XIX-lea, fost în posesia lui Aron Densușianu, trecut apoi în colecția Șerban Flondor.

¹⁵ v. sigiliul de bronz, gravat cu stema și inițialele lui Calinic episcop de Rîmnic și datat 1850, purtînd figurat într-un scut — cartuș oval, pe Sf. ierarh Nicolae, hramul numitei dieceze (v. Muz. ist. mun. Buc., S. M., Sigilii, nr. inv. 35630, nr. secție 7858/58).

¹⁶ v. amprenta sigilară în tuș negru din 1894 cu stema mitropolitului Iosif, aplicată ca ex libris pe pagina de titlu a unei cărți donate de acest chiriarh bibliotecii Academiei Române (v. Bibl. Acad. R.S.R., C.N.); scutul, de format francez modern, conține în poziție conturnată, pe Sf. Gheorghe călare ucigînd dragonul, emblemă de veche tradiție a mitropoliei moldovene.

¹⁷ v. dr. IOAN LUPAȘ, dr. ALEXANDRU MOCSONY, dr. ILARION PUȘCARIU, VASILE MANGRA și AUGUSTIN HAMSEA, *Mitropolitul Andrei baron Șaguna. Scriere comemorativă la serbarea centenarului nașterii lui, Sibiu, 1909*; pe coperta acestei lucrări este reprezentată stema în culori a acestui înalt prelat, figurînd armele sale de familie combinate cu cele metropolitane, însoțite firește de însemnele uzuale ale demnității sale bisericești.

¹⁸ v. amprenta sigilară în ceară roșie (pecetluind o scrisoare din 1850) a episcopului Veniamin, reprezentînd un scut oval tăiat, în cîmpul superior aflîndu-se stema Roseteștilor (trei roze într-un vas), în cel inferior inițialele înlănțuite V, N și R ale acestui prelat (col. de docum. îng. Ferdinand Bartsch).

¹⁹ v. sigiliul de argint, datat 1825, al mitropolitului Veniamin Kostaki în care scutul stemei conține doar inițialele înlănțuite V, E, K și T ale numitului chiriarh (în colecția Gustav Finkelstein).

²⁰ v. sigiliul de onix alb cu striăți castaniu deschis, al mitropolitului Calinic, purtînd gravate într-un scut încoronat și înconjurat de lambrechini, inițialele înlănțuite C și M ale acestui înalt prelat moldovean (în colecția Ionel Miclescu).

²¹ v. sigiliul de bronz, datat 1824, al episcopului Neofit, gravat cu stemele celor cinci județe oltene cuprinse în eparhia Rîmnicului (în colecția Frasin Munteanu-Rîmnic).

vlahiei²² (CXXIV, 3), pecetea ocîrmuirii episcopiei Rîmnîcului²³ (CXXIV, 5), antetele episcopiei Huşilor²⁴ (CXXIV, 6) şi mitropoliei Moldovei şi Sucevei (CXXIV, 4) etc. etc.

La finele veacului XIX, mai precis la 1890, heraldistul Ştefan D. Grecianu va căuta să reglementeze şi armorialul nostru bisericesc, propunînd un număr de proiecte de steme ale înalţilor prelaţi ortodocşi din vechea Romînie²⁵. Aceste steme, foarte corecte din punctul de vedere al artei heraldice, vor adăposti sub un mantou de contra-hermină, un scut timbrat de o mitră arhierescă (cu aspect pur bisericesc, nu de coroană princiară laică), broşînd peste două chei aşezate în cruciş şi fiind înconjurat de un engolpion, prin inelele cheilor trecînd o pateriţă ondulată purtînd ca inscripţie o deviză ecleziastică. Conţinutul scuturilor varia după rangul dregătorului bisericesc respectiv şi anume: mitropolitul primat al Ungrovlahiei (CXVI, 1), mitropolitul Moldovei (CXVI, 2) şi ceilalţi şase episcopi ai ţării (CXVI, 3, episcopia Buzăului), stemele fiind dotate cu diverse mobile luate din simbolistica creştină sau dintre obiectele de cult ortodox. Proiectele nu vor fi aprobate de către autorităţile de resort şi de-abia în perioada interbelică şi anume între 1927 şi 1936, Comisia Consultativă Heraldică va fixa atît stemele mitropoliilor (v. de pildă, CXVI, 5, mitropolia Ungrovlahiei) şi episcopioilor ortodoxe ale Romîniei unificate cît şi stema Patriarhiei autocefale a ţării²⁶ (CXVI, 6). În alcătuirea acestor armerii bisericeşti, numita Comisie a respectat vechile reprezentări heraldice sau emblematice tradiţionale ale fiecărei dieceze sau mitropolii în parte, precum şi a creat în întregime stema noastră patriarhală, bazată tot pe elemente luate din simbolistica creştină de rit ortodox.

²² v. sigiliul de argint, datat 1840, al mitropolitului Neofit II, gravat cu stema mitropoliei Ungrovlahiei (sf. Constantin şi Elena susţinînd crucea) înconjurată de stemele celor 18 judeţe ale Ţării Româneşti asupra cărora îşi exercita jurisdicţia spirituală numitul înalt prelat muntean (v. Muz. ist. mun. Buc., S. F., Sigilii, nr. inv. 77.773, nr. secţie 11287, precum şi o copie argintată în colecţia autorului).

²³ v. amprenta sigilară în tuş negru, datată 1848, a numitei ocîrmuri, ce reproduce (imitînd sigiliul din 1824 al episcopului Neofit) stemele celor cinci judeţe oltene aflate sub autoritatea respectivei dieceze rîmnice (v. actul din 13 martie 1850, în colecţia CONSR. MOISIL, publicat de acesta în *Studii de sigilografie românească*, în Rev. Arh., II, 1927—1929, p. 149, fig. 15).

²⁴ v. antetul (imprimat probabil pe hîrtia de corespondenţă a acestei episcopii) tipărit ca ilustraţie la panegiricul publicat la moartea episcopului Silvestru Bălănescu al Huşilor de către P. GÎRBOVICEANU sub titlul de *O cuvîntare* (în Albina, rev. enciclop. populară, IV, 1900, nr. 11 din 10 decembrie, p. 301), în care stema numitei dieceze conţine emblemele celor 3 judeţe ce o alcătuiesc (Vaslui, Fălciu şi Tutova).

²⁵ v. ŞTEFAN D. GRECIANU, *op. cit.*, p. 133—140.

²⁶ v. Arh. Stat. Buc., Fond Comisia Consultativă Heraldică, dos. 87/1928; v. şi Bibl. Acad. R.S.R., Mss., Arhiva I. C. Filitti, p. 4—6 şi p. 26—27. V. de asemenea legea pentru fixarea stemei Patriarhiei Romîniei publicată în Mon. Of. nr. 96 din 3 mai 1928, precum şi legile pentru fixarea stemelor mitropoliilor şi episcopioilor ţării, publicate în Mon. Of. nr. 142 din 30 iunie 1930 şi respectiv, Mon. Of. nr. 246 din 26 octombrie 1936.

STEME DISTRICTUALE ȘI ORĂȘENEȘTI

a) Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XIX)

În țările române, apariția mai întâi a stemelor orășenești, mai apoi a celor județene, se situează la epoci care în general, nu se pot stabili cu precizie. Dintru început, trebuie menționat că se impune studierea separată, pe de o parte a stemelor orașelor și ale județelor Țării Românești și ținuturilor Moldovei, pe de altă parte, a stemelor cetăților, orașelor și comitatelor Transilvaniei, dat fiind că primele — deși au suferit într-o perioadă inițială, influențe din afară — au avut ulterior un aspect și o evoluție specifică heraldicii autohtone românești, în timp ce ultimele, prin originea și caracteristicile lor diferite, se vor afla sub influența heraldicii municipale și districtuale central-europene de factură ungaro-germanică.

Cele mai vechi dintre târgurile și orașele din Țara Românească și Moldova — dintre care unele întemeiate anterior formării ca state a acestor principate — datează începînd din secolul al XIII-lea; apariția treptată și a celorlalte centre orășenești situate pe aceste teritorii se va continua în mod intens și în veacurile următoare.

Dată fiind dezvoltarea lor mai tardivă decît cea a majorității cetăților și orașelor din occidentul și centrul Europei, târgurile și orașele din Țara Românească și Moldova au fost dependente de autoritatea domnilor din cele două țări, regimul feudal fiind deja consolidat la epoca înfloririi lor; astfel, toate centrele urbane din ambele principate românești au făcut parte din « *dominium plenum* » al domnilor ce au exercitat stăpînirea asupra acestor teritorii în calitatea lor de suzerani feudali¹. Ulterior, acest statut inițial a fost deseori ameliorat prin concedarea unor privilegii domnești — e drept destul de limitate și diverse în privința conținutului — împrejurare care a îngăduit totuși acestor centre o oarecare autonomie locală, apropiindu-le pînă la un punct de așa-numitele « *villes franchises* », predominante în occidentul european în secolul al XIV-lea sau de orașele libere regale din Ungaria și din Polonia de la aceeași epocă².

Folosindu-se de acest gen de autonomie relativă, târgurile și orașele din Țara Românească și Moldova au avut posibilitatea de a se auto-administra, creîndu-și organe municipale proprii, alese de către locuitorii lor (în Țara Românească județul, în Moldova șoltuzul sau voitul, ajutați de un sfat alcătuit din 12 pîrgari), organe controlate însă firește de către dregători (pîrcălabi și vornici de tîrg) cu reședința în aceste centre urbane ca reprezentanți ai domnului țării. Astfel pentru diferitele acte de dispoziție îngăduite conducătorilor și membrilor consiliilor municipale ale târgurilor și orașelor aflate pe teritoriul celor două principate românești, conce-

¹ v. EMIL VÎRTOSU, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în D.I.R., Introd., Vol. II, 1956, p. 437—440.

² v. D. CIUREA, *Sigiliile medievale ale orașelor din Moldova*, în S.C.S. (Iași), VII, 1956, fasc. 2, p. 158.

darea dreptului de sigiliu (derivînd de asemenea din acel « *dominium plenum* » domnesc³) devenea o necesitate strîns legată de dreptul de auto-administrare locală obținut de aceste obști orașenești. Sigiliile țărgurilor și orașelor din Țara Românească și Moldova, folosite în chip sporadic începînd din veacul al XIV-lea, dar generalizate ca întrebuințare de-abia în secolul al XVI-lea și începutul celui următor, au aparținut celor două categorii curențe și anume: a) *sigilii heraldice* și b) *sigilii iconografice* (în special hagiografice).

Prima dintre aceste categorii interesînd studiul de față, cuprinde amprente sigilare — atîrnate sau aplicate — confecționate în ceară neagră, verde sau albă, sau imprimate în tuș sau negru de fum, purtînd gravate fie stemele, fie emblemele acestor țărguri sau orașe. În ansamblul vestigiilor sigilare de acest gen, păstrate pe diferite documente de epocă (ca și pe cele cîteva foarte rare mărturii epigrafice), se pot distinge două perioade de evoluție ale stemelor municipale din Țara Românească și Moldova și anume: *perioada clasică* (secolele XIV—XV) în care mobilele din armele acestor centre urbane — fiind influențate de heraldica central-europeană — vor fi incluse în scuturi și vor prezenta un aspect cît mai conform cu legile de la acea epocă ale artei blazonului și *perioada modernă* (începînd din secolul al XVI-lea) în care aceste mobile vor fi plasate direct în cîmpul sigilar, constituind mai degrabă niște embleme decît steme propriu-zise, datorită influenței tradiției sfragistice autohtone mai simplă, izvorîtă direct din realitățile și nevoile locale⁴.

Ca exemple de sigilii aparținînd primei perioade putem cita pentru Țara Românească, pe acel al orașului *Cîmpulung* (prototipul creat în secolul al XIV-lea a fost restabilit datorită unei renovări a sigiliului din secolul al XVII-lea), iar pentru Moldova, pe acele ale orașelor *Baia* și *Roman* (ale căror însemne cele mai vechi au fost confecționate respectiv în secolele al XIV-lea și al XV-lea, fiind de asemenea reconstituite după reînnoiri sigilare datînd din secolul al XVII-lea). În ceea ce privește perioada a doua, ea poate fi ilustrată prin sigiliile, datînd cu începere din secolele XVI și XVII, a unui mare număr de țărguri și alte centre urbane din Țara Românească și Moldova, printre care menționăm pe cele ale orașelor *Argeș* (CXLIV, 6), *Bîrlad*, *Botoșani* (CXLIV, 5), *Piatra* ș.a.

Forma acestor sigilii municipale (circulare, ovale ori poligonale) ca și aspectul emblemelor ori mobilelor lor din scut, au fost lăsate la libera alegere a locuitorilor centrelor urbane respective.

Reprezentările gravate pe aceste însemne municipale armoriolate simbolizează fie elemente derivînd din legenda întemeierii diferitelor orașe, fie indică în mod direct, ocupația principală a locuitorilor lor sau produsele specifice centrelor urbane sau teritoriilor învecinate.

Astfel, fiind în legătură cu tradiția legendară a întemeierii orașului, putem cita sigiliul municipal al *Băiei*, înfățișînd într-un chenar gotic trilobat, un cerb al Sf. Hubert în fugă, avînd capul detrunchiat și așezat din față (massacre), (v. CXLIV, 1), apoi cel al *Cîmpulungului* (Muscel), purtînd în interiorul unui scut de tip germanic, o pasăre cu aripile strînse (poate o acvilă?), cu capul flancat la senestra de o semilună conturnată și însoțită de o stea cu șase raze (amintind armeriile de stat inițiale ale Basarabilor a căror capitală a fost tocmai acest centru) (CXLIV, 3), în sfîrșit sigiliul orașului *Roman* a cărui stemă — gravată pe un scut triunghiular — conține un cap de mistreț (probabil în legătură cu vînarea și

³ v. EMIL VÎRTOSU, *Despre dreptul de sigiliu*, în S.C.N., III, 1960, p. 343.

⁴ v. IDEM, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, p. 458 și 460—461, cît și de același autor, *Sigilii de țărguri și orașe din Moldova și Țara Românească*, în Anal. U.P.B., S. șt. soc., Istorie, Buc., 1956, nr. 5, p. 155.

capturarea unui asemenea animal pe locul unde s-a înălțat mai târziu orașul) (CXLIV, 4) ș.a.

Însemnele municipale aparținând celorlalte două categorii reprezintă fie unelte de lucru (ilustrând meseria principală a locuitorilor orașelor respective), fie animale domestice sau sălbatice (vînat cu pîr sau cu pene) ori pești (în legătură cu locurile favorabile vînatării sau pescuitului), fie alte diferite elemente precum stupi cu albine (sau doar numai albine, simbolizînd apicultura practică de către populația urbană respectivă), spice sau snopi de grîu, butuci de viță de vie sau ciorchini de struguri (pentru a ilustra bogățiile agroviticele ale regiunii) etc. etc.

Astfel purtînd acest gen de simboluri, putem menționa sigiliile orașelor moldovene: *Trotuș* (dextroșeră ținînd un ciocan de miner), *Iași* (un cal), *Piatra* (o capră neagră), *Tecuci* (un iepure), *Botoșani* (un pîun), *Bîrlad* și *Galați* (pești), *Vaslui* (albine), *Tg. Frumos* (spice de grîu), *Cotnari*, *Huși*, *Hîrlău* (butuci de viță de vie, ciorchini de struguri) etc. etc.

În sfîrșit sigiliile municipale armoriolate aparținînd perioadei clasice au legende în limba latină, în timp ce acelea din perioada modernă poartă inscripții în slavonește sau în românește, în caractere chirilice.

Apariția stemelor județene în Țara Românească cît și ale ținuturilor din Moldova s-a produs mult mai tîrziu decît cea a stemelor tîrgurilor și orașelor acestor două principate. Deși, nu putem de asemenea fixa cu precizie data la care dregătorii districtuali (ispravnicii) au folosit pentru prima oară însemne heraldice proprii acestor unități administrativ-teritoriale, trebuie totuși să presupunem că acest gen de steme a fost mult mai vechi decît mențiunea inițială, urmată de descrierea armeriilor județelor Olteniei, conținută în anexa nr. 9 a raportului cu data de 14 octombrie 1719 redactat de către administrația austriacă stabilită în această provincie în timpul perioadei de ocupație dintre 1718—1739⁵. Prima reprezentare iconografică cunoscută a stemelor județelor Olteniei va fi cea conținută în harta acestei provincii executate în 1722 de către cartograful austriac Friedrich Schwantz⁶ (CXVII, 1—5).

Cu toate aceste atestări documentare, nu subscriem păreri formulate de istoricul Ioan C. Filitti, care considera crearea stemelor districtuale din Țara Românească și Moldova ca o urmare directă a inițiativei autorităților austriace de ocupație din Oltenia, inițiativă care, după retrocedarea acestei provincii țării de origine, ar fi fost reluată și extinsă în perioadele de ocupație rusă dintre 1769—1774 și austriacă dintre 1789—1791, atît asupra restului teritoriului Țării Românești cît și asupra Moldovei⁷. În schimb, ne raliem întru totul afirmațiilor istoricilor V. A. Urechia⁸ și Constantin Moisil⁹ care au susținut, fiecare la timpul său, că apariția stemelor județelor muntene și ale ținuturilor moldovene a precedat cu mult ocupația Olteniei de către Imperiali, deoarece reprezentările heraldice conținute în acest gen de însemne atestă o tradiție iconografică mai veche, de o factură specific autohtonă, avînd puține contingente cu arta heraldică germanică, autorită-

⁵ v. EUDOXIU DE HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria Românilor*, Vol. VI (1700—1750), Buc., 1878, p. 328; v. și paragraful nr. 8 al raportului austriac din 1730, ibid., vol. IX₁ (1650—1747), Buc., 1897, p. 635.

⁶ v. FR. SCHWANTZ, *Tabula Valachiae Cisalutanae*, Viena, 1722.

⁷ v. I. C. FILITTI, *Raport al Președintelui Comisiei Consultative Heraldice adresat Ministrului de Interne asupra activității acestei comisii între 1921—1938*, p. 12—13, în Arh. I. C. Filitti din Bibl. Acad. R.S.R., col. mss. 354, nr. A-2026.

⁸ v. V. A. URECHIA, *Schițe de sigilografie românească*, Buc., 1891, p. 15.

⁹ v. CONST. MOISIL, *Studii de sigilografie românească*, Buc., 1927. Extras din Rev. Arh., II, 1927, nr. 4, p. 18—19.

țile administrative de ocupație din Oltenia nefăcînd altceva decît să recunoască emblemele locale anterior constituite.

Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în timpul domniilor fanariote, sînt semnalate în Țara Românească mai multe sigilii mari domnești avînd gravate în bordură (în afara stemei țării sau uneori a armeriilor reunite ale Munteniei și Moldovei plasate în centrul cîmpului sigilar) încă 17 medalioane ovale sau circulare, conținînd emblemele celor 17 județe ale principatului valah. Primul sigiliu cunoscut de acest fel datează din anul 1782 și a aparținut lui Nicolae Caragea, domn al Țării Românești între 1782—1783¹⁰ (CXIX, 1), după care întrebuintarea respectivului tip sigilar a fost continuat de către succesorii acestuia și anume Mihai Suțu (CXIX, 4), Alexandru Moruzi (CXIX, 2), Alexandru Ipsilanti, Constantin Hangerli (CXIX, 3), Constantin Ipsilanti, Ioan Caragea (CXIX, 6) și Alexandru Suțu, precum și de către domnii pămînteni înscăunați după 1821 și anume: Grigore al IV-lea Ghica, Alexandru Ghica, Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei (CXXI, 2—5). În Moldova nu ni s-a păstrat (sau cel puțin nu s-au descoperit încă) sigilii mari domnești prevăzute cu stemele ținuturilor datînd din secolul al XVIII-lea; cel mai vechi însemn de acest fel îl constituie cel al Divanului Knejei Moldovei (CXX, 1), din epoca campaniei ruso-turce din 1806—1812, urmată apoi de însemnele mari domnești din 1817 al lui Scarlat Callimachi și din 1819 al lui Mihai Suțu (CXX, 2 și 3), precum și în sfîrșit de sigiliul de cristal din 1837 al lui Mihai Sturdza (CXX, 4).

Analizînd aceste sigilii mari de stat dotate și cu stemele districtelor din Țara Românească și Moldova, constatăm că la alcătuirea lor a prezidat o concepție unitară prin folosirea unei tematici identice în ambele principate (în genere faună și floră specifică). În plus, această concepție ne indică limpede caracterul instituțional al acestui gen de steme, create din inițiativa puterii centrale care a hotărît la un moment dat alcătuirea respectivelor însemne prin fixarea (ținînd seama desigur de vechile tradiții locale) a fiecărui simbol districtual în parte¹¹. Aceste simboluri sînt constituite din diferite elemente ce pot fi clasificate în două categorii: 1) mobile heraldice provenind în mod netăgăduit din stemele municipale anterioare ale orașelor reședință de județ sau de ținut și 2) embleme inedite create ulterior în scopul exclusiv de a servi ca armerii districtuale.

Astfel, putem exemplifica din prima categorie, stemele județelor *Muscel* și *Buzău* (pentru Țara Românească) (CXXI, 2), cît și cele ale ținuturilor *Iași*, *Neamț*, *Vaslui*, *Tutova*, *Dorohoi* etc. (pentru Moldova) (CXX, 2), care reproduc destul de fidel stemele orașelor de reședință *Cîmpulung*, *Buzău*, respectiv *Iași* (CLV, 6), *Piatra*, *Vaslui*, *Bîrlad* și *Dorohoi*. Din cea de a doua categorie, menționăm stemele județelor *Prahova*, *Teleorman*, *Vlașca* (pentru Țara Românească) (CXXI, 2), cît și cele ale ținuturilor *Bacău*, *Roman* și *Botoșani* (pentru Moldova) (CXX, 4).

Introducerea stemelor districtuale în marile sigilii domnești din timpul domniei fanarioților se explică prin faptul că acești conducători de obîrșie străină au dorit să creeze o legătură mai strînsă cu țara pe care o guvernau și în același timp să realizeze o sporire a propriei lor autorități față de supușii lor¹².

¹⁰ v. MARIA DOGARU, *Sigiliile cancelariei domnești a Țării Românești*, între anii 1715—1821, în *Rev. Arh.*, XLVII, 1970, vol. XXXII, nr. 2, p. 412.

¹¹ v. DAN CERNOVODEANU și I. N. MĂNESCU, *Noile steme ale județelor și municipiilor din Republica Socialistă România*, în *Rev. Arh.*, LI, 1974, vol. XXXVI, nr. 1—2, p. 16.

¹² v. MARIA DOGARU, *Conservarea stemelor județene în sigiliile domnești*, în *Rev. Arh.*, L, 1973, vol. XXXV, nr. 2, p. 296. Celor două motive, aceeași autoare le adaugă și un al treilea și anume că acest gen de steme complexe crea dificultăți serioase celor care ar fi încercat să confecționeze matrice false ale unui asemenea tip sigilar.

Stemele districtuale au fost recunoscute oficial și riguros fixate în 1831, iar ulterior consfințite prin decrete domnești de către Alexandru Ghica în Țara Românească și Mihai Sturdza în Moldova, ca o consecință a aplicării unui articol expres în acest sens conținut în Regulamentul Organic. De aci înainte aceste steme vor fi prezente nu numai în sigiliile mari domnești, dar și pe drapelele dorobanților de județ, cât și pe toate actele administrative ale prefecturilor, sub formă de anteturi, timbruri-sec, sigilii, ștampile etc., precum și pe însemnele simplelor autorități comunale, căpătînd deci o folosire curentă ce se va menține în tot restul secolului al XIX-lea, precum și în cel următor pînă în 1921.

Dintre vechile embleme ale județelor muntene și ale ținuturilor moldovene incluse în medalioanele sigiliilor mari domnești din secolele XVIII și XIX și introduse apoi în scuturile stemelor districtuale din veacul trecut, cităm următoarele:

Jud. Argeș.....	O acvilă.
Țin. Bacău	O stîncă (sau mai multe stînci) de sare.
Țin. Botoșani	O coasă.
Jud. Brăila.....	O corabie cu pînze (între 1859 și 1863, o ancoră).
Jud. Buzău	Biserica episcopală flancată de o pasăre.
Țin. Cîrligătura (desființat în 1835)	Un lup.
Țin. Covurlui	O corabie, apoi (de la 1859) o ancoră.
Jud. Dîmbovița	Un țăp (de la 1874, în paralel, și o căprioară).
Jud. Dolj	Un pește.
Țin. Dorohoi	Un rac.
Țin. Fălciu	Un bou.
Jud. Gorj	Un cerb.
Țin. Herța (desființat în 1835)	O dextroșeră (apoi doar o mîină) ținînd o balanță.
Țin. Hîrlău (desființat în 1835)	Trei arbori plasați într-un peisaj de pădure.
Jud. Ialomița	Un pește (de la 1819 broșînd peste un snop de grîu).
Țin. Iași	Un cal.
Jud. Ilfov	Biserica mitropoliei bucureștene flancată de Sf. Constantin și Elena.
Jud. Mehedinți.....	Un stup (1722), apoi de la 1782, o albină.
Jud. Muscel	O pasăre (de la 1819, pasăre cîntătoare pe o ramură, iar de la 1864, în paralel, și o acvilă).
Țin. Neamț	Un cerb (de la 1859, o ciută, apoi o căprioară și ulterior, o capră neagră).
Jud. Olt.....	Un turn de biserică (de la 1819, un turn de pază).
Jud. Prahova.....	O capră sălbatică (de la 1819, o căprioară, apoi din 1834, o capră neagră, însoțită după 1845 și de butucul de viță al Săcuienilor; ulterior, în paralel, și un țăp sălbatic).
Țin. Putna.....	Zeul Bacchus pe un butoi de vin.
Jud. Rîmnicu-Sărat	Un cal.
Țin. Roman	Trei flori cu tulpină (de la 1859 trei spice de grîu).
Jud. Romanați	Un snop de grîu.
Jud. Săcuieni (desființat în 1845)	Un butuc de viță.

Țin. Suceava	Trei brazi acostăți.
Țin. Tecuci	Un ciorchine de strugure (de la 1859, doi ciorchini).
Jud. Teleorman	Un miel pascal (de la 1819, un grup de oi).
Țin. Tutova	Trei pești suprapuși.
Țin. Vaslui	Un stup cu albine.
Jud. Vâlcea	Crivacul ocnei (de la 1819, căruța de poștă).
Jud. Vlaşca	Trei arbori (plop și în paralel, stejari) acostăți.
la care se mai adaugă la 1878:	
Jud. Constanța	O corabie cu pinze.
Jud. Tulcea	Doi delfini afrontați.

Referitor la stemele de orașe, tot în perioada regulamentară, în funcție de reînființarea organelor municipale de conducere proprii, se constată o reapariție a însemnelor orășenești, începînd firește cu *Bucureștii* (1831) și *Iașii* (1833), urmați apoi de restul centrelor urbane — vechi și noi — din cele două principate. Aceste însemne (sigilii, ștampile, anteturi) vor fi dotate cu steme sau embleme diverse ce vor înfățișa fie stema țării, fie pe cea a județului în raza căruia era situat orașul respectiv, altele vor reactualiza reprezentările heraldice ale vechilor municipalități, în sfîrșit ultimele vor inaugura embleme noi pe motivul fie că orașele în cauză nu avuseseră în trecut atari însemne, fie că centrele respective doreau să-și inoveze sigiliile de altă dată (în genere cu aspect hagiografic), fie că ele aparțineau unor așezări recent ridicate la statutul urban. Putem exemplifica în acest sens pentru categoria însemnelor municipale purtînd stema principatului respectiv, sigiliile orașelor *București* (CL, II, 1—3), *Iași* (CLV, 1, 3 și 4), *Focșani*, *Pitești* ș.a.; pentru categoria celor purtînd stema județului în teritoriul căruia se afla centrul urban în cauză (în genere fiind chiar reședință districtuală), menționăm sigiliile orașelor *Brăila* (CL, 5), *Craiova*, *Focșani* (CL, 6), *Cîmpulung-Muscel*, *Galați* ș.a.; pentru categoria însemnelor continuînd sau reactualizînd vechile embleme municipale, cităm sigiliile Țîrgurilor *Piatra*, *Botoșani*, *Siret* ș.a.; în sfîrșit în categoria însemnelor noi, amintim sigiliile orașelor *Iași* (CLV, 2 și 5), *Bîrlad*, *București* (CLII, 5 și 6, CLIII, 1—6), *Craiova*, *Alexandria* (CL, 2), *Focșani*, *Constanța* (după 1878) ș.a.

Stemele municipale se vor mai afla reprezentate și pe drapelele gărzilor civice, formațiuni de miliție orășenească înființate pe tot cuprinsul României în martie 1866 și funcționînd pînă la 1882. Pe aceste drapele tricolore, armele diferitelor orașe — plasate pe dunga de culoare galbenă a steagurilor — vor fi incluse în genere în scuturi de formatul așa-numit francez modern, timbrate de o coroană murală cu cinci turnuri și înconjurată la bază de o eșarfă cu deviza « Patria și dreptul meu » (cu excepția orașelor *Focșani* și *Craiova*). Cîmpul scutului conținînd stemele municipale va fi tripartit în fascie de azur, galben (nu de aur) și roșu, peste care vor broșa emblemele orășenești respective. Din astfel de drapele armoriolate conservate pînă în vremurile noastre, menționăm pe cele ale orașelor *București*, *Țîrgoviște*, *Focșani* (CL, 3), *Craiova* (CL, 4), *Bîrlad* etc.¹³

b) Transilvania (sec. XIII—XIX)

Orașele-cetăți, ca și celelalte orașe din Transilvania — întemeiate deseori pe locul unor reședințe străvechi sau unor castre romane din Dacia, ori pe așezări

¹³ v. DAN CERNOVODEANU și I. N. MĂNESCU, op. cit., p. 18—19 și 64—76. Numita lucrare conține detalii ample privind istoricul heraldicii districtuale și municipale românești.

datînd din evul mediu timpuriu — s-au dezvoltat îndeosebi cu începere din veacul al XIII-lea datorită diferitelor colonizări de sași, aduși de către regii Ungariei în scopul apărării granițelor cît și al dezvoltării comerțului și meșteșugurilor pe aceste meleaguri; alături de respectivele așezări, trebuie adăugate și centrele urbane înființate de secuii colonizați cam la aceeași epocă. Orașele-cetăți cît și celelalte orașe din Transilvania s-au bucurat de un statut mult mai favorabil decît acel al centrelor urbane corespunzătoare din Țara Românească și Moldova, dat fiind că un număr mare de privilegii de ordin politic, economic și juridic, precum și pentru unele dintre aceste orașe, concedarea calității de « *civitas regia* » (oraș regal), au îngăduit respectivelor reședințe o autonomie destul de pronunțată, ducîndu-le la o înflorire rapidă și durabilă.

Dîndu-și seama de timpuriu de valoarea probatorie a sigiliilor, populația săsească colonizată în Transilvania a importat din regiunile de origine practica sigilară — regională sau municipală — care se va generaliza în toată țara, devenind de multe ori obiectul a numeroase privilegii regale¹⁴.

Astfel putem fixa apariția sigiliilor municipale din Transilvania începînd de la finele secolului al XIII-lea și începutul celui de al XIV-lea, dar deseori — și aceasta mai ales în cazul orașelor cu populație săsească — aceste sigilii au fost la început comune cu cele ale scaunelor pe care reprezentanții acestei populații le întemeiaseră pe teritoriul acestui principat încă de la epoca colonizării lor.

În general, acest fel de însemne sigilare au aparținut tipului heraldic, tipul iconografic de factură hagiografică fiind folosit în special pentru centrele religioase (episcopii, mănăstiri, capitluri). Sigiliile municipale transilvănene — atîrnate sau aplicate — confecționate cîteodată din ceară roșie (privilegiu regal), dar de cele mai multe ori din ceară verde sau neagră, poartă gravate fie steme, fie embleme.

Spre deosebire de Țara Românească și Moldova pe teritoriul cărora un răstimp îndelungat se scursese între apariția stemelor municipale și cea mult mai tardivă a stemelor județene, în Transilvania se constată o cvasi-concomitență între apariția acestor două feluri de însemne, ba uneori, sînt cazuri în care stemele provinciale sau districtuale sînt anterioare chiar celor orășenești.

Pentru a putea studia mai bine dezvoltarea, deseori paralelă, a stemelor municipale și districtuale în Transilvania, trebuie amintit că teritoriul acestei țări după supunerea treptată de către unguri între secolele XI—XIII a conducătorilor români locali, fusese împărțit în comitate, districte, scaune secuiești și scaune săsești¹⁵. Inițial comitatele, în număr de șapte, ce au fost create pe vechile organizații statale românești au fost: Alba, Cluj (Cojocna), Dobîca, Solnoc, Turda, Tîrnava și Hunedoara¹⁶, precum și două districte, acela al Făgărașului (fosta *Terra Blacorum*) și al Chioarului¹⁷ (după alți autori cele două districte erau cel al Făgărașului și cel al Văii Hațegului¹⁸). Mai tîrziu s-au creat încă trei comitate și anume: Solnocul de mijloc, Crasna și Zarand. Scaunele secuiești au variat ca număr (șapte și opt) pînă la 1562 cînd au fost concentrate doar în cinci și anume: Odorhei, Trei Scaune,

¹⁴ v. SIG. JAKÓ, *Sigilografia cu referire la Transilvania (pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea)*, în *D.I.R.*, Introd., Vol. II, Buc., 1956, p. 605—606.

¹⁵ v. V. MERUȚIU, *Județele din Ardeal și Maramureș pînă în Banat. Evoluția teritorială*, Cluj, 1929, p. 14—15 și 214.

¹⁶ v. SAMUEL TIMON, *Imago Antiquae Hungariae*, Vol. II, Cassoviae, 1733, p. 77 (cf. MERUȚIU, *op. cit.*, p. 14).

¹⁷ v. I. BENKÖ, *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus, olim Dacia Mediterranea*, Vindobona, 1788, Tom. I, Lib. IV, Cap. VI, p. 378 (cf. MERUȚIU, *ibidem*).

¹⁸ v. MATTIAS BELL, *Compendium Hungariae geographicum, Posonii et Cassoviae*, 1779, vol. II, p. 133 (cf. *ibidem*).

Ciuc, Tg. Mureș și Arieș¹⁹. În sfârșit scaunele săsești erau în număr de șapte și anume: Sibiu, Brașov, Cluj, Sebeș, Mediaș, Sighișoara și Bistrița²⁰. Acestor unități teritorial-administrative trebuie să le mai adăugăm încă câteva comitate situate în nordul și vestul Transilvaniei, din Maramureș și pînă în Banat și anume: Maramureș, Satu Mare, Sălaj, Bihor și Arad. În sfârșit trebuie să mai menționăm și cele trei comitate ale Banatului și anume: Torontal, Timiș și Caraș-Severin.

Dat fiind că sașii au introdus folosirea sigiliilor municipale pe teritoriul Transilvaniei, vom începe o sumară analiză a stemelor orașelor [și scaunelor aparținînd acestei populații. Orașul și scaunul Sibiului au avut între secolele XIII și XIV armerii comune cu cele ale provinciei Sibiului (care cuprindea toate cele șapte scaune săsești), apoi începînd din a doua jumătate a veacului al XIV-lea (cel mai vechi vestigiu sigilar datează din 1367²¹) au folosit o stemă proprie²² înfățișînd două spade așezate în cruciș, cu virfurile în jos, peste care se suprapune o coroană și înconjurată de șase stele²³. Această stemă a fost combinată mai tirziu cu cea a provinciei Sibiu (vestigiu sigilar din 1404²⁴) adoptîndu-se din conținutul ultimei trichetru cu virfurile terminate prin trei frunze de tei²⁵ (CXLV, 5), uneori greșit blazonate ca frunze de nufăr perforate, «*Seeblätter*» (CXLV, 6).

Stema comună a orașului cît și a scaunului Brașovului a fost creată după anul 1353 (vestigiu sigilar datînd din 1368²⁶) și înfățișează o coroană cu fleuroane în formă de flori de crin însoțită de o floare de crin angevină, prototip care, în afara cîtorva variante neesențiale, s-a menținut în tot restul veacului al XIV-lea²⁷. Luînd o mare dezvoltare spre sfîrșitul aceluiași secol, orașul Brașov va purta de aici încolo o stemă proprie (vestigii sigilare datînd din perioada 1396—1408²⁸) distinctă de cea a scaunului cu același nume, renunțînd la floarea de crin angevină (dinastia de Anjou din Ungaria stingîndu-se între timp), pentru a nu păstra decît coroana ce va constitui de aci înainte armele grăitoare ale acestui mare centru urban săsesc²⁹ (Corona sau Kronstadt, numele latin și german al orașului). O variantă ceva mai tardivă, folosită între 1429—1557³⁰, va reprezenta aproximativ aceeași coroană însă ieșind din rădăcinile unui arbore, stemă care s-a menținut neschimbată de atunci și pînă în zilele noastre (CXLV, 1, 2 și 4).

În ceea ce privește stema orașului Cluj, se constată apariția unui sigiliu exclusiv al acestui centru, sigiliu datînd din 1369³¹ ce va primi confirmarea regală în 1377³²;

¹⁹ V. ORBÁN BALÁZS, *A Székelyföld leirása* (Descrierea secuimii), Vol. III, Pesta, 1869, p. 5.

²⁰ V. GEORG Á REICHERSDORFF, *Chorographia Transylvaniae*, Viennae, 1550, p. 8; I. BENKÖ, *op. cit.*, I, lib. IV, p. 462 și vol. II, lib. IV, p. 437, cf. MERUȚIU, *op. cit.*, p. 14—16.

²¹ V. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen im Siebenbürgen*. Editat de FR. ZIMMERMANN, C. WERNER și G. GUNDICH, Sibiu, 1892—1937, Vol. II, pl. V, nr. 19.

²² V. SIG. JAKÓ, *op. cit.*, p. 611.

²³ V. FR. ZIMMERMANN, *Das älteste Siegel der Stadt Hermannstadt*, în K.V.S.L., I, 1878, p. 2—5.

²⁴ Facsimil în A.V.S.L., XVII, 1883, p. 346.

²⁵ V. ALBERT ARZ V. STRAUSSBURG, *Die historischen Wappen der ehemaligen siebenbürgisch-deutschen Gebietskörperschaften*, în A.V.S.L., XLIX, 1936—1938, p. 25.

²⁶ FR. ZIMMERMANN, *Die mittelalterlichen Siegel der Stadt Kronstadt und des Burzenländer Distriktes*, în K.V.S.L., I, 1878, p. 108.

²⁷ V. *Urkundenbuch* . . . , vol. II, pl. V, nr. 20 cit și vol. III, pl. III, nr. 7 (cf. S. JAKÓ, *op. cit.*, p. 607).

²⁸ V. *ibidem*, vol. III, pl. III, nr. 10.

²⁹ V. SIG. JAKÓ, *op. cit.*, p. 612.

³⁰ V. FR. ZIMMERMANN, *op. cit.*, vol. I, 1878, p. 116.

³¹ V. JÁKAB ELEK, *Kolozsvár története világhírű rajzai* (Desene ilustrînd istoria Clujului), Budapest, 1888, pl. VI, fig. 1.

³² V. documentul din 18 mai 1377 în D.I.R., C, XIV, vol. VII, cf. S. JAKÓ, *op. cit.*, p. 613.

însemnul înfățișează un zid crenelat de cetate avînd o poartă cu grătar, peste care se suprapun trei bastioane cilindrice de asemenea crenelate, dintre care cel central este mai înalt și mai masiv. Un alt sigiliu din 1476 al aceluiași oraș (reînnoind un însemn anterior devenit impropriu prin uzură) poartă o reprezentare similară cu precedenta, cu singura deosebire că cele trei bastioane nu mai sînt cilindrice ci patrulater³³ (CXLIV, 2).

Stema orașului și scaunului Sebeș este semnalată pentru prima oară pe sigilii datînd din 1303 și 1345³⁴ și reprezintă un leu încoronat, în timp ce aceea a orașului și a scaunului Mediaș, gravată pe sigilii din 1448 și 1492, înfățișînd o palmă deschisă flancată la dextra de o floare de crin și la senestra de o stea³⁵, era identică la început cu stema provinciei celor «două scaune» pe teritoriul căreia se aflau atît orașul cît și scaunul amintit³⁶. Ulterior, la 1549, orașul Mediaș își va crea o stemă proprie alcătuită dintr-o mină îmbrăcată ce susține un butuc smuls de viță de vie cu frunze și ciorchini de struguri.

Privitor la stema orașului și scaunului Sighișoara, ea va fi înfățișată pe o sculptură în piatră din 1498, aflată pe portalul bisericii evanghelice a acestui centru urban, precum și pe cel mai vechi sigiliu cu data 1509³⁷, fiind reprezentată printr-un zid crenelat de cetate prevăzut cu o poartă cu grătar, deschisă, peste care se suprapun trei turnuri de asemenea crenelate. Mai tîrziu, poarta deschisă va adăposti un leu purtînd în laba dextră atribute care vor varia după epocă (spadă, apoi floare, în sfîrșit sulită).

În sfîrșit, stema orașului Bistrița, apărută și perpetuată pe sigilii dintre care cel mai vechi datează din 1367³⁸, va fi inițial comună cu cea a provinciei cu același nume, amprente sigilare și alte vestigii heraldice ce ni s-au păstrat din acea vreme, reprezentînd un scut înclinat cu armele angevine (evident o concesiune regală), timbrat de un coif încoronat al cărui cimier înfățișează un cap de struț de asemenea încoronat ținînd în cioc o potcoavă, element frecvent folosit la acea epocă de regele Ludovic I de Anjou în armele sale personale. Pe sigiliile ulterioare, datînd de la finele veacului al XV-lea — de astă dată exclusiv ale orașului Bistrița — stema municipală a respectivului centru urban va fi constituită doar din cimierul descris mai sus, prezentînd doar două deosebiri și anume: capul struțului va fi conturnat și nu va mai purta o coroană ci va ieși dintr-un astfel de însemn heraldic³⁹.

Stemele comitatelor din Transilvania au fost create mult mai tîrziu decît cele ale provinciilor și scaunelor săsești, împrejurare datorată faptului că la început, cancelariile acestor comitate foloseau sigiliile particulare dotate cu steme de familie ale comiților și ale auxiliarilor lor (vice-comiți, asesori, juzi nobili etc.), practică care a durat pînă în secolul al XVI-lea, cînd aceste unități administrativ-teritoriale au căpătat în sfîrșit steme proprii⁴⁰. Tranziția între aceste două etape a fost realizată de cazul comitatului Hunedoara a cărui stemă, derivată direct din armele fami-

³³ v. KE ÖPÉCZY SEBESTYÉN, *Kolozsvár cimere* (Stema Clujului), în *Kolozsvári Szemle*, 1944, p. 266-267 și 270-271; JÁKAB ELEK, *op. cit.*, pl. VI, fig. 8 și 12, cf. S. JAKÓ, *op. cit.*, p. 614.

³⁴ v. D.I.R., C, XIV, vol. I, nr. 103, p. 99 și vol. II, nr. 319, p. 246.

³⁵ v. A. ARZ v. STRAUSSBURG, *op. cit.*, p. 18 și 31; v. și DARVASY MIHÁLY, *Közepkört városaink címereinek eredete és fejlődése* (Originea și evoluția stemelor orașelor noastre medievale), Budapeșt, 1942, facsim., fig. 26.

³⁶ v. SIG. JAKÓ, *op. cit.*, p. 613.

³⁷ v. A. ARZ v. STRAUSSBURG, *op. cit.*, p. 26 și 49.

³⁸ v. D.I.R., C, XIV, vol. VI, document din 6 ianuarie 1367.

³⁹ v. DARVASY, *op. cit.*, facsim., fig. 27.

⁴⁰ v. SIG. JAKÓ, *op. cit.*, p. 608.

liei Corvin (corbul ținând în cioc un inel) a fost semnalată pentru prima oară în 1490 pe sigiliul numitului comitat ⁴¹.

Diferitele comitate ale Transilvaniei, Maramureșului, Crișanei și Banatului au cunoscut multe modificări teritoriale și chiar schimbări de nume de-a lungul veacurilor. În general, stemele lor (ca și acelea ale orașelor din cuprinsul lor) gravate la început pe sigilii, imprimate ulterior pe anteturi, ori sculptate pe frontoanele diferitelor sedii administrative oficiale, prezintă un aspect tipic heraldic, înfățișând fie ocupația principală a locuitorilor lor, fie produsele specifice (agricole, viticole sau fructicole) cât și fauna regiunii, fie stemele istorice ale orașelor reședință, fie o parte, fie toate aceste elemente la un loc. De aceea numitul gen de însemne — dotate deseori cu lambrechini, tenanți sau suporți — va avea scutul foarte încărcat, împărțit în multe cartiere (spre exemplu cel al comitatului Satu-Mare posedă nouă), diviziuni dintre care scartelatul, cu sau fără ecuson central, tăiatul-despicat în șef sau în talpă, sau despicatul-tăiat la dextra sau la senestra sînt dintre cele mai frecvente.

Se pot cita ca exemple stemele comitatelor *Maramureș* și *Caraș*, care printre alte mobile din scut, poartă în efie mineri, meseria principală a locuitorilor lor (CXVIII, 2 și 5), stemele comitatelor *Arad* (CXVIII, 3), *Bihor*, *Sălaj*, *Satu-Mare* (CXVIII, 1), *Cluj*, *Tîrnava* etc. care posedă, între altele, și reprezentări ale diferitelor produse agro-viticole sau fructicole ale regiunilor respective, în sfîrșit comitate precum cel al *Hunedoarei* sau al *Aradului* (CXVIII, 3), care au incluse în scut stemele orașelor lor reședință.

În ceea ce privește însemnele heraldice ale orașelor din comitatele transilvănene, putem menționa, de asemenea ca exemplu, stemele municipale ale *Băii-Mari*, *Dejului* (CXLVIII, 3), sau *Turzii* (CXLVIII, 5), care și ele reprezintă mineri sau uneltele lor, precum și cele ale orașelor *Caransebeș*, *Sighet* (CXLVIII, 2), *Oradea*, *Satu-Mare*, *Timișoara*, *Arad* (CXLVI, 3) etc., care cuprind și armeriile istorice ale acestor centre urbane.

Relativ la stemele districtelor românești, trebuie semnalat îndeosebi cea a *Făgărașului*, constatată documentar pe un sigiliu datînd încă din 1413 ⁴², deci într-o epocă mult anterioară celei a apariției în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, a stemei comițiale și districtuale ale respectivului principat. Însemnul heraldic atît de vechi al districtului Făgăraș (care înfățișează trei pești unul peste altul cel de al doilea fiind conturnat), ar putea eventual fi explicat prin faptul că, feudă a domnilor Țării Românești, ducatul Făgărașului concedat Basarabilor începînd din 1369 de către regii Ungariei, ar fi primit o emblemă distinctivă din partea stăpînirii românești, în scop de a-l diferenția din acest punct de vedere, de comitatele maghiare sau de scaunele săsești învecinate ⁴³. Dealtfel orașul Făgăraș va prelua această emblemă care va constitui stema sa municipală începînd din secolul al XV-lea, cu singura deosebire că uneori în loc de trei, apar doi pești în cîmpul scutului ⁴⁴ (CXLVIII, 1). În privința celorlalte districte românești din Transilvania sau din Banat (Chioar, Hațeg, Caransebeș etc.) stemele lor vor apărea în aceeași epocă (secolul al XVI-lea) ca și ale tuturor celorlalte comitate aflate pe aceste teritorii.

Scaunele și orașele cu populație secuiască au fost de asemenea dotate cu sigilii heraldice districtuale și municipale, a căror apariție nu se situează însă într-o

⁴¹ v. facsimilul în NYÁRY ALBERT, *A heraldika vezérfonala* (Călăuza heraldicii), Budapest, 1886, p. 86, cf. S. JAKÓ, *op. cit.*, p. 609.

⁴² v. documentul din 30 septembrie 1413 în *Urkundenbuch...*, Vol. III, p. 578–579, precum și NYÁRY A., *op. cit.*, *ibidem*.

⁴³ v. în acest sens și SIG. JAKÓ, *op. cit.*, p. 609.

⁴⁴ v. KARL LINDT, *Städte-Wappen von Österreich-Ungarn nebst den Landeswappen und Landesfarben*, Wien, 1885, p. XXVIII, fig. 6.

perioadă atât de înaintată ca și cea a scaunelor și orașelor săsești. Dacă totuși se semnalează sigilii armoriolate ale diferiților comiți ai secuilor din secolul al XIII-lea, însemnele heraldice districtuale și urbane ale acestei populații privilegiate a Transilvaniei nu vor apărea decât la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui de al XV-lea. Sigiliile lor scaunale și orășenești vor avea fie un aspect heraldic (spre exemplu cel al *scaunului și orașului Odorhei* (CXLVIII, 6) sau cel al *Tg. Mureș* — scaun și oraș — care reprezintă cîte o dextroșeră purtînd o spadă care străpunge diferite atribute — inimi, capete de urs, coroană — înconjurate sau nu de stele), fie un aspect iconografic (de pildă sigiliul din 1509 al *orașului Sf. Gheorghe*, care poartă în efigie un cap conturnat — mai tîrziu un bust — de bărbat, nu însă al sfîntului respectiv, neavînd aureolă, iar bustul fiind înveșmîntat în costum medieval, nu antic)⁴⁵.

Stemele municipale și districtuale a căror apariție și evoluție pe teritoriul Transilvaniei au fost analizate mai sus, s-au menținut în general — deși uneori cu oarecare modificări — și în timpul administrației austriace și apoi ungare a respectivului principat pînă în 1918, cînd se desăvîrșește unitatea de stat a României.

c) România (sec. XX)

După desăvîrșirea unității statale a României, autoritățile competente au trecut și la unificarea administrativă a teritoriului țării. Astfel, după rezolvarea unor serii de importante probleme referitoare la împărțirea, administrarea și jurisdicția regiunilor reunite, aceleași autorități au instituit de asemenea, prin legea din 23 iunie 1921 (ce promulga totodată și noua stemă de stat a României), așezînd Comisia Consultativă Heraldică (C.C.H.) care urma să aibă sarcina de a stabili stemele județelor și ale orașelor țării cît și de a controla folosirea lor. Formată — după cum am văzut — în majoritate din oameni de specialitate (istorici, heraldiști, sigilografi, arhiviști), această Comisie a instituit și fixat în perioada 1921—1928, stemele celor 71 de județe ale României de atunci, precum și între 1928—1936, pe cele ale celor 71 de orașe reședințe județene, cît și circa ale altor 130 centre urbane ale țării⁴⁶. După ce a adunat tot ce s-a putut găsi ca steme și sigilii administrative armoriolate ale orașelor și districtelor țării, în uz pînă în 1918, studiînd în plus și documentele cu sigilii municipale sau districtuale ce se aflau la Arhivele Centrale ale Statului, C.C.H. a procedat mai întîi la o selecție a întregului material colectat, conservînd în principiu vechile steme existente (și aceasta în special în cazul însemnelor județelor și orașelor situate în vechea Românie dinainte de 1914), modificînd apoi — în parte sau în total — acele steme care fie nu corespundeau compozițional regulilor științei heraldice, fie evocau cu prea multă ostentație vechea stăpînire străină, mai ales în aspectele ei mai recente (aceasta în cazul armeriilor municipale sau districtuale provenind din provinciile reunite). În sfîrșit, numita Comisie a mai remaniat anumite steme județene (ale căror simboluri, dată fiind dezvoltarea lor economică ulterioară, pierduseră semnificația avută inițial, nemaicorespunzînd situației nou create), precum și a alcătuit în întregime unele steme municipale ale cîtorva orașe de mai mică sau mai mare însemnătate, situate mai ales în Muntenia sau Moldova, dintre care unele primiseră recent statutul urban și nu posedaseră

⁴⁵ v. ORBAN BALÁZS, *op. cit.*, p. 39, DARVASY, M., *op. cit.*, p. 31, cf. S. JAKÓ, *op. cit.*, p. 617. V. și KARL LINDT, *op. cit.*, pl. XXVIII, fig. 15.

⁴⁶ v. Bibl. Acad. R.S.R. Arhiva I. C. Filitti, col. mss. 354, nr. A 2026, p. 1—8, precum și Arh. Stat. Buc., Fond Comisia Consultativă Heraldică, Dos. 1/1921—92/1938.

vreodată asemenea însemne. În privința orașelor cu populație săsească și secuiască armeriile lor istorice au fost în general respectate, dată fiind vechimea lor cât și tradițiile locale ancestrale pe care aceste steme le perpetuau.

Se pot cita ca exemple următoarele steme județene și municipale conservate în întregime de către C.C.H.:

a) *însemne ale județelor*: Muscel, Argeș, Dîmbovița, Ilfov, Prahova, Vlașca, Gorj, Mehedinți etc. (Țara Românească), Botoșani, Dorohoi, Baia, Vaslui, Neamț, Roman, Tecuci, Fălciu, Tutova etc. (Moldova), precum și Bihor (CXLII, 2), Sibiu, Hunedoara, Trei Scaune, Timiș-Torontal (CXXI, 1) etc. (Transilvania, Crișana și Banat).

b) *însemne ale municipiilor și orașelor*: Turnu Severin (Oltenia) (CLVII, 3), Iași (CLVI, 6), Roman, Bîrlad, Vaslui etc. (Moldova), precum și Cluj, Brașov, Sibiu, Sighișoara, Dej, Sighet, Zalău, Satu-Mare (CLIX, 5) etc. (Transilvania).

Comisia Consultativă Heraldică a modificat parțial, excluzînd sau adăugînd diferite mobile în scut, stemelor județelor: Dolj (CXXI, 1), Romanați, Olt, (Țara Românească), Iași, Putna (Moldova), Constanța (Dobrogea) (CXXI, 3), Cluj (CXXII, 1), Arad (CXXI, 3), Ciuc (CXXII, 4), Mureș, Turda (CXXI, 6), Sălaj etc. (Transilvania), Timiș și Caraș (Banat) (CXXI, 1 și 2), precum și stemelor municipiilor și orașelor: București (CLIV, 5), Pitești (CLVII, 5), Giurgiu (CLVIII, 1) etc. (Țara Românească), Galați (CLVIII, 5), Tecuci, Tg. Ocna (Moldova), Arad (CLIX, 4), Oradea, Turda, Odorhei, Baia Mare (Transilvania), Timișoara (Banat) (CLIX, 1).

În sfîrșit, numita Comisie a creat în întregime stemele unor municipii și orașe ca Tîrgoviște, Ploiești (CLVI, 2 și 4), Craiova, Alexandria (CLVI, 6), Rîmnicu-Sărat, Călărași etc. (Țara Românească), Focșani (CLVII, 2) Cîmpulung, Rădăuți etc. (Moldova), Tulcea (Dobrogea) (CLVII, 4), Blaj, Făgăraș, Deva (CLVIII, 1) (Transilvania) etc.

Din punctul de vedere al împărțirii cîmpului scutului, stemele județene elaborate de Comisia Consultativă Heraldică între 1921—1928 se încadrează în următoarele feluri de diviziuni cunoscute în arta blazonului:

1) *Scut fără partițiuni*: 46 de steme (județele Alba, Argeș, Bacău, Baia, Bălți, Botoșani, Brașov, Brăila, Buzău, Caliacra, Cernăuți, Covurlui, Dîmbovița, Dorohoi, Durostor, Făgăraș, Fălciu, Gorj, Hotin, Hunedoara, Iași, Ilfov, Ismail, Lăpușna, Mehedinți, Mureș, Muscel, Neamț, Olt, Prahova, Putna, Rîmnicu-Sărat, Roman, Sibiu, Someș, Soroca, Suceava, Tecuci, Teleorman, Tighina, Trei-Scaune, Tulcea, Turda, Tutova, Vaslui, Vlașca, din care cu cîmpul fasciat, 2 steme: Mureș și Tulcea).

2) *Scut despîcat*: 5 steme (județele Caraș, Cetatea-Albă, Ialomița, Orhei, Tîrnava-Mică).

3) *Scut tăiat*: 7 steme (județele Cahul, Cîmpulung-Moldovenesc, Dolj, Romanați, Severin, Storojineț, Vilcea).

4) *Scut despîcat avînd un șef*: 2 steme (județele Năsăud și Rădăuți).

5) *Scut despîcat avînd un șef și o talpă*: 1 stemă (județul Bihor).

6) *Scut tăiat-despîcat în șef*: 4 steme (județele Cluj, Maramureș, Tîrnava-Mare, Timiș-Torontal).

7) *Scut scartelat*: 3 steme (județele Arad, Odorhei, Sălaj).

8) *Scut scartelat cu ecuson central*: 2 steme (județele Ciuc și Satu-Mare).

9) *Scut tripartit în furcă răsturnată*: 1 stemă (județul Constanța).

Dintr-un punct de vedere identic, stemele municipale și orașenești elaborate de aceeași C.C.H. între 1928—1936, se încadrează de asemenea în următoarele partițiuni ale scutului (de data aceasta din cauza numărului prea mare de asemenea steme, exemplele nu sînt limitative):

1. *Scut fără partițiuni*: stemele municipiilor și orașelor Bălți, Bîrlad, Brăila, Brașov, București, Călărași, Cernăuți, Cetatea-Albă, Chișinău, Cîmpulung-Mol-

dovenesc, Cîmpulung-Muscel, Cluj, Constanța, Craiova, Deva, Fălticeni, Huși, Iași, Oradea, Piatra-Neamț, Pitești, Ploiești, Roman, Satu-Mare, Sf. Gheorghe, Sibiu, Suceava, Tîrgoviște, Turnu-Măgurele, Vaslui etc. etc.

2. *Scut despîcat*: stemele orașelor Tecuci, Tîrgu-Jiu, Turnu-Severin, etc.

3. *Scut tăiat*: stemele municipiilor și orașelor Arad (cu o fascie peste linia de tăiere), Rîmnîcu-Sărat (cu o fascie ondulată peste linia de tăiere), Rîmnîcu-Vîlcea, Slatina, Tulcea etc.

4. *Scut despîcat avînd un șef*: stema orașului Focșani etc.

5. *Scut tăiat-despîcat în șef*: stema orașului Bistrița (cu o linie crenelată înlocuind linia simplă de tăiere) etc.

6. *Scut tăiat-despîcat în șef cu un ecuson central*: stema municipiului Timișoara etc.

7. *Scut tăiat-despîcat în talpă*: stema municipiului Galați etc.

8. *Scut tripartit în furcă răsturnată*: stema orașului Giurgiu.

9. *Scut cu bordură*: stema municipiului Bacău (fără alte partițiuni în restul cîmpului), cea a orașului Buzău (cu cîmpul tăiat despîcat în șef, cu o fascie ondulată broșînd peste linia de tăiere) etc.

Toate însemnele districtuale și municipale elaborate de către C.C.H. s-au folosit pînă în 1948, după care dată au fost înlocuite pe sigiliile și anteturile municipiilor, județelor (ulterior și ale regiunilor) țării cu stema Republicii Populare Române.

În final mai facem o scurtă mențiune și despre stemele — folosite între 1938 și 1940 — ale celor 10 ținuturi în care teritoriul României fusese pe atunci împărțit din punct de vedere administrativ (menținîndu-se diviziunea în județe ce deveneau subordonate acestor noi unități); stemele respectivelor ținuturi, alcătuite de asemenea de C.C.H., au împrumutat în aspectul lor elemente luate din mai vechile steme provinciale ale țării⁴⁷.

Activitatea C.C.H. a fost meritorie deoarece în elaborarea stemelor județene și orășenești ale României interbelice a prezidat o concepție heraldică unitară pentru întreg teritoriul românesc. Crearea acestui nou armorial districtual și municipal în țara noastră, a produs un adevărat reviriment în arta heraldică europeană modernă care rămăsese, în genere, închisată în vechile formule tradiționale ale armorialelor provinciale și orășenești medievale central și vest-europene.

De asemenea, mai trebuie amintit ca un alt aport al numitei Comisii și folosirea în descrierea stemelor create sau perpetuate de acest for științific, a unei terminologii heraldice adecvate, bazată în bună măsură pe termenii de specialitate introduși anterior în lucrările ce am amintit, de către generalul P. V. Năsturel.

C.C.H. a prezentat însă și cîteva scăderi și anume metoda nu tocmai inspirată de a dota toate scuturile județelor moldovene (după ideea mai veche a lui Ștefan D. Grecianu) cu cîmp roșu, imitînd scuturile județelor muntene care avuseseră într-adevăr fără excepție, cîmpul de azur; apoi, numita Comisie a exagerat procesul de heraldizare a emblemelor tradiționale ale județelor României prin metalizarea integrală a figurilor omenesti și ale animalelor conținute în noile steme ale acestor unități administrativ-teritoriale și care ar fi trebuit reprezentate în culori naturale.

Dacă un număr destul de mare de simboluri heraldice create de C.C.H. (mai ales municipale) n-au reușit să se impună în conștiința socială a poporului nostru, în schimb acele versiuni armoriate avînd o tradiție anterioară mai solidă, menținute sau adoptate în noile steme, au reușit să obțină de la început sufragiul general al maselor⁴⁸.

⁴⁷ v. decretul publicat în *Mon. Of.*, nr. 34 din 10 februarie 1939.

⁴⁸ v. DAN CERNOVODEANU și I. N. MĂNESCU, *op. cit.*, p. 96.

d) Republica Socialistă România

Prin decretul nr. 503 din 16 decembrie 1970, emis de către Consiliul de Stat al Republicii Socialiste România, s-au instituit noi steme pentru județele și orașele municipii ale țării noastre. Articolul 1 al acestui decret prevede dispoziția ca respectivele însemne să fie realizate printr-o îmbinare armonioasă a elementelor de tradiție istorică cu reprezentările simbolice ale realităților politice, economice și sociale actuale.

Articolul 2 al aceluiași decret hotărăște ca stemele județene și municipale să fie elaborate de către Comitetele executive ale Consiliilor populare ale acestor județe și municipii, care vor stabili, fiecare în parte, câte un proiect de asemenea însemne, ce va fi prezentat Consiliului de Stat.

Articolul 3 menționează că stemele județelor și municipiilor (inclusiv municipiul București) vor trebui să fie aprobate printr-un decret al Consiliului de Stat, emis special în acest sens.

În sfârșit, articolul 4 precizează întrebuințarea acestor însemne care vor fi reproduse pe imprimările oficiale ale Consiliilor populare județene sau municipale dedesubtul stemei Republicii Socialiste România și la dimensiuni mai reduse decât aceasta. De asemenea, respectivele însemne vor fi reproduse și pe indicatoarele care marchează intrarea în județe și în municipii (inclusiv municipiul București), fiind reprezentată și pe frontispiciile sediilor principale ale Consiliilor populare județene sau municipale, precum și în interiorul acestor sedii, la locurile ce vor fi stabilite de către Comitetele executive ale acestor consilii. Totodată, stemele județene și municipale vor putea fi folosite cu ocazia unor manifestări de interes local, fiind îngăduită reproducerea lor pe insigne sau diferite obiecte folosite în acțiuni protocolare sau festive, pe diverse tipărituri care se referă la județe sau la municipii, precum și pe obiecte destinate să contribuie la cunoașterea specificului local. În sfârșit, în cazurile în care stemele județene și municipale vor fi reproduse, expuse sau folosite împreună cu stema Republicii Socialiste România, se va da firește prioritate stemei de stat.

La întocmirea acestor noi însemne județene și municipale din țara noastră, Comitetele executive ale Consiliilor populare au antrenat și numeroase cadre de specialiști, precum istorici, heraldiști, geografi, etnografi, economiști etc., care au făcut propuneri cu privire la diversele elemente ce urmează a intra în componența acestor steme. De asemenea, proiectele de steme au fost supuse dezbaterii locuitorilor respectivelor unități administrativ-teritoriale sau centre urbane, locuitori care au venit cu propuneri și sugestii de îmbunătățire a conținutului acestor proiecte heraldice. În toate proiectele de steme elaborate de către Comitetele executive ale diverselor Consilii județene și municipale se poate lesne observa preocuparea acestor organe de stat de a înfățișa, conform regulilor științei heraldice, elementele cele mai reprezentative din tradiția istorică a respectivelor județe și municipii și de a le îmbina cu reprezentările înfățișând dezvoltarea actuală a acestor unități teritorial-administrative, dezvoltare exprimată prin realizările și obiectivele construite în anii României socialiste. Este interesant de remarcat că în aceste proiecte apar alături de mobile ale scutului consacrate de o îndelungată folosire în practica stemelor și o serie de reprezentări inedite (înfățișând diferitele industrii, uzine sau fabrici, ori produsele sau uneltele de lucru specifice), apariții neobișnuite în peisajul heraldic curent, constituind ele înseși, o inovație având tendința de a crea un fel de heraldică a tehnicii moderne, interesantă contribuție românească la dezvoltarea continuă a acestei utile discipline auxiliare a istoriei.

Prin decretul nr. 302 din 25 iulie 1972 emis de Consiliul de Stat al Republicii Socialiste România, proiectele celor 39 steme județene și 47 municipale au fost aprobate, primind astfel consacrarea lor definitivă. Aceste noi însemne prezintă următoarele caracteristici generale:

a) scuturile stemelor județene adoptă forma de la începutul secolului al XV-lea a scutului numit francez vechi, formă care a fost frecvent folosită în reprezentările heraldice tradiționale din țările românești;

b) scuturile stemelor municipale se înfățișează cu un aspect derivat din scutul tip Renaștere central-europeană cu scobiturile laterale simetrice, format care a fost de asemenea utilizat în arta heraldică românească la diferite epoci;

c) toate aceste steme — atât de județe cât și de municipii — poartă în centrul lor un scut în abis, despicat, avînd la dextra steagul Partidului Comunist Român, iar la senestra tricolorul național, peste ambele broșînd emblema de stat a Republicii Socialiste România; semnificația simbolică a acestui scut central, reprezentînd deci un factor comun tuturor acestor însemne, constă în faptul că teritoriul românesc de astăzi este un stat indestructibil și intim legat de poporul ce-l locuiește;

d) relativ la mobilele scuturilor conținînd noile steme județene și municipale ale țării, ele sînt alcătuite pe de o parte din reprezentări uzuale în arta heraldică (precum lei, acvile, capete de bour sau de zîmbu, turnuri, cetăți, fortărețe, ancore, snopi sau spice de grîu, butuci de viță de vie, ciorchini de struguri etc., etc.), iar pe de alta, dintr-o întreagă serie de simboluri ale diferitelor industrii dezvoltate în diversele zone ale teritoriului românesc, de figurații de uzine, de fabrici sau de diferitele lor produse, unelte ori utilaje specifice etc. Prima dintre aceste două categorii de mobile ale scutului provine din vechile steme județene și municipale ale țării, mobile reprezentative și de veche tradiție în fiecare dintre ținuturile de origine respective, în timp ce a doua categorie constituie o inovație în arta blazonului, domeniu supus în permanență reînnoirilor, capabil să se adapteze realităților tuturor vremurilor și în măsură să primească și să păstreze orice formă inedită de expresie heraldică.

Astfel fiecare dintre aceste steme recent create posedă o personalitate proprie, fiind înzestrată cu elemente specifice zonei de baștină căreia îi aparține, conservînd cu toate acestea, prin prezența prioritară, plasată în centrul scutului, a emblemei de stat, o statornică legătură cu ansamblul țării întregi.

Pentru a ilustra prin exemple aceste afirmații, vom înfățișa caracteristicile cîtorva astfel de steme — atât județene cât și municipale — alese dintre cele 86 de însemne noi alcătuite. Astfel, județul *Alba* păstrează în primul cartier al scutului despicat și tăiat la senestra al stemei sale actuale, soldatul roman ce se afla și în armele sale anterioare, la care s-au mai adăugat, în cartierul al doilea, simbolurile reprezentînd bogățiile solului respectivului teritoriu (grîu, podgorii, păduri de brazi), precum și în al treilea cartier, un profil de uzină cu trei coșuri înalte, amintind însemnata dezvoltare industrială de astăzi a acestui județ.

De asemenea județul *Bihor* menține în stema sa cîteva din elementele (brazi, spice de grîu) ce se găseau și în vechile sale însemne districtuale de odinioară, la care se adaugă simbolurile (roată dințată, retortă, sondă) ale noilor exploatare industriale care au luat un mare avînt și pe aceste meleaguri (CXLIII, 5).

Județul *Botoșani* conține în scutul scartelat al stemei sale districtuale, reprezentarea în primul cartier a unui țăran în fugă (aluzie la răscoalele din 1907), apoi în al doilea cartier, diverse embleme — precum profil de fabrică, roată dințată — care marchează dezvoltarea industrială actuală sau în perspectivă a acestei zone; în cartierul trei se află evocarea simbolică printr-o stea (Mihail Eminescu), o vioară (George Enescu) și o carte deschisă (Nicolae Iorga) a acestor mari personalități

românești, toți trei, fii ai acestui județ. În sfârșit, ultimul cartier poartă un snop de grâu plasat în bandă, broșind peste o coasă așezată în bară, aceasta din urmă constituind vechea emblemă (constatată încă din secolul al XVIII-lea) a ținutului Botoșani.

Județul *Buzău* posedă de asemenea o stemă care îmbină trecutul său istoric cu prezentul: în primul cartier, o cetățuie medievală alcătuită din pietre de râu, dotată cu un turn pătrat, acoperit și avînd pe zidurile ei o acvilă născîndă contur-nată; acestor mobile li se adaugă, în cartierul doi, un segment de roată dințată, un spic de grâu și un ciorchine de strugure (evocînd produsele naturale cît și situația economică înfloritoare a acestui județ), precum și în cartierul trei, un stejar stufos, simbolizînd bogăția forestieră a respectivului teritoriu (CXLIII, 1).

Stema județului *Constanța* conține multiple elemente evocatoare a vechilor tradiții istorice ale acestor locuri și anume trirema plutind pe valuri (simbol al cetății Tomis) pe pînza căreia se află un vultur de mare în zbor ținînd în gheare un delfin (simbol al cetății Histria), reprezentare ce constituie o îmbinare a emblemelor tomitană și histriote conținute separat în vechea stemă a acestui județ; scutul mai poartă încă imaginea binecunoscutului «*Tropaeum Trajani*», monument triumfal ridicat în 106 e.n. și situat la Adam-Clissi în sudul respectivului district. Ansamblul heraldic al acestei steme este completat prin reprezentarea bogățiilor agro-viticole ale regiunii, simbolizate printr-un spic de grâu și un ciorchine de strugure; farul genovez figurînd în vechile armerii ale județului, a fost înlocuit prin farul modern al portului Constanța proiectînd fascicule de raze, mobilă care nu se mai află într-un cartier anume, ci formează ea însăși liniile de împărțire ale scutului (în Y răsturnat) reprezentînd simbolic noul aspect cît și continua dezvoltare economică și socială a acestui însemnat teritoriu maritim (CXLIII, 2).

Stema județului *Covasna* cuprinde ca elemente de heraldică tradițională o emblemă alcătuită dintr-o dextroșeră în armură ținînd o spadă, însoțită în șef de un soare la dextra și de o lună înconjurată de trei stele în cinci colțuri, la senestra. Celelalte două cartiere ale scutului tăiat și despicate în șef, poartă în doi, turnul muzeului din Sf. Gheorghe (edificiu arhitectural reprezentativ pentru respectiva capitală de județ) și în trei, un brad — figurînd bogăția forestieră a acestor locuri — flancat la dextra de un joagăr circular și la senestra de o roată dințată cu spițe, simbolizînd dezvoltarea industrială deosebită realizată actualmente pe acest teritoriu.

Județul *Gorj* poartă în stema sa amintirea revoluției din 1821 începută pe plaiurile sale, exprimată prin prezența în primul cartier al scutului, a stindardului de luptă al lui Tudor Vladimirescu (a cărui hampă este plasată în bară) însoțit la dextra de o sabie în bandă, în timp ce progresul industrial însemnat al acestei zone este figurat în cartierul doi printr-o sondă, un turn de răcire și o roată dințată; în plus, se remarcă în cartierul trei și vechea stemă a Gorjului — reprezentată printr-un cerb oprit din mers — semnalată pe sigiliile acestei unități teritorial-administrativă încă de la începutul secolului al XVIII-lea.

Stema județului *Hunedoara* oferă de asemenea un ansamblu de simboluri evocînd atît trecutul cît și prezentul acestui ținut. Astfel, reprezentarea războinicului dac (pur-tînd steagul de luptă al poporului său) plasat în primul cartier al scutului despicate-tăiat la senestra al respectivului însemn, se învecinează atît cu oala de oțelărie, în poziție înclinată — flancată în șef de două stele — oală din care curge într-un jet auriu metalul topit (totul aflat în cartierul doi al stemei), cît și cu o intrare de mină pe al cărui tunel se suprapun două ciocane încrucișate, situate în cartierul trei. Prima mobilă a acestei steme județene amintește că respectiva zonă a constituit nucleul puternicului stat dac centralizat, existînd din secolul I î.e.n. pe aceste meleaguri, în timp ce elementele heraldice se află în

cartierele doi și trei ale scutului evocă pe de o parte ampla dezvoltare a industriei siderurgice atît în municipiul cu același nume ca și cel al județului cît și în celelalte centre principale dotate cu mari uzine ale respectivului teritoriu, iar pe de alta intensa exploatare minieră — de veche tradiție pe aceste meleaguri — actualmente modernizată și aducînd un însemnat aport economiei socialiste a țării.

Stema județului *Mehedinți* ilustrează de asemenea trecutul istoric precum și considerabilul avînt economic luat în prezent de către această unitate administrativ-teritorială; în primul cartier al scutului tăiat al respectivei steme, este înfățișată silueta unui fragment al podului peste Dunăre, opera lui Apolodor din Damasc, clădit în anul 105 e.n. de către armatele romane ale împăratului Traian și ale cărui urme mai dăinuiesc încă și astăzi pe malul stîng al fluviului, la Drobeta Turnu-Severin; în cartierul doi, făcînd pereche cu acest pod, se află o nu mai puțin considerabilă realizare a tehnicii moderne actuale și anume marele sistem hidroenergetic de la Porțile de Fier. Pe fascia broșînd peste linia de tăiere a scutului sînt reprezentate două albine, provenind din vechea stemă a Mehedinților, ilustrînd ca și atunci apicultura, ocupația de căpetenie de odinioară a locuitorilor acestui județ, cît și hărcinia lor.

Stema județului *Neamț* este alcătuită din mobile ale scutului cuprinse în vechile însemne heraldice ale acestui ținut moldovenesc, precum și din acelea ale Romanului (pe care îl încorporează în prezent) și anume: o capră neagră sărînd pe stînci (Neamț) și trei spice de grîu așezate în pal (Roman) — mobile care își conservă și astăzi actualitatea — la care se adaugă reprezentarea barajului hidrocentralei de la Bicaz, simbol al marii dezvoltări economice la care a ajuns acest județ în zilele noastre (CXLIII, 3).

Județul *Timiș* păstrează în noua sa stemă destule elemente aflate în vechile sale însemne heraldice. Astfel, remarcăm șeful fasciat roșu și aur, fasciile roșii — altă dată ondulate — amintind cele trei riuri curgînd pe teritoriul temișan și anume: Mureșul, Timișul, și Bega; apoi, mai observăm leul ieșînd, ținînd în laba dextră o sabie curbă, constituind de asemenea o veche emblemă a acestui ținut, frecventă în sigiliile de odinioară ale respectivului județ. Progresul economic și cultural actual al acestor meleaguri este de asemenea reprezentat printr-o roată dințată cu patru spițe broșînd peste o faclă aprinsă (CXLIII, 4).

Stema județului *Tulcea* amintește de asemenea prin alcătuirea mobilelor sale, atît trecutul cît și prezentul. Astfel, constatăm că elementul heraldic — cetatea crenelată cu două bastioane și poarta deschisă — ce simbolizează vechile cetăți grecești, castrarele romane sau fortărețele medievale (ale căror numeroase ruine le atestă din plin prezența pe malurile și în regiunea de la vărsarea Dunării) se învecinează cu cele două ciocane așezate în cruciș broșînd peste un spic de grîu, ce figurează recenta industrializare a acestui ținut și intensă agricultură mecanizată practică în respectivul județ. În ceea ce privesc însă cei doi delfini afrontați, care făceau altădată din stema Tulcei o versiune cadetă a stemei provinciale a Dobrogei, ei au fost înlocuiți prin doi sturioni reprezentați în aceeași atitudine, broșînd peste fascii ondulate (odinioară drepte) de azur și argint, conținînd o aluzie directă la însemnătatea economică a pescuitului pentru aceste meleaguri; în sfîrșit, nufărul plasat între cei doi ganoizi, simbolizează delta Dunării, regiune foarte pitorească, actualmente în curs de industrializare, dotată cu o bogată floră și faună, devenită punct de atracție pentru turismul internațional (CXLIII, 6).

Noile steme municipale ilustrează, de asemenea, aceleași principii directoare care au stat și la baza alcătuirii însemnelor județene. Astfel, începînd cu municipiul *București*, trebuie să subliniem faptul că stema primului centru politic și administrativ al României de astăzi a trebuit să cuprindă atît caracteristicile specifice ale

acestei mari aglomerații urbane, cât și pe cele care să marcheze calitatea sa de capitală a țării. Formula la care s-a ajuns a fost dintre cele mai inspirate, deoarece în primul cartier al scutului tăiat al acestei steme, s-a reprezentat clădirea palatului Marii Adunări Naționale, organ suprem al puterii de stat, ai cărui membri sînt — precum se știe — mandatarii întregii națiuni. În plus, cupola acestui edificiu — care face parte, de mai bine de un veac, din peisajul familiar al orașului de reședință al țării — este suprapusă de o acvilă valahică cu aripile larg deschise care amintește mobila principală a stemei de odinioară a Bucureștilor. În cartierul doi al scutului municipal se găsește o jumătate de roată dințată peste care broșează o carte deschisă ale cărei pagini poartă inscripția « *Civitas nostra* », figurînd pe de o parte dezvoltarea industrială de mari proporții luată de primul oraș al țării în ultimul sfert de secol, cât și însemnătatea sa ca principal centru al științei și culturii României de astăzi (CLX, 1).

Stema municipiului *Bîrlad* (azi situat în județul Vaslui) prezintă de asemenea în alcătuirea sa amprenta noului și a vechiului. Primul cartier al scutului tăiat al acestui însemn, poartă în cîmp roșu trei rulmenți argintii, plasați 1, 2, simbolizînd marea fabrică de astfel de produse industriale construită în respectivul oraș în anii puterii populare; în cartierul doi, în cîmp de azur, se găsește stema de odinioară a acestui centru urban de veche tradiție pe meleagurile moldovenești, însemn alcătuit dintr-o roată de moară de apă, însoțită de trei pești, așezați 2, 1, cu capul înspre talpa scutului, mobilă figurînd pe sigiliile heraldice municipale ale acestui centru urban încă din veacul al XVI-lea.

Municipiul *Brașov* (reședință a județului cu același nume), sediu al unei puterice și înfloritoare industrii, prezintă în centrul scutului stemei sale — înconjurînd ecusonul în abis purtînd emblema de Stat a Republicii Socialiste România — o roată dințată argintie broșînd peste o faclă aprinsă, simbolizînd amplul progres economic al orașului cât și intensă sa activitate culturală. Vechea stemă tradițională a Brașovului, datînd din prima jumătate a secolului al XV-lea, înfățișînd o rădăcină de arbore smulsă, de argint și încoronată de aur, a fost de asemenea reprezentată la baza actualului însemn municipal, ilustrînd astfel vechimea acestui reputat oraș din țara noastră.

În privința stemei municipiului *Cluj-Napoca*, ea a păstrat de asemenea în noua sa alcătuire, atît vechea emblemă a orașului formată dintr-un zid crenelat dotat cu o poartă cu grătar și cu trei bastioane poligonale (aflată în cartierul trei al scutului), introducîndu-se în celelalte două cîmpuri, la dextra o roată dințată peste care broșează un compas deschis cu vîrfurile înspre talpă (figurînd marea dezvoltare industrială, precum și remarcabila activitate de cercetare științifică desfășurată în respectivul oraș), iar la senestra, o carte deschisă, simbol al însemnătății culturale a acestui renumit centru universitar, devenit astăzi și unul dintre principalele sedii ale industriei din zona de nord-vest a țării (CLX, 3).

Stema municipiului *Constanța* reunește în scutul său despicat-tăiat la dextra, mobile care înfățișează atît vestigii ale antichității, cât și simboluri ale timpurilor moderne. Astfel litoralul cu numeroasele sale stațiuni balneare ultra-moderne ce au generat un intens turism, este figurat printr-o fascie de aur — amintind plajele și nisipul lor auriu — însoțită în șef de o umbră de soare înflăcărat (care ilustrează soarele torid al litoralului românesc) și în talpă de o corabie medievală plutind pe valuri, simbolizînd navigația cât și comerțul maritim practicat de veacuri de locuitorii acestui vechi port pontic. În sfîrșit, ultimul cartier al scutului conține reprezentarea frumoasei statui a zeiței Fortuna, protectoarea vechii cetăți a Tomisului, flancată la picioarele ei de un personaj masculin purtînd pe cap o coroană murală și însoțit la dextra de o provă de corabie; acest grup statuar figurează atît istoria

milenară a acestui antic oraș, cât și bogăția vestigiilor arheologice găsite nu numai pe respectivul perimetru tomitan dar și pe întregul litoral dobrogean (CLX, 4).

Municipiul *Hunedoara* amintește de asemenea prin mobilele aflate în stema sa, tradiția istorică a acestui județ, precum și însemnatul său progres industrial actual. Renumitul castel al Corvineștilor, cât și armeriile lor de familie (corbul ținând în cioc un inel cu un rubin) se învecinează în scutul municipal al acestui mare centru siderurgic, cu silueta unui furnal înalt însoțit de diverse instalații aferente și de un vagonet la baza sa, ilustrând dezvoltarea impetuoasă a industriei siderurgice în ultimul sfert de veac a acestui centru urban.

Municipiul *Iași* prezintă în noul său însemn vechea stemă a Moldovei (capul de bour purtând o stea între coarne și flancat la dextra de un soare și la senestra de o lună crai-nou) pentru a aminti primatul său de odinioară asupra celorlalte orașe ale fostului principat moldovean; celelalte două cîmpuri ale scutului despicat-tăiat la dextra mai cuprind diverse elemente (roată dințată, flacăra și retortă) ce figurează remarcabilul și complexul progres industrial realizat actualmente în acest vechi municipiu, cât și reprezentarea turnului central al renumitului Palat al Culturii, simbolizînd rolul eminent avut de acest mare centru urban — atît în trecut cât și în prezent — în dezvoltarea culturii românești (CLX, 2).

Stema municipiului *Odorheiu-Secuiesc* (centru important în județul Harghita) ilustrează de asemenea atît vechile tradiții ale populației din această zonă (tradiții reprezentate prin turnurile figurînd două — din cele trei — scaune secuiești din respectivul teritoriu și printr-o dextroșeră în armură ținînd o spadă care străpunge capul unui urs și o inimă, totul flancat de patru stele în șase colțuri), precum și ampla dezvoltare industrială a acestei așezări urbane simbolizată prin profilul unei uzine dotate cu două coșuri înalte fumegînd. Tot astfel, nu este omis și progresul cultural al acestui municipiu, exprimat printr-o carte deschisă plasată dedesubtul celor două turnuri amintite, toate aflate în primul cîmp al acestei steme.

Municipiul *Ploiești* (reședință a județului Prahova) prezintă în cele două cartiere ale scutului său tăiat, atît marele său progres industrial ca important centru petrolifer al țării (figurat printr-o jumătate de roată dințată ce înconjoară partea superioară a ecusonului central cu emblema de stat), cât și tradițiile istorice ale obținerii statului urban în timpul domniei lui Mihai Viteazul, perpetuînd astfel în actuala stemă, vechiul însemn municipal ploieștean alcătuit din cei doi lei afrontați, cu limbile scoase, susținînd un stejar desrădăcinat, totul așezat pe o eșarfă pe care sînt înscrise inițialele M.V.V. (= Mihai Viteazul Voievod) și data 1597 ce reprezintă anul primei atestări documentare ca oraș a acestei așezări.

Stema municipiului *Reșița* (reședință a județului Caraș-Severin), mare centru siderurgic, numit și « cetatea de foc » a industriei românești, ilustrează unitar, în ambele cartiere ale scutului său tăiat, atît vechea sa tradiție industrială, cât și impetuoasa dezvoltare ce a luat în ultimul păttrar de veac. În cartierul superior aflăm o rozetă de foc peste care broșează un rotor de turbină hidraulică precum și o jumătate de roată dințată, simbolizînd atît focul nestins de două secole al furnalelor înalte reșițene, cât și turbina hidraulică de mare capacitate, concepută și realizată în exclusivitate în uzinele acestui oraș. Complexul de furnale, hale de uzină, coșuri de fabrică, turnuri de răcire etc. cuprins în cîmpul al doilea al scutului are o semnificație identică cu cea a elementelor din primul, vîdînd prin alte mobile, aceeași dezvoltare industrială a acestui mare centru urban bănățean (CLX, 6).

Municipiul *Roman* (situat în județul Neamț) înfățișează în stema sa profilul fabricii de țevi, reprezentată cu halele și cu produsele ei specifice; acestor realizări

moderne li se asociază vechile tradiții istorice ale respectivului oraș, figurate, în cele două cîmpuri inferioare ale scutului său tăiat-despicat în talpă, cartiere în care apar respectiv la dextra, fasciile dinastice de aur și verde ale « Mușatinilor » (fascii constituind stema lui Roman I, domn al Moldovei între 1391—1394, întemeietorul acestei așezări urbane căruia îi poartă și numele), iar la senestra, capul unui mistreț, mobilă întîlnită pe sigiliile municipale ale vechiului tîrg al Romanului începînd din secolul al XV-lea (CLX, 5).

Reședința cu același nume a județului Sibiu, a menținut în stema sa municipală, vechile însemne comune ale scaunului și ale orașului Sibiu de altă dată, înfățișate prin două spade așezate în cruciș, cu garda în șef, suprapuse de o coroană și broșînd peste un trichetru cu vîrfurile terminate prin cîte o frunză în formă de inimă (frunză de tei), mobile plasate în cartierul inferior al scutului tăiat și împărțit în talpă prin linii în formă de Y răsturnat. Celelalte trei cartiere ale stemei municipale poartă în primul, o reprezentare a vechii cetăți a Sibiului, figurată printr-un zid crenelat dotat cu trei turnuri acoperite și cu porțile închise, în al doilea, o balanță suprapusă peste o jumătate de roată dințată (simbolizînd progresul industrial actual al orașului), în sfîrșit în al treilea, o stea emanînd raze plasată deasupra unei cărți deschise (ilustrînd intensă viață culturală a acestui vechi centru transilvănean, precum și activitatea renumitei societăți « Astra » întemeiată de românii sibiieni în secolul trecut).

Exemplele citate mai sus pot da — după părerea noastră — o idee generală suficientă asupra spiritului în care au fost concepute și realizate stemele județelor și municipiilor României actuale. În privința împărțirilor cîmpului scutului, o scurtă statistică ne va lămuri asupra specificului lor. Astfel, cele 86 de steme — reamintind că toate poartă în abis ecusonul cu emblema de stat a Republicii Socialiste România broșînd peste cele două drapele al P.C.R. și al țării — prezintă împărțirile următoare ale scutului:

1. *Despicat*: 6 steme (municipiile Deva, Mediaș, Piatra-Neamț, Ploiești, Tecuci și Tîrgu-Jiu).

2. *Tăiat*: 12 steme (județul Mehedinți — avînd în plus o fascie care broșează peste linia de tăiere — precum și municipiile Arad, Bîrlad, București, Călărași, Ploiești, Reșița, Rîmniceu-Vîlcea, Sighișoara, Suceava, Turda și Turnu-Măgurele).

3. *Despicat-tăiat la dextra*: 4 steme (județele Dîmbovița și Mureș și municipiile Constanța și Iași).

4. *Despicat-tăiat la senestra*: 2 steme (județele Alba și Hunedoara).

5. *Despicat avînd și un șef*: 2 steme (județul Timiș și municipiul Bacău).

6. *Tăiat-despicat în șef*: 14 steme (județele Caraș-Severin, Covasna, Galați, Neamț, Suceava, Teleorman, Vaslui, precum și municipiile Buzău, Craiova, Drobeta Turnu-Severin, Lugoj, Odorheiu-Secuiesc, Timișoara și Tîrgoviște).

7. *Tăiat-despicat în talpă*: 5 steme (județul Olt, cît și municipiile Focșani, Galați (avînd un pal care broșează peste linia de despicare), Roman și Tîrgu-Mureș).

8. *Tăiat și tripartit în vîrf*: 4 steme (județele Ilfov și Vîlcea (cu o fascie broșînd peste linia de tăiere), precum și municipiile Alba-Iulia și Sibiu).

9. *Scartelat*: 14 steme (județele Arad, Argeș, Bihor, Bistrița-Năsăud, Botoșani, Cluj, Harghita, Maramureș, Prahova, Satu-Mare, Sălaj, precum și municipiile Baia-Mare, Brăila și Sighetul Marmăției).

10. *Scartelat în curmeziș*: 1 stemă (județul Iași).

11. *Tripartit în furcă răsturnată*: 18 steme (județele Bacău, Brăila, Brașov, Buzău, Constanța, Dolj, Gorj, Sibiu, Tulcea, Vrancea, precum și municipiile Botoșani, Cluj-Napoca, Dej, Giurgiu, Hunedoara, Petroșani, Satu-Mare și Tulcea).

12. *Scut împărțit în cîprior avînd și un șef*: 1 stemă (județul Ialomița).

13. *Scut cu câmp unic (fără partițiuni)*: 3 steme (municipiile Brașov, Gh. Gheorghiu-Dej și Oradea).

Se poate observa din această statistică că tripartitul în furcă răsturnată a fost cel mai des folosit în alcătuirea stemelor județene și municipale nou create, tendința de inovare vădindu-se și în acest domeniu, deoarece respectivul gen de împărțire a câmpului scutului nu fusese aproape niciodată întrebuințat mai înainte în arta heraldică românească⁴⁹.

În concluzie, crearea de noi steme de județe și de municipii ale Republicii Socialiste România, în afara utilității sale în interiorul țării, reprezintă — prin diferitele inovații pe care le aduce în arta heraldică contemporană — o contribuție interesantă în promovarea ideii adaptării artei blazonului la realitățile istorice actuale.

Încheind prezentarea tuturor aspectelor importante și caracteristice ale artei heraldice românești, ne exprimăm dorința ca lucrarea de față să înlesnească cercetătorilor ce ne vor urma, elaborarea unor mult mai valoroase lucrări viitoare avînd ca obiect elucidarea definitivă a tuturor problemelor încă neclare, legate de originea și evoluția artei noastre heraldice naționale.

⁴⁹ În toate reprezentările heraldice românești doar stema județului Constanța (elaborată în 1923) și cea a orașului Giurgiu (elaborată în 1932) adoptă forma scutului tripartit în furcă răsturnată; mai menționăm încă două familii din Moldova ale căror steme de neam prezintă același gen de împărțire a scutului și anume familiile Hajdeu și Hîncu, dar aceste însemne au fost concepute, în primul caz, de origine poloneză (1676) și în al doilea, de obîrșie rusă (după 1821).

PARTEA A III-A
ANEXE

ALBUM HERALDIC

ȚARA ROMÂNEASCĂ

Planșa I—XXIII

MOLDOVA

Planșa XXIV—XLIII

TRANSILVANIA

Planșa XLIV—LI

STEME UNITE

Planșa LII—LX

PRINCIPATELE-UNITE

Planșa LXI—LXIX

ROMÂNIA

Planșa LXX—LXXII

STEME PRINCIARE

Planșa LXXIII—LXXXV

STEME BOIEREȘTI

Planșa LXXXVI—CXI

VEXILOLOGIE HERALDICĂ

Planșa CXII—CXIII

STEME ECLEZIASTICE

Planșa CXIV—CXVI

STEME DISTRICTUALE

Planșa CXVII—CXLIII

STEME MUNICIPALE

Planșa CXLIV—CLX

Fotografiile albumului heraldic au fost executate între 1971—1976 atât de către pictorul Constantin Petrache, fost șef al laboratorului foto al Muzeului de Istorie a Municipiului București, cât și de către Ștefan Micloș, specialist în reproduceri fotografice din domeniul artei heraldice.

ȚARA ROMÂNEASCĂ

PLANȘA I.

- Fig. 1. Stema «merer Walachia» în mss. heraldic anonim nr. 9227 din Bibl. Naț. Viena.
 Fig. 2. Stemă atribuită ducelui Valahiei în armorialul lui Virgil Solis (Nürnberg, 1555, p. 36, fig. 3).
 Fig. 3. Stemă atribuită Daciei reprodusă în cronicăa lui Nicolae Costin: *Cartea pentru descălecatul d'întîii a Țării Moldovei și neamului moldovenesc* (Bibl. Acad. R.S.R., mss. 120, f. 20).
 Fig. 4. Stema Daciei în armorialul lui Hristofor Jefarović (Viena, 1741, f. 21 verso).
 Fig. 5. Stemă atribuită «Serenissimului principe duce despot al Valahiei mari» în Codexul din Praga (mss. din 1464 al cronicii lui Richenthal).
 Fig. 6. Stema Valahiei din *Cosmografia* lui Sebastian Münster (Basel, 1567, p. 1269).

1

2

3

4

5

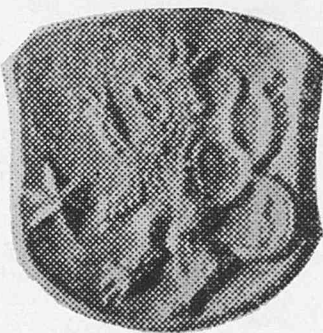
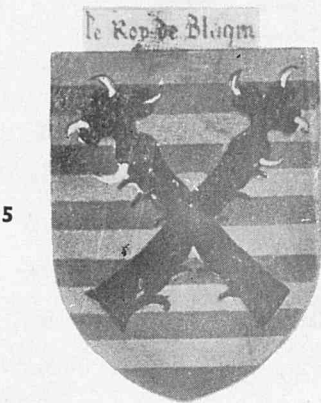

6

PLANȘA II.

- Fig. 1. Stemă atribuită principelui Valahiei mari în cronica lui Richenthal (ediția Augsburg, Anton Sorg, 1483, f. 109).
- Fig. 2. Stema atribuită Valahiei mici în *Daco-Romane*, tabloul arheologic al lui Cezar Bolliac (București, 1861, nr. XXIII).
- Fig. 3. Stema Cumaniei în *Cerographia Hungariae* a lui Ioan Szégedi (Tyrnavia, 1734, tab. I, fig. XII).
- Fig. 4. Sigiliul (mic) heraldic al lui Mircea cel Bătrîn aplicat pe tratatul de alianță din 1411 cu regele Vladislav al Poloniei (Bibl. Acad. R.S.R., copie foto).
- Fig. 5. Stema atribuită « Regelui Valahiei » (Le Roy de Blaquie) într-un armorial anonim englez datînd din domnia lui Henric al VI-lea (1421–1471), (*Encyclopaedia Britannica*, London & New York, 1926, vol. XIII, pl. a III-a, nr. 16).
- Fig. 6. Sigiliu heraldic atribuit lui Petru Vodă CerCEL (Muz. ist. Cluj).

PLANȘA III.

- Fig. 1. Stema atribuită Valahiei în *Cronologia* lui Levinus Hulsius (Nürnberg, 1596, pe pag. de titlu).
- Fig. 2. Stema atribuită Valahiei pe o hartă din lucrarea anonimă: *Die Donau der Fünst aller Europäischen Flüsse...* (Nürnberg, 1688).
- Fig. 3. Stema atribuită Ungrovlahiei în tabelul heraldic al lui Milan Simić: *Grbovi Srbski Zemalja i dinastija* («Glasnik», Beograd, IX, 1857, tab. V, fig. 7).
- Fig. 4. Stema atribuită Valahiei în *Cerographia Hungariae* a lui Ioan Szégedi (Tyrnavia, 1734, tab. I, fig. XIII).
- Fig. 5. Stema atribuită «ducelui și despotului Valahiei mari» în varianta numită de la Constanța a ediției cronicii lui Richenthal, Augsburg, 1536 (Bibl. Naț. Viena, Sig. 24, G. 7).
- Fig. 6. Stema atribuită Valahiei mari în tabloul arheologic *Daco-Romane* a lui Cezar Bolliac (București, 1861, nr. XXII).

1

2

3

4

5

6

PLANȘA IV.

- Fig. 1. Pecetia atirnată a lui Mircea cel Bătrîn pe tratatul de alianță din 1390 cu regele Vladislav al Poloniei (Bibl. Acad. R.S.R., Peceți, F-LIII-10).
- Fig. 2. Pecetia atirnată a lui Dan al II-lea pe un hrisov (azi pierdut) datînd cca din anul 1425 (Bibl. Acad. R.S.R., Peceți, F-LIII-8).
- Fig. 3. Pecetia atirnată a aceluiași voievod pe privilegiul dat Brașovenilor în noiembrie 1424 (Arh. Stat. Brașov, Privilegii, nr. 774).
- Fig. 4. Pecetia atirnată a lui Radu cel Mare pe hrisovul domnesc dat mănăstirii Govora în martie 1497 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Govora, VIII/2).
- Fig. 5. Pecetia atirnată a lui Neagoe Basarab pe privilegiul dat Brașovenilor în martie 1517 (Arh. Stat. Brașov, Privilegii, nr. 781).
- Fig. 6. Sigiliul din 1557 al lui Pătrașcu cel Bun (Muz. ist. Cluj).

PLANȘA V.

- Fig. 1. Pecetie ovală culcată reprezentind pe Dan al 11-lea și pe unul dintre fiii săi, aplicată pe scrisoarea domnească către tirgovișteni datind dintre anii 1422–1424 (Arh. Stat. Brașov, Peceți, nr. 3, reprod. după A. Sacerdoțeanu).
- Fig. 2. Pecetie a lui Vlad Dracul (reprezentind pe voievod și pe soția sa), insemn aplicat pe o scrisoare nedată a acestui domn — anterioară anului 1444 — adresată pirgarilor Brașovului (în colecț. de documente din Wiesbaden, reprod. după D. A. Sturdza).
- Fig. 3. Pecetie a lui Vlad Țepeș, atirnată de un hrisov domnesc din 1476, reprezentind pe voievod și pe tatăl său, Vlad Dracul (Bibl. Acad. R.S.R., Sigilii, nr. 773, F-L111-5 A, B și C).
- Fig. 4. Pecetie a lui Vlad VI Înecatul aplicată pe scrisoarea sa din 18 iulie (f.a., cca 1530) adresată județului și pirgarilor Brașovului (în colecț. de documente din Wiesbaden).
- Fig. 5. Bulă de aur a lui Mihnea Turcitul atirnată de un hrisov de danie din 1589 către mănăstirea Hilandar de la Muntele Athos (Arh. M-rei Hilandar, reprod. după C. Moisil).
- Fig. 6. Pecetie a lui Radu Mihnea aplicată pe un document din 10 mai 1623 (Arh. Stat. Buc., Secț. ist., reprod. după gen. P. V. Năsturel).
- Fig. 7. Frontispiciu cu scena « Novei Plantatio » tipărit pe verso-ul foii de titlu a unui Antologhion slavon apărut la Cimpulung în 1645 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 44).
- Fig. 8. Bulă de aur a lui Matei Basarab atirnată de un hrisov domnesc din 1643 (Arh. M-rei Sinai).

1

2

3

4

5

6

7

8

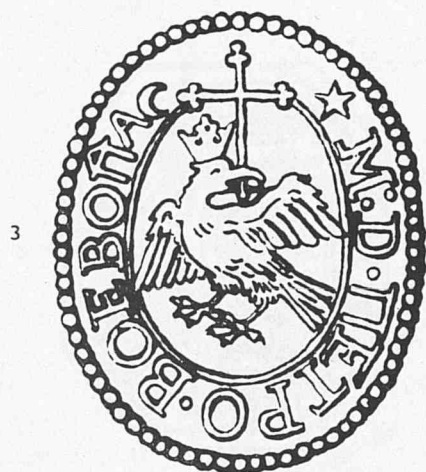
PLANȘA VI.

- Fig. 1.* Stema Țării Românești pe țeava unui tun din artileria lui Petru Vodă Cercel (1583–1585) (Muz. Militar Central).
- Fig. 2.* Pecetie atârnată a lui Mihnea Vodă Turcitul pe un hrisov domnesc din 1587 (v. Arh. Stat. Buc., Peceți, nr. 17).
- Fig. 3.* Lespedea funerară de la mănăstirea Prislop a domniței Zamfira (+1580) fiica lui Moise Vodă Basarab.
- Fig. 4.* Lespedea funerară a lui Radu Vodă Șerban (+1620) aflată în biserica mănăstirii Comana.
- Fig. 5.* Stema din 1616 a lui Nicolae Pătrașcu Voievod în albumul lui Valentin Franck (1590–1648), primar al Sibiului între 1639–1645 (copia în Bibl. Acad. R.S.R.).
- Fig. 6.* Stema din 1616 a lui Radu Vodă Șerban aflată în același album al primarului Sibiului Valentin Franck.

ILANȘA VII.

- Fig. 1.* Pecetie inelară a lui Mihai Viteazul aplicată pe o poruncă din septembrie 1600 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Cotroceni, LIX/10, reprod. după D. A. Sturdza).
- Fig. 2.* Altă pecetie inelară a lui Mihai Viteazul aplicată pe o scrisoare a sa din decembrie 1600 (Kriegsarchiv, Viena, Prager H.K.R., fasc. 71, nr. 12; reprod. după A. Veress).
- Fig. 3.* Stema Țării Românești pe un sigiliu al lui Petru Vodă Cercel din 1579 (Arch. Vatican, Roma, Principi e titolati, Vol. 26, fol. 132 și 247; reprod. după A. Veress).
- Fig. 4.* Sigiliu inelar al lui Nicolae Pătrașcu Voievod aplicat pe o scrisoare a sa din mai 1617 (Hofkammerarchiv, Viena, Hungarn, fasc. 14452; reprod. după A. Veress).
- Fig. 5.* Alt sigiliu din 1604 al lui Nicolae Pătrașcu (ibidem, fasc. 14431; reprod. după A. Veress).
- Fig. 6.* Alt sigiliu din 1606 al aceluiași voievod (ibidem, Familienakten, B.P. 170; reprod. după A. Veress).

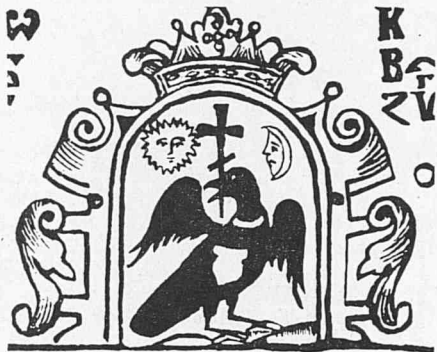
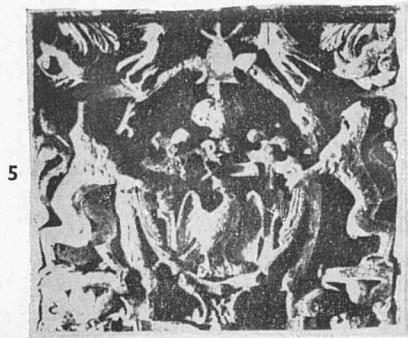
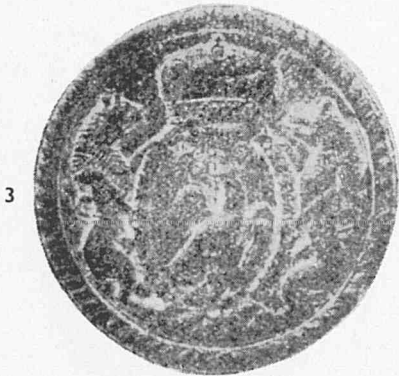
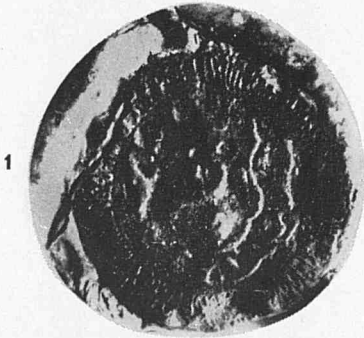
PLANȘA VIII.

- Fig. 1. Sigiliu octogonal al lui Radu Vodă Șerban aplicat pe o scrisoare a sa din mai 1616 (Kriegsarchiv, Viena, F.A. 1616, 5.2; reprod. după A. Veress).
- Fig. 2. Sigiliu octogonal al aceluiași voievod, aplicat pe o scrisoare a sa din octombrie 1616 (Arch. reg. Hung., Budapest, Acta Thurzóiana fasc. 88, nr. 26; reprod. după A. Veress).
- Fig. 3. Sigiliu octogonal al lui Matei Basarab aplicat pe o scrisoare a sa din octombrie 1638 (Arch. Stat. Alba Iulia, Arch. princ. Trans.; reprod. după A. Veress).
- Fig. 4. Sigiliu octogonal al lui Mihai Pătrașcu (fiul lui Nicolae Pătrașcu) aplicat pe o scrisoare a sa din aprilie 1651 (ibidem, Missiles, Autographum; reprod. după A. Veress).
- Fig. 5. Sigiliu inelar din 1604 al lui Radu Vodă Șerban (Kriegsarchiv, Viena, Feldakten, 1604, 8 ad. 1/a și 2/b; reprod. după A. Veress).
- Fig. 6. Sigiliu inelar al lui Constantin Vodă Șerban aplicat pe un act domnesc din iunie 1654 (Arch. Stat. Buc., Fond Mitrop. Buc., netreb., CLXV/26).

PLANȘA IX.

- Fig. 1.* Pecetia atirnată a lui Matei Basarab pe un hrisov din 1641 (Bibl. Acad. R.S.R., Peci, nr. 186).
- Fig. 2.* Stema sigilară a lui Mihail Radu Voievod aplicată pe un hrisov din iulie 1658 (Arh. Stat. Buc., Mitropolia, netreb., 258/78—3).
- Fig. 3.* Pecetie mare în ceară atirnată de un hrisov din aprilie 1695 emis de Constantin Brincoveanu (v. Arh. Stat. Buc., Suluri, nr. 9).
- Fig. 4.* Pecetie octogonală a lui Grigore I Ghica aplicată pe o scrisoare a sa din ianuarie 1662 (Muz. Naț. Budapesta; reprod. după A. Veress).
- Fig. 5.* Lespedea mormintului Doamnei Elina, soția lui Matei Basarab (+1655) aflată în biserica domnească din Tîrgoviște.
- Fig. 6.* Stema Țării Românești în domnia lui Constantin Brincoveanu pe Octoiul tipărit la Buzău în 1700 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V. nr. 120).

PLANȘA X.

- Fig. 1.* Stema Țării Românești sculptată pe lespedea funerară a lui Matei Basarab de la mănăstirea Arnota.
- Fig. 2.* Stema Țării Românești de la baza gravurii anonime contemporane înfățișând portretul lui Constantin Vodă Brîncoveanu (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.G. I/92 (498-B)·1, Anonim, 138 × 83, nr. inv. 823).
- Fig. 3.* Stema Țării Românești pictată pe un hrisov domnesc din 1697 ornamentat (Arh. Stat. Buc.).
- Fig. 4.* Stema Țării Românești pe harta acestui principat alcătuită de stolnicul Constantin Cantacuzino la 1700 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. cartografic, S. 270 și S. 50, copii foto).
- Fig. 5.* Stema Țării Românești sculptată într-un medalion de piatră de la mănăstirea Hurezi.
- Fig. 6.* Stema Țării Românești pe sigiliul din 1672 a lui Grigore I Ghica Voievod (reprod. după Dora d'Istria).

1

2

3

4

5

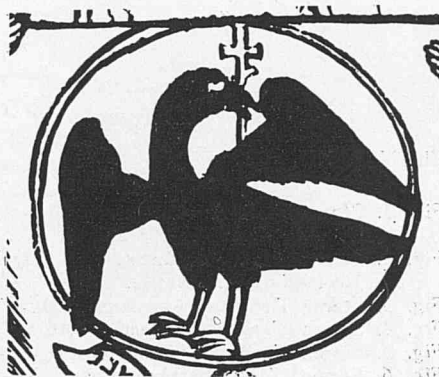

6

PLANȘA XI.

- Fig. 1. Stema Țării Românești pe *Liturghierul* slavonesc, Tirgoviște, 1508 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 1).
- Fig. 2. Stema Țării Românești pe *Evangheliarul*, Tirgoviște, 1512 (ibidem, nr. 3).
- Fig. 3. Stema Țării Românești pe *Octoihul* slavonesc, Brașov, 1575 (ibidem, nr. 18).
- Fig. 4. Stema Țării Românești pe *Învățăture* pentru toate zilele, Cimpulung, 1642 (ibidem, nr. 43).
- Fig. 5. Stema Țării Românești pe un *Evangheliar* slavonesc, Belgrad, 1552 (Muz. Nat. Belgrad).
- Fig. 6. Stema Țării Românești pe *Liturghierul* slavonesc, M-reă Dealu, 1646 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 49).

PLANȘA XII.

- Fig. 1. Stema Țării Românești pe *Pravoslavnica mărturisire*, Buzău, 1691 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 92).
- Fig. 2. Stema Țării Românești pe *Mărgăritare adecă Cuvinte de multe fealiuri*, București, 1691 (ibidem, nr. 91).
- Fig. 3. Stema Țării Românești pe *Evanghelia greco-română*, București, 1693 (ibidem, nr. 95).
- Fig. 4. Stema Țării Românești pe *Octoihul*, Buzău, 1700 (ibidem, nr. 120).
- Fig. 5. Stema Țării Românești pe *Învățăături creștinești*, Snagov, 1700 (ibidem, nr. 118).
- Fig. 6. Stema Țării Românești pe *Triodul*, Râmnic, 1782 (ibidem, nr. 456).

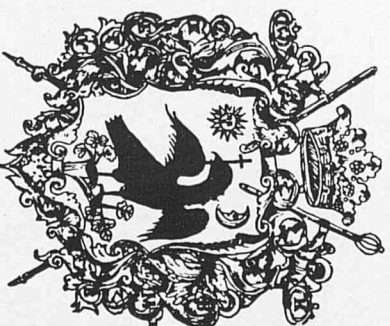
1

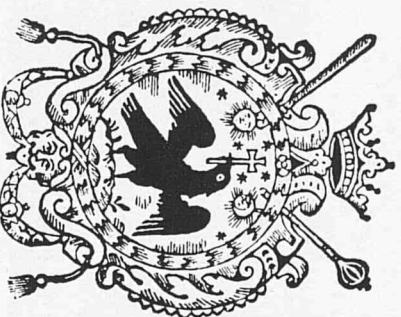
2

3

4

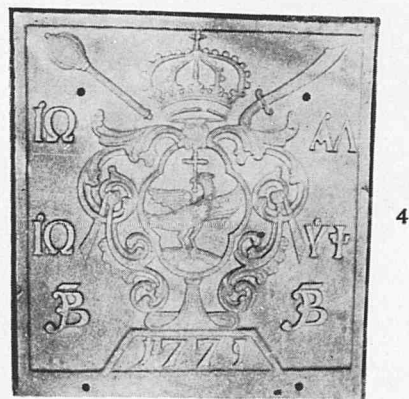
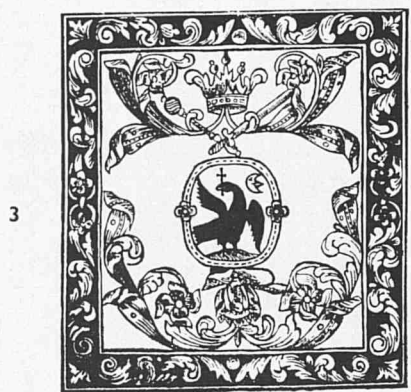
5

6

PLANȘA XIII.

- Fig. 1. Stema Țării Românești pe scrierea lui Vasile I Macedoncanul *Capitole îndemnăcare*, București, 1691 (Bibl. Acad. R.S.R., C.V.R., nr. 93).
- Fig. 2. Stema Țării Românești pe *Noul Testament*, București, 1703 (ibidem, nr. 139).
- Fig. 3. Stema Țării Românești pe *Molitvenicul*, Rimnic, 1758 (ibidem, nr. 308).
- Fig. 4. Stema Țării Românești din 1779 de pe clopotnița mănăstirii Mărcuța din București (foto C. Petrache).
- Fig. 5. Stema Țării Românești de pe pomelnicul mănăstirii Văleni alcătuit în domnia lui Șerban Cantacuzino (Arh. Stat. Buc.).
- Fig. 6. Stema Țării Românești pe un hrisov din februarie 1765 emis de Ștefan Vodă Racoviță (Muz. Ist. Mun. Buc., S.F., nr. inv. 13060).

PLANȘA XIV.

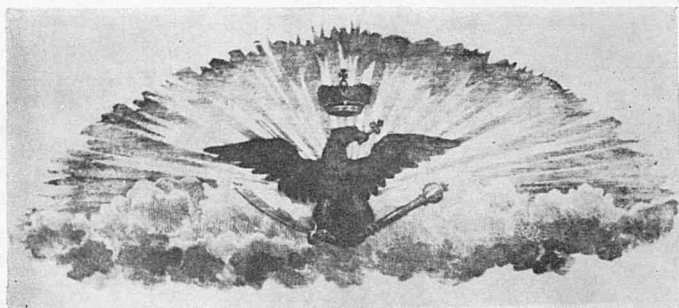
- Fig. 1. Acvila Țării Românești pe *Viețile sfinților* tipărită în 1835 în domnia lui Alexandru Ghica (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V.).
- Fig. 2. Stema de stat munteană de pe coperta *Anuarului Prințipatului Țării Românești*, București, Z. Carcalechi, 1842 (Bibl. Acad. R.S.R., Periodice vechi, I, 17.576).
- Fig. 3. Acvila Țării Românești pe o *diplomă* militară din octombrie 1836 emisă de Alexandru Ghica Voievod (colecț. de doc. George D. Florescu).
- Fig. 4. Acvila Țării Românești pe o diplomă de rang din octombrie 1838 emisă de același domnitor (colecț. G. D. Florescu).
- Fig. 5. Acvila Țării Românești pe o diplomă de rang din decembrie 1844 emisă de Gheorghe Vodă Bibescu (colecț. de doc. Gustav Finkelstein).

1

2

3

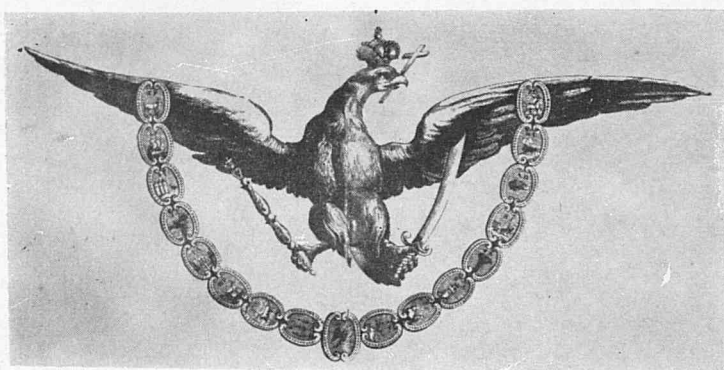
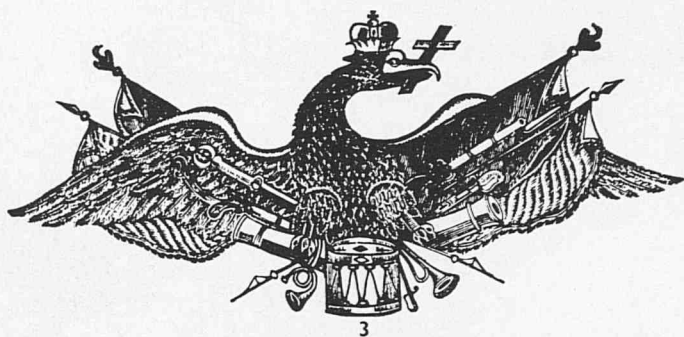
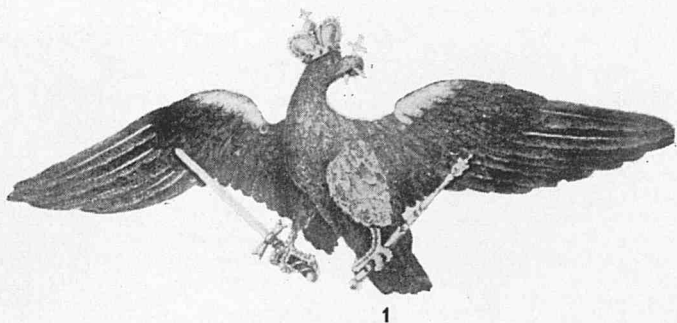
4

5

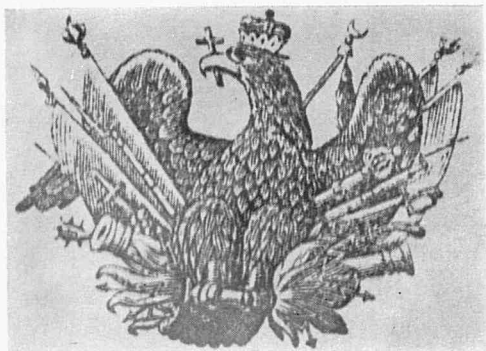
PLANȘA XV.

- Fig. 1. Acvila Țării Românești pe o diplomă de rang din septembrie 1846 emisă de Gheorghe Vodă Bibescu (colecț. G. D. Florescu).
- Fig. 2. Acvila Țării Românești de pe manșeta ziarului bucureștean *Vestitorul Românesc* (apărut în 1843) pe unul din numerele din anul 1847 (Bibl. Acad. R.S.R., Periodice vechi, I—III, 542).
- Fig. 3. Acvila munteană de pe manșeta *Buletinului oficial al Prințipatului Țării Românești* din 1847 (Bibl. Acad. R.S.R., Periodice vechi, II—IV, 31).
- Fig. 4. Acvila Țării Românești înconjurată de stemele celor 17 județe ale acestui principat pe o diplomă militară din decembrie 1851 emisă de Barbu Știrbei Voievod (în colecț. autorului).

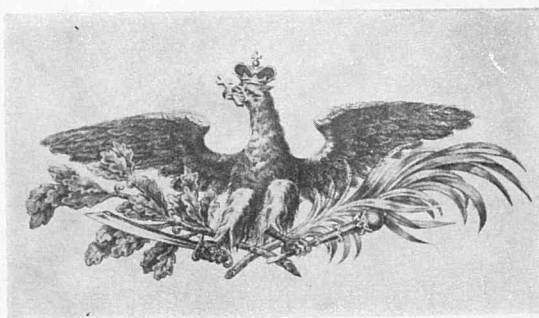

PLANȘA XVI.

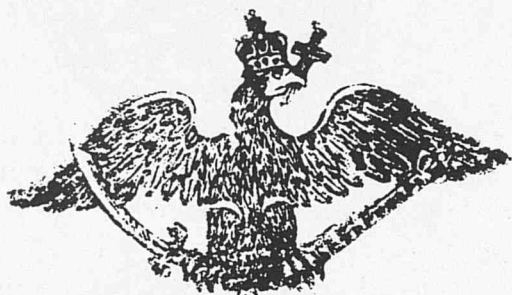
- Fig. 1. Acvila Țării Românești pe manșeta unui număr din anul 1850 al ziarului bucureștean *Vestitorul Românesc* (Bibl. Acad. R.S.R., Periodice vechi, I—III, 542).
- Fig. 2. Acvila Țării Românești pe coperta în culori a *Albomului* (sic) *Oștirea*, București, Litogr. Bilz și Danielis, 1852 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, A.G./II-80).
- Fig. 3. Acvila Țării Românești ca antet pe un act din 1852 emis de tribunalul jud. Ilfov (colecț. G. D. Florescu).
- Fig. 4. Acvila Țării Românești ca antet pe un act din 1853 emis de Înalta Curte din Prințipatul Valahiei (colecț. G. D. Florescu).

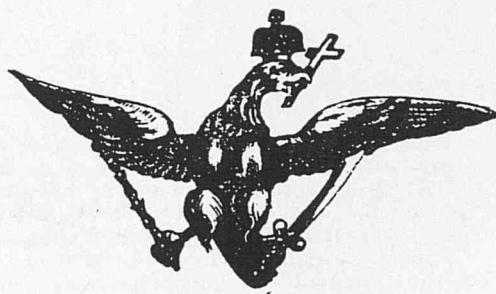
1

2

3

4

PLANȘA XVII.

- Fig. 1. Sigiliul datat 9 iunie 1848 al Guvernului Provizoriu al Țării Românești (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Bibl. F.V. III/36).
- Fig. 2. Sigiliul Guvernului provizoriu al Țării Românești aplicat pe o proclamație din 28 iunie 1848 (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., dos. 865/1847, partea II, f. 605).
- Fig. 3. Sigiliul din iulie 1848 al Guvernului Vremelnicesc al Țării Românești (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Sigilii administr. jud. Ilfov, nr. 3032).
- Fig. 4. Sigiliul Locotenenței Domnești din 1848 (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Fond. Minist. de Interne, Administr. vechi, dos. 3/1848, f. 211).
- Fig. 5. Sigiliul datat 18 octombrie 1858 al Căimăcămiei Țării Românești (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Sig. administr. jud. Ilfov, nr. 3050).
- Fig. 6. Sigiliul cu legenda în limba franceză datat 18 octombrie 1858 al Căimăcămiei Țării Românești (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Sig. administr. jud. Ilfov, nr. 3049).

1

2

3

4

5

6

PLANȘA XVIII.

- Fig. 1.* Ducat emis de Vladislav I (Vlaicu Vodă) (Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism., Colecț. dr. Severeanu, nr. inv. 5356).
Fig. 2. Dinar emis de același voievod (M.I.M.B., ibid., nr. inv. 872).
Fig. 3. Dinar emis de Radu I (M.I.M.B., ibid., nr. inv. 5851).
Fig. 4. Dinar emis de același voievod (M.I.M.B., ibid., nr. inv. 5696).

PLANȘA XIX.

- Fig. 1.* Ducat emis de Dan I (M.I.M.B., Exp. numism., Colecț. Severeanu, nr. inv. 9552).
Fig. 2. Ducat emis de Mircea cel Bătrîn (M.I.M.B., ibid., nr. inv. 6188).
Fig. 3. Altă emisiune de ducați de la același voievod (M.I.M.B., ibid., nr. inv. 7415).
Fig. 4. Ducat emis de Vladislav II (M.I.M.B., ibid., nr. inv. 5220).

PLANȘA XX.

- Fig. 1.* Stema lui Vlad Dracul pe o pecetie atirnată din 1457 a acestui voievod (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Secț. Ist., nr. 33 (fond M-rea Snagov, XXX/1) și nr. 34 (fond Mitropol. Buc., XCIV/1).
- Fig. 2.* Stema lui Radu cel Mare deasupra inscripției votive din 1499 de pe clopotnița mănăstirii Dealu (azi în Muz. de Artă a R.S.R., Secția feudală, nr. inv. 4340).
- Fig. 3.* Stema lui Mihai Viteazul pe pecetia sa aplicată pe hrisovul dat în Iași la 3 iulie 1600 mănăstirii Neamț (v. Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Neamț, XXXVIII/56).
- Fig. 4.* Stema lui Gavril Movilă ca domn al Țării Românești pe pecetia sa aplicată pe un act din decembrie 1619 (colecț. de doc. Stirbey-Flondor).
- Fig. 5.* Capsulă sigilară atirnată de o scrisoare domnească din octombrie 1682 purtând stema lui Șerban Vodă Cantacuzino. (Bibl. Acad. R.S.R., Filiala Cluj, Arh. familiei Nemeș).
- Fig. 6.* Stema lui Ștefan Vodă Cantacuzino de pe pecetia sa aplicată pe un act din aprilie 1714 (colecț. Stirbey-Flondor).

PLANȘA XXI.

- Fig. 1.* Stema lui Matei Basarab aflată pe stampa gravată de venețianul Marcus Boschinius între 1633—1651 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.S./I, nr. inv. 2867, dălțiță, 318×242).
- Fig. 2.* Stema lui Matei Basarab de pe pisană din 1639 a bisericii (azi dispărută) a schitului de la Măxineni (Rm. Sărat) (Muz. de Istorie al R.S.R.).
- Fig. 3.* Stema lui Constantin Vodă Șerban de pe racla cu moaștele atribuite Sf.ului Grigore Decapolițul de la Mănăstirea Bistrița-Vilcea (foto S. Metzulescu).
- Fig. 4.* Stema lui Matei Basarab pe diverse tipărituri religioase apărute în timpul domniei sale între 1638—1644 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 37, 39, 42 și 46).
- Fig. 5.* Stema Doamnei Elina, soția lui Matei Basarab, aflată pe un *Penticostar* slavonesc, Tîrgoviște, 1649 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 55).

1

2

3

4

5

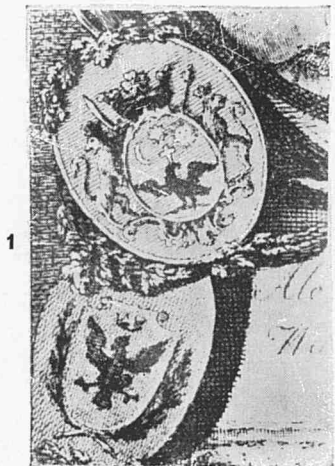
PLANȘA XXII.

- Fig. 1. Stema lui Șerban Vodă Cantacuzino pe *Liturghia*, București, 1680 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 71).
- Fig. 2. Stema lui Șerban Vodă Cantacuzino pe *Evangelhia*, București, 1682 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 74).
- Fig. 3. Stema familiei Cantacuzino cu inițialele spătarului Mihai Cantacuzino pe *Antologhion*, Rimnic, 1705 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 147).
- Fig. 4. Stema lui Șerban Vodă Cantacuzino pe *Biblia*, București, 1688 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 86).
- Fig. 5. Stema lui Nicolae Vodă Mavrogheni pe verso-ul foii de titlu a lucrării *Descrierea Valahiei* a generalului von Bauer (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 531).

PLANȘA XXIII.

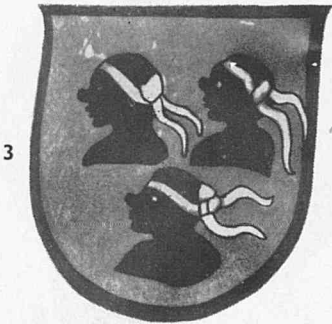
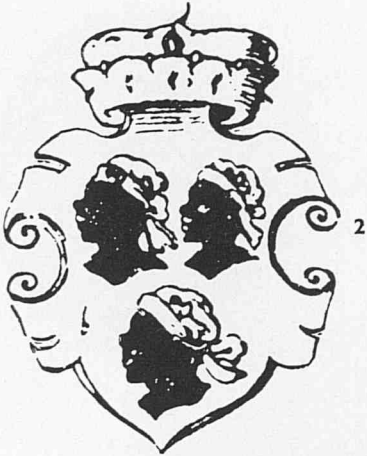
- Fig. 1. Stema lui Alexandru Vodă Ipsilanti pe o stampă contemporană acestui voievod (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe).
- Fig. 2. Stema lui Constantin Vodă Hangerli pe ex-libris-ul său din 1798 (Bibl. Acad. R.S.R., I, 28063).
- Fig. 3. Stema lui Ioan Vodă Caragea pe gravura reprezentînd pe acest voievod aflată în ediția grecească a *Legiuirei* sale, Viena, 1818 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 1000).
- Fig. 4. Stema lui Alexandru Vodă Ghica pe sigiliul său heraldic de Stat (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, nr. 246).
- Fig. 5. Stema lui Gheorghe Vodă Bibescu pe sigiliul său heraldic de Stat (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Sig. Administr. jud. Ilfov, nr. 3038).
- Fig. 6. Stema lui Barbu Dimitrie Știrbei Voievod pe sigiliul său heraldic de Stat (Arh. Stat. Buc., ibidem, nr. 3045 și 3046 (ceară și tuș)).

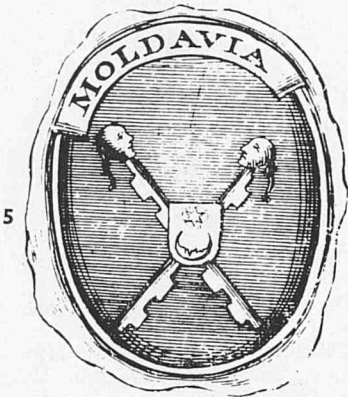
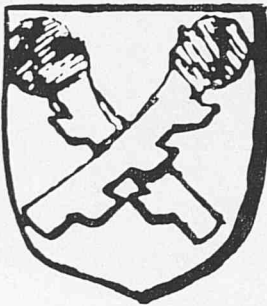
MOLDOVA

PLANȘA XXIV.

- Fig. 1. Stemă atribuită Moldovei în cronică lui Ulrich v. Richenthal (ediția Augsburg, Anton Sorg, 1483, f. 109, revers).
- Fig. 2. Stemă atribuită ducelui de Ascholot (Moldova?) în armorialul lui Virgil Solis (Nürnberg, 1555, p. 36, fig. 2).
- Fig. 3. Stemă atribuită Moldovei în mss. din 1464 al cronicii lui Richenthal (Biblioteca Universității din Praga).
- Fig. 4. Stema atribuită Moldovei în *Cronologia* lui Levinus Hulsius (Nürnberg, 1596, pe pag. de titlu).
- Fig. 5. Stemă atribuită Moldovei în *Cerographia Hungariae* a lui Ioan Szegedi (Tyrnavia, 1734, tab. 1, fig. XIV.)
- Fig. 6. Stemă atribuită Moldovei în armorialul lui István Ede (Pesta, 1869, pl. F, fig. 4).

MOLDAVIA

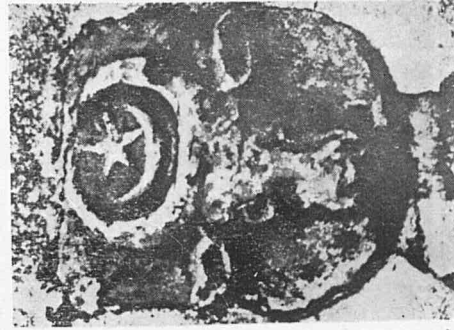
PLANȘA XXV.

- Fig. 1.* Pecetie atirnată din 1393 a lui Roman I (Bibl. Acad. R.S.R., Pечеți, F. LIII-33 A-D).
Fig. 2. Pecetie atirnată a lui Alexandru cel Bun (ibidem, Pечеți, nr. 1).
Fig. 3. Pecetie atirnată din 1459 a lui Ștefan cel Mare (ibidem, Pечеți, nr. 172).
Fig. 4. Pecetie atirnată din 1563 a lui Despot Vodă (ibidem, Pечеți, nr. 91).
Fig. 5. Pecetie atirnată din 1623 a lui Ștefan Vodă Tomșa (ibidem, Pечеți, nr. 67, F-LIV-178 și 179).
Fig. 6. Pecetie atirnată din 1641 a lui Vasile Lupu (Arh. Stat. Buc., Pечеți, nr. 207, 209, 210 etc.; Bibl. Acad. R.S.R., Pечеți, nr. 72, F-LIV-131, nr. 137).

PLANȘA XXVI.

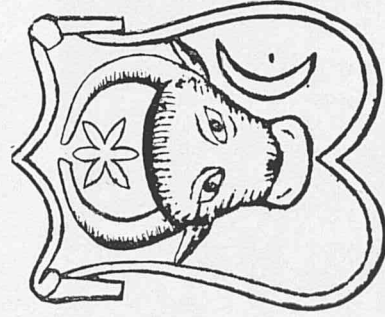
- Fig. 1.* Stema Moldovei așezată în 1589 pe turnul de intrare al bisericii Sf. Gheorghe din Suceava.
Fig. 2. Stema Moldovei pe aghiazmatarul dăruit de Gheorghe Vodă Ștefan mănăstirii Sinai la 1656 (tezaurul m-rii Sinai).
Fig. 3. Stema Moldovei din *Tetraevangelul*, Sibiu, 1546 (Bibl. Saltikov-Scedrin din Lenin-grad; reprod. după L. Demeny).
Fig. 4. Stema Moldovei în *Orbis Poloni*, lucrare heraldico-genealogică a lui Simon Okolski (Cracovia, 1641—1645; vol. II, p. 226).
Fig. 5. Stema Moldovei aflată la mănăstirea Tazlău pe ușa de lemn executată în 1596 de către maistrul Cozma.
Fig. 6. Stema Moldovei de pe pisania din 1660 a mănăstirii Golia din Iași.

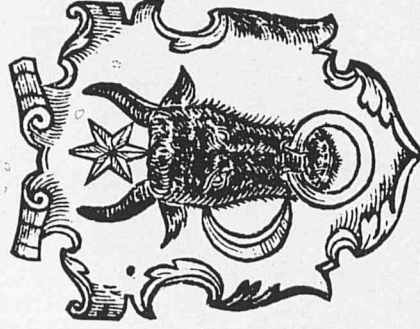
1

2

3

4

5

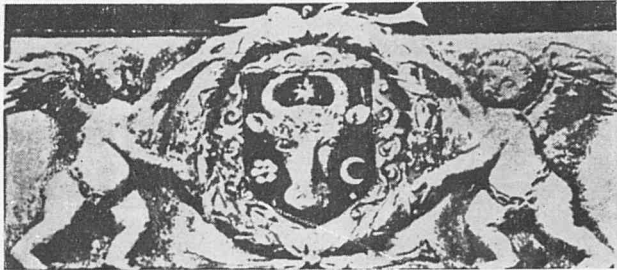
6

PLANȘA XXVII.

- Fig. 1.* Stema Moldovei sculptată pe frontonul portalului din 1660 al bisericii mănăstirii Golia din Iași.
- Fig. 2.* Stema Moldovei de pe pisania din 1535 a bisericii Sf. Dumitru din Suceava.
- Fig. 3.* Stema Moldovei de pe pisania din 1670 aflată pe turnul clopotniță a mănăstirii Cetățuia.
- Fig. 4.* Stema Moldovei pe o inscripție din 1731 deasupra cișmelei construită din porunca lui Grigore II Ghica în curtea bisericii Sf. Spiridon din Iași.
- Fig. 5.* Stema Moldovei sculptată deasupra inscripției fântinii construită la 1765 din porunca lui Grigore III Ghica în curtea aceleiași biserici ieșene.
- Fig. 6.* Stema Moldovei pe o placă anepigrafă de pe fațada de sud a bisericii Mavromol din Galați.

1

2

3

4

5

6

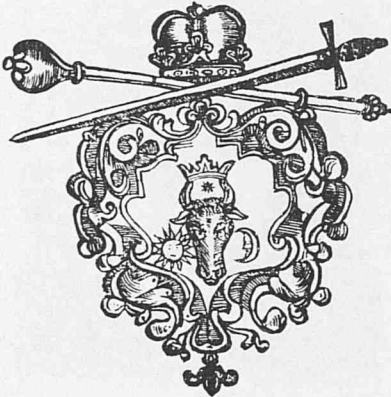
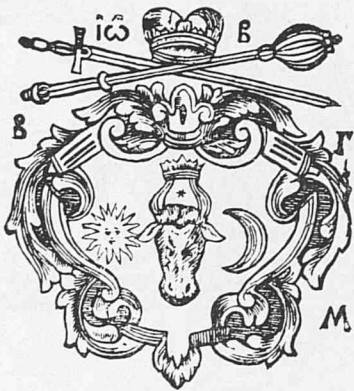
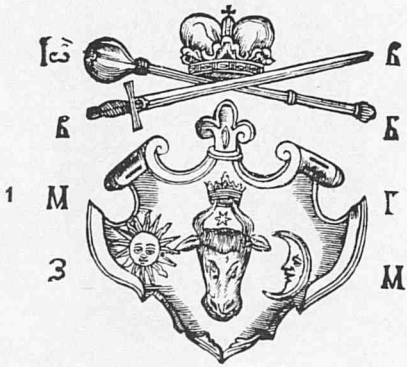
PLANȘA XXVIII.

- Fig. 1.* Sigiliul din 1582 al pretendentului Ștefan Mizgă (Hofkammerarchiv, Viena, Hungarn, fasc. 14.373; reprod. după A. Veress).
- Fig. 2.* Stema Moldovei de pe pisania din 1644 a bisericii Sf. Paraschiva din Lemberg, ctitorie a lui Vasile Lupu.
- Fig. 3.* Sigiliul lui Constantin Vodă Șerban pe o scrisoare a sa din august 1666 (Arh. reg. Hung., Budapesta, Lymbus I, fasc. 19; reprod. după A. Veress).
- Fig. 4.* Sigiliu octogonal al Doamnei lui Iliaș Voievod pe o scrisoare a sa din februarie 1668 (Bibl. Acad. Ungare, Budapesta; reprod. după A. Veress).
- Fig. 5.* Sigiliul lui Alexandru Iliaș Voievod pe o scrisoare a sa din septembrie 1629 (Arh. Stat. Cluj; reprod. după A. Veress).
- Fig. 6.* Sigiliul lui Gheorghe Vodă Ștefan pe o scrisoare a sa din iulie 1653 (Arh. Stat. Sibiu. Arh. naț. săsească, Ser. VI, nr. 774; reprod. după A. Veress).
- Fig. 7.* Sigiliu inelar al lui Petru Vodă Șchiopul, aplicat pe un act din februarie 1591 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., orig. slav, perg., CCC/11).
- Fig. 8.* Sigiliu octogonal al lui Gheorghe Vodă Ștefan pe o scrisoare a sa din septembrie 1655 (Muz. Naț., Budapesta; reprod. după A. Veress).

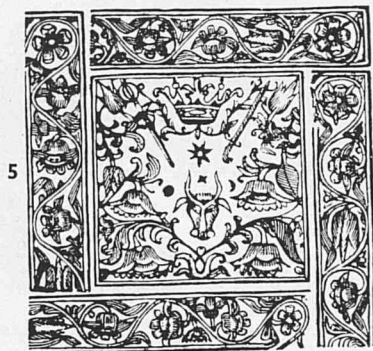
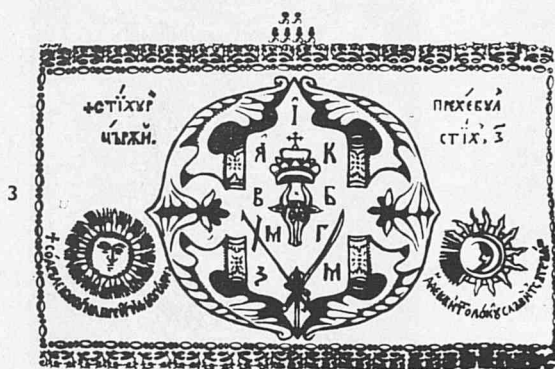
PLANȘA XXIX.

- Fig. 1. Stema Moldovei pe *Carte de învățătură*, Iași, 1643 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 45).
Fig. 2. Stema Moldovei pe *Cele șapte taine*, Iași, 1644 (ibidem, nr. 47).
Fig. 3. Stema Moldovei pe *Pravilele împărătești*, Iași, 1646 (ibidem, nr. 50).
Fig. 4. Stema Moldovei pe *Psaltirea în versuri* a mitropolitului Dosoftei, Uniev, 1673 (ibidem, nr. 65).
Fig. 5. Stema Moldovei pe *Psaltirea slavo-română*, Iași, 1680 (ibidem, nr. 70).
Fig. 6. Stema Moldovei pe *Tilcuirea Liturghiei*, Iași, 1697 (ibidem, nr. 104).

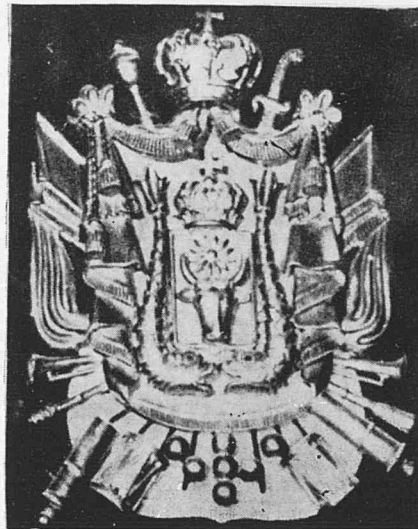
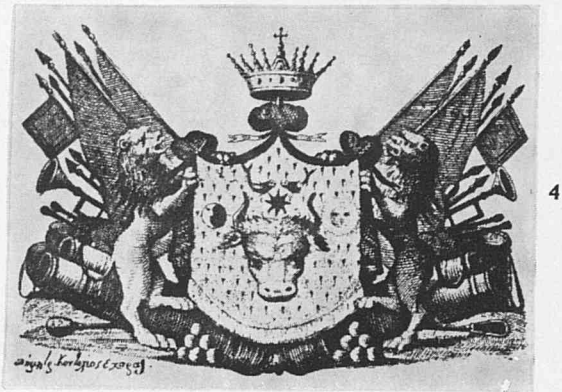
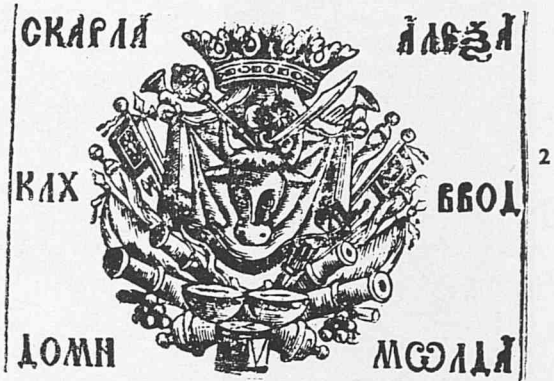
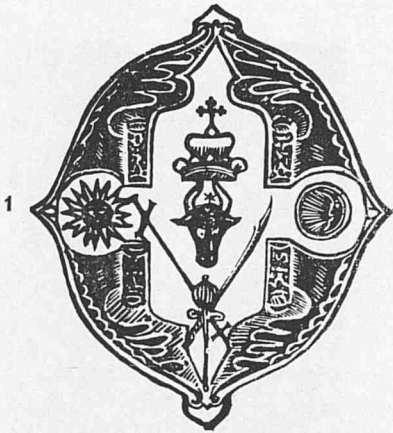
PLANȘA XXX.

- Fig. 1. Stema Moldovei pe *Liturghia slavonească*, Iași, 1715 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 171).
- Fig. 2. Stema Moldovei pe lucrarea *Cele șapte taine*, Iași, 1644 (ibidem, nr. 47).
- Fig. 3. Stema Moldovei pe lucrarea lui Dimitrie Cantemir, *Divanul sau Țilceava înțeleptului cu lumea*, Iași, 1698, (ibidem, nr. 110).
- Fig. 4. Stema Moldovei pe lucrarea *Arbitrul adevărului și al dreptății*, operă a lui Nectarie, patriarhul Ierusalimului, Iași, 1746 (ibidem, nr. 95).
- Fig. 5. Stema Moldovei pe *Penticostarul*, Iași, 1753 (ibidem, nr. 289).
- Fig. 6. Stema Moldovei pe o *Liturghie*, Iași, 1759 (ibidem, nr. 313).

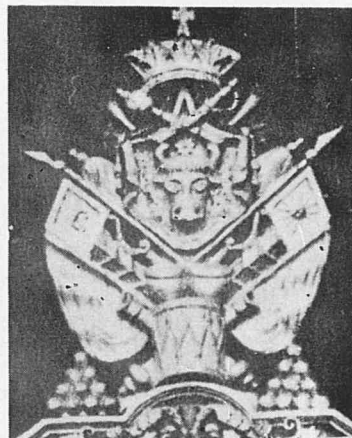
PLANȘA XXXI.

- Fig. 1. Stema Moldovei pe verso-ul foii de titlu a unui *Sinopsis*, Iași, 1714 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 169).
- Fig. 2. Stema Moldovei pe verso-ul foii de titlu a *Liturghiilor*, tipărite de mitropolitul Veniamin Kostachi, Iași, 1818 (ibidem, nr. 984).
- Fig. 3. Stema Moldovei ca supra-libros pe legătura în piele (executată în 1805) a unui *Dicționar* mss. francez-turc din biblioteca lui Alexandru Vodă Moruzi (ibidem, Mss. orientale, nr. 240; reprod. după Livia Baciru).
- Fig. 4. Stema Moldovei pe frontispiciul *Codicelui Civil al Principatului Moldovei* (Codul Callimachi), Iași, 1816–1817 (ibidem, C.R.V., nr. 927).
- Fig. 5. Stema Moldovei pe coperta broșurilor explicative ale unor gravuri istorice executate de Gheorghe Asachi și apărute la Iași, litografia Albinei, 1839–1845 (ibidem, Cab. stampe, G.R./I, nr. inv. 2882–2884).
- Fig. 6. Stema Moldovei de pe spătarul stranei domnești (executate după 1821) aflată în biserica mănăstirii Neamț.

PLANȘA XXXII.

- Fig. 1. Stema Moldovei însoțită de inițialele lui Io(an) The(odor Callimachi) Voevo(d) pe un supra-libros aplicat pe legătura în piele a unui Codex mss. din 1762 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss. rom., nr. 13; reprod. după Livia Bacîru).
- Fig. 2. Stema Moldovei gravată de protoierul Mihail Strilbitzki pe verso-ul foii de titlu a lucrării *Viețile sfinților din luna martie*, M-reă Neamț, 1813 (ibidem, nr. 838).
- Fig. 3. Stema Moldovei pe o pecetie aplicată pe un act din decembrie 1801, emis de Alexandru Vodă Suțu (colecț. de docum. Gustav Finkelstein).
- Fig. 4. Stema Moldovei pe pecetia din 1814 a Departamentului Pricinelor Străine aplicată pe un act din aprilie 1815 (colecț. de docum. Flondor).
- Fig. 5. Stema Moldovei pe pecetia din 1819 a lui Mihai Vodă Suțu aplicată pe un act din septembrie 1820 (colecț. de docum. George D. Florescu).
- Fig. 6. Stema Moldovei de pe spătarul tronului din vechiul palat domnesc din Iași (foto Ion Miclea).

PLANȘA XXXIII.

- Fig. 1.* Stema Moldovei pe sigiliul domnesc din 1822 al lui Ioniță Sandu Sturdza Voievod (Bibl. Acad. R.S.R., Mss. rom., MCCXLIX/82 și MCCXLII/106).
- Fig. 2.* Stema Moldovei pe sigiliul din 1832 al Sfatului Administrativ al acestui principat (ibidem, Cab. numism., Sigilii, nr. inv. 60).
- Fig. 3.* Stema Moldovei pe sigiliul din 1834 al Sfatului Ocîrmuitor al acestui principat (ibidem, nr. inv. 63).
- Fig. 4.* Stema Moldovei pe sigiliul din 1843 al Secretariatului de Stat al acestui principat (ibidem, nr. inv. 75).
- Fig. 5.* Stema Moldovei pe matricea unui timbru-sec emis în domnia lui Grigore Al. Ghica Voievod (Arh. Stat. Iași; reprod. după ing. V. Ciofu).
- Fig. 6.* Stema Moldovei pe sigiliul din 1858 al Căimăcămiei acestui principat (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, nr. inv. III/111).

1

2

3

4

5

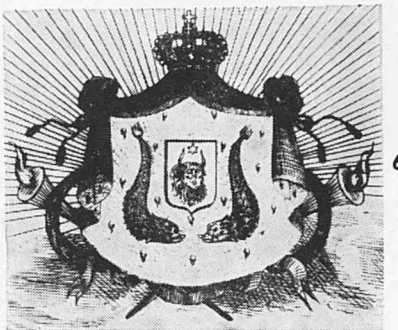
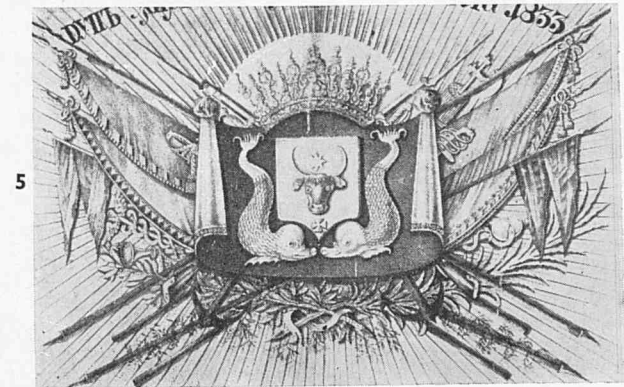
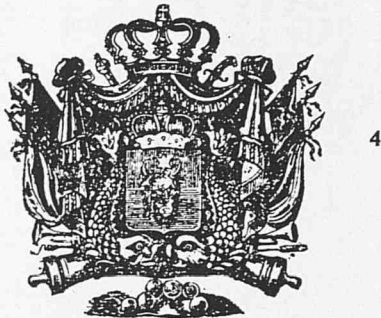
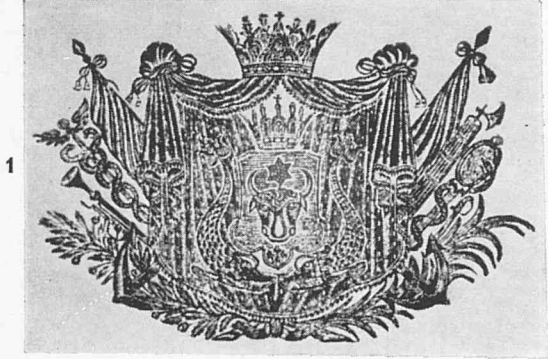

6

PLANȘA XXXIV.

- Fig. 1. Stema Moldovei (gravată de Gh. Asachi) în timpul guvernării generalului Kisseleff (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe).
- Fig. 2. Stema Moldovei pe țeava unui tun de bronz, fabricat în 1834, aparținând flotei de Dunăre a acestui principat (Muz. Militar Central, reprod. în desen după gen. P. V. Năsturel).
- Fig. 3. Stema Moldovei în timpul domniei lui Mihai Sturdza (1834–1849) (reprod. după N. A. Bogdan).
- Fig. 4. Stema Moldovei pe o diplomă de rang din ianuarie 1856 emisă de Grigore Al. Ghica Voievod (colecț. Lambrino).
- Fig. 5. Stema Moldovei (compusă de Gh. Asachi) însoțind *Harta Prințipatului Moldovei după înrătușirea făcută la 1833*, alcătuită de căminarul Petru Asachi (fratele celui dintâi) (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. cartografic, hartă mss., B XXVIII/2, 138 × 95).
- Fig. 6. Stema Moldovei pe o diplomă militară din mai 1851 emisă de Grigore Al. Ghica Voievod (colecț. de docum. G. D. Florescu).

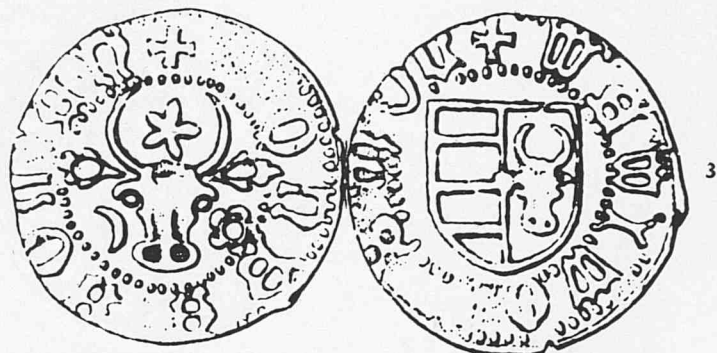
PLANȘA XXXV.

- Fig. 1.* Gros emis de Petru I Mușat (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., reprod. în desen).
Fig. 2. Gros emis de același domnitor (ibidem).
Fig. 3. Dublu gros emis de Alexandru cel Bun (ibidem).
Fig. 4. Dublu gros emis de același domnitor (ibidem).

PLANȘA XXXVI.

- Fig. 1.* Gros emis de Iliaș Voievod (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., reprod. în desen).
Fig. 2. Dublu gros emis de Iliaș Voievod și Ștefan Voievod (ibidem).
Fig. 3. Gros emis de Roman II (ibidem).
Fig. 4. Gros emis de Bogdan II (ibidem).

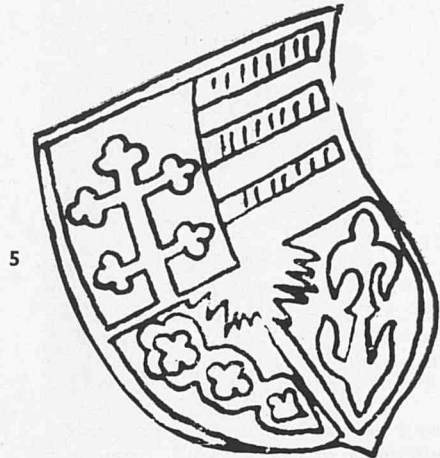
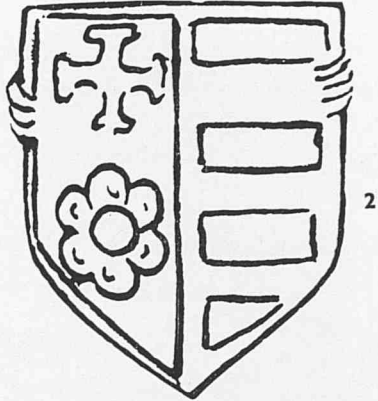
PLANȘA XXXVII.

- Fig. 1.* Gros emis de Ștefan cel Mare (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., reprod. în desen).
Fig. 2. Gros emis de același voievod (ibidem).
Fig. 3. Dinar emis de Alexandru Lăpușneanu în 1558 (ibidem).
Fig. 4. Ducat de aur emis de Despot Vodă în 1563 (revers) (ibidem).
Fig. 5. Taler emis de același domnitor în același an (revers) (ibidem).

PLANȘA XXXVIII.

- Fig. 1.* Stemă de pe o sabie domnească (posibil a lui Ștefan cel Mare) aflată la Muzeul Topkapu din Istambul (reprod. în desen după M. Berza).
- Fig. 2.* Stema lui Ștefan cel Mare pe o cădelniță dăruită în 1470 de către acest voievod Mănăstirii Putna (reprod. în desen după M. Berza).
- Fig. 3.* Stema lui Ștefan cel Mare de pe inscripția din 1479 de la Cetatea Albă amintind înălțarea zidului acestei cetăți.
- Fig. 4.* Stema lui Alexandru Vodă Lăpușneanu de pe pisania așezată în 1559 la mănăstirea Putna de către acest domnitor.
- Fig. 5.* Stema lui Ștefan cel Mare de pe *Tetraevanghelul* alcătuit în 1502 pentru mănăstirea Zografu de la Muntele Athos.
- Fig. 6.* Cîmrierul cu capul de bour cu gît pe același *Tetraevanghel* din 1502 mai sus-menționat.

PLANȘA XXXIX.

- Fig. 1.* Stema lui Ștefan cel Mare de pe inscripția din 1476 de la Cetatea Albă amintind zidirea porții celei mari a cetății.
- Fig. 2.* Stema lui Ștefan cel Mare de pe clopotul dăruit în 1494 de către acest voievod paraclisului caselor domnești de la mănăstirea Bistrița (Neamț).
- Fig. 3.* Emblema domnească heraldică pe un disc smălțuit din timpul lui Ștefan cel Mare aflat la biserica din Păpăuți (Botoșani) (colecț. Slătineanu).
- Fig. 4.* Stema domnească de pe pisania din 1550 așezată pe turnul de intrare al mănăstirii Probota de către doamna Elena, soția lui Petru Rareș.
- Fig. 5.* Stema domnească de pe pisania din 1559 aflată pe turnul bisericii sf. Dumitru din Suceava.
- Fig. 6.* Bulă de aur heraldică din 1575 a lui Petru Schiopul (fostă în colecț. Acad. Rom.).

1

2

3

4

5

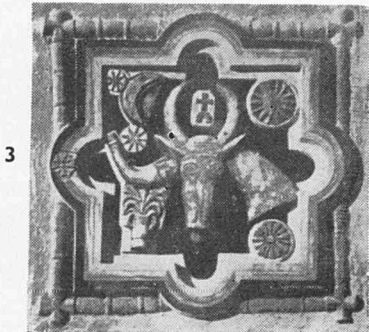

6

PLANȘA XL.

- Fig. 1.* Stema lui Ștefan cel Mare pe pisania din 1481 de pe turnul de intrare al mănăstirii Putna.
Fig. 2. Stema lui Alexandru Lăpușneanu pe pisania din 1582 a mănăstirii Slatina, ctitoria acestui voievod.
Fig. 3. Stema lui Alexandru Lăpușneanu pe pisania din 1554 a mănăstirii Bistrița (Neamț).
Fig. 4. Stema lui Alexandru Lăpușneanu de pe pisania din 1561 a unei fântini (azi dispărută) de la mănăstirea Slatina.
Fig. 5. Stema lui Miron Barnovski pe pisania din 1627 așezată pe turnul de intrare al mănăstirii Dragomirna.
Fig. 6. Stema lui Vasile Lupu de pe pisania din 1638 a fostului turn clopotniță al mănăstirii Trei Ierarhi din Iași.

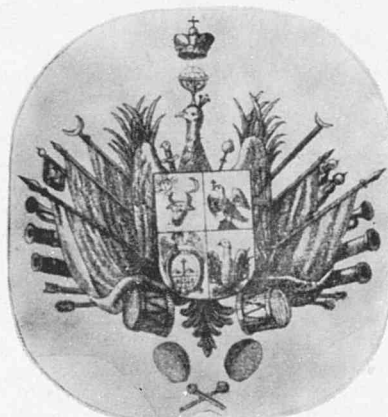
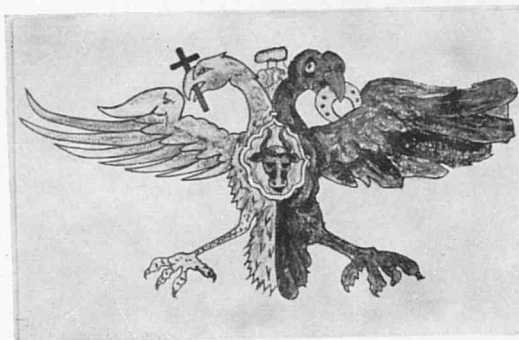
PLANȘA XLI.

- Fig. 1. Pecetie de pe un act din aprilie 1603 emis de Ieremia Vodă Movilă (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Fond M-rea Doljești, XXIX/18; Bibl. Acad. R.S.R., Peceți, nr. 112, F-LIV-101).
- Fig. 2. Pecetie de pe un act din aprilie 1607 emis de Simion Vodă Movilă (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Fond M-rea Neamț, CXL/2; Bibl. Acad. R.S.R., Mss., 15/LXI, Peceți, F-LIV-102).
- Fig. 3. Pecetie de pe un act din octombrie 1607 emis de Mihai Vodă Movilă (Bibl. Acad. R.S.R., Peceți, F-LIV-103).
- Fig. 4. Pecetia din 1676 a lui Antonie Vodă Ruset (Bibl. Acad. R.S.R., reprod. în desen).
- Fig. 5. Stema din 1716 a lui Dimitrie Cantemir pe frontispiciul *Hronicului Româno-Moldo-Vlahilor*, Iași, 1835 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V.).
- Fig. 6. Stema lui Alexandru Mavrocordat II Firaris pe o pecetie aplicată pe un act emis de acest domnitor la 1786 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Secul, III/24 bis).

PLANȘA XLII.

- Fig. 1.* Pecetie circulară din 1607 a lui Marcu Voievod (Hofkammerarchiv, Viena; Ungarn, fasc. 14432; reprod. după A. Veress).
- Fig. 2.* Pecetie circulară din 1615 a lui Ștefan Bogdan, pretendent la acea epocă la tronul Moldovei (ibidem, fasc. 14447; reprod. după A. Veress).
- Fig. 3.* Pecetie octogonală a lui Grigore I Ghica aplicată pe o scrisoare a sa din mai 1669 (Arh. Stat. Budapesta, Arh. Teleky, Mss. 832, nr. 8; reprod. după A. Veress).
- Fig. 4.* Emblema lui Constantin Vodă Duca pe hrisovul grecesc emis de acest domn în octombrie 1702 (Muz. ist. Odesa; reprod. în desen de I. N. Mănescu).
- Fig. 5.* Amprentă sigilară în ceară cu stema familiei Cantemir (colecț. autorului).
- Fig. 6.* Stema lui Alexandru Mavrocordat II Firaris de pe gravura contemporană în aramă, realizată de J. Eberspach, reprezentând pe acest domnitor (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.S. I/Eberspach, I-1, dălțiță, 235 × 175, nr. inv. 867).

PLANȘA XLIII.

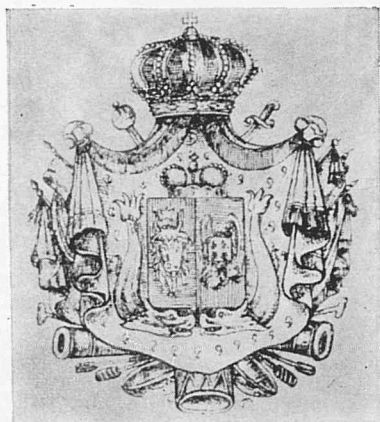
- Fig. 1. Stema lui Ioan Sandu Sturdza pe sigiliul său de Stat din 1822 (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Fond M-reă Golgota, VI/5; Bibl. Acad. R.S.R., Peciți, P-LIV-111).
- Fig. 2. Stema lui Mihai Vodă Sturdza pe măsura ponderală din 1837 pentru galbenul austriac sau olandez (reprod. după G. Severeanu).
- Fig. 3. Stema aceluiași domnitor pe sigiliul său de Stat din 1834 (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Fond M-reă Neamț, I/27; Bibl. Acad. R.S.R., Peciți, F-LIV-110).
- Fig. 4. Stema lui Grigore Al. Ghica Voievod după un desen reproducind o pecetie din 1849 a acestui domnitor (colecț. ing. Ferdinand Bartsch).
- Fig. 5. Stema aceluiași voievod pe o matrice de supra-libros, în bronz, ce i-a aparținut (Muz. de Ist. a R.S.R.).
- Fig. 6. Stema dublă a lui Alexandru Ioan Cuza pictată pe o fructieră de porțelan făcând parte dintr-un serviciu de masă al domnitorului (Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., nr. inv. 47522, nr. secț. 26762).

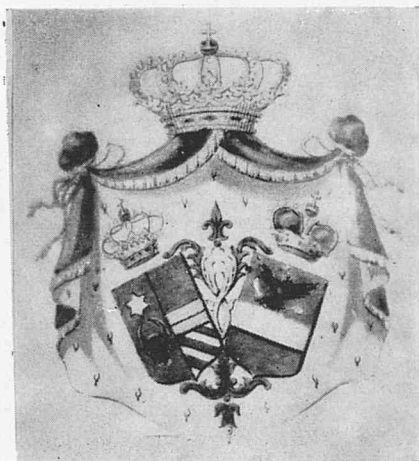
2

4

6

TRANSILVANIA

PLANȘA XLIV.

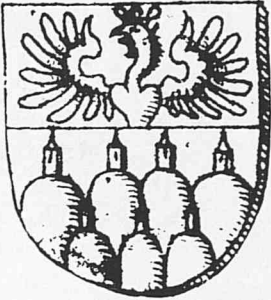
- Fig. 1. Stema Transilvaniei în *Chorographia Transylvaniae* a lui Georg Reicherstorffer (Viena, 1550, f. 6 revers).
- Fig. 2. Stema Transilvaniei pe pagina de titlu a *Cronologiei* lui Levinus Hulsius (Nürnberg, 1596).
- Fig. 3. Stema Transilvaniei pe reversul unei medalii comemorînd pe Christofor Báthory și purtînd data 1580 (reprod. după A. Resch).
- Fig. 4. Stema atribuită Transilvaniei pe aversul unei medalii emisă de Moise Székely în 1603 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism.).
- Fig. 5. Stema Transilvaniei pe reversul unui ducat al lui Sigismund Rákóczy din 1607 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism.).
- Fig. 6. Stema Transilvaniei în *Cerographia Hungariae* a lui Ioan Szegedi (Tyrnavia, 1734, tab. I, fig. XI).

1

2

TRANSILVA:

3

4

5

6

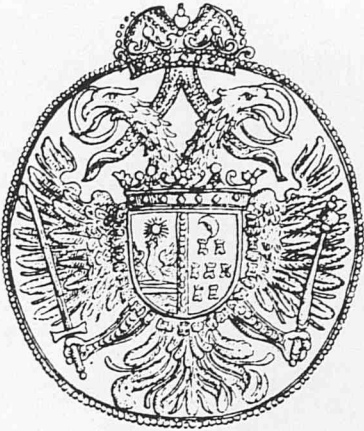
PLANȘA XLV.

- Fig. 1. Stema Transilvaniei pe reversul unei monede din 1694 a împăratului Leopold I pentru Ardeal (reprod. după A. Resch).
- Fig. 2. Stema Transilvaniei pe reversul unei alte monede din 1694 a împăratului Leopold I pentru Ardeal (ibidem).
- Fig. 3. Stema Transilvaniei pe reversul unei monede din 1764 a împărătesei Maria Tereza pentru Ardeal (ibidem).
- Fig. 4. Stema Transilvaniei pe un Molitvenic, Blaj, 1784 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 575).
- Fig. 5. Stema Transilvaniei pe aversul unei medalii omagiale pentru Ardeal emisă de împărăteasa Maria Tereza în 1740 (colecț. Flondor).
- Fig. 6. Stema Transilvaniei pe reversul medaliei omagiale pentru Ardeal emisă de împăratul Ferdinand I în 1837 (reprod. după A. Resch).

1

2

3

4

5

6

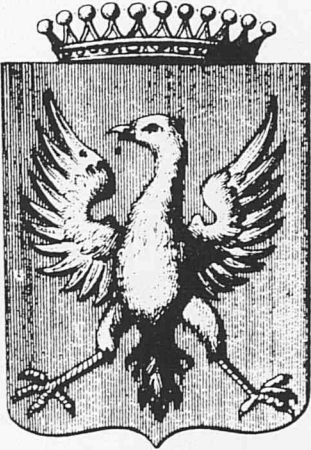
PLANȘA XLVI.

- Fig. 1. Stema Transilvaniei în *Stematografia* lui Hristofor Jefarović (Viena, 1741, p. 36).
Fig. 2. Stema Comitatelor Transilvaniei în *Atlasul geografic* al lui F.-I. von Reilly (Viena, 1789–1791, vol. I, pl. I, fig. 7).
Fig. 3. Stema Sașilor din Transilvania în același atlas sus-menționat (ibidem, pl. I, fig. 9).
Fig. 4. Stema Secuilor din Transilvania în atlasul mai sus-citat (ibidem, pl. I, fig. 8).
Fig. 5. Stema Transilvaniei în armorialul lui F.-C. Palma (Viena, 1766, pl. I, nr. 14).
Fig. 6. Stema Transilvaniei în armorialul alcătuit de C. von Reichenau, F. v. Czergeö și O. v. Barsay și publicat în colecția *J. Siebmacher*, (Nürnberg, 1898).

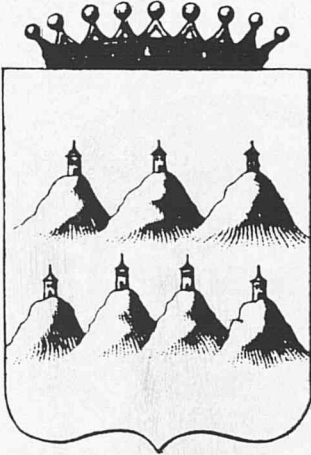
1

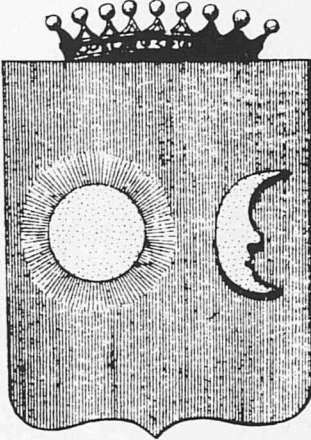
2

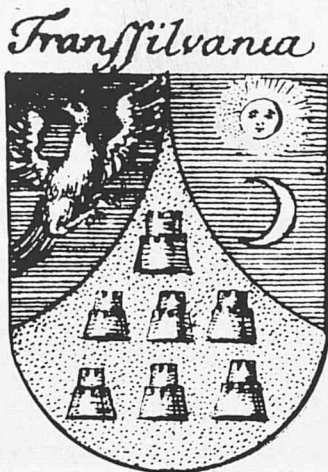
3

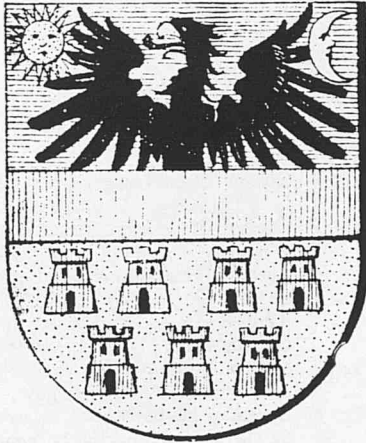
4

5

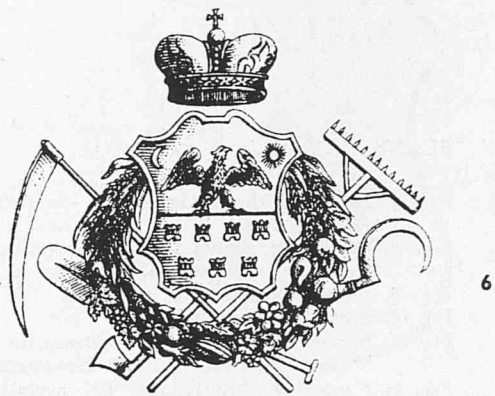
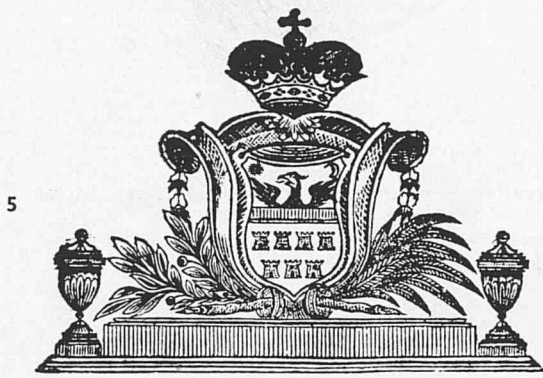
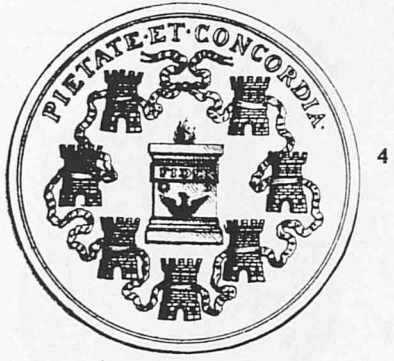
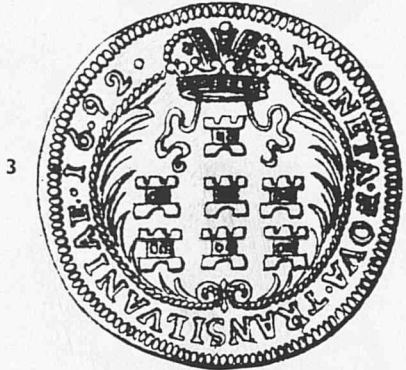

6

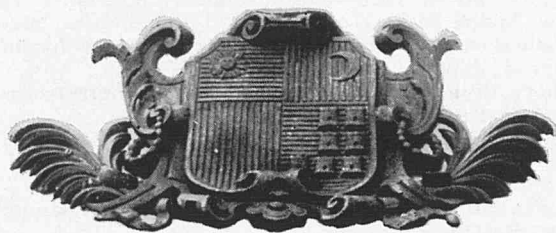
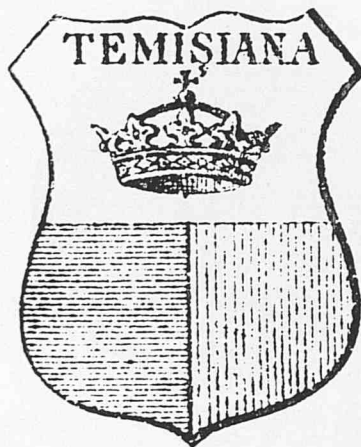
PLANȘA XLVII.

- Fig. 1.* Stema Transilvaniei pe reversul unei monede de argint din 1617 emisă de Gabriel Bethlen, principe al Ardealului (1613—1629) (reprod. după A. Resch).
- Fig. 2.* Stema Transilvaniei pe reversul unui ducat din 1692 emis de împăratul Leopold I pentru Ardeal (ibidem).
- Fig. 3.* Stema Transilvaniei pe reversul unei monede de argint din 1692 emisă pentru Ardeal de același împărat romano-german (ibidem).
- Fig. 4.* Emblema a Transilvaniei pe reversul medaliei omagiale pentru Ardeal emisă de împăratul Leopold al II-lea în 1790 (ibidem).
- Fig. 5.* Stema Transilvaniei pe un almanah săsesc editat la Sibiu în 1848 (anul X, p. 117; Bibl. Acad. R.S.R.).
- Fig. 6.* Stema a Transilvaniei pe aversul medaliei de argint emisă cu prilejul expoziției economice de la Cluj din 1847 (reprod. după A. Resch).

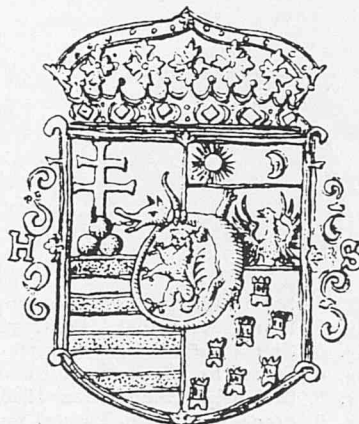
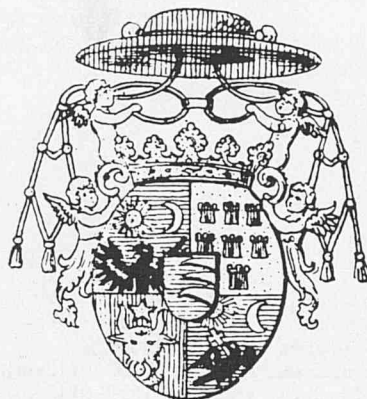
PLANȘA XLVIII.

- Fig. 1.* Stema Transilvaniei cerută de revoluționarii români după 1848 (reprod. după Mihai Popescu).
- Fig. 2.* Stema Temișanei (Banatului) (Albumul cu reproduceri de steme, sigilii, timbruri-sec și ștampile transilvănene din sec. al XIX-lea, în colecț. Flondor).
- Fig. 3.* Stema Transilvaniei (ibidem).
- Fig. 4.* Stema Crișanei (ibidem).
- Fig. 5.* Stema Transilvaniei (în viziunea lui Cezar Bolliac) reprezentată pe soclul statuii lui Mihai Viteazul din fața clădirii Universității din București (foto Const. Petrache).
- Fig. 6.* Stema Maramureșului (în același album sus-menționat).

PLANȘA XLIX.

- Fig. 1.* Stema sigilară din 1595 a lui Sigismund Báthory ca principe imperial și al Transilvaniei, avind incluse și stemele Țării Românești și Moldovei. (Arh. Stat. Cluj; reprod. după A. Veress).
- Fig. 2.* Stema sigilară din 1598 a arhiducesei Maria Cristierna, soția lui Sigismund Báthory, ca principesă regentă a Transilvaniei, menținind în armele sale și stemele Moldovei și Țării Românești (desen după original de prof. Ștefan Toth; reprod. după A. Veress).
- Fig. 3.* Stema sigilară din 1599 a cardinalului Andrei Báthory ca principe al Transilvaniei, păstrind în continuare incluse în armele sale și stemele celor două principate românești (desen după original de prof. Șt. Toth; reprod. după A. Veress).
- Fig. 4.* Stema monetară a lui Gabriel Báthory ca principe al Transilvaniei (pe reversul talerului său emis în 1609) (reprod. după A. Resch).
- Fig. 5.* Stema sigilară a aceluiași Andrei Báthory, de asemenea din 1599, cu aceleași caracteristici heraldice ca precedentă, avind în plus, ca timbru, pălăria de cardinal a posesorului (reprod. după Mihai Popescu).
- Fig. 6.* Stema monetară a lui Ștefan Bocskay ca principe al Transilvaniei (pe reversul talerului său emis în 1606) (reprod. după A. Resch).

PLANȘA L.

- Fig. 1.* Stema lui Ștefan Bocskai pe reversul unui taler emis în 1606 (reprod. după A. Resch).
Fig. 2. Stema lui Gabriel Báthory pe aversul talerului său emis în 1612 (ibidem).
Fig. 3. Stema lui Gabriel Bethlen pe reversul talerului său emis în 1621 (ibidem).
Fig. 4. Stema lui Gheorghe I Rákóczy pe reversul talerului său emis în 1646 (ibidem).
Fig. 5. Stema lui Gheorghe al II-lea Rákóczy pe reversul talerului său emis în 1650 (ibidem).
Fig. 6. Stema lui Acațiu Barcsai pe reversul monedei sale de 10 ducați emisă în 1659 (ibidem).

1

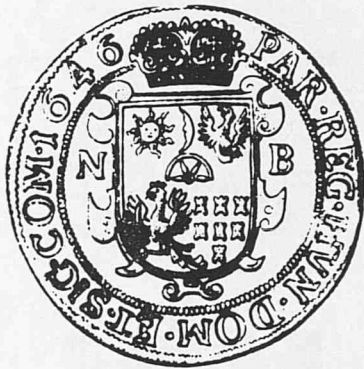
2

3

4

5

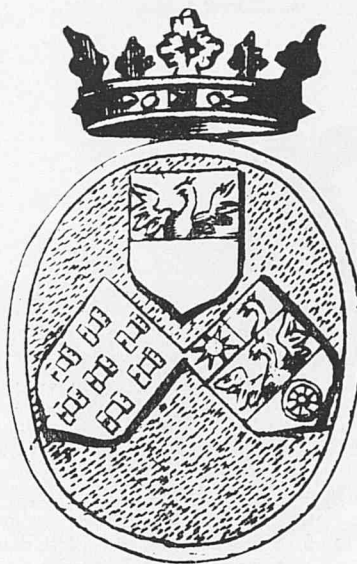
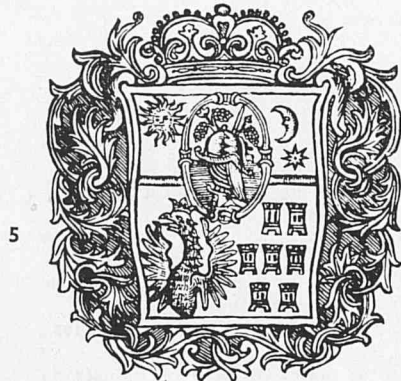
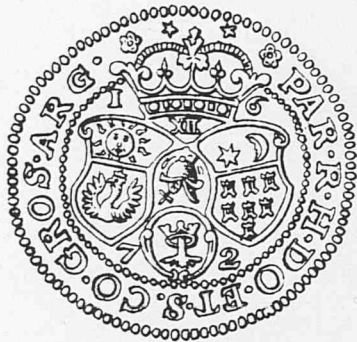
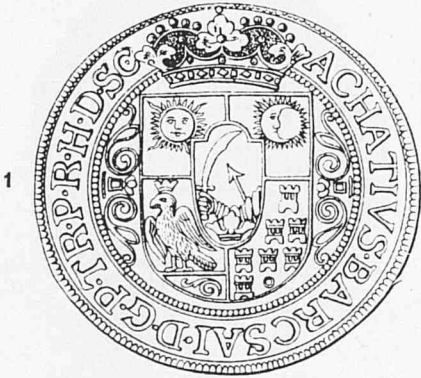

6

PLANȘA LI.

- Fig. 1. Stema lui Acațiu Barcsai pe aversul talerului său emis în 1660 (reprod. după A. Resch).
Fig. 2. Stema lui Ioan Kemény pe reversul talerului său emis în 1661 (ibidem).
Fig. 3. Stema lui Mihai Apaffi pe reversul talerului său emis în 1663 (ibidem).
Fig. 4. Stema lui Mihai Apaffi pe reversul talerului său emis în 1672 (ibidem).
Fig. 5. Stema aceluiași principe pe verso-ul paginii de titlu a lucrării *Sicriul de aur*, Sebeșul Săsesc, 1685 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 80).
Fig. 6. Stema lui Gheorghe al II-lea Rákóczy de la baza gravurii contemporane ce-l reprezintă, executată de John Overton (ibidem, Cab. Stampe, G.S./I, Overton J., gravură în dălțiță, 175 × 128, nr. inv. 12421).

STEME UNITE

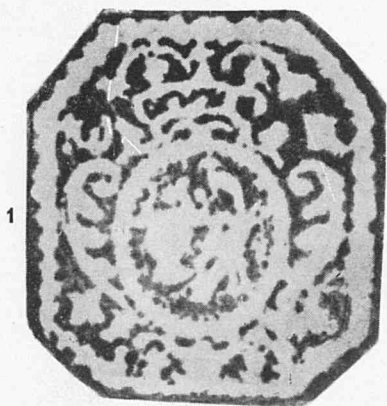
PLANȘA LII.

- Fig. 1. Pecetie octogonală inelară a lui Vasile Lupu aplicată pe un act din noiembrie 1639 (Arh. Stat. Buc., Fond Episc. Huși, 12/XIII).
- Fig. 2. Pecetie octogonală inelară a lui Gheorghe Duca aplicată pe un act din iunie 1674 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., XLV/8).
- Fig. 3. Pecetie octogonală inelară din 1679 a lui Gheorghe Duca aplicată pe un act din ianuarie 1681 (ibidem, XIV/61).
- Fig. 4. Pecetie octogonală inelară a Doamnei Nastasia Duca aplicată pe o scrisoare a sa din iunie 1683 (Muz. Naț. Budapesta, desen prof. Șt. Toth; reprod. după A. Veress).
- Fig. 5. Pecetia lui Gheorghe Duca aplicată pe un act din iunie 1679 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., LXXVIII/5, reprod. în desen după V. A. Urechia).
- Fig. 6. Stemele unite ale Țării Românești și Moldovei sculptate în piatră în 1753 pe balustrada foișorului lui Dionisie de la mănăstirea Hurezi.

PLANȘA LIII.

- Fig. 1.* Pecetie octogonală din 1733 a lui Constantin Mavrocordat aplicată pe un act din aprilie 1734 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Doljești, XX bis/39).
- Fig. 2.* Pecetie octogonală din 1753 a lui Matei Ghica aplicată pe un act din februarie 1755 (ibidem, Fond M-rea Zlataust, XI/14).
- Fig. 3.* Pecetie din 1753 a lui Matei Ghica aplicată pe un act din mai 1755 (ibidem, Fond. Eforia Școalelor, I/52).
- Fig. 4.* Pecetie octogonală din 1758 a lui Scarlat Ghica (Bibl. Acad. R.S.R., Peciți, copie foto).
- Fig. 5.* Pecetie din 1782 a lui Alexandru I Mavrocordat Delibei aplicată pe un act din mai 1784 (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Fond M-rea Văratec, III/1).
- Fig. 6.* Pecetia din 1787 a lui Alexandru Ioan Ipsilanti aplicată pe un act din mai 1787 (ibidem, Fond Mitropolia Moldovei, VIII/50).

PLANȘA LIV.

- Fig. 1. Pecetia lui Grigore al II-lea Ghica aplicată pe un act din ianuarie 1735 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., CCCXCVIII/66).
- Fig. 2. Stema lui Constantin Mavrocordat pe gravura executată la Paris de G. F. Schmidt, reproducere după portretul acestui domnitor, operă a pictorului elvețian Jean-Etienne Liotard (ibidem, Cab. stampe).
- Fig. 3. Supra-libros heraldic al lui Nicolae Mavrocordat aplicat pe coperta legăturii în piele a două copii mss. dintre 1725—1727 ale lucrării *Viața prea ilustrei familii a lui Nicolae Mavrocordat* (ibidem, Mss. rom., nr. 1299 și 1354; reprod. după L. Bacîru).
- Fig. 4. Pecetia din 1787 a lui Alexandru Ipsilanti aplicată pe un act din ianuarie 1788 (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Fond M-reă Precista Răducanu, VI/5).
- Fig. 5. Pecetia din 1756 a lui Constantin Racoviță aplicată pe un act din februarie 1757 (ibidem, Fond M-reă Neamț, XXXVII/22).
- Fig. 6. Pecetia din 1793 a lui Mihai Suțu aplicată pe un act din august 1795 (ibidem, Fond M-reă Sf. Sava (Iași), XI 10).

PLANȘA LV.

- Fig. 1. Stemele unite pe o *Liturghie*, București, 1747 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 254).
Fig. 2. Stemele unite pe *Triodul*, Iași, 1747 (ibidem, nr. 262).
Fig. 3. Stemele unite pe *Octoiul*, Rimnic, 1742 (ibidem, nr. 227).
Fig. 4. Stemele unite pe un *Antologhion*, Iași, 1755 (ibidem, nr. 293).
Fig. 5. Stemele unite pe un *Molitvenic*, Buzău, 1747 (ibidem, nr. 258).
Fig. 6. Stemele unite pe un *Penticostarion*, București, 1800 (ibidem, nr. 627).

1

2

3

4

5

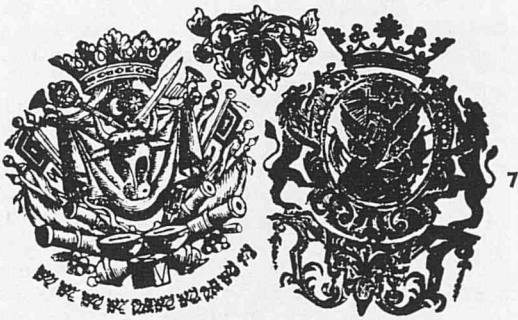
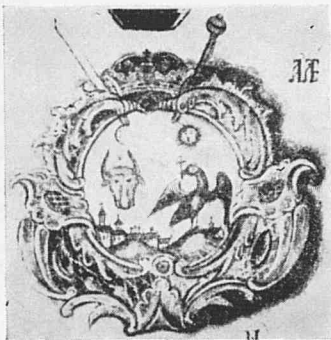
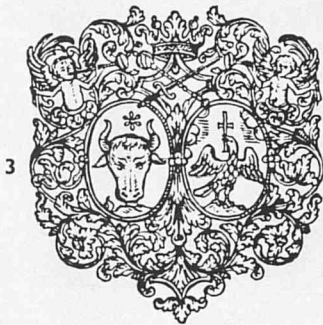
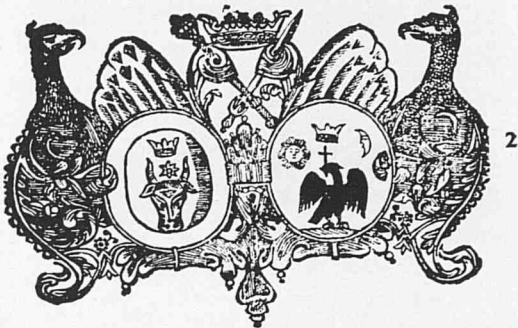

6

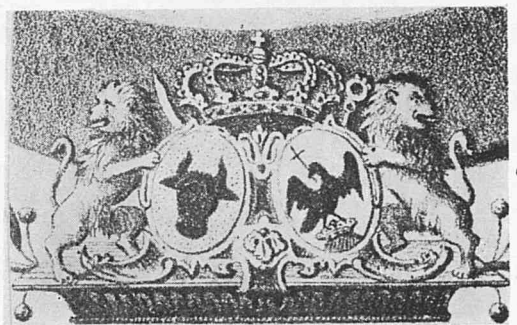
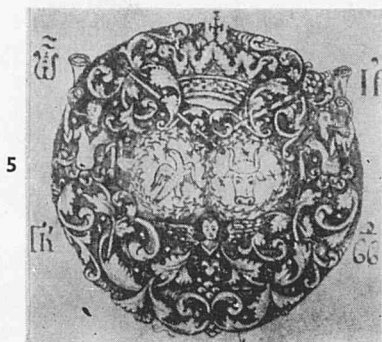
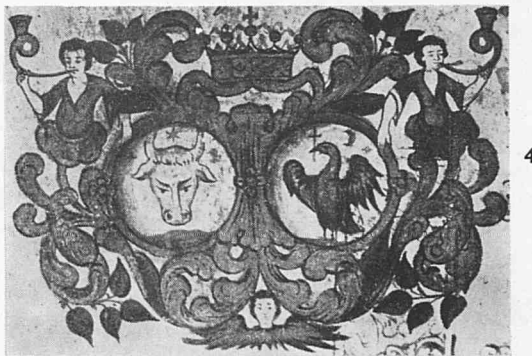
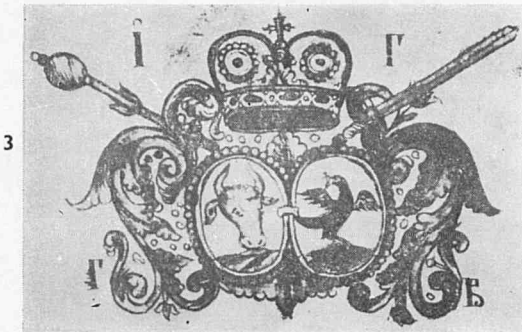
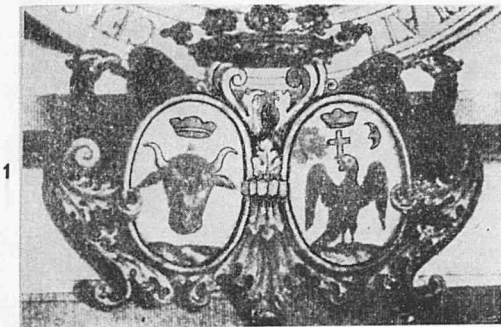
PLANȘA LVI.

- Fig. 1. Stemele unite pe lucrarea *Istoria sfântă* a lui Alexandru Mavrocordat, București, 1716, (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 176).
- Fig. 2. Stemele unite pe un *Molitvenic*, București, 1794 (ibidem, nr. 579).
- Fig. 3. Stemele unite pe lucrarea *Despre datorii*, București, 1719, operă a lui Nicolae Vodă, Mavrocordat (ibidem, nr. 178).
- Fig. 4. Stemele unite pe frontispiciul Condicei mănăstirii Bistrița (Vâlcea) scrisă la 1796 de către Dionisie Eclesiarhul (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Mss. nr. 191).
- Fig. 5. Stemele unite pe *Hrisovul de așezămînt* a lui Mihail Vodă Suțu, Iași, 1793 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 564).
- Fig. 6. Stemele unite pe *Pravoslavnică mărturisire*, București, 1745 (ibidem, nr. 244).
- Fig. 7. Stemele unite pe *Tilcuire la cele patru Evanghelii*, Iași, 1805, operă a lui Teofilact, arhiepiscop al Bulgariei (ibidem, nr. 688).

PLANȘA LVII.

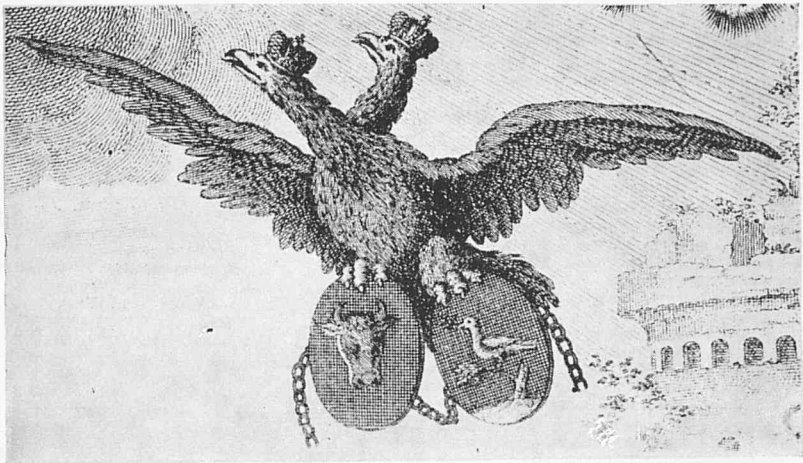
- Fig. 1.* Stemele unite aflate la baza portretului lui Nicolae Vodă Mavrocordat, pe gravura executată la Berlin în 1721 de către G. Wolfgang (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. Stampe, G.S./I, Wolfgang, I.G.-I, nr. inv. 873, gravură în dălțiță, 185 × 146).
- Fig. 2.* Stemele unite pe frontispiciul hrisovului lui Constantin Vodă Mavrocordat dat mănăstirii Mărgineni la 17 februarie 1736 (ibidem, Mss., CCCXCVIII/70).
- Fig. 3.* Stemele unite pe hrisovul lui Grigore al II-lea Ghica din februarie 1750 dat aceleiași mănăstirii Mărgineni (ibidem, CCCXCVIII/71).
- Fig. 4.* Stemele unite pe frontispiciul hrisovului lui Grigore al III-lea Ghica din 15 ianuarie 1769 emis pentru M-rea Sf. Spiridon din București (ibidem, XXXCXVI/7).
- Fig. 5.* Stemele unite pe frontispiciul unui hrisov al lui Grigore al II-lea Ghica din aprilie 1751 (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Suluri, nr. 24).
- Fig. 6.* Stemele unite aflate la baza litografiei executate în 1875 la Iași de către K. Alexander reproducând o gravură din sec. al XVIII-lea alcătuită la Lipsca de I. M. Stock și reprezentând pe Grigore al III-lea Ghica, domn al Țării Românești și al Moldovei (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. Stampe, G.R./I, Alexander, K.-I, nr. inv. 800, 428 × 295).

PLANȘA LVIII.

- Fig. 1. Stemele acolate ale principatelor românești, timbrate de acvila bicefală imperială rusă și reproduse pe harta Moldovei executată sub directivele generalului F. G. v. Bauer în timpul campaniei ruso-turce dintre anii 1769–1774 (Amsterdam, 1783 (?); Bibl. Acad. R.S.R., Cab. cartografic, H-III 317, 170 × 168).
- Fig. 2. Stemele acolate ale principatelor românești timbrate de acvila bicefală imperială rusească, pe aversul celei de a doua monede de probă executată la Sadagura în 1771 (ibidem, Cab. numism., bronz, Ø 53, nr. inv. M. 2904).
- Fig. 3. Stemele acolate ale țărilor românești pe aversul piesei de o para a celei de a doua emisiuni monetare rusești din 1772 în Principate (ibidem, bronz, Ø 28, nr. inv. M. 2907).
- Fig. 4. Stemele acolate ale principatelor românești susținute de acvila imperială rusească pe frontispiciul celui de al doilea volum al lucrării lui Dionisie Fotino *Istoria generală a Daciei*, Viena, 1818–1819 (ibidem, C.R.V., nr. 996).
- Fig. 5. Stemele acolate ale principatelor române timbrate de acvila bicefală rusească pe gravura intitulată *Triumful ortodoxiei* aflată pe frontispiciul primului volum al aceleiași lucrări (ibidem).

1

2

3

4

5

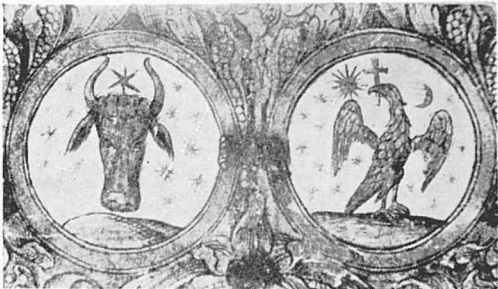
PLANȘA LIX.

- Fig. 1. Stemele celor două țări române pe un aier țesut de domnița Eufrosina Alex. Callimachi (mai tirziu Doamna lui Alexandru Vodă Suțu) și dăruit de ea bisericii Arhanghelul Mihail din Constantinopol (reprod. după Marcu Beza).
- Fig. 2. Stemele unite de pe frontispiciul hrisovului lui Mihai Vodă Racoviță dat mănăstirii Cotroceni la 24 mai 1731 (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Sului nr. 15).
- Fig. 3. Stemele unite pe o pecetie din 1793 a lui Mihai Vodă Suțu, aplicată pe un act din ianuarie 1795 (ibidem, Fond Marea Rîșca, VII/11).
- Fig. 4. Stemele acolate ale Moldovei și Țării Românești în viziunea artei heraldice germane din sec. al XIX-lea (colecț. *J. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch*, Bd. I, Theil 2, Heft 8, Nürnberg, 1890).
- Fig. 5. Stemele acolate ale celor două principate românești pe o pecetie din 1819 a lui Alexandru Vodă Suțu aplicată pe un act din același an (Muz. Literaturii române, Mss., nr. inv. 16099).
- Fig. 6. Stemele acolate ale Moldovei (în domnia lui Mihai Sturdza) și ale Țării Românești, tipărite pe coperta cunoscutului *Album moldo-valaque* (Paris, 1848) al lui Adolphe Billecocq, consul al Franței la București în perioada regulamentară (Bibl. Acad. R.S.R.).

1

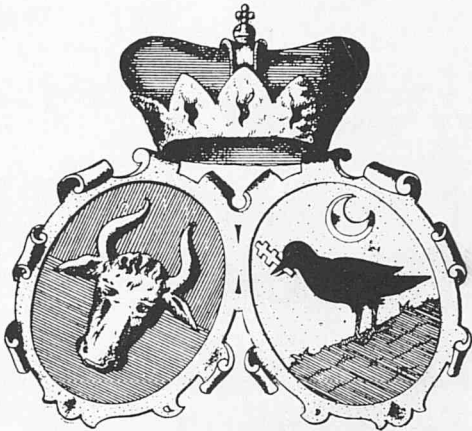
2

3

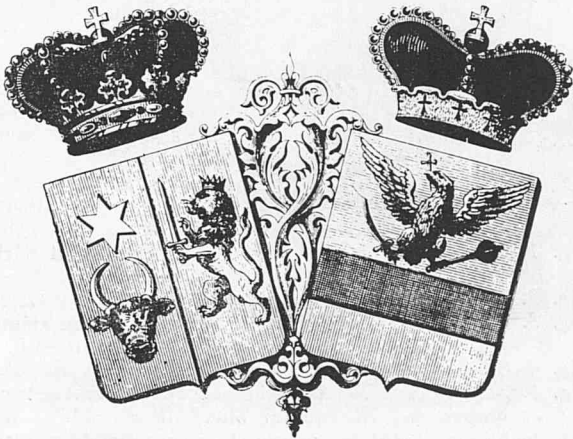
4

5

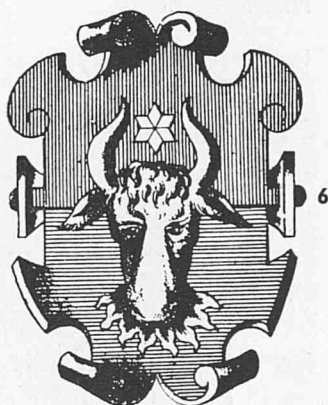
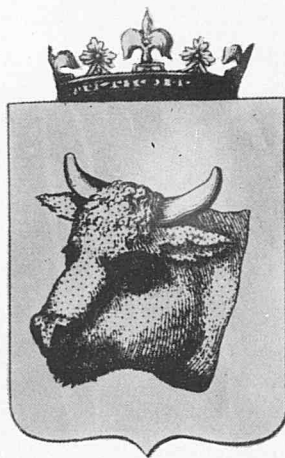

6

PLANȘA LX.

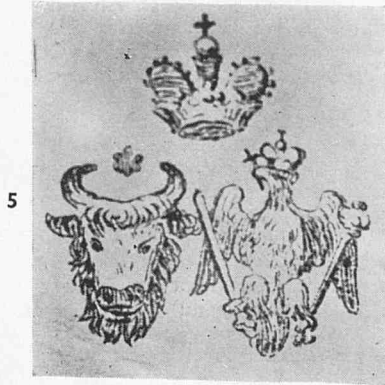
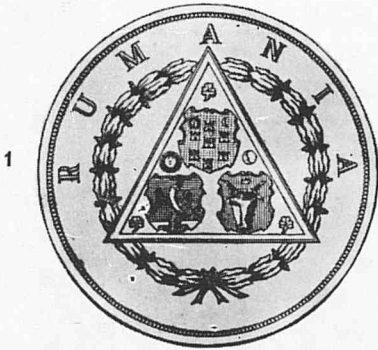
- Fig. 1. Stema Țării Românești în armorialul lui Hristofor Jefarovič, *Stematografia* (Viena, 1741, p. 30).
- Fig. 2. Stema Moldovei în același armorial menționat (ibidem, p. 34).
- Fig. 3. Stema Țării Românești în atlasul geografic al lui Franz-Joseph von Reilly (Viena, 1789, vol. I, pl. II, fig. 1).
- Fig. 4. Stema Moldovei în același atlas geografic (ibidem, fig. 2).
- Fig. 5. Stema Țării Românești în colecția heraldică germană J. Siebmacher (*J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*, Bd. I, Theil 2, Heft 8, Nürnberg, 1890).
- Fig. 6. Stema Moldovei în aceeași colecție heraldică citată.

PRINCIPATELE UNITE

PLANȘA LXI.

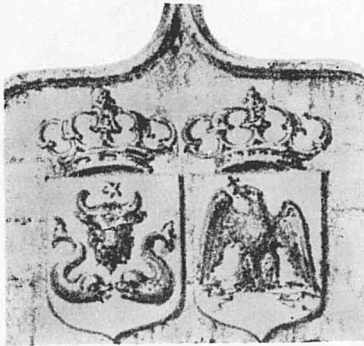
- Fig. 1. Stemele unite ale celor trei principate românești gravate pe aversul medaliei «*Norma*» emisă la București în ianuarie 1838 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Medalii, B. II/2135, argint, Ø 63).
- Fig. 2. Emblema Principatelor Unite gravată pe aversul medaliei Pompierilor (1860) (ibidem, nr. inv. M. 3694, bronz, Ø 32).
- Fig. 3. Emblema Principatelor Unite pe pecetia din 1859 a Administrației Districtului Dîmbovița, aplicată pe un act din februarie 1860 (colecț. de docum. George D. Florescu).
- Fig. 4. Emblema Principatelor Unite reprezentată pe flamura drapelului confecționat în 1859, în perioada imediat următoare proclamării Unirii celor două țări române (Muz. Militar Central).
- Fig. 5. Emblema Principatelor Unite, antet pe o adresă din septembrie 1860 a Prefecturii Poliției Capitalei (Arh. Stat. Buc., Filiala Mun. Buc., Fond Primăria oraș București, Dos. nr. 22/1860, f. 132).
- Fig. 6. Emblema Principatelor Unite de pe timbrul poștal de 30 de parale albastru, din emisiunea filatelică apărută la 25 iunie/7 iulie 1862 (v. *Catalogul mărcilor poștale românești* (1964), București, 1964, p. 5).

PLANȘA LXII.

- Fig. 1. Stema Principatelor Unite din *Calendarul istoric pentru Românii din Principatele Dunărene* (pe anul) 1856, ilustrat de Gh. Asachi și litografiat de E. Guillemin (Iași, Inst. Albinei, 1856) (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R. III/Guillemin, E.-1, 488 × 861, nr. inv. 555).
- Fig. 2. Stema Principatelor Unite pe reversul medaliei de aur bătute în 1857 cu prilejul instituirii Divanurilor Ad-hoc în cele două țări române (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Medalii, nr. inv. 402, aur, Ø 18, 2,80 gr.).
- Fig. 3. Stema Principatelor Unite stabilită oficial prin Înaltul Ordin de zi nr. 34 al domnitorului Cuza, dat în București la 9 februarie 1861 (*Monitorul Oastei*, II, 1861, nr. 10 din 14 februarie, pl. anexă între p. 152—153; reprod. după gen. P. V. Năsturel).
- Fig. 4. Stema Principatelor Unite pe sigiliul lui Iancu Mihalescu, delegatul suburbiei Hagiu din Coloarea (sectorul) de Negru al orașului București (Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism., vitrină sala I, sigiliu bronz, Ø 4,80).
- Fig. 5. Stema Principatelor Unite, antet pe hîrtia de corespondență oficială a Agenției diplomatice a țării noastre la Paris în perioada 1862—1864 (Bibl. Acad. R.S.R., Arh. Cuza, mapa II, scris. nr. 66 din 27 sept. 1862; reprod. după D. Cernavodeanu).
- Fig. 6. Stema Principatelor Unite pe frontispiciul acțiunilor Băncii Moldovei emise la Iași conform hotărîrii din 18/30 mai 1866 a Adunării Generale a acționarilor numitei bănci (Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism., vitrină sala III).

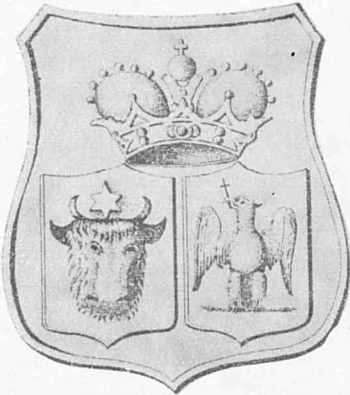
1

2

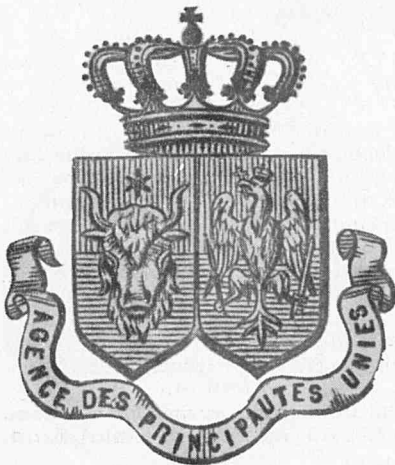
3

4

5

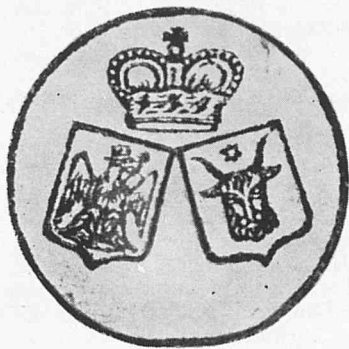

6

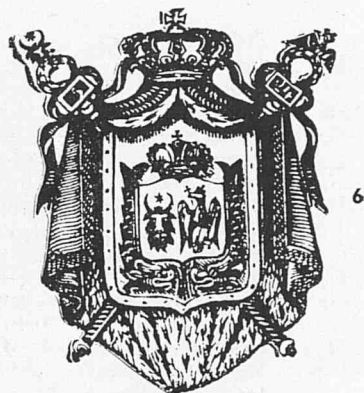
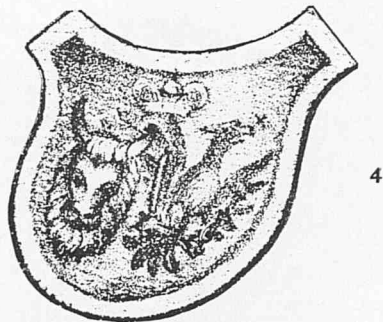
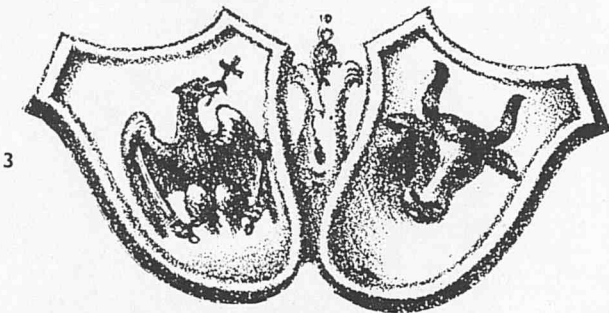
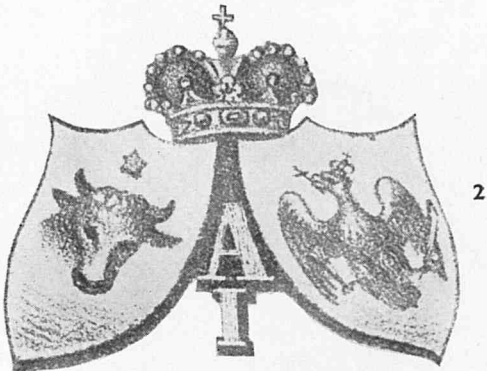
PLANȘA LXIII.

- Fig. 1.* Stema Principatelor Unite pe aversul medaliei de deputat a Adunării Elective din Țara Românească în 1859 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Medalii, argint, Ø 51, nr. inv. 3157 și Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism., nr. inv. 78382).
- Fig. 2.* Stema Principatelor Unite pe o cataramă de centură militară, accesoriu de uniformă a armatelor muntene și moldovene în 1859 (Muz. Unirii, Iași; foto Ion Miclea).
- Fig. 3.* Stema Principatelor Unite pictată pe un serviciu de masă, din porțelan de Vierzon, comandat în Franța de domnitorul Cuza la începutul anului 1859 (Muz. Castel Peleş, Veselă Vierzon, farfurie, nr. inv. 690748).
- Fig. 4.* Stema Principatelor Unite, antet pe o adresă din iunie 1862 a Comisiei Coloarei de Roșu din București către membrii Municipalității Capitalei (Arh. Stat. Buc., Filiala Mun. Buc., Fond Primăria oraș Buc., Dos. nr. 22/1860, f. 94).
- Fig. 5.* Pecetia din 1859 a Comisiei Colorii neagră din București (Arh. Stat. Buc., Fil. Mun. Buc., Fond. Prim. oraș Buc., Dos. nr. 44/1859, f. 249, precum și ibidem, Arh. Ist. Centr., Sigilii, nr. 1488).

PLANȘA LXIV.

- Fig. 1. Stema Principatelor Unite, antet pe o adresă din aprilie 1861 a Prefecturii jud. Prahova către Constantin Filipescu, deputatul numitului district (colecț. de doc. George D. Florescu; același tip de antet și la Min. Af. Ext., Arh. ist., Dos. 3/280/1864, f. 15).
- Fig. 2. Stema Principatelor Unite de la baza compoziției alegorice a lui G. Venrich intitulată *Renașterea României*, litografiată de C. Danielis în 1859 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R., V/Danielis, C.5, 462×622, nr. inv. 5904).
- Fig. 3. Stema Principatelor Unite de la baza portretului lui Alexandru Ioan Cuza, litografiat de același Danielis, compus și editat de maiorul D. Pappasoglu în 1859 (ibidem, G.R., II/Danielis, C. (Portrete) 2, 561×420, nr. inv. 4946).
- Fig. 4. Stema Principatelor Unite de la baza litografiei intitulată *Unirea* și alcătuită de maiorul D. Pappasoglu în 1859 (ibidem, G.R., 19, V/Pappasoglu, D.14, nr. inv. 6601).
- Fig. 5. Stema Principatelor Unite de pe frontispiciul unei stampe reprezentând pe domnitorul Cuza și dedicată *Adunărilor Elective din România în memoria zilelor de 5 și 24 ianuarie anul 1859* (Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., nr. inv. 11623).
- Fig. 6. Stema Principatelor Unite, antet pe o patentă emisă de Ministerul Finanțelor în iunie 1862 în București (Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism., panou sala III).

PLANȘA LXV.

- Fig. 1. Stema Principatelor Unite gravată pe sigiliul din 1859 al Comisiei Centrale de la Focșani (Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., Sigilii, bronz, Ø 40, nr. inv. 97006 44938).
- Fig. 2. Stema Principatelor Unite gravată pe matricea sigiliului domnesc al lui Alexandru Ioan Cuza confecționat la Iași în 1859 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, argint, Ø 42, nr. inv. M., 3452).
- Fig. 3. Stema Principatelor Unite din centrul compoziției heraldice alcătuite la Iași, în 1860, către Antohi Partenie (ibidem, Cab. stampe, G.R., I/Partenie, A.-36-2, litogr. 478 × 310, nr. inv. 552).
- Fig. 4. Stema Principatelor Unite pe amprenta sigiliului domnesc al lui Alexandru Ioan Cuza confecționat la București în 1859 (Min. Af. Ext., Arh. ist., Vol. 118 bis, Dos. 3 Comisia Centrală de la Focșani, f. 230).
- Fig. 5. Stema Principatelor Unite pe reversul unui proiect de monedă alcătuit în toamna lui 1860 (Bibl. Univ. Cluj, Cab. numism., Colecț. Sion și Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., bronz, Ø 23, nr. inv. M. 2757).
- Fig. 6. Stema Principatelor Unite de pe măciulia de argint a bastonului de tambur major din 1863 al unui regiment de geniu din armata unificată a celor două țări române (Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., nr. inv. 35224).

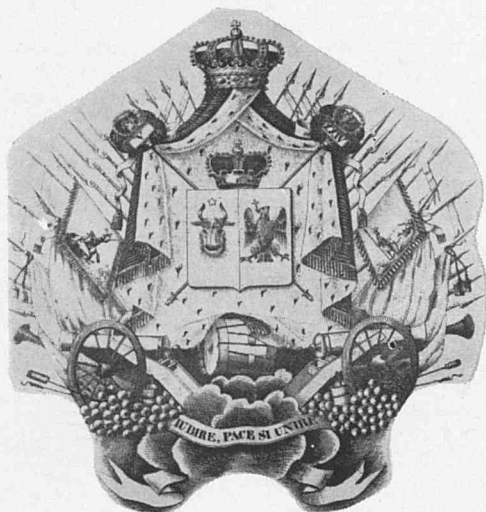
1

2

3

4

5

6

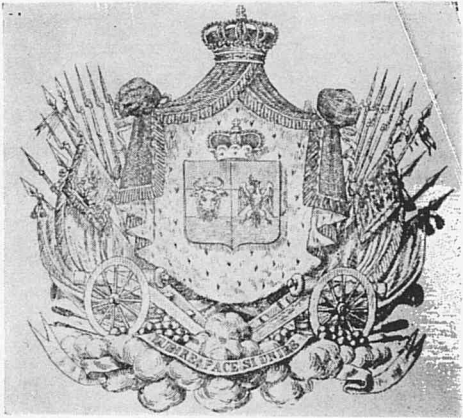
PLANȘA LXVI.

- Fig. 1. Stema Principatelor Unite de pe foaia de titlu a dărilor de seamă asupra ședințelor Comisiei Centrale de la Focșani din sesiunea 1859—1866 (*Protocoalele Comisiunii Centrale a Principatelor Unite*, Sesiunea I-a 1859—1860, Focșani, Impr. Com. Centr., 1860).
- Fig. 2. Stema Principatelor Unite din centrul compoziției heraldice alcătuită în 1859 de către maiorul Alexandru Asachi și litografiată în atelierul lui Antohi Partenie din Iași (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R., I/Partenie, A.-43, litogr. 311×350, nr. inv. 23815).
- Fig. 3. Stema Principatelor Unite, antet pe un act emis de ofițerul stării civile din Focșani în ianuarie 1866 (în posesia Marga Vogtberg din București).
- Fig. 4. Stema Principatelor Unite pe antetul în timbru-sec colorat de pe hîrtia de corespondență a domnitorului Cuza (Muz. Ist. Jud. Prahova, vitrină sala Cuza, precum și B.C.S., Mss. și C.R., Arh. M. Kogălniceanu, XV/8, scris. 6; de asemenea Bibl. Acad. R.S.R., Arh. Cuza, mapa LIX, varia 7,41).
- Fig. 5. Stema Principatelor Unite, antet pe pașaportul nr. 172 din 7/19 sept. 1860 emis de Ministerul Treburilor Străine al Moldovei lui Alexandru Gregoriadi (în posesia Ioana Călinescu din București).
- Fig. 6. Stema Principatelor Unite pe ex-libris-ul bibliotecii domnitorului Cuza din palatul de la Ruginoasa (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, Colect. spec., nr. 2148, 130×97, nr. inv. 32268).

1

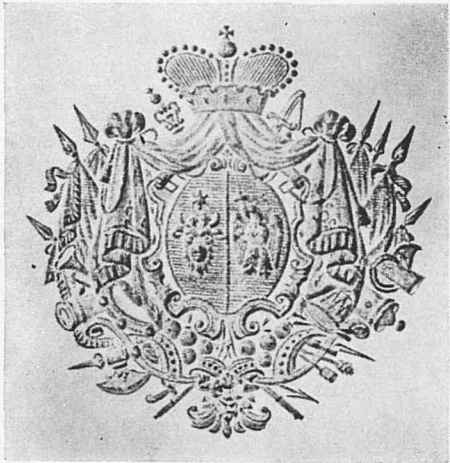
2

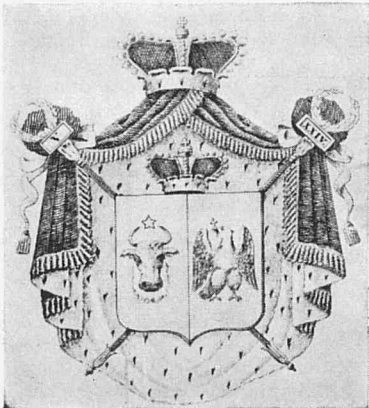
3

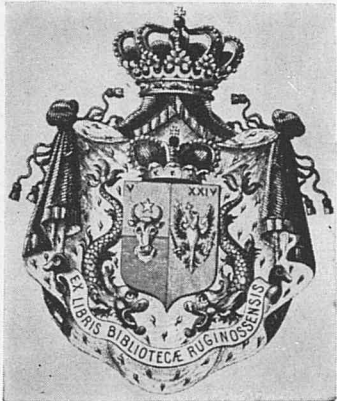
4

5

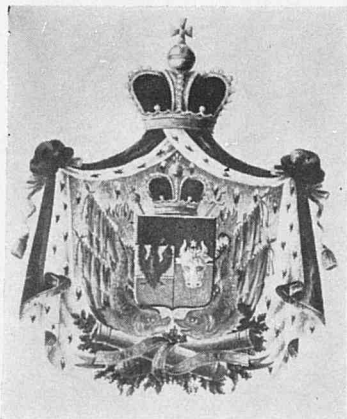
6

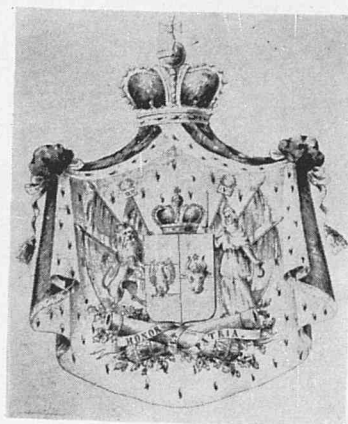
PLANȘA LXVII.

- Fig. 1.* Stema Principatelor Unite, proiect heraldic pentru armele țării executat în acuarelă la finele anului 1859 de către pictorul Carol Popp de Szathmary la solicitarea lui Ion Ghica, șeful guvernului muntean de la acea epocă (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, Szathmary, C.P., acuarelă, 330×435, nr. inv. 15 a).
- Fig. 2.* Stema Principatelor Unite, proiect heraldic de rezervă pentru armele țării, executat în desen la finele anului 1859 de către același pictor Szathmary la cererea aceluiași prim-ministru Ion Ghica (ibidem, Szathmary, C.P., desen, 330×435, nr. inv. 15 b).
- Fig. 3.* Stema Principatelor Unite pe sigiliul Comitetului Unirii confecționat în 1856 în urma hotărârilor luate de Congresul de la Paris din acel an cu privire la soarta celor două țări românești (ibidem, Cab. numism., Sigilii, bronz, Ø 35, nr. inv. 122).
- Fig. 4.* Stema Principatelor Unite gravată pe reversul medaliei Curții de Casație din București emisă la începutul anului 1864 ca semn distinctiv pentru magistrații acestei înalte instanțe de judecată (ibidem, Medalii, bronz, Ø 25, nr. inv. 2133 și 2965).
- Fig. 5.* Stema Principatelor Unite, antet pe un pașaport din octombrie 1860 eliberat de Ministerul Trebilor Străine al Țării Românești căpitanului de cavalerie Paul Cernovodeanu (original, hirtie, 454×287, în colecț. autorului).
- Fig. 6.* Stema Principatelor Unite de la baza portretului domnitorului Cuza alcătuit de un anonim după 1862 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R., 19, 1/Anonim — Portrete — C.-4, 407×250, nr. inv. 766).

1

2

3

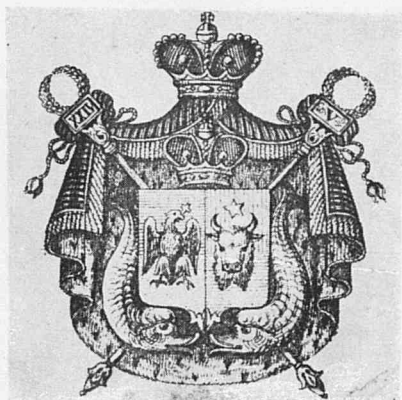
4

5

6

PLANȘA LXVIII.

- Fig. 1. Stema Principatelor Unite gravată pe reversul medaliei emisă în 1863 cu prilejul înființării Manufacturei de Arme (Arsenalul armatei) din București (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Medalii, bronz, Ø 50, nr. inv. 2590).
- Fig. 2. Stema Principatelor Unite pe flamura tipului de drapel distribuit oștirii țării de domnitorul Cuza la 1 septembrie 1863 în București (Muz. Militar Central și Muz. Ist. R.S.R.).
- Fig. 3. Stema Principatelor Unite pe sigiliul din 1864 al Primăriei orașului Turnu-Măgurele (jud. Teleorman) aplicat pe un act din decembrie 1867 (colecț. de docum. George D. Florescu).
- Fig. 4. Stema Principatelor Unite pe sigiliul Tribunalului Ilfov, secția I-a, aplicat pe un act din noiembrie 1864 (colecț. G. D. Florescu).
- Fig. 5. Stema Principatelor Unite tipărită pe coperta și foaia de titlu a broșurii oficiale *Dezbatările Adunării Legislative a României, sesiunea 1864—65*, București, 1865 (Bibl. Acad. R.S.R.).
- Fig. 6. Stema Principatelor Unite reprezentată într-un almanah din 1867 al comunității germane din București (*Bukarester Haus- Kalender für Deutschen und Rumänen auf das Jahr 1867*, Bukarest, J. Weiss, 1867, p. 25).

1

2

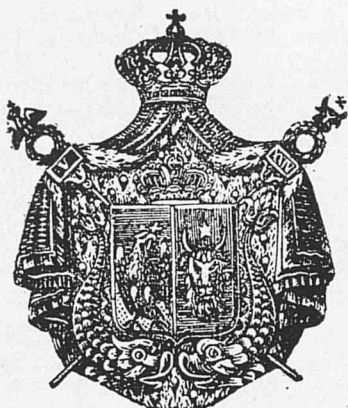
3

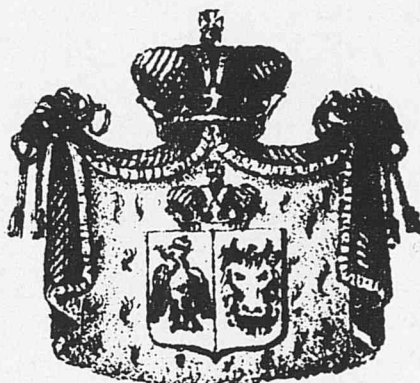
4

5

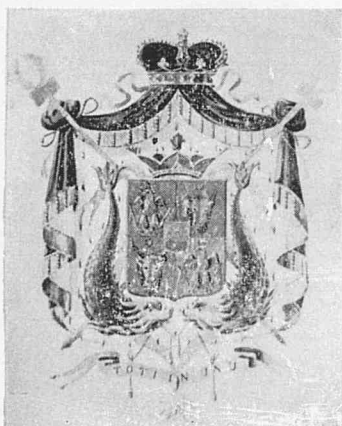
6

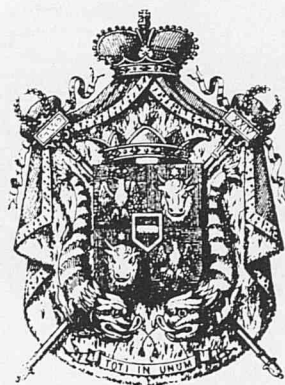
PLANȘA LXIX.

- Fig. 1. Stema Principatelor Unite, proiect al cabinetului domnesc din București, executat în acuarelă de pictorul Carol Popp de Szathmary în octombrie 1863 (Muz. de Artă a R.S.R., nr. inv. 4694; o copie (30,5 × 25,5) a acestei acuarele în colecț. George Buzdugan).
- Fig. 2. Stema Principatelor Unite dintr-un armorial francez anonim din 1864 (*^{*} *Armorial des Souverains*, Paris, chez Hervé, rue Dauphine 12, 1864).
- Fig. 3. Stema Principatelor Unite de la baza portretelor lui Alexandru Ioan I și al Doamnei Elena Cuza executate de Carol Popp de Szathmary în 1863 și litografiate de Lemerrier la Paris în 1864 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R., 19/V/Szathmary, C.P., Portrete-2, litogr. 760 × 510, nr. inv. 420 și G.R., 19/V/Szathmary, C.P., Portrete-1 (D.-2), litogr. 809 × 539, nr. inv. 28791).
- Fig. 4. Stema Principatelor Unite într-un almanah parizian din anul 1865 (*^{*} *Almanach de Paris*, 1865, *Annuaire Général de Diplomatie, de Politique, d'Histoire et de Statistique pour tous les Etats du Globe*, 1-ère année, Paris, Amyot, 1865, p. 887).
- Fig. 5. Stema Principatelor Unite pictată pe o farfurie dintr-un serviciu de masă, în porțelan de Sèvres, comandat în Franța de către domnitorul Cuza în vara lui 1864 (Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., Porțelanuri, farfurie, nr. inv. 47504, nr. secț. 26757).
- Fig. 6. Stema Principatelor Unite, antet pe hirtia de corespondență oficială a Comisiei Române pentru Expoziția Universală de la Paris din 1867, comisie înființată în 1866 (Arh. Primăriei Mun. Buc., Direcț. Administr., Dos., nr. 2/1866, f. 180 și B.C.S., Mss. și C.R., Arh. M. Kogălniceanu, LVII/12, nr. 13).

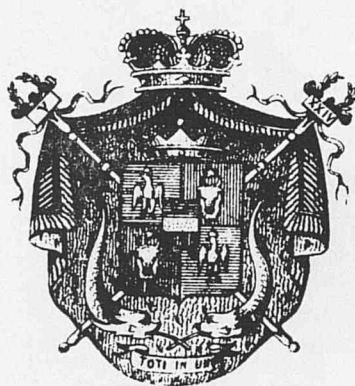
1

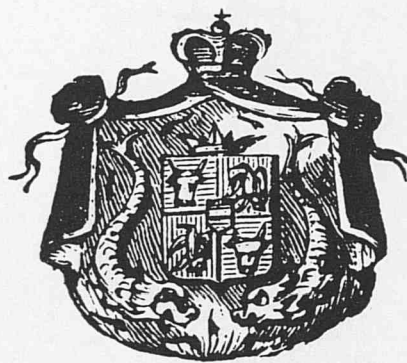
2

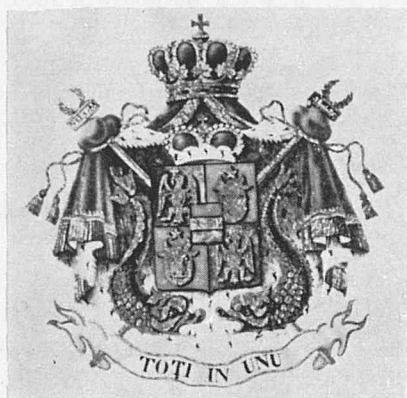
3

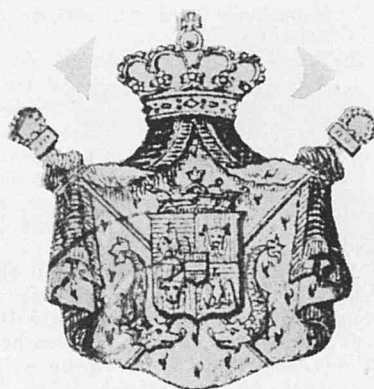
4

5

6

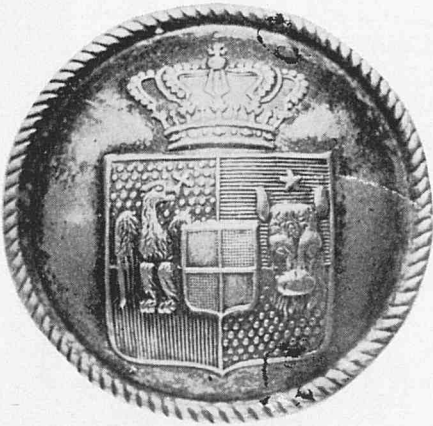

ROMÂNIA

PLANȘA LXX.

- Fig. 1. Stema țării pe nasturii de livrea a personalului curții domnești din București în 1866, în perioada imediat următoare înscăunării lui Carol I (nasture argintat, ø 25, colecț. George Stratulat).
- Fig. 2. Stema României (alcătuită conform proiectului lui Ion Ghica prezentat Adunării Elective a țării la 10 decembrie 1866) pe sigiliul de Stat al domnitorului Carol I aplicat pe o diplomă din noiembrie 1869 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., Arh. familiei Emilian, A. 1987, doc. 2440/1869/1, diploma nr. 1745 din 28 noiembrie 1869).
- Fig. 3. Stema României (stabilită conform legii votată la 30 martie 1867 și promulgată în aprilie același an), antet pe aceeași diplomă domnească din 1869 (ibidem).
- Fig. 4. Stema României, antet pe o invitație la un bal al Curții domnești din București în 1867 (v. invitația din 21 februarie 1867 adresată senatorului Ștefan D. Grecianu, în colecț. Gustav Finkelstein).
- Fig. 5. Stema României, antet pe o altă invitație la un bal al Curții domnești din București în 1869 (v. invitația din 31 decembrie 1869 adresată Lt.-colonelului Paul Cernovodeanu cu Doamna, în colecț. autorului).
- Fig. 6. Stema României în viziunea heraldiștilor germani din a doua jumătate a sec. al XIX-lea (v. armele de Stat ale principatului României în perioada 1867–1872, în colecția Siebmacher's Wappenbuch, Bd. I, Theil 2, Heft 8, Nürnberg, 1890).

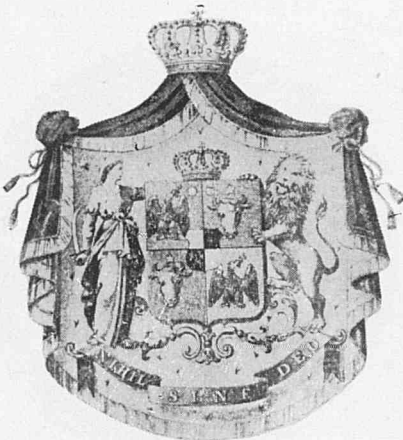
1

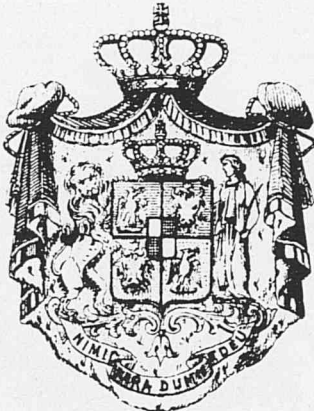
2

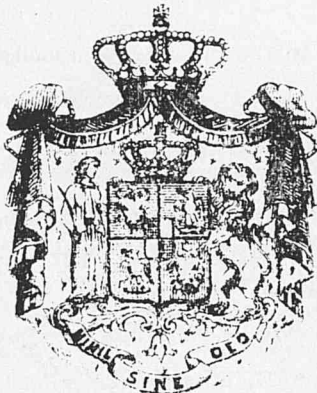
3

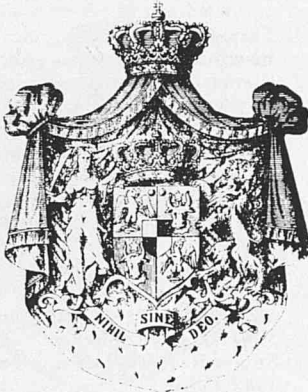
4

5

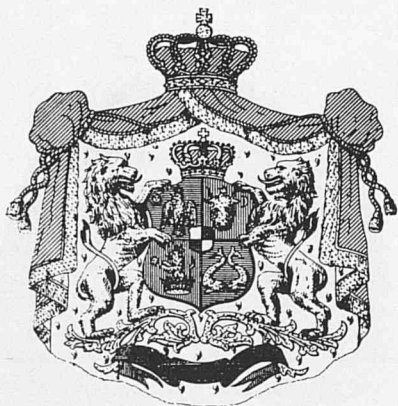
6

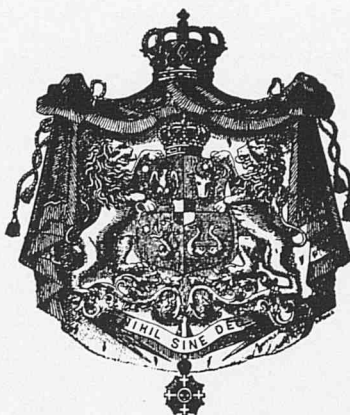
PLANȘA LXXI.

- Fig. 1.* Stema României alcătuită conform legii adoptată la 8 martie 1872 și promulgată la 11 martie același an (reprod. după St. D. Grecianu).
- Fig. 2.* Stema României modificată (prin uz, nu prin lege specială) după ridicarea țării la rangul de regat în 1881 (reprod. după gen. P. V. Năsturel).
- Fig. 3.* Stema României gravată pe un sigiliu în timbru-sec al regelui Carol I aplicat pe o scrisoare de acreditare din aprilie 1896 dată lui Constantin Chiru, Director General P.T.T. (în posesia Petre V. Chiru).
- Fig. 4.* Stema României pictată pe o farfurie din serviciul de masă comandat în 1864 manufacturii din Sèvres de către domnitorul Cuza, serviciu trimis spre redecorare și modificare heraldică tot în Franța, după 1872, de către domnitorul Carol I (Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., Veselă Carol I, farfurie, nr. inv. 47518, nr. secț. 26758).
- Fig. 5.* Stema României (folosită paralel cu cea existentă) în perioada 1914–1921 (alcătuită de asemenea prin uz, nu prin lege specială) (pe frontispiciul «Bul. Com. Mon. Ist.», VII, 1914 și anii următori).
- Fig. 6.* Stema României promulgată prin legea din 23 iulie 1921, în vigoare în perioada 1921–1947 (Mon. Of. nr. 92 din 29 iulie 1921; reprod. după C. Moisil).

1

2

3

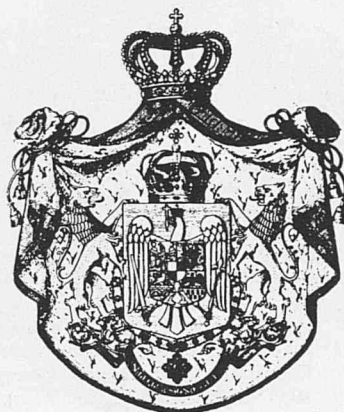
4

5

6

PLANȘA LXXII.

- Fig. 1.* Stema Republicii Populare Române din 1948 (v. Constituția R.P.R. din 28 mart. 1948, art. 103, în Bul. Of. al M.A.N. a R.P.R., nr. 1 din 30 mart. 1948).
- Fig. 2.* Stema Republicii Populare Române din 1952 (v. Constituția R.P.R. din 24 sept. 1952, art. 102, în Bul. Of. al M.A.N. a R.P.R., nr. 1 din 27 sept. 1952).
- Fig. 3.* Stema Republicii Socialiste România adoptată în 1965 (v. Constituția R.S.R. din 21 aug. 1965, Titlul VIII, art. 109 asupra însemnelor R.S.R., în Bul. Of. al R.S.R., nr. 1 din 21 aug. 1965; v. și Decretul nr. 972 privind însemnele R.S.R., în Bul. Of. al R.S.R., nr. 141 din 5 nov. 1968, anexa nr. 1).

1

2

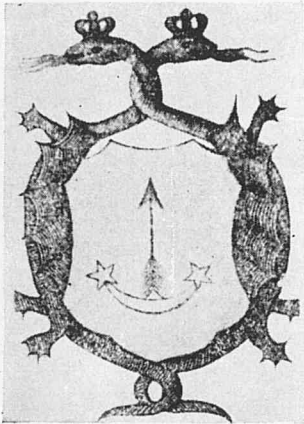
3

STEME PRINCIARE

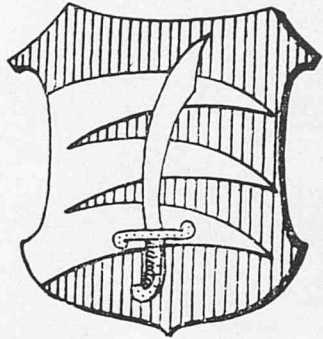
PLANȘA LXXIII.

- Fig. 1.* Stema Dragosizilor, de origine transilvană, trecută apoi în Galiția unde va genera herbul Sas (reprod. după L. Wyrostek).
- Fig. 2.* Stema Drăculeștilor conferită de Ferdinand I la 20 ianuarie 1535 fraților Ladislaus și Ioan Drakulya de Semtest (nepoți de fiu ai lui Vlad Tepeș) (reprod. după A. Veress).
- Fig. 3.* Stema nobiliară (de baron al Imperiului) conferită lui Nicolaus Olahus de către împăratul Ferdinand I la 17 aprilie 1558 (reprod. după Al. Tonk).
- Fig. 4.* Stema Corvineștilor de pe luneta portalului turnului cu scări al castelului de la Hunedoara (reprod. după V. Vătășanu).
- Fig. 5.* Stema lui Ioan de Hunedoara conferită la 1453 de către Ladislas al V-lea Postumul (reprod. după D. Radocsay).
- Fig. 6.* Vechiul cimier al stemei Corvineștilor de pe o cheie de boltă din capela castelului de la Hunedoara (reprod. după Varjú Elemér).

1

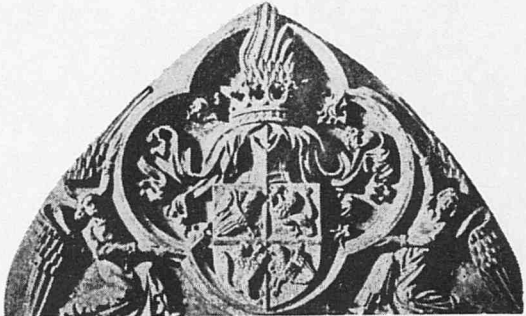
2

3

4

5

6

PLANȘA LXXIV.

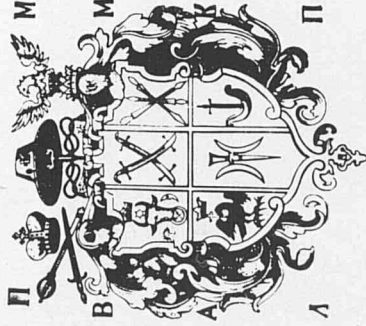
- Fig. 1. Stema Movileștilor de pe o frescă din biserica mănăstirii Sucevița (detaliu) (foto N. N. Pușcașu; colecț. I. N. Mănescu).
- Fig. 2. Stema ramurei lui Simion vodă Movilă (variantă) pe sigiliul octogonal din 1636 al lui Ioan Movilă (Arh. Stat. Cluj; reprod. după A. Veress).
- Fig. 3. Stema ramurei lui Simion vodă Movilă folosită de fiul acestuia Petru Movilă, ca arhimandrit și egumen al mănăstirii Pecerska din Kiev, tipărită pe verso-ul foii de titlu a lucrării *Învățăături de suflet folositoare ale abatelui Dorotei*, Kiev, 1628 (reprod. după arhim. Ghenadie Enăceanu).
- Fig. 4. Stema ramurei lui Ieremia vodă Movilă pe o diplomă polonă din 1559 folosită de fiul acestui domn, Constantin vodă Movilă (și atribuită în mod eronat de istoricul Ioan Bogdan nobilului polon Ioan Mieleczki) (reprod. după E. de Hurmuzachi).
- Fig. 5. Stema Movileștilor pe o farfurie de faianță din secolul al XVII-lea de factură germanică (detaliu) (colecț. ing. Ferdinand Bartsch).
- Fig. 6. Stema Movileștilor conform armorialului polonez al lui Kasper Niesiecki (v.K.N., *Korona Polska* . . ., tom. III, Lwów, 1740, p. 288).

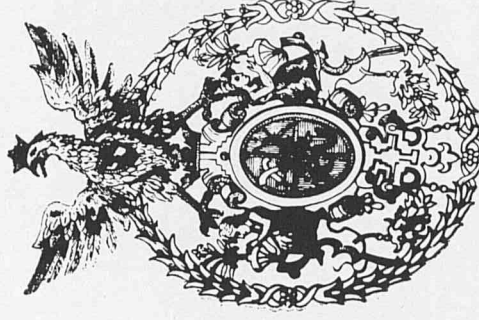
1

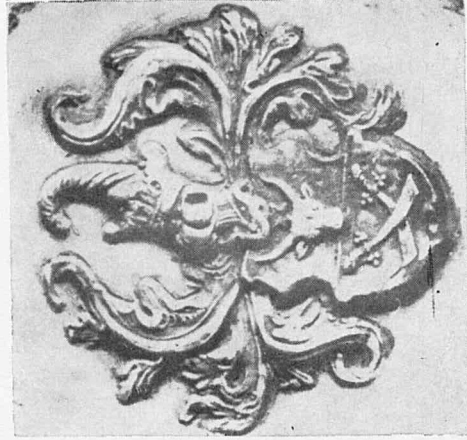
2

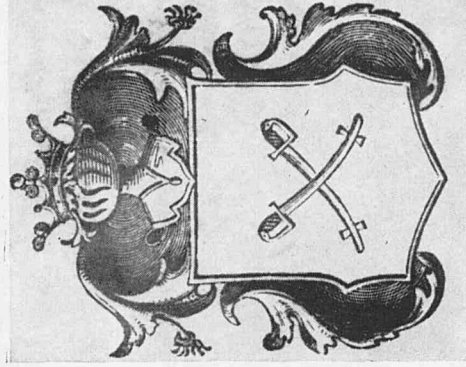
3

4

5

6

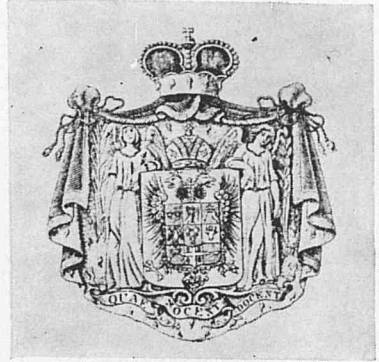
PLANȘA LXXV.

- Fig. 1. Stema Cantacuzinilor gravată pe o piatră de jasp montată în broșă datînd din secolul al XVIII-lea (colecț. Maria Kazimir).
- Fig. 2. Stema Cantacuzinilor în ediția a II-a a lucrării genealogice a lui Eugène Rizo-Rangabé (v. E.R.R., *Livre d'or de la noblesse phanariote*, Athènes, 1904, p. 41).
- Fig. 3. Stema Cantacuzinilor ca principii ruși conform confirmărilor de armerii din ucazurile imperiale din 30 noiembrie 1878 și 23 mai 1882 (v. colecț. J. Siebmacher's *Wappenbuch*, Bd. I, Theil III, Heft 62, Nürnberg, 1891, p. 167, tab. 190).
- Fig. 4. Stema Cantacuzinilor pictată pe un mss. din 1787 conținînd opera Banului Mihai Cantacuzino *Ghenealoghia familiei Kantacozinilor*... (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., nr. 6083, f. 233).
- Fig. 5. Herbul Kantakuzen conform armorialului polonez al lui Kasper Niesiecki (v. K.N., *Korona Polska*, tom. II, Lwów, 1738, p. 478).
- Fig. 6. Stema Cantacuzinilor după o pecetie veche a familiei (colecț. George Buzdugan).

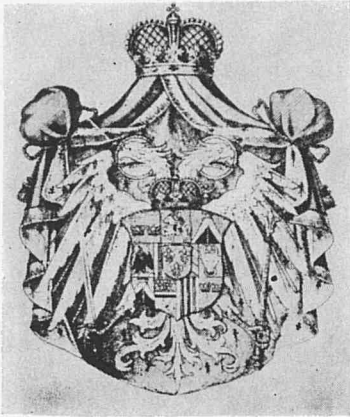
1

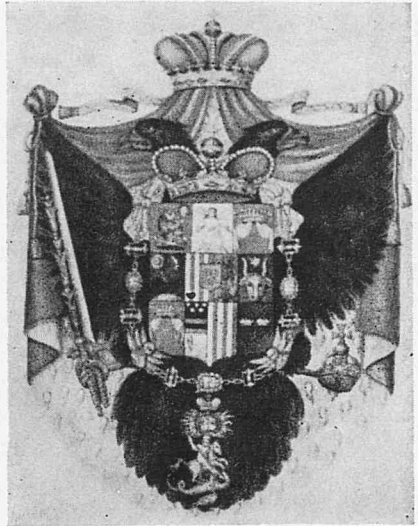
2

3

4

5

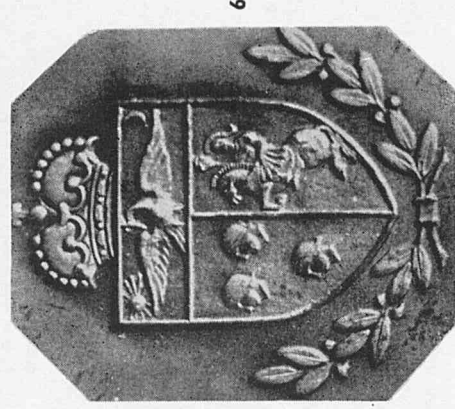
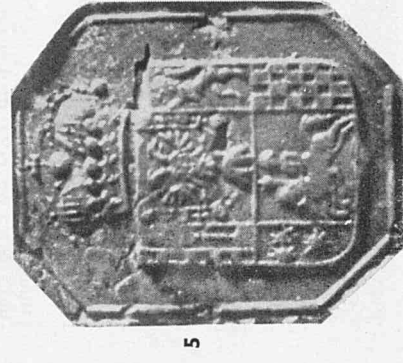
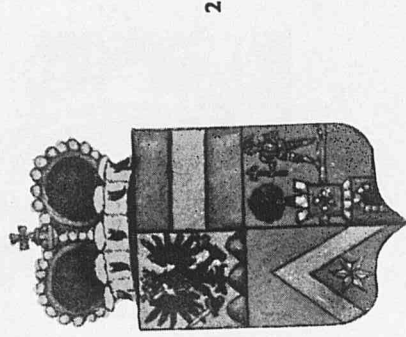
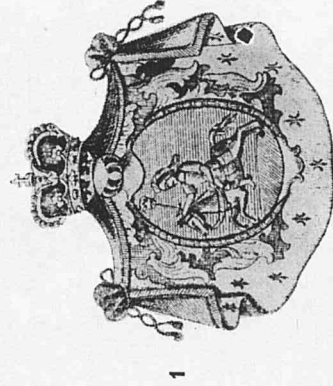

6

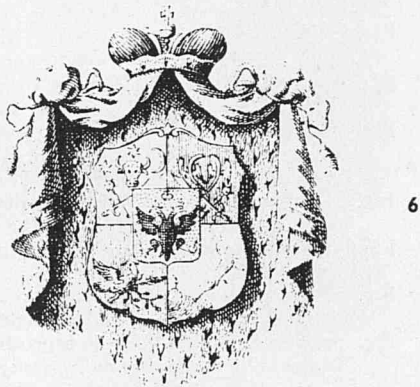
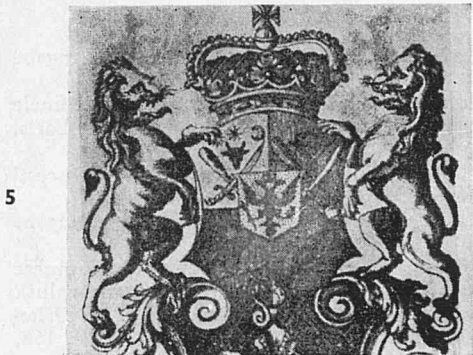
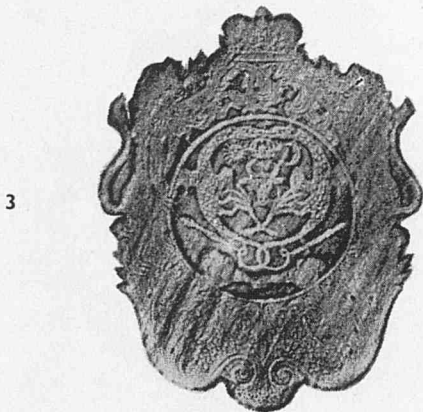
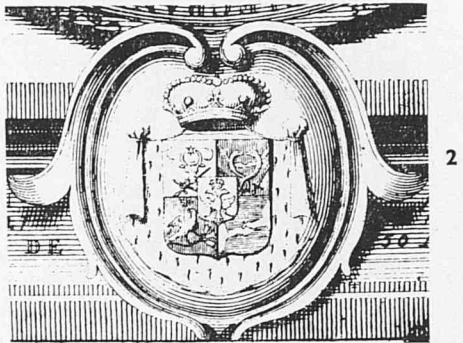
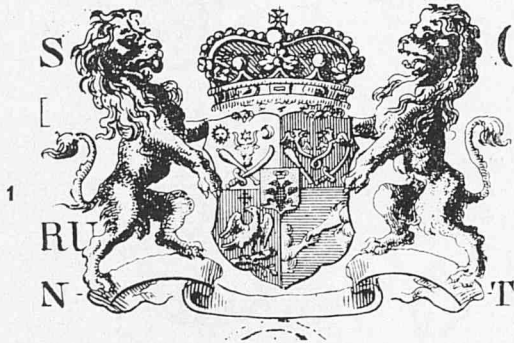
PLANȘA LXXVI.

- Fig. 1. Stema principilor Brîncoveanu în a doua ediție a lucrării genealogice a lui Eugène Rizo-Rangabé (v. E.R.R., *Livre d'or...*, p. 15).
- Fig. 2. Stema principilor Basarab-Brîncoveanu conform blazonării lui Matei Caragiale (acuarelă originală realizată de I. N. Mănescu).
- Fig. 3. Stema principilor Basarab-Brîncoveanu (Bîbescu) pe un sigiliu din sec. al XIX-lea al acestei familii (Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., Sigilii, bronz, D 33 × d 29).
- Fig. 4. Stema principilor Basarab-Brîncoveanu pe un nasture de livrea din sec. al XIX-lea al personalului din serviciul acestei familii (alamă, Ø 34, în colecț. autorului).
- Fig. 5. Stema principilor Basarab-Brîncoveanu pe un sigiliu de familie din sec. al XIX-lea (amprentă sigilară în ceară roșie, în colecț. autorului).
- Fig. 6. Stema principilor Basarab-Brîncoveanu (Bîbescu) reprezentată pe medalia comemorativă din 1938 a centenarului Așezămintelor brîncovenești (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism. și Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism.).

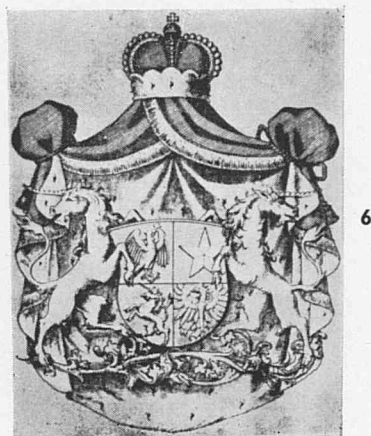
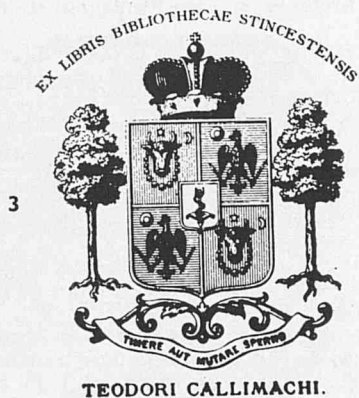
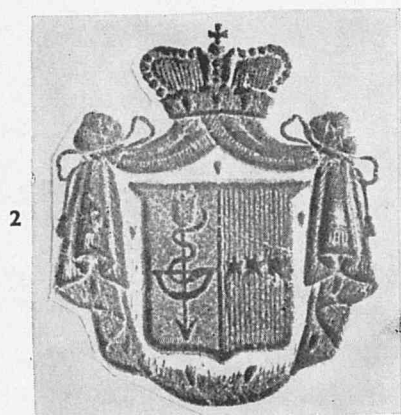
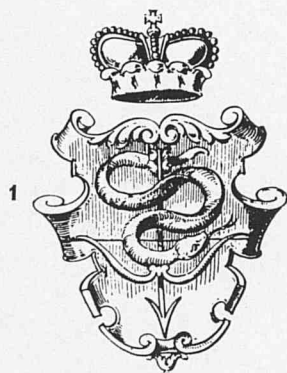
PLANȘA LXXVII.

- Fig. 1. Stema de principe rus a lui Dimitrie Cantemir de la baza gravurii anonime reprezentînd pe acest voievod, aflată pe pagina de titlu a *Istoriei imperiului otoman*, ediția N. Tyndal, Londra, 1734 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R. și Cab. Stampe, C.S., I/Anonim — 92 (498) — I, 215 × 145, nr. inv. 827).
- Fig. 2. Stema princiară rusească a lui Dimitrie Cantemir (în versiunea franceză) aflată la baza gravurii reprezentînd pe acest domnitor, executată la Amsterdam în 1735 de către François Morellon-Lacave (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. Stampe, G.S., I Lacave, F.M.-3, gravură în dăltiță, 222 × 163, nr. inv. 825).
- Fig. 3. Stema lui Dimitrie Cantemir pe un supra-libros aplicat pe coperta legăturii în piele a unei lucrări în mss. a acestui voievod scrisă cca la 1720 în Rusia (v. D.C., *Loca obscura în Cathechisi* . . . (mss. autograf), în Bibl. V. I. Lenin din Moscova; decalc executat în secolul trecut de către Gr. Tocilescu după original, v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss. rom., nr. 325, fol. 17).
- Fig. 4. Stema princiară rusă de pe sigiliul personal al lui Dimitrie Cantemir, aplicat pe o scrisoare a sa din ianuarie 1722 (reconstituire în desen de I. N. Mănescu după un decalc realizat după originalul de la Moscova de către Gr. Tocilescu, v. Bibl. Acad. R.S.R., Mss. rom., nr. 325, fol. 13).
- Fig. 5. Stema principilor Cantemir de pe ex-libris-ul lui Antioh Cantemir (fiul lui Dimitrie Voievod) aflat pe una din cărțile bibliotecii sale (reprod. după A. Sitova, *Maiak biblioteki*, Leningrad, 1973, pl. VI, fig. 4).
- Fig. 6. Stema principilor Cantemir, variantă figurînd ca ilustrație pe versiunea rusă din 1783 a lucrării lui Dimitrie Cantemir asupra vieții tatălui său, Constantin Vodă (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.).

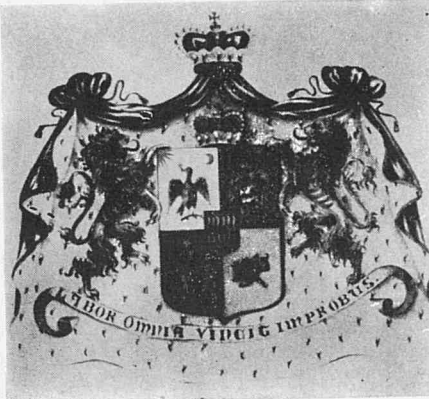
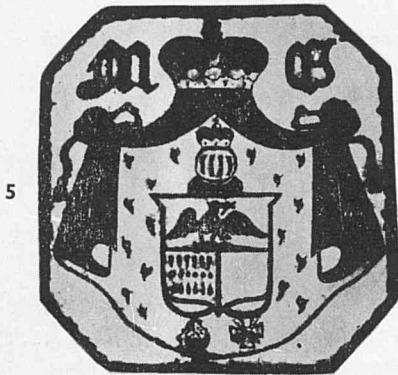
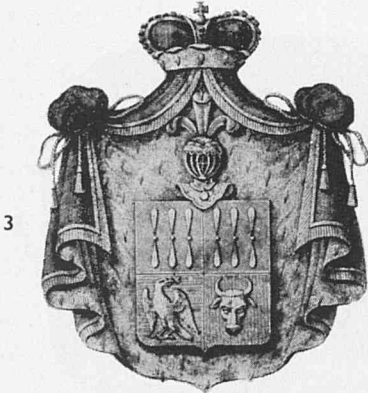
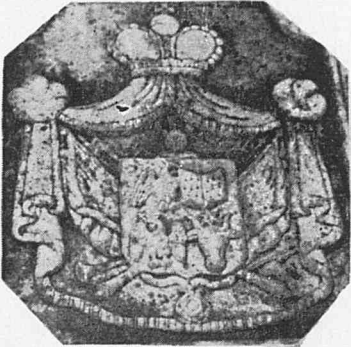
PLANȘA LXXVIII.

- Fig. 1. Stema familiei Callimachi în prima ediție a lucrării genealogice a lui Eugène Rizo-Rangabé (v. E.E.R., *Livre d'or* . . ., Athènes, 1892, p. 11).
- Fig. 2. Stema familiei Callimachi, variantă aflată într-un album de monograme datînd de la finele veacului trecut (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, I 10313, *Album de monogrammes*, Paris, A. Lenègre, f.d., partea a II-a, p. 42, fig. 4).
- Fig. 3. Stema familiei Callimachi pe ex-libris-ul bibliotecii din conacul moșiei de la Stăncești (jud. Botoșani) a lui Teodor Callimachi (1836—1894) (colecț. autorului).
- Fig. 4. Stema familiei Caradja în ambele ediții ale lucrării genealogice a lui Eugène Rizo-Rangabé (v. E.R.R., *op. cit.*, ed. I, p. 37 și ed. a II-a, p. 73).
- Fig. 5. Stema familiei Caradja pe o pecetie datînd din sec. al XIX-lea a acestui neam domnesc (Muz. Ist. jud. Prahova, Sigilii, nr. inv. 7088; amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 6. Stema familiei Caradja reprodușă în colecția heraldică germană J. Siebmacher (v. M. Gritzer, *Die europäischen Fürstengeschlechtern*, Bd. I, Th. III, Heft 62, Nürnberg, 1891, p. 168, taf. 192).

PLANȘA LXXIX.

- Fig. 1.* Acvila Ghiculeștilor pe un tipar sigilar din prima jumătate a sec. al XIX-lea (deși poartă data 1660) conținând și două scuturi ovale cu stemele Moldovei și Țării Românești (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, nr. inv. 5528).
- Fig. 2.* Stemă a Ghiculeștilor din Țara Românească (variantă ramura lui Grigore Dimitrie Ghica Voievod) pe lespede de funerară a lui Alecu Grigore Ghica decedat în 1856 la București (cimitirul Șerban Vodă (Bellu) din Capitală; foto C. Petrache).
- Fig. 3.* Stemă a Ghiculeștilor din Țara Românească, reprodusă după lucrarea principesei Massalski, născută Ghica (Dora d'Istria) asupra istoricului acestei familii (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. Stampe, C.R. 19/I/Heraldică — I, litogr. 170 × 110, nr. inv. 7140).
- Fig. 4.* Stema lui Alexandru Dimitrie Ghica (fostul domnitor dintre 1834—1842) gravată pe sigiliul său (46 × 44) de caimacam al Țării Românești (1856—1858) (colecț. George Buzdugan; identificare I. N. Mănescu).
- Fig. 5.* Stemă a Ghiculeștilor din Țara Românească de pe sigiliul vel banului Mihai Ghica (1794—1850) aplicat în tuș negru pe foaia de titlu a lucrării heraldice *Stematografia* a lui Hristofor Jefarović, apărută la Viena în 1741 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R., II, 375493).
- Fig. 6.* Stemă a Ghiculeștilor din Țara Românească, ramura Ion Ghica, principe de Samos (acuarelă executată în 1892 de către Maria Gh. Sturdza-Miclăușeni, născută Ghica, fiica lui Ion Ghica și a Alexandrinei Mavros, v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. Stampe, Heraldică, C IV 2, acuarelă, 468 × 475).

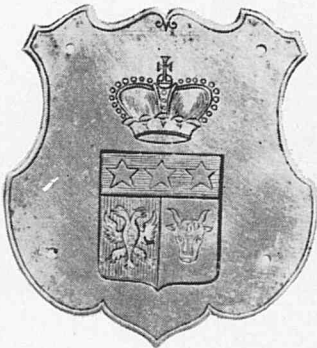
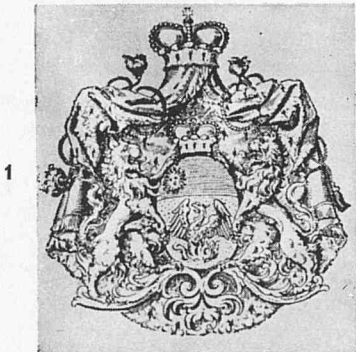
PLANȘA LXXX.

- Fig. 1.* Stemă a Ghiculeștilor din Moldova (ramura Comănești) pe un tipar sigilar de bronz datind din sec. al XIX-lea (Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism., vitrină sala I, nr. inv. 33806, nr. secț. 7719).
- Fig. 2.* Stemă a Ghiculeștilor din Moldova pe un sigiliu din sec. al XIX-lea atribuit lui Grigore Alex. Ghica Voievod (1807—1857), (Muz. de Ist. al R.S.R.; reprod. după Maria Stan).
- Fig. 3.* Stemă a Ghiculeștilor din Moldova pe un sigiliu, datind din veacul trecut, al lui Dimitrie N. Ghika-Comănești (1839—1921) (colecț. ing. F. Bartsch).
- Fig. 4.* Stema Ghiculeștilor din Moldova de pe sigiliul lui Nicolae Gr. Ghika-Budești (cca 1807—1853), variantă cu așa-zisele «lacrimi» în locul celor patru acvile (colecț. Radu E. Ghika-Climești).
- Fig. 5.* Stemă a Ghiculeștilor din Moldova, ramura Grigore Alexandru Ghika Voievod, gravată pe un sigiliu datind din a doua jumătate a sec. al XIX-lea (colecț. Dimitrie I. Ghika; amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 6.* Stemă a Ghiculeștilor din Moldova (variantă), acuarelă originală de la începutul acestui veac, executată la Bruxelles de Paul Prud'homme, pictor de steme (colecț. autorului).

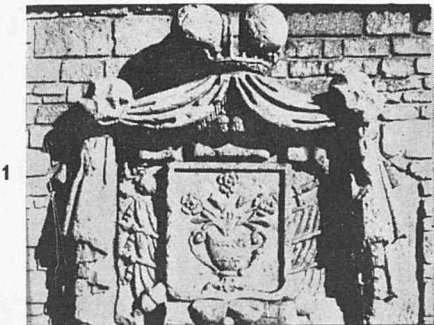
PLANȘA LXXXI.

- Fig. 1. Stema familiei Mavrocordat (purtată îndeosebi de către ramura din Țara Românească) reprodusă în ambele ediții ale lucrării genealogice a lui Eugène Rizo-Rangabé (v. E.R.R., *op. cit.*, ed. I-a, p. 71 și ed. II-a, p. 123).
- Fig. 2. Stema familiei Mavrocordat, ramura din Moldova, pe o pecetie datînd din prima jumătate a sec. al XIX-lea (Muz. Ist. jud. Prahova, Sigilii, nr. inv. 1585; amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 3. Stema familiei Mavrocordat, ramura moldoveană, pe o pecetie datînd din sec. al XIX-lea (colecț. Flondor; amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 4. Stema familiei Moruzi gravată pe o placă de aramă fixată pe capacul unei casete de lemn datînd de la finele veacului trecut (în posesia pictor Constantin Petrache).
- Fig. 5. Stema familiei Moruzi gravată pe mînerul unei linguri de argint dintr-un serviciu de argintărie de masă ce a aparținut unor membri ai ramurii moldovene ai acestui neam domnesc (colecț. Gustav Finkelstein).
- Fig. 6. Stema princiară rusă a familiei Moruzi pe un sigiliu de piatră lustruită datînd de la finele veacului trecut (Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., Sigilii, nr. inv. 83991, nr. secț. 11700).

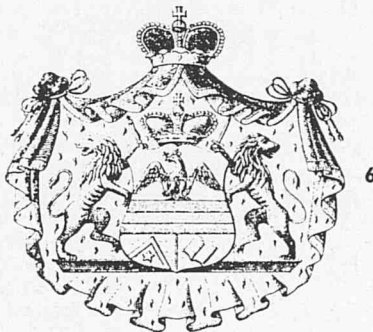
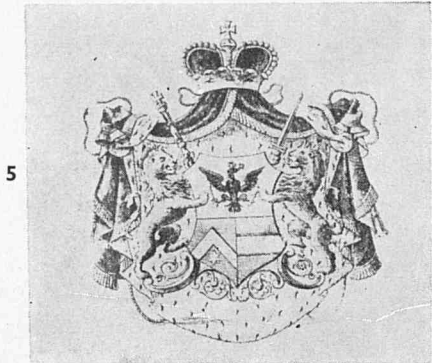
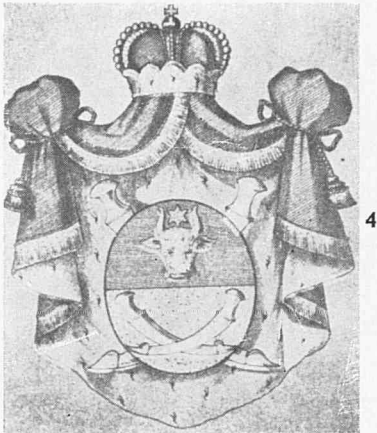
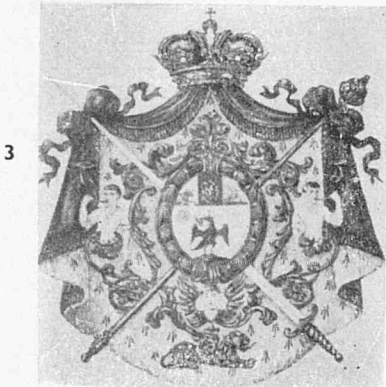
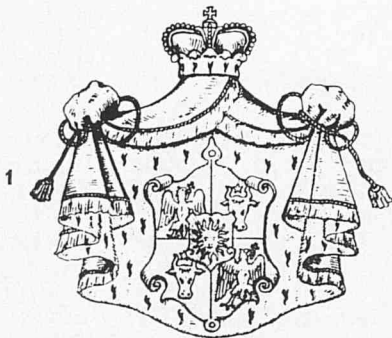
PLANȘA LXXXII.

- Fig. 1. Stema familiei Rosetti de pe frontonul palatului Rosetti-Rosnovanu clădit în 1843 în Iași (lapidariul Muz. de Ist. din Palatul Culturii din Iași; foto Ion Miclea).
- Fig. 2. Stema familiei Rosetti, timbru-sec pe cartea de vizită a lui Răducanu Rosetti (1813–1872), ministru al Dreptății la 1854 și vel logofăt la 1855 în Moldova (colecț. autorului).
- Fig. 3. Stema familiei Rosetti (ramura din Țara Românească) pe lespede de marmură de la cimitirul Șerban Vodă (Bellu) din București de pe mormintul contesei Maria de Saint-Cyr, născută Rosetti, fiica lui Scarlat C. Rosetti (1802–1872) (foto C. Petrache).
- Fig. 4. Stema familiei Rosetti (ramura din Moldova) pe o pecetie ce a aparținut subramurii Rosetti-Ciortescu (colecț. particulară, amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 5. Stema familiei Rosetti (ramura din Țara Românească), basoreliev datat 1858 de pe un fronton de marmură, detașat de clădirea în care fusese încastrat (Casa memorială « Bellu » din Urlați, foto prof. Mihai Cerchez).
- Fig. 6. Stema nobiliară a familiei Rosetti, antet pe hirtia de corespondență a unor membri ai săi de la finele sec. al XIX-lea (v. albumul: *Armes, chiffres, monogrammes*, în colecț. Em. Hagi-Mosco).

PLANȘA LXXXIII.

- Fig. 1. Stema familiei Racoviță (reprod. executată de autor, parțial după Em. Hagi-Mosco ; colecț. autorului).
- Fig. 2. Stema princiară rusă a familiei Ipsilanti în ambele ediții ale lucrării genealogice a lui Eugène Rizo-Rangabé (v. E.R.R., *op. cit.*, ed. I-a, p. 153 și ed. II-a, p. 249).
- Fig. 3. Stema familiei Mavrogheni (reprod. după Th. Blancard).
- Fig. 4. Stema princiară a familiei Hangerli reprodusă în colecția heraldică germană J. Siebmacher (v. M. Gritzner, *op. cit.*, taf. 182).
- Fig. 5. Stema familiei Bibescu reprodusă în a doua ediție a lucrării genealogice a lui Eugène Rizo-Rangabé (v. E.R.R., *op. cit.*, pl. anexă între p. 26 și 27).
- Fig. 6. Stema princiară a familiei Știrbei reprodusă în aceeași ediție a lucrării genealogice menționate (v. E.R.R., *ibid.*, pl. anexă între p. 228 și 229).

PLANȘA LXXXIV.

- Fig. 1. Stema familiei Suțu pe un tipar sigilar datînd din sec. al XIX-lea (colecț. Em. Hagi-Mosco ; o reprezentare identică, însă în timbru-sec colorat, v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, I 10313, *Album de monogrammes*, Paris, A. Lenègre, f.d., partea II-a, p. 12, nr. 3).
- Fig. 2. Stema familiei Suțu sculptată pe lespedea funerară de marmură a beizadelei Constantin Mihail Suțu (1820—1869) aflată în curtea bisericii Izvorul Tămăduirii din București (foto C. Petrache).
- Fig. 3. Stema familiei Suțu pe o acuarelă anonimă (150×110) de la finele veacului trecut (colecț. Gustav Finkelstein).
- Fig. 4. Stema familiei Sturdza pe o pecetie ce a aparținut lui D. A. Sturdza (1833—1914) fost prim-ministru și președinte al Academiei Române (Muz. Ist. jud. Prahova, Sigilii, nr. inv. 9186; amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 5. Stema princiară a descendenților beizadelelor Dimitrie (1818—1908) și Grigore Sturdza (1822—1903), fiii lui Mihai Voievod (reprod. după Al. A. C. Sturdza).
- Fig. 6. Stema princiară a familiei Sturdza în ambele ediții ale lucrării genealogice a lui Eugène Rizo-Rangabé (v. E.R.R., op. cit., ed. I-a, p. 141 și ed. II-a, p. 233).

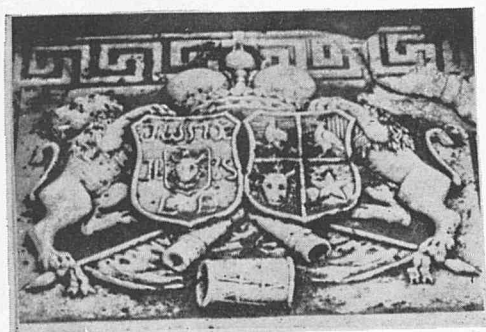
1

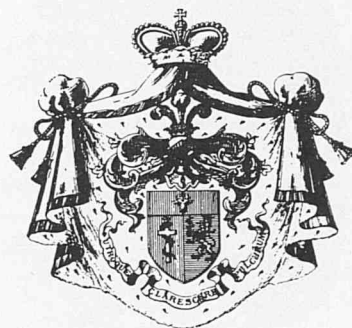
4

2

5

3

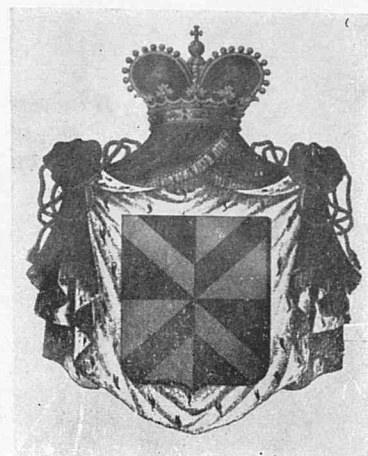
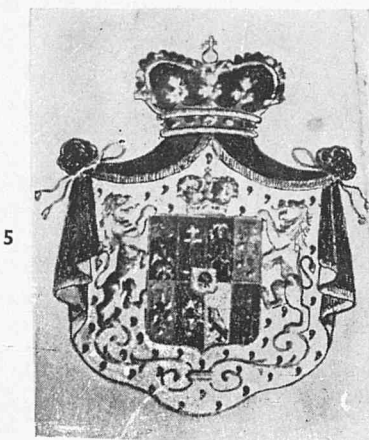

6

PLANȘA LXXXV.

- Fig. 1. Stema vel logofătului Alexandru Kretzulescu gravată pe sigiliul său oval de argint (D 32 × d 28), datat 1779 (colecț. Vlad Lahovary).
- Fig. 2. Stema ramurii marelui agă Manolache Kretzulescu (1803–1878) pe o pecetie octogonală datînd din prima jumătate a sec. al XIX-lea (amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 3. Stema purtată de dr-ul Nicolae Kretzulescu (1812–1900, fost prim-ministru al țării în 1859 și între 1862–1863 și 1865–1866) gravată pe un sigiliu de bronz ce i-a aparținut (colecț. Vlad Lahovary).
- Fig. 4. Stema purtată de Constantin Kretzulescu (1809–1884, fost prim-ministru al țării în 1867) gravată pe un sigiliu de bronz ce i-a aparținut (colecț. Vlad Lahovary).
- Fig. 5. Stema princiară purtată de ramura lui Emanuel Kretzulescu (1835–1908) ministru plenipotențiar (reprod. după Radu Em. Kretzulescu).
- Fig. 6. Stema de principe italian conferită lui Radu (Rodolphe) Kretzulescu (1865–1941) prin decretul din 29 septembrie 1900 al regelui Victor Emanuel al III-lea (reprod. după Radu Em. Kretzulescu).

STEME BOIEREȘTI

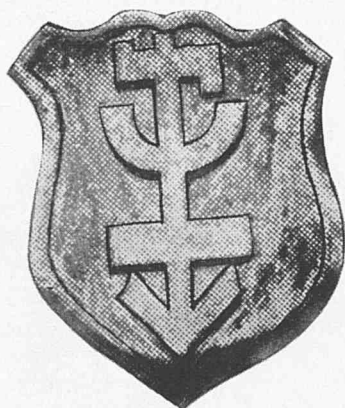
PLANȘA LXXXVI.

- Fig. 1.* Stema cavalerului Dobromir (Thebemur) din Valahia în cronica lui Ulrich von Richenthal despre Conciliul din Constanța (Baden) dintre 1414–1418 (v. ed. Augsburg, Anton Sorg, 1483, f. 182 avers; reprod. după C. Karadja).
- Fig. 2.* Stema lui Stanislaus (din Neamț?) în aceeași cronică a lui Ulrich von Richenthal (ibidem, f. 181 revers; reprod. C. Karadja).
- Fig. 3.* Stema marelui vistiernic Matiaș de pe pisană din 1539 a bisericii din Horodniceni (jud. Suceava), ctitorie a acestui dregător (reprod. după Gh. Balș).
- Fig. 4.* Pecetia heraldică atârnată a lui Mihail logofătul — dregător din sfatul domnesc al lui Petru vodă Aron (1451–1452 și 1454–1457) — pe un document cosigilat emis de acest voievod (reprod. după albumul lui I. Bogdan, pl. 98).
- Fig. 5.* Stema lui Luca Arbure de pe timpanul din stînga al chivotului construit în 1503 deasupra viitorului mormînt al acestui mare dregător, aflat în biserica din Arbora (jud. Suceava) (fotocopie în colecț. I. N. Mănescu).
- Fig. 6.* Stema jupînesei Iuliana, soția lui Luca Arbure, de pe timpanul din dreapta al aceluiași chivot menționat (fotocopie în colecț. I. N. Mănescu).

1

2

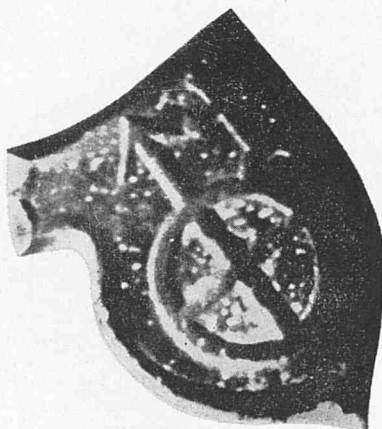
4

5

6

PLANȘA LXXXVII.

- Fig. 1. Pecetie heraldică atirnată a unui boier din sfatul domnesc pe actul de omagiu din 6 ianuarie 1395 al lui Ștefan I al Moldovei către regele Vladislav al Poloniei (reprod. după albumul lui I. Bogdan, pl. 85).
- Fig. 2. Pecetie heraldică atirnată a lui *dominus Stanislaus* (Rotompan?), boier din sfatul lui Alexandru cel Bun, pe un act cosigilat din timpul domniei acestui voievod (ibidem, pl. 86).
- Fig. 3. Pecetie heraldică atirnată a lui Cupcici vornicul, boier din sfatul domnesc al lui Iliaș I, pe un document cosigilat din timpul domniei acestui voievod (ibidem, pl. 90).
- Fig. 4. Pecetie heraldică atirnată a lui Isaia ceașnicul, boier din sfatul domnesc al lui Iliaș I, pe același act cosigilat menționat (ibidem).
- Fig. 5. Pecetie heraldică atirnată a lui Danciu, boier din sfatul domnesc, pe un act cosigilat, emis de unul dintre voievozii succesori ai lui Alexandru cel Bun (ibidem, pl. 91).
- Fig. 6. Pecetie heraldică atirnată a lui Negrilă ceașnicul, boier din sfatul domnesc, pe același act sus-menționat (ibidem).

PLANȘA LXXXVIII.

- Fig. 1.* Pecetie heraldică atirnată a unui boier din sfatul domnesc al lui Petru vodă Aron pe un document cosigilat emis de acest voievod (reprod. după albumul lui I. Bogdan, pl. 98).
- Fig. 2.* Pecetie heraldică atirnată a lui Ivan, boier din sfatul domnesc al lui Ștefan al II-lea, pe un act cosigilat emis de acest voievod (ibidem, pl. 96).
- Fig. 3.* Pecetie heraldică atirnată a lui pan Coste Danovici, boier din sfatul domnesc al lui Petru vodă Aron, pe același document cosigilat sus-menționat (ibidem, pl. 98).
- Fig. 4.* Pecetie heraldică atirnată a lui Dan (?) vornicul, boier din sfatul domnesc al lui Iliaș vodă, pe un act cosigilat emis de acest voievod (ibidem, pl. 90).
- Fig. 5.* Pecetie heraldică atirnată a unui boier din sfatul domnesc, pe un document cosigilat emis de unul dintre voievozii succesori ai lui Alexandru cel Bun (ibidem, pl. 93).
- Fig. 6.* Pecetie heraldică a lui Samoilă (?), boier din sfatul domnesc al lui Ștefan cel Mare, pe un document cosigilat emis de acest voievod (ibidem, pl. 100).

PLANȘA LXXXIX.

- Fig. 1.* Pecetie heraldică atirnată a lui Marcea postelnicul pe hrisovul cu sigilii multiple emis la 17 august 1511 de Vlad cel Tânăr, zis și Vlăduț (1510—1512) (Arh. Stat. Brașov, Privilegii, nr. 742; reprod. după prof. A. Sacerdoțeanu).
- Fig. 2.* Pecetie heraldică atirnată a lui Cazan, boier din sfatul domnesc al lui Vlăduț Vodă, pe același hrisov cosigilat sus-menționat (Arh. Stat. Brașov, ibidem; fotocopie în colecț. prof. A. Sacerdoțeanu).
- Fig. 3.* Pecetie heraldică atirnată a lui Neagoe Basarab (ca boier de divan, înainte de a ajunge Domn) pe același document cosigilat mai sus citat (ibidem).
- Fig. 4.* Pecetie heraldică a unui alt boier din sfatul domnesc al lui Vlăduț vodă pe același act cosigilat menționat supra (ibidem).
- Fig. 5.* Pecetie atirnată (cu embleme heraldice) a lui jupan Bogdan, vel vornic în sfatul domnesc al lui Vlăduț vodă, pe același document din 1511 (ibidem).
- Fig. 6.* Amprentă sigilară reprodusă după un inel boieresc de argint aurit, datînd din sec. al XVI-lea și gravat cu stemă, găsit într-unul din mormintele de la mănăstirea Snagov (Muz. Ist. Mun. Buc., S.F., Sigilii, nr. inv. 35743, nr. secț. 7400; amprentă sigilară în colecț. autorului).

1

2

3

4

5

6

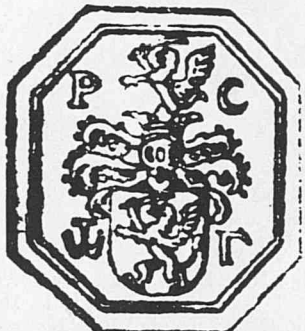
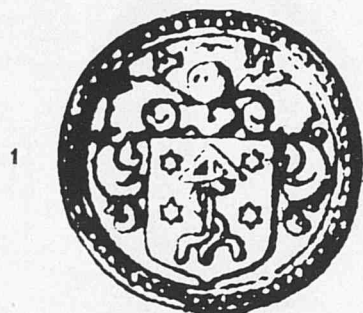
PLANȘA XC.

- Fig. 1.* Stema lui Petru Băilla din Baia de Criș conferită la Alba Iulia de către Sigismund Báthory prin diploma din 18 februarie 1598 (Muz. Naț. Budapesta; reprod. după A. Veress).
- Fig. 2.* Stema lui Ioan Boer de Recea conferită de Andrei Báthory la Alba Iulia prin diploma din 18 septembrie 1599 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss. P. 324; reprod. după A. Veress).
- Fig. 3.* Stema lui Francisc Pap de Nădăjdia conferită la Krupina de către Ștefan Bocskay prin diploma din 15 decembrie 1605 (Arh. Stat. Cluj; reprod. după A. Veress).
- Fig. 4.* Stema lui Ștefan Bojtha de Bethlen, boier din Făgăraș, conferită la Alba Iulia de către Gabriel Báthory prin diploma din 2 decembrie 1611 (ibidem).
- Fig. 5.* Stema lui Nicolae Pătrașcu de Berivoi, boier din Făgăraș, conferită la Alba Iulia de către Gabriel Báthory prin diploma din 1 septembrie 1608 (ibidem).
- Fig. 6.* Stema lui Ioan Halga din Hălmagiu conferită la Iernut de către Mihai I Apaffi prin diploma din 18 septembrie 1680 (ibidem).

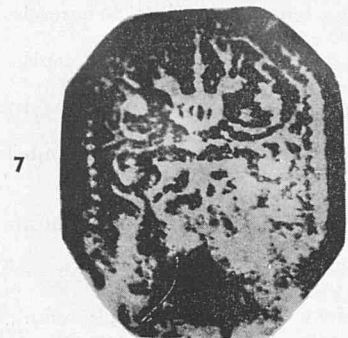
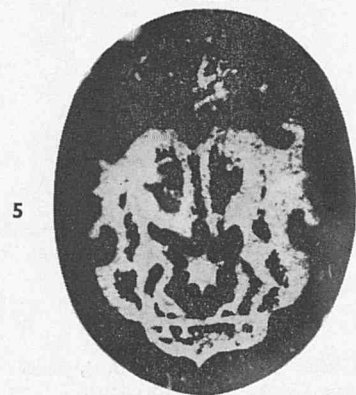
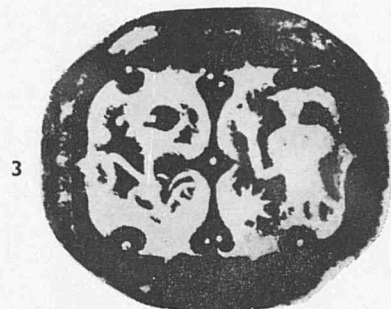
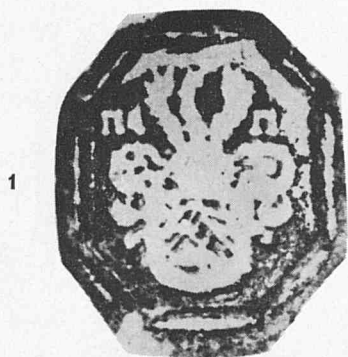
PLANȘA XCI.

- Fig. 1. Stemă sigilară folosită de vistierul Toader Boul pe o scrisoare a sa din octombrie 1606 (Arh. Stat. Cluj; reprod. după A. Veress).
- Fig. 2. Stemă sigilară folosită de vornicul Nestor Ureche pe o scrisoare a sa din ianuarie 1611 (Kriegsarchiv, Viena, H.K.R.; reprod. după A. Veress).
- Fig. 3. Stemă sigilară folosită de vel vornicul Hrizea (din Bălteni) pe o scrisoare a sa din noiembrie 1640 (Arh. Stat. Cluj; reprod. după A. Veress. V și Bibl. Acad. R.S.R., Mss., MCCCXXVII/158 din 10 mai 1627, pe cind numitul boier ocupa dregătoria de vel logofăt).
- Fig. 4. Stema sigilară a logofătului Pavel Contoș pe o scrisoare a sa din noiembrie 1668 (Arh. Stat. Cluj, Archivum Comitum Béldi; reprod. după A. Veress).
- Fig. 5. Stema sigilară a hatmanului Gligoraș Hăbășescu pe o scrisoare a sa din mai 1674 (Arh. Stat. Cluj, Arch. Comitum Béldi; reprod. după A. Veress).
- Fig. 6. Stemă sigilară folosită de vornicul Stroia pe o scrisoare a sa din mai 1675 (Arh. Stat. Cluj; reprod. după A. Veress. V. și *Török magyarkori államaokmánytar*, vol II, Budapest, 1880, p. 557).
- Fig. 7. Stema sigilară a marelui agă Constantin conte Bălăceanu pe o scrisoare a sa din aprilie 1689 (Arh. Stat. Budapesta, Arch. Comitum Teleky, Mss. 147 b; reprod. după A. Veress).
- Fig. 8. Stema sigilară a paharnicului Staico Bucșan pe o scrisoare a sa din ianuarie 1690 (Arh. Stat. Budapesta, ibidem, Mss. 147 a; reprod. după A. Veress).

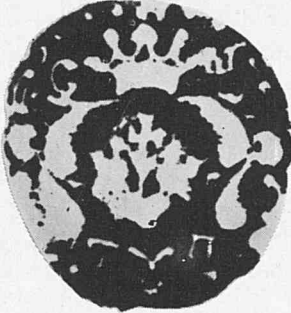
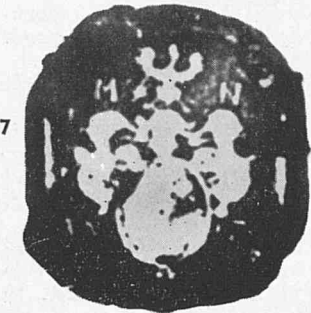
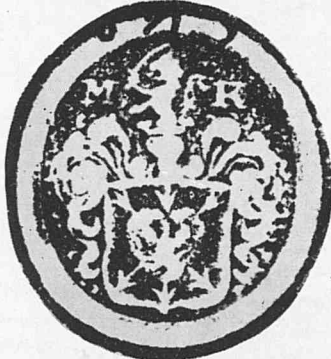
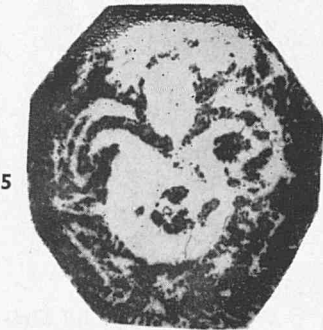
PLANȘA XCII.

- Fig. 1.* Stema sigilară a vel vornicului Papa (din Greci), imprimată în negru de fum pe un act cosigilat din aprilie 1626 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., orig. hirtie, CCCXVIII/19).
- Fig. 2.* Stema sigilară a biv vel logofătului Fiera (din Leordeni), imprimată în negru de fum pe același act sus-menționat (ibidem).
- Fig. 3.* Stema sigilară a vel vistiernicului Dumitrașco (din Bogdănei) imprimată în negru de fum pe un document cosigilat din mai 1627 (ibidem, orig. hirtie, MCCCXXVII/158).
- Fig. 4.* Stema sigilară a spătarului Teodosie (Corbeanu), imprimată în negru de fum pe același act din 1627 citat mai sus (ibidem).
- Fig. 5.* Stema sigilară a lui Preda (Floricoiul) ot Greci (Olt), biv vel sluger (ginerile lui Mihai Viteazul), imprimată în negru de fum pe un document cosigilat din mai 1628 (ibidem, orig. hirtie, CXXIV/82).
- Fig. 6.* Stema sigilară a lui Vasile Paindur, agă, imprimată în negru de fum pe un act cosigilat din mai 1629 (ibidem, orig. hirtie, C/140).
- Fig. 7.* Stema sigilară a logofătului Sima, imprimată în negru de fum pe același document din 1629 menționat supra (ibidem).
- Fig. 8.* Stema sigilară a lui Udriște Năsturel, ca logofăt de taină, imprimată în negru de fum pe același act cosigilat din 1629 citat mai sus (ibidem).

PLANȘA XCIII.

- Fig. 1. Stemă sigilară imprimată în negru de fum, folosită de Tudor slugerul (Rudeanu), pe o carte de mărturie din septembrie 1624 (colecț. de docum. George D. Florescu).
- Fig. 2. Emblema sigilară (imprimată în negru de fum) folosită de boierul Dumitru pe aceeași carte de mărturie din 1624 menționată mai sus (ibidem).
- Fig. 3. Stemă sigilară a lui Preda Buzescu, vel spătar, (imprimată în negru de fum) pe un zapis din ianuarie 1642 (colecț. de docum. Știrbey-Flondor).
- Fig. 4. Stemă sigilară (imprimată în negru de fum) folosită de Laudat, comisu din Vlădeni, pe o carte de mărturie din 25 mai 1643 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., LXVIII/126).
- Fig. 5. Stemă sigilară (imprimată în negru de fum) folosită de Martin, iuzbașa ot Căzănești, pe o carte de mărturie din 27 mai 1643 (ibidem, Mss., CCC/244).
- Fig. 6. Stemă sigilară a vel stolnicului Matei Kretzulescu imprimată în negru de fum și aplicată pe la 1690 pe unele din filele *Letopiseșelor Țării Moldovei* ale lui Miron și Nicolae Costin (ibidem, Mss. rom., 580, p. 200).
- Fig. 7. Stemă sigilară (imprimată în tuș negru) folosită de Smaranda Bălăceanu pe un act de vânzare din septembrie 1765 (colecț. de docum. George D. Florescu).
- Fig. 8. Stema sigilară (imprimată în tuș negru) a Smarandei Topliceanu — soția stolnicului Ștefan Topliceanu — pe un zapis din iulie 1781 (colecț. de docum. George D. Florescu).

PLANȘA XCIV.

- Fig. 1.* Stema de nobil al Transilvaniei conferită la Alba Iulia la 13 septembrie 1658 lui Drăghici Cantacuzino, vel spătar, de către Gheorghe al II-lea Rákóczy (reprod. după St. D. Grecianu).
- Fig. 2.* Stema de nobili ai Transilvaniei conferită de către Mihai Viteazul la Alba Iulia la 18 februarie 1600 lui George Ciocănești (Chioconiesthy) și fraților săi Nicolae, Ioan și Petre (reprod. după St. D. Grecianu).
- Fig. 3.* Stema de nobil al Imperiului conferită în 1602 agăi Leca Racotă de către împăratul Rudolf al II-lea (reprod. după J. Siebmacher).
- Fig. 4.* Stema de nobil al Imperiului conferită la Praga prin diploma din 1 decembrie 1603 vistiерului Nica (Racotă) de către împăratul Rudolf al II-lea (reprod. după A. Veress).
- Fig. 5.* Stema lui Udriște Năsturel, vel logofăt, pe verso-ul foi de titlu a traducerii lucrării lui Toma de Kempis, *Imitarea lui Christos*, tipărită la mănăstirea Dealu în 1647 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 52).
- Fig. 6.* Stema lui Constantin Brincoveanu aflată pe diploma de conte al regatului Ungariei conferită acestui voievod (pe timpul când era încă boier) de către împăratul Leopold I la Laxemburg la 19 mai 1688 (reprod. stemei în Bibl. Acad. R.S.R., Cab. Stampe, C.R. 19 I/Heraldică 3, 270×218, nr. inv. 7189).

1

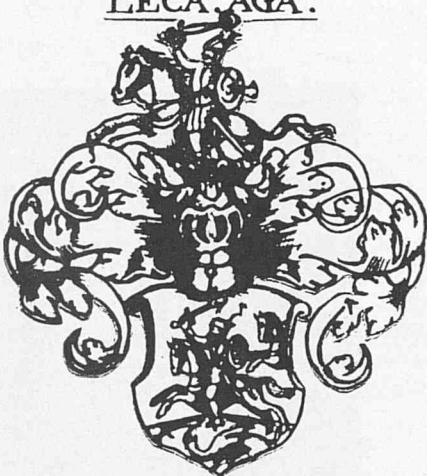

2

LECA, AGA.

3

4

5

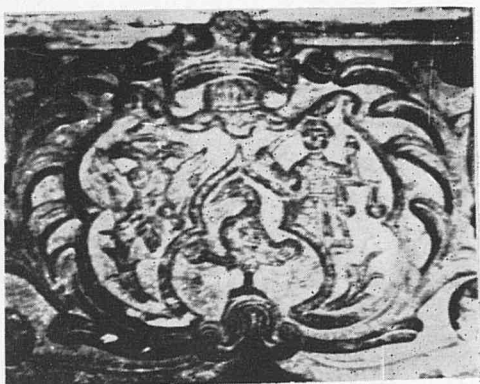
6

PLANȘA XCV.

- Fig. 1. Stema lui Constantin Dulescu, mare ban, de pe pisană din 1732 a bisericii Sf. Andrei din comuna Frunzânești (jud. Ilfov), ctitoria sa și a tatălui său Radu (fotocopie în colecț. Radu Cretzianu).
- Fig. 2. Stema familiei Bălăceanu de pe frontonul vechii case a acestei familii situată pe Calea Șerban Vodă din București (foto I. Ebner; în colecț. autorului).
- Fig. 3. Stema marelui vornic Ioan Cernovodeanu (zis Damari) de pe lespede de sa funerară din 1798 aflată în biserica Sf. Ioan cel Mare (azi dărimată) din București (lapidariul bisericii Stavropoleos din București).
- Fig. 4. Stema familiei Văcărescu de pe o lespede funerară a acestei familii aflată la cimitirul mănăstirii Cernica (jud. Ilfov) (foto Const. Petrache).
- Fig. 5. Stema familiei Bărcănescu sculptată pe lespede de sa funerară a marelui agă Scarlat Bărcănescu (1798–1863) aflată în biserica din com. Bărcănești (jud. Prahova), ctitoria sa (fotocopie în colecț. Radu Cretzianu).
- Fig. 6. Stema Smarandei Mănescu, soția lui Silvestru Filitti, de pe lespede de sa funerară din 1841 aflată la biserica Sf. Dumitru din București (ulterior piatra a fost conservată în colecț. I. C. Filitti).

1

2

3

4

5

6

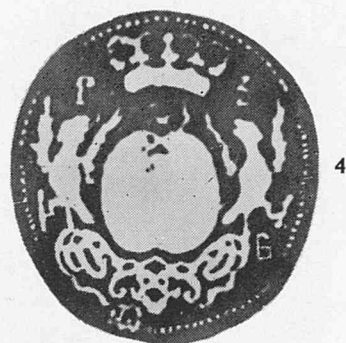
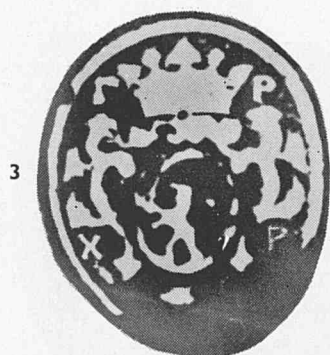
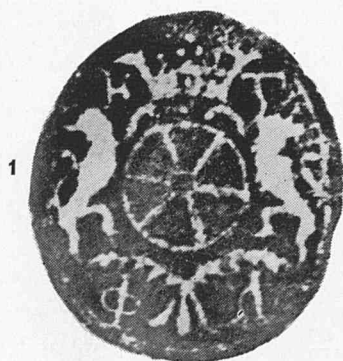
PLANȘA XCVI.

- Fig. 1. Stemă gravată pe un sigiliu de argint, prezumat a fi aparținut lui Hristea Cernovodeanu-Damari, boier muntean, căsătorit cu Ilinca Kretzulescu și mort în refugiu la Brașov în 1772 (Muz. Ist. Mun. Buc., S.F., Sigilii, nr. inv. 35599, nr. secț. 7788).
- Fig. 2. Stemă boierească gravată pe un sigiliu de argint cu posesor neidentificat (ibidem, nr. inv. 35605, nr. secț. 7833).
- Fig. 3. Stemă gravată pe un sigiliu boieresc de argint datat 1795, cu posesor neidentificat (ibidem, nr. inv. 25293, nr. secț. 7703).
- Fig. 4. Stemă sigilară gravată pe un inel boieresc de argint cu posesor neidentificat (ibidem, nr. inv. 35984, nr. secț. 7533).
- Fig. 5. Stemă sigilară gravată pe un inel boieresc de argint cu posesor neidentificat (ibidem, nr. inv. 37962, nr. secț. 7728).
- Fig. 6. Stemă gravată pe un sigiliu boieresc de argint, datînd din 1799, cu posesor neidentificat (ibidem, nr. inv. 35617, nr. 7845).

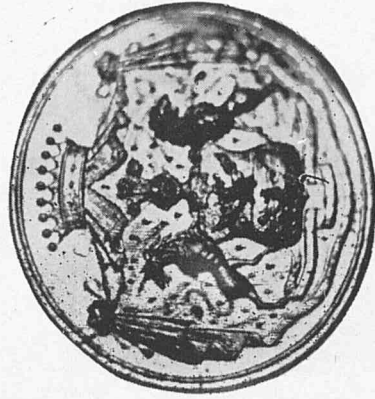
PLANȘA XCVII.

- Fig. 1. Stema sigilară a vel vistierului Constantin Filipescu (1750—1817) imprimată în negru de fum pe două din filele unei tipărituri de ritual bisericesc ortodox apărută în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea (colecț. George D. Florescu).
- Fig. 2. Stema sigilară, imprimată în negru de fum, a lui Constantin Costin Neniul, vel paharnic în Țara Românească, pe un act din aprilie 1740 (colecț. de docum. George D. Florescu).
- Fig. 3. Stema sigilară a lui Grigore Hrisoscoleu (vel clucer la 1792) imprimată în tuș negru pe un zăpis din noiembrie 1782 al soției sale Roxanda Hrisoscoleu (născută Băleanu) (colecț. de docum. George D. Florescu).
- Fig. 4. Stema sigilară, imprimată în tuș negru, a Roxandei Hrisoscoleu, născută Băleanu, pe același zăpis din 1782 sus-menționat (ibidem).
- Fig. 5. Stema sigilară, imprimată în chinovar, a lui Constantin graf Dudescu, ocîrmuitor al divanului Valahiei mici (Olteniei), pe un zăpis al său din martie 1812 (colecț. de docum. George D. Florescu).
- Fig. 6. Stema sigilară gravată pe un inel de aur din 1791 al serdarului Marin Butculescu (1760—1830) (colecț. Mihai Seulescu).

PLANȘA XCVIII.

- Fig. 1.* Stema familiei Florescu gravată pe un sigiliu ce a aparținut marelui vornic Manolache Florescu (1791—1858) (colecț. de sigilii George D. Florescu).
- Fig. 2.* Stema familiei Florescu (ramura marelui logofăt Iordache Florescu) gravată pe sigiliul colonelului Theodor Florescu (1866—1942) (colecț. de sigilii George D. Florescu).
- Fig. 3.* Stema familiei Grecianu (Ilfov) gravată pe un sigiliu ce a aparținut lui Ștefan D. Grecianu (1825—1908), senator și heraldist (colecț. de sigilii Ion Miclescu-Prăjescu).
- Fig. 4.* Stema familiei Grecianu gravată pe un inel de aur în posesia lui Radu Grecianu, fiul lui Paul St. Grecianu (amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 5.* Stema familiei Grădișteanu gravată pe un sigiliu ce a aparținut lui Ioan Grădișteanu, vel clucer la 1843 (Muz. ist. jud. Prahova, Sigilii, nr. inv. 9368).
- Fig. 6.* Stema familiei Grădișteanu gravată pe un sigiliu ce a aparținut lui Constantin S. Grădișteanu (1830—1890), fost ministru (colecț. de sigilii ing. F. Bartsch).

1

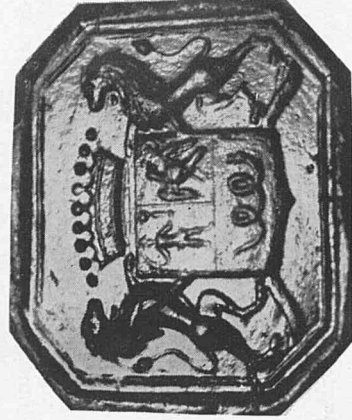
2

3

4

5

6

PLANȘA XCIX.

- Fig. 1.* Stema sigilară a lui Barbu Văcărescu (vel ban la 1820) pecetluind o scrisoare a sa din 1830 în limba greacă (colecț. de docum. George D. Florescu; amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 2.* Stema familiei Filișanu gravată pe o placă concavă de bronz aflată la intrarea casei Filișanu (azi dărîmată), situată în piața Amzei din București (Muz. Ist. Mun. Buc., S.C., nr. inv. 38041, nr. secț. 14016, D 21,8 × d 14,4).
- Fig. 3.* Stemă sigilară a familiei Filipescu datînd din prima jumătate a veacului al XIX-lea (amprentă sigilară în colecț. Flondor).
- Fig. 4.* Stema în timbru-sec, colorat în bronz auriu (imitînd o pecetie de ceară) reprezentînd stema familiei Filipescu, antet pe un carton de menu executat la Paris pentru George C. Filipescu (1840–1907), mareșal al Curții regale (colecț. Gustav Finkelstein; o reprezentare identică, în culori și în bronz auriu, v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, I, 10313, *Album de monogrammes*, Paris, A. Lenègre, f.d. partea II-a, p. 59, fig. 8).
- Fig. 5.* Stema sigilară a familiei Cârlova, gravată pe un inel de aur, fost în posesia lui Ioan I. Cârlova (1879–1957) (amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 6.* Stema sigilară a familiei Arion gravată pe un inel de aur ce a aparținut generalului Eracl Arion (1834–1903) (în posesia fiicei sale Margareta, căsătorită Filodor; amprentă sigilară în colecț. autorului).

1

2

3

4

5

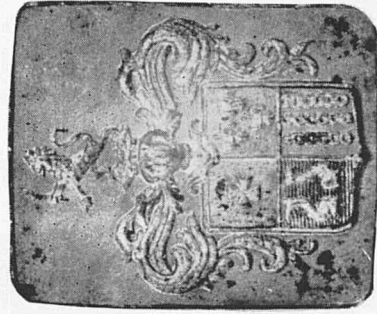

6

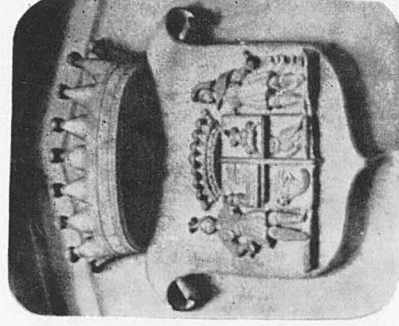

PLANȘA C.

- Fig. 1.* Stema familiei Obedeanu (variantă), gravată pe un sigiliu ce a aparținut colonelului Vasile Obedeanu (1835–1902) (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, III/36, nr. 3).
- Fig. 2.* Stema sculptată în marmură a familiei Băleanu și aflată pe frontonul cavoului acestei familii din cimitirul Șerban Vodă (Bellu) din București (foto Const. Petrache).
- Fig. 3.* Stema familiei Brătianu gravată pe un inel sigilar de aur, datat 1804, ce a aparținut șetrarului Ioan Brătianu (în posesia Ion I. Brătianu; amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 4.* Stema familiei Fundățeanu gravată pe un inel de aur, executat în copie după cel original al stolnicului Constantin Fundățeanu (+ante 1782) (în posesia Dinu C. Fundățeanu; amprentă sigilară în colecț. I. N. Mănescu).
- Fig. 5.* Stema familiei Lehliu gravată pe un sigiliu ce a aparținut paharnicului Gheorghe Lehliu, membru, apoi președinte al Curții apelative din Craiova la 1862 (în posesia Constantin C. Lehliu; amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 6.* Stema sigilară a familiei Argetoianu gravată pe un inel de aur ce a aparținut lui Constantin Argetoianu (1871–1952), om politic, fost ministru (în posesia fiicei acestuia Marie-Jeanne Argetoianu; amprentă sigilară în colecț. Șerban Flondor).

1

2

3

4

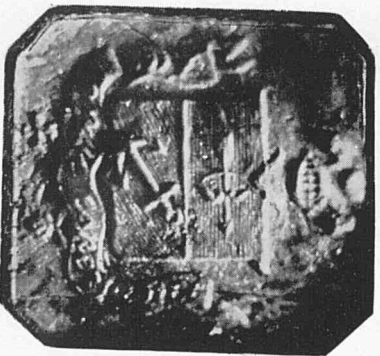
5

6

PLANȘA CI.

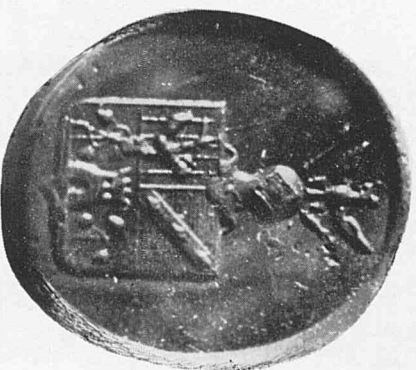
- Fig. 1.* Stema familiei Cîmpineanu gravată pe un sigiliu ce a aparținut marelui logofăt Ioan Cîmpineanu (1798—1862) (în posesia Ioan Cîmpineanu-Cantemir; amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 2.* Stema familiei Slătineanu (variantă) gravată pe o pecete ce a aparținut paharnicului Barbu Slătineanu (1806—1867), consilier la Curtea de Casație în 1862 (Muz. Ist. Mun. Buc., S.F. Sigilii, nr. inv. 48357, nr. secț. 8321).
- Fig. 3.* Stema familiei Lăcusteanu gravată pe un sigiliu ce a aparținut colonelului Grigore Lăcusteanu (1813—1883), agă la 1858 și apoi senator (fost în colecț. Radu Crutcescu; amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 4.* Stema familiei Odobescu gravată pe un sigiliu ce a aparținut generalului Ion Odobescu (1793—1857), mare spătar la 1855 (în posesia Dinu Odobescu; amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 5.* Stema familiei Perietzeanu (Buzău) gravată pe un inel executat în copie la Paris în 1872, după originalul (azi pierdut) ce a aparținut lui Opișan căpitanul Perietzeanu († 1773) (copia inelului se află în posesia avocat Alexandru Perietzeanu-Buzău).
- Fig. 6.* Stema familiei Cretzianu gravată pe o pecete ce a aparținut lui George Cretzianu (1865—1931), ministru plenipotențiar (în colecț. Radu G. Cretzianu, fiul precedentului; amprentă sigilară în colecț. autorului).

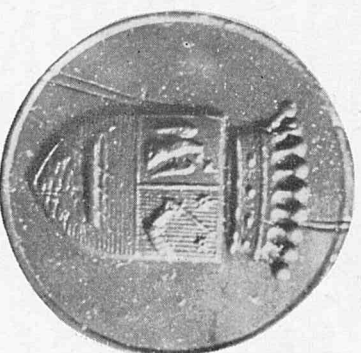
2

4

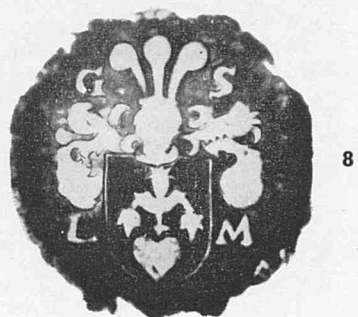
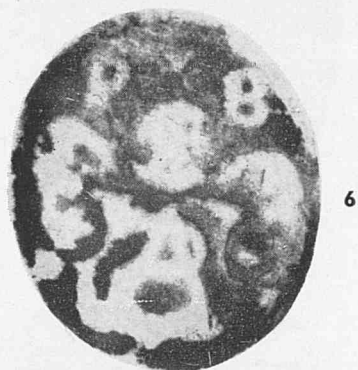

6

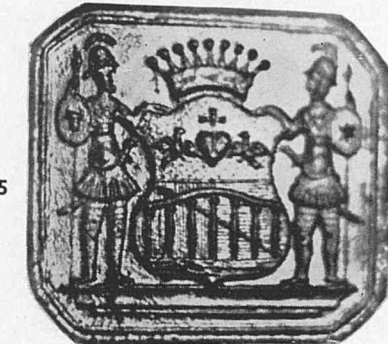
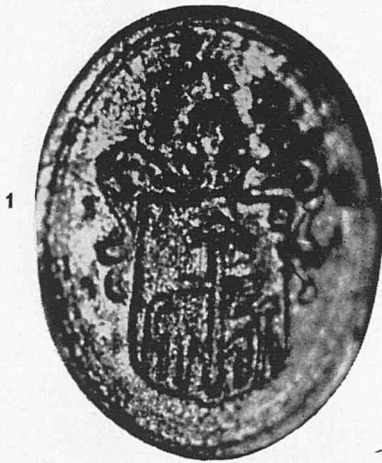
PLANȘA CII.

- Fig. 1.* Stema sigilară a lui Ianache, vel postelnic, imprimată în negru de fum pe un zapis din septembrie 1626 a mai multor boieri veliți ai Moldovei (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., CCXX/47).
- Fig. 2.* Stema sigilară, imprimată în negru de fum, a lui Ghianghea, vel vornic al Țării de Jos, pe același zapis menționat mai sus (ibidem).
- Fig. 3.* Stemă sigilară folosită de Lupu (Hăbășescu), vel vornic, imprimată în negru de fum pe același zapis de mai sus (ibidem).
- Fig. 4.* Stema sigilară a lui Nicoară, vel hatman, imprimată în negru de fum pe același zapis citat supra (ibidem).
- Fig. 5.* Emblema sigilară a lui Dumitrașco Ștefan, vel logofăt, imprimată în negru de fum pe o carte de mărturie boierească, din mai 1627 (ibidem, CIII/154).
- Fig. 6.* Stema sigilară a lui Pătrașco Bașotă, logofăt, imprimată în negru de fum, pe aceeași carte de mărturie din 1627 menționată mai sus (ibidem).
- Fig. 7.* Emblema sigilară, imprimată în negru de fum, a lui Gheorghe Ghica, vel vornic al Țării de Jos (ajuns ulterior, între 1658—1659, domn al Moldovei) pe un zapis al său dat la Iași în 20 ianuarie 1642 (ibidem, LXXVII/117).
- Fig. 8.* Stemă sigilară, imprimată în negru de fum, folosită de Vasile Ceauru, vel hatman, pe un zapis din mai 1657 (colecț. de docum. George D. Florescu).

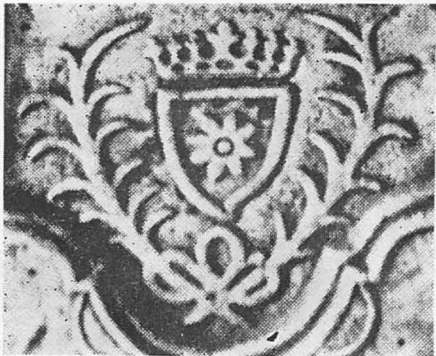
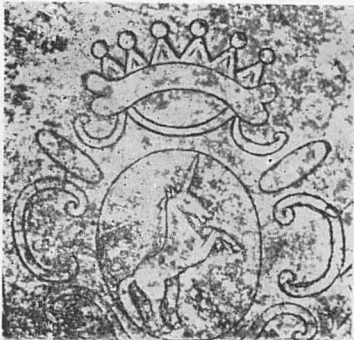
PLANȘA CIII.

- Fig. 1. Stema familiei Prăjescu gravată pe un sigiliu din sec. al XIX-lea ce reproduce pe cel al vel logofătului Nicoară Prăjescu (+ 1619) (colecț. Ion Miculescu-Prăjescu).
- Fig. 2. Stema familiei Kostaki (Boldur) gravată pe un sigiliu din sec. al XIX-lea al hatmanului Iordache Boldur-Lățescu (colecț. ing. F. Bartsch).
- Fig. 3. Stema familiei Neculce gravată pe un sigiliu, datat 1833, ce a aparținut lui Constantin Neculce, vel agă (colecț. ing. F. Bartsch).
- Fig. 4. Stema familiei Bogdan, gravată pe sigiliul paharnicului Dimitrie Bogdan (1770—1826) (colecț. Emanuel R. Bogdan; amprentă sigilară în ceară roșie, în colecț. I. N. Mănescu, amprentă în tuș roșu, în colecț. autorului).
- Fig. 5. Stema familiei Catargi (ramura moldoveană) gravată pe un sigiliu datînd din veacul trecut (colecț. ing. F. Bartsch).
- Fig. 6. Stema (de pretențiune) a familiei Bogdan pe sigiliul vornicului Manolache Bogdan (1801—1854) (colecț. Emanuel R. Bogdan; amprentă sigilară în colecț. I. N. Mănescu).

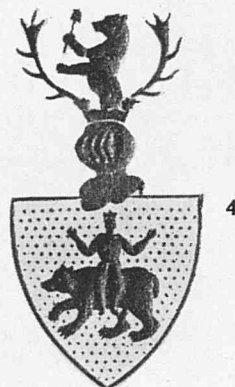
PLANȘA CIV.

- Fig. 1.* Stema vel hatmanului Constantin Paladi, gravată pe un sigiliu datat 1819 (Muz. Ist. Mun. Buc., S.F., Sigilii, nr. inv. 33809, nr. sect. 7716).
- Fig. 2.* Stema vel logofătului Alecu Balș († 1863) gravată pe un sigiliu nedatat ce-i poartă în inscripție numele (fost în colecț. Alexandru G. Balș; amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 3.* Stema beizadelei Ioan Racoviță (cca 1707—1786, fiul lui Mihai vodă Racoviță, domn al Moldovei și al Țării Românești) sculptată pe lespede sa funerară, așezată la 10 aprilie 1797 în biserica episcopală din Roman (reprod. după gen. M. Racoviță-Cehan).
- Fig. 4.* Stema familiei Balș sculptată pe lespede sa funerară din 1782 a vel vornicului Lupu Balș (1691—1782) aflată în biserica Sf. Dumitru din Iași (reprod. după G. Balș).
- Fig. 5.* Stema familiei Miclescu gravată pe un sigiliu datind din sec. al XIX-lea (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, III/36, nr. 2).
- Fig. 6.* Stema familiei Balș (variantă) gravată pe un sigiliu aparținând ramurii vel vornicului Alexandru Balș, fiul lui lordache Balș, vel agă la 1807 (amprentă sigilară în colecț. Flondor).

PLANȘA CV.

- Fig. 1.* Stema de familie a lui Ilie Sturza, portar de Suceava, pe un sigiliu al său anterior anului 1679 (reprod. după Alex. A. C. Sturdza).
- Fig. 2.* Stema familiei Costin reprezentată la baza arborelui său genealogic alcătuit de colonelul Miron G. Costin în 1910 (colecț. Flondor).
- Fig. 3.* Stema familiei Beldiman (gravată pe un inel de aur) reprodusă după cea sculptată în piatră pe frontispiciul pomelnicului mural al acestei familii aflat în biserica Talpalari din Iași (inelul în posesia Radu Beldiman).
- Fig. 4.* Stema familiei Gane, antet în timbru-sec pe hîrtia de corespondență a lui Constantin Gane (1883—1957), ministru plenipotențiar și scriitor (colecț. Gustav Finkelstein).
- Fig. 5.* Stema familiei Botezat gravată pe un sigiliu datînd din sec. al XIX-lea (amprentă în ceară în colecț. autorului după sigiliul original).
- Fig. 6.* Stema familiei Cerchez (Moldova) gravată pe un sigiliu datînd din sec. al XIX-lea (amprentă sigilară în colecț. autorului, după sigiliul original).

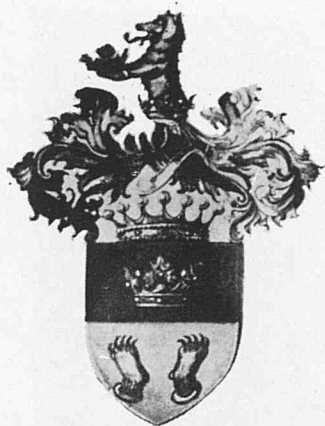
PLANȘA CVI.

- Fig. 1.* Stema familiei Wasilko, timbru-sec în culori, pe un cadru de celuloid translucid înrămat, datînd din sec. al XIX-lea (colecț. Flondor).
- Fig. 2.* Stema familiei Flondor imprimată pe frontispiciul arborelui său genealogic alcătuit de Nicolae N. Flondor (colecț. Flondor).
- Fig. 3.* Stema familiei Stircea imprimată pe un ex-libris al lui Ioan Styrcea (colecț. Flondor).
- Fig. 4.* Stema familiei Onciul pictată în culori pe diploma conferită la 29 martie 1906 fraților Aurel, Titus, Constantin și Adrian Onciul prin care sînt autorizați să poarte stema strămoșului lor Grigoraș Onciul (s.c. al XVIII-lea) (reprod. după Th. Bălan).
- Fig. 5.* Stema familiei Grigorcea după un desen ce reproduce un sigiliu al lui Modest Grigorcea (1846—1911) (desen executat de Șerban Flondor).
- Fig. 6.* Stema familiei Neculitza-Popovici, de pe diploma austriacă de concesiune de armerii către această familie (reprod. după Gh. Bezviconi).

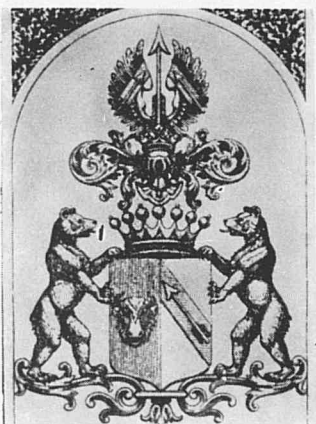
1

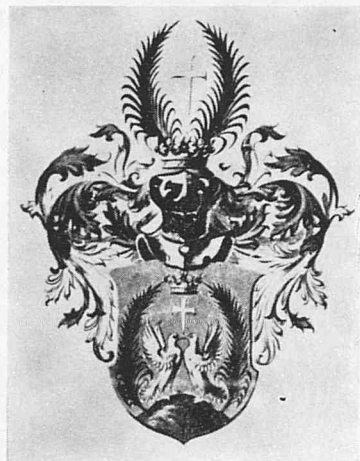
2

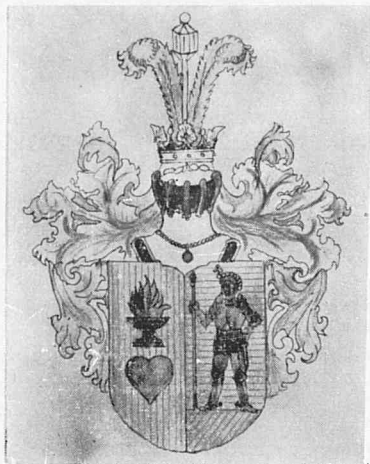
3

4

5

6

PLANȘA CVII.

- Fig. 1.* Stema familiei Donici gravată pe un sigiliu cu inițialele V și D (Vera Donici, 1858—1923), ce datează din secolul trecut (în posesia familiei Donici; amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 2.* Stema familiei Gore pe ex-libris-ul lui Pavel Gore (1875—1927), genealog și heraldist, membru al Comisiei Consultative Heraldice în 1921 (în colecț. autorului; v. și Bibl. Acad. R.S.R., Mss., Arhiva Pavel Gore, I, mss. 8).
- Fig. 3.* Stema familiei Hâjdeu gravată pe un sigiliu ce a aparținut lui Alexandru Hâjdeu (1811—1872) (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, III/44, oțel, Ø 32).
- Fig. 4.* Stema familiei Kazimir gravată pe un sigiliu ce a aparținut colonelului Theodor Kazimir (1815—1878) (în posesia ing. Emil Kazimir; amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 5.* Stema familiei Balș gravată pe un sigiliu de jasp montat în argint, datînd din veacul trecut (fost în colecț. Alexandru Balș; amprentă sigilară în colecț. autorului).
- Fig. 6.* Stema familiei Krupenski gravată pe un sigiliu ce a aparținut lui Mihai Krupenski (1851—1905), mareșal provincial și șambelan (în posesia Tatiane Nano, născută Krupenski; amprentă sigilară în colecț. autorului).

1

2

3

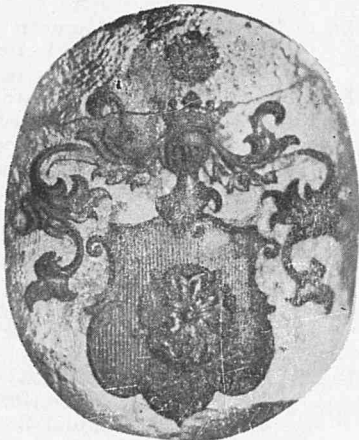
4

5

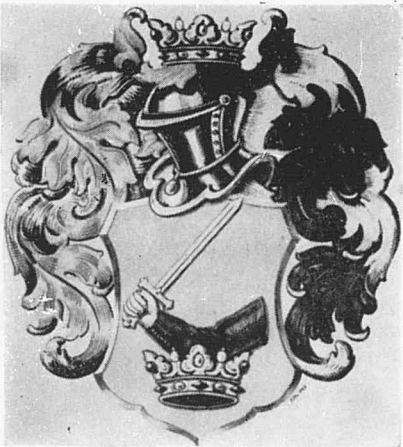
6

PLANȘA CVIII.

- Fig. 1.* Stema familiei Muntean (alias Pap de Fizeș) conferită de Gheorghe II Rákócsy, prin diploma din 25 martie 1654 și reprezentată pe o acuarelă executată în 1937 după vechile arme ale acestui neam nobil transilvănean (în posesia familiei Muntean).
- Fig. 2.* Stema familiei Dragotă (de Silvaș) acordată la 1664 de către Mihai I Apafő și reprodusă în vol. III, apărut la 1858, al lucrării heraldico-genealogice a lui Nagy Iván asupra familiilor nobile din Ungaria și Transilvania (Bibl. Acad. R.S.R.).
- Fig. 3.* Stema familiei Pop de Szatmary, prelucrare modernă în stilul cancelariei regale maghiare a Imperiului, a stemei conferite la 1666 de Mihai I Apafő unor membri ai acestui neam de nobili ardeleni (acuarelă în posesia Ortansa Satmari).
- Fig. 4.* Stema familiei Gherghel (conferită de Mihai I Apafő prin diploma din 10 decembrie 1675) reprezentată pe o pictură anonimă în ulei (33 × 27) datind din veacul trecut (colecț. Gustav Finkelstein).
- Fig. 5.* Stema familiei Farkaș de Kod conferită de Mihai I Apafő prin diploma din 15 iunie 1679 și reprodusă în vol. IV al aceleiași lucrări a lui Nagy Iván menționată mai sus (Bibl. Acad. R.S.R.).
- Fig. 6.* Stema familiei Sterca Suluțiu de Cărpiniș (conferită de Mihai I Apafő prin diploma din 22 iunie 1685) imprimată pe o carte de vizită a lui Iosif S.S. de C. (1827–1911), vice-comite al comitatului Cetatea de Baltă între 1861–1862 și deputat între 1863–1864 în dieta de la Sibiu (colecț. prof. Tr. Larionescu).

1

2

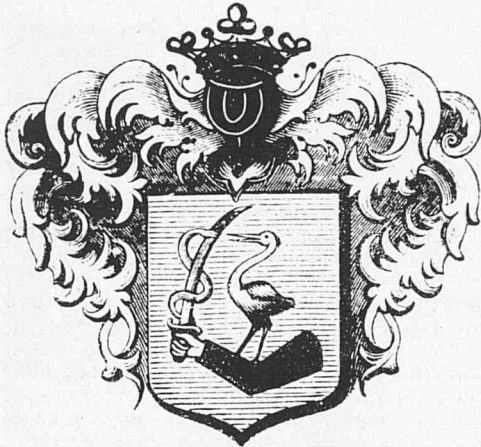
3

4

5

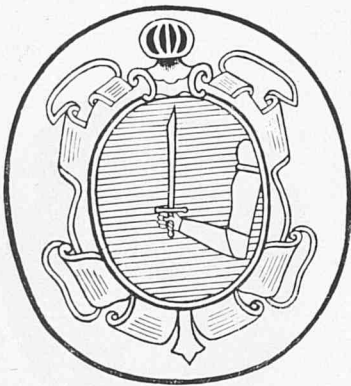
6

PLANȘA CIX.

- Fig. 1. Stema sigilară (datînd după 1587) a vel spătarului Zottu Tzigara, ginerele lui Petru Vodă Șchiopul (desen executat de autor după amprenta sigilară aflată în colecț. Mihail G. Stephănescu).
- Fig. 2. Stema lui Pantaleon Calliarchi, medic al lui Constantin vodă Brîncoveanu, pe ex-libris-ul său din 1692, gravat și tipărit în București în tipografia lui Antim și aflat pe mai multe cărți care i-au aparținut (reprod. după dr. N. Vătămanu).
- Fig. 3. Stema familiei Mano reprodusă în ambele ediții ale lucrării genealogice a lui Eugène Rizo-Rangabé (v. E.R.R., *Livre d'or...*, ed. I-a, pl. întrep. 60—61 și ed. II-a, pl. întrep. 106—107).
- Fig. 4. Stema familiei Argyropol reprodusă în aceeași lucrare genealogică a lui Eugène Rizo-Rangabé mai sus citată (v. E.R.R., ibidem, ed. I-a, pl. întrep. X-1 și ed. II-a, pl. întrep. VI-1).
- Fig. 5. Stema familiei Filicți sculptată pe lespede de funerară aflată deasupra cavoului acestei familii din cimitirul Șerban Vodă (Bellu) din București (foto Const. Petrache).
- Fig. 6. Stema familiei Hagi-Mosco gravată pe un sigiliu de argint cu minier de fildeș ce a aparținut vistierului Ioan Hagi-Mosco (1748—1828) (colecț. Em. Hagi-Mosco).

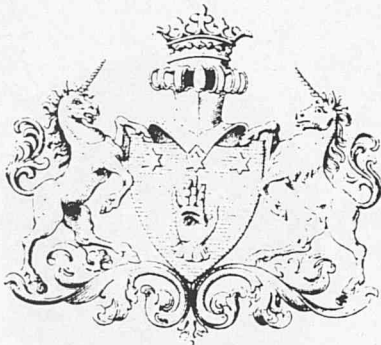
1

2

3

4

5

6

PLANȘA CX.

- Fig. 1. Sigiliul datat 1795 al lui Scarlat Manu (1752—1804), vel agă în Moldova între 1796—1797, (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, III/310).
- Fig. 2. Amprentă aplicată în tuș negru, a sigiliului datat (17)99, al lui Costache Sulgearoglu, biv vel spătar, epistat al armășiei (în Țara Românească), pe un act din 17 noiembrie 1799, (Arh. Stat. Buc., M-rea Sf. Apostoli; reprod. după E. Virtosu).
- Fig. 3. Amprentă aplicată în tuș negru, a sigiliului datat 1808, al lui Grigore Ghica, vel spătar (viitorul domn al Țării Românești dintre 1822—1828), pe un act din 12 decembrie 1808, (Arh. Stat. Buc., Mss. 486, f. 5 verso; reprod. după E. Virtosu).
- Fig. 4. Amprentă aplicată în ceară, a sigiliului datat (1)811, al lui Constantin Paladi, vel spătar (în Moldova) (Muz. Ist. Mun. Buc., S.F., Sigilii, nr. inv. 25304, nr. sec. 9370; amprentă sigilară în colec. autorului).
- Fig. 5. Amprentă aplicată în tuș negru, a sigiliului datat 1808, al lui Grigore Filipescu (1779—1838), vel armaș (în Țara Românească), pe un act din 24 mai 1808 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., CXCI 120; reprod. după C. Moisi).
- Fig. 6. Amprentă aplicată în tuș negru, a sigiliului datat 1815, al lui Gheorghe Arghiropol, biv vel ban, epistat al spătăriei (în Țara Românească), pe un act din 28 ianuarie 1815 (Arh. Stat. Buc., Mss. 468, f. 27; reprod. după E. Virtosu).

PLANȘA CXI.

- Fig. 1.* Sigiliul datat 1817, al lui Barbu Văcărescu, vel vistier (colecț. particulară, tipar sigilar, argint, 33 × 29; reprod. după E. Vîrtosu).
- Fig. 2.* Amprentă în tuș negru, a sigiliului datat 1821, a aceluiași dregător în funcție, aplicat la 1 februarie 1824 pe verso-ul unui act emis de Grigore al IV-lea Ghica în 1823 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss.; reprod. după E. Vîrtosu).
- Fig. 3.* Amprentă aplicată, în tuș negru, a sigiliului datat 1822, al lui Mihail Filipescu (1779–1844), epistat al agiei, pe un act din 2 martie 1822 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss. CXCVIII/233; reprod. după C. Moisil).
- Fig. 4.* Amprentă aplicată, în tuș negru, a sigiliului datat 1823, al lui Grigore Filipescu (1779–1838), vel spătar, pe o poruncă a sa din 2 iunie 1823 (actul fost în colecț. de docum. Mihai Seulescu; reprod. după C. Moisil).
- Fig. 5.* Amprentă aplicată, în tuș negru, a sigiliului datat 1829, al lui Alexandru Scarlat Ghica (1785–1868), vel spătar, pe un act din 6 aprilie 1831 (Arh. Stat. Buc., Mss. 486, f. 24; reprod. după E. Vîrtosu).
- Fig. 6.* Amprentă aplicată, în negru de fum, a sigiliului datat 1831, al lui Iancu Filipescu (1782–1854), vel agă, pe un act din 12 noiembrie 1831 (Arh. Stat. Buc., Fil. Mun. Buc., Fond Primăria oraș Buc., Dos. nr. 8/1831, f. 990; fotocopie în colecț. autorului).

VEXILOLOGIE HERALDICĂ

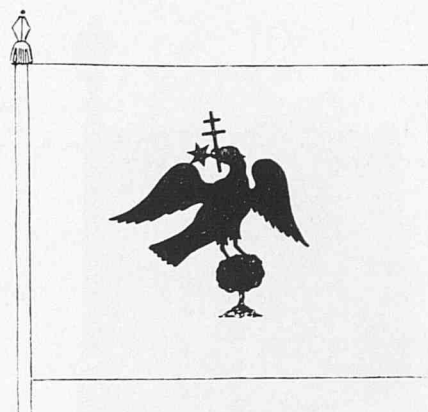
PLANȘA CXII.

- Fig. 1.* Steagul pedestrimii moldovene din 1601 purtind o inscripție cu numele lui Ieremia Movilă Voievod, însemn reprodus după desenul în acuarelă executat de către artileristul austriac Georg Puchner la 21 august 1601 (desen original aflat în Bibl. publică din Dresda, vol. G. 81; reprod. după A. Veress).
- Fig. 2.* Stindardul mare al lui Mihai Viteazul (reconstituire executată de autor după mărturie documentare și iconografice de epocă; colecț. autorului).
- Fig. 3.* Steagul datat 1758 al lui Scarlat Vodă Ghica cu stemele unite ale Moldovei și Țării Românești și cu inițialele acestui domn (desen executat după originalul aflat la Muzeul de Artă al R.S.R., nr. inv. 4088; reprod. după Mihai G. Stephănescu).
- Fig. 4.* Steagul lui Constantin Vodă Ipsilanti cu stemele unite ale celor două principate românești și cu inițialele acestui voievod (Muzeul Militar Central din București, nr. inv. 17640; reprod. după A. D. Velcu).
- Fig. 5.* Steagul lui Alexandru Vodă Suțu cu emblemele Moldovei și Țării Românești și cu inițialele acestui domn (colecț. Mihai G. Stephănescu).
- Fig. 6.* Steagul din 1821 cu stema Țării Românești și cu inscripție al lui Tudor Vladimirescu (Muzeul de Istorie a R.S.R.; reprod. după gen. P. V. Năsturel).

1

2

3

4

5

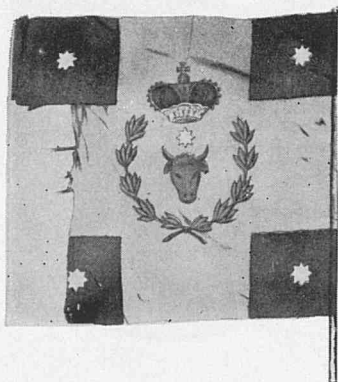
6

PLANȘA CXIII.

- Fig. 1.* Steagul lui Mihail Vodă Sturdza cu emblema Moldovei timbrată de o bonetă princiară (Muzeul Militar Central din București; reprod. după gen. P. V. Năsturel).
- Fig. 2.* Steagul lui Gheorghe Vodă Bibescu cu stema Țării Românești susținută de doi lei și înconjurată de trofee (Muz. Mil. Centr. din Buc.; reprod. idem).
- Fig. 3.* Steagul lui Grigore Alexandru Ghica Voievod cu stema Moldovei flancată de doi delfini afrontați (Muz. Mil. Centr. din Buc.; reprod. idem).
- Fig. 4.* Steagul lui Barbu Știrbei Voievod, cu acvila Țării Românești pe tricolorul fasciat (Muz. Centr. din Buc.; reprod. după E. Popescu și C. Căzănișteanu).
- Fig. 5.* Steagul Principatelor Unite de tip 1863, distribuit unităților armatei române de către domnitorul Alexandru Ioan Cuza la 1 septembrie al anului menționat (Muz. Mil. Centr. din Buc. și Muz. de Ist. a R.S.R.; reprod. după gen. P. V. Năsturel).
- Fig. 6.* Drapelul României model 1872, confecționat după 1882 (Muz. Mil. Centr. din Buc.; reprod. idem).

1

2

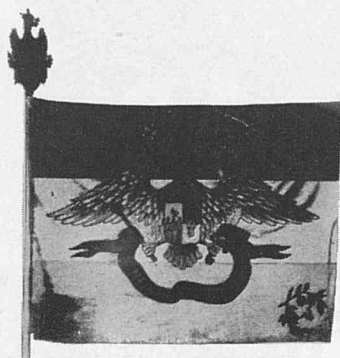
3

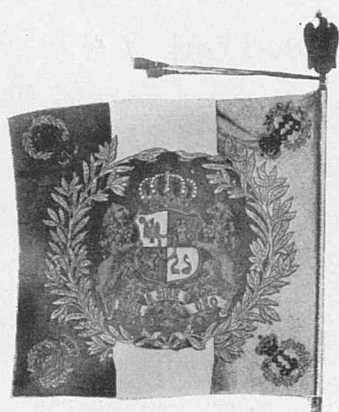
4

5

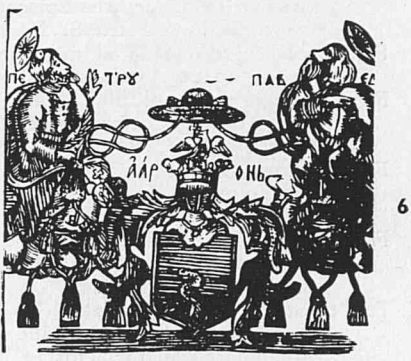
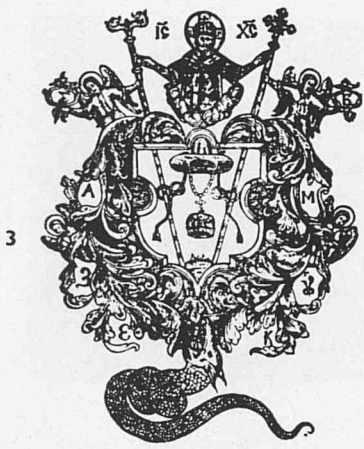
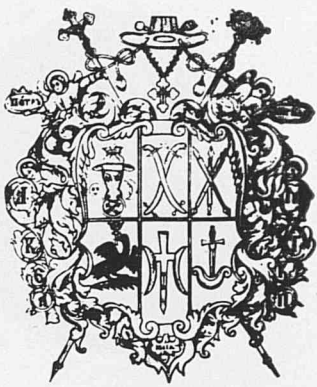
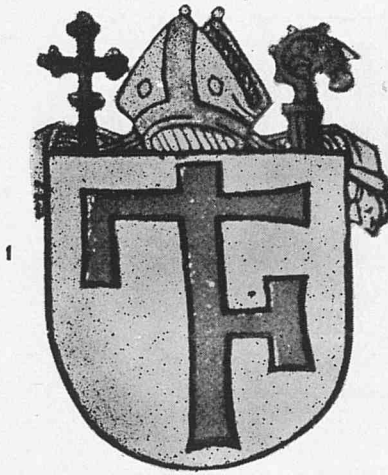
6

STEME ECLEZIASTICE

PLANȘA CXIV.

- Fig. 1. Stema mitropolitului Grigore Țamblac în ediția lui Anton Sorg (Augsburg, 1483) a cronicii lui Ulrich von Richenthal privind Conciliul de la Constanța (Baden) ținut între 1414—1418 (reprod. după C. I. Karadja).
- Fig. 2. Stema mitropolitului Petru Movilă al Kievului de pe verso-ul foii de titlu a unui *Molitvenic*, tipărit la Kiev în 1646 (reprod. după arhim. Ghenadie Enăceanu).
- Fig. 3. Stema Mitropoliților Ungrovlahiei de pe verso-ul paginii de titlu a lucrării *Îndreptarea legii*, tipărită de mitropolitul Ștefan la Tîrgoviște în 1652 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 61).
- Fig. 4. Stema mitropolitului Gavril al Moldovei pe verso-ul foii de titlu a *Prăvilioarei*, tipărită la Iași în 1784 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 478).
- Fig. 5. Stema mitropolitului Antim Ivirianu, desen colorat, în peniță, pe un manuscris din 1713 (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., orig. rom., nr. inv. 3342).
- Fig. 6. Stema mitropolitului Petru Pavel Aaron de Bistra de pe verso-ul paginii de titlu a lucrării *Voiva appreciatio*, tipărită la Blaj în 1760 (Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 323).

PLANȘA CXV.

- Fig. 1.* Stema lui Costandie Filitti, episcop de Buzău, pe o lespede de piatră din 1804, dezgro-pată în 1955 în curtea Episcopiei din Buzău (desen după original executat de arh. N. Petit ; reprod. după Petre S. Năsturel).
- Fig. 2.* Sigiliul din 1825 al mitropolitului Veniamin Kostaki (1768—1846) gravat cu inițialele și cu atributele demnității sale ecleziastice (colecț. Gustav Finkelstein).
- Fig. 3.* Stema mitropolitului Andrei Șaguna (1808—1873) ca episcop de Sibiu, la baza unei lito-grafii de V. Katzler reprezentînd pe acest prelat (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.S. I/Katzler, V.-2, litografie, 375 × 300, nr. inv. 4445).
- Fig. 4.* Stema lui Ioan Olteanu (1839—1877), episcop greco-catolic de Oradia-Mare, pictată pe anunțul său mortuar din 1877 confecționat din mătase (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R./II, Heraldică, f. nr., 520 × 725).
- Fig. 5.* Sigiliul din 1832, imprimat în negru de fum, al arhimandritului (Hristhea?), egumen al mănăstirii Hurezi, pe un înscris de mină cu data de 4 noiembrie 1847 (colecț. de docum. Gustav Finkelstein).
- Fig. 6.* Stema sigilară cu data 1850 a mitropolitului Nifon al Ungrovlahiei imprimată în tuș pe adresa nr. 711 din 13 aprilie 1860 a acestui prelat către Președintele Curții Apelative Civile (în colecț. de doc. Gustav Finkelstein).

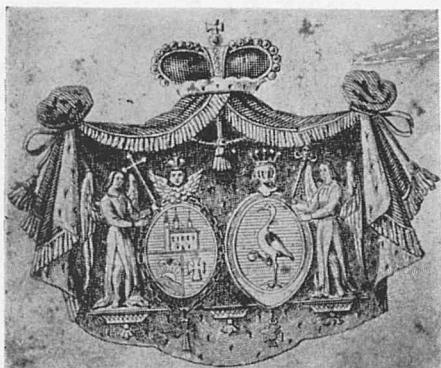
1

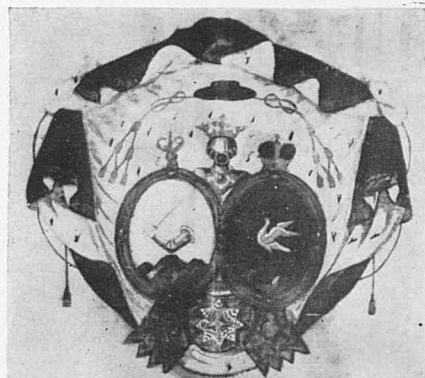
2

3

4

5

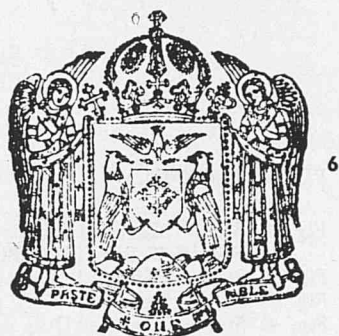
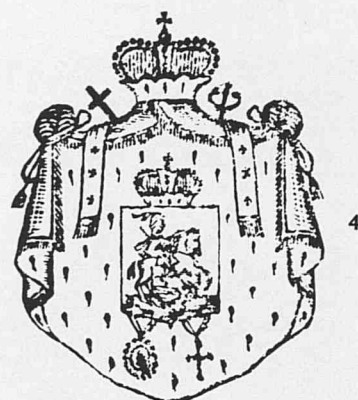
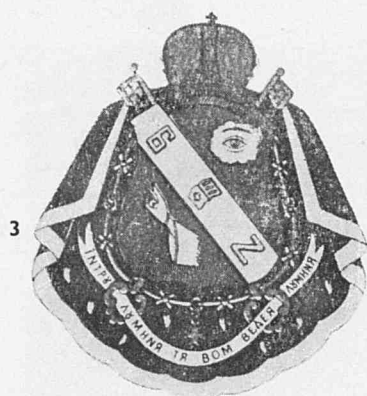
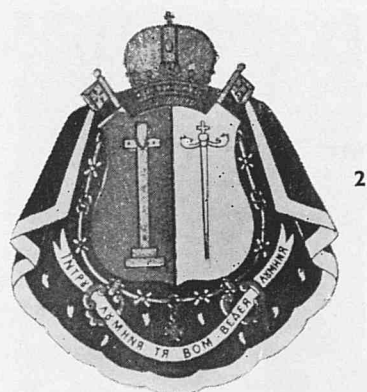
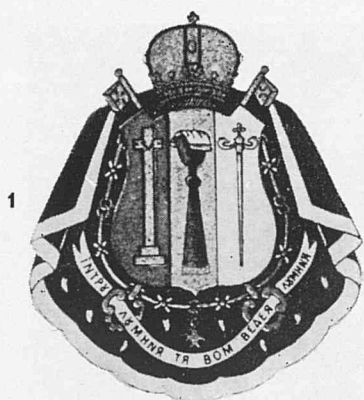

6

PLANȘA CXVI.

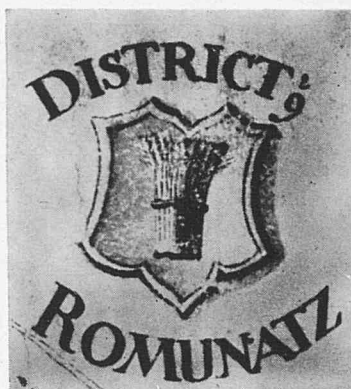
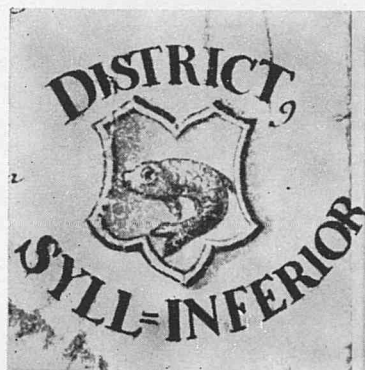
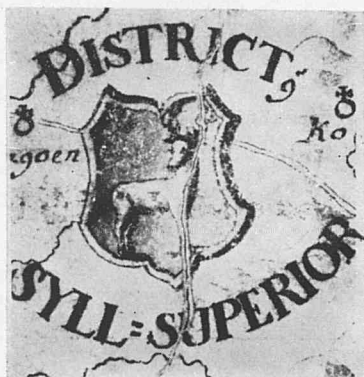
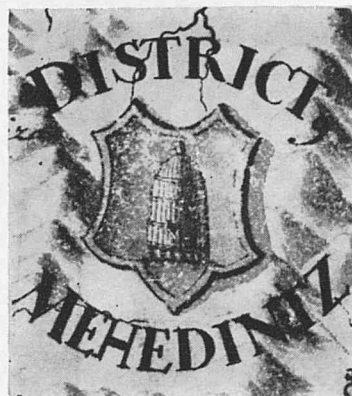
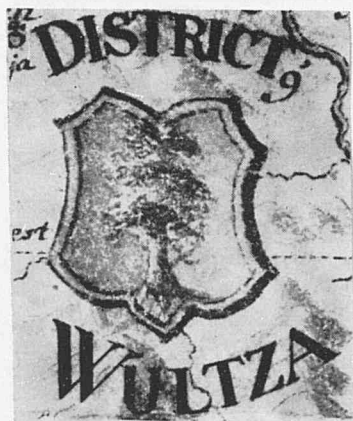
- Fig. 1.* Proiect de stemă alcătuit de Ștefan D. Grecianu la 1890 pentru Arhiepiscopia și Mitropolia Ungrovlahiei (reprod. după St. D. Grecianu).
- Fig. 2.* Proiect de stemă, alcătuit la aceeași dată de același heraldist menționat, pentru Arhiepiscopia și Mitropolia Moldovei și a Sucevei și Exarhatului Plaiurilor (reprod. după St. D. Grecianu).
- Fig. 3.* Proiect de stemă, alcătuit la aceeași dată și de același autor, pentru Episcopia de Buzău (reprod. după St. D. Grecianu).
- Fig. 4.* Stema mitropoliei Moldovei pe o amprentă sigilară în tuș din 1894 a mitropolitului Iosif Naniescu (1820–1902), aplicată ca ex-libris pe pagina de titlu a unei cărți din biblioteca sa oferită Academiei Române (Bibl. Acad. R.S.R., C.N.).
- Fig. 5.* Stema Arhiepiscopiei și Mitropoliei Ungrovlahiei creată în 1927 de către Comisia Consultativă Heraldică (reprod. după frontispiciul revistei *Glasul Bisericii*).
- Fig. 6.* Stema Patriarhiei autocefale a României creată în 1928 de către aceeași Comisie Consultativă Heraldică (reprod. după frontispiciul revistei *Biserica ortodoxă română*).

STEME DISTRICTUALE

PLANȘA CXVII.

- Fig. 1.* Stema județului Vilcea pe harta Olteniei alcătuită în 1722 de către cartograful austriac Friedrich Schwantz (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. cartografic, DXXVII/5).
- Fig. 2.* Stema județului Mehedinți pe aceeași hartă a Olteniei din 1722 (ibidem).
- Fig. 3.* Stema județului Gorj pe aceeași hartă a cartografului austriac menționat (ibidem).
- Fig. 4.* Stema județului Dolj pe aceeași hartă din 1722 (ibidem).
- Fig. 5.* Stema județului Romanai pe aceeași hartă mai sus citată (ibidem).

PLANȘA CXVIII.

- Fig. 1. Stema comitatului Satu-Mare reprodusă pe o hartă din atlasul geografic datind de la finele sec. al XVIII-lea întocmit de Johann Matheus Korabinszky (v. J.M.K.: *Atlas Regni Hungariae, portatilis. Neue und vollständige Darstellung des Königsreichs Ungarn auf LX Tafeln*. Fără loc și an (din timpul domniei lui Francisc al II-lea ca împărat romano-german, 1792–1804), harta nr. LIV; reprod. după V. Merușiu).
- Fig. 2. Stema comitatului Maramureș de pe o hartă a aceluiași atlas sus-menționat (ibidem, harta nr. LVIII; reprod. după V. Merușiu).
- Fig. 3. Stema comitatului Arad de pe o hartă a atlasului mai sus-citat (ibidem, harta nr. LI; reprod. după V. Merușiu).
- Fig. 4. Stema comitatului Timiș de pe o hartă din același atlas al lui J. M. Korabinszky (ibidem, harta nr. XLVIII; reprod. după V. Merușiu).
- Fig. 5. Stema comitatului Caraș de pe o hartă din același atlas amintit supra (ibidem, harta nr. XLVII; reprod. după V. Merușiu).
- Fig. 6. Stema comitatului Torontal de pe o hartă din același atlas menționat mai sus (ibidem, harta nr. XLVI; reprod. după V. Merușiu).

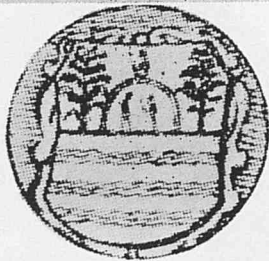
C. SZATHMARIENSIS

1

C. MARMARUS

2

C. ARADIENSIS

3

Banats
mittlerer Theil
oder
C. TEMESIENSIS

4

BANATS
östlicher Theil
oder
C. KRASSÓ

5

BANATS
westlicher Theil
oder
C. TORONTAL

6

PLANȘA CXIX.

- Fig. 1.* Amprentă imprimată în chinovar, a sigiliului datat 6 ianuarie 1782, al lui Nicolae Caragea Voievod (1782–1783), pe un act din septembrie 1782 (Arh. Stat. Buc., Fond Mitropolia Țării Românești, XXXIV/22; reprod. după Maria Dogaru).
- Fig. 2.* Amprentă imprimată în chinovar, a sigiliului datat 26 decembrie 1792, al lui Alexandru Moruzi Voievod (1792–1796 și 1799–1801) pe un act din iulie 1800 (colecț. de docum. George D. Florescu).
- Fig. 3.* Amprentă imprimată în chinovar, a sigiliului datat 23 noiembrie 1797, al lui Constantin Hangerli Voievod (1797–1799) pe un act din mai 1798 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Cotroceni, XXXIII/16; reprod. după M. Dogaru).
- Fig. 4.* Sigiliul de argint, datat 8 octombrie 1801, al lui Mihai Suțu Voievod (1801–1802, a treia domnie) (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, copie în galvanoplastie).
- Fig. 5.* Amprentă imprimată în chinovar, a sigiliului datat 1809, al Divanului Țării Românești pe un act din mai 1809 (colecț. de docum. George D. Florescu).
- Fig. 6.* Desen în tuș negru după amprenta sigiliului, datat 1812, al lui Ioan Caragea Voievod (1812–1818), însemn imprimat în chinovar pe un act din ianuarie 1815 (Arh. Stat. Buc., colecț. Diplomatice, 83; reprod. după V. A. Urechia).

1

2

3

4

5

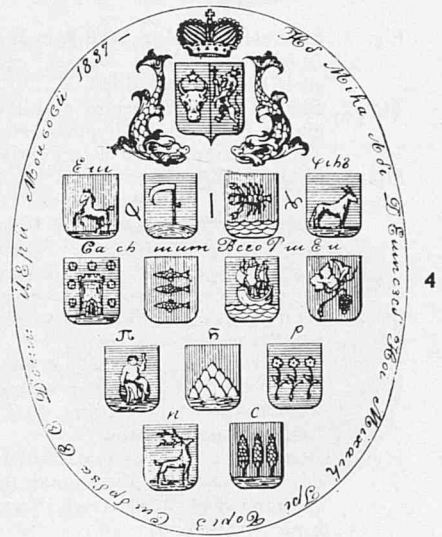
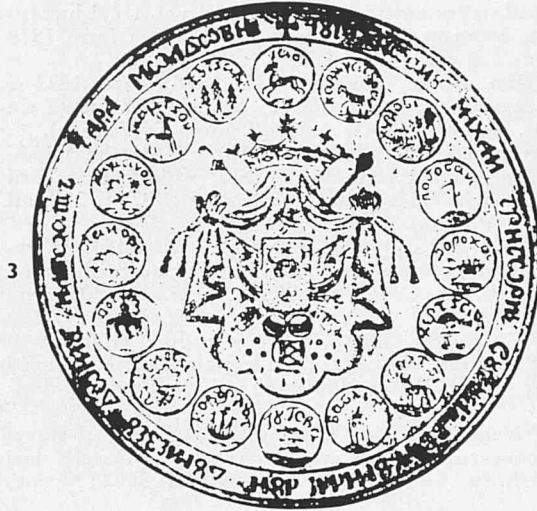
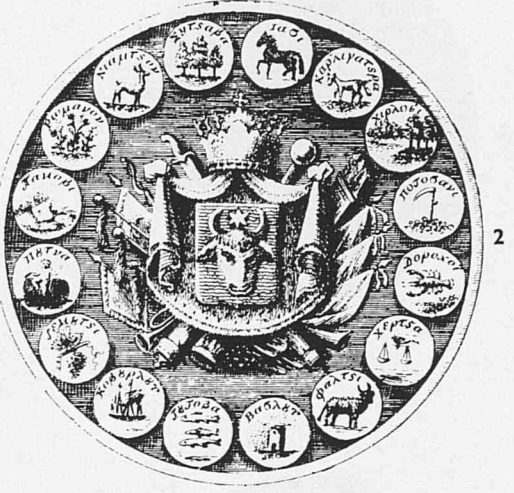
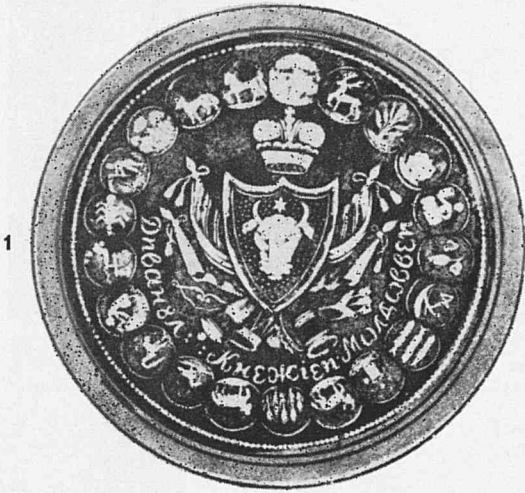

6

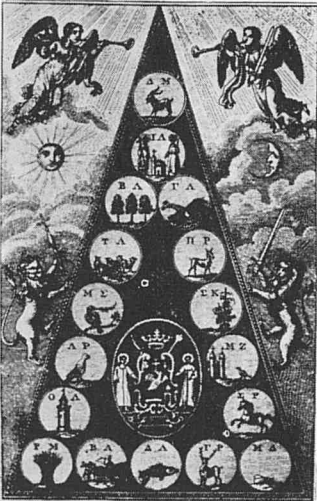
PLANȘA CXX.

- Fig. 1. Amprenta imprimată în negru de fum, a sigiliului Divanului Cnejieii Moldovei (datînd din perioada 1806—1812 și dotat cu stemele celor 21 de ținuturi de la acea epocă ale acestui principat), aplicat pe atestatul dat de Scarlat vodă Callimachi la 6 aprilie 1815 căminarului Zamfirache Ralli spre încredințarea neamului, stării și slujbelor acestuia (colecț. de doc. Flondor; sigiliul original, de fier masiv, fost în Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, nr. 247, azi la Muz. de Istorie a R.S.R.).
- Fig. 2. Stema Moldovei înconjurată de cele 16 steme ale ținuturilor sale, aflată la baza portretului lui Scarlat vodă Callimachi (1812—1819), tipărit pe frontispiciul ediției grecești a *Codului civil* alcătuit în domnia acestui voievod și apărut la Iași în 1817 (stampă realizată după pictura lui L. Kreuchely de către Blasius Höfel, v. Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, C.S.I./Höfel, B.4, 306×209, nr. inv. 19566).
- Fig. 3. Sigiliul mare domnesc datat 1819, al lui Mihail Suțu Voievod (1819—1821), însemn prevăzut cu stema Moldovei înconjurată de stemele celor 16 ținuturi ale sale (sigiliul original la Atena; reprod. după Marcu Beza).
- Fig. 4. Stemele ținuturilor Moldovei pe un sigiliu de cristal, datat 1837, al lui Mihai Sturdza Voievod (reprod. după Al. A. C. Sturdza).

PLANȘA CXXI.

- Fig. 1. Stemele județelor Țării Românești în 1818, reprezentate pe frontispiciul vol. III al lucrării *Istoria generală a Daciei*, operă a lui Dionisie Fotino publicată la Viena între 1818 și 1819 (reprod. după V. A. Urechia).
- Fig. 2. Sigiliul mare de argint al lui Grigore Dim. Ghica Voievod (1822—1828), datat 1822 și gravat cu stemele dispuse circular, în medalioane ovale culcate, ale celor 17 județe ale Țării Românești de la acea epocă (Muz. de Ist. a R.S.R.; reprod. după E. Virtosu).
- Fig. 3. Sigiliul mare de argint al lui Alexandru Dim. Ghica Voievod (1834—1842) datat 1834 și gravat cu stemele, dispuse circular în medalioane rotunde, ale celor 18 județe ale Țării Românești de la acea dată (fost în Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, nr. 259, azi la Muz. de Ist. a R.S.R.; reprod. după E. Virtosu).
- Fig. 4. Sigiliul mare de alamă al lui Gheorghe Bibescu Voievod (1843—1848), datat 1843 și gravat cu stemele, dispuse circular în medalioane rotunde, ale celor 18 județe ale Țării Românești de la acea dată (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Sigilii administr., nr. 3037; reprod. după E. Virtosu).
- Fig. 5. Sigiliul mare de oțel al lui Barbu Știrbei Voievod (1849—1856), datat 1849 și gravat cu stemele, dispuse circular în medalioane rotunde, ale celor 17 județe ale Țării Românești de la acea dată (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Sigilii administr., nr. 3042; reprod. după E. Virtosu).
- Fig. 6. Sigiliul mare de oțel al Căimăcămiei Principatului Țării Românești, datat 1858 și gravat cu stemele, dispuse circular în medalioane rotunde, ale celor 17 județe de la acea dată ale acestui principat (Arh. Stat. Buc., Arh. Ist. Centr., Sigilii administr. nr. 3052; reprod. după E. Virtosu).

PLANȘA CXXII.

- Fig. 1.* Amprenta în tuș a sigiliului datat 1792 al lui Costache Gherachi, biv vel spătar, caimacam al Craiovei 1792—1793, însemn aplicat pe verso-ul unei jalbe din noiembrie 1792 (colecț. de docum. George D. Florescu; reprod. după E. Virtosu).
- Fig. 2.* Amprentă în tuș negru a sigiliului datat 1794, al lui Nicolae Hangerli, biv vel hatman, caimacam al Craiovei 1794—1795, însemn aplicat pe un act din iulie 1794 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Tismana, LX/17; reprod. după Maria Dogaru).
- Fig. 3.* Amprenta în tuș negru a sigiliului datat 1795, al lui Alecu Calfoglu, biv vel clucer, caimacam al Craiovei 1795—1796, însemn aplicat pe un act din februarie 1795 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Bistrița, LXI/70; reprod. după Maria Dogaru).
- Fig. 4.* Amprentă în tuș negru a sigiliului datat 1803, al lui Costache Caragea, biv vel postelnic, caimacam al Craiovei 1802—1803, însemn aplicat pe o jalbă odată cu hotărîrea căimăcămiei din 29 octombrie 1803 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Dintr-un lemn; reprod. după E. Virtosu).
- Fig. 5.* Amprenta în negru de fum a sigiliului datat 1805 al lui Iorgache Arghiropol, biv vel postelnic, caimacam al Craiovei 1805—1806, însemn aplicat pe un act din noiembrie 1805 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Hurez, IV/31; reprod. după Maria Dogaru).
- Fig. 6.* Sigiliul de fier, datat 1811, al lui Manolache Lahovari, biv vel clucer, caimacam al Craiovei 1811—1812 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, nr. inv. 54; fotocopie în colecț. autorului).

PLANȘA CXXIII.

- Fig. 1.* Amprenta în tuș negru a sigiliului datat 1813, al lui Nicolae Scanavi, biv vel postelnic, caimacam al Craiovei 1813—1815, însemn aplicat pe o jalbă din 20 iulie 1813 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Dintr-un lemn, XXVII/16; reprod. după E. Virtosu).
- Fig. 2.* Amprentă în tuș negru a sigiliului datat 1813, al lui Gheorghe Arghiropol, biv vel ban, caimacam al Craiovei 1812—1813, însemn aplicat pe jalbe din ianuarie și martie 1813 (Arh. Stat. Buc., Fond Mitrop. Țării Rom., CCVIII/4, și Fond M-rea Dintr-un lemn, XXVII/13; reprod. după E. Virtosu).
- Fig. 3.* Amprentă în negru de fum a sigiliului datat 1822, al lui Constantin Cîmpineanu, biv vel logofăt, caimacam al Craiovei 1822—1824, însemn aplicat pe un act din noiembrie 1823 (Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Hurez, XIX/131; reprod. după Maria Dogaru).
- Fig. 4.* Sigiliul de argint, datat 1 aprilie 1824, al lui Dimitrie Ralet, biv vel hatman, caimacam al Craiovei 1824—1825 (în posesia Ileana Ionescu din București; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).
- Fig. 5.* Amprentă în tuș negru a sigiliului, datat 1825, al lui Alexandru Dimitrie Ghica, biv vel hatman, caimacam al Craiovei 1825—1827 (viitorul domn al Țării Românești dintre 1834—1842), însemn aplicat pe o rezoluție a cămăcămiei din decembrie 1825 (colecț. de docum. Gustav Finkelstein; fotocopie în colecț. autorului).
- Fig. 6.* Amprentă în tuș negru a sigiliului, datat 1830, al lui Alexandru Scarlat Ghica, biv vel vornic, caimacam al Craiovei 1830—1831, însemn aplicat pe o foaie de zestre din iulie 1830 (colecț. de docum. George D. Florescu; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

PLANȘA CXXIV.

- Fig. 1.* Sigiliul de bronz, datat 1824, al lui Neofit Geanoglu ca episcop de Rîmnic, însemn dotat cu stemele județelor Olteniei cuprinse în dieceza sa (colecț. Frasin Munteanu-Rîmnic; fotocopie în colecț. autorului).
- Fig. 2.* Amprentă în negru de fum a sigiliului (nedatat) al Seminarului Episcopiei Rîmnicului (cu sediul la Craiova), însemn aplicat pe un atestat din iunie 1852 (colecț. de docum. Gustav Finkelstein; fotocopie în colecț. autorului).
- Fig. 3.* Sigiliul de argint, datat 1840, al lui Neofit al II-lea Geanoglu, ca mitropolit al Ungrovlahiei, însemn dotat cu stema acestei mitropolii înconjurată de stemele celor 18 județe de la acea dată ale Țării Românești (copie argintată în colecț. autorului; tiparul sigilar la Muz. Ist. Mun. Buc., S.F., Sigilii, nr. inv. 77773, nr. secț. 11287. Reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).
- Fig. 4.* Stema mitropoliei Moldovei și Sucevei (însoțită și de stemele celor cinci județe din cuprinsul ei), antet pe actele acestei înalte autorități bisericești din perioada de la începutul veacului nostru (reprod. după ziarul *Libertatea*, XVI, 1917, nr. 1, p. 1).
- Fig. 5.* Amprentă în tuș negru a sigiliului, datat 1848, al Ocîrmuirii Episcopiei Rîmnicului, însemn aplicat pe un act din martie 1850 (colecț. de docum. C. Moisil; reprod. după același).
- Fig. 6.* Stema episcopiei Hușilor (alcătuită din emblemele celor trei județe cuprinse în respectiva dieceză), antet pe actele acestei episcopii în perioada 1886—1900 (reprod. după revista *Albina*, IV, 1900, nr. 11 din 10 dec., p. 301).

1

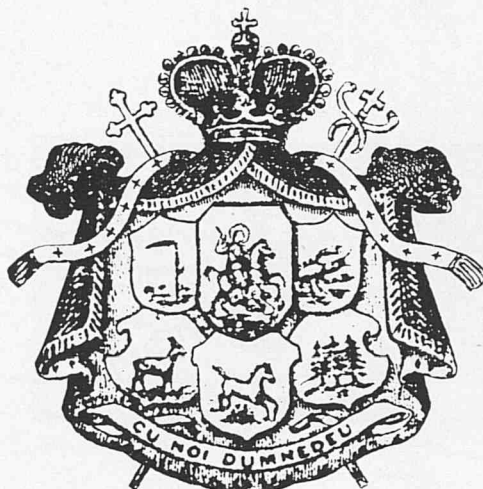
2

3

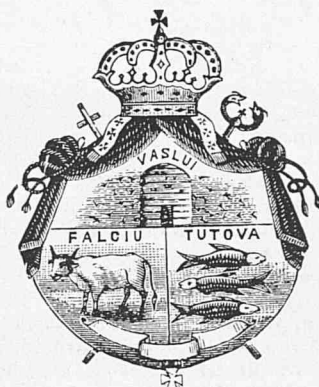
4

5

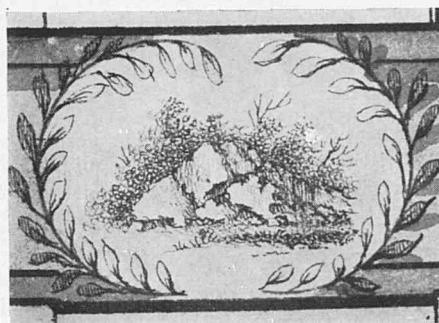
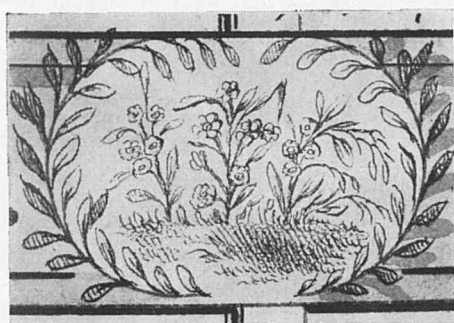
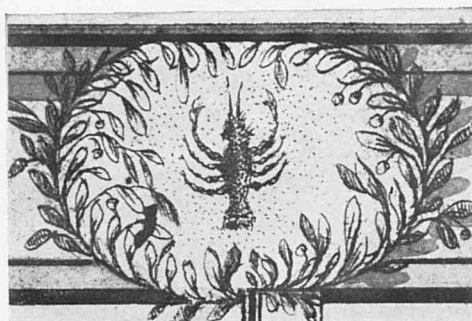
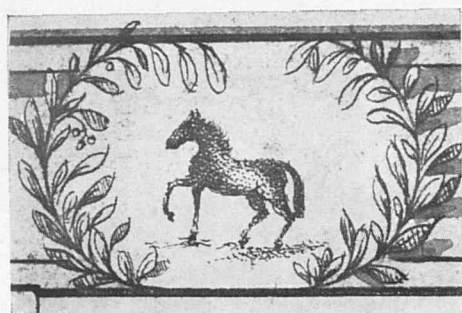
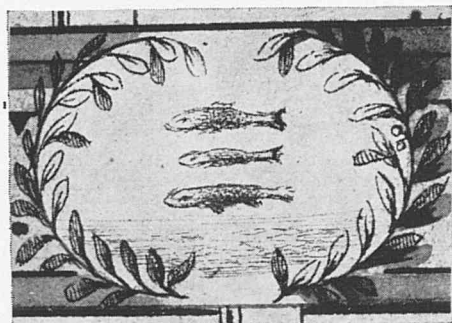
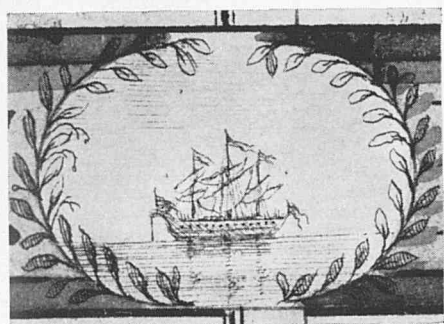

6

PLANȘA CXXV.

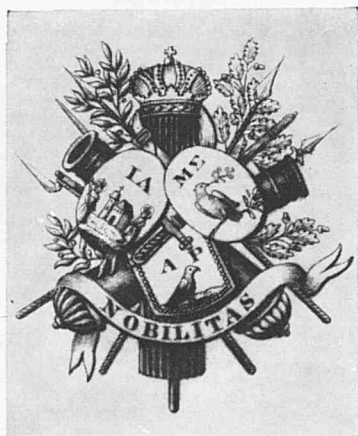
- Fig. 1.* Emblema ținutului Covurlui aflată pe harta mss. a Moldovei alcătuită la 1833 de căminarul Petru Asachi conform proiectului de remaniere administrativ-teritorială a acestui principat, hartă desenată în peniță de Gheorghe Asachi, fratele căminarului (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. cartografic, harta B XXVIII/2, 138×95).
- Fig. 2.* Emblema ținutului Tutova de pe aceeași hartă mss. din 1833 a Principatului Moldovei (v. ibidem).
- Fig. 3.* Emblema ținutului Iași de pe harta Moldovei menționată mai sus (v. ibidem).
- Fig. 4.* Emblema ținutului Dorohoi de pe aceeași realizare cartografică sus-amintită (v. ibidem).
- Fig. 5.* Emblema ținutului Roman de pe harta citată supra (v. ibidem).
- Fig. 6.* Emblema ținutului Bacău de pe aceeași hartă din 1833 sus-menționată (v. ibidem).

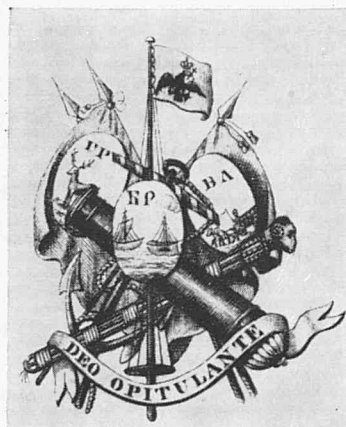
PLANȘA CXXVI.

- Fig. 1. Stemele acolate ale județelor Ilfov și Muscel suprapuse peste un scut, plasat în bandă, cu stema județului Argeș, toate trei broșind peste diverse trofee și peste o fascie de lictor timbrată de o coroană suverană (în chenarul ornamental, în colțul dextru superior, al diplomelor de înălțare în rang din domniile lui Alexandru Ghica și Gheorghe Bibescu; v. dipl. din 30 august 1837, în colecț. de docum. Radu Cretzianu și cea din 6 decembrie 1844, în colecț. de docum. I. Cîrlova).
- Fig. 2. Stemele județelor Gorj și Vâlcea flancind stema județului Brăila, toate trei fiind înconjurată de trofee de uscat și navale (v. același chenar ornamental, în colțul dextru inferior; reproduc. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).
- Fig. 3. Stema județului Mehedinți înconjurată de o ghirlandă de frunze de laur și reprezentată în baza (la dextra) a aceluiași chenar ornamental menționat (v. ibidem; reproduc. ibidem).
- Fig. 4. Stema județului Dolj înconjurată de o ghirlandă de frunze de stejar și reprezentată în baza (la senestra) a aceluiași chenar ornamental amintit (v. ibidem).
- Fig. 5. Stemele județelor Prahova și Râmnicu-Sărat flancind stema județului Săcuieni plasată pe pieptul unei armuri înconjurată de trofee (v. același chenar ornamental, în colțul senestru inferior).
- Fig. 6. Stemele județelor Romanați și Buzău flancind un scut, plasat în bară, cu stema județului Dimbovița, toate trei fiind înconjurată de trofee (v. chenarul ornamental al acelorași diplome domnești citate, în colțul senestru superior).

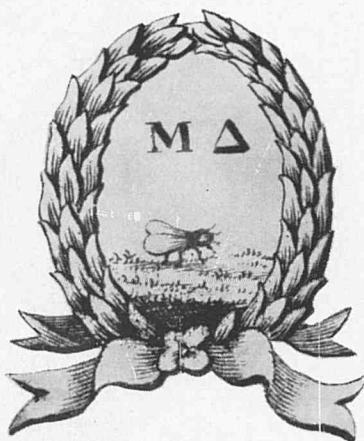
1

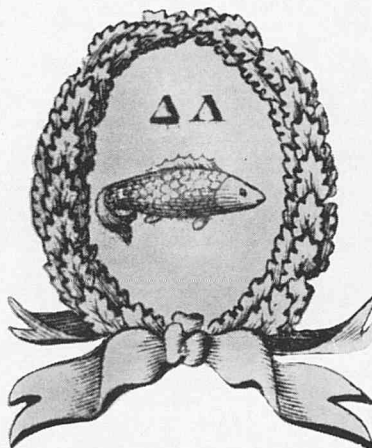
2

3

4

5

6

PLANȘA CXXVII.

- Fig. 1. Stema județului Rîmnîcu-Sărat tipărită pe frontispiciul numărului 17 din 1 iunie 1844 al periodicului bilunar *Învățătorul satului*, apărut la București între 1 octombrie 1843 și 1 ianuarie 1849 (Bibl. Acad. R.S.R., Periodice, III, 780; fiecare număr din numita publicație cuprindea în frontispiciu cite una din cele 18 (ulterior 17) steme județene ale principatului muntean, înfățișate în succesiunea lor alfabetică (cf. însă alfabetului cirilic). V. reproducerea în ansamblu a acestor steme districtuale la D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).
- Fig. 2. Stema județului Mehedinți tipărită pe frontispiciul nr.-lui 11 din 1 martie 1844 al aceluiași periodic bilunar sus-menționat (v. ibidem; reprod. după B. P. Hasdeu).
- Fig. 3. Stema județului Ilfov tipărită pe frontispiciul nr.-lui 10 din 15 februarie 1844 al periodicului amintit (v. ibidem; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).
- Fig. 4. Stema județului Brăila tipărită pe frontispiciul nr.-lui 2 din 15 octombrie 1843 al aceluiași periodic citat supra (v. ibidem; reprod. ibidem).
- Fig. 5. Stema județului Olt tipărită pe frontispiciul nr.-lui 13 din 1 aprilie 1844 al periodicului menționat anterior (v. ibidem; reprod. ibidem).
- Fig. 6. Stema județului Săcuieni (Saac) tipărită pe frontispiciul nr.-lui 16 din 15 mai 1844 al aceluiași periodic bilunar (v. ibidem; reprod. ibidem).

1

2

3

4

5

6

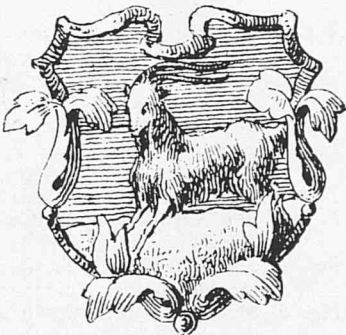
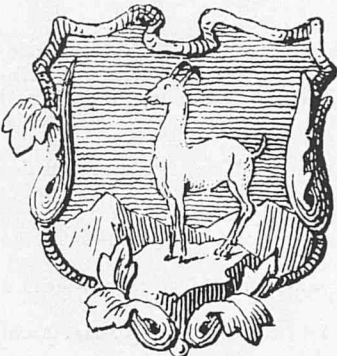
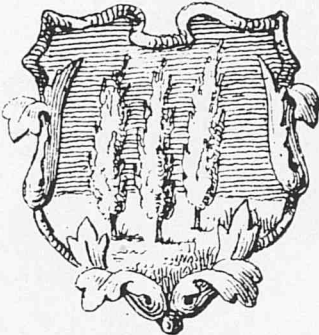
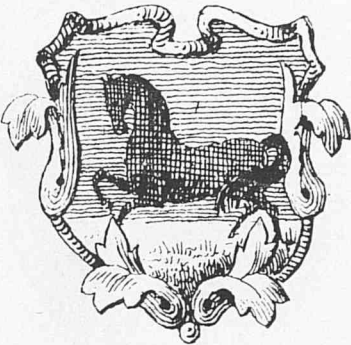
PLANȘA CXXVIII.

- Fig. 1.* Stema județului Muscel gravată într-un medalion circular aflat pe un briu ce înconjoară globul situat în virful obeliscului de bronz oferit în 1845 de către argintarul francez Saget domnitorului Gheorghe Bibescu (fost în Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism., azi în Muz. Ist. a R.S.R.; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).
- Fig. 2.* Stema județului Gorj în medalion circular plasat pe globul aceluiași obelisc (v. ibidem).
- Fig. 3.* Stema județului Buzău în medalion circular aflat pe același obiect ca și precedentele (v. ibidem).
- Fig. 4.* Stema județului Vâlcea în medalion circular, găsimu-se de asemenea pe obeliscul lui Saget (v. ibidem).
- Fig. 5.* Stema județului Ialomița în medalion circular plasat identic ca și medalioanele anterioare (v. ibidem).
- Fig. 6.* Stema județului Romanați în medalion circular făcând parte din aceeași serie de însemne districtuale aflate pe obeliscul amintit (v. ibidem).

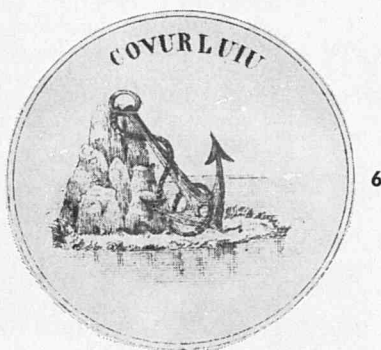
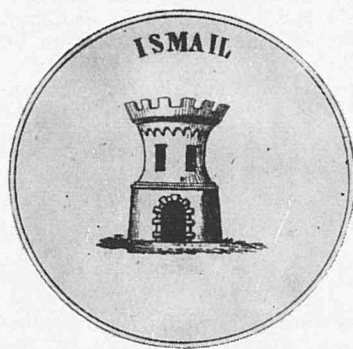
PLANȘA CXXIX.

- Fig. 1.* Stema județului Râmnicu-Sărat aflată alături de celelalte 18 steme de județe ale Țării Românești, în chenarul ornamental ce înconjoară portretul lui Gheorghe Vodă Bibescu desenat în 1843 de către A. Kaufmann din București, litografiat de Morin și imprimat de Lemercier la Paris, precum și editat de Frederic Valbaum în același an în București (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R., III/Kaufmann, A. 1 și 1 A, 643 × 478, nr. inv. 549 și 550; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).
- Fig. 2.* Stema județului Argeș gravată pe același chenar ornamental ce înconjoară portretul domnitorului Gheorghe Bibescu menționat mai sus (v. ibidem).
- Fig. 3.* Stema județului Dolj aflată pe același chenar ornamental amintit (v. ibidem).
- Fig. 4.* Stema județului Vlașca, plasată identic ca precedenta (v. ibidem).
- Fig. 5.* Stema județului Prahova, găsindu-se în același loc ca și stemele districtuale anterioare (v. ibidem).
- Fig. 6.* Stema județului Dimbovița, făcând parte din aceeași serie de însemne heraldice citate mai sus (v. ibidem).

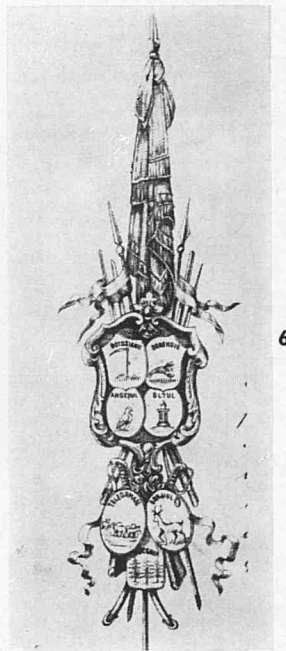
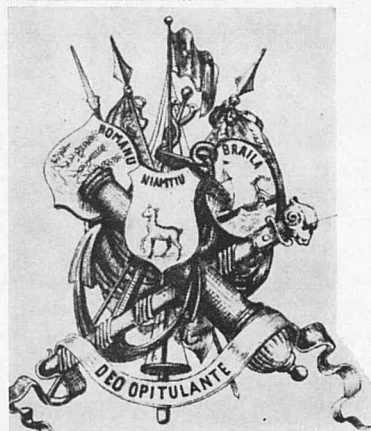
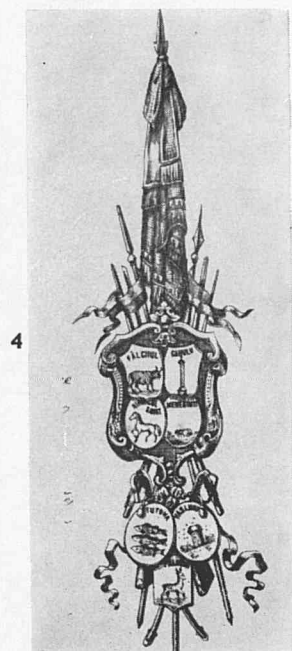
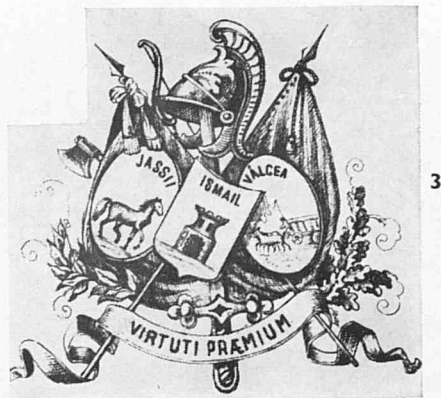
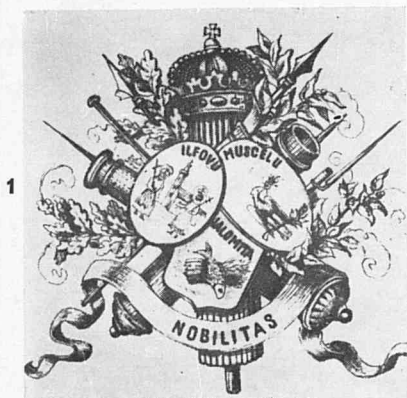
PLANȘA CXXX.

- Fig. 1.* Stema ținutului Neamț cuprinsă într-un medalion circular înconjurând, alături de celelalte 14 medalioane cu steme ale ținuturilor Moldovei dintre 1856—1859, armeriile Principatelor Unite pe compoziția executată de maiorul Alex. Asachi în atelierul litografic al lui Antohi Partenie din Iași (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R.I (Asachi, Al.)-Partenie, A. 43, 311 × 350, nr. inv. 23815).
- Fig. 2.* Stema ținutului Suceava în medalion circular aflat pe aceeași litografie din 1859 a maiorului Asachi (v. ibidem).
- Fig. 3.* Stema ținutului Putna în medalion circular situat identic ca și stemele precedente (v. ibidem).
- Fig. 4.* Stema ținutului Bacău în medalion circular plasat în aceeași compoziție litografică sus-menționată (v. ibidem).
- Fig. 5.* Stema ținutului Ismail în medalion circular aflat într-o amplasare identică ca și cea a medalioanelor anterioare (v. ibidem).
- Fig. 6.* Stema ținutului Covurlui în medalion circular pe aceeași litografie a maiorului Asachi din 1859 (v. ibidem).

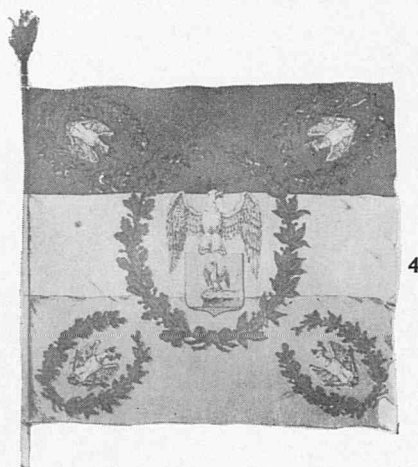
PLANȘA CXXXI.

- Fig. 1.* Stemele județelor Ilfov, Muscel și Ialomița aflate în chenarul ornamental al Procesului-verbal din 21 mai/2 iunie 1864 al Comisiei de constatare a voturilor asupra plebiscitului din 2/14 mai 1864, prin care populația țării și-a exprimat acordul față de politica de reforme a domnitorului Alexandru Ioan Cuza (Muz. de Ist. a R.S.R., vitrină sala 37 Cuza).
- Fig. 2.* Stemele județelor Vlașca, Dolj și Tecuci din același chenar ornamental citat supra (v. ibidem).
- Fig. 3.* Stemele județelor Iași, Ismail și Vilcea din chenarul ornamental al aceluiași act de constatare a voturilor sus-menționat (v. ibidem).
- Fig. 4.* Stemele județelor Fălciu, Cahul, Rm. Sărat, Mehedinți, Tutova, Vaslui și Prahova din același chenar sus-amintit (v. ibidem).
- Fig. 5.* Stemele județelor Roman, Neamț și Brăila aflate în chenarul aceluiași act menționat anterior (v. ibidem).
- Fig. 6.* Stemele județelor Botoșani, Dorohoi, Argeș, Olt, Teleorman, Gorj și Suceava din chenarul Procesului-verbal citat mai sus (v. ibidem).
- Fig. 7.* Stemele județelor Romanați, Bacău și Buzău din același chenar al actului amintit supra (v. ibidem).
- Fig. 8.* Stemele județelor Covurlui, Dimbovița și Putna plasate în interiorul chenarului menționat (v. ibidem).

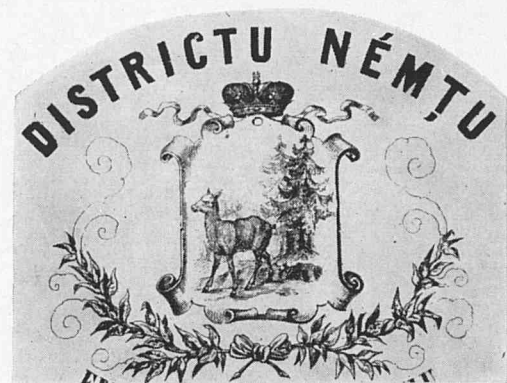
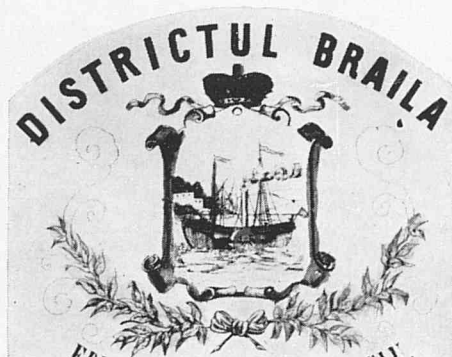
PLANȘA CXXXII.

- Fig. 1.* Amprentă sigilară în tuș negru, datată 1828, a isprăvniciei ținutului Iași cu emblema respectivului district (reprod. după N. A. Bogdan).
- Fig. 2.* Amprentă în tuș negru a sigiliului, nedatat, al subcîrmuirii plasei Cobia din județul Dimbovița cu stema acestui district, însemn aplicat pe o chitanță din decembrie 1860 (în posesia Petre V. Chiru).
- Fig. 3.* Amprentă în negru de fum a sigiliului, datat 1831, al tribunalului județului Vilcea (cu stema veche a acestui județ) aplicat pe un act judiciar din 1854 (colecț. de docum. George D. Florescu).
- Fig. 4.* Stema județului Argeș de pe steagul din 1852 al dorobanților acestui district (colecția de drapele a Muzeului Militar Central din București; reprod. după gen. P. V. Năsturel).
- Fig. 5.* Amprentă în negru de fum a sigiliului nedatat, al ocîrmuirii județului Brăila, aplicat pe o adeverință din septembrie 1832 (colecț. de docum. George D. Florescu).
- Fig. 6.* Amprentă în cerneală albastră a sigiliului, datat 1865, al Consiliului general al județului Fălciu (arhiva Consiliului popular județean Vaslui; fotocopie în colecț. autorului. Reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

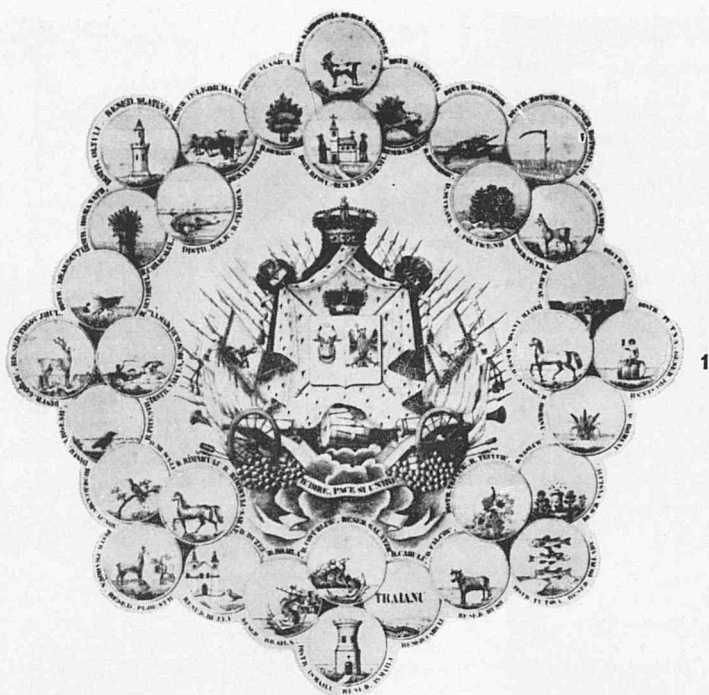
PLANȘA CXXXIII.

- Fig. 1.* Stema județului Argeș din atlasul geografic și statistic al României (alcătuit între 1863 și 1866 și apărut la București în 1866) al maiorului D. Pappasoglu, stemă gravată de H. Bahr pe frontispiciul hărții acestui district (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. cartografic, H.V. 415, harta nr. 3; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).
- Fig. 2.* Stema județului Brăila realizată de același gravor și aflată în același atlas din 1866 al maiorului Pappasoglu (v. ibidem, harta nr. 30; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).
- Fig. 3.* Stema județului Cahul (gravată de același H. Bahr) în atlasul geografic menționat mai sus (v. ibidem, harta nr. 19).
- Fig. 4.* Stema județului Mehedinți, operă a aceluiași gravor și reprezentată în aceeași lucrare cartografică mai suscitată (v. ibidem, harta nr. 23; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).
- Fig. 5.* Stema județului Neamț gravată de același H. Bahr în atlasul Pappasoglu menționat supra (v. ibidem, harta nr. 12).
- Fig. 6.* Stema județului Vlașca figurată de același gravor și aflată în atlasul geografic din 1866 anterior amintit (v. ibidem, harta nr. 27).

PLANȘA CXXXIV.

- Fig. 1. Stemele celor 32 de districte ale Principatelor Unite plasate în medalioane circulare dispuse în formă hexagonală în bordură și avînd în centru stema țării înconjurată de trofee, litografie executată la Iași în 1860 de către Antohi Partenie (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R., I/Partenie, A., 36.2, 478 × 310, nr. inv. 552; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).
- Fig. 2. Stemele celor 33 de județe ale României figurate în medalioane broșînd peste o cunună de frunze de laur ce înconjoară stema țării de tip 1872 pe o cromolitografie din 1874 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, cromolitografie, 630 × 460, nr. inv. 42917, executată în atelierul tipo-litografic H. Goldner din Iași; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

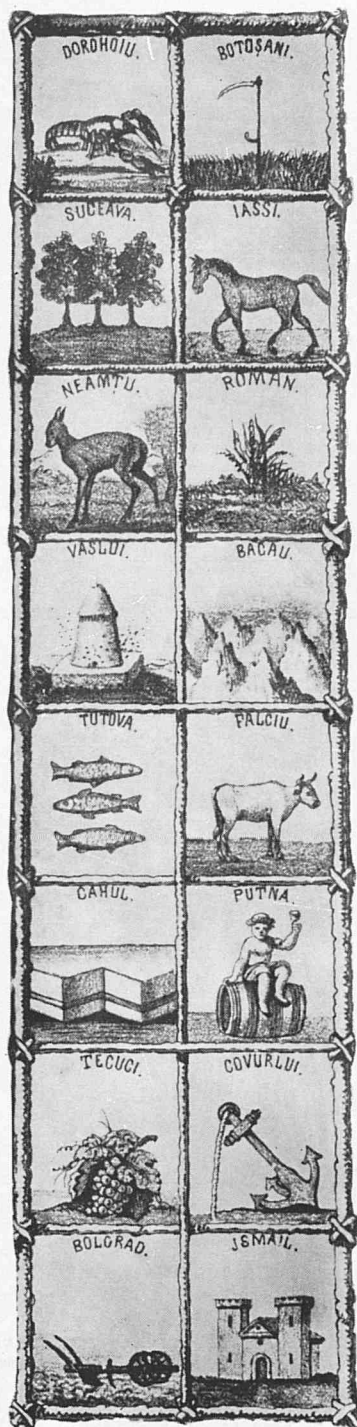

PLANȘA CXXXV.

- Fig. 1.* Stemele celor 16 județe muntene ale României (cel de al 17-lea, jud. Romanați, fiind, din motive de simetrie, reprezentat separat) figurate în ansamblu pe o gravură alegorică alcătuită de G. Venrich și editată de lt. col. D. Pappasoglu în 1878, dedicată Corpurilor legiuitoare ale țării care declaraseră la 9 mai 1877 independența de stat a României (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, G.R. 19 III/Venrich, G.-6, litogr. 894 × 457, nr. inv. 725; v. și Muz. Ist. Mun. Buc., S.M., stampe, nr. inv. 11405, nr. secț. 373/57).
- Fig. 2.* Stemele celor 16 județe moldovene ale României, reprezentate în ansamblu pe aceeași gravură din 1878 menționată supra (v. ibidem).

1

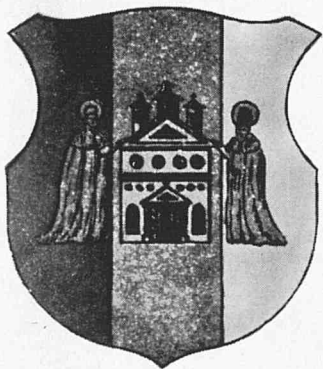

2

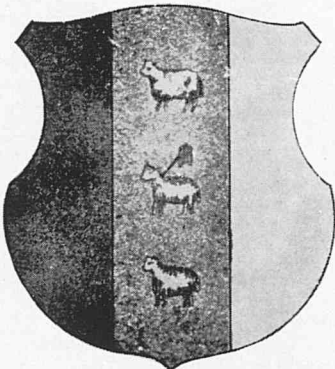
PLANȘA CXXXVI.

- Fig. 1. Stema județului Ilfov (în câmp tripartit în pal în culorile tricolorului românesc), conform proiectului privind heraldica districtuală, elaborat în 1890 către Ștefan D. Grecianu (v. St. D. Gr. : *Eraldica română* . . . , Buc. 1900, anexa de la p. 148, tab. B, fig. 17).
- Fig. 2. Stema județului Teleorman (cu o partițiune identică a scutului) conform aceluiași proiect heraldic sus-menționat (v. ibidem, anexa la p. 149, tab. C, fig. 31).
- Fig. 3. Stema județului Tulcea (idem) conform proiectului heraldic din 1890 citat supra (v. ibidem, fig. 32).
- Fig. 4. Stema județului Constanța (idem) conform aceluiași proiect heraldic sus-amintit al lui Ștefan D. Grecianu (v. ibidem, anexa la p. 147, tab. A, fig. 8).
- Fig. 5. Stema județului Botoșani (idem) conform proiectului heraldic districtual menționat mai sus (v. ibidem, fig. 4).
- Fig. 6. Stema județului Tutova (idem) conform aceluiași proiect citat supra (v. ibidem, anexa la p. 149, tab. C, fig. 33).

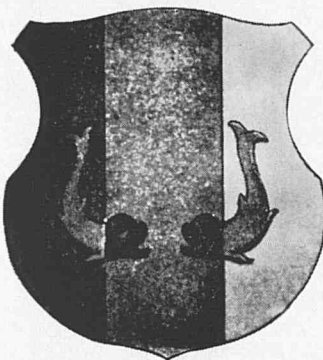
1

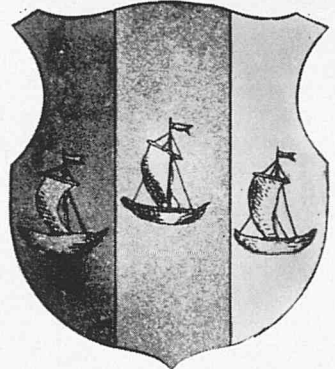
2

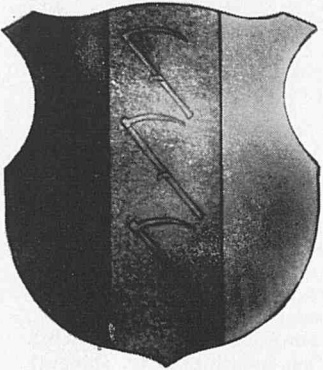
3

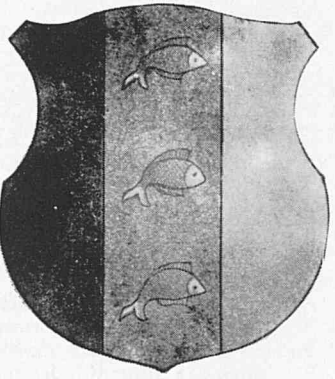
4

5

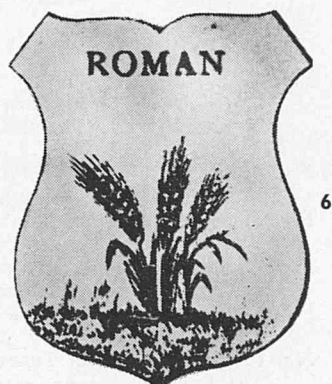
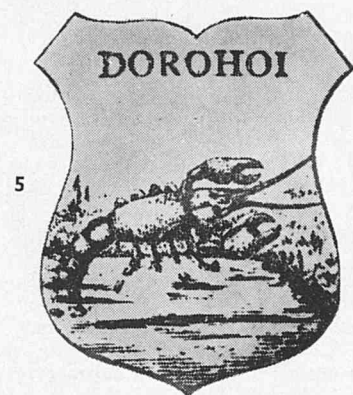
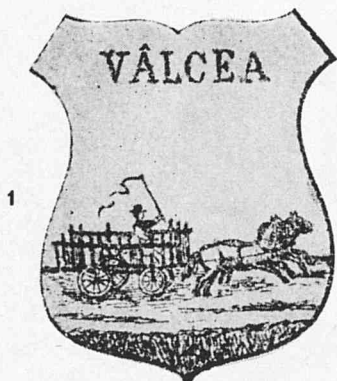

6

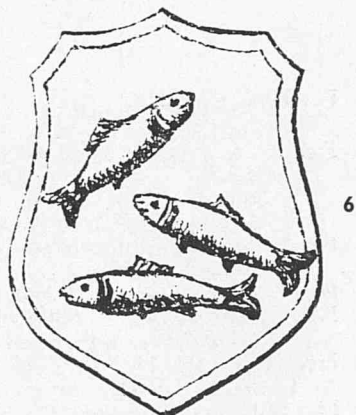
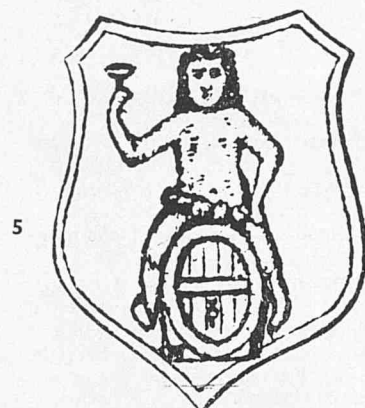
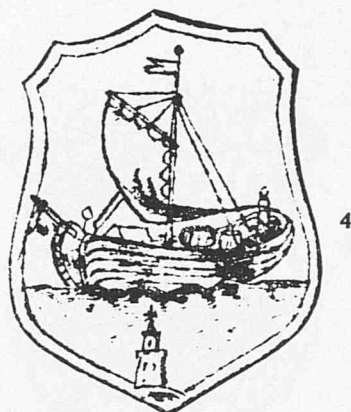
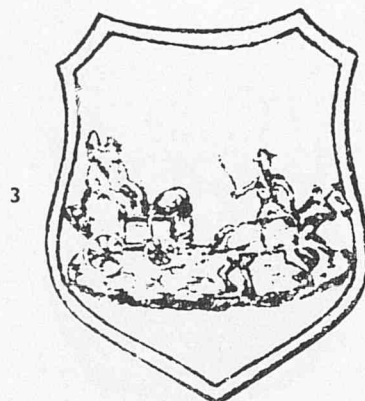
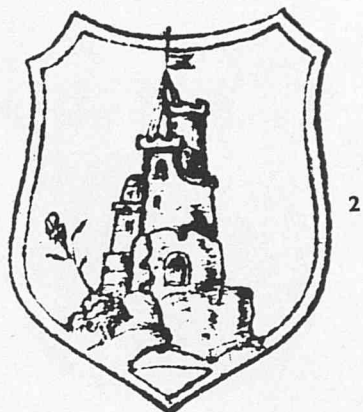
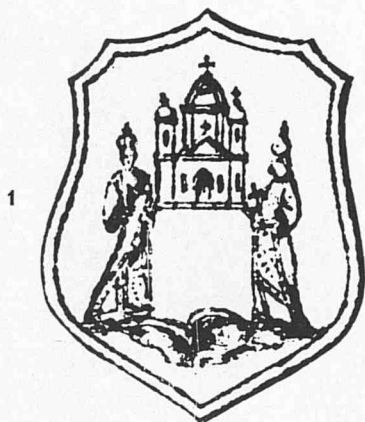
PLANȘA CXXXVII.

- Fig. 1. Stema județului Vilcea figurată în chenarul hărții (aprobată pentru școlile publice) *România cu țările vecine* alcătuită de A. Gorjan la 1893 și executată în lito-tipografia A. Baer și în Editura Librăriei E. Graeve et Co., Buc., 1893 (535 × 765; în colecț. prof. G. Dimetriu-Serea).
- Fig. 2. Stema județului Ilfov reprezentată în chenarul hărții sus-menționate a României și a țărilor limitrofe (v. ibidem).
- Fig. 3. Stema județului Brăila din chenarul aceleiași hărți a României din 1893 (v. ibidem).
- Fig. 4. Stema județului Constanța din același chenar al hărții mai sus citate (v. ibidem).
- Fig. 5. Stema județului Dorohoi din chenarul hărții României amintită supra (v. ibidem).
- Fig. 6. Stema județului Roman din chenarul aceleiași hărți mai sus-menționate (v. ibidem).

PLANȘA CXXXVIII.

- Fig. 1. Stema județului Ilfov de pe frontispiciul hărții acestui district conținută în atlasul Ministerului de Interne din 1903 (v. *^{*} *Hartele Județelor cu Plășile, Comunele, Satele și Cătu-nele Viitoare* (sic). Editate de Min. de Interne, Buc., 1903, 32 de hărți, 463 × 600; v. harta nr. 15).
- Fig. 2. Stema județului Olt de pe harta acestui district din atlasul din 1903 al Ministerului de Interne (v. ibidem, harta nr. 19).
- Fig. 3. Stema județului Vâlcea de pe harta acestui district din atlasul sus-menționat (v. ibidem, harta nr. 31).
- Fig. 4. Stema județului Constanța de pe harta respectivului district din același atlas din 1903 citat supra (v. ibidem, harta nr. 6).
- Fig. 5. Stema județului Putna de pe harta districtului respectiv din atlasul citat mai sus (v. ibidem, harta nr. 21).
- Fig. 6. Stema județului Tutova de pe harta numitului district din același atlas amintit supra (v. ibidem, harta nr. 29).

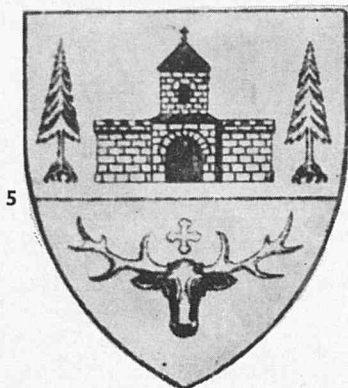
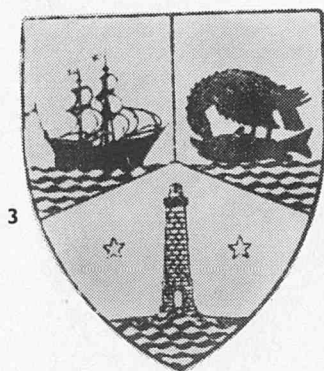
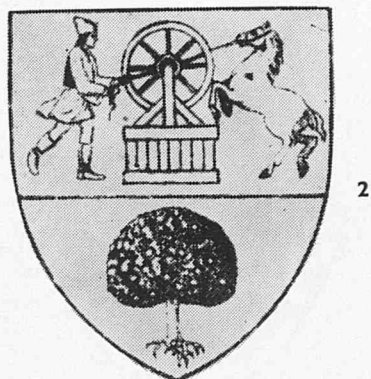
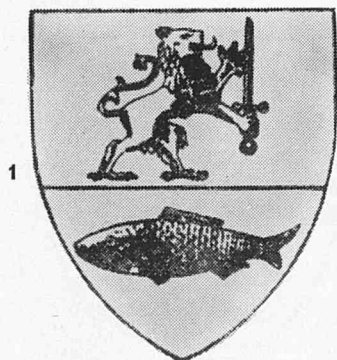
PLANȘA CXXXIX.

- Fig. 1.* Stema județului Mehedinți din bordura compoziției heraldico-vexilologice *Cultul drapelului* tipărită în 1913 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. stampe, Istorie militară, D XX19, reprod. zincografică în culori: *Cultul drapelului. Contribuții la educația patriotică*, Buc., 1913, 84×105, nr. inv. 829).
- Fig. 2.* Stema județului Muscel din bordura aceleiași compoziții heraldico-vexilologice sus-menționate (v. ibidem).
- Fig. 3.* Stema județului Ialomița din bordura compoziției citate supra (v. ibidem).
- Fig. 4.* Stema județului Botoșani din aceeași bordură a compoziției zincografice mai sus-amintite (v. ibidem).
- Fig. 5.* Stema județului Vaslui din bordura compoziției heraldico-vexilologice anterior menționată (v. ibidem).
- Fig. 6.* Stema județului Bacău din aceeași bordură a compoziției citate mai sus (v. ibidem).

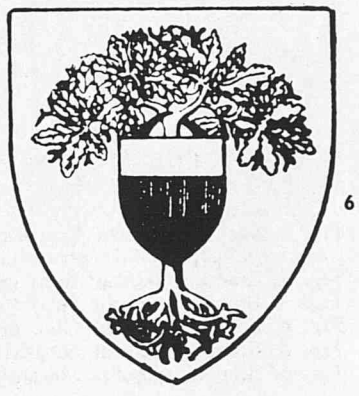
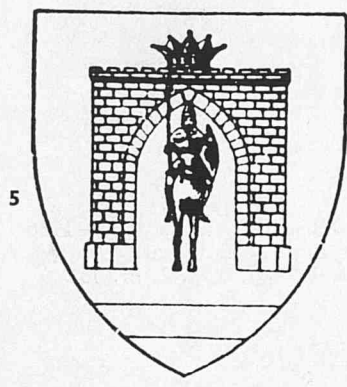
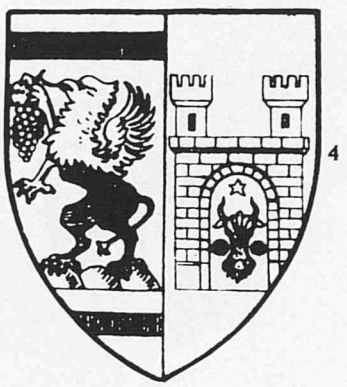
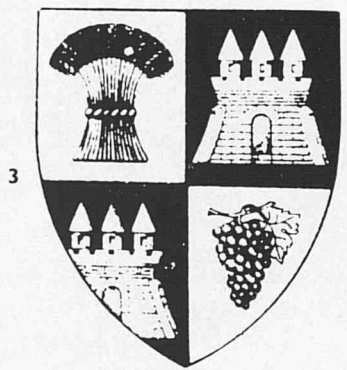
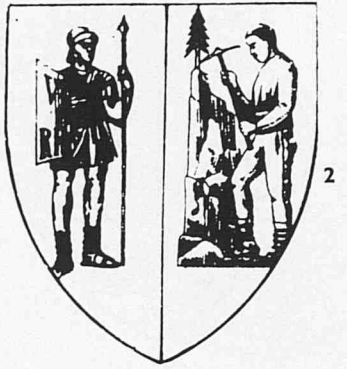
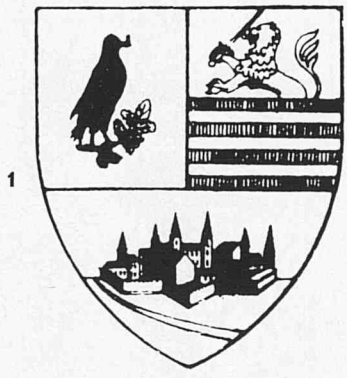
PLANȘA CXL.

- Fig. 1. Stema județului Dolj alcătuită de Comisia Consultativă Heraldică în perioada 1922—1928 (v. * * * *Stemele Regatului României, județelor și municipiilor, în culori, după originalele Comisiunii Consultative Heraldice* . . ., Brașov, 1935, p. 2, nr. 23).
- Fig. 2. Stema județului Vilcea constituită de C.C.H. în aceeași perioadă (v. ibidem, p. 3, nr. 70).
- Fig. 3. Stema județului Constanța (v. ibidem, p. 2, nr. 20).
- Fig. 4. Stema județului Tulcea (v. ibidem, p. 3, nr. 66).
- Fig. 5. Stema județului Cimpulung-Moldovenesc (v. ibidem, p. 2, nr. 15).
- Fig. 6. Stema județului Suceava (v. ibidem, p. 3, nr. 58).

PLANȘA CXLI.

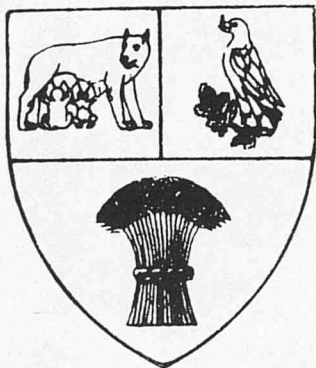
- Fig. 1. Stema județului Timiș-Torontal creată de Comisia Consultativă Heraldică în perioada 1922—1928 (v. **Stemele regatului României, ale județelor și municipiilor...*, p. 5, nr. 64).
- Fig. 2. Stema județului Caraș creată de C.C.H. în aceeași perioadă (v. *ibidem*, p. 2, nr. 14).
- Fig. 3. Stema județului Arad (v. *ibidem*, p. 2, nr. 23).
- Fig. 4. Stema județului Tirnava-Mică (v. *ibidem*, p. 3, nr. 60).
- Fig. 5. Stema județului Făgăraș (v. *ibidem*, p. 2, nr. 26).
- Fig. 6. Stema județului Turda (v. *ibidem*, p. 3, nr. 67).

PLANȘA CXLII.

- Fig. 1. Stema județului Cluj creată de Comisia Consultativă Heraldică în perioada 1922–1928 (v. * * *, *Stemele regatului României, ale județelor și municipiilor...*, p. 2, nr. 19).
Fig. 2. Stema județului Bihor creată de C.C.H. în aceeași perioadă (v. ibidem, p. 2, nr. 75).
Fig. 3. Stema județului Sălaj (v. ibidem, p. 3, nr. 51).
Fig. 4. Stema județului Ciuc (v. ibidem, p. 2, nr. 18).
Fig. 5. Stema județului Satu-Mare (v. ibidem, p. 3, nr. 52).
Fig. 6. Stema județului Maramureș (v. ibidem, p. 2, nr. 36).

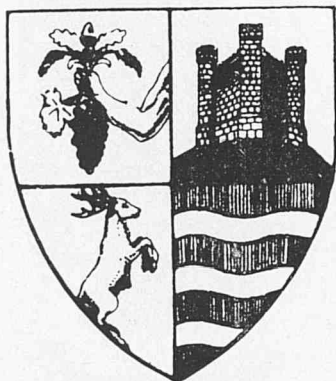
1

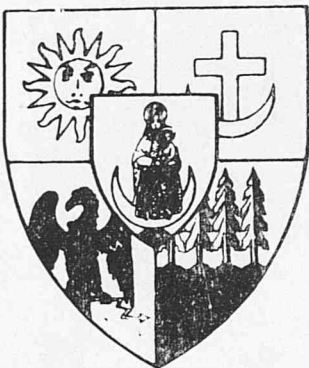
2

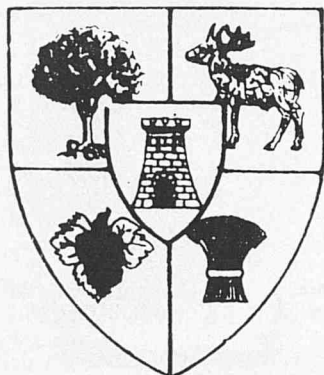
3

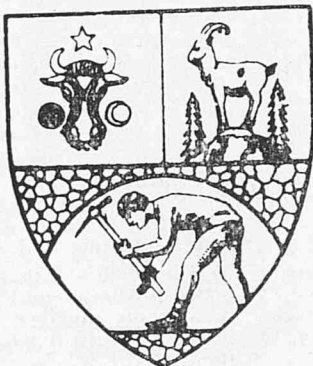
4

5

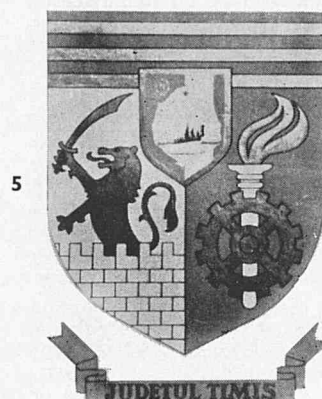
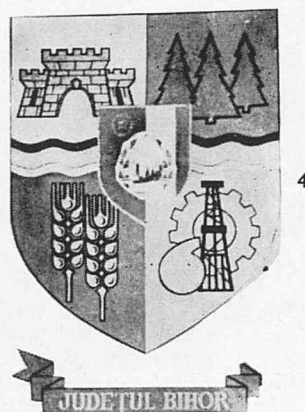
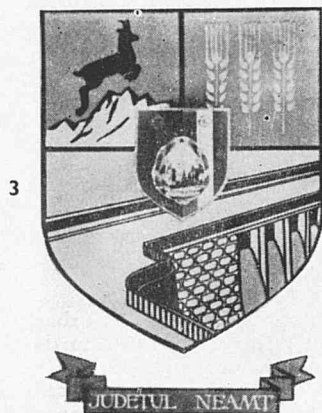
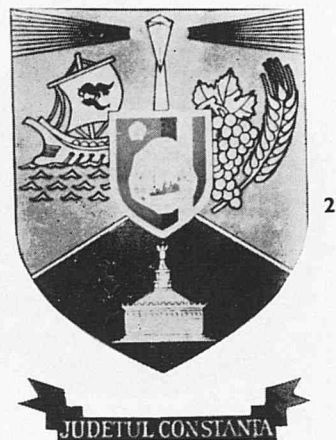
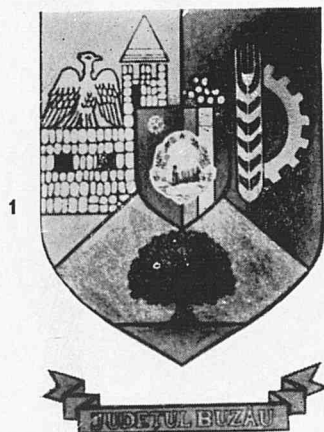
6

6

PLANȘA CXLIII.

- Fig. 1. Stema județului Buzău alcătuită de Consiliul popular județean Buzău și definitivată de Comisia din cadrul fostei Direcții Generale a Consiliilor populare de pe lângă Consiliul de Stat al Republicii Socialiste România (v. Bul. Of. al R.S.R., VIII, 1972, nr. 127 din 16 noiembrie, stema color nr. 11).
- Fig. 2. Stema județului Constanța alcătuită de Consiliul popular județean Constanța și definitivată de aceeași Comisie de pe lângă Consiliul de Stat al R.S.R., mai sus citată (v. Bul. Of., ibidem, stema color nr. 13).
- Fig. 3. Stema județului Neamț alcătuită de Consiliul popular județean Neamț și definitivată de aceeași Comisie sus-amintită de pe lângă Consiliul de Stat al R.S.R. (v. Bul. Of., ibidem, stema color nr. 28).
- Fig. 4. Stema județului Bihor alcătuită de Consiliul popular județean Bihor și definitivată de Comisia menționată supra, de pe lângă Consiliul de Stat al R.S.R. (v. Bul. Of., ibidem, stema color nr. 6).
- Fig. 5. Stema județului Timiș alcătuită de Consiliul popular județean Timiș și definitivată de aceeași Comisie citată mai sus, de pe lângă Consiliul de Stat al R.S.R. (v. Bul. Of., ibidem, stema color nr. 36).
- Fig. 6. Stema județului Tulcea alcătuită de Consiliul popular județean Tulcea și definitivată de Comisia sus-amintită de pe lângă Consiliul de Stat al R.S.R. (v. Bul. Of., ibidem, stema color nr. 37).

STEME MUNICIPALE

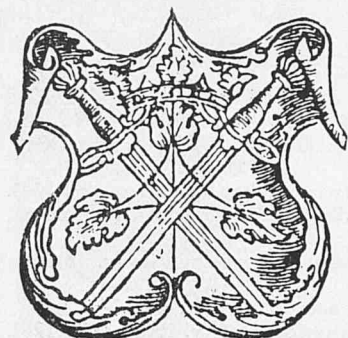
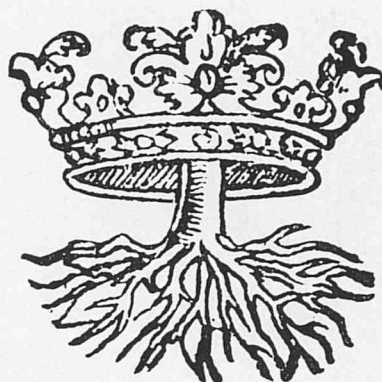
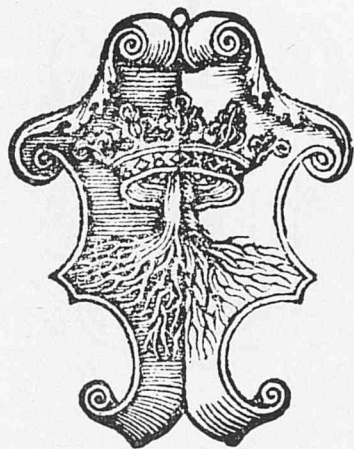
PLANȘA CXLIV.

- Fig. 1.* Pecetia orașului Baia cu inscripția în limba latină și cu emblema acestui vechi centru urban, însemn al cărui prototip datează din sec. al XIV-lea, perpetuat prin reinnoiri sigilare din sec. al XVII-lea (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., F.-LIII/58 și 58 A, reprod. foto).
- Fig. 2.* Pecetia privilegială a orașului Cluj cu inscripție în limba latină și cu emblema acestui centru urban, însemn datînd din sec. al XV-lea, reinnoind un altul anterior, devenit impropriu prin uzură (Arh. ist. a Fil. Acad. R.S.R., Cluj, VI, docum. din 18 aug. 1515 emis de Sfatul orașului; reprod. după S. Jakó).
- Fig. 3.* Pecetia orașului Cîmpulung (Muscel) de asemenea cu inscripția latină și cu stema acestei vechi așezări, însemn datînd inițial din sec. al XIV-lea, perpetuat printr-o renovare sigilară de la finele sec. al XVI-lea sau începutul celui de al XVII-lea (tiparul sigilar a fost în sec. al XIX-lea depus la Arh. Stat. Buc., apoi la 1888 încredințat Bibl. Acad. Rom., de unde a fost evacuat în 1917 în Rusia; reprod. după Al. Lapedatu).
- Fig. 4.* Pecetia orașului Roman tot cu inscripție în limba latină și cu stema acestei urbe, însemn datînd din sec. al XV-lea, perpetuat prin reinnoiri sigilare din sec. al XVII-lea (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., IX/9, amprentă sigilară în negru de fum aplicată pe cartea șoltuzului și a celor 12 pîrgari ai orașului din 17 mai 1603; reprod. după V. A. Urechia).
- Fig. 5.* Pecetia orașului Botoșani cu inscripție slavonă și cu emblema respectivei urbe, însemn datînd din sec. al XVI-lea, perpetuat printr-o renovare sigilară datînd din sec. al XVII-lea (Bibl. Acad. R.S.R., Mss., F.-LIII/57, doc. din 20 mart. 1661 și F-I/24, doc. din 5 aug. 1670; reprod. după Al. Papadopol-Calimah).
- Fig. 6.* Pecetia orașului Argeș cu inscripție slavonă și cu emblema acestei vechi așezări urbane, însemn datînd din sec. al XVIII-lea alcătuit după două prototipuri anterioare din secolul al XVI-lea (v. pecetia aplicată în negru de fum pe o carte de mărturie din 28 ian. 1745 a orașenilor și preoților din Argeș; Arh. Stat. Buc., Fond M-rea Bistrița (Vilcea), netreb., II/128; reprod. după E. Virtosu).

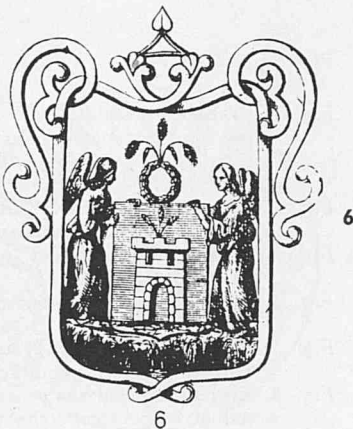
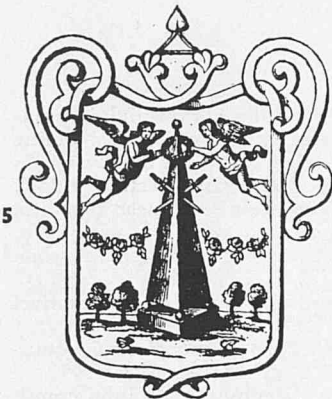
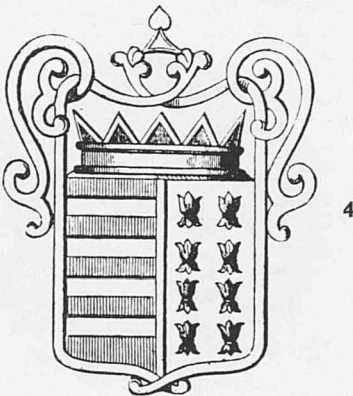
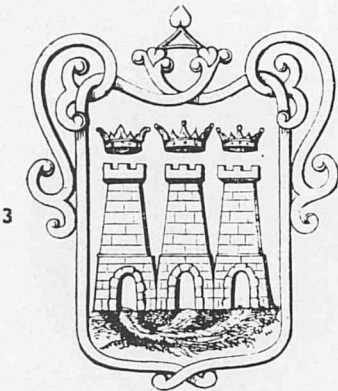
PLANȘA CXLV.

- Fig. 1. Stema orașului Brașov de pe coperta posterioară a unei lucrări de drept civil, operă a lui Ioan Honterus, apărută în același centru urban la 1544 (v. J.H. : *Compendium juris civilis in usum Civitatum ac sedium Saxonicarum in Transylvania collectum*, Corona, 1544).
- Fig. 2. Ornament de la sfârșitul textului reprezentind emblema Brașovului, în *Evangelia cu învățătură* a diaconului Coressi tipărită în acest oraș la 1581 (Arh. Bis. Sf. Nicolae-Schei din Brașov cit și Bibl. Acad. R.S.R., C.R.V., nr. 29; reprod. după Bianu-Hodoș).
- Fig. 3. Stema Transilvaniei înconjurată de stemele celor șapte mari orașe săsești ale acestui principat, gravură în lucrarea lui Georg Reichersdorff: *Chorographia Transylvaniae...*, Viena, 1550 (reprod. după A. Veress).
- Fig. 4. Stemele orașelor din Transilvania gravate pe medalia de argint bătută în 1886 în cinstea orașului Brașov (reprod. după A. Resch).
- Fig. 5. Stema orașului Sibiu de pe harta Transilvaniei întocmită de către Ioan Honterus și apărută la Basel în 1532 (v. J.H. : *Chorographia Transylvaniae*. Sybenbürgen, Basiliae, MDXXXII, hartă geogr. 55 × 37,5; Bibl. Acad. R.S.R., Cab. cartografic, H. II 164, DXXVII-1, reprod. Viena, 1898).
- Fig. 6. Stema orașului Sibiu, xilogravură din *Tetravanghelul* tipărit în acest oraș la 1546 de către Filip Moldoveanu (Biblioteca M. E. Saltikov-Scedrin din Leningrad; reprod. după Lidia Demény).

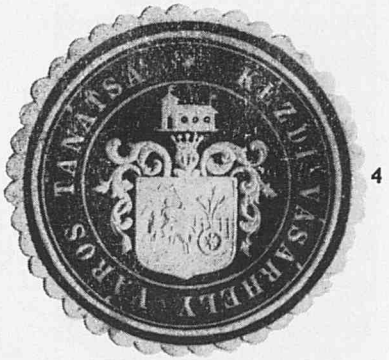
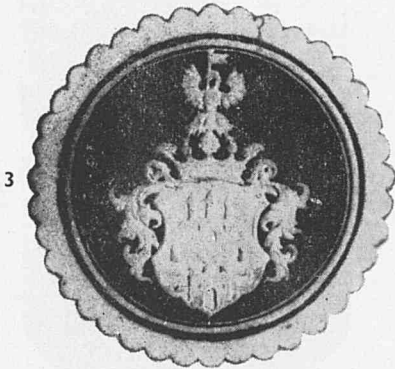
PLANȘA CXLVI.

- Fig. 1. Stema localității Agnita (Nocrich) figurată în cuprinsul unui almanah sibian din 1848 (v. *^{*}. *Der nützliche Rathgeber. Ein Kalender für jeden Haus- und Landwirth in dem Grossfürstenthum Siebenbürgen für das Schaltjahr 1848. Hermannstadt, X Jahrgang, 1848, p. 128).*
- Fig. 2. Stema orașului Sebeș reprodusă în almanahul săsesc sus-menționat (v. ibidem, p. 124).
- Fig. 3. Stema orașului Rupea din cuprinsul aceluiași almanah din 1848 citat supra (v. ibidem, p. 127).
- Fig. 4. Stema localității Cincul Mare figurată în almanahul săsesc mai sus-amintit (v. ibidem, p. 125).
- Fig. 5. Stema orașului Orăștie din almanahul sibian sus-menționat (v. ibidem, p. 124).
- Fig. 6. Stema localității Mercurea Sibiului din același almanah anterior citat (v. ibidem, p. 126).

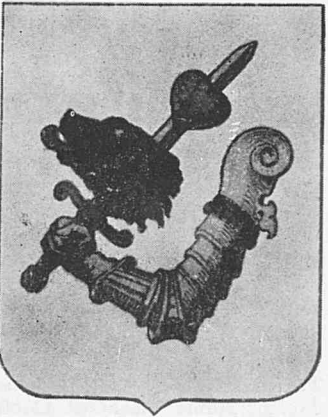
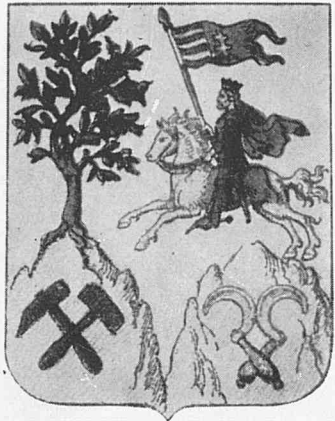
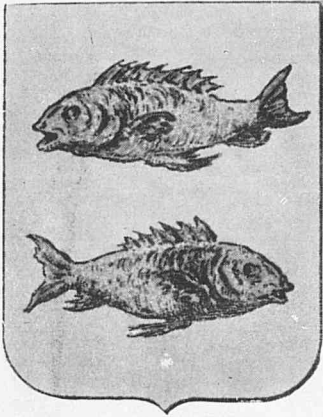
PLANȘA CXLVII.

- Fig. 1 Emblema heraldică a orașului Sebeșul Săsesc imprimată pe un bulin al consiliului comunal al acestui centru urban (v. Albumul cu steme, amprente sigilare, anteturi și buline heraldice, stampile și alte însemne de autorități civile sau religioase din Transilvania în sec. al XIX-lea, album fost în posesia lui Aron Densușianu, ulterior în colecț. Flondor).
- Fig. 2. Stema orașului Deva, amprentă în negru de fum a sigiliului consiliului orășenesc al acestui centru urban (v. ibidem).
- Fig. 3. Stema orașului Arad în timbru-sec pe un bulin al municipalității acestui centru urban (v. ibidem).
- Fig. 4. Stema orașului Tg. Săcuiesc în timbru-sec pe un bulin al consiliului comunal al respectivei urbe (v. ibidem).
- Fig. 5. Stema orașului Aiud, amprentă în tuș negru a sigiliului din 1878 al judecătoriei comunale a numitei localități (v. ibidem).
- Fig. 6. Emblema heraldică a orașului Gherla, amprentă în tuș negru a sigiliului consiliului comunal al respectivei urbe (v. ibidem).

PLANȘA CXLVIII.

- Fig. 1.* Stema orașului Făgăraș din albumul de heraldică municipală al dr.-lui Karl Lindt apărut la Viena în 1885 (v. dr. K. L., *Städte Wappen von Österreich-Ungarn...*, pl. XXVIII, fig. 6).
Fig. 2. Stema orașului Sighet (v. ibidem, pl. XXIV, fig. 11).
Fig. 3. Stema orașului Dej (v. ibidem, pl. XXVIII, fig. 5).
Fig. 4. Stema orașului Lugoj (v. ibidem, pl. XXIV, fig. 8).
Fig. 5. Stema orașului Turda (v. ibidem, pl. XXVIII, fig. 20).
Fig. 6. Stema orașului Tg. Mureș (v. ibidem, aceeași planșă, fig. 10).

PLANȘA CXLIX.

- Fig. 1.* Stema orașului Suceava în același album de heraldică municipală al dr.-lui Karl Lindt (v. pl. XXI, fig. 20).
Fig. 2. Stema orașului Cernăuți (v. ibidem, fig. 15).
Fig. 3. Stema orașului Siret (v. ibidem, fig. 19).
Fig. 4. Stema orașului Cîmpulung (v. ibidem, fig. 16).
Fig. 5. Stema orașului Rădăuți (v. ibidem, fig. 18).
Fig. 6. Stema localității Cuciurul Mare (v. ibidem, fig. 17).

1

2

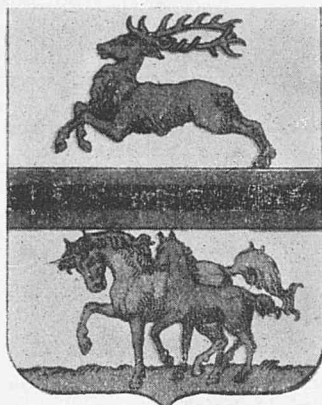
3

4

5

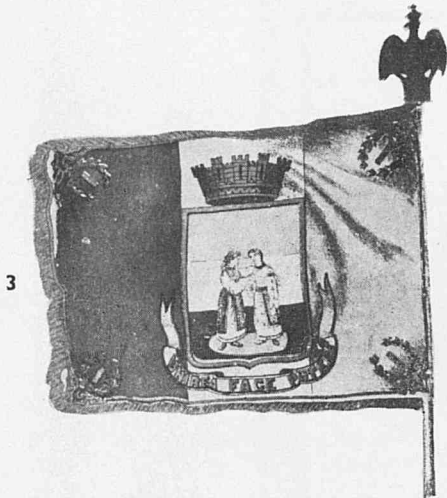

6

PLANȘA CL.

- Fig. 1. Emblema orașului Brăila înfățișată pe o pecetie a municipalității acestei așezări urbane, însemn aplicat în negru de fum pe un act din 1832 (v. autorizația nr. 166 din 7 sept. 1832 emisă de numita municipalitate; colecț. de docum. George D. Florescu).
- Fig. 2. Stema orașului Alexandria reprezentată pe o pecetie, purtând data 1844, aplicată în tuș negru pe un act din 1847 (v. dovada emisă de Poliția orașului Alexandria la 7 dec. 1847 și legalizată sub nr. 644 din 18 dec. 1847; în colecț. de docum. George D. Florescu).
- Fig. 3. Stema orașului (unificat) Focșani figurată pe steagul din 1867 al gărzii civice a acestei așezări urbane (colecț. de drapele a Muzeului Militar Central din București; reprod. după gen. P. V. Năsturel).
- Fig. 4. Stema orașului Craiova reprezentată pe steagul din 1867 al gărzii civice și apoi al municipalității acestui centru urban (Muzeul Național Craiova; reprod. după D. Cernovodeanu).
- Fig. 5. Emblema mai nouă a orașului Brăila reprezentată pe o pecetie din 1852 a municipalității acestui centru urban (reprod. după albumul *Brăila veche — stampe, planuri, hărți*, Brăila, 1929, pl. III, fig. 6).
- Fig. 6. Emblema orașului Focșanii moldoveni (cu simbolul ținutului Putna) înfățișată pe pecetia din 1862 a municipalității acestui centru urban (reprod. după D. Caian).

PLANȘA CLI.

- Fig. 1. Pecetia din 1828 a lui Costache Cantacuzino, vornic de politie al Bucureștilor purtind ca emblemă municipală acvila Țării Românești (Arh. Stat. Buc., Fil. Mun. Buc., Fond Primăria oraș Buc., Dos. nr. 5/1831, f. 103; reprod. după D. Cernovodeanu).
- Fig. 2. Pecetia din 1831 a Sfatului orășenesc al politiei (orașului) București, capitala Țării Românești adoptind ca emblemă aceeași acvilă cruciată și încoronată a principatului valah (Arh. Stat. Buc., ibidem, Dos. nr. 10/1831, f. 106; reprod. după D. Cernovodeanu).
- Fig. 3. Stema orașului București, reprezentind scena Bunei-Vestiri, pe steagul din 1822 al agiei acestui oraș (colecț. de drapele ale Muzeului Militar Central din București; reprod. după P. V. Năsturel).
- Fig. 4. Pecetie nedatată, din aceeași epocă, reprezentind pe vornicul de politie al Bucureștilor ținind în mina dreaptă o filacteră și în cea stângă cheia orașului, elemente deasupra cărora se suprapune acvila cruciată a Țării Românești (Arh. Stat. Buc., ibidem, Dos. nr. 5/1831, f. 74; reprod. după D. Cernovodeanu).
- Fig. 5. Pecetia din 1844 a lui Ioan Oteteleșanu, vornic al orașului București, purtind într-un scut circular, încoronat princiar, acvila cu zborul în sus a Țării Românești (amprentă sigilară în colecț. autorului; reprod. după D. Cernovodeanu).

PLANȘA CLII.

- Fig. 1. Pecetia din 1849 a Comisiei văpselii negre din orașul București (Arh. Stat. Buc., Fil. Mun. Buc., Fond Prim. oraș Buc., Dos. nr. 114/1852, f. 7 verso; reprod. după D. Cernovodeanu).
- Fig. 2. Pecetia datată 1831 (în realitate 1851) a Municipality Capitalei București (Arh. Stat. Buc., ibidem, Dos. nr. 109/1859, f. 66; reprod. după D. Cernovodeanu).
- Fig. 3. Pecetia din 1851 a Comisiei văpselii galbenă din orașul București (Arh. Stat. Buc., ibidem, Dos. nr. 44/1859, f. 230; reprod. după D. Cernovodeanu).
- Fig. 4. Pecetia nedată (aplicată pe un act din 1862) a Consiliului Municipal din București purtând ecusoanele accolat și încoronate ale Principatelor Unite (Arh. Stat. Buc., ibidem, Dos. nr. 63/1861, f. 42; reprod. după D. Cernovodeanu).
- Fig. 5. Antet cu emblema Municipality Capitalei București tipărit pe frontispiciul invitațiilor la banchetul oferit de numita autoritate la 24 ianuarie 1859 în cinstea alegerii lui Alexandru Ioan Cuza și ca domn al Țării Românești (Muz. Ist. Mun. Buc., invitația nr. 366 adresată de Primarul orașului lui Iorgu M. Ghika; reprod. după D. Cernovodeanu).
- Fig. 6. Pecetia din 1862 a Municipality Capitalei României București în care re apare ca emblema a orașului aceeași personificare a sa alegorică sub forma femeii purtând pe cap o coroană murală și ținând în miini o balanță și un corn al abundenței (Arh. Stat. Buc., ibidem, Dos. nr. 62/1861, f. 95; reprod. după D. Cernovodeanu).

1

2

3

4

5

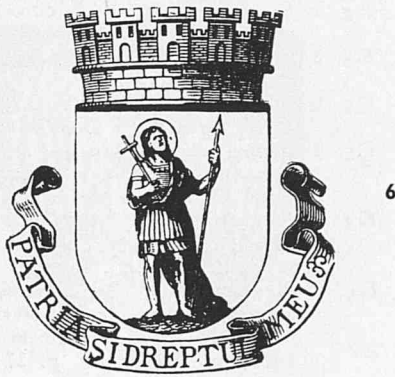

6

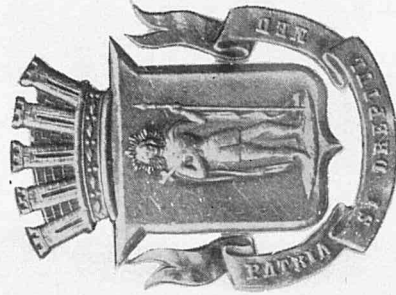
PLANȘA CLIII.

- Fig. 1. Stema municipiului București fixată conform decretului nr. 1740 emis de domnitoru Alexandru Ioan Cuza la 7 decembrie 1864 (v. ștampila Ofițerului Stării Civile din circum. 4-a Buc., aplicată pe un extract de deces din 11 mai 1867; colecț. de docum. George D. Florescu. Reprod. după D. Cernovodeanu).
- Fig. 2. Stema municipiului București modificată în 1865, înfățișând tot pe Sf. Dumitru călare (Min. Af. Ext., Arh. ist., Vol. 234, Dos. 12/1864, f. 171, antet pe adresa Primăriei orașului București nr. 2414 din 13 martie 1865 către Ministerul Trebilor Străine; reprod. după D. Cernovodeanu).
- Fig. 3. Stema remaniată în 1868 a municipiului București reprezentând pe Sf. Dumitru pedestru, văzut din față (Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism., vitrină sala I; reprod. după D. Cernovodeanu).
- Fig. 4. Stema municipiului București, variantă anterioară de tip 1867, reprodusă ca antet pe acțiunile din 1909 ale Societății Comunale a Tramvaielor București (v. certificatul nominativ nr. 0055661 al Soc. Com. a Tramv. Buc., în colecț. autorului; reprod. după D. Cernovodeanu).
- Fig. 5. Stema municipiului București, variantă 1878 (Bibl. Acad. R.S.R., Cab. numism., Sigilii, nr. 28; reprod. după D. Cernovodeanu).
- Fig. 6. Stema municipiului București în viziunea heraldiștilor germani de la finele sec. al XIX-lea (v. *Meyers Konversations Lexicon. Eine Encyclopädie des allgemeinen Wissens*. Vierte Auflage, Bd. III, Leipzig, 1888, la articolul Bukarest, p. 611; reprod. după D. Cernovodeanu).

PLANȘA CLIV.

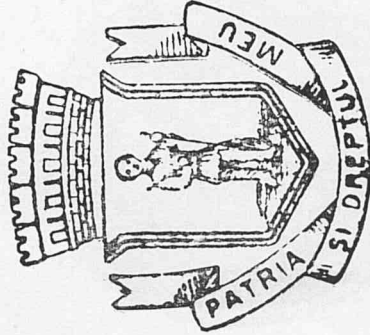
- Fig. 1.* Stema municipiului București, variantă 1893 (colecț. Ileana Ionescu din București; reprod. după N. Krupenski).
- Fig. 2.* Stema municipiului București, variantă 1903 (colecț. Gustav Finkelstein; reprod. după D. Cernovodeanu).
- Fig. 3.* Stema municipiului București, variantă 1911 (Arh. Stat. Buc., Fil. Mun. Buc., Fond. Prim. Oraș Buc., Dos. 57/1911, antet pe copertă; reprod. după D. Cernovodeanu).
- Fig. 4.* Stema municipiului București, varianta 1921, antet pe o obligațiune emisă de Primăria orașului în același an (Muz. Ist. Mun. Buc., S.M., nr. inv. 71829, nr. secț. 3031; reprod. după D. Cernovodeanu).
- Fig. 5.* Stema municipiului București creată la 1930 de către Comisia Consultativă Heraldică și folosită de autoritățile comunale până la 1948 (v. *^{*} *Stemele regatului României, județelor și municipiilor* . . ., Brașov, 1935, p. 4, nr. 72; reprod. după D. Cernovodeanu).
- Fig. 6.* Stema municipiului București realizată de Comitetul Executiv al Consiliului Popular al acestui municipiu prin hotărîrea nr. 28 din 2 iulie 1970 și folosită oficial de autoritățile de resort pînă la 16 decembrie a aceluiași an (v. Bul. Of. al Cons. Pop. al Mun. Buc., XVI, 1970, nr. 3, iun.-iul., p. 27; reprod. după D. Cernovodeanu).

1

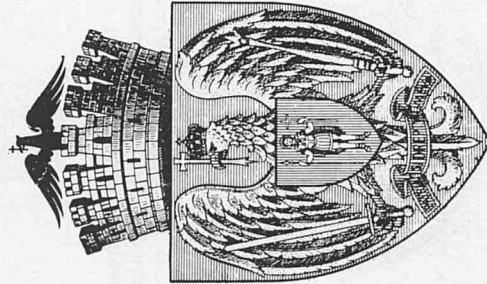
2

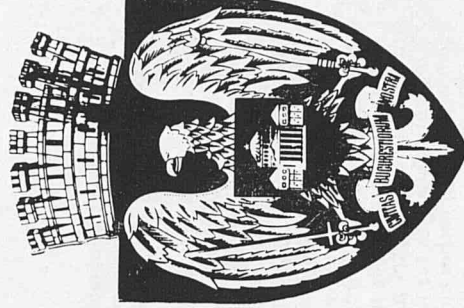
3

4

5

6

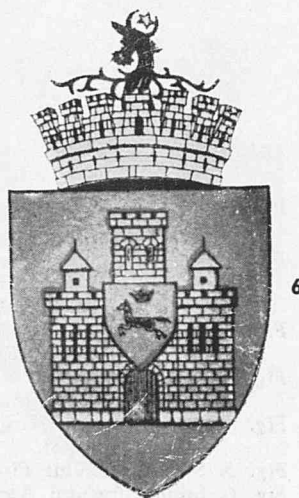
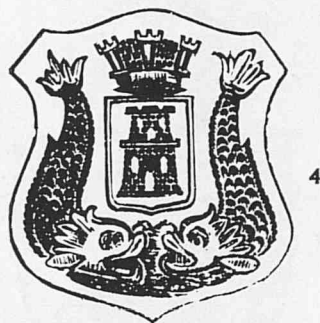
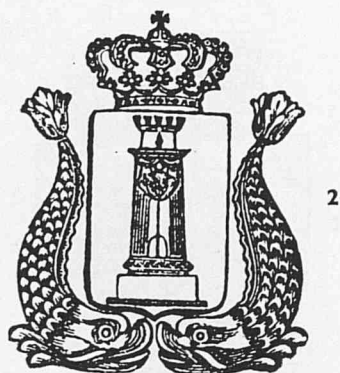
PLANȘA CLV.

- Fig. 1.* Stema Moldovei adoptată ca stemă municipală a orașului Iași, executată de Gheorghe Asachi și tipărită ca antet pe buletinele de alegător la alegerile din 1833 ale membrilor Sfatului Municipal al respectivei capitale (Arh. Stat. Iași, Fond. Primăria Oraș Iași; reprod. după Gh. Ungureanu).
- Fig. 2.* Proiect de stemă municipală a orașului Iași întocmit în 1851 de către arheologul Gheorghe Seulescu (Arh. Stat. Iași, ibidem; reprod. după Gh. Ungureanu).
- Fig. 3.* Amprentă sigilară din 1834 (cu stema Moldovei din domnia lui Mihai Vodă Sturdza) a Eforiei orașului Iași, aplicată în negru de fum pe o chitanță eliberată de respectiva autoritate municipală în aprilie 1840 (Arh. Stat. Iași, col. Documente, 753/6; reprod. după Gh. Ungureanu).
- Fig. 4.* Reproducerea în desen a sigiliului din 1834 al Eforiei orașului Iași, însemn dotat cu stema acestui centru urban (reprod. după N. A. Bogdan).
- Fig. 5.* Amprentă sigilară în tuș negru, datată 1851, a Sfatului orașenesc al municipiului Iași conținând emblema acestei urbe (reprod. după N. A. Bogdan).
- Fig. 6.* Amprentă sigilară în tuș negru, datată 1862, a Municipality orașului Iași conținând reprezentarea calului, vechea emblemă a acestui însemnat centru urban (reprod. după N. A. Bogdan).

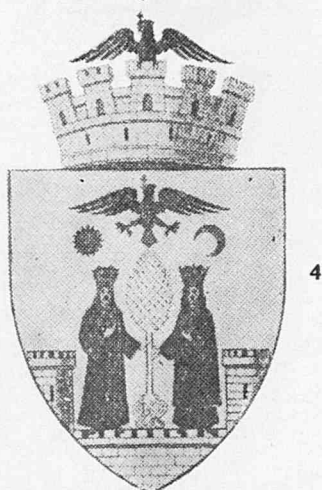
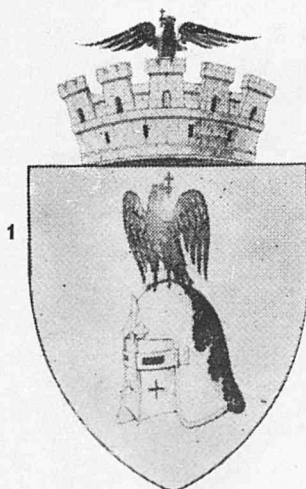
PLANȘA CLVI.

- Fig. 1. Amprentă sigilară în negru de fum, datată 1859, a Municipalității Iașilor, conținând emblema acestui oraș adoptată la 1851 de către numita autoritate (Arh. Stat. Iași, colecț. Sigilii, nr. 1208; reprod. după Gh. Ungureanu).
- Fig. 2. Stema municipiului Iași în 1864, antet pe diferite imprimare ale primăriei respectivei urbe (reprod. după N. A. Bogdan).
- Fig. 3. Stema municipiului Iași în perioada 1871—1872, antet pe diferite imprimare ale primăriei respectivei urbe (reprod. după N. A. Bogdan).
- Fig. 4. Stema municipiului Iași în 1896, antet pe diferite imprimare ale primăriei orașului cit și pe o hartă a aceluiași centru urban (reprod. după N. A. Bogdan).
- Fig. 5. Stema municipiului Iași, gravată pe reversul medaliei emisă în 1896 cu prilejul inaugurării noii clădiri a Teatrului Național din numitul oraș (Muz. Ist. Mun. Buc., Expoz. numism., vitrină sala III, medalie de bronz aurit, nr. inv. 34031 A; v. și Muz. Teatrului Național din Buc., medalie de argint. Reprod. după George Franga).
- Fig. 6. Stema municipiului Iași realizată în 1930 de către Comisia Consultativă Heraldică și folosită de autoritățile de resort până în 1948 (v. * * *Stemele regatului României, județelor și municipiilor* . . . , p. 4, nr. 87).

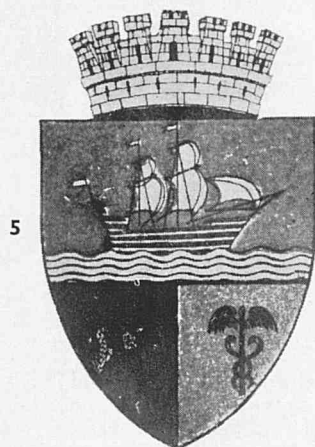
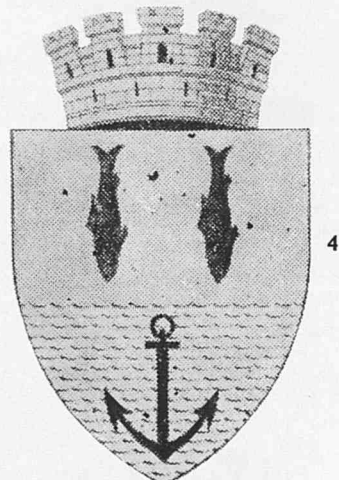
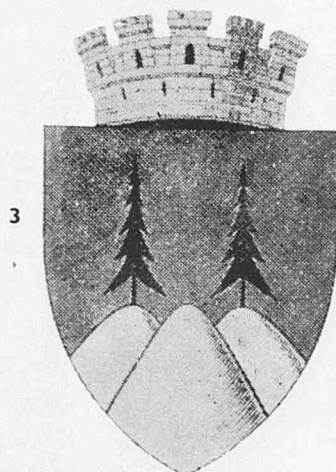
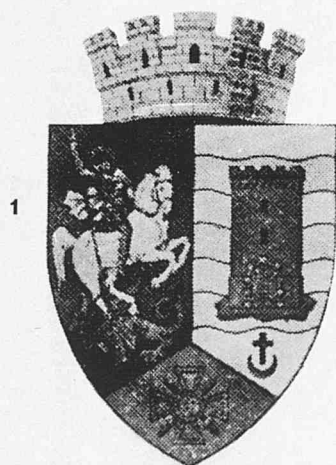
PLANȘA CLVII.

- Fig. 1.* Stema orașului Cîmpulung (Muscel) creată de Comisia Consultativă Heraldică în perioada 1928—1932 (v. *Almanahul « Realitatea ilustrată »* pe anul 1932, Buc., Ed. Adevărul, 1932, p. 38, nr. 20).
- Fig. 2.* Stema municipiului Ploiești creată de C.C.H. în aceeași perioadă sus-menționată (v. *Almanahul . . .*, ibidem, nr. 16).
- Fig. 3.* Stema municipiului Craiova creată de aceeași Comisie în același răstimp amintit (v. *Almanahul . . .*, ibidem, nr. 24).
- Fig. 4.* Stema orașului Tîrgoviște creată în aceleași condiții ca și precedentele (v. *Almanahul . . .*, ibidem, nr. 38).
- Fig. 5.* Stema orașului Pitești creată idem (v. *Almanahul . . .*, p. 37, nr. 9).
- Fig. 6.* Stema orașului Alexandria creată idem (v. *Almanahul . . .*, p. 39, nr. 49).

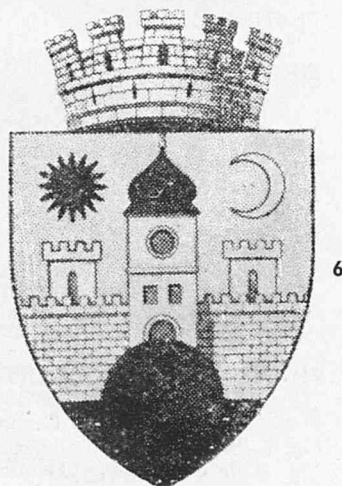
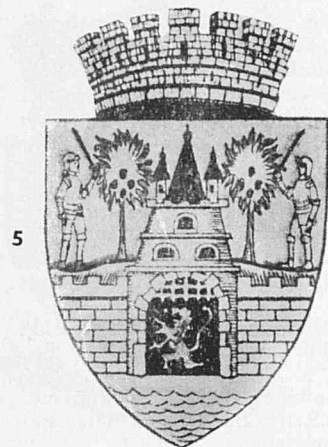
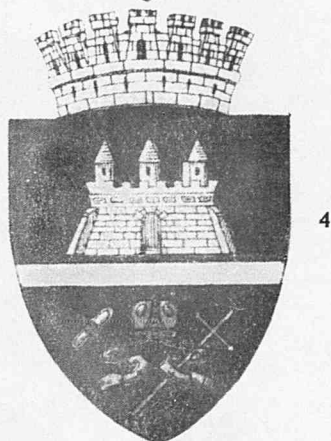
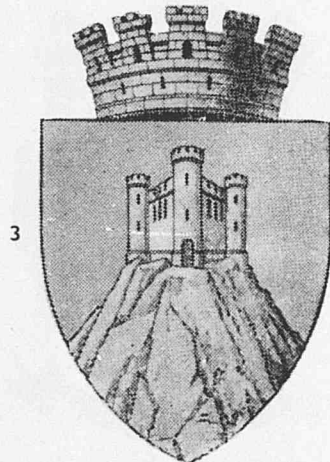
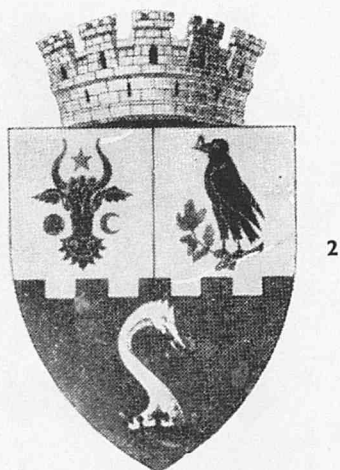
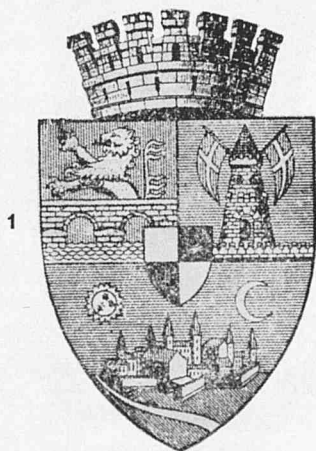
PLANȘA CLVIII.

- Fig. 1. Stema orașului Giurgiu creată de Comisia Consultativă Heraldică în perioada 1928—1932 (v. *Almanahul...*, p. 36, nr. 41).
- Fig. 2. Stema orașului Focșani creată de C.C.H., în perioada 1933—1936 (*Enciclopedia României*, vol. II, Buc., 1938, p. 625).
- Fig. 3. Stema orașului Fălticeni creată de C.C.H., în perioada 1928—1932 (v. *Almanahul...*, p. 38, nr. 33).
- Fig. 4. Stema orașului Tulcea creată în aceeași perioadă (v. *Almanahul...*, p. 39, nr. 54).
- Fig. 5. Stema municipiului Galați creată idem (v. *Almanahul...*, p. 39, nr. 65).
- Fig. 6. Stema orașului Cîmpulung Moldovenesc creată idem (v. *Almanahul...*, p. 37, nr. 14).

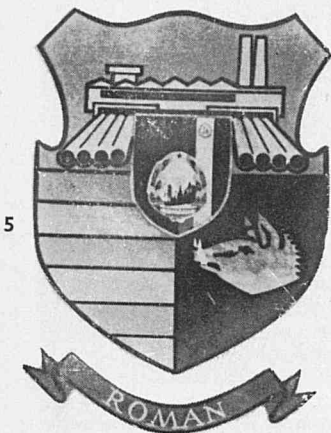
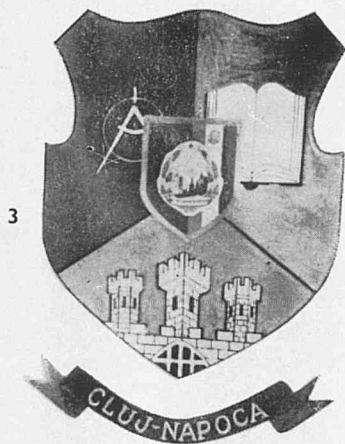
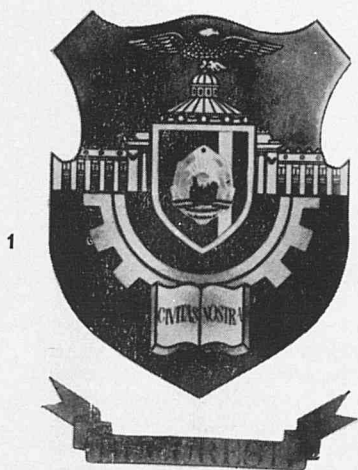
PLANȘA CLIX.

- Fig. 1. Stema municipiului Timișoara alcătuită de C.C.H., în perioada 1928—1932 (v. *Almanahul . . .*, p. 37, nr. 6).
- Fig. 2. Stema orașului Bistrița alcătuită de C.C.H., în perioada sus-menționată (v. *Almanahul . . .*, p. 38, nr. 26).
- Fig. 3. Stema orașului Deva creată de aceeași Comisie în aceeași perioadă (v. *Almanahul . . .*, p. 37, nr. 8).
- Fig. 4. Stema municipiului Arad alcătuită de C.C.H. în perioada sus-menționată (v. *Almanahul . . .* ibidem, nr. 1).
- Fig. 5. Stema municipiului Saru-Mare alcătuită idem (v. *Almanahul . . .*, p. 39, nr. 57).
- Fig. 6. Stema orașului Sf. Gheorghe alcătuită idem (v. *Almanahul . . .*, p. 38, nr. 28).

PLANȘA CLX.

- Fig. 1.* Stema municipiului București alcătuită de Consiliul popular municipal bucureștean și definitivată de Comisia din cadrul fostei Direcții generale a Consiliilor populare de pe lângă Consiliul de Stat al Republicii Socialiste România (v. Bul. Of. al R.S.R., VIII, 1972, nr. 127 din 16 noiembrie, stema nr. 1; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).
- Fig. 2.* Stema municipiului Iași alcătuită de Consiliul popular municipal ieșan și definitivată de aceeași Comisie mai sus citată de pe lângă Consiliul de Stat al R.S.R. (v. Bul. Of., ibidem, stema nr. 62; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).
- Fig. 3.* Stema municipiului Cluj-Napoca alcătuită de Consiliul municipal clujan și definitivată de aceeași Comisie sus-amintită de pe lângă Consiliul de Stat al R.S.R. (v. Bul. Of., ibidem, stema nr. 51; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).
- Fig. 4.* Stema municipiului Constanța alcătuită de Consiliul municipal al acestui centru urban și definitivată de Comisia sus-menționată de pe lângă Consiliul de Stat al R.S.R. (v. Bul. Of., ibidem, stema nr. 52; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).
- Fig. 5.* Stema municipiului Roman alcătuită de Consiliul municipal Roman și definitivată de Comisia citată supra de pe lângă Consiliul de Stat al R.S.R. (v. Bul. Of., ibidem, stema nr. 73; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).
- Fig. 6.* Stema municipiului Reșița alcătuită de Consiliul popular municipal reșițean și definitivată de Comisia sus-amintită de pe lângă Consiliul de Stat al R.S.R. (v. Bul. Of., ibidem, stema nr. 71; reprod. după D. Cernovodeanu — I. N. Mănescu).

BIBLIOGRAFIE

PARTEA I

CAPITOLUL I

CONSIDERAȚII GENERALE ASUPRA HERALDICII...

- BACHELIN-DEFLORENNE, M., *La science des armoiries*, Paris, 1880.
BOUTON, VICTOR, *Nouveau traité du blason ou science des armoiries*, Paris, 1863.
EPEN, D. G., VAN, *Grand armorial précédé d'un vocabulaire du blason*, La Haye, 1897.
EYSENBACH, G., *Histoire du blason et science des armoiries*, Tours, 1848.
G(ASTELIER), D(E) L(A) T(OUR), *Dictionnaire héraldique...*, Paris, 1777.
GATTERER, JOH. CHR., *Abriss der Heraldik oder Wappenkunde...*, Nürnberg, 1766.
GEVAERT, E., *L'art héraldique*, Bruxelles, 1922.
GHEUSI, P. B. (NORBERT LORÉDAN), *Le blason historique. Manuel nouveau de l'art héraldique et de la science du blason...*, Paris, 1892.
GOURDON DE GENOUILLAC, H., *Les mystères du blason*, Paris, 1868.
IDEM, *L'art héraldique*, Paris, 1890.
GRECIANU, ȘTEFAN, D., *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale...*, București, 1900.
GRITZNER, MAXIMILIAN, *Handbuch der heraldischen Terminologie in zwölf (germanischen und romanischen) Zungen, enthaltend zugleich die Haupt-Grundsätze der Wappenkunst* (în colecția J. Siebenmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Einleitungsband, Abteilung B.), Nürnberg, 1890.
HEFNER, OTTO TITAN VON, *Handbuch des theoretischen und praktischen Heraldik*, vol. I, ed. a II-a, Görlitz, 1887.
MAGNY, L. DE, *La science du blason*, Paris, 1858.
MAIGNE, W., *Abrégé méthodique de la science des armoiries*, Paris, 1863.
MENESTRIER, F. C., *La nouvelle méthode raisonnée du blason...*, Lyon, 1734.
IDEM, *Nouvelle méthode augmentée et raisonnée du blason...*, Lyon, 1780.
NĂSTUREL, P. V., GENERAL, *Armele Sf. Imperiu roman...*, în R.I.A.F., XIV, 1915–1922, p. 3–32.
PAUTET, J. F. JULES, *Nouveau manuel complet du blason ou code héraldique...*, Paris, 1843.
SPENER, IACOB, *Insignum theoria seu opus heraldicum...*, Giessen, 1717.

CAPITOLUL II

DESPRE DEZVOLTAREA ȘTIINȚEI HERALDICE...

- BLAREMBERG, NICOLAE, *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, Bucarest, 1885.
BOGDAN, IOAN, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul (sic) XV și XVI*, București, 1902.
BOLLIC, CEZAR, *Opere*. Vol. I–II. Ediția, note și bibliografie de Andrei Rusu, București, 1956.
CANTEMIR, DIMITRIE, *Descriptio Moldaviae*, în *Operele principelui D. Cantemir*, tipărite de Soc. Acad. Rom., tom. I, București, 1872.
CANTEMIR, DIMITRIE, *Istoria imperiului ottoman. Creșterea și scăderea lui*. Tradusă de dr. Ion Hodoș, Partea I-a, București, 1875.
COSTIN, MIRON, *Opere complete*. Editate de V. A. Urechia. Tomul II, București, 1888.
COSTIN, MIRON, *Opere*, vol. I. Ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1965.
COSTIN, NICOLAE, *Cartea pentru descălecatul dinții a (sic) Țării Moldovei și neamului moldovenesc*, în *Letopiseșele Țării Moldovei*. Publicate... de M. Kogălniceanu, Iași, 1852.
[ENĂCEANU], GHENADIE, episcop al Rimnicului și Noului Severin, *Eraldica veki a Românilor*, București, 1894.
FOTINO, DIONISIE, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Muntenesti și a Moldovei*. Trad. de George Sion. Tomul I, București, 1859.

- GRECIANU, ȘTEFAN D., *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale...*, București, 1900.
- HASDEU, B. P., *Arhiva istorică a României*, Tomul I, București, 1864.
- HASDEU, B. P., *Istoria critică a Românilor din ambele Dacie în secolul al XIV-lea*. Tomul I, București, 1873 (și ediția a II-a, București, 1875).
- HASDEU, B. P. *Etymologicum Magnum Romaniae*, Tom. I—IV, București, 1886—1898.
- IORGA, NICOLAE, *Gheorghe Asachi ca tipograf și editor după «Catalogul» lui din 1847*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. ist., s. II, t. XXXIV, 1911—1912, p. 743—767.
- LECCA, OCTAV-GEORGE, *Familiiile boierești române*, București, 1899.
- METZULESCU, STELIAN, *Semiluna simbol heraldic*, în *Gl. Bis.*, XX, 1961, nr. 11—12, p. 1104—1121.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Mihail Kogălniceanu și heraldica națională*, în *Arh. Rom.*, III, 1939, p. 49—58.
- MOISIL, CONSTANTIN, *O descriere heraldică din anul 1841*, în *Arh. Rom.*, III, 1939, p. 286—287.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Din istoria Școalei de Arhivistică*, în *Hrisovul*, I, 1941, p. 11—45.
- NĂSTUREL, P. V., *Eraldica în fața P.S.S. Episcopului Ghenadie al Râmnicului-Noul Severin*, București, 1895.
- NICULESCU, REMUS, *Gheorghe Asachi și începuturile litografiei în Moldova*, în *S.C.B.*, I, 1955, p. 67—112.
- ODOBESCU, ALEXANDRU, *Heraldica națională. Patrusele androcefale figurate în monumente și origina lor*, în *Conv. Lit.*, XLII, 1908, nr. 1, p. 497—514.
- SACERDOȚEANU, AURELIAN, *Îndrumări în cercetări istorice*, București, 1943.
- UNGUREANU, GHEORGHE, *O viață întru luminarea neamului: Gh. Asachi*, în *Mag. ist.*, II, 1968, nr. 2, p. 46—48.
- UNGUREANU, GHEORGHE, *Figuri de arhiviști români. Gb. Asachi, 1788—1869*, București, 1969.
- URECHE, GRIGORE, *Domniile Țării Moldovei și viața lor*, în *Cronicele României sau Letopiseșele Moldovei și Valahiei*, Ediția a II-a publicată de Mihail Kogălniceanu, Tomul I, București, 1872.
- URECHE, GRIGORE, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1958.
- URECHIA, V. A., *Schițe de sigilografie românească*, București, 1891.
- URECHIA, V. A., *Notice sur les armoiries du peuple roumain*, par —. Paris, 1900, Macon, 1901.

PARTEA II-a

CAPITOLUL I

INTRODUCERE

- GRĂMADĂ, NICOLAE, *A existat la români instituția heraldică?*, în *S.C.I.*, XIX, 1946, p. 26—32.
- MOISIL, CONSTANTIN, *O pagină de heraldică românească veche*, București, 1949.
- PASTOUREAU, MICHEL, *Où en sont les études d'héraldique médiévale?* în *Revue française d'héraldique et de sigillographie*, XXVIII, 1975, bul. no. 45, p. 7—11.
- VÎRTOSU, EMIL, *Despre dreptul de sigiliu*, în *S.C.N.*, III, 1960, p. 333—346.

CAPITOLUL II

ȚARA ROMÂNEASCĂ

- BIANU, IOAN, HODOȘ, NERVA ȘI SIMONESCU, DAN, *Bibliografia românească veche, 1508—1830*, tom I—III₁₋₂, IV, București, 1903—1944.
- BOGDAN, IOAN, *Album paleografic cuprinzând douăzeci și șase de facsimile de documente românești din sec. XV*, București, 1905.
- BOLLIAC, CEZAR, *Daco-Romane* (tablou arheologic), București, [1861].
- BRĂȚIANU, GH. I., *Scutul unguresc în armele Basarabilor*, în *Rev. ist.*, VII, 1921, nr. 4—6, p. 120—128.
- BRĂȚIANU, GH. I., *În jurul originii stemelor Principatelor române*, în *Rev. ist. rom.*, vol. I, 1931, fasc. 3, p. 233—240.
- BUNTA, MAGDALENA, *Un tipar de sigiliu din secolul XVI*, în *A.M.N.*, II, 1965, p. 679—683.
- BUNTA, MAGDALENA, *Tiparul sigiliului mare al domnului Țării Românești Pătrașcu cel Bun*, în *A.M.N.*, V, 1968, p. 535—538.
- BUNTA, MAGDALENA, *Sigilii domnești din secolul al XVII-lea*, în *S.C.N.*, IV, 1968, p. 263—275.
- BUZDUGAN, GEORGE, LUCHIAN, OCTAVIAN ȘI OPRESCU, CONSTANTIN, *Monede și bancnote românești*, București, 1977.
- CARAGIALE, MATEI, *O contribuție heraldică la istoria Brîncovenilor*, în *Opere*, ed. Perpessicius, București, 1963, p. 280—300.
- CERNOVODEANU, DAN, *Reprezentări heraldice în vechi tipărituri și manuscrise românești (sec. al XVI-lea)*, în *Țirgoviște cetate a culturii românești*, Țirgoviște, 1974, p. 135—149.

- CERNOVODEANU, DAN, *Unirea țărilor române în sigiliul lui Mihai Viteazul (1600)*, în Familia (Oradea), XI, s. V-a, 1975, nr. 10, p. 8.
- CERNOVODEANU, DAN, *Stindardul cel mare al lui Mihai*, în Mag. ist., IX, 1975, nr. 7, p. 14.
- CERNOVODEANU, DAN, *Contribuții la studiul însemnelor heraldice ale lui Vlad Țepeș*, în Rev. de ist., t. 29, 1976, nr. 11, p. 1731–1743.
- CERNOVODEANU, DAN, *Arms attributed to Wallachia and Moldavia in the XV-th and XVI-th Century European Book of Heraldry and the historical realities they reflect* (referat la al XIII-lea Congres Internațional al Științelor Genealogie și Heraldică, Londra, 31 august – 7 septembrie 1976) (sub tipar).
- CERNOVODEANU, DAN, *Contribuții la studiul însemnelor heraldice ale lui Mihai Viteazul*, în Bis. ort. rom., XCIV, 1976, nr. 7–8 (sub tipar).
- CHIHAI, PAVEL, *Deux armoiries sculptées appartenant aux voïvodes Vlad Dracul et Neagoe Basarab*, în R.R.H.A., I, 1964, nr. 1, p. 151–163.
- CHIHAI, PAVEL, *O emblema cantacuzină la Muzeul Național de Antichități*, în Rev. muz., V, 1968, nr. 4, p. 357–359.
- CÎNDEA, VIRGIL, *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în Studii, rev. de ist., XVI, 1963, nr. 3, p. 651–671.
- DENSUȘIANU, NICOLAE, *Dacia preistorică*. Cu o prefață de Dr. C. Istrati, București, 1913.
- DIMA-DRĂGAN, CORNELIU, *Ex-libris-ul domnitorului Constantin Hangerli*, în Rev. bibl., XXI, 1968, nr. 3, p. 156.
- DOCAN, NICOLAE, *Studii privitoare la numismatica Țării Românești*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist., s. II, t. XXXII, 1909–1910, p. 459–567.
- DOGARU, MARIA, *Colecția de sigilii a Direcției Generale a Arhivelor Statului din București*, în Rev. Arh., XII, 1969, nr. 2, p. 155–175.
- DOGARU, MARIA, *Sigiliile cancelariei domnești a Țării Românești între anii 1715–1821*, în Rev. Arh., XLVII, 1970, vol. XXXII, nr. 2, p. 385–421.
- DOGARU, MARIA, *Particularités et évolution des ornements extérieurs de l'écu dans les sceaux des princes régnants de Valachie au XVIIIe siècle*, în Recueil du XIe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique, Liège, 29 mai – 2 juin 1972, Braga (Portugal), 1973, p. 191–198.
- DRĂGHICEANU, VIRGILIU, *Curtea de Argeș. Călușa vizitatorului monumetelor orașului*, [București], f.d.
- FILITTI, IOAN C., *Despre Negru Vodă*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist., s. III, t. IV, mem. 1, 1924, p. 31–68.
- FLORESCU, GEORGE D., *Un inel domnesc din veacul al XVI-lea și câteva considerații cu privire la neamul Basarabilor din acel veac*, București, 1940.
- HASDEU, B. P., *Basarabii. Cine? De unde? De când?*, București, 1894.
- HELTAI, GÁSPÁR, *Historia inclyti Matthiae Hunyadi, Regis Hungariae augustissimi...*, Claudiopolis, 1565.
- HULSIUS, LEVINUS, *Chronologia in que provinciae sequente pagina nominatae...*, Norribergae, 1596.
- HURMUZAKI, EUDOXIU DE, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I₁₋₂, București, 1890 și 1893; vol. IX₁, București, 1897.
- ILIESCU, OCTAVIAN, *Cu privire la monetele lui Mircea cel Bătrîn*, în Cr. Num. Arheol., XIX, 1945, p. 25–27.
- ILIESCU, OCTAVIAN, *Monete vechi românești. Câteva probleme din numismatica Țării Românești (sec. XIV)*, în S.C.I.M., I, 1950, p. 120–130.
- ILIESCU, OCTAVIAN, *Cu privire la problema realizării unui corpus al monetelor feudale românești*, în S.M.I.M., 1956, vol. I, p. 285–323.
- ILIESCU, OCTAVIAN, *Îndreptări și întregiri mărunte cu privire la unele emisii monetare feudale ale țărilor române*, în S.C.N., I, 1957, p. 217–240.
- ILIESCU, OCTAVIAN, *Emisii monetare ale Țării Românești în sec. XIV și XV*, în S.C.N., II, 1958, p. 303–344.
- ILIESCU, OCTAVIAN, *O nouă contribuție privitoare la istoria monetară a Țării Românești în secolul al XV-lea*, în S.C.N., III, 1960, p. 501–505.
- ILIESCU, OCTAVIAN, *Din trecutul unei steme. O acvilă neobișnuită*, în Mag. ist., V, 1971, nr. 3, p. 27–32.
- ILIESCU, OCTAVIAN, *Ducații Țării Românești cu numele lui Basarab Voievod*, în S.C.N., VI, 1975, p. 139–152.
- ILIESCU, OCTAVIAN, *Taina unei monede*, în Luceafărul, XIX, 1976, nr. 49, p. 7–8.
- IONESCU, G. M., *Etiopienii în Dacia preistorică*, București, 1926.
- IORGA, NICOLAE, *Steagul lui Mihnea Vodă Radu în Muzeul din Belgrad*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist., s. II, t. XXXVI, mem. 16, 1913–1914, p. 529–535.
- IORGA, NICOLAE, *Sur le blason des princes roumains*, în Revue héraldique et onomastique (Bruxelles), 1925, p. 1–4.
- JEFAROVIC, HRISTOFOR, *Stematografia izobrajenje orujih Iliriceskih*, Viena, 1741.
- KARADJA, CONSTANTIN, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist., s. III, t. VII, mem. 2, 1927, p. 59–91.
- METZULESCU, STELIAN și METZULESCU, GEORGE, *Câteva lămuriri în legătură cu ctitorul catedralei patriarhale. În jurul stemei lui Constantin Șer an și a pietrei de pe mormintul soției sale Doamna Bălașa*, în Bis. ort. rom., LXXVI, 1958, nr. 9–10, p. 845–860.

- METZULESCU, STELIAN, *Stema lui Matei Basarab din tipăriturile bisericești*, în *Bis. ort. rom.*, LXXVII, 1959, nr. 3—5, p. 321—342.
- METZULESCU, STELIAN, *Un document heraldic*, în *Gl. Bis.*, XIX, 1960, nr. 1—2, p. 129—141.
- METZULESCU, STELIAN, *Un document numismatic*, în *Gl. Bis.*, XXII, 1963, p. 551—561.
- METZULESCU, STELIAN, *Importanța heraldicii în ilustrarea cărților și manuscriselor. Ilustrarea prin motivul heraldic «capete de arapi»*, în vol. jubil. al B.C.U.B., București, 1971, p. 109—112.
- MIHAIL, PAUL, *Documente inedite ale cancelariei moldovenești din secolul al XVI-lea (din arhiva metocului Sf. Mormint din Constantinopol)*, în *Studii, rev. de ist.*, XVII, 1964, nr. 2, p. 335—359.
- MIRCEA, ION-RADU, *Pecetea înelară a lui Mihnea Vodă Turcitul*, în *Hris.*, III, 1943, p. 103—107.
- MIRCEA, ION-RADU, *Pecetea atârnată a lui Mihai Viteazul*, în *Hris.*, V, 1945, p. 90—96.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Numismatica și descoperirile de la Curtea de Argeș*, în *Cr. Num. Arheol.*, I, 1920, nr. 6—7, p. 37—41.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Monetăria Țării Românești în timpul dinastiei Basarabilor. Studiu istoric și numismatic*, în *An. I.I.N.*, 1924—1925, p. 107—159.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Bule de aur sigilare de la domnii Țării Românești și ai Moldovei*, în *Rev. Arh.*, I, 1925, nr. 2, p. 249—265.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Studii de sigilografie românească*, în *Rev. Arh.*, II, 1927—1929, nr. 4—5, p. 126—149.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Stema României*, București, 1931.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Monetele lui Vladislav I Basarab. Considerații istorice și heraldice*, în *Bul. Soc. Num. Rom.*, XXIX—XXXVI, 1935—1942, nr. 83—90, p. 133—139.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Stemele primelor monete românești*, în *Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist.*, s. III, t. XXI, mem. 4, 1939, p. 77—88.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Noi studii de sigilografie românească*, în *Rev. Arh.*, IV, 1940, nr. 1, p. 100—109.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Cercetări sigilografice. Inele sigilare domnești de aur*, în *Rev. Arh.*, V, 1942, nr. 1, p. 212—219.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Sigiliile lui Mircea cel Bătrîn*, în *Rev. Arh.*, VI, 1944—1945, nr. 2, p. 256—286.
- NĂSTUREL, P. V., *Stema României*, București, 1892.
- NĂSTUREL, P. V., *Interpretarea mobilelor eraldice de pe monetele Țării Românești*, în *Bul. Soc. Num. Rom.*, XI, 1914, nr. 21, p. 19—23.
- NĂSTUREL, P. V., *Nova plantatio și regii României moștenitori ai împăraților Bizanțului. Studiu sfragistic din punct de vedere istorico-heraldic*, în *R.I.A.F.*, XV, 1914, p. 1—80.
- NICOLAESCU, STOICA, *Documente slavo-române*, București, 1905.
- ONCIUL, DIMITRIE, *[Sigiliul lui Mihai Viteazul ca domn al Țării Românești, Ardealului și Moldovei]*, în *Anal. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. II, t. XXVII, dezbaterile 1904—1905, p. 169—170.
- ONCIUL, DIMITRIE, *În cheștiunea bisericii domnești de la Curtea de Argeș*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, IX, 1916, fasc. 34, p. 49—70.
- PANAITESCU, P. P., *L'aigle byzantine sur les vêtements des princes roumains du moyen âge*, în *Bul. S.H.*, XVII, 1930, p. 64—67.
- PETRESCU, D. C., *Rostul capetelor de arapi în stema Băsrăbeștilor*, în *Conv. lit.*, LVII, 1925, nr. 10, p. 782—789.
- POPESCU, MIHAI, *Capetele de arapi din stema Basarabilor*, în *Rev. Arh.*, II, 1927—1929, nr. 4—5, p. 150—155.
- PROCOPOVICI, ALEXE, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922.
- RÉTHY, LÁSZLÓ, *Adalékok a havasalyi vajdoság numizmatikájához*, în *Archaeologiai Ertesítő*, XII, 1892, p. 433—436.
- RÉTHY, LÁSZLÓ, *Corpus Nummorum Hungariae*, vol. I, Budapest, 1899.
- RICHENTHAL, ÜLRICH VON, *Conciliumbuch zu Costencz*, Augsburg, 1483.
- RIETSTAP, J. B., *Armorial général*, vol. I—II, 2e édition, Gouda, 1884. Réimpression corrigée, Berlin, 1934.
- ROMANESCU, MARCEL, *Despre steagul lui Mihai Radu*, în *Arh. Olt.*, XX, 1941, nr. 113—118, p. 58—60.
- SACERDOȚEANU, AURELIAN, *Hrisovul și sigiliul lui Mihai Viteazul din 27 iulie 1600*, în *Rev. Arh.*, IV, 1940, nr. 1, p. 161—162.
- SACERDOȚEANU, AURELIAN, *Autografe și sigilii de la Mihai Viteazul*, în *Rev. Arh.*, IV, 1941, nr. 2, p. 296—313.
- SACERDOȚEANU, AURELIAN, *Iarăși sigiliul lui Mihai Viteazul*, în *Rev. Arh.*, VI, 1945, nr. 2, p. 330—333.
- SACERDOȚEANU, AURELIAN, *Contribuții la studiul diplomatiei slavo-române. Sfatul domnesc și sigiliile din timpul domniei lui Neagoe Basarab (1512—1521)*, în *Rsl.*, X, 1964, p. 405—434.
- SACERDOȚEANU, AURELIAN, *Stema lui Dan al II-lea în legătură cu familiile Huniade și Olab*, în *Rev. muz.*, V, 1968, nr. 1, p. 5—16.
- SEIVERT, JOHANN, *Von dem Wallachischen Wappen*, în *Privilegierte Anzeigen (Wien)*, 1766, p. 180—185 și 188—191.
- SEVEREANU, GEORGE, *Monetele lui Dan I Basarab, domn al Țării Românești 1384—1386*, în *București*, I, 1953, nr. 2, p. 242—258.
- SIMIĆ, MILAN, *Grbovi Srbski Zemalja i dinastija*, tabel heraldic, în *Glasnik (Belgrad)*, IX, 1857, pl. anex. la p. 341—348.
- SOLIS, VIRGIL, *Wappenbüchlein*, Nürnberg, 1555.

- ȘTEFĂNESCU, I. D., *Cu privire la stema Țării Românești. Arborele din pecețile și bulele sigilare de aur*, în S.C.N., I, 1957, p. 373—388.
- STURDZA, D. A., *Memoriu asupra numismaticei românești*, în Columna lui Traian, VIII, 1877, nr. 10—11, p. 493—511.
- STURDZA, D. A., *Dare de seamă despre colecțiunea de documente istorice române aflate la Wiesbaden*, în Anal. Acad. Rom., s. II, t. VIII, Sect. II, 1888, p. 239—259.
- STURDZA, D. A., *Cronica lui Ulrich de Richental asupra Conciliului de la Constanța (1414—1418)*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. ist., s. II, t. XVI, dezbateri 1893—1894, p. 97—106.
- SULICĂ, NICOLAE, *Două steme și autografe domnești din 1616*, în Șoimii (Tg. Mureș), IV, 1928, nr. 9—10, p. 61—67.
- VELCU, A. D., *Steagul lui Constantin Vodă Ipsilanti*, în Cr. Num. Arheol., XVII, 1943, nr. 127—128, p. 178—183.
- VERESS, ANDREI, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I—XI, București, 1929—1939.
- VÎRTOSU, EMIL, *Sigilii domnești rare din veacul al XVII-lea*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. ist., s. III, t. XXV, mem. 3, p. 73—87.
- VÎRTOSU, EMIL, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în D.I.R., Introd., vol. II, București, 1956, p. 333—537.
- VÎRTOSU, EMIL, *Tipare sigilare domnești din secolul al XIX-lea (Țara Românească)*, în S.C.N., I, 1957, p. 307—355.
- VÎRTOSU, EMIL, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1960.
- VÎRTOSU, EMIL, *L'apparition et le rôle politique et juridique du sceau princier*, în R.R.H., VI, 1967, nr. 1, p. 57—67.
- VITEZOVIĆ, PAUL RITTER, *Stemmatographia sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio et restitutio*, Viennae, 1701.
- XENOPOL, A. D., *Istoria Românilor în Dacia Traiană*, vol. III, Iași, 1890.

CAPITOLUL III

MOLDOVA

- ANDRONIC, ALEXANDRU, *Stema cu pisanie de pe turnul clopotniță al mănăstirii Trei Ierarhi din Iași*, în Rsl., XV, 1967, p. 255—257.
- BACÎRU, LIVIA, *Quelques supralibros des Voïvodes roumains*, în vol. *Bibliophilie au Pont-Euxin*, Constanța, 1973, p. 96—110.
- BĂLAN, CONSANTIN și OLTEANU, ȘTEFAN, *Stema cu pisanie din vremea lui Ștefan cel Mare descoperită la cetatea de scaun a Sucevei*, în Bul. Monum. Ist., XXXIX, 1970, nr. 1, p. 58—61.
- BALȘ, GHEORGHE, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926.
- BERZA, MIHAI, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în S.C.I.A., II, 1955, nr. 1—2, p. 69—88.
- BERZA, MIHAI, *Stema Moldovei în veacul al XVI-lea*, în S.C.I.A., III, 1956, nr. 1—2, p. 99—128.
- [BILLECOCQ, ADOLPHE], *Album moldo-valaque*, Paris, 1848.
- BOGDAN, DAMIAN, P., *O străveche matrice de pecetie românească*, în S.M.I.M., I, 1956, p. 245—264.
- BOGDAN, IOAN, *Inscripțiile de la Cetatea Albă*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., s. II, t. XXX, 1908, p. 311—360.
- BOGDAN, IOAN, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, publicate de —, vol. I—II, București, 1913.
- BOGDAN, IOAN, *Album paleografic moldovenesc. Documente din sec. XIV, XV, XVI*, București și Paris, 1926.
- BOTEZAT, E(UGEN), *Bourul și zîmbrul*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Șt., s. II, t. XXXVI, 1913—1914, p. 17—40.
- BOTEZAT, E(UGEN), *Simbolul de pe stema Moldovei* (referat la al III-lea Congres Național de Numismatică și Arheologie, Cernăuți, 29 sept. — 1 oct. 1935), în Cr. Num. Arheol., XI, 1935, p. 152 și urm.
- BRĂȚIANU, GH. I., *Le poignard scythe de Boureni*, în Dacia, II, 1925, p. 417—419.
- BRĂȚIANU, GH. I., *Originele stemelor Moldovei și Țării Românești*, în Rev. ist. rom., vol. I, 1931, fasc. 1, p. 56—62.
- CANTEMIR, DIMITRIE, *Vița Constantin Cantemir*, Ed. N. Iorga, București, 1923.
- CERNOVODEANU, DAN, *Stema Moldovei în armele Cantemireștilor*, în Bul. Soc. Num. Rom., LXVII—LXIX, 1973—1975, nr. 121—123, p. 277—293.
- CERNOVODEANU, DAN, *Heraldica dinastică monetară moldovenească din sec. XIV—XVI și realitățile istorice pe care le reflectă*, în Bul. Soc. Num. Rom., LXX—LXXI, 1976—1977, nr. 124—125 (sub tipar).
- CIOFU, VALERIAN L., *Un sigiliu moldovenesc din perioada premergătoare Unirii Principatelor*, în Cerc. ist. (Iași), L, 1974, p. 265—273.
- CONDURACHI, EMIL, *Blazonul lui Ștefan cel Mare*, în Hris., V, 1945, p. 146—151.

- www.dacoromanica.ro

- * * * *Marca Țării Moldovei*, în *Gazeta de Moldavia*, XXII, 1850, nr. 51, p. 209–211.
- MATEI, M. D., *O nouă stemă cu pisanie de la Ștefan cel Mare descoperită la Cetatea de Sucevi*, în *Studii și cercetări de istorie veche*, XXIV, 1973, nr. 2, p. 323–329.
- MELHISEDEC, episcop de Roman, *O vizită la câteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*, în *R.I.A.F.*, I, 1883, p. 245–310.
- METZULESCU, STELIAN, *Crucea Sf. Andrei, simbol beraldic*, în *Gl. Bis.*, XIX, 1960, nr. 11–12, p. 1023–1041.
- METZULESCU, STELIAN, *Pagini de istorie religioasă reprezentate în cartografie și sigilografie*, în *Gl. Bis.*, XX, 1961, nr. 5–6, p. 528–558.
- MINEA, ILIE, *Despre stema Moldovei*, în *Cercet. ist.*, I, 1925, p. 401–402.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Bule de aur sigilare de la domnii Țării Românești și ai Moldovei*, în *Rev. Arh.*, I, 1925, nr. 2, p. 249–265.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Stema României*, București, 1931.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Stema Moldovei* (referat la al V-lea Congres de Numismatică și Arheologie, Iași, 14–16 oct. 1937), în *Cr. Num. Arheol.*, XIII, 1938, p. 98–99.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Probleme de numismatică românească*, în *Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. ist.*, s. III, t. XXII, mem. 10, 1940, p. 237–246.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Legende monetelor lui Petru Mușat*, în *Cr. Num. Arheol.*, XVII, 1943, p. 124–125.
- NĂSTUREL, PETRE S., *Un nou brisov de la Constantin Duca (1702)*, în *Hris.*, V, 1945, p. 103–106.
- NĂSTUREL, PETRE S., *Asupra stemelor unite ale Moldovei și Țării Românești la începutul secolului al XVII-lea*, în *S.C.N.*, II, 1958, p. 371–376.
- NĂSTUREL, PETRE S., *În legătură cu unele danii de la Ștefan cel Mare*, în *Rsl.*, V, 1962, p. 143–149.
- NĂSTUREL, P. V., *Stema României*, București, 1892.
- NEAMȚU, EUGENIA, *Contribuții la cunoașterea stemei dezvoltate a Moldovei lui Ștefan cel Mare*, în *Arheol. Moldovei*, VI, 1969, p. 329–335.
- NECULCE, IOAN, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Ed. Iorgu Iordan, București, 1955.
- NIESIECKI, KASPER, *Korona Polska...*, vol. I–IV, Lwow, 1728–1743.
- * * * *O importantă descoperire la Cetatea de Scaun a Sucevei. Stema cu pisanie din vremea lui Ștefan cel Mare*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XLVIII, 1972, nr. 3–4, p. 327–328.
- OKOLSKI, SIMON, *Orbis Poloni...*, vol. I–III, Cracoviae, 1641–1645.
- PAPACOSTEA, ȘERBAN, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui nou izvor necunoscut*, în *S.M.I.M.*, VI, 1973, p. 43–59.
- RĂDULESCU, GABRIELA I., *Sigiliile cancelariei domnești a Moldovei în anii 1711–1821*, în *Rev. Arh.*, XII, 1969, nr. 2, p. 173–218.
- RICHTENTHAL, ULRICH VON, *Das Concilium so zu Constantz gehalten ist worden*, Augsburg, 1536.
- ROMSTORFER, K. A., *Cetatea Sucevi descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904*. Publicată în românește cu o notiță istorică de Al. Lapedatu, București, 1913.
- SACERDOȚEANU, AURELIAN, *Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire*, în *Rev. Arh.*, XI, 1968, nr. 2, p. 11–68.
- SACERDOȚEANU, AURELIAN, *Descălecători de țară, dădători de legi și datini*, în *Mag. ist.*, II, 1968, nr. 12, p. 2–10 și III, 1969, nr. 1, p. 37–47.
- ȘAH-NAZAROV, VLAD, *O monetă necunoscută a orașului Cetatea Albă cu stema Moldovei*, în *Cetatea Albă*, IV, 1937, nr. 6, p. 4–12.
- SANIELEVICI, HENRI, *Stema Moldovei și aceea a Țării Românești*, [București], 1934.
- SECĂȘANU, CORNELIU, *Vechile monete moldovenesti*, București, 1941.
- SEVEREANU, GEORGE, DR., *Greutățile monetare din Moldova din 1834–1849*, în *Bul. Soc. Num. Rom.*, II, 1905, nr. 9, p. 14–23.
- SLĂTINEANU, BARBU, *Despre teracotele sucevene*, în *Bul. Com. Mon. ist.*, XXX, 1937, fasc. 93, p. 135–142.
- * * * *Stema Moldovei*, în *Icoana lumii*, I, 1841, nr. 12, p. 95–96.
- STUPNICKI, HIPOLIT, *Herbarz Polski*, vol. I–III, Lwow, 1855–1862.
- STURDZA, D. A., *Übersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Rumänien (Moldau und Walachei)*, în *Numismatischen Zeitschrift (Wien)*, Bd. IV, 1874, p. 1–86.
- TAFRALI, OREST, *Le monastère de Sucevița et son trésor*, în *Mélanges Ch. Diehl*, Paris, f.d.
- ȚABREA, ILIE, *Influența polonă asupra primelor monete moldovenesti* (referat la al V-lea Congres național de Numismatică și Arheologie, Iași, 14–16 oct. 1937), în *Cr. Num. Arheol.*, XIII, 1938, p. 97 și urm.
- ȚABREA, ILIE, *Influențele externe asupra primelor monete moldovenesti*, în *Cr. Num. Arheol.*, XVIII, 1944, nr. 131–132, p. 263–277.
- ȚABREA, ILIE, *Monedele lui Despot Vodă în lumina ultimelor cercetări*, în *S.C.N.*, V, 1971, p. 161–177.
- U[RECHIA, V.]A., *Despre marca Moldovei*, în *Bul. Instr. Publ. (București)*, [1865, nr. 11], p. 189–190.
- VELESCU, OLIVER, *Wappen der Moldau an einer Kirchenburg in Siebenbürgen. Beiträge zur Geschichte der Moldauer Leben*, în *F.V.L.K.*, Bd. 11, 1968, nr. 2, p. 59–63.
- VERESS, ANDREI, *Originea stemelor țărilor române*, în *Rev. ist. rom.*, I, 1931, fasc. 2, p. 225–232.
- VERESS, ANDREI, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I–XI, 1929–1939.

- VÎRTOSU, EMIL, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în D.I.R., Introd., vol. II, București, 1956, p. 333—537.
- VÎRTOSU, EMIL, *Les relations de la Moldavie et de la Valachie avec l'Empire Ottoman reflétées par le sceau du Prince régnant (XVIIe—XIXe siècles)*, în R.E.S.E., IV, 1966, nr. 1—2, p. 197—206.
- VOIȚEHOVSKI, V. A., *Inscripțiile de construcții pe pereții cetății de la Cetatea Albă* (titlu tradus din lb. rusă), în vol. *Europa de sud-est în Evul-Mediu* (titlu tradus din lb. rusă), Chișinău, I, 1972, p. 371—374.
- VUIA, ROMULUS, *Legenda lui Dragoș. Contribuțiuni pentru explicarea originii și formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei*, în An. I. I. N. (Cluj), I, 1921—1922, p. 300—309.
- WYROSTEK, LUDWIK, *Ród Drągow-Sasów na Węgrzech i Rusi Halickiej*, Krakow, 1932.

CAPITOLUL 4

TRANSILVANIA

- ALDÁSY, A., *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címerlevelei*, vol. V (1717—1770), Budapest, 1939.
- ARZ VON STRAUSSBURG, ALBERT, *Das richtige Wappen von Siebenbürgen* în S.D.T. (Sibiu), 1930, nr. 17249 și 17250.
- ARZ VON STRAUSSBURG, ALBERT, *Das Wappen von Siebenbürgen*, în Der Tappert, Mitteilungen des Wappen-Herold (Darmstadt), 1966, p. 1—18.
- [BEDEUS VON SCHAARBERG, IOSEF], *Die Wappen und Siegel der Fürsten von Siebenbürgen und der einzelnen ständischen Nationen dieses Landes. Ein Versuch von J.B.v.S., Hermannstadt, 1838.*
- CHIFFLETIUS, J. J., *Insignia gentilitia Equitum Ordinis Velleris Aurei*, Antwerpia, 1632.
- EDER, K. I., *De initiis iuribusque primaeris Saxonum, Cibinii*, 1791.
- IÁKAB, ELEK, *Az erdélyi elsőszász címerek története*, în Szazadok (Pest), I, 1867, nr. 4, p. 336—352.
- JAKÓ, SIGISMUND, *Sigilografia cu referire la Transilvania (până la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în D.I.R., Introd., vol. II, București, 1956, p. 533—633.
- KEÖPECZI, SEBESTYÉN J., *Erdélyi címerek*, în Turul, t. XXXV, 1917, p. 33—48.
- MĂNESCU, I. N., *Zur Geschichte des Landeswappens von Siebenbürgen (im 16. Jahrhundert)*, (referat la al X-lea Congres Internațional al Științelor Genealogice și Heraldice, Viena, 14—19 sept. 1970) în *Genealogica et Heraldica*, Wien, 1972, p. 533—538.
- MARȚIAN, I(ULIAN), *Contribuții la eraldica vechiului Ardeal*, în An. I.I.N., IV, 1926—1927, p. 441—446.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Stema României*, București, 1931.
- PALMA, FRANCISCUS CAROLUS, *Heraldicae Regni Hungariae specimen, Regia, Provinciarum, Nobiliumque scuta complectens...*, Vindobonae, 1766.
- PAPAI, FRANCISC PARIS, *Ars heraldica seu Consuetudinum Heraldicarum...*, Claudiopolis, 1695.
- POPESCU, MIHAI, *Sigiliul lui Sigismund Báthori, principele Transilvaniei*, în Rev. Arh., II, 1926, nr. 3, p. 328—332.
- POPESCU, MIHAI, *Stema Ardealului cerută de români după 1848*, în Conv. lit., LVIII, 1926, p. 216—218.
- REICHERSTORFFER, GEORG, *Chorographia Transylvaniae, quae Dacia olim appellata...*, Viennae, 1550.
- REILLY, F.-I.I., VON, *Schauplatz der fünf Theile der Welt...*, vol. I—II, Wien, 1789—1791.
- RESCH, ADOLF, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, Hermannstadt, 1901.
- SCHROT, MARTIN, *Wappenbuch des heiligen römischen Reichs und allgemeiner Christenheit in Europa*, München, 1581.
- SZEGEDI, R. P. IOANNES, *Cerographia Hungariae seu Notitia de insignibus et sigillis regni Mariano-Apostolici*, Tyrnaviae, 1734.
- VAJAY, SZABOLCS DE, *Les sources numismatiques de l'héraldique d'Etat hongroise*, în *Recueil du IXe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique de Berne, 1968. Extras*, Neuchâtel, [1971], 19 p.
- VERESS, ANDREI, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I—XI, București, 1929—1939.
- VERESS, ANDREI, *Bibliografia româno-ungară...*, vol. I—III, București, 1931—1935.
- ZIMMERMANN, FRANZ, *Das richtige Wappen von Siebenbürgen*, în S.D.T., nr. 17246, p. 2.

CAPITOLUL 5

PRINCIPATELE UNITE

* * * *Armorial des Souverains*, Paris, [1864].

ASACHI, GH., *Tableaux de l'histoire moldave*, Iassy, 1833.

ASACHI, GH., *Descriere istorică a tabloului ce înfățișează pe Alexandru cel Bun...*, Iași, 1839.

- BENSON, GARY S., *Two early national flags of Walachia and Moldavia*, în *The Flag Bulletin* (Winchester, Massachusetts, U.S.A.), IX, 1970, nr. 2, p. 62—66.
- BERINDEI, DAN, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859—1866). Liste de Miniștri*, în *Rev. Arh.*, II, 1959, nr. 1, p. 147—163.
- BUZDUGAN, GEORGE, *Stema Principatelor Unite (1863)*, în *Mag. ist.*, VIII, 1974, nr. 10, p. 40.
- CERNOVODEANU, DAN, *Heraldica în slujba idealurilor naționale pașoptiste*, în *Rev. muz. monum.*, (s. muz.), XI, 1974, nr. 3, p. 67—71.
- CERNOVODEANU, DAN, *Contributions à l'étude de l'héraldique d'Etat des Principautés Unies roumaines (1859—1866)*, (referat la al XII-lea Congres Internațional al Științelor Genealogie și Heraldică, München, 9—13 sept. 1974), în *R.R.H.*, XVI, 1977, nr. 2, p. 319—334.
- COJOCĂRESCU, MARIA, *Sigiliile Comisiei Centrale de la Focșani*, în *Rev. muz.*, IX, 1972, nr. 4, p. 348.
- ELIAN, ALEXANDRU, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 97—179.
- IORGA, NICOLAE, *Histoire de la vie byzantine*, vol. III, București, 1934.
- KOGĂLNICEANU, MIHAIL, *Critica descrierii istorice a tabloului ce înfățișează pe Alexandru cel Bun...*, în *Dacia literară* (Iași), 1859, p. 74—76.
- MĂNESCU, I. N., *O stemă necunoscută a lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 517—523.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Două medalii privitoare la istoria teatrului românesc*, în *Cx. Num.*, I, 1920, nr. 8, p. 53—58.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Stema României*, București, 1931.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Mihail Kogălniceanu și heraldica națională*, în *Arh. rom.*, III, 1939, p. 49—58.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Steme vechi românești. Stemele unite ale Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei*, în *Univ.*, LVIII, 1941, nr. 159 (15 iun.), p. 2.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Cîteva reminiscențe din timpul propagandei pentru Unirea Principatelor*, în *Arh. Rom.*, V, 1941, p. 123—132.
- NĂSTUREL, P. V., *Stema României*, București, 1892.
- NĂSTUREL, P. V., *Steagul și stema României. Perioada convențională*, în *Albina*, revistă enciclopedică populară, IV, 1900, nr. 10, p. 253—257; nr. 11, p. 287—291; nr. 13—14, p. 339—343; IV, 1901, nr. 15—16, p. 392—397; nr. 23, p. 626—631; nr. 37, p. 1014—1016; nr. 38, p. 1047—1051; nr. 39, p. 1058—1071; nr. 47—48, p. 1250—1255; nr. 49, p. 1301—1304; nr. 51, p. 1366—1370; V, 1901, nr. 2, p. 38—42.
- NĂSTUREL, P. V., *Steagul, stema română, însemnele domnești, trofee*, București, 1903.
- OPRESCU, GHEORGHE, *Catalogul colecției Carol Popp de Szathmary*, București, 1939.
- ORTLEB, A. und G., *Kleines heraldisches Lexikon...*, Kahla i. Th., f.a.
- SACERDOȚEANU, AURELIAN, *Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire*, în *Rev. Arh.*, XI, 1968, nr. 2, p. 11—68.
- ȘTIRBU, CONSTANȚA, *Date noi privind instituirea « Ordinului Unirii »*, în *timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Muzeul Național*, I, 1974, p. 95—103.
- TUCĂ, FLORIAN, *Pro virtute militari*, în *Mag. ist.*, II, 1968, nr. 5, p. 69.
- VASILESCU, ANCA, *Despre sigiliul personal al domnitorului Alexandru Ioan Cuza*, în *Cercetări numismatice*, I, 1977, (sub tipar).
- V[ELCU], A[NTON], *Steagurile României*, în *Enciclopedia României*, vol. I, București, 1938, p. 73—84.
- VÎRTOSU, EMIL, *Ordinul Jerbei de Aur — un proiect inedit al lui Vasile Alexandri*, în *Cerc. ist. (Iași)*, XIII, 1940, nr. 1—2, p. 702—706.

CAPITOLUL 6

ROMÂNIA

- BOLLIAC, CEZAR, *Armele României*, în *Buciumul*, I, 1863, nr. 33 (27 apr.), p. 131—132.
- CERNOVODEANU, DAN, *Independența de stat a României reflectată în arta heraldică națională*, în *Rev. muz. monum.*, (s. muz.), XIV, 1977, nr. 5, p. 42—44.
- GRECIANU, ȘTEFAN D., *Heraldica română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale*, București, 1900.
- MACUREK, JOSEF, *Sjednoceni Rumunu*, Praha, f.a.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Stema României*, București, 1931.
- NĂSTUREL, P. V., *Stema României*, (Jubileul de 25 de ani de domnie ai regelui Carol I), București, 1891.
- NĂSTUREL, P. V., *Stema României*, București, 1892.
- NĂSTUREL, P. V., *Steagul și stema României*, în *Albina*, rev. enc. pop., IV, 1900, nr. 10 — V, 1901, nr. 2.
- NĂSTUREL, P. V., *Marca țării pe peceși, clădiri și monede*, în *Albina*, rev. enc. pop., V, 1901, nr. 5, p. 117—119; nr. 12—13, p. 325—330; V, 1902, nr. 14, p. 367—369.
- NĂSTUREL, P. V., *Steagul, stema română, însemnele domnești, trofee*, București, 1903.

- RÉTHY, LÁSZLÓ, *A román Királyság czimere és czimer*, în *Turul*, t. II, 1884, p. 53—58.
 [SEBESTYÉN DE KEŐPECZ, IOSEF], *Noua stemă a României*, în *Ilustrația*, revistă ilustrată enciclopedică, X, 1921, s. II, nr. 9, p. 1.

CAPITOLUL 7

STEME BOIEREȘTI

A. Moldova și Țara Românească

- BACIRU, LIVIA, *Ex-libris-ul cu variante al lui G. Em. Filipescu*, în *Rev. bibl.*, XXIII, 1970, nr. 7, p. 428—430.
- BARTSCH, FERDINAND, *Les timbres des armoiries des familles de Moldavie et de Valachie*, în *Recueil du XIe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique*, Liège, 29 mai — 2 juin 1972, Braga (Portugal), 1973, p. 67—69.
- BEZVICONI, GHEORGHE, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. I—II, București, 1940—1943.
- BOGDAN, IOAN, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul (sic) al XV-lea și al XVI-lea*, București, 1902.
- BOGDAN, IOAN, *Documente moldovenesti din sec. XV și XVI în arhivul (sic) Brașovului*, București, 1905.
- BOGDAN, IOAN, *Album paleografic cuprinzând douăzeci și șase de facsimile de documente românești din sec. XV*, București, 1905.
- BOGDAN, IOAN, *Album paleografic moldovenesc. Documente din sec. XIV, XV, XVI*. Cu o introducere și cu rezumate de N. Iorga, București și Paris, 1926.
- CERNOVODEANU, DAN, *Un sigiliu pașoptist inedit*, în *Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu*, II, 1970—1971, p. 673—679.
- CERNOVODEANU, DAN, *Sur la valeur héraldique des sceaux des boyards valaques et moldaves à travers l'histoire des Principautés roumaines* (referat la al X-lea Congres Internațional al Științelor Genealogie și Heraldică, Viena, 14—19 sept. 1970), în *Genealogica et Heraldica*, Wien, 1972, vol. II, p. 589—595.
- CERNOVODEANU, DAN, *Un sigiliu puțin cunoscut al vel logofătului Andronachi Donici*, în *Bul. monum. ist.*, XLII, 1973, nr. 1, p. 39—40.
- CHIHAI, PAVEL, *Udriște Năsturel și casele de la Herești*, în *Rev. Muz. monum.*, XLV, 1976, nr. 2, p. 23—26.
- CORNEL, TH(EODOR), *Figuri contemporane din România. Dicționar bibliografic ilustrat*, ed. franco-română, București, 1909—1914.
- DIMA-DRĂGAN, CORNELIU, *L'album héraldique des étudiants d'outre-mer de l'Université de Padoue (XVIIe—XVIIIe siècles)*, în *R.E.S.E.*, X, 1972, nr. 2, p. 271—280.
- DUMITRESCU, EMIL, *Sigiliul generalului Gheorghe Magheru*, în *Rev. muz. monum.*, XIV, 1977, nr. 3, p. 21.
- GANE, CONSTANTIN, *Pe aripa vremii*, București, 1923.
- HAGI-MOSCO, EMANUEL, *Steme boieresti din România*. [Album heraldic], București, 1918.
- HEFNER, OTTO TITAN VON, *Neues Wappenbuch des blühenden Adels in Königreich Galizien...*, Leipzig, 1863.
- HEYER VON ROSENFELD, C.G.D., *Wappen des Adel von Galizien und Bukowina*, în colecția J. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch, Bd. IV, Theil XIV, Heft 4, Nürnberg, 1898.
- LECCA, OCTAV-GEORGE, *Familiiile boieresti române. Istoric și genealogie (după izvoare autentice)*, București, 1899.
- MĂNESCU, I. N., *Un portret al lui Miron Costin?*, în *Mag. ist.*, III, 1969, nr. 10, p. 80 și 99.
- METEȘ, ȘTEFAN, *Contribuții nouă privitoare la familia Bubuș din Moldova*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. ist., s. III, t. VII, mem. 8., 1927, p. 285—342.
- METZULESCU, STELIAN, *Două contribuții la istoria religioasă din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, în *Gl. Bis.*, XXI, 1960, nr. 3—4, p. 305—315.
- MINEA, I. și BOGA, L. T., *Din trecutul heraldic al boierimii moldovenesti până la sfârșitul secolului XVI*, în *Bul. Soc. Num. Rom.*, XXIX—XXXVI, 1935—1942, nr. 83—90, partea II-a, București, 1944, p. 168—173.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Inele sigilare boieresti din colecția prof. Mihai Seulescu*, în *Bul. Soc. Num. Rom.*, XXIX—XXXVI, 1935—1942, nr. 83—90 (Lucrările primului Congres de Numismatică și Arheologie, București, 1933, partea II-a), București, 1944, p. 180—184.
- MOISIL, CONSTANTIN, *O pagină de heraldică românească veche*, în *Bul. științific al Sect. de șt. ist., filoz., econ.-jurid. al Acad. R.P.R.* II, 1950, nr. 2—4, p. 53—66. (Extras, București, 1949, 12 p.).
- MOISIL, CONSTANTIN, *Mărunțișuri sigilografice*, în *S.C.N.*, I, 1957, p. 405—406.
- NĂSTUREL, P. V., *Neamul boierilor Pîrșoveni și înscurirea lor cu Cantacuzinii din ramura marelui spătar Drăgici Măgureanu*, București, 1906.
- NĂSTUREL, P. V., *Neamul boierilor Cantacuzini din ramura lui Șerban Voevod*, în *L.A.R.*, XII, 1908, nr. 1—3, p. 61—74, nr. 4—6, p. 210—234 și nr. 7—9, p. 317—349.

- NĂSTUREL, P. V., *Genealogia Năsturelilor*, în R.I.A.F., XI, 1910, partea I-a, p. 37–71 și partea II-a, p. 182–330; XII, 1911, partea I-a, p. 7–43.
- REZACHEVICI, CONSTANTIN, *Privilegiile de indigenat polon acordate locuitorilor din țările române*, în Rev. de ist., t. 28, 1975, nr. 7, p. 1095–1098.
- REZACHEVICI, CONSTANTIN, *Steagurile militare ale Țării Românești și Moldovei în veacul al XVIII-lea*, în Rev. de ist., t. 29, 1976, nr. 8, p. 1192–1213.
- SACERDOȚEANU, AURELIAN, *O diplomă de înnoțire din Hațeg*, în Țara Birsei, IX, 1937, nr. 2, p. 134–140.
- SACERDOȚEANU, AURELIAN, *Hrisovul cu sigilii multiple al lui Vlăduț Vodă către Brașoveni*, în Rev. muz., VIII, 1971, nr. 4, p. 328–332.
- SIEBMACHER, JOHANN, *Das neue Deutsche Wappenbuch*. Aufgelegt von —. Leipzig, 1609.
- STEPHĂNESCU, MIHAI, *O piatră de mormânt uitată și o pecetie necunoscută. Mărturii vechi și noi despre marele spătar Zottu Tzigara*, în Bul. monum. ist., XI, 1971, nr. 4, p. 58–62.
- STURDZA, D. A., *Cronica lui Ulrich de Richenthal asupra Conciliului de la Constanța (1414–1418)*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. ist., s. II, t. XVI, dezbatere 1893–1894, p. 97–106.
- STURDZA-SĂUCEȘTI, MARCEL și NISTOR, NICOLAE, *Sigiliile boierilor din sfatul lui Radu cel Mare de la Convenția cu Sibiu din 1507*, în Rev. Arh., X, 1967, nr. 1, p. 73–90.
- STURDZA-SĂUCEȘTI, MARCEL, *L'Armorial roumain, in Recueil du XIe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique*, Lidge, 29 mai – 2 juin 1972, Braga (Portugal), 1973, p. 481–489.
- TAFRALI, O., *O pecetie interesantă a lui Zoty de Cigara, ginerele lui Petru Șchiopul*, în Arta și Arheol., IV, 1931–1932, fasc. 7–8, p. 75.
- VĂTĂMANU, NICOLAE, dr., *Cel dintîi «ex-libris» românesc*, în Rev. Medic. (Tg. Mureș), XI, 1964, nr. 2, p. 228–230.
- VĂTĂMANU, NICOLAE, dr., *Ex-libris-ul lui Pantaleon Calliarchi*, în Rev. bibl., XXI, 1968, nr. 3, p. 157.
- VĂTĂMANU, NICOLAE, dr., *Portretul și diploma doctorului Anton Fotino*, în Rev. muz., VII, 1970, nr. 6, p. 536–538.
- VERESS, ANDREI, *Istoricul marele serdar Gheorghe Saul (1743–1785)*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Lit., s. III, t. V, mem. 4, 1931, p. 83–106.
- VERESS, ANDREI, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. V, București, 1932; vol. VIII–XI, București, 1935–1939.
- VÎRTOSU, EMIL, *Sigilii românești cu legenda în limba turcească*, în Hris., II, 1942, p. 203–216.
- VÎRTOSU, EMIL, *Despre dreptul de sigiliu*, în S.C.N., III, 1960, p. 333–346.
- VÎRTOSU, EMIL, *Sigilii cu însemnele dregătoriei (Țara Românească, 1786–1829)*, în Rev. muz., II, 1965, nr. 2, p. 152–159.
- [VLĂDESCU, NICOLAE], Supliment la [Em. Hagi Mosco], *Steme boierești din România*, f. titlu, București, f.a.
- ZERNICKI-SZELIGA, EMILIAN VON, *Polnische Adel und die demselben binzugehorenden anderländischen Adelsfamilien. General Verzeichniss*, Bd. I–II, Hamburg, 1900.
- ZOTTA, SEVER DE, *Spîța neamului Hăjdău cu unele date noi*, în Arh. gen., II, 1913, nr. 7–9, p. 139–176.
- ZOTTA, SEVER DE, *Date nouă (sic) cu privire la Andronache Donici (c. 1760 – 4 nov. 1829)*, în Arh. (Iași), XXVI, 1915, nr. 1–3, p. 34–44.
- ZOTTA, SEVER DE, *Știri despre Costinești*, în Rev. ist., XI, 1925, nr. 4–6, p. 70–76.
- ZOTTA, SEVER, *Pavel Gore (+ 8 decembrie 1928)*, Chișinău, 1928.

B. Transilvania

- ANDRÁSSY, GYULA, *Magyarország cimere Kőnyve (Liber armorum Hungariae)*, vol. I, Budapest, 1913.
- BOGDAN, IOAN, *Originea voevodatului la Români*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. ist., s. II, t. XXIV, 1902, p. 128–145.
- CSÓMA, IÓZSEF, *Magyar nemzetségi cimerek*, Budapest, 1903.
- FEJÉRPATAKI, LÁSZLÓ și ALDÁSY, ANTAL, *Magyar cimere emlékek*, vol. III, Budapest, 1926.
- NAGY, IVÁN, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi tablakkal*, vol. I–XII + vol. supplim., Pest, 1857–1868.
- PUȘCARIU, IOAN I., *Disertațiune despre împărțirea politică a Ardealului*, Sibiu, 1864.
- PUȘCARIU, IOAN, cavalier de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, vol. I–II, Sibiu, 1892–1895.
- REICHENAU, C. VON, CZERGHEÖ, F. VON, și BARCZAY, O. VON, *Adel von Siebenbürgen*, în J. Siebmacher's *Grosses und allgemeines Wappenbuch*, Bd. IV, Theil XII, Heft 8, Nürnberg, 1898.
- SÁNDOR, IMRE, *Czimerlevelek*, vol. I–II, Kolozsvár, 1910–1912.
- SEBESTYÉN de KEÖPECZ, IÓZSEF, *Portretul unui boier ardelean din timpul lui Mihai Viteazul*, în Flacăra, VII, 1922, nr. 14 (11 mart.), p. 214.
- STURDZA-SĂUCEȘTI, MARCEL și NISTOR, NICOLAE, *Zwei von Michael dem Tapferen in Siebenbürgen verlebene Adelsdiplome mit der rumänischen Trikolore*, în F.V.L.K., Bd. 12, 1969, nr. 1, p. 83–86.
- ZOTTA, SEVER, *O diplomă de boier transilvănean pentru un boier din Moldova*, în Omagiu prof. Ioan Lupăș, București, 1943, p. 873–881.

CAPITOLUL 8

STEME ECLEZIASTICE

- ALBU, CORNELIU, *Inorogul de pe blazonul lui Nicolae Olabus*, în Mag. ist., II, 1968, nr. 1, p. 11–13.
- BIANU, IOAN ȘI HODOȘ, NERVA, *Bibliografia românească veche*, vol. I–II, București, 1903–1910.
- CAZACU, MATEI, *Cine l-a ucis pe Antim Ivirianu?*, în Mag. ist., III, 1969, nr. 4, p. 43–49.
- CERNOVODEANU, DAN, *Heraldica bisericească în țările române*, în Bis. ort. rom., XCIII, 1975, nr. 7–8, p. 962–968.
- CRISTACHE, GHEORGHE, *O ipoteză heraldică*, în Bul. Soc. Num. Rom., LXVII–LXIX, 1973–1975, nr. 121–123, p. 294–298.
- DOGARU, MARIA, *Antim Ivireanul et l'héraldique de la Valachie*, în R.E.S.E., XIV, 1976, nr. 2, p. 317–322.
- DOGARU, MARIA, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, București, 1976.
- ENĂCEANU, GHENADIE, arhimandrit, *Petru Movilă*, București, 1884.
- FILITTI, IOAN C., *Așezământul cultural al mitropolitului Dositei Filitti de la înființare și pînă astăzi 1827–1910*, București, [1910].
- GRECIANU, ȘTEFAN D., *Heraldica română. Actele privitoare la stabilirea armeriilor oficiale...*, București, 1900.
- KARADJA, CONSTANTIN, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (Baden) în anul 1415*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist., s. III, t. VII, mem. 2, 1927, p. 59–91.
- KARADJA, CONSTANTIN, *Portretul și stema lui Grigore Țamblac și misiunea sa la Conciliul din Constanța*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist., s. III, t. XXVI, mem. 6, p. 1–8.
- KOVÁCS, ANDREI, *Diplomele de înobilare și iconografia lui Nicolaus Olabus*, în Rev. muz., VI, 1968, nr. 2, p. 101–110.
- LUPAȘ, IOAN, MOCSONY ALEXANDRU, PUȘCARIU ILARION, MANGREA VASILE ȘI HAMSEA, AUGUSTIN, *Mitropolitul Andrei baron de Șaguna, scriere comemorativă la serbarea centenarului nașterii lui*, Sibiu, 1909.
- NĂSTUREL, PETRE, S. *Asupra stemelor unite ale Moldovei și Țării Românești la începutul veacului al XVII-lea*, în S.C.N., II, 1958, p. 371–376.
- NĂSTUREL, PETRE S., *O stemă a lui Costandie Filitti, episcop de Buzău*, în S.C.N., II, 1958, p. 439–440.
- RICHTENTHAL, ULRICH VON, *Das Concilium so zu Constantz gehalten ist worden*, Frankfurt a/Mein, 1575.
- SACERDOȚEANU, AURELIAN, *Cancelaria Mitropoliei Țării Românești și slujitorii ei pînă la 1830*, în Gl. bis., XVIII, 1959, nr. 7–12, p. 542–586.
- SACERDOȚEANU, AURELIAN, *Antim Ivirianu arhivist, bibliotecar și topograf*, în Gl. bis., XXII, 1963, nr. 9–10, p. 862–890.
- SACERDOȚEANU, AURELIAN, *Sigiliile mitropolitului Antim Ivireanu*, în Mitr. Olt., XVIII, 1966, nr. 9–10, p. 838–841.
- ȘERBĂNESCU, NICOLAE, *Antim Ivirianu tipograf*, în Bis. ort. rom., LXXIV, 1956, nr. 8–9, p. 690–766.
- STURDZA, D. A., *Cronica lui Ulrich de Richtenthal asupra Conciliului de Constanța (1414–1418)*, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist., s. II, t. XVI, dezbateri 1893–1894, p. 97–106.
- TONK, AL., *Diplomele de înobilare ale lui Nicolae Olabus. Unele probleme privind genealogia familiei Olabus*, în Rev. Arh., XII, 1969, nr. 1, p. 13–32.
- VÎRTOSU, EMIL, *Sigilii împărțite și sigilii satești*, în S.C.N., I, 1957, p. 357–366.

CAPITOLUL 9

STEME DISTRICTUALE ȘI ORĂȘENEȘTI

- ANDRIȚOIU, M. ȘI CERCHIDEAN, M., *Sigilii satești în comitatele Hunedoara și Zarand*, în Rev. Arh., XLVIII, 1971, vol. XXXIII, nr. 1, p. 3–26.
- ANTOHI, ERHARD, *Zwei Kronstädter Siegelstempel aus d. 14. u. 16. Jahrhundert*, în S.V.J., 56, 1933, p. 256–257.
- ARBURE, ZAMFIR, *Basarabia în secolul XIX*, București, 1898.
- ARBURE, ZAMFIR, *Mărcile districtelor Basarabiei*, Chișinău, 1899.
- ARZ VON STRAUSSBURG, ALBERT, *Zur Wappenfrage der Stadt Sächsisch-Regen*, în S.R.W., 1906, nr. 1–3.
- ARZ VON STRAUSSBURG, ALBERT, *Das Wappen der Stadt Kronstadt*, în K.V.S.L., LI, 1928, p. 152–154.
- ARZ VON STRAUSSBURG, ALBERT, *Das Wappen von Hermannstadt*, în K.V.S.L., LIII, 1930, p. 201–210.
- ARZ VON STRAUSSBURG, ALBERT, *Das Seebblätterdreieck in Wappen der Hermannstädter Provinz*, în S.V.J., 59, 1936, p. 24–32.
- ARZ VON STRAUSSBURG, ALBERT, *Die historischen Wappen des ehemaligen siebenbürgisch-sächsischer Gebietskörperschaften*, Hermannstadt, 1937.
- ARZ VON STRAUSSBURG, ALBERT, *Das Wappen von Kronstadt. Zurklärung des Meinungen*, în M.B.S.M., 1944, p. 1–11.

- ARZ VON STRAUSSBURG, ALBERT, *Die historischen Wappen des siebenbürgisch-sächsischer Gebietskörperschaften, in Siebenbürgisch-sächsischer Hauskalender*, München, 1958, p. 33–34.
- AUNER, MICHAEL, *Das Wappen von Hermannstadt*, in K.V.S.L., XXXVI, 1913, p. 69–75.
- BALÁZS, ORBAN, *A Székelyföld leirása*, vol. III, Pesta, 1869.
- BEDEUS, GUSTAV, *Die Wappen der sächsischen Nation und der Stadt Hermannstadt*, in S.V.J., 58, 1935, p. 304–309.
- BELL, MATTIAS, *Compendium Hungariae geographicum*, Posoni et Cassoviae, 1779.
- BENKÖ, I. *Transilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus, olim Dacia Mediterranea*, Vindobonae, 1788.
- BOGDAN, N. A., *Oraşul Iaşi — odinioară şi astăzi. Schiţe istorice şi administrative...*, Iaşi, 1904.
- BOGDAN, N. A., *Oraşul Iaşi. Monografie istorică şi socială, ilustrată*, ed. a II-a, Iaşi, 1913–1915.
- BOLLIAC, CEZAR, *O eroare istorică*, in Buciumul, I, 1863, nr. 66, p. 262.
- * * * *Brăila veche—Stampe, planuri, hărţi — Album întocmit pentru comemorarea centenarului eliberării Brăilei de sub turci, 1829–1929*, Brăila, 1929.
- CAIAN, DIMITRIE F., *Istoricul oraşului Focşani*, Focşani, 1906.
- CERNOVODEANU, DAN, *Contribuţiuni la studiul stemei municipiului Bucureşti în secolele XIX şi XX*, in Bucureşti, M.I.M., VIII, 1971, p. 159–177.
- CERNOVODEANU, DAN, *Aperçu sur l'héraldique de district et municipale des pays roumains et la création d'armoiries nouvelles de district et de villes (municipes) de la République Socialiste de Roumanie*, in *Recueil du XIe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique*, Liège, 29 mai — 2 juin 1972, Braga (Portugal), 1973, p. 127–138.
- CERNOVODEANU, DAN şi MĂNESCU, I. N., *Noile steme ale judeţelor şi municipiilor din Republica Socialistă România*, in Rev. Arh., LI, 1974, vol. XXXVI, nr. 1–2, p. 3–218.
- CERNOVODEANU, DAN, *Noi contribuţii la studiul stemei municipiului Bucureşti în secolele XIX şi XX*, in Rev. muz. monum. (s. muz.), XII, 1975, nr. 4, p. 73–77.
- CERNOVODEANU, DAN, *O variantă necunoscută a stemei de tip 1864–1865 a oraşului Bucureşti*, in *Almanahul parohiei ortodoxe române din Viena*, XVI, 1977, p. 249–253.
- CERNOVODEANU, DAN, *Independenţa de stat a României oglindită în heraldica municipală*, in Bul. Soc. Num. Rom., LXX–LXXI, 1976–1977, nr. 124–125 (sub tipar).
- CERNOVODEANU, PAUL şi VĂTĂMANU, NICOLAE, *Consideraţii privitoare la peştile oraşului Bucureşti în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea*, in M.I.M., IV, 1966, p. 32–44.
- CÎNCEA, IOAN V., *Sigiliile caimacamlor Craiovei*, in Rev. Arh., III, 1936–1937, p. 178–179.
- CIUREA, D., *Sigiliile medievale ale oraşelor din Moldova*, in S.C.N., VII, 1956, fasc. 2, p. 157–163.
- DAHINTEN, OTTO, *Heraldische Überreste in Bistritz*, in B.D.Z., XVIII, nr. 94–96.
- DAN, D., *Un document românesc cu marele sigil din târgul Baia*, in Jun. lit., IV, 1907, p. 56–57.
- DARVASY, MIHÁLY, *Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése*, Budapest, 1942.
- * * * *Das älteste Stadtsiegel von Kronstadt*, in Anton Kurz, *Magazin für Geschichte*, Litteratur und alle Denk-u. Meckwürdigkeiten Siebenbürgen, 1 Bd., Kronstadt, 1844, p. 92–96.
- DOGARU, MARIA, *Sigiliile cancelariei domneşti a Ţării Româneşti între anii 1715–1821*, in Rev. Arh., XLVII, 1970, vol. XXXII, nr. 2, p. 385–421.
- DOGARU, MARIA, *Conservarea stemelor judeţene în sigiliile domneşti*, in Rev. Arh., L, 1973, vol. XXXV, nr. 2, p. 295–302.
- DOGARU, MARIA, *Contribuţii la cunoaşterea sigiliilor folosite de caimacamii Craiovei*, in Rev. muz. monum., (s. muz.), XIII, 1976, nr. 1, p. 53–57.
- FILITTI, IOAN C., *Raportul Preşedintelui Comisiei Consultative Heraldice adresat ministrului de Interne asupra activităţii comisiei între 1921–1938*, Bucureşti, 1938, 30 p. (mss. in Bibl. Acad. R.S.R., Arhiva I. C. Filitti, mss. rom. 354, A 2026).
- GIURESCU, CONSTANTIN C., *Ţîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967.
- GIURESCU, CONSTANTIN C., *Istoricul podgoriei Odobeştilor. Din cele mai vechi timpuri pînă la 1918* (cu 124 documente inedite, 1624–1864 şi 3 reproduceri), Bucureşti, 1969.
- GIURESCU, CONSTANTIN C., *Istoria pădurii româneşti din cele mai vechi timpuri şi pînă astăzi*, Bucureşti, 1975.
- GRECIANU, ŞTEFAN D., *Eraldica română. Actele privitoare la stabilirea armelor oficiale*, Bucureşti, 1900.
- HURMUZAKI, EUDOXIU DE, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VI, Bucureşti, 1878 şi vol. IX, Bucureşti, 1897.
- IÁKAB, ELEK, *Az erdély erszágos czimerek története*, in Századok, I, 1867, nr. 4, p. 336–352.
- IONESCU, DIMITRIE GH., *Vechea stemă a oraşului Buzău*, in An. I.I.A. (Iaşi), XI, 1974, p. 267–272.
- IVANYI, ISTVÁN, *Lugos rendezett tanszéki város. Története adatok és vázlatok*, Szabafka, 1907.
- JAKÓ, SIGISMUND, *Sigilografia cu referire la Transilvania (pînă la sfîrşitul secolului al XV-lea)*, in D.I.R., Introd., vol. II, Bucureşti, 1956, p. 539–633.
- [KOËPECZY], SEBESTYÉN, IOSEF VON, *Das Wappen von Kronstadt*, in M.B.S.M., II, 1937, p. 11–28.
- [KOËPECZY], SEBESTYÉN, IOSEF VON, *Das Wappen von Kronstadt*, in S.V.J., 61, 1938, p. 281–284.
- KOËPECZY, SEBESTYÉN, IÓZSEF, *Kolozsvár címere*, in Kolozsvári Szemle, 1944, p. 266–267.
- KOËPECZY, SEBESTYÉN, IÓZSEF, *Kolozsvár szabad Kirdly város címere*, in Kolozsvári Szemle, 1944.
- LAPEDATU, ALEXANDRU, *Sigiliile Romanului şi Cîmpulungului muntean*, in Conv. lit., XL, 1906, p. 1140–1142.

- LAPEDATU, ALEXANDRU, *Antichitățile de la Baia*, în *Bul. Com. monum. ist.*, II, 1909, nr. 2, p. 53—64.
- LINDT, KARL, DR., *Städte Wappen von Österreich-Ungarn nebst dem Landeswappen und Landesfarben*, Wien, 1885.
- MARIENBURG, LUKAS JOSEPH, *Das Kronstädten Wappen*, în *Siebenbürgische Provinzialblatt*, 1. Bd., 1805, p. 193—216; 2. Bd., 1807, p. 180—190.
- MERUȚIU, V., *Județele din Ardeal și din Maramureș pînă în Banat. Evoluția teritorială*, Cluj, 1929.
- MÎRȚU, FLAMINIU, *Un sigiliu inelar al unui «județ» al Cîmpulungului*, în *Rev. muz.*, VII, 1970, nr. 5, p. 436—437.
- MOISIL, CONSTANTIN, *Studii de sigilografie românească*, în *Rev. Arh.*, II, 1927—1929, nr. 4—5, p. 126—149.
- NÉMETI, IOAN, *Scurt istoric al sigiliilor orașului Baia Mare*, în *Marmăția (Baia Mare)*, I, 1969, p. 16—21.
- NYÁRY, ALBERT, *A heraldika vezérfonala*, Budapest, 1886.
- ORENDI, JOHANN, *Zur Wappenfrage der Stadt Sächsisch-Regen*, în *S.R.W.*, 1906, nr. 4.
- PANAITESCU, PETRE P., *Orașe din Moldova (Observații asupra originii unor orașe din Moldova)*, în *Mag. ist.*, III, 1969, nr. 9, p. 9—17.
- PAPADOPOL-CALIMAH, ALEXANDRU, *Notiță istorică despre Botoșani*, în *Anal. Acad. Rom.*, s. II, t. IX, Sect. II, Mem. și notițe, 1887, p. 93—130.
- PAPADOPOL-CALIMAH, ALEXANDRU, *Notiță istorică despre Bîrlad*, Bîrlad, 1889.
- POPESCU, MIHAI, *Orașe și cetăți din Transilvania*, București, 1943.
- REICHERSDORFFER, GEORG, *Chorographia Transylvaniae, quae Dacia olim appellata...*, Viennae, 1550.
- SCHÖNHERR, GYULA și CSÁKO, ELÉMER, *Nagybánya város XIV sed-i pecsétje*, în *Turul*, XXIV, 1906, p. 1—2.
- SCHWANTZ, FR., *Tabula Valachiae Cisalutanae*, Viena, 1722.
- SPOREA, CORINA, *Din trecutul satelor săcelene. «Compania Oierilor» români din cele șapte sate săcelene. Sigiliul cu stema medievală a Săcelenei*, în *Drum nou (Brașov)*, XXVIII, 1971, nr. 8361 (25 nov.), p. 2.
- * * * *Stemele județelor fixate de Comisiunea Consultativă Heraldică*, București, 1928.
- * * * *Stemele Regatului României, județelor și municipiilor*, în *culori după originalele Comisiunii Consultative Heraldice, aprobate și promulgate cu Înaltele Decrete publicate în Monitorul Oficial*, Brașov, 1935.
- * * * *Stemele județelor României*, în *Enciclop. României*, vol. II, București, 1938, p. 19—515.
- * * * *Stemele municipiilor și orașelor din România*, în *Enciclop. României*, vol. II, București, 1938, p. 523—697.
- STENNER, FRIEDRICH, *Das Wappen der Stadt Kronstadt*, în *Kronstädter Zeitung*, 1903, nr. 49 și 50.
- STEPHĂNESCU, MIHAI G., *Drapeaux militaires roumains du XIXe siècle aux armoiries des districts et des villes*, în *Recueil du XIe Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique*, Liège, 29 mai — 2 juin 1972, Braga (Portugal), 1973, p. 467—475.
- SZEGEDI, R. P. IOANNES, *Cerographia Hungariae...*, Tyrnaviae, 1734.
- TIMON, SAMUEL, *Imago Antiquae Hungariae*, vol. II, Cassoviae, 1733.
- UNGUREANU, GHEORGHE, *Sigiliul orașului Iași în secolul al XIX-lea*, în *Rev. Arh.*, IX, 1966, nr. 2, p. 83—100.
- URECHIA, V. A., *Sigiliul târgului Petrei (județul Neamț). Notiță istorică*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. ist., s. II, t. X, 1887—1888, p. 235—245.
- URECHIA, V. A., *Schife de sigilografie românească*, București, 1891.
- [VELCU, ANTON D. și POTOCKI, ANDREI], *Steagul Agiei din timpul domnitorului Grigore Dimitrie Gbica (1822—1828)*, în *Bul. Muz. Mil. Naț.*, I, 1937, nr. 2, p. 19—20.
- VÎRTOSU, EMIL, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în *D.I.R.*, Introd., vol. II, București, 1956, p. 333—537.
- VÎRTOSU, EMIL, *Sigilii de târguri și orașe din Moldova și Țara Românească*, în *A.U.B.*, Ist., 1956, nr. 5, p. 131—155.
- VÎRTOSU, EMIL, *Sigilii împărțite și sigilii sătești*, în *S.C.N.*, I, 1957, p. 357—366.
- VÎRTOSU, EMIL, *Note și discuții sigilografice*, în *S.C.N.*, III, 1960, p. 519—539.
- VÎRTOSU, EMIL, *Bucureștii și sigilografia*, în *M.I.M.*, IV, 1966, p. 123—129.
- ZIMMERMANN, FRANZ, *Das mittelalterlichen Siegel der Stadt Kronstadt u.d. Burzenländer Distrikten*, în *K.V.S.L.*, I, 1878, p. 107—110 și 116—121.
- ZIMMERMANN, FRANZ, *Das älteste Siegel der Stadt Hermannstadt*, în *K.S.V.L.*, I, 1878, p. 2—5.
- ZIMMERMANN, FRANZ, *Das mittelalterliche Siegel der Stadt Bistritz*, în *K.V.S.L.*, V, 1882, p. 97—98.
- ZIMMERMANN, FRANZ, *Das Wappen der Stadt Hermannstadt*, în *A.V.S.L.*, XVII, 1883, Bd. 2, p. 338—346.
- ZIMMERMANN, FRANZ, WERNER C. și GUNDICH, G., *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen im Siebenbürgen*, Editat de —, Sibiu, 1892—1937.

INDICE

A

Aaron, Petru-Pavel, episcop de Blaj, p. 180, 181, 434.
 Adam-Clissi, p. 198.
 Agnita, p. 498.
 Aiud, p. 500.
 Alba, comitat, p. 189; județ, p. 194, 197, 200.
 Alba-Iulia, cetate și oraș, p. 70, 131, 386, 394; municipiu, p. 194, 200.
 Albu, Corneliu, p. 540.
 Aldásy, Antal, p. 138, 536.
 Aldulian (familia), p. 177.
 Alecsandri, Ioan, colonel și diplomat, p. 148.
 Alecsandri, Vasile, poet și om politic, p. 143, 537.
 Alexander, K., litograf, p. 320.
 Alexandria (jud. Teleorman), p. 188, 194, 506, 520.
 Alexandru Aldea, domn, p. 53.
 Alexandru cel Bun, domn, p. 19, 84, 85, 96, 97, 100, 101, 107, 110, 111, 114, 115, 117, 119, 121, 142, 143, 256, 276, 286, 380, 382, 536, 537.
 Alexandru Coconul, domn, p. 55.
 Alexandru Iliș, domn, p. 55, 103, 262.
 Alexandru Lăpușneanu, domn, p. 97, 100–103, 108, 109, 112, 113, 116, 118, 280, 282.
 Alexandru Mircea, domn, p. 102.
 Alexăndrel, domn, p. 115.
 Amsterdam, p. 360.
 Ana, soție a lui Alexandru cel Bun, p. 114, 115.
 Anastasia, fiica lui Lațco voievod, p. 115.
 Andrassy, Gyulla, grof, p. 539.
 Andrei al II-lea, rege al Ungariei, p. 65, 77.
 Andrițoiu, M., p. 540.
 Andronic, Alexandru, p. 533.
 Angevinii (dinastia de Ungaria), p. 45, 66, 109, 190.
 Antim Ivireanul, mitropolit al Ungrovlahiei, p. 33, 48, 51, 179, 181, 424, 434, 540.
 Antohi, Erhard, p. 540.
 Apaffi, Mihai I, principe al Transilvaniei, p. 136, 308, 386, 422.
 Apolodor din Damasc, p. 199.
 Arad, comitat, p. 190, 192, 442; județ, p. 194, 202, 488; oraș, p. 192, 500; municipiu, p. 194, 195, 202, 524.
 Arbure, Iuliana, p. 170, 378.
 Arbure, Luca, portar de Suceava, p. 170, 378.

Arbure, Zamfir, p. 540.
 Ardeal, passim.
 Argeș, oraș, p. 164, 184, 494; județ, p. 187, 194, 202, 458, 464, 468, 470, 472.
 Argetoianu (familia), p. 406.
 Argetoianu, Constantin, om politic, p. 406.
 Argetoianu, Maric-Jeanne, p. 406.
 Arghiropol (Argyropol) (familia), p. 424.
 Arghiropol, Gheorghe, vel ban, caim. al Craiovei, p. 426, 452.
 Arghiropol, Iorgache, vel postelnic, caim. al Craiovei, p. 450.
 Arieș, scaun secuiesc, p. 190.
 Arion (familia), p. 404.
 Arion, Eracle, general, p. 404.
 Aron Tiranul, domn, p. 121, 127, 534.
 Arz von Straussenburg, Albert, p. 133, 138, 190, 191, 000, 000.
 Asachi, Alexandru, maior, p. 19, 20, 143, 338, 466.
 Asachi, Gheorghe, cărturar, agă, p. 19, 20, 91, 142, 143, 268, 274, 330, 456, 516, 530, 536.
 Asachi, Petru, căminar, p. 274, 456.
 Asănești (dinastia), p. 78, 126.
 Aschlot (ducatul de), p. 254.
 Atena, p. 446.
 Athos, munte, p. 216, 282.
 Augsburg (Bavaria), p. 77, 81, 126.
 Aulendorf (Baden), p. 77, 78, 126.
 Auner, Michael, p. 541.

B

Bacău, ținut, p. 186, 187, 456, 466; județ, p. 194, 202, 468, 484; municipiu, p. 195, 202.
 Bachelin — Deflorenne, M., p. 80, 529.
 Baciru, Livia, p. 91, 268, 270, 533, 538.
 Baer, A., tipograf, p. 480.
 Bahr, H., gravor, p. 472.
 Baia, târg și oraș, p. 29, 109, 184, 494, 541, 542; județ, p. 194.
 Baia de Criș, p. 384.
 Baia Mare, oraș, p. 192, 194, 542; municipiu, p. 202.
 Băicoi, p. 143.
 Băilla, Petru, p. 386.

- Bălăceanu (familia), p. 175, 396.
 Bălăceanu, Constantin, vel agă, p. 388.
 Bălăceanu, Smaranda, p. 392.
 Bălan, Constantin, p. 533.
 Bălan, Theodor, prof., p. 418.
 Bălănescu, Silvestru, episcop de Huși, p. 182.
 Bălașa (Ralea), soția lui Constantin Șerban voievod, p. 531.
 Balassa (familia), p. 94.
 Balázs, Orbán, p. 190, 193.
 Balc voievod, fiul lui Sas, p. 93.
 Băleanu (familia), p. 406.
 Baligot de Beyne, Arthur, secretarul cabinetului domnesc al lui Alexandru Ioan Cuza, p. 148.
 Balș (familia), p. 18, 174, 414, 420.
 Balș, Alecu, vel logofăt, p. 414.
 Balș, Alexandru G., p. 414, 420.
 Balș, Alexandru I., vel vornic, p. 414.
 Balș, Gh., arhitect, p. 97—100, 104, 378, 414, 533.
 Balș, Iordache, vel agă, p. 414.
 Balș, Lupu, vel vornic, p. 414.
 Bălți, județ, p. 194; municipiu, p. 194.
 Banat, p. 162, 176, 190, 192, 542.
 Banska Bistrica, p. 135.
 Barbat voievod, p. 65.
 Bărcănescu (familia), p. 396.
 Bărcănescu, Scarlat, vel agă, p. 396.
 Bărcănești (jud. Prahova), p. 396.
 Barcsai, Acațiu, principe al Transilvaniei, p. 135, 136, 306, 308.
 Barczay, Otto von, p. 133, 135, 138, 176, 298, 539.
 Barnovski-Movilă, Miron, domn, p. 103, 104.
 Bartsch, Ferdinand, inginer, p. 35, 538; colecția, p. 125, 181, 292, 354, 366, 402, 412.
 Basarab I, domn, p. 43, 66, 80.
 Basarab al II-lea, domn, p. 64, 531.
 Basarab al III-lea, domn, p. 64, 65, 68.
 Basarab al IV-lea cel Tânăr (Țepeluș), p. 44, 54.
 Basarab-Brîncoveanu (ramura adoptată provenind din familia Bibescu), p. 358.
 Basarabia, p. 175, 540.
 Basarabii (dinastie), p. 25, 32, 34, 46, 63—69, 74, 77, 79, 80, 102, 103, 106, 107, 109, 110, 113, 119, 121, 126, 130, 184, 192, 530—532.
 Basel (Elveția), p. 496.
 Bașotă, Pătrașco, logofăt, p. 410.
 Báthory (familia), p. 49, 129, 130.
 Báthory, Andrei, cardinal și principe al Transilvaniei, p. 49, 132, 133, 304, 386.
 Báthory, Christofor, voievod al Transilvaniei, p. 129, 134, 294.
 Báthory, Gabriel, principe al Transilvaniei, p. 134, 304, 306, 386.
 Báthory, Sigismund, principe al Transilvaniei, p. 49, 121, 129, 131—133, 138, 304, 386, 536.
 Báthory, Ștefan, voievod apoi principe al Transilvaniei și rege al Poloniei, p. 129.
 Bawr (Bauer), F. G. von, general, p. 75, 250, 322.
 Bedeus, Gustav, p. 541.
 Bedeus von Schaarberg, Joseph, p. 131, 541.
 Bega, p. 199.
 Bela al III-lea, rege al Ungariei, p. 65.
 Beldiman (familia), p. 416.
 Beldiman, Radu, p. 416.
 Bell, Mattias, p. 189, 541.
 Bellini, Giovanni, compozitor italian, p. 140.
 Bellu (familia), p. 370, 406, 424; casa memorială din Urlați, p. 370.
 Benkö, I., p. 189, 190, 541.
 Benson, Gary S., p. 537.
 Beograd (Jugoslavia), p. 50, 78—80, 127.
 Berindei, Dan, p. 144—146, 537.
 Berna (Elveția), p. 131, 536.
 Berza, Mihai, prof., p. 33, 88, 93, 95, 98—100, 102, 105, 112, 122, 282, 533.
 Bethlen, Gabriel, principe al Transilvaniei, p. 135, 300, 306.
 Beza, Marcu, p. 324, 446.
 Bezviconi, George, p. 31, 34, 418, 538.
 Bianu, Ion, p. 18, 48, 74, 90, 138, 496, 530, 540.
 Bibescu (familia), p. 76, 175, 372.
 Bibescu, Gheorghe, domn, p. 61, 76, 149, 186, 234, 236, 252, 432, 448, 458, 462, 464.
 Bicz, p. 164, 199.
 Bielz, A., tipograf, p. 151.
 Bihor, comitat, p. 190, 192; județ, p. 194, 197, 202, 409, 492.
 Billecocq, Adolphe, consul francez, p. 125, 324, 533.
 Birlad, oraș, p. 184—186, 188, 194, 542; municipiu, p. 200, 202.
 Biserica din Arbora (jud. Suceava), p. 170, 378;
 B. Arhanghelul Mihai (Constantinopol), p. 324;
 B. din Borzești (jud. Bacău), p. 99; B. domnească de la Curtea de Argeș, p. 67; B. din Horodniceni (jud. Suceava), p. 170, 378; B. Izvorul Tămăduirii (București), p. 374; B. Lucaci (București), p. 153; B. Mavromol (Galați), p. 260; B. schitului Măxineni (jud. Brăila), p. 248; B. din Păpăuți (jud. Botoșani), p. 284; B. din Rădăuți, p. 115; B. episcopală din Roman, p. 414; B. Sf. Andrei (Frunzănești-Ilfov), p. 396; B. Sf. Dumitru (București), p. 396; B. Sf. Dumitru (Iași), p. 414; B. Sf. Dumitru (Suceava), p. 88, 100, 108, 112, 116, 118, 260, 284; B. Sf. Gheorghe (Suceava), p. 88; B. Sf. Ioan cel Mare (București), p. 396; B. Sf. Nicolae-Schei (Brașov), p. 496; B. Sf. Paraschiva (Lemberg), p. 88, 262; B. Sf. Spiridon (Iași), p. 88, 260; B. Stavropoleos (București), p. 396; B. Talpalari (Iași), p. 416.
 Bistrița, scaun săsesc, p. 190, 191; oraș, p. 191, 195, 524, 541, 542.
 Bistrița-Năsăud, județ, p. 202.
 Bizanț, p. 16, 59, 74, 142, 532.
 Blaj, p. 138, 180, 181, 194, 434.
 Blancard, Théodore, p. 372.
 Blaremburg, Nicolae, p. 18, 529.
 Bocskai, Ștefan, principe al Transilvaniei, p. 134, 304, 386.
 Boer de Recea, Ioan, p. 386.
 Bolohoveni (populație), p. 94.
 Boga, L.T., p. 538.
 Bogdan I Întemeietorul, domn, p. 82, 83, 94—96, 104, 105, 114, 115, 119.
 Bogdan al II-lea, domn, p. 85, 115, 120.
 Bogdan al III-lea cel Orb, domn, p. 103, 112, 113.

Bogdan, fiul (decedat la 1479) al lui Ștefan cel Mare, p. 98.
 Bogdan Lăpușneanu, domn, p. 113.
 Bogdan, jupan, vel vornic, p. 384.
 Bogdan (familia), p. 412.
 Bogdan, Dimitrie, paharnic, p. 412.
 Bogdan, Emanuel, R., p. 412.
 Bogdan, Manolache, vornic, p. 412.
 Bogdan, Damian, prof., p. 533.
 Bogdan, Ioan, slavist, p. 29, 83, 84, 168, 176, 354, 378, 380, 382, 529, 530, 533, 538, 539.
 Bogdan, N.A., p. 20, 21, 274, 470, 516, 518, 541.
 Bogdăneștii (dinastia), p. 95.
 Bojtha de Bethlen, Ștefan, p. 386.
 Boldur-Lăpescu, Iordache, hatman, p. 412.
 Bolliac, Cezar, p. 22—25, 28, 29, 34, 78, 126, 139, 159, 210, 212, 302, 529, 530, 537, 541.
 Borzești (jud. Bacău), p. 534.
 Boschinius, Marcus, gravor venețian, p. 248.
 Bosnia, p. 126—128.
 Botezat (familia), p. 416.
 Botezat, Eugen, p. 533.
 Botoșani, ținut, p. 186, 187; județ, p. 194, 197, 202, 362, 468, 478, 484; oraș, p. 184, 185, 188, 494, 542; municipiu, p. 202.
 Botta (familia), p. 177.
 Boul, Toader, vistier, p. 388.
 Boureni (jud. Iași), p. 97, 533.
 Bouton, Victor, p. 529.
 Braga (Portugalia), p. 82, 531, 534, 538, 539, 541, 542.
 Brăila, județ, p. 187, 194, 202, 458, 460, 468, 470, 772, 480; oraș, p. 188, 506, 541; municipiu, p. 194.
 Brăiloiu, Constantin, om politic, p. 144.
 Brandenburg (marca de), p. 94.
 Brașov, scaun săsesc, p. 190; cetate și oraș, p. 29, 50, 136, 168, 190, 216, 398, 496, 540, 542; municipiu, p. 194, 200, 203; județ, p. 194, 202.
 Brătianu (familia), p. 406.
 Brătianu, Dimitrie, om politic, prim-ministru, p. 22.
 Brătianu, Gheorghe, prof., p. 34, 84, 93, 94, 97, 99, 105, 530, 533.
 Brătianu, Ioan, șetrar, p. 406.
 Brătianu, Ion C., om politic, prim-ministru, p. 159.
 Brătianu, Ion I., p. 406.
 Brîncoveanu (familia), p. 34, 358.
 Brîncoveanu, Constantin, domn, p. 47, 48, 50, 51, 56, 74, 175, 224, 226, 394, 424.
 Brodnici (populație), p. 94.
 Bruxelles, p. 366.
 Bucovina, p. 100, 175, 534, 535, 538.
 Bucșan, Staico, paharnic, p. 388.
 București, orașul, p. 22, 33, 51, 75, 146, 148, 150, 151, 153, 156, 174, 188, 232, 330, 332, 334, 336, 338, 340, 342, 344, 346, 364, 370, 374, 396, 404, 424, 460, 464, 472, 506, 508, 510, 541, 542; municipiul, p. 194, 196, 199, 200, 202, 512, 514, 526, 541.
 Buhuș (familia), p. 538.
 Bulgaria, 23, 78, 126, 162.
 Bunta, Magdalena, p. 35, 530.
 Burlacu, Ioana, p. 32.

Butculescu, Marin, serdar, p. 400.
 Buzău, județ, p. 186, 187, 194, 198, 202, 458, 462, 468, 492; oraș, p. 186, 195, 224, 541; municipiu, p. 202.
 Buzdugan, George, p. 148, 530, 537; colecția, p. 344, 356, 364.
 Buzescu, Preda, vel spătar, p. 392.

C

Caffa (cetate genoveză), p. 106.
 Cahul, județ, p. 194, 468, 472.
 Caian, Dimitrie, p. 506, 541.
 Călărași, oraș, p. 194; municipiu, p. 202.
 Calfoglu, Alecu, vel clucer, caim. al Craiovei, p. 450.
 Caliacra, județ, p. 194.
 Călinescu, Ioana, p. 338.
 Calinic, episcop de Rimnic, p. 181.
 Calliarchi, Pantaleon, medic al lui C. Brîncoveanu, p. 424, 539.
 Callimachi (familia), p. 362.
 Callimachi, Alexandru, domn, p. 91.
 Callimachi, Eufrosina, p. 324.
 Callimachi, Ioan Theodor, domn, p. 270.
 Callimachi, Scarlat, domn, p. 19, 87, 91, 174, 186, 268, 446.
 Callimachi, Teodor, p. 362.
 Cantacuzino (familia), p. 23, 28, 56, 73, 74, 250, 356, 538.
 Cantacuzino, Constantin, vel stolnic, p. 226.
 Cantacuzino, Costache, vornic de politie, p. 508.
 Cantacuzino, Drăghici, vel spătar, p. 23, 28, 394.
 Cantacuzino, Ioan al VI-lea, împărat al Bizanțului, p. 56.
 Cantacuzino, Matei, împărat (coasociat) și fiu al precedentului, p. 56.
 Cantacuzino, Mihai, vel spătar, p. 250.
 Cantacuzino, Mihai, vel ban și general în Rusia p. 356.
 Cantacuzino, Șerban, vtorii-postelnic, p. 59; domn, p. 28, 51, 56, 73—75, 232, 246, 250, 396, 406, 424, 538.
 Cantacuzino, Ștefan, domn, p. 51, 56, 73, 246.
 Cantemir (familia), p. 25, 290, 360, 533.
 Cantemir, Antioh, domn, p. 90.
 Cantemir, Antioh, diplomat în Rusia, p. 360.
 Cantemir, Constantin, domn, p. 127, 360, 533.
 Cantemir, Dimitrie, domn, p. 18, 89, 123, 127, 142, 266, 288, 360, 529, 533, 534.
 Caragea (familia), p. 25, 362.
 Caragea, Costache, vel postelnic, caim. al Craiovei, p. 450.
 Caragea, Ioan, domn, p. 75, 186, 252, 444.
 Caragea, Nicolae, domn, p. 19, 52, 186, 444.
 Caragiale, Matei, p. 34, 358, 530.
 Caransebeș, district, p. 192; oraș, p. 192.
 Caraș, comitat, p. 192, 442; județ, p. 194, 488.
 Caraș-Severin, comitat, p. 190; județ, p. 201, 202.
 Carol I, domnitor, p. 24, 152, 160, 346; rege al României, p. 161, 162, 348, 537.
 Carol Cvintul, împărat romano-german, p. 113.

- Carol-Robert de Anjou, rege al Ungariei, p. 66.
 Carpații nordici, p. 114.
 Catargi (familia), p. 412.
 Catargi, Barbu, prim-ministru, p. 147.
 Catargi, Lascăr, locot. domn., prim-ministru, p. 158.
 Cazacu, Matei, p. 540.
 Cazan, boier, p. 384.
 Căzănișteanu, Constantin, colonel, p. 432.
 Cazimir al IV-lea, rege al Poloniei, p. 117.
 Ceauru (familia), p. 175.
 Ceauru, Vasile, vel hatman, p. 410.
 Ceaușescu, Nicolae, p. 1.
 Cerchedean, M., p. 540.
 Cerchez (familia), p. 416.
 Cerchez, Mihai, prof., p. 370.
 Cernăuți, județ, p. 194; oraș, p. 504; municipiu, p. 194, 534.
 Cernovodeanu, Dan, p. 7, 8, 22, 33, 35, 36, 40, 54, 125, 139, 140, 150, 174, 186, 188, 195, 452, 454, 460, 462, 470, 472, 474, 506, 508, 510, 512, 514, 526, 530, 531, 533, 537, 538, 540, 541; colecția, p. 290, 340, 358, 362, 370, 372, 376, 384, 402, 404, 406, 408, 412, 416, 420, 426, 428, 430, 450, 452, 454, 458, 470, 508, 512.
 Cernovodeanu (zis Damari), Ioan, vel vornic p. 396.
 Cernovodeanu, Paul (Pavel), general; (căpitan) p. 340, (lt.-colonel), p. 160, 346.
 Cernovodeanu, Paul I., p. 541.
 Cernovodeanu-Damari, Hristea, p. 398.
 Cetatea Albă, citadela, p. 98, 108, 109, 112, 113, 118, 282, 284, 533, 535, 536; județ, p. 194; municipiu, p. 194.
 Cetatea de Baltă, p. 118.
 Chifflet, Jean-Jacques, medic al regelui Filip al II-lea al Spaniei, p. 121, 132, 536.
 Chihaia, Pavel, p. 531, 538.
 Chilia (cetatea), p. 109, 118.
 Chioar, districtul, p. 189, 192.
 Chiru, Constantin, dir. gen. P.T.T., p. 162, 348.
 Chiru, Petre V., p. 162, 348, 470.
 Chișinău, orașul, p. 113; municipiul, p. 194.
 Ciceiu (cetatea), p. 118.
 Cîmpineanu (familia), p. 408.
 Cîmpineanu, Constantin, vel logofăt, caim. al Craiovei, p. 452.
 Cîmpineanu, Ioan, vel logofăt, p. 408.
 Cîmpineanu, Ion, colonel și om politic, p. 140.
 Cîmpineanu-Cantemir, Ioan, p. 408.
 Cîmpulung Moldovenesc, oraș, p. 194, 522; județ, p. 194, 486.
 Cîmpulung (Muscel), p. 29, 50, 184, 186, 188, 216, 494, 504, 520, 542.
 Cincu Mare (jud. Brașov), p. 498.
 Cîncea, Ioan, V., p. 541.
 Cîndea, Virgil, prof., p. 75, 531.
 Ciocănești (Cioconiethy), frații George, Nicolae, Ioan și Petre, p. 394.
 Ciofu, Valerian L., inginer, p. 533.
 Ciornea, Elena, p. 436.
 Cîrligătura, ținut, p. 187.
 Cîrlova (familia), p. 404.
 Cîrlova, Ioan I., p. 404, 458.
 Ciuc, scaun secuiesc, p. 190; județ, p. 194, 490.
 Ciurea, Dimitrie, prof., p. 35, 183, 541.
 Cluj, scaunul săsesc, p. 190; cetatea și orașul, p. 95, 176, 190, 191, 194, 300, 494, 000; comitatul, p. 189, 192; județul, p. 194, 202, 490; municipiul, p. 194, 526.
 Cluj-Napoca, municipiu, p. 180, 200, 202.
 Cobia (plasă, jud. Dimbovița), p. 470.
 Cojocărescu, Maria, p. 144, 537.
 Cojocna, ținut, p. 189; (v. și Cluj-Cojocna).
 Colombières, Vulson de la, p. 67.
 Colomeea (Polonia), p. 117, 118.
 Condurachi, Emil, academ., p. 33, 533.
 Constanța, județ, p. 188, 194, 198, 202, 203, 478, 480, 482, 486, 492; oraș, p. 91, 188, 198; municipiu, p. 194, 200, 526.
 Constanța (oraș în Baden), p. 26, 77, 125, 126, 212, 378, 434, 531—533, 535, 539, 540.
 Constantin, Șerban, Basarab, domn, p. 35, 47, 52, 56, 74, 222, 248, 262, 531.
 Constantinopol, p. 56, 59, 69, 93, 108, 114, 117, 142, 282, 324, 532.
 Contos, Pavel, logofăt, p. 388.
 Corbeanu, Teodosie, spătar, p. 390.
 Coresi, Nicolae, diacon și tipograf, p. 50, 496.
 Cornel, Theodor, p. 174, 538.
 Cornescu, I., p. 31.
 Corvinești (familia), p. 46, 57, 58, 192, 201, 352.
 Costachi (familia), v. Kostaki.
 Costea, voievod al Moldovei de Jos, p. 106, 107.
 Costiescu-Ghika, Matila, p. 31.
 Costin (familia), p. 416, 539.
 Costin, Miron, cronicarul, p. 17, 34, 58, 127, 392, 529, 534, 538.
 Costin, Miron, G., colonel, p. 416.
 Costin, Nicolae, cronicarul, p. 17, 18, 72, 208, 392, 529.
 Costin Neniul, Constantin, vel paharnic, p. 400.
 Cotnari, ținut și oraș, p. 185.
 Covasna, județ, p. 198, 202.
 Covurlui, ținut, p. 187, 456, 468; județ, p. 194.
 Cozma, sculptor în lemn, p. 88, 258.
 Cracovia, p. 97, 121.
 Craiova, oraș, p. 153, 188, 406, 506, 541; municipiu, p. 194, 202, 520.
 Craiovești (familia), p. 44, 46, 74.
 Crasna, comitat, p. 189.
 Crăsnaru, Alexandru, p. 30, 31.
 Cretzianu (familia), p. 408.
 Cretzianu, George, minist. plenip., p. 408.
 Cretzianu, Radu, colecția, p. 396, 408, 458.
 Crimeea (hanatul), p. 127.
 Crișana, p. 139, 192.
 Cristache, Gheorghe, colonel, p. 540.
 Crutcescu, Radu, amb., colecția, p. 408.
 Csákó, Elémer, p. 542.
 Csóma, Iozsef, p. 539.
 Cuciurul Mare (jud. Suceava), p. 504.
 Cumania, p. 78, 210.
 Cupcici, vornic, p. 380.
 Curtea de Argeș, reședință domnească, p. 531, 532.
 Cuza (familia), p. 154, 160.
 Cuza, Alexandru Ioan I, domnitor, p. 22, 24, 34, 60, 63, 125, 141—159, 162, 292, 330, 332, 334,

336, 338, 340, 342, 344, 348, 432, 468, 510, 512, 537.
Cuza Elena, doamna, p. 150, 152, 160, 344.
Czerghoë, F. von, p. 133, 135, 138, 176, 298, 539.

D

Dabija, Eustatie, domn, p. 86.
Dacia, preistorică, p. 77, 531; regat, p. 72, 73, 78, 130, 134, 139, 161, 208, 529, 530, 536; Traiană, p. 80, 144, 188, 533; Felix, p. 139, 150, 155; Mediteranee, p. 541.
Daci (popor), p. 72, 198.
Dahinten, Otto, p. 541.
Dan I, domn, p. 63, 64, 244, 000.
Dan al II-lea, domn, p. 33, 44, 53, 214, 216, 532.
Dan, vornic, p. 382.
Dan, D., prof., p. 29, 541.
Danciu, boier, p. 380.
Dănești (dinastia basarabească), p. 48.
Danielis, C., litograf, p. 151, 334.
Danovici, pan Coste, p. 382.
Darvasy, Mihály, p. 191, 193, 541.
Deaconu, Nicolae, maior, p. 154.
Dej, oraș, p. 192, 194, 500; municipiu, p. 202.
Demény, Lidia, p. 496, 534.
Demény, Ludovic, p. 534.
Densușianu, Aron, p. 139, 181, 500.
Densușianu, Nicolae, p. 531.
Dermendjiev, Hristo, p. 10, 79, 127.
Despot Vodă (Ioan Iacob Heraclid zis), p. 28, 34, 84, 97, 101, 108, 113, 116, 118, 256, 280, 534, 535.
Deva, oraș, p. 194, 500, 524; municipiu, p. 202.
Diehl, Charles, p. 122.
Dima-Drăgan, Corneliu, p. 531, 538.
Dimbovița, județ, p. 187, 194, 202, 328, 458, 464, 468, 470.
Dimitriu-Serea, G., prof., p. 480.
Dionisie, călugăr, p. 310.
Dionisie Ecclesiarhul, cronicar, p. 318.
Doamna, soția lui Alexandru Vodă Aldea, p. 53.
Doamna, soția lui Iliș Alexandru Voievod, p. 262.
Dobica, comitat, p. 189.
Dobrogea, p. 91, 162, 199.
Dobromir (Thebemor), cavaler din Valahia, p. 26, 78, 378.
Docan, Nicolae, p. 25, 29, 531, 534.
Dogaru, Maria, p. 35, 36, 52, 57, 58, 180, 186, 444, 450, 452, 531, 534, 540, 541.
Dolha (familia), p. 93.
Dolj, județ, p. 153, 187, 194, 202, 440, 458, 464, 468, 486.
Donici (familia), p. 420.
Donici, Andronachi, vel logofăt, p. 538, 539.
Donici, Vera, p. 420.
Dorohoi, ținut, 186, 187, 456; județ, p. 194, 468, 480; oraș, p. 186.
Dosoftei, mitropolit al Moldovei, p. 89, 264.
Drăculești (dinastia basarabească), p. 48, 352.
Drăgănești (jud. Prahova), p. 59.
Dragffy (conții), p. 93.

Dragffy, Bartolomeu, voievod al Transilvaniei p. 93.
Drăghiccanu, Virgil, p. 30, 31, 67, 70, 531.
Dragoș Vodă, p. 82, 93—96, 104, 119, 167, 536.
Dragosizii (dinastia), p. 93, 95, 114, 352.
Dragotă de Silvaș (familia), p. 422.
Drakulia de Semtest, frații Ladislaus și Ioan, p. 352.
Drobeta-Turnu Severin, municipiu, p. 199, 202.
Duca, Constantin, domn, p. 123, 290.
Duca, Gheorghe, domn, p. 56, 86, 88, 104, 127, 140, 310.
Duca, Nastasia, soția precedentului, p. 310.
Dudescu (familia), p. 175.
Dudescu, Constantin, vel ban, p. 396.
Dudescu, Constantin, vel vornic și vel logofăt, p. 400.
Dudescu, Radu, vel logofăt, p. 396.
Dumitrașco (din Bogdănei), vel vistiernic, p. 390.
Dumitrescu, Emil, p. 538.
Dumitrescu, Mircea, p. 534.
Dumitru, boier, p. 392.
Dunărea, p. 92, 127, 199.
Dunka (familia), p. 93.
Durostor, județ, p. 194.
Du Cange (Charles du Fresne), p. 127, 534.

E

Eberspach, J., gravor, p. 123, 290.
Ebner, I., p. 396.
Eder, K.I., p. 129, 536.
Elek, Iákab, p. 129, 136, 190, 191, 536, 541.
Elena doamna, soția lui Petru Vodă Rareș, p. 100, 101, 284.
Eliade, Mircea, p. 82, 93, 534.
Elian, Alexandru, prof., p. 142, 143, 537.
Elina (Năsturel), soția lui Matei Basarab Voievod p. 74, 224, 248.
Emilian (familia), p. 160, 346.
Emilian, Ștefan, p. 160.
Eminescu, Mihail, p. 197.
Enăceanu, Ghenadie, arhimandrit, p. 179, 354, 434, 540; episcop al Rîmnîcului și Noului Severin, p. 27, 53, 82, 529, 530.
Enescu, George, p. 197.
Epen, D.G., van, p. 529.
Episcopia de Argeș, p. 54; E. de Buzău, p. 51, 55, 180, 182, 436, 438; E. de Huși, p. 182, 454; E. de Oradea, p. 180, 181, 436; E. de Rîmnîc, p. 52, 75, 181, 182, 454; E. de Sibiu, p. 180.
Eysenbach, G., p. 529.

F

Făgăraș, district, p. 189, 192; județ, p. 194, 488; oraș, p. 192, 194, 502.
Fălciu, ținut, p. 187; județ, p. 182, 194, 468, 470.
Fălticeni, județ, p. 194; oraș, p. 194, 522.
Farkaș de Kod (familia), p. 422.

- Fejérpataki, László, p. 539.
- Ferdinand I de Austria, rege al Ungariei vestice
apoi împărat romano-german, p. 130, 138, 352.
- Ferdinand I, împărat al Austriei, p. 296.
- Fiera (din Leordeni), vel logofăt, p. 390.
- Fiesole, Mino da, sculptor, p. 88.
- Filaret I, mitropolit al Ungrovlahiei, p. 181.
- Filip I Arabul, împărat roman, p. 150.
- Filip, călugăr, p. 99.
- Filip Moldoveanul, tipograf, p. 89, 496, 534.
- Filipașcu, Alexandru, p. 534.
- Filipescu (familia), p. 18, 404.
- Filipescu, Constantin, vel vistier, p. 400.
- Filipescu, Constantin, deputat, p. 334.
- Filipescu, George C., mareșal al Curții domnești,
p. 404.
- Filipescu, George Em., p. 538.
- Filipescu, Grigore, vel armaș, p. 426; vel spătar,
p. 428.
- Filipescu, Iancu, vel agă, p. 428.
- Filipescu, Mihai, epistat al agiei, p. 428.
- Filișanu (familia), p. 404.
- Filitti (familia), p. 424.
- Filitti, Costandie, episcop de Buzău, p. 180, 436, 540.
- Filitti, Dositei, mitropolit al Ungrovlahiei, p. 540.
- Filitti, Ioan C., istoric, p. 30, 31, 70, 182, 185,
193, 531, 540, 541; colecția, p. 396.
- Filitti, Silvestru, medic, p. 396.
- Filodor, Margareta (născută Arion), p. 404.
- Finkelstein, Gustav, (colecția), p. 154, 157, 181,
234, 270, 346, 368, 374, 404, 416, 422, 436, 452,
454, 514.
- Fischer, Emil, p. 84, 85, 534.
- Flondor (familia), p. 418; colecția, p. 246, 296,
302, 368, 392, 404, 416, 418, 446, 500.
- Flondor, Nicolae N., p. 418.
- Flondor, Șerban, inginer, p. 418; colecția, p. 56,
87, 139, 181, 270, 406, 418.
- Florescu (familia), p. 402.
- Florescu, George D., istoric, p. 30, 31, 32, 70, 444,
531; colecția, p. 234, 238, 270, 274, 328, 334, 342,
392, 400, 402, 404, 410, 450, 452, 470, 506, 512.
- Florescu, Ioan Emanuel, general și om politic,
p. 146, 147.
- Florescu, Iordache, vel logofăt, p. 402.
- Florescu, Manolache, vel vornic, p. 402.
- Florescu, Theodor, colonel, p. 402.
- Floricoiul (ot Greci), Preda, vel sluger, p. 390.
- Focșani, oraș, p. 143, 188, 194, 195, 336, 338,
506, 541; municipiu, p. 202.
- Foit, Grigore, p. 534.
- Fotino, Anton, medic, p. 539.
- Fotino, Dionisie, istoric, p. 18, 332, 448, 529.
- Francisc al II-lea, împărat romano-german, p. 442.
- Frack, Valentin, primar al Sibiului (sec. XVII),
p. 43, 46, 49, 218.
- Francquart (heraldist), p. 67.
- Franga, George, p. 518.
- Franta, p. 348.
- Froyez (heraldist), p. 148.
- Frunzănești (jud. Ilfov), p. 396.
- Fundățeanu (familia), p. 406.
- Fundățeanu, Constantin, stolnic, p. 406.
- Fundățeanu, Dinu C., p. 406.
- Galați, județul, p. 202; orașul, p. 148, 185, 188,
260; municipiul, p. 194, 195, 202, 522.
- Galiția, p. 114, 352, 538.
- Gane (familia), p. 416.
- Gane, Constantin, ministr. plenip., p. 416, 538.
- Gassauer, Rudolf, dr., p. 94, 95, 99, 534.
- Gastelier de la Tour, p. 529.
- Gatterer, Johann Christian, p. 529.
- Gavril, mitropolit al Moldovei, p. 179, 180, 434.
- Geanoglu, Neofit, episcop de Rîmnic, p. 181, 182,
454; mitropolit al Ungrovlahiei, p. 180, 182,
454.
- Gengis-Khan, p. 93, 534.
- Germania, p. 28, 131.
- Gevaert, Emile, p. 529.
- Ghenadie, episcop, v. Enăceanu.
- Gheorghe Ștefan, domn, p. 88, 258, 262.
- Gheorghe al III-lea, mitropolit al Moldovei, p. 142.
- Gheorghe Gheorghiu-Dej, municipiu, p. 203.
- Gheorghiescul, Lev, ecclsiarh, p. 100, 534.
- Gherachi, Costache, vel spătar, caim. al Craiovei,
p. 450.
- Gherghel (familia), p. 422.
- Gherla, p. 500.
- Gheusi, P.B., (Norbert Lorédan), p. 40, 529.
- Ghianghea, vel vornic al Țării de Jos, p. 410.
- Ghica, Alecu Grigore, beizadea, p. 364.
- Ghica, Alexandrina (născută Mavros), p. 364.
- Ghica, Alexandru Dimitrie, vel hatman, caim. al
Craiovei, p. 452; domn, p. 60, 61, 76, 149, 186,
187, 234, 252, 364, 448, 458; caimacam, p. 62,
364.
- Ghica, Alexandru Scarlat, vel spătar, p. 428; vel
vornic, caim. al Craiovei, p. 452.
- Ghica, George, deputat, p. 24, 159.
- Ghica, Gheorghe, vel vornic al Țării de Jos,
p. 410; domn, p. 122, 123.
- Ghica, Grigore I, domn, p. 47, 51, 56—58, 122,
224, 226, 290.
- Ghica, Grigore al II-lea, domn, p. 57, 58, 88, 260,
314, 320.
- Ghica, Grigore al III-lea, domn, p. 88, 260, 320.
- Ghica, Grigore al IV-lea; vel spătar, p. 426; domn,
p. 76, 186, 364, 428, 542.
- Ghica, Grigore Alexandru, domn, p. 29, 87, 92,
124, 125, 272, 274, 292, 366, 432.
- Ghica, Ioan Grigore, general, p. 141.
- Ghica Ion, bey de Samos, p. 364; prim-ministru
al Țării Rom., p. 21, 141, 143—145, 150, 155,
340; apoi al României, p. 160, 346.
- Ghica, Iorgu, M., p. 510.
- Ghica, Matei, domn, p. 60, 312.
- Ghica, Mihai, vel ban, p. 364.
- Ghica, Scarlat, domn, p. 312, 430.
- Ghiculeștii (familia), p. 7, 364, 366.
- Ghika, Dimitrie I., ministru de externe, p. 366.
- Ghika-Budești, Nicolae Gr., p. 366.
- Ghika-Climești, Radu E., p. 366.
- Ghika-Comănești, Dimitrie N., p. 366.
- Giurescu, Constantin C., acad., p. 95, 106, 541.
- Giurgiu, oraș, p. 194, 195, 203, 522; municipiu,
p. 202.

Girboviceanu, Petre, p. 182.
 Glowa Bawola (herbul), p. 94.
 Golescu, Nicolae, general și om politic, p. 22, 158.
 Goldner, H., tipograf, p. 474.
 Gore (familia), p. 420.
 Gore, Paul (Pavel), p. 30, 31, 70, 420, 539.
 Gorj, județ, p. 187, 194, 198, 202, 440, 458, 462, 468.
 Gorjan, A., cartograf, p. 480.
 Gorovei, Ștefan Sorin, p. 35, 82, 93, 95, 118, 121, 154, 534.
 Gourdon de Gennouillac, H., heraldist, p. 80, 529.
 Graeve, E., editor, p. 480.
 Grădișteanu (familia), p. 402.
 Grădișteanu, Constantin S., ministru, p. 402.
 Grădișteanu, Ioan, vel clucer, p. 402.
 Grămadă, Nicolae, prof., p. 34, 530, 534.
 Grațianii, Gaspar, domn, p. 34, 534.
 Grecianu (familia), p. 402.
 Grecianu (frații), p. 48.
 Grecianu, Paul Șt., p. 402.
 Grecianu, Radu, cronicar, p. 48, 51.
 Grecianu, Radu P., p. 402.
 Grecianu, Șerban, cronicar, p. 48.
 Grecianu, Ștefan, D., p. 19, 22, 24, 26—28, 34, 59, 143, 151, 159—161, 168, 175, 178, 182, 195, 346, 348, 394, 402, 438, 478, 529, 530, 537, 540, 541.
 Gregoriadi, Alexandru, p. 338.
 Grigorcea (familia), p. 418.
 Grigorcea, Modest, p. 418.
 Gritzner, Maximilian, p. 362, 372, 529.
 Guillemin, E., litograf, p. 330.
 Gundich, G., p. 190.

H

Hăbășescu, Gligoraș, vel hatman, p. 338.
 Hăbășescu, Lupu, vel vornic, p. 410.
 Hadrianus, împărat roman, p. 20.
 Hagi-Mosco (familia), p. 424.
 Hagi-Mosco, Emanuel, p. 30, 31, 70, 154, 538, 539; colecția, p. 370, 372, 374, 424.
 Hagi-Mosco, Ioan, vistier, p. 424.
 Hăjdeu (familia), p. 203, 420, 539.
 Hăjdeu, Alexandru, p. 420.
 Halga de Hălmagiu, Ioan, p. 386.
 Hamsea, Augustin, p. 181, 540.
 Hangerli (familia), p. 372.
 Hangerli, Constantin, domn, p. 52, 75, 186, 252, 444, 531.
 Hangerli, Nicolae, vel hatman, caim. al Craiovei, p. 450.
 Haralambie, Nicolae, general și om politic, p. 158.
 Harghita, județ, p. 201, 202.
 Hasdeu, B.P., p. 24, 26, 28, 69, 80, 106, 126, 460, 530, 531.
 Hațeg, district, p. 33, 192.
 Hefner, Otto Titan von, p. 67, 529, 538.
 Heltai, Gáspár, cronicar, p. 58, 531.
 Henric al VI-lea, rege al Angliei, p. 66, 210.

Herești (jud. Ilfov), p. 538.
 Herța, ținut, p. 187.
 Heyer von Rosenfeld, G.D.D., p. 538.
 Hincu (familia), p. 203.
 Hirlău (reședință domnească), p. 99, 112, 116, 117; oraș, p. 185; ținut, p. 187.
 Histria, cetate, p. 198.
 Hodoș, Ion, dr., p. 18, 529.
 Hodoș, Nerva, prof., p. 18, 48, 74, 90, 138, 496, 530, 540.
 Höfel, Blasius, gravor, p. 446.
 Hoffmann, K.F., litograf, p. 19.
 Honterus, Johann, p. 496.
 Hotin, județ, p. 194.
 Hozier, d', genealogist și heraldist, p. 148.
 Hozier, Ambroise-Louis-Marie d', genealogist și heraldist, p. 148.
 Hozier, Charles, colonel conte d', p. 148.
 Hrisoscoaleu, Grigore, vel clucer, p. 400.
 Hrisoscoaleu, Roxanda (născută Băleanu), p. 400.
 Hristhea, egumen și arhimandrit, p. 436.
 Hriștea (din Bălteni), vel vornic, p. 388.
 Hulsius, Levinus, cronicar, p. 81, 126, 128, 130, 212, 254, 294, 531.
 Hunedoara, comitat, p. 189, 191, 192, 540; județ, p. 194, 198, 202; castel și oraș, p. 352; municipiu p. 201, 202.
 Huniade (familia), p. 33, 532.
 Hurmuzachi, Constantin, p. 21, 145.
 Hurmuzachi, Eudoxiu de, p. 66, 78, 121, 185, 354, 531, 534 541.
 Huși, tirg și oraș, p. 185, 195.

I

Iákab, Elek, v. Elek, Iákab.
 Ialomița, județ, p. 187, 194, 202, 462, 468, 484.
 Ianache, vel postelnic, p. 410.
 Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei și regent al Ungariei, p. 58, 109, 352.
 Iancu Sasu, domn, p. 123.
 Iași, ținutul, p. 186, 187, 456, 470; județul, p. 194, 202, 468; orașul, p. 18, 20, 23, 88—92, 143, 179, 185, 186, 188, 246, 260, 268, 320, 330, 370, 416, 434, 446, 466, 474, 516, 533, 535, 541, 542; municipiul, p. 194, 195, 201, 202, 518, 526.
 Iernut, p. 386.
 Ilfov, județ, p. 52, 187, 194, 202, 396, 458, 460, 468, 478, 480, 482.
 Iliăș I, domn, p. 84, 85, 97, 98, 101, 105—107, 111, 115, 117, 120, 278, 380, 382.
 Iliăș Alexandru, domn, p. 103.
 Iliăș Radu, domn, p. 103.
 Iliescu, Octavian, p. 34, 39, 64, 66—68, 84, 85, 107, 108, 110, 115, 531, 534.
 Ioan Albert, rege al Poloniei, p. 118.
 Ioan al VIII-lea Paleologu, împărat al Bizanțului, p. 19, 142, 143.
 Ion vodă cel Viteaz, domn, p. 81, 126.
 Ionescu, Dimitrie, Gh., p. 541.
 Ionescu, G.M., p. 77, 531.
 Ionescu, Ileana, p. 452, 514.
 Ionescu, Nicolae, prof., p. 21, 145.

Ionescu-Gion, G.I., p. 44.
 Iordan, Iorgu, prof., p. 127.
 Iorga, Nicolae, p. 20, 28, 87, 123, 143, 197, 530, 531, 534, 537.
 Ipsilanti (familia), p. 75, 372.
 Ipsilanti, Alexandru, domn, p. 52, 75, 186, 252, 312, 314.
 Ipsilanti, Constantin, domn, p. 60, 186, 430, 533.
 Isaia, ceașnic, p. 380.
 Ismail, ținut, p. 466; județ, p. 194, 468.
 Istambul, v. Constantinopol.
 Istrati (Istraty), Constantin, dr., p. 29, 99, 531, 534.
 Istria, Dora d' (pseudonimul Elenei Ghica, principesă Koltzov-Massalski), p. 226, 364.
 Iuga, domn, p. 107.
 Ivan, boier, p. 382.
 Ivăni, Ede, heraldist, p. 81, 127, 254, 534.
 Ivany, István, p. 541.
 Ivireanu, v. Antim.

J

Jagiello (herb), p. 117.
 Jakó, Sigismund, prof., p. 35, 189—193, 494, 536, 541.
 Jefarović, Hristofor, p. 73, 79, 127, 128, 138, 208, 298, 326, 531.

K

Kalisz (Polonia), oraș, p. 94; provincie, p. 98.
 Karadja, Constantin I., p. 34, 77, 126, 178, 378, 434, 531, 540.
 Katzler, V., litograf, p. 180, 181, 436.
 Kaufmann, A., p. 464.
 Kazimir (familia), p. 420.
 Kazimir, Emil, ing., p. 420.
 Kazimir, Maria (născută Cantacuzino), p. 356.
 Kazimir, Theodor, colonel, p. 420.
 Kemény, Ioan, principe al Transilvaniei, p. 136, 308.
 Kempis, Toma de, p. 394.
 Keöpeczi, Sebestyen, Iosef von, p. 133, 191, 538, 539, 541.
 Kiew, p. 179, 354, 434.
 Kirmis, Max, dr., p. 94, 534.
 Kisseleff, P.D., general, p. 274.
 Kogălniceanu, Mihail, p. 17, 18, 21—24, 32, 58, 143—145, 159, 338, 344, 529, 530, 537.
 Korabinszky, Johann Matheus, p. 442.
 Kostaki (Boldur) (familia), p. 412.
 Kostaki, Veniamin, mitropolit al Moldovei, p. 92, 181, 268, 436.
 Kostaki-Epureanu, Manolache, prim-ministru, p. 21, 145.
 Kovács, Andrei, p. 540.
 Kretzulescu, Alexandru, vel logofăt, p. 376.
 Kretzulescu, Constantin, prim-ministru p. 376.
 Kretzulescu, Emanuel, ministru plenipotențiar, p. 376.

Kretzulescu, Ilinca, p. 398.
 Kretzulescu, Manolache, vel agă, p. 376.
 Kretzulescu, Matei, vel stolnic, p. 392.
 Kretzulescu, Nicolae, dr., prim-ministru, p. 141, 147, 376.
 Kretzulescu, Radu (Rodolphe) Em., principe italian, p. 376.
 Kreuchely, L., pictor, p. 446.
 Krupenski (familia), p. 420.
 Krupenski, Mihai, mareșal de ținut, p. 420.
 Krupenski, Nicolae, p. 514.
 Krupina, p. 386.

L

Lăcusteanu (familia), p. 408.
 Lăcusteanu, Grigore, colonel, agă și senator, p. 408.
 Ladislas al V-lea Postumul, rege al Ungariei, p. 352.
 Lahovari, Manolache, vel clucer, caim. al Craiovei, p. 450.
 Lahovary, Vlad, p. 376.
 Lambrino, colecția, p. 274.
 Lapedatu, Alexandru, prof., p. 29, 30, 99, 494, 535, 541, 542.
 Lăpușna, județ, p. 194.
 Larionescu, Traian, prof., p. 422.
 Lațcu voievod, p. 95, 114, 115.
 Laudat (din Vlădeni), comis, p. 392.
 Lecca, George-Octav, p. 26, 530, 538.
 Lehliu (familia), p. 406.
 Lehliu, Constantin C., p. 406.
 Lehliu, Gheorghe, paharnic, p. 406.
 Lemberg, p. 262.
 Lemerrier, J., litograf, p. 150, 152, 344, 464.
 Leningrad, p. 258, 496.
 Leopold I, împărat romano-german, p. 51, 137, 175, 296, 300, 394.
 Leopold al II-lea, împărat romano-german, p. 138, 300.
 Liège (Belgia), p. 35, 82, 141.
 Lindt, Karl, dr., p. 94, 192, 193, 502, 504, 542.
 Liotard, Jean-Etienne, pictor, p. 58, 314.
 Lipova (jud. Arad), p. 154.
 Lipsca (Leipzig), p. 320.
 Litovoi voievod, p. 65, 80.
 Luchian, Octavian, ing., p. 530, 534.
 Ludovic I de Anjou, rege al Ungariei, p. 66, 94, 106, 110, 191.
 Lugoj, oraș, p. 502, 541; municipiu, p. 202.
 Lupaș, Ioan, dr., p. 181, 540.
 Lupu, Ștefăniță, domn, p. 88.

M

Macarie, călugăr tipograf, p. 45, 50.
 Macedonia, p. 79.
 Macurek, Iosef, p. 537.
 Magheru, Gheorghe, general, p. 538.
 Magny, Louis de, p. 529.

- Mănăstirea Arnota, p. 226; M. Barboiul, p. 91; M. Bistrița (Neamț), p. 98, 100, 101, 108, 112, 114, 116—118, 120, 284, 286; M. Bistrița (Vilcea), p. 54, 248, 318, 494; M. Cernica, p. 396; M. Cetățuia, p. 88, 104, 260; M. Comana, p. 46, 218; M. Cotroceni, p. 52, 57, 324; M. Dealu, p. 48, 50, 68, 74, 179, 246, 394; M. Dintr-un lemn, p. 57, 171; M. Dragomirna, p. 104, 286; M. Fojnița (Serbia), p. 79, 127; M. Glavacioc, p. 54; M. Golia, p. 88, 258, 260; M. Govora, p. 48, 51, 54, 214; M. Hilandar (Athos), p. 216; M. Horezu (Hurezi), p. 171, 226, 310, 436; M. Mărcuța, p. 52, 232; M. Mărgineni, p. 320; metocul Sf. Mormint (Constantinopol), p. 69; M. Neamțu, p. 246, 268; M. Nucet, p. 54; M. Pecerska (Kiew), p. 179, 354; M. Prislop, p. 45, 218; M. Probota, p. 100, 101, 284; M. Putna, p. 98, 100, 101, 108, 112, 116, 117, 282, 286, 534; M. Radu-Vodă, p. 54, 57, 59; M. Rîșca, p. 324; M. Rylla (Bulgaria), p. 79; M. Secu, p. 104, 116; M. Sfeti-Gora, p. 79; M. Sf. Apostoli, p. 426; M. Sf. Ion (București), p. 54; M. Sf. Spiridon (București), p. 320; M. Sinai (Egipt), p. 88, 258; M. Slatina, p. 100—103, 286; M. Snagov, p. 384; M. Sucevița, p. 122, 354, 535; M. Tazlău, p. 88, 258; M. Tismana, p. 54; M. Trei-Ierathi, p. 104, 116, 286, 533; M. Văleni, p. 232; M. Zografu (Athos), p. 99, 282.
- Mănescu, Ioan Nicolae, p. 10, 34—36, 43, 44, 59, 65—67, 72, 77, 78, 80, 83, 93—95, 98, 106, 109, 110, 117, 120—122, 125, 129—131, 134, 139, 141, 149, 151, 153, 154, 157, 171, 172, 186, 188, 195, 290, 354, 358, 360, 364, 452, 454, 458, 460, 462, 470, 472, 474, 526, 534, 536—538, 541; colecția, p. 358, 360, 378, 406, 412.
- Mănescu, Smaranda, p. 396.
- Mangrea, Vasile, dr., p. 181, 540.
- Mann & Söhne (Ludenscheid), fabricanți, p. 160.
- Mano (familia), p. 424.
- Mano, Scarlat, vel agă, p. 426.
- Maramureș, voievodat, p. 95, 104, 114, 119; provincie, p. 94, 139, 176, 192; comitat, p. 190, 192, 442, 542; județ, p. 194, 202, 490.
- Marcea, postelnic, p. 384.
- Marcu voievod, p. 290.
- Marghita, soția lui Simion Movilă voievod, p. 122.
- Maria-Cristierna, arhiducesă de Austria, soția lui Sigismund Báthory, p. 49, 132, 133, 304.
- Maria-Tereza, împărăteasă romano-germană, p. 137, 138, 296.
- Maria Voichița, fiica lui Radu cel Frumos și soție a lui Ștefan cel Mare, p. 68, 103.
- Marienburg, Lukas-Joseph, p. 542.
- Marinescu, Constantin, prof., p. 30.
- Martian, Iulian, p. 129, 136, 536.
- Martin (ot Căzănești), iuzbașa, p. 392.
- Massalski, principesa (v. Dora d'Istria).
- Matei Basarab, domn, p. 25, 35, 47, 48, 50, 51, 55, 59, 74, 216, 222, 224, 226, 248, 532.
- Matei Corvin, rege al Ungariei, p. 109, 118, 531.
- Matei, M.D., p. 535.
- Matiș, vel vistiernic, p. 170, 378.
- Mavrocordat (familia), p. 124, 368.
- Mavrocordat, Alexandru, mare dragoman, p. 318.
- Mavrocordat, Alexandru I Delibei, domn, p. 312.
- Mavrocordat, Alexandru II Firaris, domn, p. 123, 288, 290.
- Mavrocordat, Constantin, domn, p. 32, 52, 57, 58, 312, 314, 320.
- Mavrocordat, Ioan, domn, p. 57.
- Mavrocordat, Nicolae, domn, p. 57, 90, 314, 318, 320.
- Mavrogheni (familia), p. 51, 75, 372.
- Mavrogheni, Nicolae, domn, p. 75, 250.
- Măxineni (pl. Siret, jud. Covurlui), p. 153.
- Mecklemburg-Schwerin, p. 94.
- Mecklemburg-Strelitz, p. 94.
- Mediaș, scaun săsesc, p. 190, 191; oraș, p. 191; municipiu, p. 202.
- Mehedinți, județ, p. 187, 194, 199, 202, 440, 458, 460, 468, 472, 484.
- Melhisedec, episcop de Roman, p. 100, 178, 535.
- Menestrier, F.C., p. 529.
- Mercurea Ciuc, p. 138.
- Mercurea Sibiului, p. 498.
- Meruțiu, V., p. 176, 189, 190, 442.
- Metș, Ștefan, p. 538.
- Metzulescu, Stelian, p. 23, 35, 68, 77, 79—81, 126—128, 530—532, 535, 538.
- Miclea, Ion, p. 270, 332, 370.
- Miclescu (familia), p. 414.
- Miclescu, Calinic, mitropolit al Moldovei și apoi al Ungrovlahiei, p. 181.
- Miclescu-Prăjescu, Ion, ing., p. 181, 402, 412.
- Micloș, Ștefan, p. 208.
- Micu (Klein), Samuel, episcop, p. 180, 181.
- Mieleczki, Ioan, nobil polon, p. 354.
- Mihai I, domn (fiul lui Mircea cel Bătrîn), p. 53, 64.
- Mihai Pătrașcu, pretendent (fiul lui Nicolae Pătrașcu, domn), p. 47, 222.
- Mihai Viteazul, domn, p. 26, 33, 47, 55, 69—73, 79, 81, 134, 139, 140, 201, 220, 246, 302, 390, 394, 430, 531, 532, 539.
- Mihail, logofăt, p. 167, 378.
- Mihail, Paul, p. 69, 71, 532.
- Mihail, Radu, domn (v. Mihnea al III-lea Radu).
- Mihalescu, Iancu, deputat de sector, p. 330.
- Mihnea al III-lea Radu, domn, p. 47, 51, 56, 59, 224, 531, 532.
- Mihnea cel Rău, domn, p. 54, 102, 103.
- Mihnea Turcitul, domn, p. 19, 46, 47, 51, 55, 59, 216, 218, 532.
- Minea, Ilie, prof., p. 535, 538.
- Mircea cel Bătrîn, domn, p. 33, 43, 45, 53, 59, 63, 64, 78, 83, 107, 210, 214, 244, 531, 532.
- Mircea al II-lea, domn, p. 102, 103.
- Mircea Ciobanul, domn, p. 54.
- Mircea, Ion-Radu, prof., p. 33, 532.
- Mirțu, Flaminu, p. 542.
- Mitropolia Sibiului, p. 181; M. din București, p. 52, 187; M. din Iași, p. 19; M. Moldovei, p. 438, 454; M. Ungrovlahiei, p. 52, 57, 59, 180, 182, 438.
- Mocsony, Alexandru, dr., p. 181, 540.
- Modolea, Petre, p. 30.
- Moise Basarab, domn, p. 45, 218.
- Moisil, Constantin, prof., p. 20—22, 24, 30—32, 39, 41—45, 48, 49, 58, 70, 71, 78, 83, 85, 87,

93, 100, 102, 105, 110, 124, 133—136, 140, 141, 148, 161, 163, 165—170, 182, 185, 348, 426, 428, 454, 530, 532, 535 — 538, 542.
 Moldova, *passim*.
 Morellon-Lacave, François, gravor, p. 360.
 Morin, litograf, p. 464.
 Moruzi (familia), p. 368.
 Moruzi, Alexandru, domn, p. 52, 91, 186, 268, 444.
 Moscova, p. 360.
 Movilă, Constantin, domn, p. 121, 354.
 Movilă, Gavril, domn, p. 55, 73, 246.
 Movilă, Ieremia, domn, p. 122, 127, 288, 354, 430.
 Movilă, Ioan, p. 354.
 Movilă, Mihai, domn, p. 122, 288.
 Movilă, Petru, mitropolit de Kiev, p. 179, 181, 354, 434, 540.
 Movilă, Simion, domn, p. 122, 179, 288, 354.
 Movileștii (familia), p. 10, 73, 104, 122, 354.
 Müller, Iosif, litograf, p. 19.
 München (Bavaria), p. 35, 78, 126.
 Münster, Sebastian, p. 126, 208.
 Muntean (alias Pap de Fizeș) (familia), p. 422.
 Munteanu-Rimnic, Frasin, p. 181, 154.
 Mureș, județ, p. 194, 199, 202; riul, p. 199.
 Mușatinii (dinastia), p. 68, 72, 96—98, 102—105, 107, 108, 110, 112, 113, 115, 118, 119, 121, 122, 202, 534.
 Muscel, județ, p. 186, 187, 194, 458, 462, 468, 484.

N

Nagy, Iván, p. 422, 539.
 Naniescu, Iosif, mitropolit al Moldovei, p. 181, 438.
 Nanu, Tatiana (născută Krupenski), p. 420.
 Năsăud, județ, p. 194.
 Năsturel, Petre S., prof., p. 33, 122, 180, 436, 535, 540.
 Năsturel, Petre V., general, p. 24, 26—28, 31, 32, 44—46, 48, 49, 52—59, 70—72, 74, 85, 86, 145, 147, 149, 152, 159—161, 195, 274, 348, 430, 432, 470, 506, 508, 529, 530, 532, 535, 537 — 539.
 Năsturel, Udriște, vel logofăt, p. 25, 48, 390, 394, 538.
 Năsturel-Herescu (familia), p. 174, 539.
 Neagoe Basarab, boier, p. 384; domn, p. 33, 44, 45, 47—50, 54, 531, 532.
 Neamț, ținut, p. 186, 187, 378, 466; județ, p. 194, 199, 201, 202, 468, 472, 492, 542.
 Neamțu, Eugenia, p. 535.
 Nectarie, patriarh al Ierusalimului, p. 90, 266.
 Neculce (familia), p. 412.
 Neculce, Constantin, vel agă, p. 412.
 Neculce, Ion, cronicarul, p. 127, 535.
 Neculțza-Popovici (familia), p. 418.
 Negrilă, ceașnic, p. 380.
 Negru Vodă, p. 58, 531.
 Nemeti, Ioan, p. 542.
 Neorić, Korenić, copist sîrb, p. 79, 127.
 Nicoară, vel hatman, p. 410.

Nicolae-Alexandru, domn, p. 43, 66.
 Nicolae-Pătrașcu, domn, p. 46, 47, 70, 72, 218, 220.
 Nicolaescu, Stoica, prof., p. 53, 54, 69—73, 532.
 Niculescu, Remus, p. 19, 530.
 Niesiecki, Kasper, p. 354, 356, 535.
 Nifon al II-lea, mitropolit al Ungrovlahiei, p. 181 436.
 Nil, egumen, p. 103.
 Nikolsburg, p. 135.
 Nistor, Nicolae, p. 539.
 Nistru, p. 113.
 Nopcea (familia), p. 177.
 Novi-Sad (Jugoslavia), p. 79, 127.
 Nyáry, Albert, p. 192, 542.

O

Obedeanu (familia), p. 406.
 Obedeanu, Constantin, V., p. 72.
 Obedeanu, Vasile, colonel, p. 406.
 Obrazopisov, Nicola, pictor, p. 79.
 Odobescu (familia), p. 408.
 Odobescu, Alexandru, p. 26, 530.
 Odobescu, Dinu, p. 408.
 Odobescu, Ioan, general, vel spătar, p. 408.
 Odobeshti, tirg și oraș, p. 541.
 Odorhei, scaun secuiesc, p. 189, 193; județ, p. 194; oraș, p. 138, 193, 194; municipiu, p. 201, 202.
 Ohmucević, Petar, amiral, p. 79, 127.
 Okolski, Simon, p. 121, 258, 535.
 Olah (familia), p. 33, 532.
 Olahus, Nicolae, arhiepiscop, p. 352, 540.
 Olt, județ, p. 187, 194, 202, 460, 468, 482; riul, p. 78, 80.
 Olteanu Ioan, episcop de Oradea, p. 180, 181, 436.
 Olteanu, Ștefan, p. 533.
 Oltenia, p. 78, 161, 162, 185, 186, 194, 440, 454.
 Onciul (familia), p. 418.
 Onciul, frații Aurel, Titus, Constantin și Adrian, p. 418.
 Onciul, Dimitrie, prof., p. 30, 67, 69—72, 532.
 Onciul, Grigoraș, p. 418.
 Oprescu, Constantin, p. 530.
 Oprescu, George, prof., p. 144, 537.
 Oradea (Mare), oraș, p. 192, 436; municipiu, p. 194, 195, 203.
 Orăștie, p. 498.
 Orbini, Mavro, copist dalmat, p. 79, 127.
 Orendi, Johann, p. 542.
 Orhei, județ, p. 194.
 Ortleb, A. & G., heraldiști, p. 155, 537.
 Ottetelișanu, Ioan, vornic de politie, p. 508.
 Overton, John, gravor, p. 137, 308.
 Oxenstierna (familia), p. 94.

P

Paindur, Vasile, agă, p. 390.
 Paladi, Constantin, vel hatman, p. 414, 426.
 Palma, F.C., p. 137, 298, 536.
 Panaitescu, P.P., prof., p. 17, 127, 532, 542.

Pangal, Ion, p. 31.
 Pap de Nădăjdia, Francisc, p. 386.
 Papa (din Greci), vel vornic, p. 390.
 Papacostea, Șerban, p. 106, 107, 110, 535.
 Papadopol-Calimah, Alexandru, p. 494, 542.
 Papai, Francisc Paris, p. 536.
 Papiu-Ilarian, Alexandru, p. 154.
 Pappasoglu, Dimitrie, maior, p. 146, 334, 472; lt. colonel, p. 476.
 Paris, p. 58, 148, 152, 156, 174, 314, 340, 344, 404, 464.
 Partenie, Antohi, litograf, p. 143, 336, 338, 466, 474.
 Pastoureau, Michel, p. 16, 41, 65, 530.
 Pătrașcu cel Bun, domn, p. 45, 54, 214, 530.
 Pătrașcu de Berivoi, Nicolae, p. 386.
 Patriarhia României, p. 30, 182, 438.
 Pautet, Jules F.J., p. 529.
 Pecurariu, D., grafician, p. 161.
 Periețeanu (Buzău) (familia), p. 408.
 Periețeanu, Oprișan, căpitan, p. 408.
 Perietzianu-Buzău, Alexandru, p. 408.
 Pernet, I., litograf, p. 151.
 Perpessicius, p. 530.
 Petit, Nicolae, arhitect, p. 436.
 Petrache Constantin, pictor, p. 208, 302, 364, 368, 370, 374, 396, 406, 424.
 Petrescu, D.C., p. 77, 79, 532.
 Petroșani, municipiu, p. 202.
 Petrova (familia), p. 93.
 Petru I (Mușat?), domn, p. 29, 83, 95, 96, 106—108, 110, 113, 114, 119, 276, 534, 535.
 Petru al II-lea, domn, p. 84, 85, 107—109, 111, 112, 117.
 Petru, fiul (decedat la 1480) al lui Ștefan cel Mare, p. 98.
 Petru al III-lea Aron, domn, p. 109, 117, 120, 167, 378, 382.
 Petru Cercel, domn, p. 26, 46, 47, 78, 210, 218, 220.
 Petru cel Mare, țar al Rusiei, p. 123.
 Petru Rareș, domn, p. 88, 100, 284.
 Petru Șchiopu, domn, p. 88, 97, 102, 103, 108, 109, 113, 116, 119, 262, 285, 424, 539.
 Petru cel Tânăr, domn, p. 46, 55.
 Piatra (Neamț), țirg și oraș, p. 25, 184—186, 188, 195, 542; municipiu, p. 202.
 Piclișanu, Zenovie, p. 30.
 Pîrșcoveanu (familia), p. 28, 538.
 Pitești, p. 188, 194, 195, 520.
 Plesia, Dan, p. 44.
 Ploiești, oraș, p. 70; municipiu, p. 194, 195, 201, 202, 520.
 Polonic, P., grafician, p. 71.
 Popescu, Elena, p. 432.
 [Popescu], Hriștea, vel vornic, p. 59.
 Popescu, Mihai, prof., p. 31, 33, 48, 77, 79, 126, 127, 130, 133, 135, 139, 141, 142, 150, 155, 302, 304, 532, 536, 542.
 Popescu, Radu, cronicar, p. 48.
 Popp (familia), p. 177.
 Popp de Szathmary (familia), p. 422.
 Popp de Szathmary, Carol, pictor, p. 139, 144, 148, 150, 154, 155, 160, 161, 340, 344, 537.
 Porțile de Fier, p. 164, 199.

Posada, p. 66.
 Potocki, Andrei, p. 542.
 Poulopol, Eugen, p. 31.
 Poznan (Polonia), p. 94.
 Praga, p. 208, 254.
 Prahova, județ, p. 186, 187, 194, 201, 202, 334, 396, 458, 464, 468.
 Prăjescu (familia), p. 412.
 Prăjescu, Nicoară, vel logofăt, p. 412.
 Procopovici, Alexe, prof., p. 50, 532.
 pseudo-Rupcić, p. 79, 127.
 Prud'homme, Paul, pictor, p. 366.
 Puchner, Georg, p. 430.
 Pușcariu (familia), p. 177.
 Pușcariu, Ilarion, dr., p. 181, 540.
 Pușcariu, Ioan, cavalier de, p. 34, 176, 539.
 Pușcașu, Nicolae N., p. 354.
 Putna, ținut, p. 187, 466, 506; județ, p. 194, 468, 482.

R

Racotă, Leca, vel agă, p. 394.
 Racotă, Nica, vistier, p. 394.
 Racoviță (familia), p. 372.
 Racoviță, Constantin, domn, p. 58, 314.
 Racoviță, Ioan, beizadea, p. 414.
 Racoviță, Mihai, domn, p. 57, 58, 86, 324.
 Racoviță, Ștefan, domn, p. 52, 232.
 Racoviță-Cehan, Mihai, general, p. 414.
 Rădăuți, oraș, p. 194, 504; județ, p. 194.
 Radocsay, D., p. 352.
 Radu I, domn, p. 63, 64, 67, 242.
 Radu de la Afumați, domn, p. 54.
 Radu cel Frumos, domn, p. 53, 58, 59, 68, 103.
 Radu cel Mare, domn, p. 44, 45, 54, 68, 214, 246, 539.
 Radu Leon, domn, p. 56.
 Radu Mihnea, domn, p. 19, 55.
 Radu, Paisie, domn, p. 54.
 Radu, Praznaglava, domn, p. 53.
 Radu Șerban, domn, p. 46, 47, 218, 222.
 Rădulescu, Gabriela I., p. 35, 535.
 Rădulescu, Ion Eliade, p. 140.
 Rákóczy (familia), p. 135, 137.
 Rákóczy, Gheorghe I, principe al Transilvaniei, p. 135, 306.
 Rákóczy, Gheorghe al II-lea, principe al Transilvaniei, p. 23, 135, 136, 306, 308, 394, 422.
 Rákóczy, Sigismund, principe al Transilvaniei, p. 294.
 Ralet, Dimitrie, vel hatman, caim. al Craiovei, p. 452.
 Ralli, Zamfirache, căminar, p. 87, 446.
 Reichenau, C. von, p. 133, 135, 138, 176, 298, 539.
 Reicherstorffer, Georg, p. 73, 130, 190, 294, 496, 536, 542.
 Reilly, Franz-Josef, von, geograf, p. 138, 298, 326, 536.
 Resch, Adolf, p. 133—138, 294, 296, 300, 304, 496, 536.
 Reșița, municipiu, p. 201, 202, 526.
 Réthy, László, dr., p. 59, 532, 538.

- Rezachevici, Constantin, p. 539.
 Richenthal, Ulrich, von, p. 26, 34, 77—81, 125, 126, 178, 208, 210, 212, 254, 378, 434, 532-535, 539, 540.
 Rietstap, J.B., heraldist, p. 59, 532.
 Rimnic, oraș, p. 52, 75; R.Vilcea, oraș, p. 195; municipiu, 202.
 Rimnicu-Sărat, județ, p. 187, 194, 248, 458, 460, 464, 468; oraș, p. 194, 195.
 Rizo-Rangabé, Eugène, p. 356, 358, 362, 368, 372, 374, 424.
 Roman, târg și oraș, p. 29, 184, 194, 195, 202, 494, 542; municipiu, p. 201, 526; ținut, p. 186, 187, 456; județ, p. 194, 199, 468, 480.
 Roman I Mușat, domn, p. 83, 96, 106, 107, 110, 111, 115, 121, 202, 256.
 Roman al II-lea, domn, p. 85, 97, 100, 107, 108, 110, 111, 115, 278.
 Romanescu, Marcel, p. 532.
 România, passim.
 Romanuți, județ, p. 187, 194, 440, 458, 462, 468, 476.
 Romstorfer, K.A., p. 99, 535.
 Rosetti (familia), p. 175, 181, 370.
 Rosetti, Răducanu, vel logofăt și ministru, p. 370.
 Rosetti, Scarlat, p. 370.
 Rosetti, Veniamin, episcop de Roman, p. 181.
 Rosetti-Ciortescu (sub-ramură a familiei din Moldova), p. 370.
 Rosetti-Roznovanu (idem), p. 370.
 Rotompan (?), Stanislauș, boier, p. 380.
 Rudeanu, Tudor, sluger, p. 392.
 Rudolf al II-lea, împărat romano-german, p. 131, 394.
 Ruginoasa (reședința familiei Cuza), p. 125, 338.
 Rupcić, Stanislav, preot călugăr (personaj apocrif), v. pseudo-Rupcić.
 Rupea (jud. Brașov), p. 498.
 Rus, Traian, p. 32.
 Ruset, Antonie, domn, p. 86, 122, 288.
 Rusia, p. 360, 494.
 Rusu, Andrei, p. 23, 529.
 Ruxandra, fiica lui Mihnea cel Rău și soția lui Bogdan al III-lea, p. 103.
 Ruxandra Rareș, fiica lui Petru Rareș și soția lui Alexandru Lăpușneanu, p. 113.
- S**
- Sabo, W., grafician, p. 70.
 Săcele (jud. Brașov), p. 542.
 Sacerdoțeanu, Aurelian, prof., p. 8, 32, 33, 35, 44, 54—58, 69—71, 80, 85, 86, 95, 96, 106, 132, 133, 140, 384, 530, 532, 535, 537, 539, 540.
 Săcuieni (Saac), județ, p. 187, 458, 460.
 Sadagura, p. 322.
 Saget, argintar, p. 462.
 Saint-Cyr, Maria, contesă de (născută Rosetti), p. 370.
 Sălaj, comitat, p. 190, 192; județ, p. 194, 202, 490.
 Saltikov-Scedrin, M.E., p. 496.
 Samoilă, boier, p. 382.
 Sancta, Petra, heraldist, p. 67.
 Sándor, Imre, p. 539.
 Sanielevici, Henri, p. 82, 535.
 Sas voievod, fiul lui Dragoș Vodă, p. 93.
 Sas (herbul), p. 93, 104, 167, 170, 352.
 Satu-Mare, comitat, p. 190, 192, 442; județ, p. 194, 202, 490; oraș, p. 192; municipiu, p. 194, 195, 202, 524.
 Saul, Gheorghe, vel serdar, p. 539.
 Schafarik, Ianko, p. 78, 80.
 Schmidt, G.F., gravor, p. 314.
 Schönherr, Gyula, p. 542.
 Schrot, Martin, heraldist, p. 77, 126, 130, 536.
 Schwantz, Friedrich, cartograf, p. 185, 440, 542.
 Sebeș, scaun săsesc, p. 190; oraș, p. 191, 498; S. Săsesc, p. 135, 136, 500.
 Sebestyén de Keöpecz, v. Keöpeczi.
 Secășanu, Corneliu, p. 535.
 Seivert, Johann, p. 532.
 Seneslau voievod, p. 80.
 Seulescu, Gheorghe, arheolog, p. 20, 21, 516.
 Seulescu, Mihai, p. 30, 31, 70; colecția, p. 400, 538.
 Severeanu, George, dr., p. 29, 244, 249, 292, 532, 535.
 Severin, județ, p. 194.
 Sèvres (Franța), p. 162, 344, 348.
 Sfinții Constantin și Elena, p. 52, 57, 76, 180—182, 187.
 Sfîntul Dumitru, p. 512; S. Gheorghe, p. 179, 181, 258; S. Grigore Decapoliul, p. 248; S. Hubert, p. 184; S. Ioan Gură-de-Aur, p. 48, 50; S. Nicolae, p. 181.
 Sf. Gheorghe, oraș, p. 193, 195, 198, 524.
 Sibiu, provincie, p. 190, 540; scaun săsesc, p. 190; județ, p. 194, 202; cetate și oraș, p. 43, 46, 49, 129—131, 133, 176, 181, 190, 202, 218, 300, 496, 540—542, municipiu, 194, 195, 202.
 Siebmacher, Johann, heraldist, p. 49, 133, 138, 176, 394, 539; colecția heraldică, p. 298, 324, 326, 346, 356, 362, 372, 538, 539.
 Sighet, oraș, p. 94, 95, 114, 192, 194, 502; S. Marmăției, municipiu, p. 202.
 Sighișoara, scaun săsesc, p. 190, 191; oraș, p. 191, 194; municipiu, p. 202.
 Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei și împărat romano-german, p. 68.
 Sima, logofăt, p. 390.
 Simić, Milan, p. 73, 78, 80, 127, 212, 532.
 Simonescu, Dan, prof., p. 18, 530.
 Sion, George, p. 18, 529.
 Siret, târg și oraș, p. 188, 504; plasă, p. 153.
 Siroka, Nicolae de, voievod al Transilvaniei, p. 94.
 Sitova, A., p. 360.
 Skorojević, Marko, copist, p. 79, 127.
 Slatina, p. 195.
 Slătineanu (familia), p. 408.
 Slătineanu, Barbu, paharnic, p. 408.
 Slătineanu, Barbu, colonel, p. 99, 535; colecția, p. 284.
 Slovacia, p. 114.
 Sofia (Bulgaria), p. 10, 79.
 Solis, Virgil, heraldist, p. 208, 254, 532.

Solnoc, comitat, p. 189; S. de mijloc, comitat, p. 189.
 Someș, județ, p. 194.
 Sorg, Anton, editor, p. 81, 126, 434.
 Soroca, județ, p. 194.
 Spătaru, Ileana, p. 160.
 Spener, Iakob, p. 529.
 Sporea, Corina, p. 542.
 Stan, Maria, p. 366.
 Stănțești (jud. Botoșani), p. 362.
 Stanislaus din Neamț, p. 26, 378.
 Stenner, Friedrich, p. 542.
 Ștefănescu, Mihai, G., p. 35, 36, 430, 539, 542; colecția, p. 424.
 Șterca Șuluțiu de Cărpiniș (familia), p. 422.
 Șterca Șuluțiu de Cărpiniș, Alexandru, mitropolit al Ardealului, p. 181.
 Șterca Șuluțiu de Cărpiniș, Iosif, vice-comite și deputat, p. 422.
 Ștircea (familia), p. 418.
 Stock, I.M., gravor, p. 320.
 Storojineț, județ, p. 194.
 Stratulat, George, colecția, p. 160, 346.
 Strilbițchi, Mihail, protoieru și tipograf, p. 91, 179, 270.
 Stroia, vornic, p. 388.
 Stupnicki, Hipolit, heraldist, p. 94, 535.
 Sturdza (familia), p. 18, 21, 25, 92, 174, 374.
 Sturdza, Alexandre A. C., p. 374, 446.
 Sturdza, Dimitrie A., istoric și om politic, prim-ministru, p. 24, 26, 28, 29, 34, 53, 54, 77, 107, 159, 374, 533, 535, 539, 540.
 Sturdza, Dîmtrie, M., beizadea, p. 374.
 Sturdza, Grigore, beizadea și om politic, p. 144, 374.
 Sturdza, Ioan Sandu, domn, p. 87, 124, 272, 292.
 Sturdza, Mihail, domn, p. 29, 87, 92, 124, 186, 187, 292, 374, 432, 516, 534.
 Sturdza-Miclăușeni, Maria (născută Ghica), p. 364.
 Sturdza-Săucești, Marcel, colonel, p. 35, 539.
 Sturza, Ilie, portar de Suceava, p. 416.
 Sturzești (familia), p. 18, 87, 124.
 Styrcea, Ioan, p. 418.
 Suceava, cetatea, p. 18, 99, 108, 112, 115—118, 535; orașul, p. 100, 195, 258, 260, 284, 504; municipiul, p. 202; ținutul, p. 188, 466; județul, p. 194, 202, 378, 468, 486.
 Sulgearoglu, Costache, vel spătar, p. 426.
 Sulică, Nicolae, prof., p. 44, 533.
 Sulzer, Johann Christian, p. 58.
 Suțu (familia), p. 374.
 Suțu, Alexandru, domn, p. 186, 270, 324, 430.
 Suțu, Constantin Mihai, beizadea, p. 374.
 Suțu, Mihai Constantin, domn, p. 52, 186, 314, 318, 324, 444.
 Suțu, Mihai Grigore, domn, p. 124, 186, 270, 446.
 Szathmari, Alexandru (fiul lui Carol Popp de S.), p. 148.
 Szatmari, Ortansa, p. 422.
 Szégedi, Ioan, heraldist, p. 81, 127, 137, 210, 254, 294, 536, 542.
 Székely, Moise, voievod al Transilvaniei, p. 70, 73, 134, 294.
 Szerencs (Ungaria), p. 134.

Ș

Șaguna (familia), p. 177.
 Șaguna, Andrei, episcop de Sibiu, p. 180, 436; mitropolit de Blaj, p. 180, 540.
 Șah-Nazarov, Vlad, p. 535.
 Șerbănescu, Nicolae, preot, p. 540.
 Ștefan I, domn, p. 83, 84, 96, 107, 111, 380.
 Ștefan al II-lea, domn, p. 84, 85, 107, 111, 117, 119, 278, 382.
 Ștefan cel Mare, domn, p. 19, 33, 67, 77, 81, 84, 85, 96, 98—100, 103, 105, 107—120, 126, 142, 256, 280, 282, 284, 286, 533—535.
 Ștefan, mitropolit al Ungrovlahiei, p. 179, 181, 434.
 Ștefan Bogdan, pretendent, p. 123, 290.
 Ștefan Dușan, țar sîrb, p. 79.
 Ștefan Mizgă, pretendent, p. 262.
 Ștefan Nemanja, țar sîrb, p. 79.
 Ștefăniță, domn, p. 81, 103, 113, 126.
 Ștefan, Dumitrașco, vel logofăt, p. 410.
 Ștefănescu, I.D., prof., p. 533.
 Știrbei (familia), p. 76, 175, 372.
 Știrbei, Barbu, vel vornic, p. 76.
 Știrbei, Barbu, domn, p. 62, 76, 149, 157, 186, 236, 252, 432, 448.
 Știrbey, Barbu, prim-ministru; colecția, p. 56, 246, 392.
 Știrbu, Constanța, p. 537.

T

Tafrali, Orest, prof., p. 122, 535, 539.
 Tecuci, țirg și oraș, p. 185, 194, 195; municipiu, p. 202; ținut, p. 188; județ, p. 194, 468.
 Teleorman, județ, p. 186, 188, 194, 202, 342, 468, 478.
 Temișana (Banat), p. 139.
 Teodosie, mitropolit al Ungrovlahiei, p. 48.
 Teofil, mitropolit al Ungrovlahiei, p. 48, 74.
 Teofilact, arhiepiscop al Bulgariei, p. 318.
 Teriachiu, Alexandru, ministru, p. 145.
 Terra Blacorum, p. 189.
 Thebemur (v. Dobromir din Valahia).
 Thuróczi, Ioan de, cronicar, p. 109.
 Tighina, județ, p. 194.
 Tihomir voievod, p. 65.
 Timiș, riul, p. 199; comitatul, p. 190, 442; județul, p. 194, 199, 202, 492.
 Timiș-Torontal, județ, p. 194, 488.
 Timișoara, oraș, p. 192; municipiu, p. 194, 195, 202, 524.
 Timon, Samuel, p. 189, 542.
 Tîrgoviște, oraș, p. 45, 68, 179, 188, 194, 195, 224, 434, 520, 530; municipiu, p. 202.
 Tg. Frumos, p. 185.
 Tg. Jiu, oraș, p. 195; municipiu, p. 202.
 Tg. Mureș, scaun secuiesc, p. 190, 193; oraș, p. 138, 193, 502; municipiu, p. 202.
 Tg. Ocna, p. 194.
 Tg. Săcuiesc, p. 500.

Timnava, comitat, p. 192; T. Mare, județ, p. 194;
 T. Mică, județ, p. 194, 488.
 Tocilescu, Grigore, prof., p. 26, 69—73, 360.
 Todireni (jud. Suceava), p. 534.
 Tomis, cetatea, p. 198, 200.
 Tomșa, Leon, domn, p. 55.
 Tomșa, Ștefan al II-lea, domn, p. 85, 104, 256.
 Tonk, Al., p. 352, 540.
 Topliceanu, Smaranda, p. 392.
 Topliceanu, Ștefan, stolnic, p. 392.
 Torontal, comitat, p. 190, 442; județ, v. Timiș-Torontal.
 Toth, Ștefan, prof., p. 304, 310.
 Traian, împărat roman, p. 199.
 Transilvania, passim.
 Trei Scaune, scaun săsesc, p. 189; județ, p. 194.
 Tronson du Coudray, heraldist, p. 148.
 Troțuș, târg și oraș, p. 185.
 Tucă, Florian, colonel, p. 144, 537.
 Tuducescu, Iuliu, p. 30, 31.
 Tulcea, județ, p. 188, 194, 199, 202, 478, 486, 492; oraș, p. 194, 195, 522; municipiu, p. 202.
 Turcia (Imperiul otoman, Sublima Poartă), p. 18, 90, 129.
 Turda, comitat, p. 189; județ, p. 194, 488; oraș, p. 192, 194, 502; municipiu, p. 202.
 Turnu-Măgurele, oraș, p. 195, 342; municipiu, p. 202.
 Turnu-Severin, oraș, p. 194, 195; municipiu, v. Drobeta T.-S.
 Tutova, ținut, p. 186, 188, 456; județ, p. 182, 194, 468, 478, 482.
 Tyrnavia (Cehoslovacia), p. 81, 127.
 Tzigara, Zottu, vel spătar, p. 424, 539.

T

Țabrea, Ilie, prof., p. 535.
 Țamblac, Grigore, mitropolit, p. 77, 126, 178, 181, 434, 540.
 Țara Birsei, p. 190, 542.
 Țara de Jos (a Moldovei), p. 106, 107, 110, 121.
 Țara de Sus (a Moldovei), p. 106, 107, 110, 114.
 Țara Românească, passim.
 Țara Sepenișului, p. 94.

U

Ungrovlahia, p. 212.
 Ungureanu, Gheorghe, p. 19, 20, 516, 518, 530, 542.
 Ureche, Grigore, cronicar, p. 17, 530.
 Ureche, Nestor, vornic, p. 388.
 Urechia, V.A., p. 17, 20, 24—26, 48, 53, 56—58, 69, 74, 85, 86, 185, 310, 444, 448, 494, 530, 535, 542.
 Urs de Margine (familia), p. 177.
 Urlăți, p. 370.

Văcărescu (familia), p. 18, 396.
 Văcărescu, Barbu, vel vistier, p. 428; vel ban, p. 404.
 Vajay, Szabolcz de, p. 131, 133—135, 138, 536.
 Valahia, passim.
 Valbaum, Frederic, editor, p. 464.
 Valea Hațegului, district, p. 189.
 Varjú, Elemér, p. 352.
 Varlaam, mitropolit al Moldovei, p. 89.
 Vasile I Macedoneanul, împărat bizantin, p. 232.
 Vasile Lupu, domn, p. 85, 86, 88, 90, 103, 104, 116, 140, 256, 262, 286, 310, 534.
 Vasilescu, Anca, p. 147, 537.
 Vaslui, ținut, p. 186, 188; județ, p. 182, 194, 200, 202, 468, 470, 484; oraș, p. 185, 186, 194, 195.
 Vătămanu, Nicolae, dr., p. 424, 539.
 Vătășanu, Virgil, prof., p. 352.
 Velcu, Anton D., p. 430, 533, 537, 542.
 Velescu, Oliver, p. 535.
 Venrich, George, litograf, p. 143, 334, 476.
 Veress, Andrei, p. 34, 49, 59, 122, 123, 131—133, 220, 222, 224, 262, 290, 304, 310, 352, 354, 386, 394, 430, 496, 533, 535, 536, 539.
 Victor-Emanuel al III-lea, rege al Italiei, p. 376.
 Viena, p. 35, 75, 127, 129, 130, 134, 138, 150, 155, 174, 541.
 Vierzon (Franța), p. 150, 332.
 Vilcea, județ, p. 188, 194, 202, 440, 458, 462, 468, 470, 480, 482, 486.
 Vîrtosu, Emil, prof., p. 20, 31—33, 41, 53, 54, 59, 68, 80, 143, 166, 168, 183, 426, 428, 448, 450, 452, 494, 530, 533, 536, 537, 539, 540, 542.
 Vitezović, Paul Ritter, p. 73, 79, 81, 127, 128.
 Vlad I, domn, p. 44, 45, 65.
 Vlad Dracul, domn, p. 35, 44, 46, 53, 68, 216, 246, 531.
 Vlad Țepeș, domn, p. 44, 54, 103, 216, 352, 531.
 Vlad Călugărul, domn, p. 44, 45.
 Vlad cel Tânăr (Vlăduț), domn, p. 54, 384, 539.
 Vlad Innecatul, domn, p. 54, 216.
 Vlad Vintilă de la Slatina, domn, p. 54.
 Vlădescu, Nicolae, min. plen., p. 539.
 Vladimirescu, Tudor, p. 198, 430.
 Vladislav I (Vlaicu), domn, p. 39, 43, 45, 63—67, 83, 242, 532.
 Vladislav al II-lea, domn, p. 45, 64, 244.
 Vladislav al III-lea, domn, p. 54.
 Vladislav I Lokietek, rege al Poloniei, p. 94.
 Vladislav al II-lea Jagiello, rege al Poloniei, p. 43, 53, 78, 83, 210, 214, 380.
 Vlădăianu, Ion, p. 31.
 Vlașca, județ, p. 186, 188, 194, 464, 468, 472.
 Vogoride, Nicolae, caimacam al Moldovei, p. 87.
 Vogtberg, Marga, p. 338.
 Voițehovski, V.A., p. 113, 536.
 Vrancea, județ, p. 202.
 Vuia, Romulus, prof., p. 95, 536.

W

Wassilko (familia), p. 418.
 Wawel, palat din Cracovia, p. 97.
 Werner, C., p. 190.
 Wienawa, (herbul), p. 94.
 Wiesbaden (Hessa), p. 29, 533.
 Wolfgang, G., gravor, p. 320.
 Wyrostek, Ludwik, p. 352, 536.

X

Xenopol, A.D., p. 80, 106, 533.

Z

Zalău, p. 194.
 Zalmoxis, p. 93, 534.
 Zamfira, domnița (fiica lui Moise Basarab), p. 45, 218.
 Zapolya, Ioan I, rege al Ungariei, p. 129.
 Zapolya, Ioan al II-lea Sigismund, rege titular al Ungariei și principe al Transilvaniei, p. 129.
 Zarand, comitat, p. 189, 540.
 Zernicki-Szeliga, Emilian von, p. 539.
 Zimmermann, Franz, p. 190, 536, 542.
 Zotta, Sever de, p. 31, 539.

LISTA ABREVIERILOR

<i>Arbeol.</i>	Arheologia.
<i>Anal. Acad. Rom.</i>	Analele Academiei Române.
<i>Acad. R.P.R.</i>	Academia Republicii Populare Române.
<i>Acad. R.S.R.</i>	Academia Republicii Socialiste România.
<i>A.M.N.</i>	Acta Musei Napocensis (Cluj).
<i>An. I.I.A.</i>	Anuarul Institutului de istorie și arheologie (Iași).
<i>An. I.I.N.</i>	Anuarul Institutului de istorie națională (Cluj).
<i>Arb.</i>	Arhiva.
<i>Arb. gen.</i>	Arhiva genealogică (Iași, Dăvideni, Iași).
<i>Arb. Ol.</i>	Arhivele Olteniei (Craiova).
<i>Arb. Rom.</i>	Arhiva Românească (Iași, București).
<i>Arb. St. Buc.</i>	Arhivele Statului București.
<i>art.</i>	articol.
<i>A.U.B.</i>	Analele Universității din București.
<i>A.V.S.L.</i>	Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde.
<i>Bd.</i>	Band.
<i>B.C.U.B.</i>	Biblioteca Centrală Universitară București.
<i>B.D.Z.</i>	Bistritzer Deutsche Zeitung (Bistrița).
<i>Bibl.</i>	Biblioteca.
<i>Bibl. ist.</i>	Biblioteca istorică a Institutului « N. Iorga ».
<i>Bis. ort. rom.</i>	Biserica ortodoxă română (București).
<i>Buc.</i>	București.
<i>Bul. Com. mon. ist.</i>	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice (București).
<i>Bul. Instr. Publ.</i>	Buletinul Instrucțiunii publice (București).
<i>Bul. monum. ist.</i>	Buletinul monumentelor istorice (București).
<i>Bul. Muș. Mil. Naș.</i>	Buletinul Muzeului Militar Național (București).
<i>Bul. Soc. Num. Rom.</i>	Buletinul Societății Numismatice Române (București).
<i>Bul. S.H.</i>	Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine.
<i>Bul. Șt.</i>	Buletin științific al Academiei R.P.R.
<i>C.C.H.</i>	Comisia Consultativă Heraldică.
<i>Cerc. ist.</i>	Cercetări istorice (Iași).
<i>cf.</i>	conform.
<i>Col.</i>	Colecția.
<i>Columna</i>	Columna lui Traian (București).
<i>Conv. lit.</i>	Convorbiri literare (Iași, București).
<i>Cr. Num. Arbeol.</i>	Cronica numismatică și arheologică (București).

<i>D.I.R.</i>	Documente privind istoria României.
<i>doc.</i>	document,-ul.
<i>Dos.</i>	Dosar.
<i>D.T.N.</i>	Din trecutul nostru (Chișinău).
<i>ed.</i>	ediția.
<i>Edit.</i>	Editura.
<i>Enciclop.</i>	Enciclopedia.
<i>E.S.P.L.A.</i>	Editura de Stat pentru Cultură și Artă.
<i>f.</i>	filă.
<i>facsim.</i>	facsimil.
<i>fast.</i>	fascicolă.
<i>fol.</i>	folio.
<i>fr.</i>	francez,-ă.
<i>F.V.L.K.</i>	Forschungen zur Volks-und Landeskunde.
<i>germ.</i>	german, -ă.
<i>Gl. Bis.</i>	Glasul Bisericii (București).
<i>b.</i>	hartă, hărți.
<i>Hris.</i>	Hrisovul, Buletinul Școalei de Arhivistică și Paleografie (București).
<i>ilustr.</i>	ilustrații.
<i>Inst. Ist.</i>	Institutul de Istorie « N. Iorga » din București.
<i>Introd.</i>	Introducere.
<i>jud.</i>	județ,-ul.
<i>Jun. lit.</i>	Junimea literară (Iași, Cernăuți, Suceava).
<i>K.V.S.L.</i>	Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde (Sibiu, Iași).
<i>L.A.R.</i>	Literatură și artă română (București).
<i>lb.</i>	limba.
<i>Mag. ist.</i>	Magazin istoric (București).
<i>M. Banat.</i>	Mitropolia Banatului (Timișoara).
<i>M.B.S.M.</i>	Mitteilung des Burzenland Sächsischen Museum (Brașov).
<i>mem.</i>	memoriu.
<i>Mem. Secț. ist.</i>	Memoriile Secțiunii istorice.
<i>Mem. Secț. lit.</i>	Memoriile Secțiunii literare.
<i>Mem. Secț. șt.</i>	Memoriile Secțiunii științifice.
<i>M.I.M.</i>	Materiale de istorie și muzeografie.
<i>Min. Af. Ext.</i>	Ministerul Afacerilor Externe.
<i>Mon. Of.</i>	Monitorul Oficial.
<i>M. Olț.</i>	Mitropolia Olteniei (Craiova).
<i>M-rea.</i>	Mănăstirea.
<i>mss.</i>	manuscris.
<i>nr.</i>	număr.
<i>nr. inv.</i>	număr inventar.
<i>p.</i>	pagină.
<i>pl.</i>	planșă.

<i>R.E.S.E.</i>	Revue des Etudes Sud-Est Européennes (București)
<i>Rev. Arb.</i>	Revista Arhivelor (București).
<i>Rev. bibl.</i>	Revista bibliotecilor (București).
<i>Rev. de ist.</i>	Revista de istorie (București).
<i>Rev. enc. pop.</i>	Revistă enciclopedică populară.
<i>Rev. fil. R.P.R.</i>	Revista filateliștilor din Republica Populară Română.
<i>Rev. ist.</i>	Revista istorică (București).
<i>Rev. ist. rom.</i>	Revista istorică română (București).
<i>Rev. medic.</i>	Revista medicală (Tg. Mureș).
<i>Rev. muz.</i>	Revista muzeelor (București).
<i>Rev. muz. monum.</i>	Revista muzeelor și monumentelor (București).
<i>R.I.A.F.</i>	Revista pentru istorie, arheologie și filologie (București).
<i>R.R.H.</i>	Revue Roumaine d'Histoire (București).
<i>R.R.H.A.</i>	Revue Roumaine d'Histoire de l'Art (București).
<i>rom.</i>	român, -ă.
<i>Rsl.</i>	Romanoslavica (București).
<i>s.</i>	seria.
<i>Soc. Acad. Rom.</i>	Societatea Academică Română.
<i>S.C.B.</i>	Studii și cercetări de bibliologie (București).
<i>S.C.I.</i>	Studii și cercetări istorice (Iași).
<i>S.C.I.A.</i>	Studii și cercetări de istoria artei (București).
<i>S.C.I.M.</i>	Studii și cercetări de istorie medie (București).
<i>S.C.N.</i>	Studii și cercetări de numismatică (București).
<i>S.C.S.</i>	Studii și cercetări științifice (Iași).
<i>S.D.T.</i>	Siebenbürgisch-Deutsche Tageblatt (Sibiu).
<i>S.M.I.M.</i>	Studii și materiale de istorie medie (București).
<i>S.R.W.</i>	Sächsisch-Regener Wochenblatt (Reghinul Săsesc).
<i>supl.</i>	supliment.
<i>S.V.J.</i>	Siebenbürgische Vierteljahrschrift (Sibiu).
<i>t.</i>	tom, -ul.
<i>tab.</i>	tabel, -ă.
<i>Taf.</i>	Tafel.
<i>trad.</i>	traducere.
<i>Univ.</i>	Universul (cotidian) (București).
<i>v.</i>	vezi.
<i>vol.</i>	volumul.

RÉSUMÉ

Science héraldique. On ne peut parler d'étude méthodique de la science héraldique en Roumanie qu'à partir de la seconde moitié du XIXe siècle, étude ayant eu son origine dans la nécessité où se sont trouvées les autorités de ressort à établir les armoiries du nouvel état national créé en 1859. Toutefois, avant cette époque, on doit faire mention des noms de Georges Asachi, Georges Seulesco et César Bolliac qu'on peut considérer comme pionniers dans le domaine de la science roumaine des armoiries. Par la suite, cette même discipline a été illustrée par Michel Kogalniceanu, B. P. Hasdeu, V. A. Urechia, D. A. Sturdza et St. D. Greciano, pour connaître un vrai essor à la fin du siècle dernier et au début de l'actuel, grâce aux érudits ouvrages du général P. V. Năsturel. Après 1918, l'intérêt pour la science du blason s'est généralisé en Roumanie, de précieuses études dans ce domaine étant à signaler parmi lesquelles celles d'Em. Hagi-Mosco, C. Moisil, A. Sacerdoțeanu, E. Vîrtosu, G. I. Bratiano, M. Berza et autres. Actuellement, la science roumaine des armoiries enregistre un puissant revirement depuis la création en 1971 de la Commission d'Héraldique de Généalogie et de Sigillographie près l'Institut d'Histoire « N. Iorga » dont les membres, par leurs différents ouvrages, apportent des contributions de valeur au continuel développement de cette discipline dans le sud-est européen.

Art héraldique. Les armoiries d'état des trois principautés roumaines ont connu une apparition et une évolution différentes, conformément aux conditions historiques spécifiques de chacun de ces territoires. Ainsi l'aigle valachique, signalée sur des vestiges sigillaires et monétaires dès la seconde moitié du XIVe siècle, date d'une époque antérieure et se rattache à certaines traditions qui précèdent la fondation de l'état féodal valaque; de même, le rencontre d'aurochs de la Moldavie doit être considéré comme un très ancien symbole de cette principauté, préexistant de beaucoup à la constitution de l'état féodal moldave en 1359. Quant à la Transylvanie, l'apparition de ses armoiries s'est produite bien plus tard, à savoir à peine au XVIe siècle, pour aboutir ensuite à l'octroi de 1659 et finalement à celui de 1765.

Les armes dynastiques des Bassarab et des Mușat posent également des problèmes concernant leur exacte origine; comme suite des dernières recherches, il semble que les symboles armoriés portés par les membres de ces maisons régnantes constituent autant des armes de concession que d'assomption. Quant aux armoiries des boyards moldo-valaques, elles sont classées en trois périodes distinctes: *l'époque classique* (XIVe—XVIe siècles), *l'époque moyenne* (XVIe—XVIIIe siècles) et *l'époque moderne* (XVIIIe—XXe siècles), leur apparition initiale étant due exclusivement à l'auto-concession, phénomène en étroite contingence avec l'exercice du « droit du sceau » pratiquement illimité dans les pays roumains (comme partout d'ailleurs); cette circonstance a donné à l'héraldique nobiliaire de Valachie et de Moldavie un caractère nettement sigillaire dont il faut toujours tenir compte. Par contre, l'art du blason développé chez les nobles roumains de Transylvanie ne provient nullement d'une auto-concession, les armoiries de ce genre ayant été octroyées d'une manière expresse à leurs titulaires par les différents voivodes et princes transylvains se succédant à travers les siècles au gouvernement de ce territoire.

Concernant les armes des Principautés Unies, la présente étude a réussi à démêler l'inextricable fouillis d'innombrables variantes d'armoiries parues à l'époque sur des en-têtes et des sceaux officiels et sur différents autres objets en usage sous le règne du prince Cuza, établissant à chacune le type précis auquel elles appartenaient, fixant ensuite une classification rigoureuse de toutes ces variantes d'armoiries avec la période exacte de leur emploi par les autorités d'état. Quant aux symboles héraldiques adoptés après 1866 par les corps législatifs de la Roumanie en vue de la constitution des armes définitives du pays, leur sanction par le pouvoir suprême en 1867 et ensuite en 1872, les a rendu pratiquement irréversibles, n'étant donc plus soumises aux multiples fluctuations de représentation iconographique comme par le passé. Après l'accomplissement de l'unité nationale de l'état roumain en 1918, les armoiries du pays ont été remaniées en 1921, en leur étant naturellement ajouté les symboles héraldiques des provinces revenues à l'ancien territoire habité par ce peuple. Finalement l'instauration à la fin de 1947 du régime républicain en Roumanie a nécessité la création de nouveaux insignes d'état qui ont pris cette fois-ci l'aspect d'emblème et non plus d'armoiries. Par la suite, l'emblème de la République Populaire Roumaine a été soumis à quelques modifications de détail lors de la proclamation en 1965 de la République Socialiste de Roumanie.

Continuant l'analyse du phénomène héraldique développé sur le territoire des pays roumains à travers les siècles, il nous reste encore de faire mention de l'armorial ecclésiastique ainsi que de celui municipal et de district. Ainsi, le haut clergé et les autorités de l'Eglise orthodoxe du pays ont fait usage à partir du XVIIe siècle d'armoiries spécifiques aux prélats et aux institutions du rite oriental, armoiries qui ont souffert certains remaniements d'après le style et les circonstances spéciales de chaque époque à part. Enfin l'armorial municipal et de district (le premier signalé dès le XIIIe siècle en Transylvanie et dès le XIVe en Moldavie et en Valachie, le second connu à partir de la même période sur le territoire transylvain, mais seulement depuis le début du XVIIIe siècle sur celui moldo-valaque) a présenté certaines caractéristiques leur conférant un cachet propre. Ainsi, les armoiries des villes et des districts — représentées dans la majorité des cas sur les sceaux officiels des autorités de ces unités administratives-territoriales — ont généralement illustré soit les symboles des principales occupations des habitants de ces endroits, soit les produits agro-viticoles cultivés dans les régions respectives, soit enfin la faune et la flore se trouvant dans ces mêmes zones.

En conclusion, nous rappelons que l'art héraldique roumain présente deux caractéristiques spécifiques, à savoir : a) la plupart des armoiries (princières, des boyards, ecclésiastiques, municipales ou de district) proviennent d'une auto-concession et b) le caractère nettement sigillaire de ces insignes armoriés imprime à ces productions un aspect à part.

SUMMARY

Heraldic science. We cannot speak about a methodical study of heraldic science in Romania before the beginning of the second half of the XIX-th Century, the study originated in the necessity in which the competent authorities found themselves to establish the coat of arms of the new national state created in 1859. However, before this period, we will mention the names of George Asachi, George Seulescu and Cesar Bolliac who should be considered as pioneers in the field of Romanian heraldic science. Subsequently, the same discipline was illustrated by Michael Kogălniceanu, B. P. Hasdeu, V. A. Urechia, D. A. Sturdza and St. D. Grecianu and flowered vigorously at the end of the last Century and at the beginning of the present one, owing to general P. V. Năsturel's erudite work. After 1918, interest for the science of armory became general in Romania; we will mention valuable studies in this branch of research among which those by Em. Hagi-Mosco, C. Moisil, A. Sacerdoțeanu, E. Virtosu, G. I. Brătianu, M. Berza and others. At present, the Romanian science of armorial bearings records a remarkable development since the creation, in 1971, of the Commission of Heraldry, Genealogy and Sigillography by the Institute of History „N. Iorga” in Bucharest, the members of which, by their work, have notably contributed to the permanent development of this discipline in South-East Europe.

Heraldic art. The coats of arms of the three Romanian principalities have appeared and evolved in a different manner according to the specific historical conditions of each of these territories. Thus, the Wallachian eagle, noted on sphragistic and monetary vestiges since the second half of the XIV-th Century, dates back to an earlier period and is connected to certain traditions that precede the foundation of the Wallachian feudal state; likewise, the Moldavian ureox's head cabossed must be considered as a very ancient symbol of this principality, in existence long before the creation of the Moldavian feudal state in 1359. As far as Transylvania is concerned, its coat of arms was appeared much later, i.e. not before the XVI-th Century, to result afterwards in the grant of 1659 and finally in that of 1765.

The dynastic armorial bearings of the Basarab and Mușat families, also pose a number of problems concerning their exact origin; as a result of the latest research, it seems that the coats of arms borne by the members of these reigning houses are constituted both by granted arms and assumed arms. As to the Moldo-Wallachian boyards' coats of arms, they are assigned to three distinct periods: the *classical period* (XIV-th — XVI-th Century), the *middle period* (XVI-th — XVIII-th Century) and the *modern period* (XVIII-th — XX-th Century), their initial appearance being due exclusively to self-concession, a phenomenon in close connexion with the practice of the „right of seal”, practically unlimited in the Romanian countries (moreover, in the vast majority of countries also). This circumstance has given to the Wallachian and Moldavian assumed nobiliary heraldry a distinctly sphragistic character, which should always be taken into consideration. On the contrary, the achievement of arms developed by the Romanian nobility of Transylvania proceeds by no means from self-concession; family

coats of arms were expressly granted to the possessors by the Transylvanian Voivodes and Princes succeeding through the ages to the government of this territory.

As regards the coat of arms of the United Principalities, the present study has succeeded to disentangle the inextricable jumble of innumerable variants of armorial bearings circulating at this period on official letter headings and seals and on various other objects in use in Prince Cuza's reign. It has succeeded to establish for each object the precise type to which it belongs; it has afterwards drawn up a rigorous classification of all these achievement of arms variants and the exact period of their utilization by the state authorities. As regards the armorial bearings adopted after 1866 by the Romanian Parliament in view of the elaboration of the country's definitive coat of arms, their approval by the supreme executive power in 1867 and then in 1872, made them practically irreversible. They were therefore no longer subjected as they has been in the past to the multiple fluctuations of iconographical representations. After the accomplishment of the national unity of the Romanian state in 1918, the country's official coat of arms was modified in 1921, adding to it, of course, the symbols of the provinces recovered by the ancient territory inhabited by the Romanian people. Finally, the establishment in this country at the end of 1947 of the republican government has created the necessity of bringing out new state symbolical iconographic elements which, this time, have borne the aspect of an emblem and no longer that of a coat of arms. Afterwards, the emblem of the Romanian People's Republic was the subject of some changes of detail on the occasion of the proclamation, in 1965, of the Socialist Republic of Romania.

To continue the analysis of the heraldic phenomenon developed on the territory of the Romanian countries through the ages, we must also mention ecclesiastic armorial bearings as well as municipal and district coats of arms. Thus, the high clergy and the Orthodox Church authorities of the country have used ever since the XVII-th Century the heraldic achievements specific to prelates and to the institutions belonging to the Oriental rite; this armorial bearings were subjected to various changes according to the style and to the special circumstances of each separate period. Finally, the municipal coat of arms as well as that of the districts, possessed a number of characteristics conferring on each an individual aspect; the municipal coat of arms has appeared since the XIII-th Century in Transylvania and since the XIV-th in Moldavia and Wallachia, while district armorial bearings were known beginning from the same period on Transylvanian territory. It was only since the beginning of the XVIII-th Century that district arms have appeared in the Moldo-Wallachian principalities. Thus, the town and district armorial bearings — represented in the majority of cases on the official seals of the authorities of these administrative-territorial units — has generally illustrated either the symbols of the principal trades and occupations of the inhabitants, or the agricultural and viti-cultural products cultivated, or finally the flora and fauna of the area.

In conclusion, we should keep in mind that Romanian heraldic art possesses two specific qualities, i.e.: a) the most of the princely, nobiliary, ecclesiastic, municipal and district coats of arms originate from self-concession and b) the distinctly sphragistic aspect of these armorial bearings has given special characteristics to all this achievements.

KURZFASSUNG

Die Heraldische Wissenschaft. In Rumänien setzte das methodische Studium der Heraldik erst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts ein, als die zuständigen Behörden sich veranlasst sahen, das Wappen des neuen, 1859 gegründeten Nationalstaates zusammenzustellen. Erwähnt seien George Asachi, George Seulescu und Cezar Bolliac, die bereits vor diesem Zeitpunkt als Vorläufer der rumänischen Heraldik gelten können. Später konnte die gleiche Disziplin Namen wie Mihail Kogălniceanu, B. P. Hasdeu, V. A. Urechia, D. A. Sturdza und St. D. Grecianu aufweisen und mit den gelehrten Werken des Generals P. V. Năsturel gegen das Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts ihren richtigen Aufschwung nehmen. Nach 1918 verallgemeinerte sich das Interesse für die Wappenkunde und es erschienen zahlreiche Werke, darunter jene von Em. Hagi-Mosco, C. Moisil, A. Sacerdoțeanu, E. Virtosu, G. I. Brătianu, M. Berza u.s.m. Mit der Gründung des Ausschusses für Heraldik, Genealogie und Sphragistik des Geschichtsinstituts „N. Iorga“, dessen Mitglieder mit ihren Werken diese Disziplin in Südosteuropa ständig bereichern, tritt 1971 ein Wendepunkt in der Entwicklung der heraldischen Wissenschaft in Rumänien ein.

Die Wappenkunst. Die Entstehung und Entwicklung der Staatswappen der drei rumänischen Fürstentümer wurden von deren Geschichte bedingt. Der bereits in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts auf Siegeln und Münzen vorkommende walachische Adler geht auf ältere Zeiten zurück und knüpft mit Überlieferungen an, die der Gründung des walachischen Feudalstaates vorangehen; der moldauische Auerochsenkopf dürfte ebenso als uraltes, der Entstehung des moldauischen Feudalstaates im Jahre 1359 weit vorangehendes Sinnbild des Fürstentums gelten. In Siebenbürgen aber kam das Wappen bedeutend später auf, und zwar im Laufe des 16. Jahrhunderts, bevor es 1659, bzw. 1765 vom Herrscher verliehen wurde.

Rätselhaft bleibt auch die genaue Herkunft der Hauswappen beider Fürstengeschlechter (Bassarab in der Walachei und Mușat in der Moldau). Aus den neueren Untersuchungen geht hervor, dass die Wappenbilder dieser Dynastien sowohl von Herrschern verliehen, wie auch selbst angenommen waren. Was die Wappen der walachischen und moldauischen Bojaren anbelangt, kann man sie in drei unterschiedliche Zeitabschnitte einreihen: 1. *klassische Periode* (14. — 16. Jh.); 2. *mittlere Periode* (16. — 18. Jh.) und 3. *moderne Periode* (18. — 20. Jh.); da die Wappen ursprünglich aus der Selbstverleihung hervorgehen und dieser Brauch mit dem in den rumänischen Fürstentümern — wie übrigens in den meisten Ländern — praktisch unbegrenzten „Siegelrecht“ eng zusammenhängt, haftet der walachischen und moldauischen Heraldik ein gewisser sphragistischer Charakter an, der ständig zu berücksichtigen ist. Die im rumänischen Adel Siebenbürgens entwickelte Wappenkunst geht hingegen keineswegs auf die Selbstverleihung zurück; den Trägern wurde ihr Wappen vielmehr von den Woiwoden und Fürsten durch Adelsbrief regelrecht verliehen.

Dem Verfasser des vorliegenden Werkes ist es gelungen, das Gestrüpp der unzähligen Spielarten des Staatswappens der Vereinigten Fürstentümer zu entwirren, welche zur Zeit des Fürsten Cuza auf offiziellen Siegeln, Briefköpfen und anderen Gegenständen erschienen, deren Urbild festzustellen und sie in Klassen einzuteilen, unter genauer Angabe ihres Gebrauchs seitens der Behörden. Den nach dem Jahre 1866 von den rumänischen Gesetzgebenden Körpern endgültig

angenommenen heraldischen Sinnbildern wurde 1867, bzw. 1872 Gesetzkraft verliehen, wodurch sie einen unabänderlichen Charakter bekamen und den unterschiedlichen bildlichen Darstellungen nicht mehr unterworfen waren. Als der rumänische Staat im Jahre 1918 seine nationale Einheit vollendete, wurde das Staatswappen im Jahre 1921 umgebildet und um die Sinnbilder der neuverleibten, von Rumänen von altersher bevölkerten Provinzen bereichert. Die Einführung des republikanischen Regimes (Ende 1947) machte ein neues Staatswappen notwendig, was allerdings kein eigentliches Wappen, sondern ein Emblem sein sollte. Anlässlich der Ausrufung der Sozialistischen Republik Rumänien im Jahre 1965 wurden einzelne Änderungen an dem Staatswappen vorgenommen.

Unsere Untersuchung der in den rumänischen Fürstentümern entwickelte Wappenkunst schließt mit der Erwähnung der Kirchen-, Stadt- und Kreiswappen ab. Seit dem 17. Jahrhundert trugen die hohe Geistlichkeit und die Behörden der orthodoxen Kirche eigene, den Prälaten des orientalischen Glaubensbekenntnisses vorbehaltene Wappen, welche im Laufe der Zeit unter Umständen Änderungen erlitten. Eigene Merkmale weist ebenfalls die Stadt- und Kreisheraldik auf, erstere wird bereits im 13. Jahrhundert in Siebenbürgen, im 14. Jahrhundert in der Moldau und der Walachei erwähnt, zweiteere erscheint zur gleichen Zeit in Siebenbürgen, aber erst zu Beginn des 18. Jahrhunderts in den beiden anderen Fürstentümern. Stadt und Kreiswappen, die zumeist auf den offiziellen Siegeln der zuständigen Behörden abgebildet sind, werden zu Sinnbildern der von den Ortsbewohnern ausgeübten Berufe, oder geben die in den betreffenden Provinzen blühende Bodenerzeugnisse sowie heimische Tierarten wieder.

Zum Abschluss sei daran erinnert, dass die rumänische Heraldik zwei eigene Merkmale aufweist: 1. die Wappen der Fürsten, Bojaren, Kirchenwürdenträger, Städte und Kreise sind meistens selbstverliehen; 2. der auf den Siegelwesen hinweisende Ursprung der Wappen setzt ihnen ein eigenes Gepräge auf.

Coli de tipar: 35,5 din care pag. planșe
320. Tirajul: 4800 ex. Bun de tipar:
26 IX 1977

Întreprinderea poligrafică „Arta Grafică”
str. Șerban Vodă Nr. 133 — București
Republica Socialistă România
Comanda nr. 786

ERATĂ

	în loc de:	se va citi:
p. 74 (rîndul 10 de sus)	Odată ajuns domn, considerentul că deși aparținea (ilegitim) ramurii dinastice directe a Basarabilor, el era totuși mai legat de cea colaterală a Craioveștilor, . . .	Odată ajuns domn, considerentul că aparținea ramurii dinastice a Craioveștilor, . . .
p. 95, nota 45	adoptînd	adoptăm
p. 129, nota 2	1638	1538
p. 162 (rîndul al 8-lea de sus)	LXXII, 3	LXXI, 3
p. 162 (rîndul al 17-lea de sus)	LXXII, 4	LXXI, 4
p. 198 (ultimul rînd)	heraldice se află	heraldice care se află
p. 201 (rîndul al 19-lea de jos)	statului	statutului
p. 300 (ultimul rînd)	1847	1857
p. 543 (coloana 1, rîndul al 14-lea de sus)	Alexender	Alexander
p. 543 (coloana 2, rîndul al 18-lea de sus)	000,000.	536, 540, 541.
p. 546 (coloana 2, rîndul al 3-lea de sus)	000;	541;
p. 547 (coloana 1, rîndul al 12-lea de sus)	000.	532.
p. 549 (coloana 1, rîndul al 13-lea de sus)	Gennouillac	Genouillac

Spre deosebire de ceea ce s-a crezut pînă în trecutul apropiat, rolul Cruciadelor în apariția stemelor în Europa a fost aproape nul; factorul hotărîtor care a determinat, în a doua treime a veacului al XII-lea, elaborarea însemnelor armoriolate trebuie pus în legătură cu evoluția echipamentului militar. Heraldica a luat așadar naștere din contopirea într-un sistem bine încheiat a diverselor elemente emblematice preexistente — sigilii, scuturi de luptă și steaguri (personale sau de grup) — dintre care ultimele par a fi jucat rolul cel mai însemnat în viitoarea alcătuire a stemelor. Ca o consecință a unor astfel de împrejurări, studiile cele mai recente și mai autorizate de peste hotare au ajuns la concluzia că între secolele XIII și XV oricine a putut să adopte armerii după bunul său plac, cu singura condiție de a nu uzurpa vreo altă stemă anterior constituită, legislațiile restrictive în acest domeniu începînd a fi semnalate de-abia în ultimii ani ai veacului al XV-lea. Într-o asemenea situație, apariția și la români a însemnelor heraldice devine perfect explicabilă, respectivele steme constituind un caz tipic de așa-numite « arme de asumpțiune » (adică autoconferite) a căror confirmare ulterioară de către un domnitor oarecare spre a deveni « arme de cortesiune » nu s-a mai produs niciodată din considerente politice și religioase bazate pe unele tradiții ancestrale ale poporului nostru, tradiții ce l-au determinat să-și însușească de o manieră specifică proprie practicile heraldice medievale vest și central-europene.

ȘTIINȚA ȘI ARTA HERALDICĂ ÎN ROMÂNIA

Fenomenul autoconcedării de steme fiind la noi cu precădere legat de așa-numitul « drept de sigiliu » — practic nelimitat — faptul a dat heraldicii românești, fie domnești, fie boierești, orășenești sau districtuale, un caracter net de HERALDICĂ SIGILARĂ. Tot astfel, studierea aprofundată a însemnelor armoriat din Europa medievală a scos la iveală natura extrem de fluctuantă a aspectului lor — atât în perioada de apariție cât și ulterior, pînă la cristalizarea sistemului — așa încît lipsa de fixitate constatată și în alcătuirea stemelor românești, indică faptul că țările noastre s-au încadrat și ele în același proces general european de transformare, din inițiativă proprie, a simbolurilor emblematice în simboluri heraldice. Prelungirea în timp a acestor fluctuații de aspect ale stemelor dezvoltate pe meleagurile românești a constituit tocmai specificul heraldicii noastre autohtone bazată exclusiv pe autoconcedare, fenomen menținut și perpetuat în evoluția artei blazonului la noi doar în această fază inițială de liberă dobîndire a însemnelor armoriat, fără recunoașterea lor expresă de către voievozii țărilor române.